

प्रकाशिका - 42
Prakashika - 42

Farhang-i-Tohfatus Sa'adat

Vol.-I

फरहंग-ए-तुहफतुस सआदत

भाग-१

Editor

Rehana Khatoon

National Mission for Manuscripts

The experiences and knowledge from our past are recorded in manuscripts which have been handed down to us over several thousand years. The Government of India, through the Department of Culture, took note of the importance of the vast tangible heritage and in order to preserve and conserve as well as to make access to this wealth easy, established the National Mission for manuscripts. The Mission has taken up several programmes such as lectures, seminars and workshops, etc and publishes the proceedings of the above said programmes under the following series: Samrakshika (on conservation), Kritibodha (text transcribed and edited in the Manuscriptology Workshop), Tattvabodha (papers of Tattvabodha lectures delivered by eminent scholars) and Samikshika (research-oriented papers as presented in the seminars).

Recently the National Mission for Manuscripts has taken up a project for publishing rare and unpublished manuscripts in its Prakashika series. This publications comes in three formats:

- (I) Facsimile (single copy manuscript)
- (ii) Critical Edition with annotation
- (iii) Critical Edition with annotation and translation

This Prakashika (42) is an unpublished Persian lexicon originally compiled by "Shaikh Mahmood Bin Shaikh Ziauddin Ahmed".

Farhang-i-Toḥfatus Sa‘ādat

Volume I
Alif – Ha
(الف – ح)

Prakashika Series

Number - ...?

General Editor

Prof. V. Venkata Ramāna Reddy

Director

National Mission for Manuscripts

Farhang-i-Tohfatus Sa‘ādat

(Compiled 916 A.H./1510 A.D.)

by

**Shaikh Maḥmood
bin Shaikh Zīā’uddīn Aḥmad**

Edited and Annotated by

**Prof. Rehana Khatoon
(Padamshri Awardee)**

National Mission for Manuscripts

Dilli Kitab Ghar

Published by:

National Mission for Manuscripts

11, Mān Singh Road,
New Delhi-110001.

Phone : + 91 23383894 Fax: 2307 3387

Email : director.namami@nic.in

Website : www.namami.org

Co-published by :

Dilli Kitab Ghar

3961, Galī Khānekhānān, Jāma Masjid,
Delhi-110006.

Phone : + 91 11 23252696

E-mail : dillikitabghar@gmail.com

Price : ` 0000

Prakashika Series

ISBN 978-93-80829-02-9

ISBN 978-93-80829-42-5

First Edition 2018

© 2018, National Mission for Manuscripts

All rights reserved, including those of translation into foreign languages. No part of the book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the written permission of the publisher.

List of Contents

1. Foreword	6
2. Scheme of Transliteration	7
3. Introduction.....	9

Scheme of Transliteration

آ , اُ , ا	Ā, ā	ص	Ş ş
ب	b	ض	Z z
پ	p	ط	T t
ت	t	ظ	Ẓ, ẓ
ث	th	ع	‘
ج	j	غ	gh
چ	ch	ف	f
ح	H ħ	ق	q
خ	kh	ک	k
د	d	گ	g
ذ	Ẓ ẓ	ل	l
ر	r	م	m
ڑ	Ḍ ḍ	ن	n
ز	z	و	u, ū (Occasionally o)
ژ	zh	ه	h
س	s	ء	‘
ش	sh	ی	ī
◌َ	a		
◌ِ	i (Occasionally e)		
◌ُ	u		

FORWORD

INTRODUCTION

The *Toḥfatus Sa'ādat* is Persian to Persian lexicon. Shaikh Meḥmood, bin Shaikh Zīā'uddīn Aḥmad, is the author of this lexicon which is also known by the name of *Farhang-i-Iskandarī*. He authored this book by the name of Iskandar bin Behlol Lodī, the king of Delhi during 894-923 A.H./1488-1517 A.D., in 916 A.H./1510 A.D. His name is mentioned in two *Qaṣīda* which have been written in praise of his patron called Shaikh Sa'īd. The lexicon's name *Toḥfatus Sa'ādat* means the gift of prosperity and happiness. He himself says that since a very early age he took interest in writing Persian poetry. He says:

”چون ابنای زمان من از علما و فضلا و امرا
و سلاطین همه ذوق شعر دارند و من هم بنای
شاعری گذاشته سالها در توحید ذوالجلال و
نعت نبی و مدحت محسان روزگار خود مخصوص
خواجگی شیخ سعید وزیر شعر گفتم، و در تمام
قالبهای شعر فارسی چون غزل و رباعی و
قصیده و مثنوی داد سخن دادم، و حتی بدان
راهم بسیار هجو کردم.”

That in his time the 'Olamā, Fuṣṣalā and 'Omarā were in the king's regime and took an extreme interest in composing poetry, he also composed poetry. Nothing

much more is known about the author except that he was a poet, writer and scholar attached to the court of Iskandar Lodī, who quoted many of his verses in this lexicon. He had command over *Ghazal*, *Rubā'ī*, *Mathnawī* writing as shown in the couplets for the reference given in it.

Tohfatus Sa'ādat is an important and exhaustive lexicon for the study of the development of Persian language and literature as well as aspects of historical linguistics. Before this lexicon just as almost eight important Persian lexicons were written in India, some of which are available in printed form while others have not seen the light of the day. *Tohfa* was also in manuscript form and was preserved in different institutes and libraries.

This lexicon is a voluminous work likely to cover almost more than 3,200 (three thousand and two hundred) A4 size hand written pages in an edited form. It is a critical glossary of Persian idioms phrases, metaphors and further explains the Sufistic terminology explaining the works which occur in Persian poetry.

Needless to say that proverbs, idioms, phrases, metaphors are closely related to our society. The social pattern has a deep impression in the formation of proverbs, idioms etc. and a critical study of these entire techniques leads one to discern the social behaviour of the people of a given time. These idioms,

phrases and proverbs speak of the linguistic and social behaviour of Persian speaking people through many countries.

The author was famous for his satirical (*Thanż-o-Mizah*) poetry and also wrote two *Qaṣīdas* for his mentor Shaikh Sa‘īd.

Giving the reason of compiling *Toḥfa*, he says that his friends, well-wishers and his mentor Shaikh Moḥammad Sa‘īd requested him to compile a dictionary for the benefit of utilizing at the earlier existing lexicons and important books. As a result he compiled the said lexicon and named *Toḥfatus Sa‘ādat*. Irrespective of the fact that the words have been used by author are genuine Persian, Darī, Pahlavī, ‘Arabic, Turkish, Unānī, Māvarā-un Nehrī etc. but only some have mentioned its origin, mostly Turkish and ‘Arabic words have been explained, no explanation has been given and only mentioned ‘این ترکی است’ (it is Turkish) or ‘این لفظ ترکی است’ (this word is Turkish).

For this exhaustive and voluminous gift (Hadīyah) to Shaikh Sa‘īd, in return Shaikh Sa‘īd presented a robe of honour and an Iranian origin (Iranian *Naṣl*) horse as a gesture of appreciation and thanks:

بحمدا که بعد از به گنجی شد فرو پا
پس آنگه را هوارى به نعل سُم دل حاسد
چه اسبی مرکبی به وقت تاختن صرصر
مرا بخشید با صد به من زین عزت

The compiler completed the book on 10th Şafar 916 A.H./19th May 1510 A.D. and dedicated it to Sultān Iskandar Lodī.

The work is alphabetically divided into 29 (twenty-nine) *Bābs* and each is again divided into two *Bābs*. The first alphabet of a word called *Bāb* and the last alphabet of the same is called *Faṣl*, e.g. in the word *Tawālī* (توالي) «ت» is *Bāb* and «ي» is *Faṣl*. The first *Bāb* has singular words whereas the second *Bāb* has plural words, proverbs, idioms, phrases, metaphors etc. It also explains the Sufistic Terminology.

The following alphabets are paired together in this lexicon, for example الف مد with (آ) الف پ, پ with ب, ج with چ and گ with ک and ژ with ز.

As mentioned above that the lexicon has been arranged by first and last alphabet of the word also difficulties in searching the word.

The author writes:

آ = الف ممدوده	ب = باي تازي، باي
پ = باي فارسي	ت = تاي فوقاني
ث = ثاي مثلثه	ج = جيم تازي
چ = جيم فارسي	ح = حاي مهمله، حاي
خ = خاي معجمه/حاي د	د = دال مهمله
ذ = ذال معجمه	ر = راي مهمله
ز = زاي معجمه	ژ = زاي فارسي
س = سين مهمله	ش = شين معجمه/شين

ص	=	صادِ مهمله	ض	=	ضادِ معجمه
ط	=	طاءِ مهمله	ظ	=	ظاءِ معجمه
ع	=	عينِ المهمله	غ	=	غينِ المعجمه
ق	=	قافِ حلقي	ک	=	کافِ تازي
گ	=	کافِ فارسي	ه	=	هايِ مختفي
ي	=	يايِ تحتاني			

*

تشديد	=	مشدد	جزم	=	ساکن
مفتح	=	فتح و مفتوح	کسر	=	کسر و مکسور
ضمّ (ُ)	=	ضمّ و مضموم	معرب	=	از عربي
مفرس	=	از فارسي	مهتد	=	از هندي

The author has given a large number of Indian equivalents which is very useful in the linguistical study, some words are as follows:

فلنجم	=	ٹلسی	کوزما	=	بهنگ (بهانگ)
لوح پا	=	جولابه	وشم	=	بهاپ
کازیند	=	میتهی	گندنا	=	پیاز
مرزنج	=	موساکتی	ولچ	=	بٹیر
هولک	=	ٹنڈاموہی	کستی	=	گردہنی
گومه	=	جعفری	نظران	=	سمندر پھین
یوگ	=	جووہ	فطیوس	=	بتهوڑہ
گیش	=	بال (کیش)	نفت	=	گورٹمٹیانیل

The writer has mentioned a large number of geographical names in which some are non-existed whereas other exist their changed name:

پہانی : شہري است در ایالتِ اترپرادش، هند

حیره : شهري بود در يك فرسنگي كوفه، در
زمانه ساسانيان در آنجا ملوك لخمى
سلطنت داشتند و دست نشانده ايران
بودند، خسرو پرويز در سال 602
ميلادى اين سلسله را منقرض و حاكمى
براي آن تعيين كرد، بعد از آنكه
حيره به دست مسلمانان افتاد،
به واسطه بناي كوفه تنزل يافت و
قبل از قرن دهم ميلادى/سده چهارم
هجري به گلي از ميان رفت.
سرخان : ولايت سرخان را لواي سام مي گفتند.
سوانك : شهر سوانك در زمين روم وجود دارد.
فيلور : نام مقامي است.

A considerable number of Persian infinitive and verbs have been included.

The lexicon includes unfamiliar names and words and constructions and some are not in use as was used by author.

Names: لبید، کهیلا، قلون، کهرم و غیره

Words: فرخشه، قرصک، کمیک، مشخنه، کناغ،
وقواق، فتال، قاعون، یورقچی و غیره.

ناهمتا به جاي	دهولور به جاي	بريدي به جاي
بي همتا	دُهند	قاصد
ميان لحظه	کواغذ جمع	به همبرين نمط
به جاي زود	کاغذ	به جاي به همين
		روش/طريق
بيران به جاي	نخريفي به جاي	خوانند به جاي
ويران	نخره (ناز)	گويند

Sometimes to explain a word in a more detailed fashion, the author provides verses with the name of the poet and Nizāmī was the main target, and the other poets are:

ابوشکور، امیر حسن، امیر خسرو، بدر شاشی،
انوری، جامی، ظهیر فاریابی، عبدالواسع
جبلّی، سلمان ساوجی، بسحق اطعمه، حافظ،
سعدی، عمید لویکی، فخرالدین کمانگر، فرخی،
فردوسی.

His father Shaikh Zīā'uddīn Aḥmad and also adds his own verses and sometimes quotes verses without giving the name of the poets.

In a few words ف has been replaced by پ, such as پارسی=فارسی; گ is represented by ک and ج by چ.

The main source books of the author were *Farhang-i-Qawwās*, *Lisān-us Sho'arā*, *Sharafnāma-i-Manyarī* etc.

Almost in all the chapters, the author includes Turkish words:

ختلی، قاع، قاق، قب، قبچه، قتدی، قرتق،
قرطه، قرغه، قنق، قوبر، قیناته، قینآله،
کدارچی، کرتی، کنکو، مرنده، مزراق، منجه،
منکو، منتو، منگ، منگآون، منگاكد،
منگالتمش، منگالتی، منگاوتر، منگایگی،
منگبزی، منگبکرمی، منگتقن، منگتهتر،
منگسسن، منگشکر، منگقزق، منگنیمش،
منگیولن، نچه، نویقه، وساقن، وفنجر،

ياقتغ، ياقزي، يباقلق، يتقلد، يرتغان.

Toḥfa was followed by a number of Persian lexicons written in India, such as:

- ◆ Khan-i-Ārzū consulted one of the Manuscripts of *Toḥfa* while he was compiling his lexicon *Sirāj-ul Lughāt*, but presently it is not available as those some words for which he consulted *Toḥfa* are not mentioned in the available Manuscript of *Toḥfa*.
اروين: در تحفة السّاعات اروين به وزن. پروين، تجربه و آزمایش، و صحيح به معني تجربه و ارونند به تصحيف همين را خوانده اند.
- ◆ Farhang-i-Rashīdī: بان: دارنده چیزی چون
باغبان، پاسبان، و در تحفه به معني بانگ گفته.
- ◆ Madār-ul Afāzil: ثغر: در سکندري است جايي که
آنجا امن باشد و در بند کفر و اسلام.
تنزن: يعني بر جابمان، و در سکندري میان تنزن و تنزده فرق کرده.
- ◆ *Adātul Fuṣalā*, *Farhang-i-Nizām*, *Farhang-i-Jahāngīrī* also used this lexicon for their words.

Toḥfa begins with praise of Almighty Allāh within 42 verses:

ابتدا ميکنم به نام کوست يحيي العظام

After it followed by *Na‘t-i-Nabī* which consists of 30 verses:

باد از بهر عشا بر روان محمديّ

119 verses of a *Qaṣīda* thereafter are dedicated to the praise of Sultān Sikandar Lodī; in which the author has praised the existing emperor:

بعد نعتِ رسولِ صاحبِ مدحِ شاهِ جهانِ بگو
به که سازه به‌نامه در ثنای دای شاه
دین اسلاف ازو گرفت بادشاهِ جهانِ سکندر

Maḥmūd bin Shaikh Zīā's mentor Shaikh Sa'īd Farmūlī was an advisor/counsellor to Shāhzādeh Miān Nizām bin Shāh Iskandar. Shaikh Sa'īd was awarded the Haryāna and Disoya area. Shaikh Sa'īd was bestowed upon by the Almighty Allāh the bounties of both this world and that of the religion because of which he was, during the reign of Shāh Iskandar held the prestigious position of Wazīr for 30 years and also was close to the Shāh winning his closeness and affection.

Maḥmūd had included 32 verses in the beginning of this lexicon dedicated to his *Ustād*, and then begins the text of the lexicon.

The three manuscripts of this lexicon are available:

1. The first is in Maulānā Abul Kalām Āzād Arabic and Persian Research Institute, Tonk, Rājasthān. This manuscript was initially preserved in Rājasthān Prachya Viddhiya Pratishtān, which was transcribed during the reign of Aurangzeb in the third day (Monday) of 9th Ramaḡan in 1107 A.H. by Moḡammad Buddha bin Abdul Ḥakīm of

Pahānī near Hardoī, Uttar Pradesh, and then it was purchased by the aforesaid institute. It consists of 790 pages written in ordinary *Nasta‘līq*, heading and words are written with red ink and explanations with the black ink.

2. The Razā, Rampur Library manuscript was written in good and clear *Nasta‘līq* with words, letters and heading with red ink and had dampness stains. It transcribed on 29th Zil-Hijjah 1287 A.H. consists of 917 pages.
3. The third manuscript is preserved in Lucknow, Jāmi‘a Sulṭāniya Library which is transcribed on 23rd Moḥarram 1259 A.H. the mid of Friday having 778 pages of 19 lines.

Some words are in one manuscript but in the others are not. So after comparison of all three manuscripts which are available words were added and thereafter arranged alphabetically with a strong hope that all the efforts i.e. the edition of this lexicon would meet the requirements of Persian scholars who are interested in the field of Persian lexicography.

After completing the edition of *Toḥfatus Sa‘ādat*, it reveals that Shaikh Maḥmūd is almost accurate in his description of the words and tracing their history. The influence of Toḥfa on the later lexicographers was also traced and noticed. This lexicon also shows the comparative study of Persian and Hindi languages.

The editor of this lexicon tried to arrange the first, second, third and the last Harf alphabetically so researchers may easily and immediately reach and fulfill their needs.

This lexicon is in three volumes. The 1st volume consists of 1079 A4 size hand-written pages with index of persons, places, cities, books and countries, medicinal plants, medicines, rivers, streams and mountains, creepers, agricultural and other instruments, trees, flowers, animals, fruits, Persian/Hindi vocabulary, Turkish vocabulary, verses etc. The 2nd consists of 1080 A4 size hand-written pages with index of all said things. The 3rd volume consists of 974 hand-written A4 size pages.

The editor deciphered and completed all the three volumes with the best of her knowledge and much hardship.

Prof. Rehana Khatoon
(Padamshri Awardee 2014)

February 2018.

فرہنگ تحفۃ السّعادۃ

جلد اوّل
آ - ح

پرکاشکا سیریز

نمبر ...؟

جنرل ایڈیٹر

پروفیسور

ڈائریکٹر

نیشنل مشن فار مینسکریپٹس

فرہنگ تحفۃ السَّعَادَات

(تألیف ۹۱۶ ھ / ۱۵۱۰ م)

از

شیخ محمود بن شیخ ضیاء الدین

مقدمہ و تصحیح

پروفیسور ریخانہ خاتون

(پدمشری ایواڈی 2014)

نیشنل مشن فار مینسکرپٹس

دلی کتاب گھر

نیشنل مشن فار مینسکرپٹس
11، مان سنگھ روڈ، نئی دہلی – 110001
فون: 23383894 فیکس: +91 11 23073387
ایمیل: director.namami@nic.in
ویب سائٹ: www.namami.org

بہ اشتراک
دلی کتاب گھر
3961، گلی خان خانان، جامع مسجد، دہلی-110006
فون: +91 11 23252696
ایمیل: dillikitabghar@gmail.com

قیمت:

Prakashika Series

ISBN 978-93-80829-02-9

ISBN 978-93-80829-42-5

اشاعتِ اوّل: فوریتہ 2018 م
© نیشنل مشن فار مینسکرپٹس 2018

فہرستِ مطالب

1. علائم اختصاري 23
2. پيشگفتار 27
3. بسم ا الرّحمن الرّحيم (متن) 63
4. فد نعت الذّليّل ا عليه و آله وسلّم . 66
5. در مدح سلطان سكندر خلّد ا مُلكة و 68
سُلطانه
6. در مدح بندگان حضرت خواجگد شيخ سعيد 70
مدا تعالّد بقاوه و اعلد درجاته
7. باب الالف مشتمل علل الفصليّن (بر دو 77
فصل): فصل الاول فل المفردات
- باب الف مد و فصل الف 77
- باب الف مد و فصل باي تازي 78
- باب الف مد و فصل باي فارسي (پ) 79
- باب الف مد و فصل ت 80
- باب الف مد و فصل جيم تازي 81
- باب الف مد و فصل جيم فارسي (چ) 82
- باب الف مد و فصل خ 83
- باب الف مد و فصل د 83
- باب الف مد و فصل ر 84
- باب الف مد و فصل زاي معجمه 88
- باب الف مد و فصل زاي فارسي (ژ) 89
- باب الف مد و فصل س 89
- باب الف مد و فصل شين معجمه 89
- باب الف مد و فصل غين معجمه 90
- باب الف مد و فصل ق 91

92	باب الف مد و فصل ك
93	باب الف مد و فصل كاف فارسي (گ)
94	باب الف مد و فصل ل
96	باب الف مد و فصل م
96	باب الف مد و فصل ن
10	باب الف مد و فصل و
3	
10	باب الف مد و فصل ه
4	
11	باب الف مد و فصل ي
0	
11	8. فصل ثاند فلداي طلاحات و مرگات
3	
11	باب الف مد و فصل الف
3	
11	باب الف مد و فصل باي تازي
4	
11	باب الف مد و فصل ت
5	
11	باب الف مد و فصل جيم تازي
6	
11	باب الف مد و فصل خ
7	
11	باب الف مد و فصل د
7	

باب الف مد و فصل ر	12
1	
باب الف مد و فصل زاي تازي	12
4	
باب الف مد و فصل س	12
5	
باب الف مد و فصل شين معجمه	12
5	
باب الف مد و فصل ص	12
5	
باب الف مد و فصل ع	12
5	
باب الف مد و فصل غين معجمه	12
6	
باب الف مد و فصل ف	12
6	
باب الف مد و فصل ق	12
6	
باب الف مد و فصل كاف تازي	12
6	
باب الف مد و فصل كاف فارسي (گ)	12
7	
باب الف مد و فصل ل	12
7	

باب الف مد و فصل م	12
8	
باب الف مد و فصل ن	13
0	
باب الف مد و فصل و	13
6	
باب الف مد و فصل ه	13
7	
باب الف مد و فصل ي	14
0	
9. باب الالف مشتمل على الفصيلين: فصل	14
الأول فل المفردات	4
باب الف و فصل الف	14
4	
باب الف و فصل باي تازي	15
0	
باب الف و فصل باي فارسي (پ)	15
2	
باب الف و فصل ت	15
3	
باب الف و فصل ثاي مثلثه	15
6	
باب الف و فصل جيم تازي	15
6	

باب الف و فصل ح	16
0	
باب الف و فصل خ	16
0	
باب الف و فصل د	16
1	
باب الف و فصل ذال فارسي	16
7	
باب الف و فصل ر	16
7	
باب الف و فصل زاي معجمه	17
6	
باب الف و فصل زاي فارسي (ژ)	17
9	
باب الف و فصل س	17
9	
باب الف و فصل شين معجمه	18
2	
باب الف و فصل ص	18
5	
باب الف و فصل ضاد معجمه	18
5	
باب الف و فصل ط	18
5	

باب الف و فصل ع	18
	6
باب الف و فصل غين معجمه	18
	6
باب الف و فصل ف	18
	8
باب الف و فصل ق	18
	8
باب الف و فصل كاف تازي	19
	1
باب الف و فصل كاف فارسي (گ)	19
	4
باب الف و فصل ل	19
	6
باب الف و فصل م	19
	9
باب الف و فصل ن	20
	4
باب الف و فصل و	22
	0
باب الف و فصل ه	22
	2
باب الف و فصل ي	23
	3

10. فصل الثّانِد فد الاِطلاَحات والمِركَات ... 23

9

باب الف و فصل الف 23

9

باب الف و فصل باي تازي 24

0

باب الف و فصل ت 24

1

باب الف و فصل ثاي مثلثه 24

3

باب الف و فصل جيم تازي 24

3

باب الف و فصل ح 24

3

باب الف و فصل خ 24

3

باب الف و فصل د 24

4

باب الف و فصل ر 24

8

باب الف و فصل زاي تازي 25

1

باب الف و فصل س 25

2

باب الف و فصل شين معجمه	25
2	
باب الف و فصل ص	25
3	
باب الف و فصل ضاد معجمه	25
3	
باب الف و فصل ع	25
3	
باب الف و فصل غين معجمه	25
4	
باب الف و فصل ف	25
4	
باب الف و فصل ق	25
4	
باب الف و فصل كاف تازي	25
5	
باب الف و فصل كاف فارسي (گ)	25
6	
باب الف و فصل ل	25
7	
باب الف و فصل م	25
8	
باب الف و فصل ن	26
1	

باب الف و فصل و	26
	6
باب الف و فصل ه	26
	7
باب الف و فصل ي	27
	2
11. باب الاء مشتمل على الفصلين: فصل	27
الاول فل المفردات	6
باب با و فصل الف	27
	6
باب باي تازي و فصل باي تازي	28
	2
باب باي تازي و فصل باي فارسي (پ) ...	28
	3
باب با و فصل ت	28
	3
باب با و فصل جيم تازي	28
	7
باب باي تازي و جيم فارسي (چ)	29
	1
باب با و فصل د	29
	2
باب با و فصل ر	29
	9

باب باي تازي و فصل زاي تازي	31
1	
باب باي تازي و فصل زاي فارسي (ژ) ...	31
4	
باب باي تازي و فصل س	31
5	
باب باي تازي و فصل شين معجمه	31
8	
باب با و فصل ص	32
2	
باب با و فصل ضاد معجمه	32
2	
باب با و فصل ط	32
2	
باب با و فصل ع	32
3	
باب با و فصل غين معجمه	32
3	
باب با و فصل ف	32
5	
باب با و فصل ق	32
5	
باب باي تازي و فصل كاف تازي	32
8	

باب باي تازي و فصل كافِ فارسي (گ) . . .	33
5	
باب باي تازي و فصل ل	33
6	
باب باي تازي و فصل م	34
1	
باب باي تازي و فصل ن	34
6	
باب باي تازي و فصل و	36
2	
باب باي تازي و فصل ه	36
5	
باب باي تازي و فصل ي	38
3	
12. فصل دوّم ايّطلاحات و مرگّات	39
0	
باب باي تازي و فصل الف	39
0	
باب باي تازي و فصل باي تازي	39
3	
باب باي تازي و فصل ت	39
5	
باب باي تازي و فصل جيم تازي	39
8	

باب باي تازي و فصل ح	39
8	
باب باي تازي و فصل خ	39
9	
باب باي تازي و فصل د	39
9	
باب باي تازي و فصل ر	40
3	
باب باي تازي و فصل زاي تازي	41
0	
باب باي تازي و فصل س	41
1	
باب باي تازي و فصل شين معجمه	41
2	
باب باي تازي و فصل ط	41
4	
باب باي تازي و فصل ع	41
4	
باب باي تازي و فصل غين معجمه	41
5	
باب باي تازي و فصل ف	41
5	
باب باي تازي و فصل ق	41
6	

باب باي تازي و فصل كافِ تازي	41
	7
باب باي تازي و فصل كافِ فارسي (گ)	41
	9
باب باي تازي و فصل ل	42
	1
باب باي تازي و فصل م	42
	3
باب باي تازي و فصل ن	42
	7
باب باي تازي و فصل و	43
	5
باب باي تازي و فصل ه	43
	6
باب باي تازي و فصل ي	44
	2
13. باب الاء الفارسد مشتمل على	44
الفصلين: فصل الاول فل المفردات	9
باب باي فارسي (پ) و فصل الف	44
	9
باب باي فارسي (پ) و فصل باي تازي	45
	1
باب باي فارسي (پ) و فصل باي فارسي	45
(پ)	2

باب بای فارسی (پ) و فصل ت	45
	2
باب بای فارسی (پ) و فصل جیم تازی	45
	4
باب بای فارسی (پ) و فصل جیم فارسی	45
(چ)	4
باب بای فارسی (پ) و فصل د	45
	5
باب بای فارسی (پ) و فصل ر	45
	9
باب بای فارسی (پ) و فصل زای تازی	46
	4
باب بای فارسی (پ) و فصل س	46
	9
باب بای فارسی (پ) و فصل شین معجمه	47
	1
باب بای فارسی (پ) و فصل ف	47
	4
باب بای فارسی (پ) و فصل کاف تازی	47
	4
باب بای فارسی (پ) و فصل کاف فارسی	47
(گ)	9
باب بای فارسی (پ) و فصل ل	48
	2

باب باي فارسي (پ) و فصل م	48
	3
باب باي فارسي (پ) و فصل ن	48
	5
باب باي فارسي (پ) و فصل و	49
	5
باب باي فارسي (پ) و فصل ه	49
	7
باب باي فارسي (پ) و فصل ي	51
	2
14. فصل الثاند الايطلاحات و المرکّات	51
	8
باب باي فارسي (پ) و فصل الف	51
	8
باب باي فارسي (پ) و فصل باي تازي	51
	9
باب باي فارسي (پ) و فصل ت	52
	0
باب باي فارسي (پ) و فصل ج	52
	1
باب باي فارسي (پ) و فصل خ	52
	1
باب باي فارسي (پ) و فصل د	52
	2

باب بای فارسی (پ) و فصل ذ	52
6	
باب بای فارسی (پ) و فصل ر	52
6	
باب بای فارسی (پ) و فصل زای تازی	52
9	
باب بای فارسی (پ) و فصل س	53
1	
باب بای فارسی (پ) و فصل شین معجمه	53
1	
باب بای فارسی (پ) و فصل ق	53
2	
باب بای فارسی (پ) و فصل کاف تازی	53
3	
باب بای فارسی (پ) و فصل کاف فارسی	53
(گ)	4
باب بای فارسی (پ) و فصل ل	53
4	
باب بای فارسی (پ) و فصل م	53
6	
باب بای فارسی (پ) و فصل ن	54
1	
باب بای فارسی (پ) و فصل و	54
8	

باب باي فارسي (پ) و فصل ه	54
	9
باب باي فارسي (پ) و فصل ي	55
	0
15. باب التاء مشتمل على الفصليين: فصل	55
الاول فل المفردات	3
باب تا و فصل الف	55
	3
باب تا و فصل ب	55
	6
باب تا و فصل ت	55
	8
باب تا و فصل ثاي مثلثه	56
	1
باب تا و فصل جيم تازي	56
	1
باب تا و فصل جيم فارسي (چ)	56
	3
باب تا و فصل خ	56
	4
باب تا و فصل د	56
	5
باب تا و فصل ر	56
	7

باب تا و فصل زاي تازي	57
5	
باب تا و فصل زاي فارسي (ژ)	57
8	
باب تا و فصل س	57
8	
باب تا و فصل شين معجمه	58
0	
باب تا و فصل ع	58
3	
باب تا و فصل غين معجمه	58
4	
باب تا و فصل ف	58
5	
باب تا و فصل ق	58
6	
باب تا و فصل كاف تازي	58
8	
باب تا و فصل كاف فارسي (گ)	59
7	
باب تا و فصل ل	59
9	
باب تا و فصل م	60
1	

باب تا و فصل ن	60
	4
باب تا و فصل و	61
	4
باب تا و فصل ه	61
	7
باب تا و فصل ي	63
	2
16. فصل الثّانل فل الايطلاحات والمركّات ...	63
	8
باب تا و فصل الف	63
	8
باب تا و فصل ب	63
	9
باب تا و فصل ت	63
	9
باب تا و فصل جيم تازي	64
	0
باب تا و فصل ح	64
	1
باب تا و فصل خ	64
	2
باب تا و فصل د	64
	2

باب تا و فصل ر	64
	4
باب تا و فصل ز	64
	7
باب تا و فصل شین معجمه	64
	7
باب تا و فصل غین معجمه	64
	8
باب تا و فصل ص	64
	8
باب تا و فصل ف	64
	8
باب تا و فصل ق	64
	9
باب تا و فصل کاف تازی	64
	9
باب تا و فصل ل	65
	1
باب تا و فصل م	65
	2
باب تا و فصل ن	65
	2
باب تا و فصل و	65
	5

65		باب تا و فصل ه	5
65		باب تا و فصل ي	7
66		باب الثاء مشتمل على الفصليين: فصل	0
66		الاول فل المفردات	0
66		باب ثا و فصل الف	0
66		باب ثا و فصل ب	1
66		باب ثا و فصل ت	1
66		باب ثا و فصل ث	2
66		باب ثا و فصل جيم تازي	2
66		باب ثا و فصل د	3
66		باب ثا و فصل ر	3
66		باب ثا و فصل ل	4
66		باب ثا و فصل ن	4

باب ثا و فصل ه	66
5	
باب ثا و فصل ي	66
6	
18. فصل الثاند فل الاي طلاحات و المرگات	66
7	
باب ثا و فصل د	66
7	
باب الجيم مشتمل علل الفصليين، فصل	66
الاؤل فل المفردات	8
باب جيم تازي و فصل الف	66
8	
باب جيم تازي و فصل ب	66
9	
باب جيم تازي و فصل باي فارسي (پ)	67
0	
باب جيم تازي و فصل ت	67
1	
باب جيم تازي و فصل ث	67
3	
باب جيم تازي و فصل جيم تازي	67
3	
باب جيم تازي و فصل خ	67
3	

باب جیم تازی و فصل د	67
4	
باب جیم تازی و فصل ر	67
6	
باب جیم تازی و فصل زای تازی	68
3	
باب جیم تازی و فصل س	68
4	
باب جیم تازی و فصل شین معجمه	68
5	
باب جیم تازی و فصل ط	68
6	
باب جیم تازی و فصل ع	68
6	
باب جیم تازی و فصل غین معجمه	68
6	
باب جیم تازی و فصل ف	68
7	
باب جیم تازی و فصل ق	68
8	
باب جیم تازی و فصل کاف تازی	68
9	
باب جیم تازی و فصل کاف فارسی (گ)	69
1	

باب جيم تازي و فصل ل	69
2	
باب جيم تازي و فصل م	69
4	
باب جيم تازي و فصل ن	69
6	
باب جيم تازي و فصل و	70
1	
باب جيم تازي و فصل ه	70
2	
باب جيم تازي و فصل ي	71
1	
19. فصل الثاند فد الايطلاحات و المركات ..	71
6	
باب جيم تازي و فصل الف	71
6	
باب جيم تازي و فصل ب	71
7	
باب جيم تازي و فصل ت	71
8	
باب جيم تازي و فصل ح	71
8	
باب جيم تازي و فصل د	71
9	

باب جيم تازي و فصل ر	72
0	
باب جيم تازي و فصل زاي تازي	72
2	
باب جيم تازي و فصل س	72
3	
باب جيم تازي و فصل شين معجمه	72
3	
باب جيم تازي و فصل ص	72
3	
باب جيم تازي و فصل ع	72
4	
باب جيم تازي و فصل ف	72
4	
باب جيم تازي و فصل ق	72
4	
باب جيم تازي و فصل كاف تازي	72
4	
باب جيم تازي و فصل ل	72
5	
باب جيم تازي و فصل م	72
6	
باب جيم تازي و فصل ن	72
7	

باب جيم تازي و فصل و	73
1	
باب جيم تازي و فصل ه	73
1	
باب جيم تازي و فصل ي	73
2	
20. باب الجيم الفارسد مشتمل على	73
الفصلين، فصل الاول فل المفردات	4
باب جيم فارسي (چ) و فصل الف	73
4	
باب جيم فارسي (چ) و فصل ب	73
6	
باب جيم فارسي (چ) و فصل ت	73
6	
باب جيم فارسي (چ) و فصل جيم فارسي	73
(چ)	7
باب جيم فارسي (چ) و فصل خ	73
9	
باب جيم فارسي (چ) و فصل د	74
1	
باب جيم فارسي (چ) و فصل ر	74
3	
باب جيم فارسي (چ) و فصل زاي تازي	74
7	

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل س	74
	9
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل شين معجمه	75
	0
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل غين معجمه	75
	1
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ق	75
	2
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل كافِ تازي	75
	4
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل كافِ فارسي	76
(گ)	1
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ل	76
	3
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل م	76
	6
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ن	76
	7
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل و	77
	3
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ه	77
	5
باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ي	78
	3

21. فصل الثّانِد فد الاِطلاحات و المِركّات .. 78

6

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل الف 78

6

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ب 78

7

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ت 78

8

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ح 78

9

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل خ 78

9

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل د 79

0

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ر 79

2

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل زاي تازي ... 79

6

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل س 79

7

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل شين معْجَمه .. 79

8

باب جيمِ فارسي (چ) و فصل ط 79

9

باب جيم فارسي (چ) و فصل ع	79
	9
باب جيم فارسي (چ) و فصل غين معجمه	80
	0
باب جيم فارسي (چ) و فصل ق	80
	0
باب جيم فارسي (چ) و فصل كاف تازي	80
	0
باب جيم فارسي (چ) و فصل كاف فارسي	80
(گ)	1
باب جيم فارسي (چ) و فصل ل	80
	2
باب جيم فارسي (چ) و فصل م	80
	3
باب جيم فارسي (چ) و فصل ن	80
	5
باب جيم فارسي (چ) و فصل و	80
	9
باب جيم فارسي (چ) و فصل ه	81
	0
باب جيم فارسي (چ) و فصل ي	81
	3
22. باب الحاء مشتمل على الفصليين: فصل	81
الاول فل المفردات	6

باب حا و فصل الف	81
	6
باب حا و فصل ب	81
	8
باب حا و فصل ت	81
	9
باب حا و فصل ثاي مثلثه	81
	9
باب حا و فصل ج	82
	0
باب حا و فصل د	82
	0
باب حا و فصل ر	82
	1
باب حا و فصل زاي تازي	82
	2
باب حا و فصل شين معجمه	82
	3
باب حا و فصل ض	82
	3
باب حا و فصل ط	82
	3
باب حا و فصل ف	82
	4

82	باب حا و فصل ق	4
82	باب حا و فصل كاف تازي	5
82	باب حا و فصل ل	6
82	باب حا و فصل م	7
82	باب حا و فصل ن	9
83	باب حا و فصل و	2
83	باب حا و فصل ه	2
83	باب حا و فصل ي	5
83	23. فصل الثّانل فل الاي طلاحات والمركّات	7
83	باب حا و فصل الف	7
83	باب حا و فصل ب	7
83	باب حا و فصل ت	8

83	 باب حا و فصل جيم تازي	8
83	 باب حا و فصل د	8
83	 باب حا و فصل ر	9
84	 باب حا و فصل زاي معجمه	0
84	 باب حا و فصل س	1
84	 باب حا و فصل شين معجمه	1
84	 باب حا و فصل ص	2
84	 باب حا و فصل ف	2
84	 باب حا و فصل ق	2
84	 باب حا و فصل كاف تازي	2
84	 باب حا و فصل ل	3
84	 باب حا و فصل م	3

84	 باب حا و فصل ن	4
84	 باب حا و فصل ه	6
84	 باب حا و فصل ي	7
85	 24. اعلام	1
85	 فهرست اشخاص	1
85	 فهرست اماکن	8
87	 فهرست رودخانه ها	7
88	 فهرست کوه ها	0
88	 فهرست کتاب ها	2
88	 فهرست جانوران	4
88	 فهرست پرندگان	7
88	 فهرست درختان	9

فهرست گیاهان	89
0	
فهرست گل‌ها	89
3	
فهرست خوردنی و آشامیدنی‌ها	89
4	
فهرست میوه‌ها	89
6	
فهرست داروها	89
8	
فهرست آلات	90
0	
معادل هندی بعضی از واژه‌های مهم فارسی	90
2	
فهرست واژه‌های ترکی	90
7	
فهرست اشعار	91
5	
فهرست اشعار شاعران ناشناس	93
0	
25. کتابنامه	93
3	

علائم اختصاري

1. نسخه رضا لائبري، رامپور ر
2. نسخه جامعة سلطانيه، ل
لكهنؤ
3. نسخه مؤسسه تحقيقات عربي و ت
فارسي مولانا آزاد، تونك
4. اصطلاح صوفية ابن العربي ايضاح يوفيه
5. امثال و حكم دهخدا امثال و حكم
6. ايراني كه من ديدم ايراند كه من
ديدم
7. بحر الفضل بحر الفضائل
8. برهان قاطع برهان
9. بسحق اطمعه بسحق
10. بهار عجم بهار
11. جامع فرهنگ فارسي - استنگاس
انگليسي
12. تاريخ ادبيات در ايران تاريخ ادبيات
13. تاريخ بلعمي تاريخ بلعمد
14. تفسير ابن كثير تفسير ابن
كثير
15. تنبيه الغافلين تنبيه الغافلين
16. چراغ هدايت چراغ

17. حدود العالم
18. خسرو شیرین
19. داستان‌های امثال مرتضویان
20. دانشنامه ادب فارسی حسن انوشه
21. دستورالخوان
22. دستورالافاضل
23. ده هزار مثل فارسی
24. دیوان امیر حسن سجزی
25. دیوان انوری
26. دیوان جامی
27. دیوان حافظ
28. دیوان خاقانی
29. دیوان سنایی غزنوی
30. دیوان ظهیر فاریابی
31. دیوان عبدالواسع جبلّی
32. دیوان کمال‌الدین اصفهانی
33. دیوان کمال‌الدین مسعود خجندی
34. دیوان منوچهری
35. ریشه‌های تاریخی امثال و حکم
36. زفان گویا
37. زین‌الخبار گردیزی
38. سراج‌اللغت
- حدود العالم
- خسرو شیرین
- داستان‌های امثال
- انوشه
- دستورالخوان
- دستور
- ده هزار
- حسن سجزی
- انوری
- جامد
- حافظ
- خاقاند
- سناید
- ظهیر
- عبدالواسع
- کمال‌ایفهاندا
- کمال خجندی
- منوچهری
- ریشه‌های
- تاریخدا
- زفان (ن)
- زین‌الخبار
- سراج

سرمه	39. سرمه سليمانى
شاهنامه	40. شاهنامه فردوسى
لغات و مشكلات	41. شرح لغات و مشكلات ديوان انورى
شرح مخزن	42. شرح مخزن الاسرار
شرفنامه	43. شرفنامه منيرى
شرفنامه نظامى	44. شرفنامه نظامى گنجوى
يـحـاح	45. صحاح الفرس
يـرـاح	46. صراح اللّغة
غياث	47. غياث اللّغات
آنند	48. فرهنگ آنند راج
پنج بخش	49. فرهنگ پنج بخشى
جعفرى	50. فرهنگ جعفرى
جهانگيرى	51. فرهنگ جهانگيرى
رشيدى	52. فرهنگ رشيدى
فرهنگ فارسى	53. فرهنگ فارسى دكتور محمد معين
سپهسالار	54. فرهنگ فارسى مدرسه سپهسالار منسوب به قطران
قواس	55. فرهنگ قواس
لسان	56. فرهنگ لسان الشعرا
نظام	57. فرهنگ نظام
وفايـد	58. فرهنگ وفايى
فرهنگـنوـيسـد	59. فرهنگـنوـيسـى فارسى در هند و پاكستان

فرهنگ‌های	60. فرهنگ‌های فارسی به فارسی
فارسد	دبیر سیاقی
قول فیصل	61. قول فیصل
کشف اللغات	62. کشف اللغات و الاصطلاحات
امیر معزی	63. کلیات امیر معزی
خمسة نظامد	64. کلیات خمسة نظامی
سلمان	65. کلیات خواجه جمال الدین سلمان ساوجی
سعدی	66. کلیات سعدی
لغات عامیانه	67. لغات عامیانه افغانستان
کشوری	68. لغات کشوری
لغاتنامه	69. لغاتنامه دهخدا
فرس	70. لغت فرس اسدی طوسی
مأثر	71. مأثر رحیمی
سروری	72. مجمع الفرس سروری
مجموعه	73. مجموعه الفرس
مخزن	74. مخزن الاسرار
مدار	75. مدار الافاضل
مراة الایطلاح	76. مراة الاصطلاح
معیار	77. معیار جمالی
مقدمة الادب	78. مقدمة الادب
مؤید	79. مؤید الفضلا
هفت پیکر	80. هفت پیکر نظامی

پیشگفتار

تألیفات فارسی‌گویان هند همچون دیگر آثار فارسی می‌تواند از داشتن بعض فرهنگ‌های ارزشمند که تقریباً در هشتصد سال به‌نگارش آمده، به‌خود ببالد. آثاری که در این زمینه به‌نگارش آمده بدون شک و تردید با آثار ایرانیان نه تنها این که برابری می‌کنند بلکه گامی پیش گذاشته بر آنها سبقت گرفته است. پس می‌توان گفت که ارزش آنها بیشتر از فرهنگ‌های ایرانیان است و به‌قول بلاخن "ایرانیان خود به‌ارزش واژه‌نامه‌های هندیان واقفاند". بنابه در دست رسیده فرهنگ‌نامه‌ها لغت‌نویسی فارسی در اوایل قرن سوم هجری شروع می‌شد و به‌اعتقاد حسین انجوي شیرازی مؤلف فرهنگ جهانگیری و سید محمد داعی‌الاسلام مؤلف فرهنگ نظام، فرهنگ‌نامه ابوحفص سغدی که نخستین شاعر زبان فارسی محسوب می‌شود در ردیف قدیم‌ترین فرهنگ‌نامه‌ها به‌شمار می‌آید، ولی هیچ نسخه از این فرهنگ یا اطلاعی درباره مؤلف او دریافت نمی‌شود. مؤلف جهانگیری و مؤلف مجمع‌الفرس سروری در منابع فرهنگ‌های خود فقط اسم آن را ذکر کرده‌اند.

از نظر ترتیب تاریخی لغت فرس اسدی طوسی را می‌توان به‌عنوان دومین فرهنگنامه نامبرد. فرهنگ‌نویسان فارسی هند دارای اهمیت بسیاریند زیرا علمای فارسی زبان هند نه تنها علوم و ادبیات فارسی را به‌طور کلی وسعت دادند بلکه خدمات ارزشمندی در زمینه‌های فرهنگ‌نویسی، تاریخ‌نویسی، تذکره‌نویسی، ملفوظ‌نویسی و زبان‌شناسی انجام دادند، تألیفات هندیان نشانگر کوشش و زحمتهای زیاد ایشان هست و در زمینه واژه‌گزینی برجسته‌تر است. فرهنگ‌نویسی حدوداً بعد از سه قرن از رواج آن در ایران به‌طرف هند روی نمود، و به‌قول استاد نذیر احمد اولین فرهنگنامه که به‌دست ما می‌رسد فرهنگنامه قواس است، و مؤلفش فخرالدین مبارکشاه غزنوی یکی از گویندگان بزرگ دوره علاءالدین خلجی (۷۱۶-۶۹۵ هـ/۱۳۱۶-۱۲۹۵ م) در اواخر قرن هفتم یا اوایل قرن هشتم هجری در هند این فرهنگ را به‌پایان رساند. پس فرهنگ قواس قدیمترین و اولین فرهنگ دستیاب شده در هند به‌شمار می‌رود.

بعد از فرهنگ قواس تعداد زیادی از لغتنامه‌ها در هند به‌نگارش درآمد، دستورالافاضل تألیف رفیع معروف به‌حاجب خیرات در سال ۷۴۳ هـ/۱۳۴۲ م، ادات‌الفضلائی بدرالدین محمد دهلوی در سال ۸۲۳ هـ/۱۴۱۹ م، زفان‌گویا

نوشته بدر ابراهيم بين سالهاي ۸۲۳ هـ/۱۴۱۹ م تا ۸۳۷ هـ/۱۴۳۳ م، بحرالفضايل في منافع الافاضل نوشته محمد بن قوام بلخي در حدود ۸۳۷ هـ/۱۴۳۳ م، فرهنگ ابراهيمي معروف به شرفنامه منيري تأليف ابراهيم قوام الدين فاروقي در حدود وسط قرن پانزدهم ميلادي و فرهنگ تحفة السّعات/فرهنگ اسکندري تأليف شيخ محمود بن شيخ ضياء در سال ۹۱۶ هـ/۱۵۱۰ م و بسياري از فرهنگنامه هاي ديگر که تعداد آنها زياد است را مي توان از جمله فرهنگهاي تأليف شده در هند نام برد. عصر حکومت مغول بنابه نقش عظيمي که در تاريخ سياسي و فرهنگي شبه قاره داشت، شاهد دستاوردهاي، استادانه اي در رشته هاي مختلف ادبي بوده، و مؤرخان اين عصر را از حيث ادبي بطور عمومي و فرهنگنويسي بطور ويژه عصر طلايي ناميده اند، پس قرن شانزدهم و هفدهم ميلادي در زمينه تهيه فرهنگهاي فوق العاده مهم محسوب مي شود.

فرهنگ تحفة السّعات که به نام فرهنگ اسکندري هم شناخته مي شود تأليف شيخ محمود بن شيخ ضياء الدين است. وي اين فرهنگ را در زمان سلطان اسکندر بن بهلول لودي پادشاه دهلي (۹۲۳-۸۹۴ هـ/۱۵۱۷-۱۴۸۹ م) در سال ۹۱۶ هـ/۱۵۱۰ م به تکميل رسانيد. محمد قاسم کاشاني متخلص به «سروري» در پيشگفتار لغتنامه خود يعني مجمع الفرس، تحفة السّعات را جزء

منابع کتاب خود می‌شمارد، همین‌طور اداد فیضی سرهندي در مدارالافاضل خود که یکی از فرهنگ‌نامه‌های اواخر قرن شانزدهم میلادی است، تحفة السَّعادات را نیز در منابع کتاب خود ذکر کرده است. در تحفة السَّعادات شرح واژگان بیشتر از همه فرهنگ‌ها که تا آن زمان دریافت می‌شدند، نوشته شده است و فرهنگ‌نویسان از آن فرهنگ‌نامه استفاده نموده‌اند پس می‌توان گفت که تحفة السَّعادات اولین فرهنگ مشروحی است که به دست ما می‌رسد.

در دیباجة فرهنگ جهانگیری نوشته در سال ۱۰۱۷ هـ/ ۱۶۰۸ م مؤلفش معترف است که:
"در جمع کتب و نسخه که درین فن مرتب ساخته..."

و بعداً فهرست نام چهل و چهار فرهنگ می‌برد و بین آن تحفة السَّعادات را بر شمارة ششم می‌آورد.

فرهنگ رشیدی که بعد از فرهنگ جهانگیری در سال ۱۰۳۷ هـ/ ۱۶۲۷ م نوشته شده برای شرح معانی از تحفه سند گرفته، بطور مثال:

"بان: دارنده چیزی چون باغبان، پاسبان،

و در تحفه به معنی بانگ گفته." (ص ۲۱۲)

"پالوانه: در تحفه پالوایه با یای حطی

آورده به جای نون." (ص ۲۳۶)

مدارالافاضل که در سال ۱۰۰۱ هـ/ ۱۵۹۲ م تألیف شد در ذیل واژه ثغر می‌نویسد که:

"در سکندري است جايي که آنجا امن باشد
 و در بند کفر و اسلام". (ص ۴۱۸/۱)
 "تن زن: يعني برجابمان، و در سکندري
 میان تن زن و تن زده فرق کرده".
 (ص ۳۹۵/۱)
 "تنبید: در اسکندري است تنید". (ص
 ۳۹۴/۱)
 اراوند: در اسکندري اراوند و اروند
 هردو به یک معنی گفته اند". (ص ۶۷/۱)
 استیم: در اسکندري است ریمی که از خون
 فراهم آید و درونش پُرشود". (ص ۸۸/۱)
 اوتلو: به ضم یکم و فتح دوّم، شرم، در
 اسکندري است الف و واو مفتوح و لام
 مضموم. (ص ۱۴۲/۱)
 سراج اللّغة که در سال ۱۱۴۷ هـ/ ۱۷۳۴ م تألیف
 شده چندین جا درباره تحفه می گوید:
 در تحفة السّعات اروین و به وزن پروین
 تجربه و آزمایش، و صحیح به معنی تجربه، همین
 است و اروند به تصحیف همین را خوانده اند.
 در دستور در دیباجة مؤلف (ص و): کار
 لغتنامه را در سال ۹۱۶ هـ/ ۱۵۱۰ م پایان
 رسانیده و آن را به نام سلطان اسکندر
 شاه/سکندر لودي تألیف نموده.
 در ادات الفضلا هم از تحفة السّعات استفاده
 شده است.

مؤلف در یکی از ابیاتی که در مقدمه کتاب در قالب مثنوی نگاشته است خود را به نام محمود ابن شیخ ضیا معرفی نموده است:

بنده محمود ابن خواهد از حق همی
بنابه گفته خود در ابتدا با شعر و شاعری
شغف وافر داشت و بر طبق رواج زمانه در
مقدمه، با حمد باری تعالی که دارای ۴۲ بیت
است، ابتدا می‌کند:

ابتدا می‌کنم کوسـت یحیی
و در آخر:

حشر از گور چون ده به صفت محمدی
بعد از آن نعت نبی که دارای ۳۰ بیت است:
باد از بهر عشا بر روان محمدی
بادشاه رسل شفیع سرور انبیا جهان
شعر آخر:

از من مستمند هر آفرین بر صحابه
بر همه سالکان بر همه پیروان
پس از آن قصیده در مدح سکندر لودی است که
۱۱۹ بیت دارد. مؤلف این کتاب، پادشاه وقت
یعنی سکندر را مدح کرده و او را شاه جهان
گفته، و بنابه گفته او از وجود پادشاه جهان
که سکندر نام داشت دین اسلاف نظام گرفت:

بعد نعت رسول صاحب مدح شاه جهان بگو
به که سازی به نامه در ثنای دای شاه
دین اسلاف ازو گرفت بادشاه جهان سکندر
خسرو خسروان که در خط او نهی سر

تا بر ا فلاك مهر بر سر خلق باد
 دو ستش بس عزيز و شاه بر تخت و مدعي
 مؤلف در ذيل واژه طناب براي پادشاه وقت و
 حكومت وي دعاگو هست و ميگويد:
 اي خداوندي كه اندر
 خيمه جاه زدن و مغرب
 لشكر عزم ترا دمدار
 موكب خرم ترا... ساقى در
 پس درگاه تو كان دارند
 بنده و آزاد و خورد و
 التماس خيمه كردم
 من درين حيرت مقيد همچو
 گر بود پروانگي ده تا
 ورنه تدبيرش كنم و
 خيمه جاه تو برباد تا
 محمود مسكين اين دعا
 بعد از مدح، در وصف مربيان و دوستان و
 محبان عصر خود بالاخص خواجه شيخ سعيد فرملي
 پيشواي شاهزاده ميان نظام اولاد شاه سكندر
 ابياتي سروده. ميان گدايي و ميان حسيني
 برادران ميان نظام بودند. خواجه شيخ سعيد
 اقطاعي ديسويه و هريانه و بعض پرگنات ديگر
 داشت. وي با فضائل كثير معرا بود، سلطان
 سكندر وي را بسيار دوست ميداشت، و او مدتها
 يكي از بهيخواهان و مقرب و وزير سكندر بود
 و تقريباً سي سال با شاه مصاحبت داشت.

هرمشکلي که به سلطان درپیش می‌بود خواجگي به زودي آن مشکل را حلّ می‌کرد. علاوه بر مقدمه، آنجا که مؤلف از علل و شرایط نگارش این اثر می‌راند نام حامی مذکور را مجدداً در نثر می‌آورد، در ذیل قسمت مربوط که مقدمه مؤلف را روشن می‌سازد اینجا نقل می‌شود:

”چون ابنای زمان من از علما و فضلا و امرا و سلاطین همه ذوق شعر دارند و من هم بنای شاعری گذاشته سالها در توحید ذوالجلال و نعت نبی و مدحت محسان روزگار خود مخصوص خواجگي شیخ سعید و زیر شعر گفتم، و در تمام قالبهای شعر فارسی چون غزل و رباعی و قصیده و مثنوی داد سخن دادم، و حتی بدان راهم بسیار هجو کردم:

به ممدوح مدح و دو دستی زدم تیغ نویسنده در موردِ علت و شرایطی که در نوشتن این فرهنگ او را تشویق کرد، می‌نویسد: ”و آخر دوستان و هم‌رهان و همسران به یک زبان گفتند که مطلوب ما کلی است که جزوی چند از لغات مختلف ملخص و معرب و مصحح از کتب اسالیف تألیف کن اغلب لغات شعرای شیرین کلام و فضایی عالم نام معلوم گردد، و بنابر التماسشان من هم کتابی ساختم از لغات دری و فارسی و

ماوراءالنَّهری و پهلوی و ترکی و چندی از
 تازی به طریق تکمیل ابواب و فصول، از
 نسخ معتبر و فرهنگ‌های مفتخر چنانچه
 ضمیر و دستور و فرهنگنامه زفان گویا و
 عمان‌المعانی و دستورالفضلا و اداتالفضلا
 و شرح مخزن و فرهنگنامه ظهیر دلوی و
 ابراهیم حسینی و عجایب و غرایباللغات و
 شرح خاقانی و مقدمه که ذکرشان بخیرباد
 و باری عزّ و اسمّه اجری جزیل دهداد و لغت
 تازی از صراح و صحاح و دستور و تاجین و
 نصیب‌الولدان و خلاصه و مثلثات... الخ"
 یعنی وی برای تحصیل خواندن و فهمیدن آثار
 ادبیّات فارسی این فرهنگ آماده ساخت.
 بنابه گفته مؤلف تحفه که او وقتی که
 فرهنگ خود را جمع‌آوری می‌نمود از فرهنگ‌های
 ضمیر، عمان‌المعانی، دستورالفضلا، فرهنگنامه
 ظهیر دلوی، فرهنگ حسینی، عجایب و
 غرایباللغات و فرهنگ ابراهیمی را جزء مأخذ
 خود شمرده. چون قرار دارد که تحفه در سال
 ۹۱۶ هـ/ ۱۵۱۰ م تألیف شده بنابراین زمان
 تألیف آن مقدم بر سال فرهنگنامه مذکور
 (تحفه) است ولی شاید تا امروز نسخه‌های این
 فرهنگنامه‌ها یا اطلاعاتی درباره آنها از
 منابع دیگر به دست نرسیده است، پس محتاج
 توضیح و شرح است.

۱۰۶۹ هـ / ۱۶۲۷-۱۶۵۸ م) نوشته شده و نسخ خطی آن در کتابخانه آصفیه، حیدرآباد مضبوط است. به قول دکتر نقوی این کتاب مشتمل بر ۳۱۵ ورق و بعد از حمد و نعت همان ابیات که در تحفه برای سکندر لوی ذکر شده، در نگارش آورده است. پس بعد از مطالعه دقیق و بنابه گفته پروفیسور نذیر احمد در مقاله خود به نام «تعارف تحفة السَّعادات» معلوم می‌شود که این دفعه هم دکتر نقوی دچار اشتباه شده. همین‌طور دکتر محمد باقر مصحح مدارالافاضل و هرمان اته هردو با اشتباه روبه‌رو شده‌اند که چون تحفة السَّعادات را فرهنگ سکندر نیز نامیده‌اند، پس این لغتنامه به سلطان سکندر لودی تقدیم شده باشد، ولی قصیده‌ای که در فرهنگ در مدح مربی و استاد خود خواجه شیخ سعیدالدین نوشته می‌گوید:

چو مشرف شود به یک سعد گردون کن چو
دکتر نقوی اشتباهاً لغت علمی را تألیف
دیگری یا غیر از تحفه و مؤلفش محمود بن
شیخ ضیا گفته همان فرهنگنامه تحفه است و
این لغت علمی که در سال ۱۰۵۰ هـ نوشته شده
اثر کسی دیگر است که فرهنگ شاهنامه
فردوسی است که خود مؤلف تذکره‌نویسی تألیف
ابن طیغور بسطامی و سال تألیف ۱۰۶۹ هـ
گفته است.

(2) گنج‌نامه فرهنگ شاهنامه فردوسی تألیف محمود بن شیخ ضیا که در سال ۱۰۷۳ هـ نگاشته شده.

(3) اصطلاحات‌نامه فرهنگ اصطلاحات دیوان حافظ تألیف محمود بن شیخ ضیا و سال تألیف ۱۰۷۱ هـ ولی چون معلوم هست که تحفة محمود بنابه گفته وی در سال ۹۱۶ هـ در زمان سکندر بن بهلول لودی به‌تکمیل رسید، و آن موقع سن مؤلف کم از بیست یا بیست و پنج نباید باشد پس در سال ۷۱-۱۰۷۰ هـ، سنش ۱۵۳ باید باشد که ممکن نیست. پس این آثار یا تألیف محمود نیست یا سال تألیف غلط درج شده است.

علاقة مؤلف به‌شعر با ذوق و حسن شاعرانه والایی که حکام و بزرگان و علمای معاصر او از آن برخوردار بودند و او در زمان خود یکی از شاعران نامدار بوده. او در آخر مدح خواجه‌گی سعید:

گرچه کردم تتبُّعی باشد آخر خطا بسی
این نه گویم که بلکه دسستی
کای خداوند سرور بگذر از عیب‌های
گر به انصاف نیست باز داری زبان ز
چون ستم شد به‌شه مدح ممدوح خود
چیست آن خواجه‌گی مصطفیٰ خُلق و لطف
جای دیگر برای همین ممدوح می‌گوید:
اگر التفاتش بود نحوسش شود

به‌خشم از نهد بـــــــرو آردش از
 سُهّا تربیت یا بد دهد اِنجلايــــي
 یعنی ممدوحش صفاتِ والایي دارد و اگر توجّهش
 به‌طرف زُحل باشد که درجه آن پاسبانِ فلک،
 رنگش سیاه و نحسِ اکبر است، نحوستش به‌نیکی
 بدل خواهد شد، همین‌طور ممدوح اگر نظر خودش
 بر مشتری بیاندازد، مشتری که درجه قاضیِ فلک
 دارد، رنگش سفید و سبز، سعدِ اکبر و مظفّر
 علوهمتی، بلندی، حیا، خیر، تواضع، صدق و
 وفا است، و آن را سعدالسّعود یعنی مبارک و
 میمون هم می‌گویند به‌تأثیر نگاه خشم ممدوح
 از یادِ وی سعادت‌گری خواهد رفت، همین‌طور سُهّا
 که ستاره باریک و در مجمع بنات‌النعش (هفت
 ستاره) شامل و برای نور و روشنی محتاج
 سیّاراتِ دیگر است، از نگاه ممدوحش برای شمس
 و قمر نوربخش شود. بعداً هم می‌گوید که بالاخر
 این لغتنامه به‌پایان رسید و اسم آن
 تحفة السّعادت گذاشتم و می‌خواهم که در خدمتِ
 خواجه سعید ممدوح و استادِ خود بطور هدیه
 نذر کنم:

که شد از فضل	داشـــــــــــــــــــــــته
بهر آن تا برم	پیش ممدوح سعید
زشت باشد به‌نزدِ	حرف‌گیری ز کارِ
نزدِ اهلِ دلی و	ترک از حرف‌گیری
ای دریغاً که	گشت انصاف مثل
بنده محمود ابن	خواهد از حق همی

هر که ما را کند یاد او در جهان
باد ما را و از زبان بدان
ممدوح وی قدردان فضلا و هنرمندان بوده،
می‌گوید:

قدر این داند اهل سنگ دل را برین
چون کتاب به‌پایان رسید سعی کرد که مسوده
آن را در خدمت ممدوح خود نذر کند، چون
ممدوح وی صاحب نظر بود:

سرور سروران ملک در همه فن چو
و این هم می‌خواست که شیخ سعید شرف قبولیت
این هدیه ناچیز را ببخشد و کمبود و اغلاط آن
را نشان بدهد، اگرچه مؤلف هرچه که نوشته
ردیف و قافیه را ملحوظ نظر گذاشته و همین
است که تألیف نثری وی هم مزه شعری دارد،
برای خود می‌گوید:

من که از ابر هرچه دارم همه
ریزه از خوان هرچه در بزم اهل
خواجگی شیخ که در عطا و سخا معروف بود
گفت:

”جزاک ا شما این کار را خوب کرد و تا
این دنیا باقی است به‌توسط شما این کتاب
باقی خواهد ماند، کتاب را دید و خوشحال
گشت، و حقیقت همین است که اگرچه بیش از
شش قرن گذشته، ولی تا حال این کتاب و
اسم مؤلف و ممدوح باقیمانده است.“

ابوسعید در صله این کتاب یک اسپ تیز و تندرو، بلند و بالا خوب روی به‌وی داد. مؤلف در آخر کتاب دربارهٔ ممدوح خود در شعر به تفصیل سخن رانده است:

بحمدا که بعد از به‌گنجی شد فرو پا
پس آن‌گه را هواری به‌نعل سُم دل حاسد
چه اسبی مرکبی به وقت تاختن صرصر
مرا بخشید با صد به‌من زین عزّت
و در آخر قصیده کلماتِ دعائیّه برای شادی و
کامرانی استادِ خود سُراید:

کنون دستِ دعا که تا روح‌الامین
همیشه خاطرت نشانِ غم ز رویت
در ذیل شرح کلمهٔ کلّوخ دربارهٔ خواجگی سعید
می‌گوید که:

”این سماع است از اساتذّه علی‌الخصوص از
زبان مبارک شیخ سعید مدا تعالی بقائه.“
در ذیل شرح کلمهٔ همگان می‌نویسد که:
”مؤلف را از استادِ خود نورا مرقدّه سماع
است.“

یعنی شاید مؤلف تا واژهٔ همگان رسیده
ممدوح وی به‌دارِ فانی کوچ کرده بود.

در ذیل شرح واژهٔ دستان گفته:

نزد بازوی زور پور دستان به‌عجز
فرهنگ تحفة السّعات لغتنامه‌ای است فارسی
به‌فارسی شاملِ تقریباً همهٔ عمدهٔ لغات که در
شعرِ فارسی بکار می‌رفت. مؤلفش چندین لغات از

دري و پهلوي ماوراءالنهر و تركي و تازي
درين كتاب جمع آوري نموده.

فرهنگ تحفة السّاعات در بيست و نُه باب
برپايه نخستين حرف واژگان تفسير شده و
به ترتيب الفبايي فارسي تهيه شده. همين است
كه اين لغتنامه اولين فرهنگ تفسيرى دستياب
شده است. براساس حرفِ اوّل باب و حرفِ آخر
واژه فصل است مانند:

آماس: در باب الف مد و فصل س

تطهير: در باب تا و فصل ر آمده است

اين ترتيب از همه بهتر و مهمتر است كه
خواننده به زودي حسبِ ضرورتِ واژه را دريافت
مي‌توان كرد. اين هم بايد دانست كه كلمات
با حروف الف و همزه، ب و پ، ج و چ، ز و ژ،
ك و گ شروع مي‌شود، بهم آميخته است. مصحح
اين فرهنگ اين مشكل را در نظر داشته و هر
واژه‌هاي حرف را جداگانه به ترتيب الفبايي
آورده است.

براي واژه‌هاي معروف اعراب‌گذاري نكرده است
ولي براي هاي غيرمعروف اعراب (حركات) را
به‌كاربرده است، گاهي براي اعرابِ واژه هم وزن
مي‌آورد كه خواننده به آساني به مطلب و تلفظ
واژه را برسد مانند در باب اوّل در فصل واژه
مفرداتِ اولين كلمه ايليا بر وزنِ كيميا
به معني بيت المقدس.

آك به وزن آب

آجمود به وزن فرمود
 ابرش به وزن برتر
 ارش به وزن فرس
 اوبتي به وزن نوبتي
 ولي مشکل اين است که اگر خواننده تلفظ
 درست واژه هم وزن را نمي‌داند، يا اشتباه
 دارد پس چطور ممکن باشد که تلفظ واژه اصلي
 را درک کند. گاهي براي اعراب مي‌نويسد:
 اردي بهشت: به ضمّ الف و دال مکسور و سکون
 راي قرشت و به کسر بای ابجد و
 هاي هوز
 انبره: به فتح الف و بای مضموم
 آهنگ: الف ممدوده و به فتح ها و کاف
 فارسي
 اندلس: به فتح الف و دال مفتوح و کسر لال
 انباردگي: راي موقوف و کاف فارسي،
 اگرچه اين روش بسيار طولاني و خواننده را
 خسته‌کنند است ولي از همه بهتر است که راه
 اشتباه ندارد.
 هرباب دو فصل دارد، در فصل اول کلمات
 مفردات مندرج‌اند و در فصل دومي اصطلاحات و
 مرکبات شرح شده‌اند. در داخل فصول هم کلمات
 به ترتيب الفبائي جا گرفته است و غير از
 چندين واژه‌ها نشان نداده است که متعلق
 به کدام زبان يا از کجا گرفته شده‌اند، بيشتر
 براي لغات ترکي بعد از شرح نوشته که: اين

لفظ ترکی است/این ترکی است و کمتر تکرار داده شده است که از کدام کتاب استفاده نموده.

مؤلف نویسد:

برای الف ممدوده = آ

الف = ا

ب	=	بای تازی، بای یک نقطه
پ	=	بای فارسی
ت	=	تای فوقانی
ث	=	ثای مثلثه
ج	=	جیم تازی
چ	=	جیم فارسی
ح	=	حای مهمله، حای حلقی
خ	=	خای معجمه، حای نقطه دار
د	=	دال مهمله
ذ	=	ذال معجمه
ر	=	رای مهمله
ز	=	زای معجمه
ژ	=	زای فارسی
س	=	سین مهمله
ش	=	شین معجمه
ص	=	صاد مهمله
ض	=	ضاد معجمه
ط	=	الطاء مهمله
ظ	=	الظاء معجمه
ع	=	عین المهمله

غ	=	غین المعجمه
ف	=	ف
ق	=	قاف حلقي
ک	=	کاف تازي
گ	=	کاف فارسي
لام	=	ل
ميم	=	م
نون	=	ن
و	=	واو فارسي
و	=	واو تازي
ه	=	هاي مختفي
ي	=	ياي تحتاني
ّ	=	مشدد، تشديد
ْ	=	ساکن، جزم
َ	=	مفتوح، فتح، فتحه
ِ	=	مکسور، کسر، کسره
ُ	=	مضموم، ضمّ، ضمه
معرب	=	از عربي
مفرّس	=	از فارسي
مهند	=	از هندي

چون معلوم است که لغت یا فرهنگ اشتقاق، ماده یا etymology واژه را نشان می‌دهد، تحفة السّعات هم این ضرورت را حلّ می‌کند مانند:

این لغت ترکی است
این واژه از پهلوي است

واژه عربی یا تازی است یا هندی است
 و غیره و غیره
 برای فهم بهتر بعضی از واژگان شواهدی از
 ابیات شعری مختلف آورده است مانند اشعار
 حافظ. حافظ که شهرت وی از همان زمان که
 آغاز سرودن شعر نمود تا امروز مثل ستاره
 درخشان و تابنده بر آسمان ادب هست و احترام
 و پسندیدگی اشعار وی تا دنیا باقی است،
 زنده خواهد ماند. خانواده‌های ایرانی
 نگهداری دیوان حافظ را مانند کتاب مقدس
 می‌کند؛ در ذیل حرف
 ت: در تحفه هست که یکی از حروف هجا
 چنانچه کلامت و شعرت یعنی شعر تو و
 کلام تو، برای خویش:
 ای صبا همراه بفرست از
 بوکه بوی بشنوم از باغ
 چندان بود: جیم فارسی، تا آن زمان و تا
 به‌حدی باشی:
 چندان بود کرشمه و کآید به‌جلوه سرو
 چندان بود به‌معنی به‌هر تقدیر، یعنی کرشمه
 و ناز معشوقان دیگر تا آن وقت هست که محبوب
 ما که به‌ناز و ادا محو خرام می‌باشد، به‌جلوه
 نمی‌آید، و به‌هر تقدیر که او جلوه کند، ناز
 و ادای معشوقان دیگر معدوم می‌شود.
 جوهر فرد: به‌فتح، جزو لایتجزی:
 بعد ازینم نبود شایبه

که دهان تو درین نکته

به اصطلاح متکلمین عبارت از جزو لایتجزی آن جوهری است که به هیچ وقت تجزی قبول نکند، نه عقلاً و نه فرضاً، مگر نزد حکما قابل قسمت است، و نزد شعرا کنایه از دهان محبوب است. سیاه چرده، سیه چرده، سیاه چرزه و سیه چرزه: هر چهار جیم فارسی به معنی آنکه سبز رنگ بود و گندم گون نیز: آن سیه چرده که شیرینی

چشم می‌گون، لب خندان، دل

سیاه چرده به معنی رنگ و لون و گاهی مراد به شخص ملیح سبزرنگ باشد یعنی معشوق که در عالم از همه زیباست. در مدارالافاضل چرده و چرزه هردو به معنی پوست روی و بدن آدمی می‌باشد، و در بعضی فرهنگ‌ها سیاه چرده را سیاه پوست تعبیر کرده‌اند ولی حافظ به معنی معشوق زیبا و خوشگل آورده است.

شبان وادی ایمن: یعنی مهتر موسی علیه السلام:

شبان وادی ایمن که چندگاه دگر خدمت شبان به معنی چوپان و کنایه از حضرت موسی علیه السلام است که وی اکثر در شب گله‌ها را پاسبانی می‌کردند و وی تا ده سال شبانی حضرت شعیب علیه السلام کرده، و در آخر شعیب علیه السلام به دختر خودش ازدواج کرد. وادی ایمن صحرائی است که موسی علیه السلام با زوجة

خود به وقت شب می‌رفتند، اتفاقاً به سبب وضع
حملة وي در تلاش آتش برآمدند، ناگاه از دور
روشنی نظر آمد، چون نزدیک رفتند بر درختی
نوری را دیدند، آنجا به موسی از غیب صدا
رسید، و اولین معراج ایشان همین بوده. چون
وادی مذکور جانب دست راست موسی علیه السلام
بود، لذا وادی را وادی ایمن گفتند که
به معنی جانب یمن یعنی راست باشد. در این
بیت صنعت تلمیح هم هست.

ثلاثة غسالة: سه پیاله که شوینده غم‌ها
بودند:

ساقی حدیث سرو و گل

وین بحث با ثلاثة

در فرهنگ معین هست سه پیاله شراب که
به وقت صبح نوشند آن را شوینده فضول تن یعنی
کثافت بدن و زایل‌کننده هم و غم و کدورت
بشریات خوانند، محمد افضل اله آبادی در شرح
خود بر دیوان حافظ از جواهر الاسرار آورده که
حکمای یونان اصطلاحی دارند شرب مدام که
علي الصباح سه کاسه می‌خوردند و آن را ثلاثة
غسالة می‌خواندند، و بعد از آن به زمانی هفت
کاسه می‌خوردند و آن را سبعة نایمه
می‌خواندند و در خواب می‌رفتند، ثلاثة غسالة
را فارسیان سه‌تا خوانند.

خان آرزو (م: ۱۱۶۹ ه/ ۱۷۵۵ م) در رسالة
تنبيه الغافلین که یکی از بهترین نمونه نقد

ادبی در زبان فارسی است، انتقادی بر دیوان
 حزین و اعتراضات بر اشعارِ وی است. در
 تفسیرِ ثلاثة غسالة نوشته است که این بدعتِ
 شیخ بوعلی سینا است، و بعد از وی هرکه آمد
 پیروی وی نمود. این هردو لفظ عربی‌اند اما
 ترکیب فارسی است. به قولِ آرزو حافظ این لفظ
 را به چه آب و رنگ بسته و در مقابلة ثلاثة
 غسالة سرو و گل و لاله چه خوب بسته.

به قولِ فیصل حاصلِ معنی شعر است که پیمانه
 گردِ کلفت می‌برد چرا که ثلاثة غسالة پیاله
 شراب‌اند و آلودگی را دور می‌کنند، از دور شدن
 کلفت البتّه هم نمی‌ماند.

روایتی برای این شعر معروف است که وقتی
 که غیاث‌الدین بنگاله علیل شد و درحین همان
 علالتِ حافظ را به‌دربارِ خود دعوت کرد. آن وقت
 پیشِ غیاث‌الدین سه‌تا کنیزک بودند به‌نام سرو
 و گل و لاله، ایشان به‌موقع غسلِ صحت،
 غیاث‌الدین را غسل داده بودند، چون آن زمان
 سفر دورِ دراز از کشتی ممکن بوده و حافظ از
 آب بسیار می‌ترسید، پس عذرخواهی کرد غزلی که
 بیتِ مذکوره بالا داشت به‌این مناسبت سرود
 به‌غیاث‌الدین فرستاد. در این بیت صنعتِ تلمیح
 به‌کاربرده شده است.

در تنگنای: اشارت به دنیا است، و تنگچه و
 درّه جا:

در تنگنای حیرتم یاربّ مباد آن که

و حق آن است که به معنی مطلق جای تنگ است
چنانچه از مواقع استعمال همین معلوم می‌شود.
چه: معروف، به معنی برای چه و زیرا چه و
هرچه:

ناگهان پــــرده

مست از خانه برون

یعنی چه کلمه استفهام است و برای استعجاب
و تنظیم و مبالغه به معنی کجا نیز می‌آید، و
هم در صورتی حرف به شمار می‌آید که دو جمله
را بهم پیوند.

پهلوانی: لغت آتشپرستان و آن را پهلوی نیز
گویند، و پهلوی با فارسی خالق که پهلوانان
میان خود می‌گفتند و اصطلاحات می‌بستند چنانچه
حافظ فرماید:

بلبل ز شاخ سرو

میخواند دوش درس

بعضی فرهنگ‌نویسان، زبان فارسی باستان یا
فارسی قدیم را پهلوی می‌گویند، و حافظ
می‌گوید که همه جانداران که در دنیا هستند
زبان قدیم فارسی یا پهلوی که آتشپرستان
بکار می‌بردند، در این زبان در عبادت
مشغول‌اند، و حتی دیشب بلبل هم بر شاخ درخت
سرو نشسته در زبان پهلوی درس معنوی
می‌خواند. زبان باستانی در شهرها به کار برده
می‌شد، آن را زبان شهری نیز می‌گفتند، پهلوی

آن زبانی نیز است که پهلوانان در این زبان صحبت می‌کردند و اصطلاحات هم می‌بستند.

با توجه به بیت‌های شاهد در این فرهنگ که حدود بیش از یک سده پس از درگذشت حافظ، تألیف شده است می‌توان دریافت که اشعار حافظ در کنار آثار کهن از شاعران سبک خراسانی چون فردوسی و نظامی و خاقانی و انوری به سرعت در میان اهل ادب و فرهیختگان جامعه مورد توجه قرار گرفته است، و چه بسا مردم عامه کوچه و بازار نیز از اشعار خواجه حافظ شیراز استقبال کرده و آنها را از زمزمه می‌کرده‌اند. تا حرف واژه حای از نه بیت حافظ استناد جسته شده است، و غیر از حافظ، از نه بیت انوری، یک قطعه از بوعلی سینا:

مشک است رخت لیک سرزلف

می‌گویم و می‌آیم ازین

رخ مشک ولی نامده در

خون زلف ولی آمده از

پنج بیت از اسحق اطعمه، یک بیت از اسماعیل صفوی، دو بیت از بهاء الدین آملی، یک بیت از حسن سجزی، دو از خاقانی، یکی از خسرو، بیست و هفت بیت از سعدی، دوازده از سلمان ساوجی، یک از عبدالواسع جبلّی، یک بیت از عندل شیرازی، دو بیت از ظهیر فاریابی، پنج بیت از فردوسی، یک بیت از کمال اصفهانی، یک بیت از کمال خجندی، چهل و هفت

بیت از نظامی، بیست از خود مؤلف فرهنگ تحفة السَّعَادَت و سی بیت هستند که اسم شاعر بُرده نشده است، و مصحح فرهنگ در دریافت اسم شاعر بعضی ابیات بعد از تلاش بسیار هم مؤفّق نشده.

در این فرهنگ واژه‌هایی هم مندرج‌اند که امروز یا نامأنوس و مهجور و مردود شده‌اند یا برای معنی دیگر به‌کاربرده می‌شوند، ولی در دورة مؤلف و قبل از وی رایج و در استعمال بودند، مانند:

ناهمتا	به‌جای بی‌همتا
میان لحظه	به‌جای زود
بیران	به‌جای ویران
جَنهایی	به‌جای جماهی
چُمک	به‌جای چُنَبک
بریدی	به‌جای قاصد، پیغامبر
(بریدی از بردن)	
ده‌لور	به‌جای دُهند
مخاطره	به‌جای خطرناک
کواغذ	جمع کاغذ
نخر یعنی نخره	به‌جای ناز
هلگنی، بلگنی	به‌جای الگنی و الگن
به‌همبرین نمط	به‌جای همین روش
محقّق است	به‌جای تحقیق شده است
بلیغان	به‌جای بلغا
فصیحان	به‌جای فصحا

مثلهم	به جاي بطور مثال يا مانند
بوند	به جاي بودند
کتاب ساخته	اوست به جاي نوشته اوست
جمعه	به جاي جمع (جامع يا مجمع)
خوانند	براي گویند
کافِ اوسط	به جاي کافِ وسط يا کاف در
ميان	
نوي	يعني تازه و جديد که امروز
	هم در پنجابي نوي نوي براي
	همين معني به کاربرده
	مي شود.
	نه پزند، نه بينند، نه گویند منفصل که
	بايد متصل باشد نه براي
	منع کردن با پزند و بينند
	و گویند.
	بهق هندي چه پيرستني که چون بر چهارپاي
	نهند بدان بر بنوند و بدان
	پلنگ بافند گاهي براي
	واژه هاي فارسي معادل
	واژه هاي هندي آورده اند،
	مانند:
اغروش	هندي داد
پاسک	هندي جنبه ايي
اخمسته	نوع شراب هندي بکيني
پاسنگ	هندي توڑی
انبويه	هندي ٹوٹی

- از دو صغ هندی گوند
- باب دوم هر حرف براي کنایات و اصطلاحات مختص است، مانند:
- آتش کنایت از آفتاب و شراب
 آب یخ کنایت از شربت یخ
 آئینه سکندری کنایت از دریا
 ابروان کنایت از شاهدان
 اشک طرب کنایت از شراب انگوري
 ابلق زر فارم کنایت از قلم
 بادام کنایت از چشم محبوبان
 بغداد معمور کنایت از شکم پر و سیرابی
 برج ثریا کنایت از دهن معشوق
 برگ لاله کنایت از لب معشوق
 بسته سر کنایت از دغا که دشمن در دل
 پوشیده دارد، و سربسته
 پیراهن کاغذ کنایت از شعاع آفتاب، و
 جامه مظلومان و دادخواه و
 فریادخوان
 جامه عید کنایت از سرخی شفق و رنگین
 جامه
 جاروب از مژگان کنایت از سجده و مراقبه
 جلال هریسه پز کنایت از طباطبی
 جام پورک کنایت از کاسه بغرا
 حلاج کنایت از شیخ منصور حلاج
- گاهی در شرح معنی کلمه متبادل عربی هم نشان داده است، مانند:

تیمروہ: گیاهی است که آن را سایه بزرگ
نیز گویند، و به تازی پنبروج
خوانند.

توت: درختی است در غایت شهرت که عربی
فرصاد خوانند.

تریر: ترساننده که به عربی نذیر گویند.
تُغُوز: گل خاره که عرب طین خونند.
تَبَس: بُز کوهی و بُزِی که پیشرو گله خود
باشد که عرب نهاز خوانند.

• مؤلف فرهنگ تحفه تلمیحات را هم به وقت
تألیف لغتنامه در نظر داشته مانند:
آتش موسوی: آن آتش که موسی علیه السلام را
سوی طور رهبری کرد.

ایمن: نام بیابانی که موسی آنجا
گوسپندان با شعیب چرانیده
بیضا: یدبضا معجزة موسی بوده
• برای شرح واژه محمود می‌گوید که اسم مؤلف
این فرهنگنامه و ممدوح فردوسی:

بخل محمود و بذل طالع عقرب است
اشاره به طرف صله محمود است که قرار بود
در صله نوشتن شاهنامه به فردوسی داده خواهد
شد ولی محمود بخل کرد و صله واقعه شاهنامه
به دست فردوسی نرسید.

• در این لغت اسم بعضی شهرها دیده می‌شود که
وجودش باقی نمانده است، و آن اسم برای ما
فقط یک اطلاعی است، مانند:

- آو :نام شهري است
- آبس :شهري و مدینه اي نامعلوم
- ثمیرا :نام موضعي است
- جرکس :نام شهري است
- جاومس :نام شهري است
- الم الم :نام شهري است
- و گاهی اسم های بیشتر شهرها و اطلاعات درباره آن به دست ما می رسد و در نقشه های ایرانی، هندی یا عربی توان دید، مانند:
 - آزروم :نام منطقه مشهور در ترکیه امروز
 - اخاط :موضعي است در ساحل غربی و آن از بزرگترین شهرهای ارمنیه است
 - املاق :نام ولایتی از عرب
 - بااوش :شهري است میان ماوراءالنهر و ترکستان
 - تاه :شهري که فریدون در آن شهر بود
 - پاکو :نام قصبه اي از قصبات شروان
- اسم پرنده ها هم به ترتیب الفبایی نوشته شده
 - بور :کبک دري که رنگ او به رنگ اشقر بود و دم و فش او سفید بود و نول او اشقر است
 - استوربان :پرنده اي است که به تازی سمور گویند.
 - حمام :کبوتر
 - حمدونه :بوزنه

- بنجشک: همان گنجشک خانگی
- اسم حیوان‌ها هم دیده می‌شود که معمولاً ما خواننده مطلع نیستیم
امغا: بُزکوهی
اکسع: اسپي که کرانه چرده اش سفید باشد
بزیچه: بزبچه
بوذوا: شتر بچه
چرغ: شکره‌ای
مردون: حیوانی است مشابه کربسته
 - واژه‌هایی که مربوط به گیاه‌اند تعدادش تقریباً 138 است
آنسته: مشک زیر زمین، بیخ گیاهی است
خوشبویی، اهل هند موٹھ گویند
اشته: گیاهی است که هندوی چهلیره گویند
اسپرک: گیاهی که جامه را رنگ کنند
باله: تخم کرفش گیاهی
ثغور: نام گیاهی است
 - اسم میوه‌ها را داده که قبلاً نشنیده شده است:
ابتح: نغزک که هندوی انب گویند
المه: سیب
بسر: خرماي تر
بَن: نام میوه‌ای است کوهی
جفت: نوعی از انگو راست
 - از انواع خوردنی و آشامیدنی شناسانده است، مانند:

- اتمک : نان
- آگنج : عصیب، و آن طعامی است که روده را به‌گوشتابه و برنج پُرکرده بپزند، و آن را جگرآگنده نیز گویند
- الم : نام غلّه‌ای است مثل کال در هند
- ترینه : طعامی است
- چواک : نانِ روغنی که مخصوص در روغن پزند
- حلقچی : زلیبایی که به‌یک حلقه باشد، و آن را در عسل می‌اندازند و به‌هفت رنگ کنند
- آزاد میوه : حلوایی است که از مغز پسته و بادام و نخود مقشر کرده در قند می‌گردانند، هفت رنگ می‌کنند سرخ و سفید و زرد و سبز و بنفشه رنگ و ارغوان رنگ
- بعضی واژه‌های آلت را در این فرهنگ نشان داده است، مانند
- آکچ : قلبی بود آهنین که برسر چوبی وصل کنند تا بدان پاره‌های یخ از یخدان بکشند
- آماچ : آلتِ برزگران و کشاورزان و مزارعان
- آکس : آنکه پیل را برسر زنند (چابُک)، و چوب سرکن که بدان میوه که از درخت فروود آرند
- آهنچه : پهناکش جولاهه که هندوی ترّ گویند

ایمد: آهني که زمین زراعت بدو باره
کنند، و شیار نیز گویند، هندی پهای
گویند

- چندین واژه‌های دارویی در ذیل نقل می‌شود
که در تحفه دستیاب‌اند:

اذان الفار: نام دارویی است به‌هندوی
موساکنی گویند

ابرمرده: دارویی است چون در آب اندازد
درخورد

بُسد: در قعر دریا چون درخت بروید و
رسنها در آن افکنند به‌تکلیف هجوم
برکشند و برکنند، چون باد و
آفتاب بر آن رسد سرخ و سخت گردد
و در کحل ساینند، قوت بصر زیادت
کند

بنج: دارویی است که برای پنج دفع هموم
یکی عطر، دوم معجون سرطانی، سوم
ماده الحیا، چهارم تریاک اکبر،
پنجم دواء المسک

بلتین: نام دارویی است که هندی تینس
گویند

بیرزد: نام دارویی است که بریزه نیز
گویند

- درباره جانورها:

ازوهی: نام جانوری است

ابوجلسا: گرگ که خون بخورد

ابرطوروش: اسپ بزرگ و هیکل
 آکُز : گاو خصی
 ابن عروس: راسو که به هندوی نول گویند و
 شگال و روباه
 بقلنقار: نام جانوری است بزرگ و فربه
 برمایون: نام گاو فریدون یعنی گاوی که
 فریدون و بیژن به شیر او پرورده
 شده بود

• درباره آلتها:

انداوه: ماله که آلت اندایش است
 بیلکش: ملاحی است
 بچک: نام سلاحی است
 بهنه: آن چوب که مانند کفچه بود
 انگژ: کژک و سرکوب فیل که هندوی انکس
 گویند

• اسمای مختلف درختان:

بلسان: نام درختی که در مصر است، جز در
 مصر جای دیگر نیست، و روغن ازوی
 می‌چکد، و در تمام عالم همان یک
 درخت است، روغن مذکور به‌غایت
 نافع بود، و روغن اگر بر کف دست
 بمالند دوّم طرف همان زمان برون
 آید

آزرده: نام درختی که جلّوز میوه اوست.

ارذه: نام درختی است

بشک: نام درختی است

- بیدانجیر: درختی است معروف که گونه از
بید است، هندوی ارنڈ گویند
- نامهای گلها را معرفي نموده است، مانند:
آزاد : نام گلي است که ازو گلاب سازند
آس : ريحان خوشبويي
آذرگون : گل است سرخ به رنگ آتش
بهار : گل است زرد
پیلگوش: نیلوفر، نام گلي است
 - چندین مثال برای اصطلاحات در ذیل نقل
می‌گردد که در تحفه مندرج است
آسمان صفت : قادر و قوي
تا : در اصطلاح تا به معنی جامه
در اصطلاح محرّان است
چنانچه گویند تا چندین
جامه و کاغذ و غیره
آفتاب به دیوار رسید: نزدیک شد که فنا
شود و غروب گردد
ابلوج : در اصطلاح اهل فارس قند
عبارت از ابلق است و آن را
با خود هم تشبیه کرده‌اند،
شیرین است از حدّ سپید و
مطبوع
پنیر کیسه : شیر خشک کرده در کیسه یا
در خریطه می‌دارند، خریطه
را در اصطلاح پنیر کیسه نیز
گویند

بقایم : ریختن و عاجز شدن، و این اصطلاح شطرنج‌بازان است، چون شاطر باز حریف فره و غالب بیند شه در شه کند یا چند افکند و بازی به‌مثابه قایم دارد و به‌عجزم مهرها از دست خود بریزد و گوید که بازی قایم است، در آن وقت گویند که فلان با فلان بقایم ریخت یعنی عجز خود ظاهر نمود. و در اصطلاح شعرا این لفظ در محلّ عجز و گریز آرند.

بخته : در اصطلاح گوسپند خصی پرورده باشد

- واژه یونانی هم گاهی دریافت می‌شود:
لاب : آفتاب به زبان یونانی
- واژه‌های ترکی را در آخرِ هرفصل آورده ولی ترتیب الفبایی را ملحوظ نگذاشته است:
آرمَد آورد: کبک دری، ترکی است
الپ : دلیر، ترکی است
ارقا : حجامتگاه، ترکی است
آله : عقاب یعنی است ابلق، ترکی است
آق : سپیداق وحشی، ترکی است
- گاهی واژه‌های پهلوی هم دریافت می‌شود، مانند:

برین : این لغت پهلوی است
بهارخانه: بنای بلند را گویند به زبان
پهلوی

پیور : ده هزار، این پهلوی است

• درباره رودخانه‌ها:

آب سیه : رودی است در ساوه که می‌گویند
که هرسال آدمی غرق می‌شد، از
وقت تولد محمدؐ خشک شد.

آب طوفان: درباره این رودخانه هیچ اطلاعی
درج شده است

آب میم : هیچ توضیحی درباره آن به دست ما
نرسید

ابد شهر: نام رودی است

بحرالثور: دریایی است نزدیک شهر کازرون
بحر الماس: نام دریایی است عظیم که در
جزیره آن الماس پیدا شود

• کوه‌ها:

بوقبیس: نام کوهی است

ابراهیم: کوهی است در کرمان که آن راه
کوه ابراهیم نامند

تهلان: کوهی است عظیم بنی‌نمیر را در
ناحیه شریف، کوه بلند و مرتفع است

جر : کوهی که مرور آب در زمین افتد
حراق: نامی کوهی در حدّ ارمن که سوخته
شده بود

- نسخه‌نویسی فارسی کار مشکل است، نسخه‌نویس باید چندین خوبی‌ها داشته باشد:
- نسخه‌نویس فارسی باید درباره خط و زبان دوره مؤلف با خبر باشد.
 - خوش‌نویس باشد، خطش باید خوانا باشد.
 - باید باریک‌بین باشد و چون نسخه را از نسخه دیگر نقل کند، توجه خاصی بر کار خود داشته باشد.
 - جایی که نسخه‌نویس کتابت کند کسی دیگر در کار وی نباید دخیل شود یا دخالت کند، اگر این‌طور نباشد به‌جای جمله درست می‌تواند غلط کتابت کند، همان‌طور که نظامی عروضی سمرقندی مؤلف چهار مقاله در ضمن مقاله دبیری در یک حکایت آورده است که دوران کتابت کاتبی کسی پیش او آمد و گفت که در خانه آرد نماند، او هرچه که شنید همین‌طور نوشت که «آردنماند».
- در نظر محققین و مؤلفین فرهنگ تحفة السَّعَادَات بسیار مقبول و معروف و قابل استفاده به‌شمار می‌رفت، همین سبب بود که چندتا نسخ خطی در طول قرن‌ها آماده شده. اگرچه اطلاعات بیشتر درباره نسخه‌ها به‌دست ما می‌رسد ولی مصحح این فرهنگ از سه‌تا نسخ خطی استفاده کرده. چون نسخه رامپور از لحاظ خط صاف، ساده و خوانا بود، و کرم خوردگی هم نداشت بنابراین آن نسخه را نسخه اساس

انتخاب کرد، اوّل ازوي نقل کرد و بعداً از نسخه تونک و نسخه سلطانيه مقايسه کرد و سعي نمود که یک نسخه بهتر آماده بشود. نسخه هاي خطّي اين اثر در کتابخانه هاي مختلف در هند و خارج از هند مضبوطاند و درباره آنها اطلاعاتي از فهرست کتابخانه هاي مختلف به دست ما مي رسد. در هند در کتابخانه مؤسسه تحقيقات عربي و فارسي مولانا آزاد، تونک، راجستهان، کتابخانه رضا، رامپور، خدابخش اورينتل پبلک لائبريري، پتنه، بهار، کتابخانه حميدية بهوپال، و خارج از هند در موزه ملي بریتانیا، در مجموعه نسخه هاي خطّي فارسي و تاجيکي، دايرة انستيتوي ملل آسيا در لينن گراد که ۱۴۱۰۰ کلمه تفسير شده است، کتابخانه دانشگاه تهران، و اطلاع بر ج ۱۵، ص ۴۲۱۳ در فهرست کتابخانه مندرج است، تاريخ کتابت کتابخانه مرکزي ۱۱۰۱ هـ است ردیف کتاب ۲. در فهرست فرهنگهاي آکادمي علوم شوروي، ماسکو ۱۹۶۲ م، ج ۱۷/۶. در فهرست کتابخانه ملي پاریس ۲۰۱/۲-۲۰۰، در فهرست کتابخانه مرکزي آستانه قدس رضوي ۱۳/۲۰-۱۹، در فهرست مخطوطات محمد شفيع نگهداري ميشوند. کاتب نسخه رامپور ترقيمه اي نوشته است و سال کتابت را چنين ذکر کرده است:

”بعونه تمام شد کتاب تحفة السَّعادات به تاریخ بیست و نهم ذی الحجه ۱۲۸۷ هـ نبوی صلی ا علیه وسلّم“.

یعنی سال کتابت ۱۲۸۷ هـ است. تعداد اوراق این نسخه ۳۲۹، هرصفحه ۱۷ سطر دارد، اندازه 24×12 اینچ است.

ترقیمه نسخه تونک به قرار ذیل است:

”تمام شد هذه النسخه مسمی به تحفة السَّعادات من تصنیف محمود ابن شیخ ضیاء یوم الاثنین بالتاریخ التسعة شهر رمضان المبارك سنة الف و مائة و سبع سن هجرت النبی صلی ا علیه وسلّم في العهد شاه اورنگزیب عالمگیر بادشاه غازی کعبه اضعف من عبادا الصمد پیرمحمد عرف بُدّها ولد عبدالحکیم ساکن قصبة پهانی صدر جهانی.“

پس معلوم شد که نسخه ای که در کتابخانه تونک نگهداری می شود. کتابت آن در سال ۱۱۰۷ هـ روز سه شنبه، ۹ رمضان المبارک در عهد اورنگزیب عالمگیر (م: ۱۱۱۹ هـ) به توسط پیرمحمد عرف بُدّها انجام داده شده، وی پسر عبدالحکیم بوده که در قصبة پهانی نشیمن داشت. قصبة پهانی در اثراپرادش نزدیک لکهنؤ، در هردویی یکی از قصبة معروف بوده. این نسخه ۷۹۰ صفحه دارد و هرصفحه ۱۷ سطری است، اندازه 15/5×9/4 سینتی متر است.

اگرچه ترقیمة این نسخه می‌توان گفت یک کمی به تفصیل نوشته شده است ولی از روی ترقیمة نویسی این را هم کامل نتوان گفت. سال کتابت در هجری و ماه و تاریخ در عربی است، باید معادل سال هجری، سال میلادی و سال هندی، و ماه و تاریخ و روز به فارسی و هندی نوشته بشود، باید اسم آن فرد که برحسب خواهش وی نسخه نوشته شد، و پهر و کجا کتابت را انجام داده، داشته باشد. عنوان‌ها از خبر سرخ نوشته شده است.

ترقیمة نسخه خطی تحفة السّادات کتابخانه سلطانیة، لکهنؤ بدین‌طور است:

”هذه الكتاب فرهنگنامه لغت فارسی مسمی به تحفة السّادات به تاریخ بیست سیوم ماه محرم الحرام ۱۲۵۹ از هجرت نبوی صلی ا علیه و آله وسلم و اصحابه اجمعین به وقت دوپهر روز جمعه.

حاصل عمر به همه محنت و

خواه در جانب بغداد

مرگ دنبال ترا ترک

گرچه بر هفته افلاک بری

ای ریا بر من نکنی

گر خطایی رفته باشد در

آن خطای رفته را تصحیح

از کرم و اعلّم

من نوشتم صرف کردم

من نمانم ا ين بماند
 هر که خواند د عاي طمع
 زانکه من بنده گنهگارم
 دستم بزيير خاک چو
 باري به يادگار بماند
 نوشته بماند به خط سياه
 نويسنده گردد به خاک
 ملوح الخطر مليل القرطاس دهر ا و کاتبه
 رميم، رُدُ التُّراب.
 به اتمام رسیده، تعداد صفحات ۷۷۸، سطر
 هر صفحه ۱۹، اندازه ۹×۴/۵ اینچ و تاريخ
 کتابت بيست و سوم ماه محرم ۱۲۵۹ هـ است.
 بر صفحه آخر نسخه بریتانیا است که نسخه
 در سال ۱۰۰۳ هـ از سرهند از پَرَمَانَد خريد
 کرده داراي ۳۹۵ ورق و سال کتابت ۱۱۱۸ هـ. پس
 حدس می شود که نسخه موزه بریتانیا از نسخه
 ديگر نقل شده در سال ۱۱۱۸ هـ، و آن نسخه در
 سال ۱۰۰۳ هـ از یک نفر به نام پَرَمَانَد خريد
 شده بود.
 نسخه خطي تحفة السَّعادات که مورد استفاده
 مؤلف «فرهنگنویسی در هند و پاکستان»
 قرار گرفت، در کتابخانه حمدية بهوپال (ایالت
 مادياپرادش هند) موجد است، و آن مشتمل بر
 ۵۵۸ صفحه و ۲۸ باب و محتوي ۱۳۹۵ لغت
 می باشد.

نسخه‌ای که پیش خان آرزو بوده، وی در تألیف خود سراج اللُّغت از آن استفاده نموده هیچ‌یک ازین نسخه‌ها نبوده، چون بعضی واژه‌ها که آرزو آورده و برای سند از تحفه استفاده کرده، ولی آن واژه‌ها در این هرسه نسخه وجود ندارند، مانند در ذیل ارونند در سراج آمده:

اروند: در تحفة السَّعادات اروین به وزن پروین، تجربه و آزمایش، و صحیح به معنی تجربه همین است، و ارونند به تصحیف همین را خوانده‌اند.

بعضی واژه‌ها که در نسخه تونک نوشته شده‌اند ولی، نسخه‌های رامپور و لکهنؤ، ندارند، همین‌طور گاهی بعضی واژه‌ها که در نسخه رامپور مندرج‌اند ولی نسخه رامپور نسبت به لکهنؤ و تونک بیشتر و جمله‌ها هم کامل نیستند، برای خواننده مشکل می‌شود که جمله را درست بخواند و بفهمد، پس حدس می‌زنیم که یا کتاب زیاد باسواد نبوده، یا از نسخه که او کتابت کرده خطش صاف، خوانا و درست نبوده، پس هرچه که کاتب فهمید همین‌طور نقل نمود، و هرچه را که درک نکرد آن را ول کرد یا صحیح ننوشت، یا در تندي و تيزي و بنابه ضرورت مُزدکار کتابت را بزودي به‌پایان رسانید. همین‌طور ابیات که به‌طور سند در دو نسخه موجود بودند، در نسخه رامپور بیشتر از آنها حذف شده‌اند. بر سرورق دو مهر مستطیل

هست و یکی مهر کتابخانه رامپور هم هست. بنا به رواج زمانه گاهی دیده می‌شود که نسخه‌ها که مهر دارند، اکثراً سعی شده که آنها را حذف‌کنند، نسخه رامپور هم همین‌طور کرم خورده و لطمه دیده است.

• گاهی حرف پ به جای ف به کار برده شده است مانند:

سپید به جای سفید
گوسپندان به جای گوسفندان
سپیداب به جای سفیداب
پارسی به جای فارسی

• گاهی بر یک صفحه از هردو صورت نگاشته شده است

هی گاهی بر یک صفحه آرایش و آرائش
در هردو صورت

هندي و هندوي
بُوند به جای بودند

• حرف گ فارسی بدون استثنی در کتابت با یک سرکش نوشته شده است.

• حرف پ کاملاً مشخص ندارد چنانکه تقریباً در اکثر جاها با یک نقطه نگارش یافته است

• حرف چ گاهی با یک نقطه آمده است
• حرف ی در آخر کلمات گاهی دو نقطه در زیر دارد

• حرف اضافه به پیوسته به کلمات آمده است
• حرف نفی جدا از فعل دیده می‌شود

- پیشوند می به صورت پیوسته به فعل دیده می‌شود
 - در زیر حرف واو سه نقطه (ّ) و، و همین‌طور برای دال هندی زیر د، گدی
 - واژه ذال که معنی ذلیل می‌دهد از حرف نوشته است
 - گاهی مصرع اوّل بیت به‌جای مصرع دوّم درج هست
 - برای اعراب‌گذاری واژه‌های هم‌وزن در نسخه رامپور نیست ولی نسخه تونک و لکهنؤ از بعضی واژه‌ها کلمه هم‌وزن در نگارش آورده‌اند.
- ترقیمه کلفون/انجامه/پایانه/دستینه یکی از مهم‌ترین اجزای ترکیبی نسخه خطی است. اگر یک نسخه خطی را به یک تن انسانی حساب کنیم ترقیمه پای آن نسخه می‌باشد. ترقیمه قباله و سندی است که ویژگی‌های جغرافیایی و فرهنگ یک نسخه خطی را به ما می‌شناساند. ترقیمه مثل یک گذرنامه است که به هر جا برود و در هر وقت سفر کند و به هر کتابخانه جهان راه یابد. اگر نسخه خطی ترقیمه ندارد، در نظر محققان هیچ اهمیتی ندارد، به هیچ‌جایی راه نباید، و هر جا که هست بی‌یار و مددگار و در انتظار خواننده هست. از کمک ترقیمه نسخه خطی از گمنامی بیرون بیاید، و از نام و نشانی کاتب، زمان و مکان نگارش نسخه، نام سفارش

دهنده و غیره با خبر می‌کند. در ترقیمه دو جزو مهم‌اند یعنی تاریخ کتابت و نام کاتب بسیار اهمیت دارد، اگر نسخه تاریخ کتابت داشته باشد پس با وجود گمنام بودن کاتب معلوم می‌شود که نسخه متعلق به کدام دوره و کدام سال است. ولی اگر نسخه تاریخ کتابت ندارد و اسم کاتب دارد، آن هم هیچ‌اهمیتی ندارد. اجزای دیگر مانند سیاهی، کاغذ، خط و غیره برای شناخت کمک می‌کنند. علاوه بر تاریخ کتابت، اسم کاتب، محل کتابت و نام سفارش دهنده، نشانی نسخه منقول و غیره اگر دارد، چه بسا بهتر.

پس معلوم شد که یک ترقیمه پنج خاصیت دارد که با داشتن آن ویژگی و خوبی‌ها اعتبار نسخه متوازن می‌شود. یک کاتب عاقل و هوشمند و دانا و زیرک اطلاعات پنجگانه مذکور را یک کمی عالمانه‌تر و گسترده‌تر می‌نگارد مثلاً در تاریخ کتابت فقط سال را نمی‌نویسد بلکه سال را با ماه و روز می‌نویسد، اگرچه ذکر ماه و روز کم اهمیت معلوم می‌شود اما کمک بزرگی در استنباط و استخراج نتایج و گشودن گره‌های علمی باشد. نسخه‌های خطی دارنده خاصیت درج ذیل ارزنده‌ترین نسخه‌ها در زمینه نسخه‌شناسی به‌شمار می‌روند.

اسم مؤلف، اگر اسم پدر هم دارد چه بسا بهتر

تاریخ پیدایش و وفات مؤلف

زمان مؤلف

اسم کاتب با نام پدر

تاریخ کتابت همراه با روز و ماه و سال

هجری در اعداد و نوشتار (هردو)

تاریخ کتابت همراه با روز و ماه و سال

میلادی در اعداد و نوشتار (هردو)

تاریخ کتابت همراه با روز و ماه و سال

هندي در اعداد و نوشتار (هردو)

نام روز و ماه و سال به زبان فارسی و هندي

کي کتابت را به پایان رسانیده (وقت، پهر،

گهڑی)

کجا کتابت کرده (جا، مقام)

از کدام نسخه نقل شده

نام سفارش دهنده با اسم پدر اگر ممکن

باشد

عهد شاهي اگر بوده

اگر نسخه از قبل یک یا دو یا سه ترقیمه

دارد آن هم باید نقل بشود.

اگر ممکن باشد مهر بزند

بنده بعد از مقایسه با نسخه ها، فرهنگها و

کتابهاي مهم دیگر سعی نموده ام که یک نسخه

بهتر و قابل استفاده آماده شود تا خواننده

بزودي به مطلب خود برسند

جايي که معني جدا بوده در حاشیه نوشته

شده

جايي اگر معني كم بود از كمك ديگر كتابها
افزوده شد

فهرستِ واژه‌هاي فارسي به‌هندي كه در متن
كتاب وجود داشت، از لحظ الفبائي ترتيب داده
شد.

فهرستِ اشخاص كه در متن بودند به‌ترتيب
الفبائي، داراي 300 نام آمده شده

فهرستِ اماكن كه در متن آمده يك كمّي
با تفصيل آماده ساخته شد، 117 اسم

فهرستِ رودخانه‌ها، 27

فهرستِ كوه‌ها، ۱۴

فهرستِ تأليفات كه در متن كتاب موجود
بودند، 64 آثار

فهرستِ جانوران، 129

فهرستِ پرندگان، 90

فهرستِ درختان، 35

فهرستِ گياهان، 149

فهرستِ گل‌ها، ۳۰

فهرستِ خوردني و آشاميدني‌ها، ۹3

فهرستِ ميوه‌ها، ۵۷

فهرستِ داروها، 67

فهرستِ آلات، ۷۲

معادلِ هندي بعضي از واژه‌هاي مهمّ
فارسي، 203

فهرستِ واژه‌هاي تركي، 409

فهرستِ اشعار، 152

فهرست اشعار شاعران ناشناس، 30
و در آخر از همه کتابنامه ترتیب داده شده
است. این همه فهرستها از حرف آ تا ح منظم
شده

الحمد لله جلد اول فرهنگنامه تحفة السَّعادات
آماده شد، از خداوند متعال تشکر میکنم که
بندۀ ناچیز را توفیق داد که این کار طولانی
را به پایان رسانیدم. در این فرهنگنامه از
الف مد تا حرف ح تعداد واژه‌های مفرد تقریباً
دو هزار نهصد و نود و چهار و تعداد اصطلاحات
و مرکبات حدوداً هزار و پانصد و شصت و هشت
هست یعنی در ذیل واژه مفرد حرف الف مد ۲۲۵،
الف ۷۴۵، بای تازی ۴۰۱، بای فارسی ۳۹۵،
ت ۴۶۴، ث مثلثه ۳۳، جیم تازی ۳۳۵،
جیم فارسی ۲۱۶، ح ۹۹، همین‌طور در ذیل
اصطلاحات و مرکبات حرف الف مد ۲۵۵، الف ۳۱۵،
بای تازی ۳۳۵، بای فارسی ۱۲۸، ت ۱۳۰، ث ۱،
جیم تازی ۹، جیم فارسی ۲۱۰ و ح ۸۵
مندرج‌اند.

بر صفحه اول نسخه تونک مهر مدور در هندی
«راجستهان پراچیه و دها پرتشتهان» موجود است. در
اصل این شاخ اصلی عربی فارسی ریسرچ
انستی‌یوی در جوده‌پور واقع بود، بعداً شاخ
دیگری در تونک، راجستهان باز شده.
برپشت صفحه آخر نسخه تونک نوشته است:

قوله ملّت طریق نقل وقت مخصوص بندست حق
تعالی... و کذا فی منتخب
مالک این کتاب مرزا فاضل بیگ...اند اگر
دیگر داده کند...

چرخ مرکب گفته اند
پس اگر کسی بجا در آن
یک مهر مدوّر یک کمی مستطیل، و آنجا هست:
چون ظفر خسرو هندوستان رسید
گشت در این جمیع خیالات غریب
و یک اطلاعی بسیار مهمّ داده شده است که:
"در سنه ۱۱ هجری ستاره دمدار برآمده،
بنحوست آن امیران متعدّد مثل نوّاب محمّد
امیر خان والی ٹوک (ٹونک) راجه چین واله و
مرزا باز بهادر فریزر صاحب بلاک صاحب
نوّاب شمس‌الدین خان ولد احمدبخش خان فیض
محمّد خان رحمان (رحمن) خان غلام رسول
خان بهنو خان (بهنو خان) و مینڈھو خان
وفات یافته و در سنه مذکور امیران
رامپور و اهلکاران جودهپور و منشی بخشی
خان از عهده خود معذول گشته و بعضی
به قتل رسیده".

اگرچه به این نقش معنی ۱۲۵۱ برمی‌آید، ولی
چونه ما سنه ۲۰۱۴ را فقط ۱۴ می‌نویسیم در
اینجا در زبان عربی به معنی ۱۲۵۱ هست.
بنده سپاسگزار هست به ریاست محترم
کتابخانه مؤسسه تحقیقات عربی و فارسی مولانا

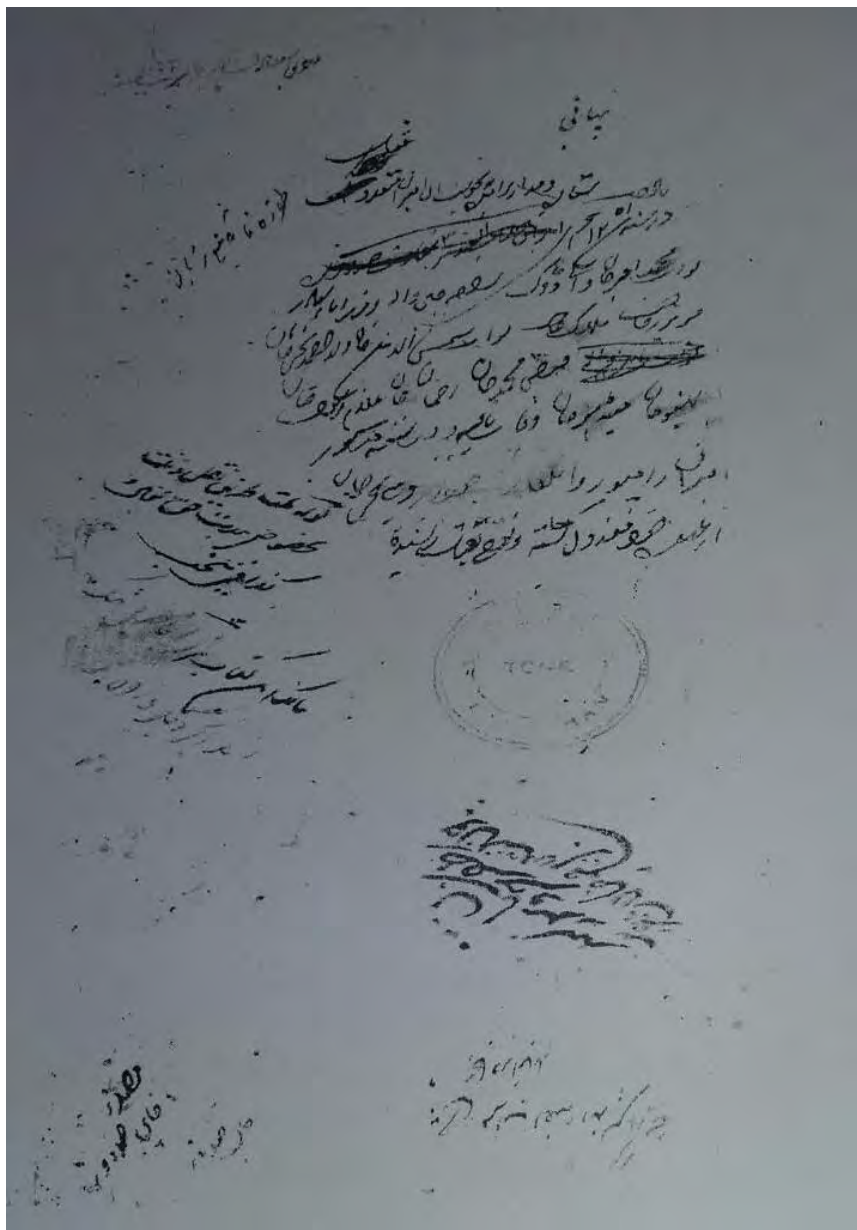
آزاد، تونک، راجستهان آقاي عبدالمعید خان، آقاي صلاح الدین قمر و همکاران ایشان را که از محبت و علم دوستي در حین تحقیق نشان دادند و مخلصانه یاري فرمودند، تشکر می‌نمایم به رئیس کتابخانه رضا، رامپور، و رئیس محترم میکروفیلم نور، در دهلی‌نو آقاي دکتر خواجه‌پیری که در تهیه و فراهم آوردن فتوکپی نسخه‌هاي خطي تحفة السَّعادات کمک کردند. ممنون‌ام به دکتر علي اکبرشاه که برای استخراج اسمای شعرا که کلام آنها در متن تحفة السَّعادات موجود است، یاري فرمودند. از آقاي عبدالرحمن قریشي در صفحه‌آرایی و اصلاحات رایانه‌اي و پیشنهادات فراوان برای بهبود کارهاي علمی صمیمانه سپاسگزارم. امتنان خود به همسرم اعلام دارم که وي از همکاری خود مرا تشویق و حوصله دادند که جلد اول این کار طولانی و عجیبی را به‌انجام رساندم.

از خداوند متعال آرزوي سلامتي و طول عمر همه یاري‌کننده را می‌نمایم.

پروفسور
ریحانه خاتون
(پدمشری ایواڈی)
(2014)

دهلی‌نو

فورية 2018 م

له ۱ الرّحمن الرّحيد

ابـتـدا مـيـکنـم بـهـنام	کـو سـت یـحـيـي العـظـام
بـر سـر نـامـه نـام او	کـه از و کـار بـسـتـه
نـام او فـاتـح ^۲ خـزینـه	نـام او بـادشـاه مـلـک
نـام او تـاج نـامـها	نـام او زـیـب ^۳ خـامـها
نـام او نـام بـخـش هـر	نـام او پـخـتـه ^۴ سـاز
نـکـنـد مـرد صـاحـب	التـجـا جـز بـدو
آن خـدایـي کـه هـسـت	کـرد عـالم بـه اـمر کـُن
طـاق ایـن چـرخ	هـرچـه جـز او سـت
عـقـل را دـاد	عـشـق را دـاد عـاقـبـت ^۵
دـر سـر ایـوان تـیرـه	او ز عـقـل و خـرد
گـرچـه عـقـل اسـت	پـیش او مـيـکـنـد
ای سـزاوار حـمـد و	نـتـوان زـد دـم از تـو
التـفـاتـت چـو بـر	گـلشـنـش گـشـت آتـش
دور انـداختـي چـو از	پـشـه ^۶ انـداخت در قـوي
کـهـتـر و مـهـتـر و	قـاصـي و دـانـي و قـوي
مـسـلم و کـافـر و پـري	مـور و مـار و وـحـوش و

۱. ل: کریم.

۲. ل: فاتحه خزانه.

۳. ل: رب.

۴. ل: بخش.

۵. ت: عاقبت.

۶. ل: چند.

همه محتاج بارگاه	بلکه نقشي ز
از تهی دست تا به	همه عالم به حضرتت ¹
عابدانِ صوامخِ اِلا	یا عَبد ² ناک می‌کنند
عارفان با کمال	یا عَرَفَناک ³ گفته‌اند
نه تو در عقل گنجی	نه شود سرّ تو به ⁴
نتوان یافتن ترا	گر ترا یابم از تو
از عدم در وجود	هرچه بودت ارادت
هوش داریم تا شدم	چشم دادیم تا شدم
چشم از راه راست ⁵	هوشم از رای و فکر
من همه بی‌خطا خطا	تاب قهری ⁸ ترا کجا
ورچه ترسم ز	چشم دارم ز
ای خطای خود آشکار	أَیْنُکُمْ رَبُّنَا ظَلَمْنَا ⁹
ای خطا بخش من	شاد بر من مکن دل
مگذارم به دست نفس	مسپارم به پنجه
ور نیابم ¹⁰ به فعل	وای بر من هزار
از توای بی‌نیاز	که ¹ به بخشی برین

-
1. ت: چهرت.
 2. ما عبادت تو کردیم.
 3. ما ترا فهمیدیم و شناختیم.
 4. ل: از.
 5. ت: راس.
 6. ل: بدار.
 7. ل: مدار.
 8. ت: قهر تو.
 9. شما کجا هستید، ای خدا ما ظلم نکردیم.
 10. ت، ل: بیابم.
 11. مِجَن: به معنی پسندیده.

گرچه من بنده نیک	باز امید عفو تو
چون تو گفتی شدم	سبقت رحمتی علی
هرچه گویم همه ز تو	و آنچه جویم همه ز
نیدست جز تو کسی	یا عفو عفو کن
بر من خاکسار تیره	گرفتد عکس لطف تو
ظلمت جهل و تیرگی	گردد از من به نور
کن ز لطف و کرم تو	نظر عفو در حق
بنده محمود شیخ	خواهد از تو همی
وقت نزع روان چو	ذکر نام تو باد
حشر از گور چون	ده به صف محمدی

1. ت، ل: گر.

2. این بیت در جای دیگر در ذیل مدح ممدوح خود آورده است؛ و آنجا هست: بنده محمود ابن شیخ ضیاء و خلا و ملا به معنی خالی و پُر. وجود خلا نزد حکما محال است ایشان می‌گویند که هرچه در عالم موجود است ملا است و هر مکان و هر شی جوف دار که آن را در عرف خالی گویند آن هم از هوا پُر است. (آنند 2/)

في نعت النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وسلّم

باد از ما بهر عشا¹ بر روان محمّديّ
 باد شاه رسل شفيع سرور انبيا جهان
 چون نهادش³ قدم چشم او داشت سرمة
 زان او عالم و او در ره فقر بادشاهي
 هرچه او گفت گفته و آنچه او کرده
 ز ابتدا تا جسم⁴ پاکش همه
 عرش يك قبة ز عرشيان خاکروب
 دم عيسی⁵ اگرچه دم او جان و هم
 موسی⁶ ارچه به طور طور او شد و رای
 اوست دریا و آدمش هردو عالم طفیل

1. غذا برای شام.

2. غذا برای ناهار.

3. ت: نهادي؛ ل: فنادش.

4. ل: چشم.

5. ل: خلاء.

6. ل: غفور.

7. خرگاه: به معنی خیمه بزرگ، سراپرده، و کنایه از آسمان (معین 1/)

چون ببردند شب بر
 اوّلین گل ز بوستان
 آن تهی دست کو
 گرنه در بند و
 هرچه بودست و هست و
 گربه هر موی من
 وصف یک تار موی او
 ای شفیع عصات روز
 چون شود رستخیز هر
 خود همه کس بضاعتی
 من که دارم همه
 لاجرم کار³ من تباه
 در چنان حال ناله
 از من مستمند هر
 بر همه سالکان راه
 یافت تشریف عزّ
 آفرین برز دوحه
 هردو عالم دهد
 از دو عالم وجود
 همه عالم طفیل و
 هر زبانیش مدح
 نتوان گفت تا
 بر روانت ز حق
 برسد یک به یک
 از سعادات آیتی
 چه برم روی خود
 اندر آن دم که
 از من مستمند یاد
 آفرین بر صحابه و
 بر همه پیروان⁴ ملّت

1. ل: عالم.

2. ت، ل: دارند.

3. ل: حال.

4. ت، ل: پس روان.

در مه‌د سد سک سکنه ر سَلَّه ا مُلْکَة و سُد سَنه

بنده محمود ا بن	خواهد از تو همین
بعد نعت رسول	مدح شاه جهان بگو
به که سازه	در ثنای دعای شاه
دین اسلام از و	بادشاه جهان
خسرو خسروان که	در خط او نه‌د سر
حکم او حاکم و	عالم فحل ³ در جمیع
بادشاهان ربیع	بر درش روزگار
اوست عالی نژاد و	اوست کشورستان و
آفرین صد هزار بر	جز در آئینه نیست
هرکجا ابرایت	سر اعدا چو ژاله
درمقامی که او	جای بت خانه نصب
تا که نـامش	علامش نصرت الهی
شده در عهد عدل	شیر با گور باز
شد مسلم و را	دین نوازی و کفر

1. ل: در مدح... «لطف و عطا» ندارد؛ احتساب شده از فرهنگ‌نویسی فارسی

نام او نام جوي زينت سگه گشت و
کرد نعل سمنند او حور را مثل تحفه
تا بر افلاک مهر برسر خلق باد
دوستش بس عزيز و شاه بر تخت و
خسروان صف زده باد گردون يکي
حق به مردم معين و عمر قون عمر نوح

1. ل: افزاي.

2. ت، ل: عالي.

در¹ مهـل نهـگي حضرت² و واجگي يعـ سعيه مهـا تعـسلي قـسوه و اعلي درجسته

چون شد ستم به شه مدح ممدوح خود
مايه جود و لطف لجّة جود حضرت
ماه عالي جناب و عزم مريخ و آسمان
در فتون چون معين³ در مروّت چو شیر
در سخن گويي و نيز سرگشت روز
کيست⁴ آن خواجگي مصطفى خلق و لطف
ز آفتاب ضمير او شمع چارم فلک
وقت عزم و دعا و تيغ مريخ برد و
چرخ يک گوشه ز خور چو طاس زر است
هرکه بگرفت از رخ اختر بخت و نديد
خانه جود منهدم⁶ گر نه دستش در و

-
1. ل: «در مدح... اعلي درجاته» ندارد.
 2. اين بيت در نسخه «ت» در آخر «در مدح سکندر» آمده.
 3. ت: چو معز.
 4. ر: چيست.
 5. ل: زوال.
 6. ل: منهدر
 7. ت، ل: گهر.

جود او بانگ چون	بخل گردد روان
بر بساط شرف	هرکه در مدح او
هست نعل سمنش در ¹	ماه را تاج و
من که از ابر طبع	هرچه دارم همه
مگر با ³ مدح تو	تیر گردون صاحب
من که با شم که	اندرین نامه نام
ریزه ⁴ از خوان فضل	هرچه در بزم اهل
آن ثنایی که دُرّ	خاصه این بیت در
بخدا گر بریز چرخ	همچو تو هست و بود
دوش پرسیدم از	هست برترز تو کسی
هست برتو سعید	گفت از من هزار
سرور سروران ملک	در همه فن چو مردم
همه کس شاد از	جز که حسّاد زیر
چه زیانش زحقّد	کو هما را چه غم
چه نهیب است ز	پور مریم چه ترسد
چون ز و صفت مقصر	لاجرم دست در ⁷ دعا
تا بود هیبت زمین	تا فلک گردد آسیا
هرچه داری	و آنچه خواهی

1. ت، ل: از.

2. ت، ل: ز تو.

3. ر، ل: فکر ما.

4. ر، ل: ریزم.

5. ت: قدر دولت به جای برتر سعید؛ ل: مصرع اوّل دوّم و مصرع دوّم اوّل است. مصرع دوّم.

6. ل: سایت.

7. ت، ل: بر.

دشمنت خواری و دوست شاد و داعیت
 فلکت بنده و ملک بخت همراهِ و لطف
 مختصر می‌کنم سخن حَسْبِكَ ا وَخُدَه و
 اما بعد چون التفات مهوسان معاصر از وافر
 و قاصر از ملوک و صاحب سلوک و از امیر و
 وزیر بر فصاحت نظم فصیحان و ³ بلاغت نثر
 بلیغان ⁴ به زبان دری اهتمام بود و هم عالیه
 علمای دهر و صلحای عصر در ذوق کلام شعر
 فصحای عظام بر حکم آن من الشعرالحکمت
 اختتام نموده ⁵ بنده را نیز اقبال اقوال
 فضلاهی ماضی و بلغای حال استقبال داد شوق سخن
 گویی در مخیلة هی و ذوق معنی‌جویی در معقلة
 داعی نهاد، بر مقتضای المرء مع من اجب ⁶
 هرسخن که در طی تحریر آوردم به‌ردیف و قافیه
 سپردم، طبع ناقص خود را به‌کمال توحید
 ذوالجلال و به‌نعت نبی صادق اقوال کامل کردم،
 و بر سنن اساتذة سلف محمّد جود ⁷ ممدوح خود
 را یعنی سعیدالدّولت والدّین ⁸ که سعدین نیرین

1. ر: حاسدت.

2. خداوندگار وعده کرد و آن را به‌تکمیل رساند.

3. ل: «و» ندارد.

4. ت: بلغا.

5. ل: «آن من... نموده» ندارد.

6. ل: «المرء مع من ادب» ندارد.

7. ت، ل: «محمّد جود» ندارد.

8. ل: «سعیدالدّولت والدّین» ندارد.

فلکین به اکتساب عادات سعادات برخاک جنابش
 به هزار مهر و خواهش جبهه می‌مالند، مثنویات:
 اگر التفاتش بود نحوسش شود
 به‌خشم از نهد برون آردش از
 سُه‌ها تربیت یا بد دهد انجلاهی
 در اشعار و قصاید و مکابره² و مقطعات و
 مثنویات ستودم و بسا³ رنج افکار که هزار در
 هزار⁴ راحت ابدانی و روحانی از آن رونمود،
 نمودم و مصابیح قوانین محبت و مشاعیل
 دواوین⁵ مورت را به‌زیب غزلیات و رباعیات
 فروغی دادم، و بسا در اقراح و سجا به⁶ رغم
 طاعنین⁷ الف بی‌صدق و صفا بی‌محابا دیدار
 کشادم، بیت:
 به‌ممدوح مدح و دودستی زدم⁸ تیغ
 مانا که طالبان این مایه¹⁰ و قاصدان¹ این
 پایه را خطی مزید و لذتی جدید بر حکم لکل

-
1. ر، ل: این بیت ندارد.
 2. ل: «مکابره» ندارد.
 3. ت: بسیار.
 4. ت: «در هزار» ندارد.
 5. ل: مساعیل و داین.
 6. ل: افداح و هجا.
 7. ل: طاغیان بی‌صله.
 8. ت، ل: زنم.
 9. ت: در ذم و فضل.
 10. ل: پایه.

جدید لذت پدید آید، دوستان مستحق آفرین و یاران شایان تحسین و هم‌رهان یکرنگ و همسران یک سنگ در زمان یک² زبان گفتند که مطلوب ما کُلّی است که جزوی چند از لغات مختلف ملخص معجم³ و معرب و مصحح از کتب اسالیف تألیف کن⁴ تا اغلب لغات ابیات شعرای شیرین کلام و فضایی عالی نام معلوم گردند، علی‌الخصوص، اشکال الفاظ⁵ اشعار فصاحت شعار مفهوم گردند، بنابر التماس‌شان لغات دری و فارسی و پهلوی و ماوراءالنهری و عجمی و ترکی و چندی از تازی به‌طریق تکمیل ابواب و فصول و تبرک⁶ افضل‌اللغات و اکمل‌الاصطلاحات است، و ترکی که مستند، و مصحح از نسخه معتبر و فرهنگ‌نامه‌های مفتخر چنانچه ضمیر و دستور و فرهنگ‌نامه فخر قواس⁷ و زمان گویا و اعمان‌المعانی⁸ و دستورالافاضل و ادات‌الفضلا و شرح مخزن و فرهنگ قاضی ظهیر دلوی⁹ و فرهنگ

1. ر: فاسد.

2. ل: تنک.

3. ت، ل: «معجم» ندارد.

4. ل: «کن» ندارد.

5. ت، ل: «الفاظ» ندارد.

6. ل: «تبرک» ندارد.

7. ل: خواص. ر: «و اکمل‌الاصطلاحات» ندارد.

8. ر: «اعمان‌المعانی»، «و ادات‌الفضلا» ندارد.

9. ت: علوی؛ ل: دهلوی؛ و این اصل «دلوی» است.

ابراهیمی و حسینی و فرهنگ عجایب و غرایب اللغات¹ و شرح خاقانی و مقدمه که ذکرشان بخیرباد، و باری² عز اسمہ اجری جزیل دهاد، و لغات تازی از صراح و صحاح³ و دستور و خلاصه و نصیب‌الولدان و تاجین و مثلثات و خلاصه «نفذ احکامهم الی یوم التناد بالنبی و آله الامجاد» بهیک نور⁴ آورده بربست و نه باب بهحروف تهجی مرتب کرده، و هر بابی مشتمل بر دو فصل ساختم⁵، فصل‌الاول فی المفردات و فصل‌الثانی فی المركبات و الاصطلاحات ساختم تا دستور دوستان کامل حال و محبان⁶ درست اقوال و تحفه برای ممدوح زمان نادر دوران نقاد نقود⁷ معانی ورشاد رشید بیانی بدایع‌الاولان⁸ یعنی سعید دو جهانی گردد، انشاء⁹ تعالی و تقدس فی¹⁰ التاریخ والعذر.

-
1. ر: «غرایب اللغات و شرح خاقانی و مقدمه» ندارد.
 2. ت: رباعی.
 3. ر: «صحاح» ندارد.
 4. ت: نور.
 5. ر: «ساختم، فصل» ندارد؛ ل: ساختم... الاصطلاحات ساختم» ندارد.
 6. ت: محتاجان.
 7. ت: ...
 8. ر: «بدایع‌الاولان» ندارد.
 9. ل: بمشیت.
 10. ت، ر: «فی التاریخ والقدر» ندارد.

حریف باشد به‌نزد	صورت خوب ² به‌پیش
التماس به‌صاحب	هست چون تحفه
ببند و یابدار چه	قلم صیحتش ³ زند
گربه نسیان ⁴ غلط	هست نسیان مرکب
گرچه کردم تبعی	باشد آخر خطا بسی
این نگویم که کار	بلکه دسستی
کای ⁵ خداوند سرور	بگذر از عیب‌های
گربه انصاف نیست	باز داری زبان ز
زشت باشد به‌نزد	حرف‌گیری ز کار
نزد اهل دلی و	ترک از حرف‌گیری
ای دریغ‌ا که	گشت انصاف مثل
بنده محمود ابن	خواهد از حق همی
هر که ما را کند	یاد او در جهان
باد ⁸ ما را و صاحب	از زبان بدان

1. ت، ل: صفا.

2. ت، ل: خوش به.

3. صیحت: به‌معنی بانگ و آواز و فغان. (آند 4/)

سب الالف مشتمل علي الفصلين (ر دو فصل) : فصل الاول في المفردات

سب الف مه و فصل الف

آزما: بهمد، آزماینده و بیازما.
آسا¹: بهمد، مانند چنانچه گویند شیر آسا و
حور آسا، و فازه که عربی ثوبا و هندوی
«جنبهائی» گویند، و آسایش² و آسایند و بیاسای
چنانچه دل آسا و خاطر آسا، و قیل غیر مد
بهمعنی فازه.
آشنا³: بهمد ضد بیگانه، و شناکننده⁴ در آب.
آب.
آلا: بهمد، آلاینده چیزی به چیزی.

1. سرمه 3؛ زفان (ن) 6؛ برهان 1/

آوا¹: وزن آسا، آواز گوي، آخرين حرف زا را حذف² کردند چنانچه آرا و آند او استا، آراينده، نداينده و استاينده. آهن رُبا³: بهمد، سنگي است كه آهن را بهخود كشد و جذب⁴ كند چنانچه كهربا كاه را، و عربي مقناطيسي خوانند به هندوي⁵ «چُمَك» خوانند و كاتيل گويند، آب سير⁶ و لعاب صايم و خون تيس⁷ اگر بر آهن ربا بيالايند هرگز جذب آهن نكند.

سب الف مه و فصل سي تسزي

آب⁸: بهمد، معروف كه⁹ عربي ماء خوانند، و مدّت ماندن آفتاب در برج اسد¹ كه فارسيان

1. مجموعة 6،

یک ماه شمزند و آن را آب ماه و آبان ماه خوانند، و آبروي² و رونق و جاه و فیض و عطا و رواج و رحمت.

آسیاب³: بهمد و سین موقوف، آسیای آب که به آب بگردد، و⁴ آن معروف است.

آسیب⁵: بهمد و یای فارسی، پرتو و دوتن که بهم ساینند و بهم رسند⁶ و یا پهلوی به پهلوی صدمه یکدیگر را رسد و کوفتگی حاصل گردد، و سرگشته و بیهوش⁷ قریب.

آشکوب⁸: الف مفتوح و کاف مضموم و قیل او فارسی، به وزن⁹ آب پوش یعنی بدانچه آب پوشند، به معنی پوشش خانه، آبی سقف خانه، بهمد نیز.

1. ت: عقرب.

2. ل: آب.

3. برهان 1/

آشوب¹ : بهمد و شین معجمه مضموم و واو فارسي، فتنه و غوغا و شور² که عربي غُلْغُلَه غُلْغُلَه خوانند.

آفتاب³ : معروف⁴ که عرب شمس خوانند، و روز چنانچه هر آفتاب، هر روز⁵ و هر آب بههرسه بههرسه معني آمده است. شرف⁶ آفتاب در حمل حمل و وبال او در دلو و هبوط او در میزان، واو خشک و روزي و تر⁷ و نحس.

سب الف مه و فصل سي فسرسي (پ)

آذرگشپ⁸ و آذرگشپ⁹ : کلاهما بهمد و باي فارسي¹⁰ و اوّل شین معجمه و سین دوّم مهمله

1. زفان (ن) 8؛ سرمه 5؛ پنج بخشي 2؛ مدار 1/

و غیر سین مهمله نیز، آتشکده گشتاسپ پادشاه که دین مغان داشت و آند در بلخ بود که سلطان سکندر آن آتشکده را خراب کرد و گنج‌هایی که درو بود برداشت، و نام¹ وضع آتشپرستی که آتشکده گشتاسپ پادشاه حواله او بود، و او شاگرد زردشت بود.

سب الف مه و فصل ت

آبدست²: به‌مد³ و بای موقوف، وضو⁴ و استنجا کردن به آب شیرین کار و پاک دست و زاهد⁵.
آبست⁶: الف ممدود و بای مکسور، حامله و نهفته جایی.
آذرپرست⁷: به‌مد⁸ و بای فارسی، آتشپرست را گویند⁹.
آذرמידخت¹: نام دختر پادشاه پرویز که² شش ماه ملک راند.

1. ت، ل: «و نام... زردشت بود» ندارد.

2. سرمه 6؛ دستور

آفت³: بلاي ناگهان و ناگاه و حادثه.
 آفتابپرست⁴: الف ممدوده⁵ و بای دوّم فارسي،
 گل نیلوفر⁶، و جانوري است که مانند کرفش
 درازتر از وي که تازي آن را حربا و
 بوقلمون خوانند، و⁷ قیل هرگلي ارزق بود
 آفتابپرست باشد و اهل⁸ هند «گرگت» و «کرلا»
 گویند.
 آگفت⁹: با مد و غیر¹⁰ مد و کاف مکسور، بلا و
 رنج و شدت ناگهان، و کاف مفتوح نیز.
 آنت¹¹: بامد، آن ترا به معني تحسین و زهي.

1. سرمه 6: و علم شهري است بناکرده او؛ شرفنامه 1/

آهن جفت¹: آنکه بدان زمین شیار کنند، هندوي
آن را «پهالی²» گویند.
آت³: بهمد⁴، ترکی اسپ، و غیر مد گوشت را
گویند.

سب الف مه و فصل جیل تسزي

آرنج⁵: بهمد به وزن⁶ آگند، آن استخوان بلند
که برسر⁷ بندگان بازو و ساعد است که عربی
عربی آن را مرفق خوانند.
آغاچ: درخت، ترکی است.
آکچ⁸: به وزن آرد، قلابی بود آهنین که برسر
چوبی وصل¹ کنند تا بدان پاره های یخ از
یخدان بکشند.

1. شرفنامه 1/

آگنچ²: بهمد و کافِ فارسي، عصيب³ و آن طعامي
است که روده را به‌گوشتابه و برنج پُر کرده
بپزند، و آن را جگرآگند نیز گویند.
آهنچ⁴: الف ممدوده به‌وزن⁵ آهنچ، انداخته،
گویند به‌آهنچ يعني بانداز، و به‌معني⁶
آهنچ و قصد.

سب الف مه و فصل جیلِ فسرسي (چ)

آختیچ⁷: بهمد و جیم فارسي، بي‌همتا⁸ و ضد و
عناصر اربعه، یا⁹ نیز فارسي است.
آماچ¹: بهمد و جیم فارسي، آن خاک که نشانه

1. ت: «وصل» ندارد.

2. برهان 1/

تیر را برو نهند، و آلتِ برزگران و
کشاورزان و مزارعان²، باجیم عربی نیز
چنانچه بزرگی گوید:
این میوه و این تیر
آیج³: جیم و یای فارسی، به معنی همان هیچ،
به کسر الف و یای فارسی نیز.

سب الف مه و فصل خ

آوخ⁴: الف ممدوده و واو⁵ مفتوح، دریخ که
تازی حسرت⁶ خوانند.

سب الف مه و فصل د

آباد⁷: بهمد، آفرین و رحمت:
که آباد بر چون شد که پیغام خود

1. برهان 1/

و آبادان و آبادان باد و رحمت باد بر فلان
 يعني آفرين بر فلان و ضد ويران¹.
 آب کند²: بهمد و بای³ موقوف، آن مفاک که از
 از کثرت سيل آب بر زمين افتد و گود⁴
 گردد.
 آخاد: بهمد، آفگانه⁵.
 آرد⁶: بامد، بتانه و آرد که عربيش دقيق⁷
 خوانند.
 آزاد⁸: بهمد، درختي است، و در دستور مسطور
 است آزاد سرو و سمن، و ضد اسير و بنده، و

1. ت، ر، ل: بيران همان ويران ضد آباد است.

2. مجموعة

به معنی علیحده و جدا، و درختی معروف که
 هندوی «بکاین» گویند، و آنکه¹ باکسی تعلّق
 ندارد، و نام گُلی است که ازو گلاب سازند.
 آزند²: الف³ ممدوده و زای فارسی هردو⁴
 مفتوح، گل که در میان دو خشت بود.
 آورد⁵: بهمد و واو مفتوح و مضموم نیز، جنگ
 و کار زار و حمله‌گاه، و فردوسی⁶ گوید که
 شیدن و قیل⁷ به مبارزت کوشیدن است.
 آوند⁸: جایگاه آب و طعام و شراب و نرد و
 شطرنج.
 آرمداورد: کبک دری، ترکی است.

سب الف مه و فصل ر

-
1. ر، ل: «و آنکه... گلاب سازند» ندارد.
 2. سرمه 7: آزند و آزند هردو؛ برهان 1/

آبار¹ : بهمد، دزد از سرب که آن را سرب سوخته گویند.

آبخور² و آبخور³: هردو بهمد، ورد و عطن.
آبگیر⁴ : الف ممدوده و کاف فارسی و بای موقوف، آن نشیبی که درو آب باران گردآید، و عربی آن را غدیر گویند.

آچار⁵ : الف ممدوده و جیم فارسی بر وزن⁶ آهار، معروف که با نانخورش خورند، و آنچه خوردنی ترش و خوشبو بود، و این لفظ مشهور است.

1. برهان /1

آخور¹: به‌مد و واو فارسي، علف گاه ستوران و
جاي بستن اسپان².
آذر³: به‌مد، آتش، و آفتاب در قوس که آن را
آذر ماه خوانند، و هندوي «پوس» گویند، و

1. پنج بخشی 7؛ شرفنامه 1/

آن عین خزان است، هیچ درختی در آن ایام
 برگ ندارد مگر انگور، و نام ماه رمضان و
 نام جشن مغان. مدّت ماندن آفتاب در برج
 حوت، هندوی آن را «جیت» خوانند.
 آزر¹ : بهمد، نام پدر ابراهیم پیغمبر
 علیه السلام که او را² آزر بتراش نیز
 گفتندی، و نیز پیر³ کثر طبع.
 آزور⁴ : بهمد، خداوند حرص کثیر.
 آستر⁵ : بهمد و غیر مد⁶، بطانه که زیر صدره و
 قبا کنند یعنی استر قبای و غیر آن و سین
 موقوف.
 آغار⁷ : بهمد، زمینی که نم بدو دررفته باشد،
 و آنچه نیک سرشته شود و حرکت گویند،
 بدآغار یعنی بدحرکت.

آفتاب در برج قوس که فارسیان یک ماه شمردند و
 آذرماه خوانند و هندش پوس گویند.
 1. زفان (ن)

آقسنقر¹: بهمد، آن سنقر سفید و سنقرقیاه را
اقرا سنقر، و آن جانوری است و گویند
شکره‌ای است، و آن بر دو نوع می‌باشد سیاه
و سفید، و ترکان غلامان را نیز² بدین نام
خوانند.

آکور³: بهمد، خشت پخته، و کافِ فارسی نیز.

آمار⁴: بهمد، حساب.

آماره‌گیر⁵: بهمد و کافِ فارسی، محاسب و
نویسنده.

آموزگار⁶: بهمد و واو فارسی و کافِ فارسی و
زای موقوف، شاگرد و معلم و آموزنده.

هیچیک فرهنگ که در نظر مصحح بود واژه بد آغار
دریافت نشده.

1. برهان 1/

آور¹: به‌مد، یقین و صاحب چیزی گویند، دلاور
و جنگ‌آور و آورنده و بیار به‌معنی امر و
فاعل.

آوار²: به‌مد، متفرق و پریشان و تبه³ و نیز
حساب⁴.

آهار⁵: به‌مد، پت جامه که جولاهه در و ریسمان
تنسته کرده و جامه¹ بافته مالند تا جامه

1. فرس

سفت نمایند² و رنگ جلا دهند، اهل هند آن را «مانڈی³» گویند.
آهون بر⁴: بهمد، نقب زن و دزد.

سب الف مه و فصل زاي معجمه

آذرافروز⁵: بهمد⁶ و واو فارسي، آنچه بدان آتش افروزند، و آتش افروزنده و آتش بیفروز.

آز⁷: بهمد، حرص و امل⁸ و طلب و خواهش سخت.
آغاز⁹: بهمد، نخست، و زميني که درو آب رفته و نیک سرشته بود، و آغار به راي مهمله نیز گویند.

آه یوز¹: بهمد، جستن و طلب چيمي کردن است.

سب الف مه و فصل زاي فسرسي (ژ)

آييز²: بهمد و زاي فارسي، سرشک آتش، و دارويي است که آن را بو مادران گویند.

سب الف مه و فصل س

آبس³: بهمد و بای مکسور، نام شهري است.
آبنوس⁴: بهمد و غیر مد، چوبي است معروف سیاه فام که از میان چوب تنید و پخته بیرون آرند.

آس⁵: بهمد، آسیا و امرود، و ریحان خوشبويي، و مبارک، و امراز آس کردن، غله مورد، به هند «موریون» گویند، کذا در فرهنگ قاضي دلوي، ترکی است.

آسپس: بهمد و بای مکسور، کم شهري.

1. ل: واژه «آه یوز و شرح آن» ندارد.

2. زفان (ن)

آکس: به‌مد، آنکه پیل را برسرزنند، و چوب
سرکن که بدان میوه که از درست فرود آرند.

سب الف مه و فصل ین معجمه

آتش¹: معروف که نار خوانند، و قوت هاضمه، و
رونق و رواج کار، و گرانی نرخ‌ها، کنایت²
از آفتاب و شراب.

آدیش³: به‌مد و یای فارسی، آتش.
آذرخش⁴: به‌مد، آن آتش که از آسمان افتد،
عرب آن را صاعقه خوانند.

آرش⁵: سلاحدار از بادشاه ایران زمین که تیر
حکمت راست کرده بود که دورتر رفتی و

1. شرفنامه 1/

خطانگشتي، در شرح¹ گوید آرش نام مردی
بلند کمان در عهد کيخسرو بود.
آش²: بهمد، آشام، از هرچه بسا زند نسبت
با آن کنند، و آن مشهور است، و در روضه
اشک و باران نیز مسطور است.
آگوش و آغوش³: هردو، با کاف و واو هردو
فارسی، کنار است، و نام⁴ غلام.
آلایش⁵: بهمد، آلودگی.

سب الف مه و فصل غین معجمه

آروغ⁶: بهمد و واو فارسی، بادی که از گلوی
مردم به آواز بلند برآید از خوردن آن آب،

که او را کی آرش گفتندی؛ سرمه

و وفقاع یا چیزی گوارا. آرغ بهمد¹ به غیر
و او نیز، آرغ² همان آروغ.
آریغ³: الف ممدوده و یای فارسی، سردی که از
کسی در دل افتد یا از سخن ناشایسته و یا
از دهشت، به غیر یای فارسی نیز.
آزغ: الف⁴ ممدوده و زای معجمه مفتوح، آنچه
از درخت خرما ببرند و ازوغ واژغ با واو
و ژای فارسی و غیر واو نیز گویند.
آمرغ⁵: بهمد و میم مضموم و مفتوح هردو، قدر
و قیمت و بها و عظمت⁶ و عزت و آبروی⁷.

1. ت: «بهمد و به غیر و او» ندارد.

2. ر، ل: «آرغ همان آروغ» ندارد.

3. سرمه

آمیغ¹: الف ممدوده با یای فارسی، آمیخته و سرشته.

سب الف مه و فصل ق

آق²: بهمد³ و غیر مد، سپیداق⁴ وحشی، ترکی است.

آماق⁵: بهمد، ملکها، ترکی است.

سب الف مه و فصل ک

آک⁶: بهمد به وزن آب، یعنی آفت.

آتشک⁷: بهمد، کرم شب تاب، و زحمتی است که خوردگان را بر لب¹ پختگی میدمد، هندوی² «لوت» گویند.

1. شرفنامه 1/

آژیراک³: بهمد و زای فارسی، بانگ ستوران⁴.
 آموزناک⁵: بهمد و واو فارسی، خدای عزّ و جلّ،
 و معلم علوم و آداب.
 آنک⁶: بهمد و نون مفتوح، ماضی⁷ بعید، ضد
 اینک، و⁸ غیر مد نیز، و مُصَعَّر آن.
 آنک⁹: بهمد و نون مضموم، آبله که براندام
 افتدد و برآید، و بهمعنی سُرَب¹⁰ تازی است،
 و در فرهنگنامه قاضی ظهیر دلوی¹¹ رخ آبک
 بهجای نون بای ابجد مسطور است بهمعنی
 آید.

آوزک¹: بهمد و بهفتح، چيزي است که عجزگان
ريسمان طناب مي‌مانند و مي‌آويزند، و از
پيچ² نيز خوانند، هندوي «پینگ»³ گويند.
آهک⁴: بهفتحتين بهوزن⁵ ظاهر⁶، چونه صدف و
غير آن.
آنک⁷ و انک⁸: بهفتحتين، رخساره، ترکي است.

سب الف مه و فصل کسفِ فسرسي (گ)

آدرنگ⁹ و آذرنگ: بهمد¹⁰ و را و کافِ فارسي
هردو و غير مد، شکنج روي اندام، و هلاکي و
رنج.
آژرنگ¹: بهمد و زاي² فارسي موقوف و کافِ
فارسي، آن خيار که هنوز سبز بود و پخته³
نشده باشد و نيم خام.

1. شرفنامه 1/

آونگ⁴: بهمد⁵ و كافِ فارسي، رسني كه بدان
خوشه⁶ انگور را بياويزند، و رسني كه بدان
جامه و مثله بياويزند، بهتازي⁷ معلاق
خوانند، هندی⁸ «پلگن» گویند، و بهمعني
آويخته و آویزان نیز آمده است.
آهنگ⁹: الف ممدوده و بهفتحها و كافِ فارسي،
قصد و آواز نرم درپرده سرود.

سب الف مه و فصل ل

1. برهان 1/

آجِل¹: بهمد و جیم مکسور و لام، آن جهان و
عاجِل این جهان، بیت سلمان راست:
آجِل دهی از دست که عاجل
از دست طلب کن چه کنی
آخال³: بهمد، سقط چیزی افگندنی، افگانه.
آروغ⁴: بادی که از گلوی برآید.
آغال⁵: بهفتح، تیز کردن و تضریب⁶ و اعزا
وافر.
آغل⁷: بهمد و ضم غین، شبانگاه گوسپندان.

1. فرهنگ فارسی /1

آغیل¹: بهمد، بهمعني التفات² يعني بهگوشه چشم نگريستن.

آل³: بهمد، ماهي درم دار و آفت⁴ و رنگ⁵ لعل لعل و معصفر که آن را آل رنگ گويند، و ماهي که آن را سيم و شيم نيز گويند، و آفتاب در نيمروز نيز آنکه در نيمروز درکشت شد يار کرده آب نمانده باشد، و سراب و کوراب نيز گويند، و شراب⁶ و خاندان و فرزندان و اسپ بفروش بهغير مد و کسر الف شهر⁷ و ولايت، و بهضم نيز، ترکي است. آل⁸: پور است. آمل⁹: بهمد و ميم مضموم، نام شهري است.

1. وفائي

سب الف مه و فصل م

آدرم¹: معروف که آن را از اب ریشم می‌سازند،
و ادرم نیز².

آرام³: به‌مد، قرار و سکون⁴ و درنگ، و به‌تازی
جمع اریمه⁵ معناه⁶ بُزکوهی و آهو و آرام
آهوان و اقرار گرفتن.

آزرم⁷: به‌مد و زای مفتوح، انصاف و جانب حق
نگاه داشتن و داد و شرم و آهستگی و خشم و
گناه و نیکی و نرم.

آزدوم⁸: به‌مد⁹ و زای معجمه موقوف، نام شهری
است.

آنجا بودند؛ شرفنامه 1/

آشام¹: بهمد، آشامنده و بیا شام² و طعام
آشامیدني.

سب الف مه و فصل ک

آبان³: بهمد، مدّت ماندن آفتاب در عقرب،
فارسیان یک ماه می‌شمرند و آبان‌ماه گویند
و یازدهم روز از ماه، و رمة گوسپندان،
آبان به‌غیر مد نیز گویند، هندوي «گتک⁴»،

1. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

آبان‌ماه¹ رجب را نیز گویند. آبان بشب
دراز.

آباداییدن²: ستوده آمدن.
آبتین³ و آتبین: به‌مد و یای موقوف در اوّل و
تای مکسور و در ثانی تای تحیت مکسور، نام
پدر فریدون بادشاه ایران زمین.
آب آمون⁴: هردو همزه ممدوده، نام لب آبی
است و رای توران نزد ولایت ایران زمین در
زیر خوارزم می‌رود.

آبدان و آبدستان⁵: به‌مد و بای موقوف آفتابه
و طهره، و مختصر آبادان معمور، و نشیبی
که در آن آب فراهم آید، و آبگیر و غدیر.

1. ر، ل: «آبان‌ماه... گویند» ندارد.

2. شرفنامه؛ 1/

آبستن¹: بهمد و غیر مد و کسریا، نهفته جای
و حامله شدن.
آب طبرستان²: بهمد، چشمه‌ای است بر کوهی
روان، اگر بانگ بروی³ زنند بایستد، روان
نشود.
آخشیجان⁴: بهمد و خای موقوف و یات فارسی،
جمع آخشیج است چهار⁵ طبع که عربی آن را
عناصر اربعه خوانند.
آذربایگان⁶ و آذربادگان⁷ و آذربایگان⁸: بهمد
بهمد و هر سه کاف فارسی، نام ولایتی است.
و⁹ در آن اغلب طایفه آتش پرستان و زند
خوانان بودند.

1. زفان (ن)

آذربائيجان و آذربيجان¹: هردو بهمد، و اوّل²
اوّل² يا دو لفظي ياسي، و نام ولايتي است.
آذربزين³: بهمد، مردی پهلوان مثل رسم
پهلوان⁴ بود در زور و شجاعت و آتشکده، و
بهمعني همچو آتش برزين، در سوارى گرم و
جلد و مثل آتش در سوارى.
آذرگون⁵: بهمد و با كافِ فارسي مضموم، گلي
است سرخ بهرنگ آتش، بيت لجامه:

1. فرهنگ فارسي /5

عجب¹ نبود ز عکس ز عین آذرگون
آذر همایون³: نام دختر که از نسل سام که
سرخره بود در آتشکده، و آتشکدان سپاهان
خادمی کردی.
آذین⁴: بهمد به وزن آمین، آرایش و زیب، و
گویند که قبه‌ها باشد که در شهر بند

زرد ماند و در میان شگوفه او چیزی است که به‌رنگ
مشکک مشابه است و شگوفه او به‌جانب آفتاب گردد و
در شب زبون گردد. در هند آن را «سورج مُکھی»
گویند؛ مجموعه

ندوبدان شهرها و سرای‌ها و کوچه‌ها
بیارایند.

آردستان و اردستان¹: هردو به‌مد و غیر مد،
نام ولایتی است از ولایت²‌های بالادست، آنجا
انار خوب و گزیده و تر باشند، به‌کسر³ دال
نیز.

آردوان⁴: به‌فتح و دال نیز، بادشاهی از آل
گشتاسپ شاه بود.

آختن⁵ و آهیختن: هردو بد مد، بیرون کشیدن.
آراستن⁶: به‌مد، توانستن، غیر⁷ مد نیز.
آرون⁸: صفتهای خوب.

آزیدن⁹: رنگ کردن، ورزیدن¹⁰ نیز گویند.
آژندیدن¹¹: زای فارسی، گل میان دو خشت کردن.
آسانیدن¹²: راحت و آرام دادن.

1. شرفنامه 88/1؛ مدار 1/

آستان¹: بهمد و سین موقوف، آستانه‌ای چوب
اصقل در.
آستن²: سین موقوف، مختصر آستین.
آستین³: بهمد، عرب کم خوانند.
آسمان⁴: چرخ محیطه، غیر مد است بیست و ششم
روز از ماه.
آسودن⁵: بهمد، راحت گرفتن⁶ و آسایش⁷ رفتن.
آشامیدن⁸: فرو بردن آب و مانند آن.
آشفتن⁹: بهمد، دیوانه¹⁰ شدن، اصل شورانیدن
است. شوریدن¹¹ و شوریده شدن و جنبانیده
شده اصل¹² آشویدن است.

1. شرفنامه 1/

آشیان¹: به‌مد² و شین موقوف، خانه پرنده که
 درو بیضه نهد و بچه آرد³.
 آغاریدن⁴: فروشدن نم به‌زمین و نیک سرشتن و
 حرکت کردن.
 آغشتن⁵: بدمد، ترکردن⁶ و آلودن و آمیختن و
 خمیر کردن⁷.
 آفریدن⁸: به‌مد، پیدا کردن.
 آفرین⁹: به‌مد و فای موقوف، دعا و مدح و
 ستایش و تحسین کردن کسی را که کار نیک یا
 فعل نیک کرده باشد، و آفرینند به‌معنی
 فاعل، شیخ سعدي گوید:
 به نام خداوند حکیم سخن بر
 آفشین¹: نام مکرمی که در اشعار سوزنی
 اوصافش بس است.

1. شرفنامه 1/

آگندن² : بهمد و کافِ فارسي، پُر کردن، و
انپاشتن نیز.
آمادن³ : بهمد، ساختن و پرکردن بنیاد،
آمائیدن است بنیاد⁴ را.
آمودن⁵ : بهمد، پُرکردن و آراستن و آمیختن و
مرصع کردن⁶ زرینه.
آمون⁷ : بهمد، نام لبِ آبی است روان بر ولایت
ایران زمین و میان خراسان و ماوراءالنهر
است زیر ترمذ و خوارزم می‌رود، و آمو
به‌غیر نون نیز.

1. برهان 1/

آن¹: بهمد، هنگام و عقل و آن اشارت بهسوي
بعید ضد این، و در استعمال مشارئالیه
معبود را گویند و آن بهمعنی از آن، و
نمک، بیت:

نمک را صوفیان بحمد ا که امروز
آنان²: بهمد، آن کسان، آنان جمع وي است چون
مشارئالیه حیوان بود و آنها چون مشارئالیه
غیرحیوان باشد نظیر جمیع حیوان و مردان و
زنان و اسپان و شتران، نظیر جمیع غیر
حیوان سنتها و قوبها و دستها و پایها و
امثالهم.

آوردیدن³: حمله کردن، آویزیدن⁴ چیزی را
بهچیزی، و تعلق دادن.
آونگان⁵: بهمد و واو مکسور و کاف فارسی،
آویخته و آویزان و آویزان⁶ شده.
آهنجیدن⁷: بهمد، انداختن گویند، آهنجیدن¹ و
و آهنجده.

1. شرفنامه 1/

آهون²: به‌مد، نقب زن، دزد و زمین‌کن، و آنکه
در دیوار یا در زمین نقب زند.
آئین³: به‌مد، رسم و⁴ قانون.
آرن⁵: به‌مد، آرنج، ترکی است.

سب الف مه و فصل و

آرزو⁶: به‌مد: کشش، خاطر و رای موقوف است.
آلو⁷: الف مفتوح و لام مشدّد و مضموم، میوه‌ای
است معروف در خراسان، و⁸ از آن میوه آش
پرند، الو غیر مشدّد نیز.

1. ت: «اهنجیدن» ندارد.

2. مجموعة

آمیزه مو¹: بهمد و یای فارسی، مردم دوموی
سیاه و سفید آمیخته که عربی آن را کهل
گویند.

آو²: بهمد، نام شهری است.

آو³: شیرازی زبان آب را گویند.

آهن‌گاو⁴: بهمد، آلتی است آهن که جفت‌رانان
بدان زمین پاره کنند، اهل هند آن را
«پهالی» گویند.

آهو⁵: بهیمه‌ای است که عربی ظبی خوانند، و
عیب، آهوگیری عیبگیری است.

آغو⁶: بهمد: دهن⁷، ترکی است.

سب الف مه و فصل ه

آب کامه¹: بهمد، نام آشامی است ترش و
معروف، و نام دارویی است.

1. شرفنامه /1

آبگینه²: بهمد و زیادتها، نام طعامی است که
از شهد سازند، و داروی اطباء، و در شیشه
اندازند و لیل نیز در شیشه انداخته بینند،
و الماس و ماه و روشنی ماهتاب.
آبشتنگاه³: بهمد و کاف فارسی، قدم جایی و
خلوتگاه.
آخته⁴: بهضم، کشیده و برآورده.
آرزوانه⁵: آنچه آرزو⁶ کنند.
آرونه⁷: بهفتح، پریشان و بدخو.
آرداله¹: نام طعامی است که ارداله و
ارتاله نیز گویند، بهتازی سنجینه گویند.

آرتاله² و آرداله: هردو به فتح، همان
اردهاله.
آستانه³: بهمد و سین موقوف، ستانه در که⁴
آستانه و ستانه نیز گویند.
آرمیده⁵: بهوزن آفریده، یعنی آرام گرفته، و
ارمیده به غیر مد نیز.
آزاده⁶: بهمد بهوزن آماده، پیر⁷ و ولی یا

1. مدار 1/

صالح واصل و حلالزاده، و¹ سوسن و سرو را
 آزاده² گویند، لجامعه:
 سرو³ و سوسن از چه از راستی
 آزاده⁴: همان آزرده، و خلانیدن سوسن و مثله،
 وکاهگل، و نام درختی که جلّوز میوه اوست،
 و رنگ کرده، با زای عربی نیز.
 آژده⁵: بهمد و زای فارسی نزدیک نزدیک سوراخ
 کرده و رنگ کرده.
 آژینه⁶: بهمد و زای فارسی، منقاد آسیا که
 بدان دندانه آسیا تیزکنند، و آسیازنه⁷ نیز
 گویند.
 آستین رُفیده⁸: ترشی است.
 آستینه¹: بهمد و سین مهمله موقوف، بیضة مرغ
 که تخم مرغ نیز گویند، با شین معجمه
 بهوزنه آبگینه نیز است.

1. ر: «و سوسن... لجامعه» ندارد.

2. ل: «آزاده... و کم گویی» ندارد.

3. ت: بین این طور آمده است:
 سوسن و سرو هردو از چه از راستی

4. مدار 1/

آسمانه²: بهمد و سین موقوف، سقف خانه .
آسوده³: بهمد، باراحت و قرار⁴، و قیل خفتیده
و مرده .
آسه⁵: بهمد، کشت و زراعت.
آسیه⁶: بهمد، اسم امراه فرعون علیه اللّٰعنت
کذا فی القاموس.
آسیمه⁷: بهمد، شیفته و غیره و شورید، گویند
که سراسیمه یعنی شوریده .

1. زفان (ن)

آشفته¹: به مد و شین معجمه مضموم، دیوانه
 شوریده، شفته به غیر همزه نیز.
 آشیه²: به فتح، آواز سُم اسپ، شیّه به غیر
 الف نیز گویند.
 آغشته³: به مد و غین مسکور معجمه، آمیخته،
 غیر مد و غین مفتوح نیز.
 آغازه⁴: به فتح و غین معجمه، نوعی از ساز
 کفشگران⁵.
 آغرده⁶: به وزن⁷ آورده، جامه تنک و پاره، و
 رقعہ ای پاره جامه و پاره¹ کاغذ، به فتح
 نیز گویند.

1. مدار 1/

آگاه²: بهمد و کافِ فارسي، خبر و دانش، و
 خبر کرده.
 آگشته³: بهمد و کافِ فارسي مکسور، درِ محکم
 بسته، و آغشته نیز گویند.
 آگنده⁴: بهمد و کافِ فارسي، پُرکرده و آخور
 اسپان و انپاشته، پنبه⁵ آگنده، پنبه کرده.
 آوزدگاه⁶ و آوردگه: هردو بهضم و دال موقوف
 و واو مفتوح و مضموم، جنگ جايي که معرکه
 خوانند.
 آله⁷: يعني عقاب و اسپ ابلق، ترکي است.
 آلوده⁸: ملوث.
 آماره¹: بهمد، همان آوره، حساب².

1. ت: «پارة کاغذ» ندارد.

2. زفان (ن)

آمخته³ و آموخته: بهمد و واو فارسي يعني آنچه از استاد خوانده و آموخته باشند، و حاصل کرده.

آمنه⁴: بهمد، پشتواره هيزم، و بهکسر نام والده حضرت مصطفی صلي عليه وسلم، و ايمنه نیز گویند.

آمه⁵: بهمد، دوات و مخره⁶ گویند.

آمیزه⁷: بهمد و ياي فارسي، سياه و سفید.

آموده⁸: بهمد، آراسته و تمام آمیخته و پُرکرده.

آنسته¹: بهمد و بهفتح² نون و کسر نیز، مشکک زیر زمین، و آن بیخ³ گیاهی است خوشبوي که

که عربی آن را سعد خوانند، اهل هند آن را
«موٹھ» گویند، و به فتح نون آب داد.
آواره⁴ : به مد، دیوان حساب و دور شدن از
جای، و سرگشته شدن، به غیر مد نیز.
آواه⁵ : نام شهری.
آهوبره⁶ : به مد، بچه آهو و آفتاب و معشوقه⁷
را نیز گویند.
آهنچه⁸ : به مد و جیم فارسی، پهناکش جولاهه که
هندوی «تُر» گویند، جیم⁹ عربی نیز.

1. شرفنامه 1/

آهيانه و آهيانه¹: به فتح و به مد² و هاي
موقوف، كاسه سر و قيل كام كه هندوي «تالو»
تازي حنك گويند.
آيشته³: الف ممدود، جاسوس و چاپلوس⁴، و
بسنجيده⁵ و چيزي سنجيده.
آينه⁶ و آئينه: هردو به كسر، آنكه او را
تازي مرأت خوانند، هندوي «آرسی» گويند، و
نان را به آينه و با قرص آفتاب تشبيه⁷
كرده اند.

سب الف مه و فصل ي
آبداني⁸: مختصر آباداني.

1. مدار 1/

آبی¹: به‌مد، هرجا² نوري که در آب و بود و معیشت او در آب باشد، و نام میوه‌ای است که عربی سفرجل خوانند، و آن لطیف است که دل را صاف کند و روشن گرداند از گرانی و پاکیزه کند و بر³ دل را شجاع کند، و اگر زن آبستن خورد فرزندش خوش خوی و تیز⁴ طبع طبع زاید، و در احیای علوم مذکور است چون عورت را دو ماهه حمل بود سفرجل غذا سازد فرزند صاحب جمال و خوش خوی و نیک طبع زاید آید، و این معنی از حدیث نبوی صلی ا علیه وسلم تحقیق⁵ است، و⁶ هرچه از آب بود او را آبی گویند.

آبیاری⁷: به‌فتح، جامگی و نام⁸ جامه‌ای است. آسانی⁹: خواب و راحت.

1. شرفنامه 1/

آري¹: به ياي فارسي، به معني نَعَم، حرف تصديق است و در جواب استعمال استفهام كنند.

آذري²: به مد، بتراشي و نقّاشي و³ آتشي، و نام شاعر، و آذر هستي، و به زاي⁴ هوز نيز.

آزادي⁵: شكر و آزاد گشتگي و آزاد هستي.

آزادي⁶: به مد، برابر، چنانچه گویند از اي فلان يعني برابر فلان و همراه فلان، به غير مد نيز.

آساي⁷: آساينده و امر از آسودن و مانند.

آستي⁸: به مد⁹ و سين موقوف مختصر¹⁰ آستين، نون¹¹ محذوف كردند، و الف به غير مد و سين ساكن به معني هستي.

آشتي¹²: به مد، صلح.

1. ر، ل: اين واژه ندارد؛ وفائي

آگهي و آگاهي¹: هردو بهمد و هردو بهکافي فارسي، خبر و تنبيه.

آماي²: بهمد پر ساخته و پُرکننده و سازنده و آراينده، و بهمعني امر پُرکن، و فاعل.

آموي³: بهمد، پُرکرده و ساخته.

آموزه موي⁴: بهمد و ياي فارسي، مردم دو موي که عربي آن⁵ را کهل خوانند.

آي⁶: بهمد⁷، بهوزن طي آه و ماهتاب، ترکي است.

آلاي⁸: بهمد، آلاينده و بيالاي بهمعني⁹ امر و فاعل، نعمتها¹⁰.

1. ل: اين واژه ندارد.

2. ت: اين واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

فصل ثسني في اصلاحت و مرگبست

سب الف مه و فصل الف

آب آذر آسا¹: مَي انگوري.
آب چرا²: بهمد و جيم فارسي، خوردني آدميان
و پريان و وحوش و طيور و جز آن، و در
دستور و الضمير اول نام است بهجاي الف
به الف ممدود غلط است.
آتش ده آب پيكران را³: يعني رونق سي و شش⁴
پيكر جنوبي و شمالي محور کرده.
آتش سودا⁵: گرمي طبع و فياضي آن.
آتشين هفت اژدها¹: کواكب سبعة.

1. برهان 2/1: آب آذر آسا کنایه از شراب لعلی و اشک
خونین؛ جهانگیری 1/3: کنایه از مَي سرخ برای هردو
معنی؛ آنند 4/1.
2. آنند 1/

آستان فنا²: این جهان، این سرا.
آن سرا³: عقبی.
ن⁴ عروس عور و رعنا: اشارت به سوي⁵ کواکب و
آسمان⁶ دوّم است و دهر⁷ و آفتاب و ماه.
آهن رُبا⁸: سنگی است که آهن را به خود کشد⁹ و
جذب کند، عرب مقناطیس خوانند.
آهوکا¹⁰: ای آهوی من و ای معشوق من، وای
محبوب من.

1. برهان 1/

سب الف مه و فصل سي تسزي

آب رجب¹: رونق و رواج ماه رجب و زر.

آب طرب²: شراب.

آبگینه و ازو و کندر و گلاب³: این مجموع کُس
زنان را تنگ کند.

آتش و آب⁴: بای فارسی، تیغ آبدار و امثال

آن، و هرچه آلت جنگ و قتال⁵ بود، و⁶ جای

و حیوة و پیاله و شراب.

آتش پُرآب⁷: می سرخ و اشک خونین و اشک گرم

که از غم بود.

آتشین صدف¹: آفتاب.

1. مدار 1/

آخور چرب²: آخور بر علف.

سب الف مه و فصل ت

آب او ریخت³: او را شرمنده کرد و قوت⁴ او را دور کرد.

آبدست⁵: زاه پاک که هیچگاه به‌گناه ملوث نشده باشد، و استنجا کردن به آب و پاک دست و وضوء و شیرینی.

آب در جوي اوست⁶: دولت و بخت و فرماندهی و حلّ و عقد امور بر مراد اوست، و جوانی و قوت او دارد.

1. برهان 1/

آبدۀ دست¹: مُحَمَّد صَلَّي ا عَلَيْهِ و آلِهِ و سَلَّمَ
آراستگی پیشگاه انبیا به دوستاند، و رونق
ده به سخاوت.

آب زیر کاه هست²: رونق و حیات و جاه و فرّ
تو عرش پوش شده است و عظمت تو پنهان
به حکم است.

آبِ عشرت³: مَيِ انگور⁴، مَيِ و آبِ مَنی و شربت
مفرح.

آخردست¹: آخر² بازی نرد و قمار و پس کار و
صفت نعال.

1. برهان 6/1: اشاره به مُحَمَّدٌ و خصوصاً شخصی را نیز
گویند که بزرگ مجلس بود و آرایش صدر و زینت مجلس
ازو باشد عموماً؛ مدار 1/

آسمان صفت³: قادر و قوي.
آفتاب هويت⁴: عبارت از شهرت و جود حقّ
تعالی.
آهن جفت⁵: آهن جفت رانان و مزارعان که
هندوي «پهالی» گویند و بر⁶ کار برند.

سب الف مه و فصل جیل تسزي
آتشین دواج⁷: مَي و شفق⁸ و کسوت لعل.

الف مه و فصل خ
آب تلخ⁹: میکه آب رز بود.

1. سرمه 6: صفت نعال و داو آخرین قمار بود؛ برهان
/1

آبنوس شاخ¹: ناي و شهنايي.
آب يخ²: كنائت از شربت و شربت و آب سرد
است.
آئينه چرخ³: آفتاب.

سب الف مه و فصل د

آب بقم شد⁴: يعني آب سرخ شد.
آب به دل ميشود⁵: يعني سردی⁶ در دل ميشافتد و
و ميشود⁷.
آب در جگر ندارد⁸: يعني مفلس است و خوشي
درون ندارد، و⁹ همت ندارد.

1. برهان /1

آب در دهن زد¹: آرزو.
 آب رکناباد و آب² رکنی: هردو لغت است، یکی
 آن چشمه‌ای است که مصلای نمازگاه شیراز از
 آنجاست، دَوْم صحرائی به‌غایت مفرَح³ و لطیف و
 و مروَح⁴ است.
 آب کبود⁵: آب دریای مشرق که هر شب عورات
 خوبصورت از آن بیرون آیند و بازی کنند و
 وقت طلوع آفتاب باز در آن آب درروند.
 آب فتنه تیره شد⁶: یعنی فتنه فرونشست.
 آب مُروارید⁷: روشنی⁸ و تیزی و صفای مروارید،
 مروارید، و آن آب سپید که در سیاهی چشم

1. ر: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 1/

مردم فرود آید، و آبداری¹ مروارید و نوا.
 آب منجمد²: تیغ آبدار و مصقل آینه³ و امثال
 امثال آن از⁴ اسلحه و پیاله بلور.
 آب منعقد⁵: آب منجمد.
 آتش ازو یافتند⁶: گرمی بازار ازو یافتند، و
 رونق و تازگی و رواج ازو یافتند.
 آتش بیداد⁷: گرمی بازار و رونق آن و گرمی
 ظلم.
 آتش خُرشید⁸: نور آفتاب و گرمی او.

1. ر، ل: «آبداری... نوا» ندارد.

2. مدار 1/

آتش زد¹: ترک کرد و سوخت کرد، و آتش سخت.
آتش سرد²: مَی انگوري و سرخي لب معشوق و دَوَم
افسرده دل و آه آزرده خاطر و خشمي که
روان نشود و سخني³ بر ديگري اثر نکند.
آتش شد⁴: در جوش شد و شو و خشمگين شد.
آتش قند⁵: سرخي لب معشوق.
آخته قد⁶: به مد، بلند قد و کشيده⁷ بالا.
آرایش خورشيد⁸: نام نوایي و لحنی و سخني⁹ و
و تابش و روشني خورشيد.

1. برهان 1/

آورده کنجد¹ : از کنجد راست می‌کنند و یا
با رطب و یا با دو شاب خورند و آن را
بقالان² می‌فروشند، آن³ را آورده کنجد
گویند.

آستین افشانند⁴ : پس منصف⁵ شد و پسندید و ترک
ترک کرد و بازآمد.

آستین برزد⁶ : مستعد و ساخته و برمالید و
برچید و مستعد و قادر شد⁷.

آفتاب به دیوار رسید⁸ : نزدیک شد که فنا شود
و غروب گردد.

1. آنند /1

آفتاب زرد¹: خربزه و مَي زعفراني و نان آرد
و دال نخود و گندم و تنکة زر.
آن ندارد: نمک ندارد و چيني آن چنان کامل²
ندارد.
آهوي او شد³: مقيد و فرمانبردار و مطيع او
شد.
آهوي گريخت شد.
آئين جمشيد⁴: نام نوايي و لحنی، و جشن
جمشيد مشهور⁵.

سب الف مه و فصل ر

آب احمر: مَي انگوري.
آب انار⁶: مَي⁷ انگوري، و تري و تازگي، و
درخت انگوري و انار و گرمي و روشني آتش.
آب انگور⁸: شراب¹ انگوري.

عمر و دولت باشد؛ جهانگيري 3/

آبِ خاطر²: روشني و رونق طبع³ و خاطر.
 آبِ خضر⁴: علم لدني که خضر داشت و آب حیات و حیات ابدی.
 آب در جگر⁵: خون و گریه و غم و هستي و توانگري.
 آبشناسان⁶ کار: کاردانان و قانون‌گویان و اهل فراست.
 آب شور⁷: موضعي، و اشک غمزدگان.
 آبکار⁸: بکني کرد و بوزه سازد و این سه لغت به‌بای موقوف است، دیگر آب مضاف کار مضاف الیه، رونق و رواج و فرماندهی⁹.
 آب گلوگیر: به‌مد و هردو کافِ فارسی، نعمت‌های دنیاوی و شادی که از مرگ خصم¹ حاصل گردد. گردد.

1. ت: به‌جای «شرابِ انگوري»، فقط واژه «مي» دارد.
 2. مدار 1/

آب یاقوت‌وار²: مَی انگوری.
 آتش آب‌پرور³: تیغ آبدار و مثله.
 آتش بهار⁴: رونق بهار و گل‌های⁵ لعل بهاری.
 آتش تر⁶: لب لعل و مَی انگوری و سخن⁷ دلسوز.
 آتش حجر⁸: آنکه⁹ از چقمق کشند.
 آتش خاطر¹⁰: روشنی خاطر و طبع¹¹ تیز و سخن‌های سوزناک و حرارت‌آمیز.
 آتش خر¹²: غصه‌ناک و حلیم و شراب خورنده.
 آتش‌خوار¹: رشوت‌خوار و حرام‌خوار، و جانوری است معروف، و آنکه² خشم خود فرو خورد.

1. ت: «عدو» به جای «خمس».

2. آنند 1/

آتش شجر³: مَی انگوري و آتش که به موسیٰ را
از دور نمودار شده، و گل انار و هرگل که
لعل بود.

آتش فکر: تیزی فکر و روشنی فکر طبع و ذهن.
آتشکار⁴: خشمگین و شتاب رو و مطبخی و
بدکار.

آتش‌نثار⁵: اشک⁶ خونین و اشک غمزدگان.

آتشین‌کاو⁷: مثله.

آتشین‌مار⁸: آه گرم و شعله⁹ آتش دودآميز و
دود¹⁰ سیاه.

آش تزویر¹: شوربایی که آن مخصوص برای مریضی
سازند، مزور نیز گویند.
آفتاب زحل²: آتش انگشت سوزان، آفتاب به آتش
و زحل تشبیه به انگشت سیاه.
آفتابسوار³: مردم صبحخیز و تهجدگذارنده.
آفتابوار⁴: یکسان تافتن بر همه کسان، و سخی و
و مکر⁵ و بی‌ریا که با همه یکسان بود.
آفتابگیر⁶: کافی فارسی، علمی که بادشاهان را
بدان سایه کنند.
آلودگان دهر⁷: دنیاداران بخیل و حریص و
طالبان⁸ دنیا.

1. مدار 1/

آموزگار¹ : الف ممدوده و واو و کاف هردو فارسي، شاگرد و پندپذير و معلّم و آموزنده .
آن عده دار: بکر²، اشارت به مي که هنوز از آن نخورده اند، و خمي که هنوز سرش باز نکردند³.
آهنيں جگر⁴ : مبارز و چالاک و سختدل و نامهربان و منافق⁵.

سب الف مه و فصل زاي تسزي

آب بريز: بيرونق و بينور و شرمنده و سیه رویي کن.
آب خيز⁶: بای موقوف و ياي فارسي، موج آب.
آب ريز⁷: بهمد، آوند بدان بر تن ريزند و مردم پي آب رود، بيحرمت.

1. رشیدی

آتش‌روز¹ : روشنایی² روز و رونق³ و اعتدال روز.

آخُرسبز: الف ممدوده و خای مضموم، آن آخور اسپان که علف درو سبز و مردار بود، آخُر پُرعلف باشد⁴.

آستین ریز⁵: ریختنی.

آش مویز⁶: الف⁷ ممدوده، آشی که از مویز⁸ سازند و آن لطیف⁹ و کدر می‌باشد.

سب الف مه و فصل س

آب شناس¹⁰: معلم جهاز که بر بلندی نشسته صلاح دریا شناسد.

سب الف مه و فصل ین معجمه

آب صفت باش¹¹: کثیرالنفع باش.

1. مدار 1/

آب و آتش¹: غضوب و تعنت مزاج، و آب پیاله و
آتش شراب و آتش غضب و خشم آتش و خشم و
رواج².

آئینه یوسفان بینش: آفتاب.

سب الف مه و فصل ص

آبگون قفص³: بهمد⁴ و کاف فارسی مضموم،
آسمان.

سب الف مه و فصل ع

آب نافع⁵: شراب.

سب الف مه و فصل غین معجمه

آتش تیغ⁶: تیزی تیغ و درخشندگی و برندگی
تیغ و...

آن مطبخ⁷ باغ: اشارت به آفتاب است.

سب الف مه فصل ف

آبگون صدف⁸: بهمد⁹ و کاف فارسی، آفتاب.

1. مدار 1/

آب لطیف¹: فیض و عطا.
آتش² دوزخ علف³: تیغ و آه⁴ مظلوم و دم عاشق.
عاشق.
آتشی صدف⁵: آفتاب.
آخرین حرف⁶: تقدیر و عاقبتکار.

سب الف مه فصل ق

آتشین خندق⁷: کرة آتشین.

سب الف مه و فصل کسف تسزی

آب خشک⁸: بهمد، آبی که به غیر مأكولات بود، و
جام بلورین.
آرد بخرک⁹: چنانچه از کنجد آرده سازند،
بخرک نیز سازند، و با دوشاب و با رطب عمل
می‌کند.
آرام خاک¹: نبات² زمین و قرار و حلم بشر.

1. ت: لطف؛ ر: «آب لطیف» ندارد.

2. ت: آتشین.

3. مدار 1/

آورده³ افلاک: به فتح، عرش مجید⁴.
آهوی فلک⁵ و آهو⁶ بره فلک: کلاهما آفتاب.

سب الف مه و فصل کسفِ فسرسي (گ)

آخر سنگ⁷: واو فارسي، آخوري که در آن کاه و
آب نبود⁸.
آن⁹ باده رنگ: خون.

سب الف مه و فصل ل

آب سیرآتش نعل¹⁰: آب تند، گام رو، تیزرو.
آب لعل¹¹: مَي انگور و ارغواني¹².
آتش سیال¹³: مَي انگور.
آتش قندیل¹: رونق و رواج قندیل.

1. آنند /1

آخر تحویل²: روز قیامت.
آش خلیل³: آش عدس یعنی میثی که برای روزه
مهتر ابراهیم علیه السلام می‌پزند⁴.
آموختگان⁵ ازل: انبیا علیه السلام.
آن لعاب لعل: می انگوری و ارغوانی⁶.

سب الف مه و فصل م

آب از جگر بخشم⁷: غنا و بی‌نیازی⁸.
آب اندام⁹: سپید پوست، و آنکه اندام او تر
و تازه باشد.
آب حرام¹⁰: به‌مد، شراب و آب دیده آنکه بر
یاد بی‌دردی بگرید، اشک¹¹ گرم نیز.
آب غمام¹²: باران و رونق و لطافت ابر.
آبگون طارم¹: به‌مد و کاف² فارسی، آسمان.

1. مدار 1/

آښځینه ګونه طارم³: آسمان.
 آب مریم⁴: اشیره انگور.
 آب میم⁵: نام لب⁶ آبی است.
 آب و سنگم⁷: کاف فارسي، جاه و وقر⁸ و
 آبرويي⁹ و قدر و صفا و حلم.
 آتش بهرام:
 آتشجام¹⁰: مې سرخ که در پیاله بلور و جام
 نقره باشد.
 آتشکده¹¹ اجرام¹²: آسمانها و سیارات.
 آتشکده بهرام¹³: بُرج حمل و عقرب¹⁴.

1. جهانگیری 3/

آتش‌مجسم¹: تیغ و خنجر و مثله.
 آتشین زم زم²: آفتاب.
 آتش حلیم³: به‌مد، آتش⁴ که از آرد و برنج
 می‌پزند. هندوی⁵ بچه «بسندھوسی» گویند؟
 آهوان بزم⁶: ساقیان و شاهدان مجلس و بزم.
 آهوی چشم⁷: مردم چشم و همان چشم که آهوی
 است.
 آهوی حرم⁸: آهوی که گرد مکه⁹ مبارک می‌باشد¹⁰
 و آن را زدن¹¹ و گرفتن حرام باشد، و او
 ایمن باشد.

1. ت: به‌جای «مجسم» واژه «تخم» دارد؛ جهانگیری
 /3

آهوي کاسک توام¹: صید پیاله توام، و به معنی
آهوي سگ تو هستم یعنی معشوقه فرمانبردار
توام.

سب الف مه و فصل ک

آب آتشین: مَی انگوری.
آب چین²: جامه که بعد غسل بدان اندام پاک و
خشک سازند و جامه که بدن مرده را پاک
کنند.

آب خزان³: باران خزان و غلبه⁴ خزان.
آبخوار⁵ آتشین: شرابخوار⁶ و خونخوار.
آب خوش خوردن⁷: آسودن و بیغم⁸ شدن، چون بای
مکسور بود خوردن آب باشد و چون موقوف
باشد آب به فراغت و رفاهیت خوردن، آسوده و
راحت گرفتن و برخورداري یافتن.

1. مدار 1/

آبدان¹: به‌مد، ناودان و حوض خورد.
آبدستان²: مطهر و ابریق و آفتابه.
آبِ دندان³: صافی⁴ و تیزی⁵ دندان و هفت⁶ و
موافق و سپید⁷ دندان، و نام میوه‌ای که
امروزش نیز گویند.
آبِ رزان⁸: مَیِ انگوری⁹.
آبِ رنگین¹⁰: کافِ فارسی، مَیِ سرخ انگوری و از
غیر آن.
آبِ روان: چشمهٔ آفتاب¹¹ و آسمان¹².

1. شرفنامه 1/

آبزن¹: بای موقوف، آرام و قرار ده و به معنی²
 به معنی² قرار بده.
 آبستن³ فریاد خوان: بربط.
 آب طبرستان⁴: چشمه ای است بر کوه روان، اگر
 بانگ بروی زنند ایستد، چون مردم پنهان
 شوند. باز روان گردد، اگر صدمه چنان کنی
 چنین کند.
 آب کاربردن⁵: بی آب و بی وقر کردن و بی حرمت⁶
 کردن.
 آب گفته من: رونق بازار من و رونق گفتار من
 و منشای⁷ من.
 آبله تن رزان⁸: می انگوری.

-
1. ت: این اصطلاح ندارد.
 2. ر: «به معنی قرار بده» ندارد.
 3. شرفنامه 1/

آب مرغان¹: به مد²، تفرّج گاهی است در شیراز
مزار حضرت³ شیخ سعدي رحمت⁴ ا علیه
والغفران، آنجاست صحرایی خوب⁵ و مرغزاری
مرغوب

است، و بیشتر مشایخ آنجا مدفون‌اند، و در
شهر شیراز رسمی است که مرد و عورات در
روز⁶ سه آنجا حاضر شوند، میان سعد و
همایون همانجا عشقبازی⁷ آغاز⁸ شده بود.
آب مه من⁹: جاه و جمال من.

1. برهان 1/

آب می‌گون¹: آب دیده غمزدگان و اشک گرم و
خونی، کاف فارسی است.
آب ناردان²: می انگوری و اشک خون آلوده، و
خون.

آتش‌پا شدن: شتاب شدن³ و بیقرار شدن.
آتش دهقان⁴: آتشی که دهاقین به‌تابستان در
مرغزارهای خشک زنند تا چون باران ببارد
شتاب کاه نو⁵ برآید، و آفتاب⁶ و می.
آتش‌زبان⁷: تیز زبان و لاف⁸ زن و بسیار گوی.
آتش‌سختن⁹: تفت و گرم مزاج و عتاب کردن و
طعنه زدن.
آتش سیماب‌سان¹⁰: آفتاب.
آتش‌نیشان: رونق بهار.

1. مدار 7/1.

2. مدار 1/1.

آتشیان: بهمد، دیوان و دوزخیان و
آتشپرستان¹.

آخوړسنگین²: بهمد³ و واو و کاف فارسی، آن
آخور که بر او آب و کاه نبود⁴، و کعبه⁵ ا.
کعبه⁵ ا.

آرام جان: فرزند و محبوب و معشوق و دوست⁶.
آردی روغن⁷: الف ممدود و واو فارسی، حلواي
تر و آرد و روغن نیز⁸ گویند.

آزادگان: احراران و حلالزادگان و اولیا و
آنان⁹ که معصوم اند.

آستانه گردون¹⁰: بهمد، آسمان دنیا، آفتاب و
صاعقه.

آستین افشاندن¹: پسندیدن و رقص کردن و ترک²
ترک² دادن و انکار آوردن.

1. ت: «آتشپرستان» ندارد.

2. جهانگیری 3/

آستين پوستين³: به مد، عيب.
 آستين نهادن⁴: چيزي ملڪ ساختن.
 آستيني دو برفشان⁵: رقص كن و ترك ده و
 انكار كن و بپسند.
 آشفته روميان⁶: انگشتان افروخته.
 آفتابسواران⁷: مردان شبخيز و متهجد⁸.
 آن با و تا شكن⁹: بتشكن¹⁰ يعني مهتر
 ابراهيم¹¹ عليه السلام، و سلطان¹² محمود
 سبكتگين انارا برهانه.
 آن يوسف زرّين رسن: آفتاب.
 آه آتشين¹³: آه¹ دردناك و آه گرم.

آه عنبرين²: آه دردناک و دردآمیز.
آهنين آشيان³: منقل و آتشدان⁴ که آهنين
باشد.

آهنين جان⁵: جان سختيکش و سخت و سياه.
آهو سرين⁶: شاهدي که سرين او سپيد و صاف و
مثل سرين آهو دارد، و دف زن کند و طعنه
ميزند.

آهوي ختن⁷: کاه و قيل آفتاب.
آهوي زرین⁸: آفتاب.

1. ل: «آه» ندارد.

2. آنند 1/

آهوي سيمين¹: ساقی² سپید پوست.
آهوي شیرافگن³: چشم معشوق و ساقی.
آيينه آسمان⁴: آفتاب.
آيينه بندد آسمان: آسمان⁵ را ظاهر گرداند و
آفتاب⁶ را طلوع کند.
آيينه گردان⁷: آفتاب.

سب الف مه و فصل و

آبِ لؤلؤ⁸: آبِ لؤلؤ و صافي مُرواريد.
آتش‌گاو⁹: آنچه آتش بدان جنباند.
آتش و قند او¹⁰: سرخ آب او و شیرین و سخی آب
او.

1. برهان 1/

آفتاب زردرو¹: خربزه.
آمیزه مو²: الف³ ممدوده و یای فارسی، مردم
کَهل یعنی دوماو سیاه و سپید⁴ آمیخته.
آن تدور: اشارت به ساقی، و اسپ⁵ خوبرو و خوش⁶
خوش⁶ رفتار.
آهن گاو⁷: همان⁸ گاو آهن.

سب الف مه و فصل ه

آب جامه⁹: به مد، پیاله¹⁰ شراب، ساغر¹¹.
آب دیده¹²: گریه و اشک¹ و آب² گریه.

1. برهان 1/

آب زده³: کتر و فر نشانده.
 آب زهره⁴: مَي و تابش زهره و سعادت⁵ او.
 آب سبحه⁶: با الف ممدوده و سین مهمله⁷ مضموم
 و حای حطّی، رونق تسبیح و جزای⁸ ذکر و
 تسبیح.
 آبستگاه⁹: با الف مدوده و کاف فارسی، قدم
 جای و خلوتخانه¹⁰، به‌شین¹¹ معجمه نیز.
 آب سیه¹²: آب طوفان، و نام رودی است در¹
 ساوه که هر سال آدمی غرق می‌شد، از² وقت
 تولد محمد مصطفی صلی ا علیه وسلّم خشک شد.

-
1. ر، ل: «اشک» ندارد.
 2. ت: «آب گریه» ندارد.
 3. جهانگیری 6/3: کنایه از فرونشاندن و تسکین دادن
 باشد؛ برهان 7/1: آب زدن: کنایه از فرونشاندن و
 تسکین دادن باشد؛ مدار 1/

آبِ غوره³: بهمد و واو فارسي، شیره انگور
خام، و از آن آش هم مي‌پزند، خوش ترش و
گوار باشد.

آبِ فتنه⁴: رونق و جاهِ فتنه.

آبِ فسرده⁵: تيغ و سنان و پياله بلور.

آبکامه⁶: با بای موقوف، آشامي است که چند
چیز ترش انداخته¹ مثل چوک و غيره چرک²
کنند، و نام دارويي است.

کنایه از شراب باشد؛ فرهنگ فارسي 1/

آبگینه خانه³: عرش و کرسی و افلاک و شیشه خانه.

آب ماه: روشنی و صافی⁴ ماه.

آتش بی‌زبانه⁵: می انگوری و آه عاشق⁶ و آه مظلوم و آه⁷ دردمند.

آتش تابنده⁸: آفتاب و طبع.

آتشین حلقه⁹: عبارت از کرم است که از شوق و عشق و محبت از سینه عاشق برآید.

آتشین قاروره¹⁰: شیشه که درو روغن پُرکرده بر دشمنان و یا بر کشتی و حصار عدو بیاندازند.

آتشین کاسه¹¹: آفتاب.

«کانجی» گویند؛ غیاث 3: آبی است ترش که از حموضات متعدده درست کنند.

1. ر: «انداخته» ندارد.

2. ر: «چرک» ندارد.

3. مدار 1/

آزادمیوه¹: بهمد، نام حلوایی است که از مغز
پسته و با بادام و نخود مقشر² کرده
در قند میگردانند، هفت رنگ میکنند سرخ و
سفید و زرد و سبز و بنفشه رنگ و ارغوان
رنگ³.

آستین رُفیده⁴: ترشی است.
آش خلیل ا⁵: آش عدس که در روضه مهتر
ابراهیم علیه السلام میپزند.
آهوبره⁶: بچه آهو و آفتاب، و اشارت⁷ به محبوب
به محبوب و معشوق نیز.

سب الف مه و فصل ي

آب آتشی: می سرخ انگوري⁸ و اشک خونی
غمزدگان.

1. شرفنامه 1/

آبای علوی: کواکب سبعة¹.
 آبادکشتی: خوشی و فرحت.
 آب ارغوانی²: می انگوری و لعل³ شراب.
 آب در جوی⁴: دولت و غنا و فرهی و فرماندهی
 و فیروزی.
 آب رکنی⁵: همان آب⁶ رکناباد، و آن⁷ چشمه‌ای
 است که مصلاي نماز شیراز آنجا⁸ است،
 صحرایی به‌غایت لطیف و مروّح است.
 آب آتشی⁹: اشکِ مژدگان و تیغ و شراب.
 آبگینه حلبی¹⁰: شیشه که به‌غایت صفا¹¹ و لطیف
 باشد و ساغر و صراحی مخصوص ازو بود، و

-
1. ت: «سبعة» ندارد.
 2. فرهنگ فارسی 3/1: باده لعلی؛ مدار 8/1: می سرخ؛
 آنند 4/1.
 3. ر، ل: «لعل شراب» ندارد.
 4. برهان 5/1: آب در جوی تست دارد به‌این معنی آمده
 است؛ مدار 1/

منسوب¹ به حلب و آنجا به زنجیرها فرو گذاشتند. آئینه مذکور بالخاصیت با سنگ مذکور پیوسته به آهستگی در کرانه آوردند، باز به مناره سخت کردند و سکندر و اهل سکندریه جشنها کردند و آن رسم إلی یومنا جاری است، و باز فرنگیان غالب نیامدند²، و آئینه³ سکندری کنایت از دریا نیز، کذا فی الشرح.

آبگینه شامی⁴: با⁵ مد و کاف فارسی شیشه ای است حلبی⁶، در غایت صاف میباشد⁷، و ساغر. آب لؤلؤی⁸: آن آب را گویند که در دیده مردم بر مردمک چشم جمع شود و به روی پرده پیدا شود و بینایی کم گردد، و طبیبی حاذق آبش بریزد بینا زود شود.

آبی و خاکی⁹: آدمی.

آتش پارسی¹: رواج پارسی و اشعار پارسی، و تپخاله که از حرارت تب بر لب مریض دانه ها پیدا آیند.

1. ت، ر: «منسوب به حلب» ندارد.

2. ر: «شدند» به جای «نیامدند».

3. ل: «آئینه... فی الشرح» ندارد.

4. شرفنامه 1/

آتش‌جام زیبقی²: شراب پیالۀ نقره .
آتش‌خواری³ : رشوه‌خواری و حرام‌خواری و
مَی‌خواری⁴ .
آتش موسوی⁵: آن آتش موسی علیه السلام را سوی⁶
طور رهبری کرد، و مَی انگوری .
آتش هندی⁷: تیغ هندی .
آخرین آیتی⁸: محمد صلی ا علیه وسلم .
آلی بالی⁹: به الف ممدوده، نام میوه ای است .

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسی 1/

آن دوطوطي¹ : اشارت به دو لب معشوق و نیز
 به دو لب مطرب سرود² گوي.
 آهسته راي³: دانا و حکيم و سخن⁴ سنج.
 آهنين کرسی⁵: سندان.
 آهو پاي⁶: نوعي از عمارات مدور که به نردبان
 برروند، عرب آن را مقرنس خوانند.
 آهو سريني⁷: شاهدي و مطربي و به مجلس رسيد،
 و سپيد سرين.
 آئینه سکندري: عبارت⁸ از آفتاب است، و⁹ آن
 آئینه بزرگ که حکماي يونان به فرمان
 ذوالقرنين ساخته بودند و بر کوهي¹⁰ نزد
 اسکندريه براي ديدباني فرنگيان نصب¹¹
 کردند تا چون جهازهاي رهنزان و دزدان

1. ت: اين اصطلاح ندارد.

2. ر، ل: «سرود گوي» ندارد.

3. مدار 1/

بیایند در آن نمودار شوند، چون فرنگیان
ویل یافتند اسکندریه را خراب کردند و
آئینه را¹ از آنجا کنديده در دریای عمیق²
عمیق² انداختند، باز سکندر³ اسکندریه را
آباد گردانید، سکندر آن حال حکما را
فرموده ارسطاطالیس سنگ⁴ مقناطیس آنجا
بردند.

1. ل: «را از آنجا کنديده» ندارد.

2. ل: «عمیق» ندارد.

3. ل: «سکندر... فرمود» ندارد.

4. ل: «سنگ... کرانه آوردند» ندارد، بلکه «آئینه
مذکور را به حکمت از دریا کشد».

باب الالف مشتمل علي الفصليين: فصل الاول في المفردات

باب الف و فصل الف

أ: الف ساكن، به معني ملازم، و نیز به دل ندای محذوف چنانچه بادشاهها و وزیرا یعنی ای بادشاه و ای وزیر، و بدا و خوشا ای بدوای خوش و مثلهم و متهم نیز آید، مقتحم زایده را گویند و الف زایده خاصه وضع فردوسی است و برای دوام و استمرار در میانه آرندش چنانچه ببخشا دو کناد و بمیراد و دهاد و ستاد و بماناد، و همه دعاست.

ابا¹: به کسر الف: نانخورش از جنس شوربای از هرچه باشد، و به تازی سر برزدن² و سرباز زدن، و به فتح به معنی با که تازی مع خوانند، و با³ خورش ایا به معنی با این، با و مع خاصه اصلاح⁴ فردوسی است، چنانچه گوید.

1. مجموعة 6: ابا یعنی با به معنی آش خوردنی.

2. ت، ر: «سر برزدن» ندارد.

3. ر: «با خورش... با این» ندارد.

4. ل: «وضع» به جای «اصلاح».

اَ یا شهسواران¹ چها باخت² این
 ابرسپا: بهفتح، بیخ سوسن.
 اتا³: بهفتح، تلخه.
 اَحیا: بهفتح، جمع حی، منازل.
 ارمیا⁴: بهضم، نام خضر پیغامبر است
 علیه السّلام، و قیل اسم بلیان⁵ بن ملکان، و
 بهضم⁶ الف و کسر میم نیز.
 ازیرا⁷: الف مفتوح و یای فارسی نیز بهمعنی
 زیرا که.
 اژدها⁸ و اژدرها: هردو⁹ بهفتح و زای فارسی
 که مار نر و بزرگ که¹ عربی آن را ثعبان

1. مدار 1/

گویند، و در شاهنامه به معنی سلاطین
 جبار² مثل ضحاک و افراسیاب هم آمده
 است، و علمی که به صورت اژدها بود، و آن
 را اژدرها³ نیز گویند:
 از نوي آنکو وز کهنی مار
 استا⁴: به کسر، ستایش و ستاینده، و به معنی⁵
 امر بستای، و به فتح الف کتاب مغان است که
 آن را تفسیر زند گویند چنانچه زند استا و
 استازند هم گویند، اختراع زرتشت است.
 الاسلاء: احسان کردن.
 اسما: به فتح، نام معشوقه⁶ سعد و نام زن
 امیرالمؤمنین حسن علی ابن ابیطالب که
 امیرالمؤمنین حسن را زهر داده کشت، و نام
 بنت ابی بکر راویه احادیث، و نام بنت

1. ت: «که... نیز گویند» ندارد.

2. ل: جبار؛ سرمه 4.

3. ل: «اژدر» ندارد.

4. شرفنامه 1/

عمیس¹ روایه حدیث طلوع الشمس بعد الغروب
 در² زمین صهنیا، و نام معشوقه سعد مذکور
 که او را اسما بنت اسما گفتندی چنانکه
 ملک الکلام امام خاقانی نور مضجعه فرماید:
 سخن به است که ماند که یادگار هم اسما
 اشتوا⁴: به ضم الف و تا، انگشت و اشتوانه.
 الاغضا⁵: پلکهای چشم بهم نزدیک شدن.
 اغما: به کسر، بیهوشی و پوشیدگی جزو افتد.
 افاقیا: شلم⁶ کیکر.
 الامتنار: سرمایه گرفتن.
 افسستا⁷ و افسدستا⁸: هردو نیکوترین ستایش
 خدای عز و جل را.
 افزا: به وزن عمدا، افزاینده و امر⁹ بیفزای.

1. ل: لیس.

2. ر: «در زمین صهنیا» ندارد.

3. دیوان خاقانی 7: اسما نام معشوقه‌ای است دختری
 داشته از خود وجیه‌تر موسومه به اسما؛ مدار 1/

اقلیمیا¹: به‌فتح، ثقل جسد زد و نقره و نحاس
 که بعد از گداختن در² ته کوره بماند و آن
 آن تیره و گران باشد، و نام دختر آدم³ که
 به‌حباله هابیل بود.
 الوا: به‌کسر، رستنی⁴ است تلخ، تازیش صبر
 خوانند، هندوی «کنوار»⁵، و به‌فتح⁶ همزه نیز،
 نیز، و صمغ صبر، و جزو نام سلاح دار رستم.
 إمغا⁷: به‌کسر، بُزکوهی.
 امیا⁸: به‌فتح، وزن کیمیا همیان⁹ که درو سیم
 سیم و زر بود که¹⁰ عربی صره خوانند.

1. جهانگیری / 3

اندا¹: وزن فردا، يعني كاه گِل كن، و اند
 اينده كاه گِل كننده و كاه گِل كردن.
 انكزوا²: الف مفتوح و كاف مكسور، جايي كه
 گوسفندان بنشينند و باشند، و با كاف و زا
 هردو فارسي نيز و در فرهنگنامه هاي قاضي
 ظهير دلوي به ضمّ كاف است، و به ضمّ الف نيز.
 انگشتوا³: الف مفتوح و كاف فارسي مضموم،
 ناني كه به انگشت پزند.
 انوشا⁴: به فتح الف و ضمّ نون و واو فارسي،
 مذهب گبران.
 اوريا⁵: به ضمّ، نام مردّي كه داؤد عليه السّلام
 او را با لشكر به جنگي نامزد نمود، چون او

1. ل: واژه «اندا» ندارد؛ سرمه 3؛ برهان 1/

شهادت یافت داؤد علیه السّلام زنش را
 به حباله خود آورد و سلیمان پیغمبر
 علیه السّلام ازو متولّد شد.
 ایا¹: به فتح²، حرف ندا است و تنبیه، به مد
 شاید که باشد و که به معنی تمنا است که
 همچنین که باشد و شود طریق گمان دانا³ و
 آگاه باش.
 ایا ایا⁴: هردو الف مفتوح، هی هی، کلمه
 تعجب است.
 ایتیا⁵: وزن کیمیا، بیائید شما. هردو لفظ
 تازی است.
 ایدا⁶: همان⁷ ایلا، نام⁸ مبارز افراسیاب.
 ایرا⁹: یای فارسی، زیرا و زیرا که.
 ایسا¹⁰: صحف مهتر¹¹ ابراهیم علیه السّلام.
 ایضا: به کسر، مکرر.

1. برهان 1/

ایلا¹: به کسر، نام مبارز افراسیاب.
ایلیا: بر وزن کیمیا، قبلة پیشینیان که آن
را بیت‌المقدس نیز گویند. ایلیا نام شهری
است مبارک، و ایلیا² پیغامبری بود که این
این شهر را به نام وی خوانند، و از جمله
فتح‌های عمر ابن خطاب یکی ایلیا است، و
نام مسجد در شام.

1. در عهد افراسیاب پهلوان او پیران ویسه و دیگری
جهن و ایلا و بزر ایلا نبیرگان او بودند. برهان
/1

اِبّا: به کسر¹، پدر ترکی است.
 ابدکا: به زبان ترکی دانا و حکیم و دانشمند.
 اَرغا²: به فتح، آب جویی و ارغا و به زیادت و
 او نیز گوش³ داشتن، ترکی است.
 اَرقا⁴: به فتح، حمامگاه، ترکی است.
 اَغا: به فتح، برادر بزرگ، ترکی است.
 اَفا⁵: به فتح، شش، ترکی است.
 اَلا⁶: به فتح، عربی⁷ بدان و آگاه باش، و ترکی
 ابلق.

اَما: به فتح، مادر، ترکی است.
 اِمغا⁸: به کسر، بُزکوهی، ترکی است.
 اَیا⁹: به فتح، کف دست، ترکی است.

باب الف و فصل بای تازی

اجرب: به وزن احمر، گرگین که آن¹⁰ زحمتگر
 بود.

1. ت: به فتح، مارِ بزرگ.

2. قواس

ارجاسپ¹ : الف مفتوح و بای فارسی، نام
پادشاهی روئین² دژ که بیست و اند پسر
گشتاسب شاه را در جنگ گشت، و همای و
به آفرین که دختران گشتاسب³ شاه بودند در
دژ مذکور محبوس ساخت، آخر پیش اسفندیار
منهزم گشت.

ارنب: به فتح⁴ به وزن⁵ اشهب، دارویی است که
پرمهین گویند، و به تازی⁶ خرگوش را نیز
گویند.

اسلوب: الف و لام هردو مضموم، نام حکیمی
است، و از جنس⁷ اطعمه چیزی است تیز⁸.
اسنان الذیب: گیاهی است که برگش به دندان گرگ
ماند.

اشهب⁹: به وزن مرکب¹⁰، اسپ سپید و گلگون رنگ.
رنگ.

1. ر: ارجاب؛ دستور

اصطربلاب¹ : به ضمّ، ترازوي آفتاب، آن طاسي
 حلقه اي² است كه بر آن موازنه ساعات
 بشناسند، و اصطربلاب پيش از آن نبود،
 ارسطو³ و بليناس و حكماي ديگر⁴ پيش
 اسكندر از جام كيخسرو استخراج⁵ و وضع
 كردند، و صطربلاب و اسطربلاب و صطلاب نيز
 گويند، اسطر ترازو و لاب آفتاب بزرگ⁶
 به زبان⁷ يوناني بود، و⁸ اعلم.
 افراس آب⁹: سواران آبي كه عربي حباب به فتح¹⁰
 به فتح¹⁰ حا خوانند و هندوي¹¹ «بُلْبُلَه»، و
 اسپان¹² دريائي نيز.
 افراسياب¹: به فتح، نام بادشاهي تركستاني كه
 بعد كشتن نوذر² بادشاه دوازده سال به تغلب

1. سرمه 5؛ برهان 1/

به‌تغلب ملک ایران زمین فروگرفته بود، پس طهاسپ پادشاه ایران افراسیاب را به‌صلح یک تیر پرتاب آرش³ داده از ایران زمین بیرون کرد و باز به‌ترکستان فرستاد، و به‌معنی ترکیب آن اسپان یا بنده و اسپان بیاب گویند.

اندراب⁴ : نام شهری به‌سرحد خراسان و هندوستان در⁵ ملک بدخشان است، و هرچه میان آب بود.

افروب⁶: به‌ضمّ به‌وزن⁷ فرتوت، این علّتی است که براندام پیدا⁸ شود و پوست را آواره کند، و⁹ ردّ نیز گویند. هندوی¹⁰ «داد» نامند. ایجاب¹¹: به‌کسر، اثبات و قبول.

آزْدُب¹: به فتح² الف و ضمّ دال به وزن³ انْبُر،
مکش و مگیر، ترکی است.
اگب⁴: الف مفتوح و کاف فارسی ساکن، رخساره⁵
رخساره⁵ و عذاب، کاف مفتوح نیز، ترکی
است.

باب الف و فصل بای فارسی (پ)

اَرُنْپ⁶: الف⁷ و رای مضموم و بای فارسی، سرب
که تازی آن را انگ⁸ خوانند، و هندوی
«شیشا» گویند.

اروند اسپ⁹: بای فارسی، نام مردی.
الپ¹⁰: دلیر، ترکی است.

باب الف و فصل ت

ات¹¹: به فتح، به معنی تو.

1. شرفنامه 1/

ابافت¹: به‌فتح و کسر، جامهٔ سفت و بت، به‌مد²
 به‌مد² نیز.
 الچخت³: الف⁴ مع لام به‌فتح جیم فارسی مفتوح
 به‌وزن بربست، طمع و حرص، جیم تازی نیز.
 احسنت⁵: فارسیان به‌معنی شاباش و شادباش
 استعمال کرده‌اند⁶.
 اردی‌بهشت⁷: به‌فتح⁸ و دال مکسور و سکون رای
 قرشت و به‌کسر بای ابجد و های هوّز، به‌وزن⁹
 اسبی فرست، مدت ماندن آفتاب در برج ثور
 فارسیان یک ماهه شمروند و نیز سوّم روز از
 ماه اردی‌بهشت، و در فرهنگ حسینی به‌ضمّ الف
 مسطور است، و شیخ واحدی نیز به‌ضمّ الف
 آورده، و هرکه به‌فتح الف گوید غلط است.

1. سرمه 6: آبافت: قماشی سطر و سفته بود؛ زفان (ن)

اسطقسات¹: الف و طا و قاف هر سه مضموم و
سینِ مهمله مشدّد، چهار طبایع² که عربی آن
را اربعة عناصر خوانند.
الاسترادات: افزون خواستن و مقصر شدن.
الاستما: لت سوی خویش جنبانیدن.
اشارات³: جمع اشارت، و نام کتاب ابوعلی
سینا است.
اصابع الفتیات⁴: فلجنگ را¹ گویند.

1. شرفنامه 1/

أغافت²: به فتح، گیاهی است که هندوی «آکاس بیل» گویند.

الفخت³: حاصل و جمع، الفاخت نیز.

امارات⁴: امیری و شاهی.

انذروت: به فتح الف، صمغی است که بدان زر حل می‌کنند، عربی غنزروت خوانند.

انفست⁵: به وزن برجست، تنستة عنكبوت و پرده⁶.

انگشت⁷: کاف مکسور فارسی، پارة زغال⁸ که سیاه شده باشد و گویند که زغال آهنگران است، و به ضم⁹ کاف عرب اصبع خوانند.

اوت¹⁰: واو فارسی، او ترا و او به تو نیز.

اینت¹¹: و این ترا و به معنی تحسین.

1. ر، ل: «را گویند» ندارد.

2. مدار 1/

اِت¹ و² یت: هردو به کس و به فتح، سگ، لفظ ترکی
 ترکی است.
 ارفت³: به وزن⁴ مرقد، پشت، ترکی است.
 ارم⁵: الف⁶ مفتوح و میم مضموم، امرود، ترکی
 ترکی است.
 اِست⁷: به کسرتین، کوچه، ترکی است.
 انت⁸: به فتح، به زبان ترکی بز⁹ را گویند که
 عربی شاة خوانند.
 اَنکست¹⁰: به فتح¹¹ و کاف مکسور، سرخاب، ترکی
 است.
 اُوت: الف¹ مضموم و واو ساکن، تلخه، لفظ
 ترکی است.

أَواسْت²: به‌فتح، بند، ترکی است.

أوزت³: به‌فتح، غول، ترکی است.

إیت⁴: الف مکسور، سرخاب، ترکی است.

باب الف و فصل ثای مثلثه

إغیرث⁵: به‌کسر، نام برادرِ افراسیاب⁶.

ام‌الخبائث⁷: شراب را گویند.

1. ت: «الف مضموم... ترکی است» ندارد؛ در فرهنگ ترکی به‌فارسی معنی اوت شرم و آتش است؛ شرفنامه 1/

باب الف و فصل جیم تازی

ابتج: به فتح به وزن¹ ابجد، نغزک، هندوي «انب»
گویند، با خاي معجمه ابنخ² نیز گویند.
ابلوج³: با⁴ الف مفتوح و واو فارسي به وزن⁵
محمود، شیرینی است از حد سپید و مطبوع⁶
می سازند، و⁷ قیل به واو فارسي، آن حلوا
است مانند قرص آفتاب بود و غایت نرم، و
آن را سوده کرد با مزعفر⁸ می خورند، و در
اصطلاح اهل فارس قند عبارت از ابلوج است و
آن را با خود هم تشبیه کرده اند.
اج⁹: به ضم همزه، گرد.
ارج¹⁰: به فتح به وزن¹¹ خرج، اندازه و قدر و
آرزو¹ و نادان و ارزش و دراج نام پرنده اي
پرنده اي است که آن را شکار کنند.

1. ت: «به وزن ابجد» ندارد.

2. ت: ابنخ آخر با خاي نقطه بالا نیز خوانند، دارد.

3. برهان 1/

اسفنج²: به کسر³ الف و فتح فا به وزن⁴ اسپند،
همان اسپند است، و ابرمرده.
الفنج⁵: به وزن افکند⁶، به معنی جمع کردن، و
به امر جمع کن.
انج⁷: به وزن گنج⁸، بیرون⁹ کشیدن و بیرون
روئی.
انمودج: به فتح، نمودار و مانند آن و چاشنی.
اوج¹⁰: به وزن موج¹¹، بلندی و هوا.
اوداج¹²: به فتح¹ جمع و دَج، رگهای باریک و²
رگها که همواره بجنبند.

1. ت: «آرزو و نادان» ندارد.

2. برهان 1/

اَوَّلَنْج³ : بر وزن سوگند، میوه‌ای است که اندرون اولزج است، اهل هند آن را «لِپسوژِه» گویند، و به‌ضم همزه نیز گویند. اُوماج⁴ و اماج: هردو الف مضموم با⁵ واو و به‌غیر واو و جیم⁶ فارسی و عربی هردو استعمال کرده‌اند، همان آماج و آش است از⁷ آرد می‌سازند، زود می‌شود، آردینه⁸. ایرج⁹: به‌کسر¹⁰ همزه و را، شاهزاده ایران پسر افریدون که پدر او را ملک ترکستان داده بود، به‌فتح¹¹ را نیز گویند. اتنج¹²: به‌ضمتین، وام، ترکی است.

-
1. ر، ل: «به‌فتح جمع وَدَج» ندارد.
 2. ت: «و رگها که همواره به» ندارد.
 3. برهان 1/

- اجلاهوج¹: بهسرع و حمق، ترکی است.
- اجماج²: به وزن الماس³، بهشت ترکی است، بهضم⁴ الف نیز.
- ارتوج⁵: به وزن⁶ فرسود، سبزه، ترکی است.
- اسفنج⁷: به کسر، اسپند، ترکی است.
- اسفیداج⁸: به کسر همزه، سفید، ترکی است.
- اشیج: به فتح، دیگ گلین، ترکی است.
- أورج⁹: به فتحین، روزه، ترکی است.
- اورکاج: به فتح، جلق، ترکی است.
- اورکوج¹⁰: کوهان، ترکی است.
- اوکنج¹¹: پشیمانی، ترکی است.

باب الف و فصل ج

-
1. ر، ل: واژه های «اجلاهوج، آسفیداج، اسفنج، اورکوج» ندارد.
2. برهان 1/

ابوالملیح¹: چکاوک² و راست قبره نام، هندوي
هندوي «چکواچکوی³».
الافتراح⁴: چیزی به تحکم از کسی درخواستن.

باب الف و فصل خ

ابنخ⁵: همان ابنج.
اخ⁶: همزه مفتوح و خاي⁷ مشدد، برادر⁸ و
آفرین چنانچه⁹ گویند «اخ اخ» یعنی آفرین
آفرین.
اخ اخ¹⁰: به فتح، آفرین، و¹¹ به تشدید خاي
تازی برادر را گویند.
اخنوخ¹²: به وزن¹ فرتوت، نام پیغامبري
عليه السلام.

1. مدار 1/

اژخ²: به وزن برف، گوشت پاره و دانه³ که بر تنِ مردم زیادتي برآيد و درد نکند، عربي آن را ثولول خوانند، اهلِ هند «مسّا» گويند، با الف ممدوده و زاي فارسي مفتوح آژخ خوانند.

اسپناخ⁴: الف مکسور و باي فارسي، سبزه اي است که در هند آن را «پالک» گويند.

استاخ⁵: به ضم گستاخ.

اسطخر⁶ و اصطرخ: به فتح همزه⁷ و به ضم نيز، نام شهري که صطرخ⁸ و صطخره و اصطخره⁹ نيز گويند، در سرحدِ روم است، به کسر و ضم الف.

تواريخ نام اديسُ گفته؛ سرمه 7: نام اديسُ؛
شرفنامه 1/

انجوخ¹: بانون² ساکن بر وزن افزود³، گرفته روی
روی و کاهنده روی و شکنج اندام را گویند.

باب الف و فصل د

ابرود⁴: به وزن افزود، سنبل که هندویش «چهر»
گویند.

اجمود⁵: به وزن فرمود⁶، علیه⁷ اللُّغت جواین
بزرگ که اجواین خراسان گویند، اگر⁸ کژدم
گزیده کرفش خورد بمیرد، چنانچه خواجه
نظامی فرماید:

زهر است به قهر کژدم زده را

احسپند: همان احسنت⁹.

اراوند¹⁰ و ارونند: کلاهما، فرّ و زیبایي، و
نام دجلة (بغداد) و نام کوهي است به یک

1. مجموعة

فرسنگ از همدان جانب مغرب، و در عجایبالبلدان و در دستور مسطور است که بر آن کوه در یک فصل سه حالت بود بر قله زمستان و بر صفح ربیع و در دامن تابستان، افرند¹ و افرنگ نیز گویند. ارجمند²: الف مفتوح و جیم موقوف، عزیز و گرامی، حرکت بر جیم غلط است. ارد³: بهمد و بهفتح الف اُرد و ضم اُرد بیست و پنجم روز از ماه اردیبهشت، شاهنامه: همی رفت سوي بهماه اسفیدار⁴

است؛ سرمه 8: ارونند بهمعنی الوند کوهی است در همدان؛ مجموعة

اژند¹: با زاي فارسي، گُل میان آب و گِل که
 میان دو خشت باشد.
 استاد²: به کسر، قیام و به ضمّ ماهر هر کاری و
 آموزنده و معلم علوم و مهتر، و اوستاد³
 به زیادت و او نیز.
 الاستبعاد⁴: بندگی گرفتن.
 استخوان رند⁵: همای و آن جانوری است معروف⁶،
 جز استخوان بوسیده و سر برنده⁷ نخورد و بر
 بر سر هرکه سایه کند آن کس بادشاه گردد:
 همای بر همه مرغان از
 که استخوان خورد و
 اسد: شیر و برجی از بروج فلک ثابت، هندوی
 «سنگه» گویند.
 اسغد⁹: به وزن امرد، هیزم نیم سوخته.
 اسفند¹: سیوم روز از فروردین².

1. برهان 1/

اسکندرآباد³: الف مکسور، نام شهری است در
 سرحدّ جنوب بناکرده اسکندر⁴.
 اشتاد⁵: به وزن⁶ ارشاد، بیست و ششم روز از
 ماه، به سین⁷ مهمله نیز.
 اشنود⁸: به فتح به وزن⁹ فرمود، دوم روز از
 فروردین.
 افتاد¹⁰: به فتح و به ضمّ، ضد برخاست و دور شد.
 افتد¹: الف مفتوح و فای ساکن، مهتری و بها
 و شگفت که عربی آن را عجیب خوانند و باشد
 و نادر² شود.

1. ت: این واژه ندارد؛ زفان (ن)

افرند³: نام دخترِ گشتاسپ⁴.
 افشد⁵: همان افتد.
 افند⁶: فا با نون، به معنی خصوصت و جنگ،
 به مد به وزن آکند نیز گویند.
 اقلید⁷: به کسر، کلید.
 اگرچند⁸: به معنی هرچند.
 الوند⁹: به وزن بندند¹⁰، نام کوهی است بلند¹¹.
 ام القلاید¹²: ستارگان¹ زرین.

1. زفان (ن)

امروزه²: به وزن اندود³، نام میوه‌ای است که
 مرود به وزن⁴ فرود به غیر⁵ الف نیز گویند.
 امید⁶: الف مضموم و یای فارسی، چشم بهی⁷
 داشتن از⁸ کسی، و بعضی میم مفتوح نیز
 گویند، نخست⁹ اصح است.
 اند¹⁰: به وزن چند¹¹، یعنی شماری مجهول اندک
 از ده که میان سه و ده بوده، و سخن
 به شک¹² گفتن چنانچه آن چیز چنین است و یا
 چنان. این‌اند نیز گویند، ترکی¹³ سوگند.
 اندخود¹⁴: نام مقامی.

1. ر، ل: شارستان.

2. برهان 1/

اندر خورد¹: رای دوّم مفتوح، زیبد و لایق بود.
 اندود²: به وزن فرسود، گرفته به‌چیزی یعنی
 مُلمّع کرده.
 انشاد: به‌کسر، شعر دیگر خواندن، افرند نیز
 گویند.
 انگژد و انگژاد³: به‌فتح همزه و کاف فارسی
 مضموم، انگوزه که اهل هند آن را «پینگ»
 گویند.
 اورمزد⁴: واو فارسی و رای موقوف، ستاره‌ای
 است در ششم آسمان که عربی‌مشتري خوانند و
 اسدی گوید اورمزد اوّل روز از سال است
 یعنی روز نخست از ماه، و او را هورمزد⁵
 نیز گویند.

1. ت: این کلمه ندارد؛ برهان 1/

اهنود¹: به وزن فرسود، اوّل² روز فروردین.
 ایزد³: به کسر، اسم خدای تعالی عزّ و جلّ، از
 استاد خورد بهیای فارسی سماع است، و بیست
 و پنجم روز از ماه.
 ایمد⁴: به کسر همزه، آهني که زمین زراعت بدو
 پاره کنند، و شیار نیز گویند، هندوان⁵
 «پهالی» خوانند.
 اینند⁶: به فتح الف و نون، اوّل به معنی اند و
 اعداد مجهول که میان سه و ده است، و سخن
 به شک.

1. زفان (ن)

اخذ¹: به‌فحتین، ترکی سوگند.

باب الف و فصل ذال فارسی

اسفندمذ² و اسفندارمذ: هردو سیوم روز از
فوردیان. مدت ماندن آفتاب در برج حوت،
فارسیان یک ماه شمزند، و³ آن را اسفندار
مذماه خوانند.

باب الف و فصل ر

ابتر: به‌فتح دُم بریده و بی‌نسل و پریشان و
پراگنده حال.

اثیر⁴: به‌وزن امیر⁵، یعنی فلک دنیا و کرة
ناری که عنصر اعلیٰ عناصر اربعه است و قیل
فلک‌الافلاک و بلندی هرچه باشد، و کرة آتشین
که نزدیک آسمان است که چرخ اثیر⁶ گویند،

1. ت: این واژه ندارد.

2. زفان (ن)

و سرشک و آفتاب کذا فی الضمیر.
ابد¹: نام شهری و نام رودی است.
ابزیر: به وزن برگیر، یعنی زر² خالص.
ابکار: رونق و رواج کار.
ابهر: به وزن عنبر، رگ دل.
احور بار³: سیاه چشم.
اختر⁴: به وزن برتر⁵، منزل نهم از ماه و آن
بیست و هشت منازلاند و همه اختران⁶ نیز
گویند، و فال نیک و عَلم و رایت و ستاره،
و نام فرشته‌ای است آمین گویان در عالم

1. ت: این واژه ندارد؛ برهان 1/

می‌گردد، و هر قولی و فالی که مابین او
 مقرر¹ شد انجامید به ارادت ا تعالی:
 هر² آن فالی که از
 چو اختر درگذشت آن
 و نیزه⁴ و طالع مبداء دور، و طالع عالم
 بزرگ و روایت چنانچه شیخ سعدی:
 بلند⁵ اخترت زوال⁶ اختر
 اخضر: به وزن افسر، سخت⁷ سبز و اسپ سرخ⁸ شتر
 شتر و اسپ ریزه، و لیل اخضر شبی سیاه و
 اسب ریزه.
 اخگر⁹: به وزن اختر، کاف¹⁰ فارسی، انگشت
 افروخته و سوزان.
 ادبار: به کسر باء پس رفتن و بدبختی.
 اذان الحمار: گیاهی است که بیخ او چون گذر
 شیرین بود، او¹ را می‌خورند.

1. ر: مقرون.

2. مدار 1/

اذان² الفار: نام دارویی است، به هندوی
«موساکنی» گویند.

اذفر: به وزن³ افسر، بوی ناک چنانکه مشک
اذفر، مشک خالص⁴ غالب بوی و مشک خالص.
آر⁵: به فتح، مختصر اگر، و به معنی یا که
برای عطف است و اگر نیز برای عطف⁶ آمده
است، و نیز مختصر آرّه که بدان چوب پاره
کنند.

اردشیر⁷: الف مفتوح و دال موقوف و یای
فارسی، نام پسر شیرویه بن پرویز شاه که
یکسال پنج ماه در ایران زمین ملک راند و
از دست شهر آزاد به زهر کشته شد، و نام
پسر ساسان بن ساسانیان بن بهمن بن
اسفندیار که ملک پارس داشت و ازدها آن را
کشت، خلق او را و آل او را ساسانیان
خوانند و او را اردشیر بابک نیز گویند.

1. ر: «او را» ندارد.

2. ت: اذن.

3. ر: «به وزن افسر» ندارد.

4. ل: «خالص» ندارد.

5. برهان 1/

ارزه‌گیر¹: با کافِ فارسی مفتوح، کاهِگِل که
 آنکه کاهِگِل کند، و مزدور کاهِگِل، و
 اندیشه‌گر و متفکّر.
 ازار: با زای معجمه، زهد نیز و به‌معنی رنجش
 و آزارند چنانچه خواجه سلمان فرماید:
 فردا ببرد رخ آذر و از دردِ سر دود
 ازبر²: به‌فتح الف و زبر غیر الف، ضبط و یاد
 که به‌عربی حفظ خوانند.
 ازدر³: به‌فتح، حرص.
 ازهر: به‌وزن برتر، سفیدتر و آن سفیدی که
 به‌زیر⁴ وی سرخی زند، و تابنده⁵.
 ازیر⁶: به‌وزن وزیر⁷، زیرک و هوشمند و هوشیار
 هوشیار کردن و پرهیزگار و بانگ زدن و
 غلبه کردن و آن نشیبی که درو آب باران
 گردآید.

1. سرمه ح

اژدر¹: به فتح و زاي فارسي به وزن ابتر، مار
 بزرگ که عربي آن را ثعبان خوانند.
 اژير²: به وزن وزير با زاي فارسي، آبگير³، و
 آماده کردن لشکر و هوشيار و غلبه و بانگ
 زدن و هوشمند و زیرک.
 استر⁴: به فتح الف⁵ و تا به وزن برتر، بچه
 ماديان اسپ که از آخرزاده بود، و اين وضع
 فرعون⁶ عليه اللعنت.
 اسپنديار⁷: الف مکسور بای فارسي، همان
 اسفنديار.
 اسقنقور⁸: به فتح الف، جانوري است که بيضه
 در ريگ نهد، ازو ماهي باريک متولد شود و

1. سرمه

سقنقور نیز به غیر الف گویند، و بعضی گویند ماهی است به غایت گرم مزاج که برای قوتِ باه بکار آید¹.

اسفندیار² و اسپندار³ و استبدار: هریک به کسر، مدت⁴ ماندن آفتاب در برج⁵ حوت، فارسیان یکماه شمارند و آن را اسفندیارمذ ماه نیز گویند، و نام پسر گشتاسپ شاه که در راه هفت خوان دژ روئین را فتح کرد و ارجاسپ را کشت و خواهران خود را از آن دژ مخلص داد، و هم در حیات گشتاسپ به تیر دو شاخه از دست رستم بن زال کشته شد.

اسگدار⁶: به ضمّ، اُلاغی که برای او به هر فرسنگی اسپ¹ مهیا دارند تا چون ازین اسپ

1. ت: «بکار برند»؛ ل: «در کار بندند».

2. پنج بخشی 7: افندار پنجم روز از ماه که اسفندارمذ گویند؛ برهان 1/

اسپ فرودآید برو نشیند، و سکواری² و اسکواری نیز گویند.

اسمر: به فتح به وزن اسمر، آن جانوری که در عهد سلوا شاه بیرون آمده بود مانند سگ، بعد از آن بیرون³ نیامده است، پیش از آن هم کس⁴ خبر نداده.

اسیر⁵: گرفتار، به کسر، برده و مطیع.

اشتر⁶: به وزن ازهر، اسپ سرخ که به زردی و سیاهی زند و فش و دُم هم رنگ او بود. الف⁷ و تایی مضموم معروف که تازی به غیر خوانند، و انگشت.

اشترخار⁸ و اشترغار: هردو، درختی است خورد و خاردار که شتر را فربه کند، اشترخوار و اشترغوار و شترغار نیز خوانند. اهل هند «جواسه» گویند.

اسکرار به معنی زاغ آمده است؛ پنج بخشی

اصطرخ و اصطخر¹: به کسر الف، دارویی² است، و
ضمّ و فتح طا نام شهري است، و صطخر³ نیز.
اغبر: به فتح، خاکستر رنگ، و نوعي سرمه و
گرد رنگ.

اغیار: به فتح، دشمنان و محافظان محبوب.
افدر و افلر⁴: هردو، برادرزاده و
خواهرزاده.

افزار⁵: به فتح به وزن⁶ اخیار، یعنی آلت چیزی
چنانکه گویند دست افزار و دیگ افزار که
بدان دیگ⁷ خوشبو کنند⁸.

افسار⁹: به فح، سر افسار سین مهمله است.
افسر¹: به فتح به وزن اخگر، تاج.

1. شرفنامه 1/

افشار² : الف مفتوح و فاي ساكن، بریز و ریزنده و ریختن.
 اَکّار³: به‌فتح و تشدید، باغبان.
 اکسیر⁴: به‌کسر الف، دارویی⁵ است که بدان زر و نقره سازند.
 أَلور: الف و لام مفتوح و واو مضموم، خرمیخ.
 انار⁶: به‌فتح غیر مد، میوه‌ای است در غایت شهرت که عربی آن را رُمان خوانند، و آنکه به‌الف ممدوده خوانند غلط محض است.
 أَنبُر⁷: الف مفتوح و بای مضموم بر وزن هرخر که عرب آن را کلبتان خوانند، هندوی «سَنْدَاسی» گویند و انبور¹ نیز.

1. سرمه

انبیر² : به وزن زنبیل، یعنی پُرکردن و
انباشتن و گل تر و خشک، و گویند چیزی که
در بام اندازند و میان دیوار برآرند.
انجیر³: نام میوه‌ای است که عرب تین خوانند،
انجیر از طیور جز زاغ نخورد:
باغ ارچه بلبلان انجیر نواله
اندایشگر⁴: کافِ فارسی، کاهگل کننده.
اندرخور⁵: همان اندر خورد که مسطور است.
انکار⁶: به کسر، ناشناسنده⁷ شدن.

این واژه کلستان درست نیست بلکه کلبتان درست
است؛ زفان (ن)

اَنگار¹: به‌فتح الف و کاف فارسي، تصوّرکن و تصوّرکننده.
 انمر: به‌وزن اخضر، اسپ² پلنگ رنگ.
 اَوبار³: به‌فتح، خانه و بيفکندن و گویند باو⁴
 باو⁴ بار يعني بيفکن و فروبرد و برنده⁵.
 اَوتار: به‌فتح، تارها.
 اوجار⁶: بازار.
 اور⁷: واو فارسي، لغتي به‌معني هوراست.
 اوغر⁸: جايي که بسيار بادشاهان جمع شده باشند.
 اولر⁹: يوم.
 آيار¹⁰: به‌فتح، مَدّت ماندن آفتاب در برج ثور که هندوي «چیت» گویند.

1. شرفنامه 1/

ایدر¹: با یای فارسی و دال² مفتوح، اینجا و
 اینک و اکنون، و بهفتح الف نیز.
 ایرمانخور³: آنکه دریغ‌خور بود.
 ایمر⁴: بهفتح، آن آهني که مزارعان بدان
 زمین زراعت پاره کنند.
 ایور و الور: هردو، الف⁵ ممدود و یای
 فارسی، خشت پخته گویند، کج ایور کرده
 یعنی بالای خشت کج مالیده باشند.
 اجعفر⁶: گرانی، ترکی است.
 اربار¹: بهفتح، بهمعنی مرو، ترکی است.

بهمعنی دؤمین ماه هندی، این هم اشتباه است که
 دؤمین ماه هندی بیساکه است. اسم ماه‌های هندی
 بقرار زیراند:

1- چیت	2- بیساکه	3- جیتھ	4- اسارھ
5- ساون	6- بهادون	7- کُنوار	8-
کارتک/کامی			
9- آگهن			

اریغر: ناپاک²، ترکی است.
 اغر³: به‌فحتین، دهان از اندک، و به‌کسر غین
 زبان، ترکی است.
 انغار⁴: به‌کسر، به‌وزن انکار، تاخت، این لفظ
 ترکی است.
 آلور: الف و لام مفتوح و واو مضموم، خرمیخ⁵،
 ترکی است.
 اوبر: ازان و لرزان⁶، ترکی است.
 اوگرز: بیاموز، ترکی است.
 اولر: الف⁷ و لام هردو مفتوح، بوم، و الف و
 لام هردو مضموم نرگاو و جیحون، ترکی است.
 اولگر⁸: به‌فتح، پروین، ترکی است.
 ایغر: کشت، ترکی است.
 ایلندر: به‌فتح، نماز دیگر، ترکی است.
 اییر: زین، ترکی است.

باب الف و فصل زای معجمه

-
1. ر: این واژه ندارد.
 2. ر: «ناپاک» ندارد.
 3. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

ابخاز¹: الف مکسور و بای ساکن، نام شهری که
در آن همه ساکن ترسا باشند، و آن در ولایت
فرنگ است.

ابریز²: زر خالص.

آرز³: به وزن فرض، یعنی بها و زیب⁴ و عظمت و
و ارزش⁵ و قدر و مرتبه.

آرنواز⁶: به وزن سرفراز، به فتح الف، نام زن
ضخاک ماران.

1. ت، ر: اتجاز؛ ل: ابخاز درستتر؛ دستور

۱: اَسْپَرُوز : الف مفتوح و سین ساکن و واو فارسي، نام کوهي است.
 ۲: اَسْفَنْدِيَارْمَز : به کسر، همان اسفنديارمذ و اسفندارمذ و اسفنديار که مسطور است.
 ۳: اَغْز : به فتحين، دهان از اندک.
 ۴: اَفْرُوز : به وزن اندوز با واو فارسي، روشن و تابان و روشن کننده و به معني امر روشن بکن.
 ۵: اَكْز : به ضمتين، گاو خصي.
 ۶: اَلْبَرْز : به فتح و ضم، نام کوهي است میان هندوستان و ترکستان در غایت بلندي، و نام پهلواني.
 ۸: اَلدْغَز : به کسر الف و کاف فارسي، نام پادشاهي، و ایلدگز به زیادت یا نیز.

1. برهان 1/

إلغاز¹: به کسر، تاخت.
 أنباز²: به فتح و نون ساکن، شریک و همسر و
 همبر.
 إنجاز³: به کسر با جیم ابجد به وزن إنکار،
 وعده راست کردن، و نام شهری است.
 أنذرز⁴: به فتح الف و دال مفتوح و رای ساکن،
 نصیحت و پند و تنبیه و دل.
 أندوز⁵: به وزن افروز یعنی حاصل کننده و
 کرده، و چیزی دورکننده چنانکه غم اندوز
 یعنی غم دورکننده، و به معنی جمع کننده، و
 به معنی امر جمع کن، لجامعه:
 اگر⁶ هوشمندی شود عیش تو بهر
 أورمز¹: به ضم و رای موقوف، اسم ستاره ای است
 در ششم آسمان که عرب آن را مشتري خوانند.

داده شده است همان نزدیک به درستی است؛ شرفنامه
 /1

آهواز²: به‌فتح، نام ولایتي است که هوای او مخالف دارد که عقل را کم کند و سود بیفزاید، و آنجا که کژدم و مار بسیار بودند، و نام شهری است مخصوص. ایام‌العجوز³: هفت روز است، سه روز از آخر ماه شباطه و چهار روز از اوّل ماه آذر. اسپرز: الف و بای فارسی هردو مضموم، میان⁴ فرج، ترکی است. اولز: نرگاو و جیحون، ترکی است.

باب الف و فصل زای فارسی (ژ)

آنگژ⁵: به‌فتح و کاف فارسی مضموم، کژک⁶ و سرکوب فیل که هندوی «انکس» گویند.

1. فرس

آیتگز¹: الف مفتوح و کاف و زای هردو فارسی،
نام پادشاه خوارزم.

باب الف و فصل س

الافترس²: مثل الفرس کردن، شکستن و کشتن.
آدیس: اسپ که نه بور بود و نه کمیت، و³
به ضم الف نیز.
ارس⁴: به فتحین بر⁵ وزن فرس، نام رودی در
آذربایجان روان⁶ است.
اسپریس⁷: وحیدان و اسپ چوبین و قلم، و
به کسر⁸ الف و با و یا هردو فارسی، میدان
و قیل به فتح الف و کسر با گویند.
اسکندروس¹: به کسر و واو فارسی، پسر اسکندر
که از روشنک بنت دارا تولد شده بود، و

1. شرفنامه 1/

به روایتی² نام مادر ذوالقرنین نیز، و نام گیاهی است که دافع بوی دهن و بوی دهن خوش کند، و قیل سیر.

اشکبوس³: به فتح و کاف موقوف و او فارسی و سین مهمله، نام پهلوانی مبارزکشانی⁴ که به زخم تیر رستم کشته شد.

ارسطاطالیس⁵: نام حکیمی است که هم اوستاده زاده و هم وزیر ذوالقرنین بود، و در علمی مخصوص شاگرد افلاطون بود، و او را ارسطا و ارسطوی نیز گفته اند.

اطلس⁶: کرک و بزه و کرک رنگ، آن جامه ای است از ابریشمی مشهور، و در اصطلاح بسحاقیه نان تنک⁷ بدو تشبیه کرده اند.

1. شرفنامه 1/

اغبیس¹ : اسپي که آن را سمند گویند، بهضمّ
الف نیز.

افسوس² : واو فارسي، سخر و دریغ، و نام
مدینه که بادشاه او را دقیانوس جبّار³
گفتندی.

اقلیدس⁴ : بهکسر و سین مهمله و اقلیدش⁵
با شین معجمه، نام کتابی و نام مصنفش در
علم حکمت، اقلي بهمعنی کلید و دس نام
هندسه، و بهضمّ الف نیز.

1. ر: غبیس.

2. شرفنامه 1/

الماس¹: به فتح، گوهری است که هندوی «پیرا» گویند، طبع وی سرد است و به ارز شکسته گردد و خشک، و به معنی تیغ آبدار و آبگینه نیز گویند، و جنسی از فولاد چنانچه در دستورالشعرا واضح است، و² جز ذوالقرنین³ دیگر نیاورده تا غایت میان خلق همان روان میشوند.

الکوس⁴: با واو فارسی، نام مبارز توانی مقتول که⁵ رستم او را کشت.
انگیس⁶: به کسر، نام دوازدهم از شکل علم رمل است:

ای خجسته خصال بشنو این وصف شرح
چون ببینی سه زوج شکل انگیس دان زو
آنڈیس¹: به فتح الف و دال مفتوح و کسر لام،
نام ولایتی است.

1. پنج بخشی 8: الماس گوهری است؛ شرفنامه 1/

اوس²: به‌ضم، امير.

اويس³: به‌ضم و واو مفتوح، نام اوليائي كه از قرن بود، او را اويس قرني گويند، و ممدوح خواجه سلمان ساوجي شاعر و گرگ.

اياس⁴: به‌فتح الف، اياز كه غلام و منظوره سلطان محمود غزنوي، و سلطان⁵ را با او محبت غايت بود، انارا برهانه و رحمة اعليهما:

محمود به‌مرگ خود كو كشته غمزه

اُس⁷: به‌ضم، عقل تركي است.

1. شرفنامه 1/

باب الف و فصل شین معجمه

ابا غورش¹: گذر دشتي.
آبرش²: به وزن³ برتر، اسپي که از هر رنگي
باشد و بروي نقطه بود.
اخروش⁴: گندم دشتي، و به سين مهمله نيز.
آرسمندش⁵: به فتح، نام نديم ذوالقرنين⁶.
آرش⁷: به ففتحين به وزن فرس، مسافت دو دست
چون فرازکني و بازو، و رش به غير همزه نيز
گویند، و نام سلاحدار از طهماسب شاه ايران
که تير حکمت راست کرده بود، و⁸ نام پسر
کيقباد و برادر کيقباد، و به مد نيز.
اشکش⁹: نام پهلواني.
آغالش¹: الف مفتوح و لام مکسور، کسي را بر
شورانيدن، و شورش²، و در خشم آوردن مرد
سلیم را.

1. مدار 1/

اقلیدش³: الف مکسور، نام کتاب است در حکمت،
به ضم الف نیز.
اگنش⁴: الف مفتوح و نون مکسور، پُرکردن
دیوار و جز آن.
اندایش⁵: به فتح، کاهِگِل که بمالند، و مالیدن
و اندودنی.
اوباش⁶: مردمان از هر جنس بهم آمیخته و
پریشان و...

اوش¹ : واو فارسي، نام شهري است میان
 ماوراءالنهر و ترکستان.
 اوکوش و اوکش: هردو، دوستان.
 التمش²: پشت، ترکی است.
 ادش³: بهفتحتین⁴، نام و همنام⁵ (واژه ترکی
 است).
 اَرَقِش⁶: بهفتح یکم و کسر قوم، کاروان⁷، ترکی
 است.
 اُش⁸: بهضم، اینک ترکی است.
 اِکدِش⁹: بهکسر الف و دال، آنکه از جنس مختلف
 زاده شود چنانچه از جانب مادر ترک و پدر

ناکسان. این واژه در نسخه رامپور با الف ممدوده
 آمده است؛ برهان 1/

هندو یا برعکس آن، و آن اسپ که از جانبی
ترکی و از جانبی تازی بود، ترکی است.
آورش¹: به‌فتح، جنگ، ترکی است.
اوزیش²: به‌فتح، جان و تن نیز، ترکی است.

باب الف و فصل ص

اصابع الاصوص³: نام گیاهی است که هندوی⁴ «اتگن»
«اتگن» گویند و چورانگلی⁵ گویند،
اصابع المصوص نیز خوانند.
ابرص⁶: کرفش خرطین.

باب الف و فصل ضاد معجمه

ابرص⁷: کرفش خرطین⁸.

اسد الارض¹: تخم زیتون دشتی.

1. شرفنامه 1/

امعاء الارض²: خراطین.

باب الف و فصل ط

اخلاط³: معروف، نام شهری.

باب الف و فصل ع

اجتماع⁴: به کسر، شکلی از اشکال علم رمل
شکله:

صورت اجتماع آن زوج دو فرد زوج
بیدست او خانه ده که ازو را حلت و
الروع⁵: خطای⁶ که در کمان افتد، و کرمک سرخ
که در تره باشد.
اضلع¹: سز.

1. مدار 1/

اکسع²: اسپي که کرانه چرده اش سفید باشد.
أَجَع³: تلخ و شور و ترش. واژه ترکی است.

باب الف و فصل غین معجمه

اشترمرغ⁴: بهیمه‌ای است وحشی که عرب آن را
نعام⁵ خوانند.
أَنبَاغ⁶: به‌فتح وزن انباز، چون دو زن در
حباله یک مرد بودند، هر یکی از آن مرد زن
دومی را انباغ بود، هندوی «سَوکن» گویند.
انجوغ⁷: به‌فتح به‌وزن افزود، یعنی گرفته و
ترنجیده و ترنجش و گرفته روی و شکنج
اندام، و انجوغ نیز گویند.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار 1/

ارسماغ¹: زرده، ترکی است.
 آریغ²: بهفتح، پاک، ترکی است.
 آغزغ³: الف و رای مفتوح، درد، ترکی است.
 الاغ⁴: بهضم، اسپ و توشه مهیا و ترکتاز⁵، و
 ألاق خر و اسپ⁶ خوردگی و میانگی نیز، ترکی
 است.
 الغ⁷: بهضمتین، بزرگ، ترکی است.
 اوتاغ⁸: بهفتح، خرگاه، ترکی است.
 اوچاریغ⁹: بازاریان، ترکی است.
 اوقشلیغ¹⁰: قاف و لام مکسور، هوشمند، لفظ ترکی
 است.

اويغوغ¹: بيداري، ترکي است.
اياغ²: کاسه³ و پياله، اياق نيز گويند، ترکي
ترکي است.
ايغ⁴: بهفتح، خرس، ترکي است.

باب الف و فصل ف

الاختلاف⁵: بهنزدیک کس آمد و شد کردن.
اختطاف⁶: مثل الحطف ربودن.
اسپرسف⁷: الف مفتوح و بای فارسي نيز مفتوح
و سين دوّم مضموم، میدان.
اسقف⁸: الف و قاف مضموم، زاهد ترسايان، و
سقف بهغير الف نيز، و انجيل خوان و راهب
و زنجيرپوش، و پيشواي پيشوايان.

1. ر: اين واژه ندارد.
2. شرفنامه 1/

انصاف¹ : عدل، و خط دَوَم از خطوط پیاله
کیخسرو که در نصف پیاله بود.

باب الف و فصل ق

ابرق: به وزن² ابلق، کهیل.
احمق³: نادان و بیهوده‌گوي و هرزه گرد، تازی
است.
ارزق⁴: و آن خط اوّل از پیاله جم بود که او
را خط بغدادی گویند.
ازرق⁵: به وزن⁶ املح، کبود و نام خطی از
خطوطهای جام جم بود.
اسبوق⁷: میدان گوي باختن.
اغراق: به کسر، غرق کردن و مبالغت⁸ کردن در
مدح.
الحق⁹: راست و سزاوار، و زهی، و تحقیق.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آند 1/

املاق¹: به کسر، درویشی و نام ولایتی از عرب.
 انبیق²: به فتح به وزن³ زنبیل، سرپوش قرعه که⁴
 که⁴ دیگ طبیبان است.
 انبق⁵: نام دارویی مویی ریز که با کدوی تلخ
 استعمال کنند.
 الباق⁶: الف مضموم، کسوتی است مشهور مثل
 قبا⁷، و نان تنک را بدان تشبیه کرده اند.
 اولق⁸: بر وزن ازرق، پریشان و برهنه و
 مجنون.
 افساق⁹: به ضم، سنگ، ترکی است.
 اذاق: به فتح، پای¹⁰، ترکی است.
 ارق¹¹: لاغر، ترکی است.
 ارتوق¹²: به فتح، پای، ترکی است.

1. برهان 1/

اُرماق¹: به ضم، زدن²، ترکی است.
 ازقودق: جوزا، لفظ ترکی است.
 اشتق³: به فتح، شتالنگ، ترکی است.
 اشلاق⁴: به فتح به وزن افلاک، مقام نشستگاه
 سلاطین در هوای زمستان، ترکی است.
 الاق⁵: به ضم همان الاغ که مسطور گشت یعنی⁶ اسپ
 و توشه مهیا و ترکتاز، ترکی است.
 انق⁷: به وزن افق، وحشی، ترکی است.
 اوجغلاق: هرکه، ترکی است.
 اودلق⁸: به فتح، ساق، ترکی است.
 ایاق⁹: پیاله و کاسه¹⁰ که ایاغ نیز گویند،
 ترکی است.
 ایلاق¹: به کسر، نام شهری و نام شجری است، و
 مقام نشستگاه سلاطین به تابستان، به فتح الف
 نیز، ترکی است.

باب الف و فصل کاف تازی

ابابک²: بابا نیز گویند.

اتابک³ : به فتح، ادب آموزِ کودکان، و هر
بادشاهی که در شیراز ملک⁴ راند اتابک⁵
گویند، از این جهت که سعد زنگی اتابک سنجر
بادشاه بود، شبی در حالت سُکر⁶ و مستی سعد
زنگی سه نفر دیگر را بادشاهی داد، بعد
وفات سنجر ایشان خطاب خود همان اتابک
داشتند و برادرزادگان سنجر را بادشاه
می‌گفتند⁷، رحمت ا علیه.

اتمک⁸: به کسر الف، نان.

ازنک: غیرمد معروف و بر جانور، با⁹ مد نیز
نامه مانی.

اژدهاک¹⁰: زای فارسی، ضحاک ماران.

1. برهان 1/

اسپرک^۱ : به کسر^۲ و بای فارسی و را هردو
مفتوح، گیاهی^۳ است که جامه را رنگ بدان
کنند که آن را زیر^۴ نیز گویند.
اسک^۵ : به فتح و سین مهمله به وزن ترک، بریدی
و قاصد.
اشتک^۶ : به ضمّ الف و تاي ممدوح، آن جامه که
طفل درو پیچند، تازی^۷ قماط گویند، و
به فتح الف نیز.

لسان

اشک¹: به فتح به وزن رشک، یعنی قطرة آب و نمي
که بر زمین افتد و بر گیاه نشیند.
اک²: جان.
اکلیل الملک³: همان اسپرک.
الجیجک⁴: نام شاهزاده.
آنجگک⁵ و انجک: الف مفتوح و جیم مضموم و کاف
فارسی، نام میوه ای است لطیف.
انگشتک⁶: تصغیر انگشت، و از دو انگشت زدن
وقت سرود کردن.

1. شرفنامه 1/

اندیک¹: به‌فتح² و یای فارسی، بیداری باشد که
 و بود که، پنداری.
 اینک³: یا فارسی مُصَغَّر این و ضد آنکه. در
 دستور مسطور است اینک با یای عربی است،
 یای فارسی خواندن غلط محض است.
 ابابک⁴: بابا نیز گویند، ترکی است.
 اتک⁵: به‌وزن⁶ تنگ، دامن جامه⁷، ترکی است.
 اتوک⁸: موزه، ترکی است.
 اُرک⁹: رازدار، ترکی است.
 اَرکاک¹⁰: به‌فتح، زردآلو، ترکی است.
 ارکاک¹¹: به‌فتح، اگشت، ترکی است.

چنانکه صدایی از آن ظاهر گردد؛ مدار 1/

آرمک¹: الف² مفتوح و میم مضموم، پشمینه‌ای است و گویند مهین‌تر از صوف سفید، ترکی است.

اکماک³: به وزن افلاک، قی که تازی القلس خوانند، این ترکی است.

املک⁴: به وزن املح، آبله، ترکی است.

آوزاک⁵: به فتح، رگ جان، ترکی است.

اوکزومک⁶: آموختن، ترکی است.

اوزلیک: الف مفتوح و لام مکسور، دست و بیچاره⁷ است، ترکی است.

باب الف و فصل کاف فارسی (گ)

ارتنگ¹ و ارژنگ و ارنگ و ارشنگ: هر چهار نوع به وزن فرسنگ با کاف فارسی، کتاب مانی نقاش که درو همه نقوش و اشکال بود.

1. شرفنامه /1

استخوان رنگ²: کافِ فارسي، همان استخوان رند همای.

استرنگ³: به‌فتح الف و کافِ فارسي، مردم گیاه و آن گیاهی است بر صورت مردم تمام در زمین چین⁴ روید، هرکه آن را بکند بمیرد، و⁵ او را واسطالحيات خوانند، چون او را بخواهند که در کار برند گوشت با او استوار ببندند و سگ گرسنه را آنجا برند، مذکور گوشت را بگیرد و به‌سوي خود کشد،

1. مدار 1/

بیخ‌ش غایت نرم و نازک است شکسته شود و سگ
 بی‌درنگ¹ همانجا جان دهد، استرنگ را برد
 آرند و در کار برند، کذا فی الضمیر.
 اشتر گاوپلنگ²: الف مضموم و واو موقوف و
 هردو کاف فارسی، همان اشترمرغ یعنی زرافه
 خوانند.
 افرنگ³: الف⁴ و رای مفتوح و کاف فارسی
 به وزن⁵ خرچنگ، زیبایی و فرّ.
 اورنگ⁶: به فتح و کاف فارسی به وزن اوشنگ،
 نام نوایی و لحنی و تخت بلند، و نام عاشق
 گلچهره بود.

1. ت: بی‌درنگ.

2. ت: این واژه ندارد؛ مدار 1/

اوشنگ¹: الف و كافِ فارسي به وزن اورنگ، همان
آونگ رسني² که سرِ او به جايي و دوّم سرش
به جايي بسته باشد تا خوشه هاي انگور بر او
خشک کنند، اهلِ هند «بلگنی» گویند.
ايگ³: يا و كافِ فارسي، نام شهري است نزديک
شيراز لطيف⁴، و آنجا نارنج خوب مي شود،
ترکي است.

باب الف و فصل ل

ائيل⁵: نام خداي تعالي و بيت المقدّس.
الامل⁶: هوالارادت بالحکم.

1. دستور

اتل¹: نام موضعی.
اُختا سهیل²: به ضمّ، دو ستاره اند یکی را شعری
و دوّم را شعر یمانی نامند، نزدیک
سرطان اند.
ارجل³: به وزن⁴ احمق، اسپ یک پای سیاه⁵ و یا
یک پای و یا یک محمل سپید دارد، از عیوب
و نحوس گفتند، بیت:
جرم خورشید چو از حوت
اشهب روز کند ادهم شب
اردبیل⁷: الف مفتوح و دال موقوف و یای فارسی،
فارسی، نام شهری است به حدود آذربایجان.

1. فرهنگ فارسی 5/

ارمائیل¹: به کسر، برادرِ کرمائیل که در لفظ
کرمائیل حکایتشان مشرح گفته آید ان شاء ا²
تعالی.

اسپغول³: به کسر و با و واو فارسی، تخمی است
معروف سردتر⁴ از مزاج که عرب آن را
بدرقطونا خوانند و به فتح غول به زبانی گوش
را گویند، برگ او به گوش اسپ ماند.

اسرائیل⁵: سربنده و ایل خدای تعالی یعنی
بنده خدای تعالی. اسرائیل به همزه و غیر
مد لقب یعقوب علیه السلام و معنی و قال
عبدا و قیل صفوة ا.

1. شرفنامه 1/

اسماعیل¹: نام پسر ابراهیم خلیل پیغامبر
علیه السلام، و نام مردی صاحب مذهب ترسایان
که نرۃ اسپ پرستیدندی و اسماعیلی بدو
منسوبانند.

اشوال²: بستان و رنگ اوّل و اسپ بود.

اشهیل³: میش چشم به بز زند.

اظلال⁴: نشان های خرابی.

اعزل⁵: به وزن افضل⁶، مرد بی سلاح، و یکی از دو

دو سماک، سماک اعزل⁷ و سماک رامح، و اسپ

کژدم، و ابر بی باران و بی تقاطر.

افتعال⁸: فرا با.

اکحل¹: به فتح، نام رگی است میانگی دست که

آن را رگ هفت اندام گویند.

اکلیل²: الف و لام مکسور به وزن³ جبرئیل، تاج
 مرصع و منزل قمر و ابر.
 انگل⁴: الف مفتوح و کاف فارسي مضموم، تکمة⁵
 گریبان و تکمة کلاه.
 اوژول⁶: به فتح و زا و واو هردو فارسي، شتاب و
 برانگیخت⁷ بر کاري، و به ضم الف نیز.
 ایلول⁸: به فتح و لام مضموم، اوّل ماه زمستان
 و آخرین ماه شریف.
 ایل: به وزن فیل: قافله، و آن بار درختي است
 که در عرف ایلاچي گویند، و این بر دو نوع

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار 1/

است ایلاچی خورد و ایلاچی بزرگ، خورد¹ سپید
و بزرگ سیاه.
الف: به کسر، آخور اسپان.
ابجل²: نام بادشاه جابلستان، ترکی است.
ارکال: به فتح، زنخدان، ترکی است.
امکال³: به فتح، رنج را گویند.
اوبلل: به فتح، وقت نماز⁴ پیشین، ترکی است.
اوغل⁵: به فتح پاست⁶، و به ضم پسر، ترکی است.
است.
اویوغل⁷: به فتح و یای مضموم، در خواب، ترکی
است.
ایجکل⁸: بخور، ترکی است.
ایلتکال⁹: الف و لام و تا هر سه مکسور،
پنیر، ترکی است.

باب الف و فصل م

-
1. خورد دو رنگ دارد یکی سپید و دومی سبز هیچیک
نسخه این واژه نداده فقط شرح دریافت می شود.
 2. شرفنامه 1/

ابراهیم¹ : به کسر، نام پیغمبر معروف
 علیه السلام، و نام پسر مصطفی صلی ا علیه
 وسلم، و نام کوهی است در کرمان، و نام
 زرتشت مصنف کتاب زند.
 ابن سلام²: شوهر لیلی.
 اجم: به فتحین، بیشه شیر.
 احشام³: به فتح، طایفه اند صحرانشین، و جمع
 حشم.
 اخرم: به وزن⁴ ابکم، بینی بریده، لفظ تازی
 است پارسایان⁵ برده اند.
 ادهم⁶: الف⁷ و دال مفتوح به وزن¹ درهم، یعنی
 یعنی اسپ سیاه.

1. شرفنامه 1/

آدیم²: به فتح به وزن³ ندیم، پوست گوسفندان را
گویند، و⁴ آن چرمی است لعل و چرم بلغار، و
ظاهر⁵ هرچیزی:

ادیم زمین سفره عام

برین خوان یغما چه

ارم⁷: به کسر الف و رای مفتوح، نام مردی، و
بوستان¹ شداد بن اعاذ خوانند.

1. ت: «به وزن درهم» ندارد.

2. شرفنامه 1/

ازرحام: به‌کسر، زحمت‌ها و انبوهی².
 اسپرغم³: به‌کسر الف و بای فارسی مضموم و
 مفتوح، ریحان را گویند و ریحان تتاری، و
 بی‌همزه نیز سپرغم⁴ به‌فتح با و کسر را
 به‌معنی سپر از آن غم، به‌ضمّ همزه نیز.
 استیم⁵: به‌کسر الف و تا، ریمی که از جراحت
 خونی فراهم آید و درون پُرشود، و آن سرما
 که بر ریش زند و ریش را بیاساماند، و آن
 سردی که از نظر ماه بر ریش زند.

1. ل: «بوستان» ندارد.

2. ر، ل: «انبوهی» ندارد.

3. مدار 1/

اشتلم¹: کاف و تا و لام هر سه مضموم، ستم و چیزی به زورستدن و فریقین، و شالهنک و یانگ، و بی همزه شتلم نیز گویند.

اقلیم²: به کسر الف، کشور و آن هم هفتم حصّة ربع مسکون است، جمع او اقالیم است، و آن به هفت کواکب منسوب³ و متعلّق اند، هرکشوری به کوبی منسوب است چنانکه بلاد هند کشور زحل است، و برج دلو و جدی خانه اوست، و بلاد چین کشور مشتری و قوس و حوت خانه اوست، و بلاد ترکستان کشور مریخ و حمل و عقرب خانه اوست، و بلاد خراسان کشور شمس⁴ است و اسد خانه اوست، و بلاد روم کشور عطارد است و جوازا و سنبله خانه اوست، و بلاد بلخ کشور قمر است و سرطان خانه اوست، و⁵ بلاد ماوراءالنّهر کشور زهره است و ثور و میزان خانه اوست، نظم کاتب و جامع این کتاب هم در این باب دو بیت گفته، نظم⁶:

ملک هر سیّار کردم نظم
مشتری چین ترک مریخ و

1. شرفنامه /1

روم را می دان عطار
 ماوراءالنهر است ز هره
 اقنوم¹ : بهضم، اصل هر چیزی و نام کتابی
 جهودان و² آن سه کتاباند، جمع اقانیم است.
 ألم³ : بهفتح و لام مضموم، نام غله‌ای است مثل
 کال در هند گلنار بسیار میشود، و⁴ در
 فرهنگ حسینی نیز مسطور است.
 الم الم⁵ : بهضمتین، زود زود کرد و زود کرد،
 و فوج فوج، و نام⁶ شهری است.
 انجام¹ : عاقبت کار، و² بهمد بهمعنی انجامن.
 انجامن.

1. سرمه

انجم³: به فتح به وزن⁴ گندم، جمع نجم ستاره و
انجم ستارگان، لفظ⁵ تازی است.
اندام⁶: به فتح، انجام کار، یعنی کاری که
به نظام آید، و آراستگی و زیبایی، و اندام
که عربی جسم خوانند.
اوستام⁷: به ضمّ الف و واو فارسی و سین
موقوف، معتمد.
اهرام⁸: جمع هرم نوعی از خیام.
اهوارام: احوال¹.

اردم²: به وزن³ دردم، هنر، ترکی است.
الغ بیرم⁴: به ضمتین، عید فطر، ترکی است.
اوبرم⁵: چنگ که سازی است از⁶ آن مطربان،
ترکی است.
اودم⁷: محلت، ترکی است.
اوژم⁸: به وزن⁹ موسم، انگور، ترکی است.

باب الف و فصل ن

ابدان¹⁰: به فتح، سزاوار و مستحق و خانه دار.
ابوقلمون¹¹: به فتح، حربا، و جامه ای است در¹
فرنگ رنگارنگ.

1. آنند 1/

ابن یامین² و ابن یمین و بنیامین و بن
یمین: کلهم، پسر مهتر یعقوب³ و برادر
مهتر یوسف⁴ از یک مادر و یک پدر و
بنیامین نیز گویند.
اختان: نام بادشاهی است.
اخربان: کالا و درخت.
ادکن³: به فتح به وزن⁴ الکن، یعنی گرد رنگ و
گردآلود.
آزان⁵: به فتح و رای مشدد، نام ولایتی که
معدن زر و نقره آنجاست.

به رومش بافند، و به تازی حربا است که به فارسی
آفتابپرست و آفتاب گردک نیز گویند؛ سرمه

أردن¹ : به‌فتح، چیزی است مانند کفگیر² ،
سوراخ‌ها بسیار دارد³ ، حلوائیان⁴ شکر و
روغن بدان صاف کنند، اهل هند «پونه» گویند.
أردن⁵ : به‌همزه و ذال معجمه، شهری عظیم به‌شام
که گور مهتر یعقوب علیه‌السلام و چاه یوسف
علیه‌السلام آنجاست، و مسکن یعقوب علیه‌السلام
به‌دوازده فرسنگی ازو بود.
ارزن⁶ : به‌وزن⁷ اوزن¹، نام غله‌ای است معروف
باریک² که هندوی «چینه» گویند یا به‌معنی

از شهرهای قدیم آن بردعه (بردوا) است. یونانیان
و رومیان باستان آن را البانیه و ارمنیان
خوانده‌اند: شرفنامه 1/

کنکني³ و نام دخنه در عرب، و در عرب درختي است سخت چوب⁴، و صنوبر.
 اردجان⁵: بهفتح، نوعي اراسرار و اشکال علم نجوم.
 آرزان⁶: بهفتح بهوزن⁷ افشان، ضد گران که تازي رخيص خوانند، و بهمعني اگرازان نیز.
 ارزنيون⁸: نام دختر است بادشاه مغرب که در حباله بهرام گور بود.
 آرسلان⁹: بهفتح، شیر و نام بادشاهي، و نام غلامي است ازان بادشاه، ترکي است.
 ارطيون¹⁰: با الف و را هردو مفتوح، زیرک و دانا و کار دیده، و نام مردی که داناترين

-
1. ل: برزن.
 2. ت: «باریک» ندارد.
 3. ت، ل: بهجاي «کنکني»، «اگرزن» است.
 4. ت: «چوب» ندارد.
 5. دستور

حکمای روم بود، و رومیان او را ارطیون روم گفتندی، رای¹ ساکن و طای مفتوح نیز. ارغوان²: الف و غین هردو مفتوح، نام گلی است سرخ، و³ گویند گیاهی است لعل و رنگی است مخصوص سرخ و صاف، و آن مشهور است، و بیشتر حلاوت را رنگ ارغوان کنند، شگفتن ارغوان در شب است به عکس نیلوفر. ارغنون⁴ و ارغن: هردو به الف و غین مفتوح، نواختی است مثل رباب و چنگ و عود ساخته افلاطون است، رومیان دارند، و در اصطلاح صوفیه ارغنون سازی را گویند که در بهشت حوریان می نوازند، و نغمه داؤد و ساز زهره. ارغون⁵: به فتح و غین مضموم، اسپي که از جانبی ترکی و از جانبی تازی بود.

1. ت: «رای... مفتوح نیز» ندارد.

2. مدار 1/

ارمان¹: به وزن کرمان، دریغ که آن را حسرت خوانند، گویند ارمان‌خوار یعنی حسرت‌خوار.
آرمغان²: به فتح الف، تحفه که از جای آرند و درم، به جای غین قاف نیز همان آرمغان.
ارمن³: به وزن⁴ برمن، نام شهری و ولایتی است در دامن کوه که نوعی از ابریشم بدو نسبت کنند و آن را ابریشم ارمنی گویند، و⁵ به معنی اگر من.
ارن: مقصوران.

1. پنج بخشی

ارون¹: به فتح، صفتهاي خوب، و² بهمد آرون
نيز.

ارهقان³: به فتح، همان ارمغان يعني تحفه از
جاي آرند.

ازبريدن: هشار کردن و بانگ زدن.

اژوليدن⁴: به فتح زا و واو فارسي، آميختن⁵
است.

اساليون⁶: به فتح، تخم کرفش گياهي⁷ که به تازي
به تازي ستر گویند، به جاي⁸ يا باي یک
نقطي نيز.

اسپهان⁹ و سپاهان و اصفاهان: به کسر¹، هر سه
سه نوع نام شهري و ولايتي² است مشهور، و

1. شرفنامه 1/

کیفیت این شهر در لفظ سپاهان شرح گفته
آید.

استخوان³: به ضمّ الف، معروف که او را عربی
عظم خوانند، و خسته خرما و پوست میوه⁴ و
گوشت استخوان اصل چیزی.

میان شهر می‌گذرد و از کوه‌های بختیاری فرود
می‌آید. این دشت را مشروب می‌سازد. اصفهان
پُرجمعیت‌ترین شهرهای ایران بعد از تهران است.
بناهای بسیاری در زمان صفویه در این شهر ساخته
شده، اصفهان را نصف جهان می‌خواندند و می‌خوانند،
در دوره رضا شاه پهلوی اصفهان مرکز صنایع جدید
گردید و اکنون از حیث آثار تاریخی از معروفترین
شهرهای ایران است. میدان اصفهان، مسجد امام،
مسجد لطف‌ا، مینار جنبان و مسجد جامع و غیره
خیلی معروف‌اند. سیاح که برای بازدید به ایران
می‌روند خواهش دارند که بعد از مشهد به اصفهان
حتماً بروند؛ شرفنامه 1/

استیهیدن¹ : به کسر الف و تا و یای فارسی،
 لجاج² کردن و ستیزه کردن، و به غیر همزه
 نیز.
 استوربان³ : پرنده ای است که به تازی سمور
 گویند.
 اسقوردیوان⁴ : سپر غم دشتی، اسقدر قدیرون
 نیز گفته اند، کشور رومی است آن را اسقور
 نیز خوانند، اقتدیرون نیز گویند.
 اسکندرون⁵ : نام جزیره ای است که قبر
 ذوالقرنین دروست.
 اسکون⁶ : به وزن اکنون، نام ولایت، و نام
 دریایی است.
 استرون¹ : به فتح، زنی نازاینده که عرب آن را
 عقیم خوانند، به کسر الف نیز، اهل² هند
 «بانجه» گویند.

1. شرفنامه 1/

اسمارون³: به ضم، دارویی است که هندش «بنتکر» گویند.

اشلان⁴: گیاهی است که آن را مورسنگها گویند.
اُشنان⁵: به ضمّ به وزن⁶ جنبان، غیر صابون چیزی است از⁷ رستی گیاه که بدان جامه شویند تا نیک سپید گردد، و آن گیاهی است از جنس شور گیاه، ازو شخار سازند.

افاریقون: تخم زیتون دشتی.

افتدیدن⁸: خصومت کردن.

افتیمون⁹: زیره رومی سرخ¹⁰ و تیز.

افدیدن¹: شگفتن² نمودن و شگفتن کردن.
 افراختن³: برپای کردن، و برکشیدن، و بلند
 کردن، و روشن⁴ کردن برآوردن.
 افزاریدن⁵: آراستن و خوش کردن و آلائیدن
 است.
 افراشتن⁶: یعنی به معنی افراختن⁷ است و در
 بنیافزاریدن بود، و نیز همزه ازو حذف
 کنند و فا را کسر دهند.
 افرندیدن⁸: زیب دادن.
 افروختن⁹: واو فارسی، آتش پُرکردن و روشن
 کردن.
 افریدون¹⁰: به فتح و یای فارسی، نام پادشاهی
 از فرزندان طهمورث که ضحاک ماران را کشت،
 و اوّل روز مهرگان بر تخت ملک جلوس کرد،
 خلائق آن روز را عید شمرده مبارک گرفتند و

1. شرفنامه 1/

جشن‌ها کردند، و تا امروز هر سال در ملک
 بالا در اوّل روز از مهرگان خلاق جشن کنند،
 و او را سه پسر بودند سلم و تور و ایرج،
 پانصد سال ملک راند.
 افزولیدن¹ : زا و واو هردو فارسی،
 برانگیختن، و آژولیدن نیز.
 افسان² : سین³ مهمله افسانیدن و بافسان
 افساننده⁴ و افسان من نیز گویند و فسان،
 و بدان تیغ تیز کنند.
 افسانیدن⁵ : به‌فتح، ریزان.
 افسردن⁶ : به‌سین مهمله، منجمد و بر بسته
 شدن.
 افسنتین⁷ : به‌فتح، دارویی است تلخ دافع¹ تب و
 و صداع که او را ستاره نیز گویند، و
 مرده.

1. ت: افزولیدن همان افزولیدن؛ شرفنامه 1/

افسون²: به‌فتح به‌وزن افیون، یعنی کلماتی که معزّمان و ساحران و پچشگان بکاربنند، و در حصولِ اغراض، و آن حاق است. افشاردن³: شپلیدن و فشاردن نیز گویند. افشاندن⁴ و افشانیدن: هردو، ریختن⁵. افشتن⁶: نام مکری که در اشعار سوزنی اوصاف بس است. افشردن⁷: با شینِ معجمه، شپلیدن و استوار کردن و محکم کردن، ریزان و بریز و ریزنده. افغان⁸: به‌فتح، فریاد، و قومی¹ است معروف، و فغان به‌غیر الف نیز.

1. ت: «دافع تب و صداع» ندارد.

2. سرمه

افلاطون و افلاطون²: کلاهما، نام حکیمی که رهبر
ذوالقرنین بود، در جهانگیری و جهانگردی و
جهانداری³ و انیس و جلیس او بود، و
ارغنون وضع کرده اوست، و ارسطوی حکیم در
این علم مخصوص شاگردی او کرده بود و او
را فلاطون و فلاطن به غیر الف نیز گویند.
افیون و اپیون⁴: به فتح، عصارة خشخاش.
اقحوان⁵: الف⁶ مفتوح و حای مضموم، شگوفه و
سپرغم و بابونه، به ضم الف نیز.
اکسون⁷: به کسر، جامه ای است ابریشمی سیاه،
بیشتر کسوت سلاطین بود⁸.

1. ت: «قومی است معروف» ندارد.

2. شرفنامه 1/

اگوان¹: کافِ فارسي، نامِ ديوي که رستم را در دريا انداخته بود، هم² به دستِ رستم کشته شد.

الآن³: نام شهري و ولايتي⁴ است از ترکستان. الپ ارسلان⁵: بای⁶ فارسي، نام بادشاهي و شيرافگني، ترکي است.

التون⁷: زر سرخ، و نامِ حرم طمغان شاه، مادر⁸ مادر⁸ و کنیزکِ درم خريده، ترکي است.

الخبستن⁹: به فتح، برجستن.

الفختن¹⁰: گرد کردن.

الفنجیدن¹: حاصل کردن و جمع آوردن.

1. مدار 1/

الکن²: به وزن هر فن، یعنی کنگ و بسته زبان
و کند زبان.

امرون³: نام حکیمی است.

ام‌غیلان⁴: به ضمّ، درختی است خاردار، گل او
زرد است، اهل هند «کیکر» گویند، و این لفظ
به غیر الف فارسی م‌غیلان گویند، در باب میم
گفته آید.

امیان⁵: همان سیم.

انبان⁶: به فتح به وزن⁷ دستان، آوندی که در آن
هرچیزی دارد، و آن توشه‌دان مسافران بود
از چرم راست کنند.

انباردن⁸: پُرکردن بنیاد و انباریدن است و
انباشتن.

انبزیدن⁹: پُرکردن.

1. شرفنامه 1/

انپاشتن¹ و انباردن: هردو پُرکردن خالي را.
 انجمن²: الف مفتوح و جيم مضموم، مجمع³ گروهی
 گروهی و انبوهی⁴ مردم و مجلس و بزم⁵
 مردان.
 انجیدن⁶: به فتح، بیرون کشیدن.
 اندائیدن⁷: کهگل کردن و مالیدن و مُلمَع
 کردن.
 اندجان⁸: نام مقامی.
 اندخسیدن⁹، اندخشیدن و اندخشدن¹⁰: پناه
 گرفتن¹¹.
 اندریمان¹²: نام مبارز ایرانی.
 اندهان¹: جمع اندوهان و غم برخلاف قیاس.

1. شرفنامه 1/

اندوختن² : واو فارسي، گرد کردن و پیدا کردن.
اندودن³ : به چيزي گرفتن چنانکه زر اندودن و گِل اندودن و نقره⁴ اندودن.
انديدن⁵ : به فتح، سخن به شک گفتن.
انگاشتن⁶ : کافِ فارسي، دانستن و گمان کردن و بنياد⁷ انگار کردن و انگاريدن بود، نيز گویند.
انگشتان کنيزکان⁸ : گونه از انگورهاي کوهي است که عرب اصابع الحور⁹ خوانند.
انگليون¹⁰ : به فتح و کافِ فارسي، نقش، و گویند کتاب ترساين است.

1. شرفنامه 1/

انگیختن¹: کاف و یای فارسی، ساختن و پیدا کردن و انشا کردن و کشیدن و دور کردن و برشورانیدن و جنبانیدن.

انگدان²: بهفتح و کاف فارسی مضموم، بسباس و آن جابتری³ است، بهذال معجمه نیز، و درخت درخت انگزد که انگزه⁴ و انگوزه نیز خوانند و آن صغ درختی است که هندوی «پینگ» گویند.

انبوئیدن⁵: بوئیدن.

انیران⁶: بهوزن امیران، سیام روز از ماه، بهمد نیز خوانند.

انیسون⁷: بهفتح، تخم والان بزرگ.

اوباریدن⁸: بهفتح، افگندن.

اوژندیدن¹: زای مفتوح فارسی، فریب کردن، دلاور و خشم آلوده.

1. شرفنامه 1/

اويشن²: به فتح و كسر واو فارسي، نام گياهي
است كه به زلف ماند، به تازي سعت³ خوانند.
اوفتان⁴: به ضمّ الف و واو فارسي و فاي
موقوف، افتان⁵ يعني افتنده.
اوژیدن⁶: افگندن.
اهرمن و آهرمن⁷: الف مفتوح و راي موقوف،
ديو و آن ديو كه براي استراق سمع به آسمان
رفتن خواهد و شهاب او را بسوزد، و طايفه
ثنويه گويند كه آهرمن خدای كه شر و ظلمت
آفريند⁸، اهرمن نام دارد و خدای كه نور و

خیر آفرینند یزدان نام درد، و قولشان¹
باطل است. با مد نیز.
ایدون² : بهفتح، اکنون و چنین و اینجا، و
بعضي بهکسر الف گویند.
ایتگین³ : الف مفتوح و کاف فارسي، خداوند
خانه‌دار، و نام ترکان است، ترکی است.
ایران⁴ : بهکسر وزن⁵ ویران، نام ولایتي که
برطرف آب آمون که ولایت⁶ خراسان و عراق و
فارس و کرمان و اهواز و طبرستان و بیشتر
حدود شام، و آن همیشه دارالملک ملوک کبار
عجم بوده است، و در بخش ایرج بن فریدون
آمده بود.

1. ت: «قولشان باطل است» ندارد.

2. معیار

أَيْمَن¹: الف² و ميم هردو مفتوح، نام بياباني
که مهتر موسي عليه السلام آنجا گوسپندان
با مهتر³ شعيب عليه السلام چرانیده است
چنانچه⁴ خواجه حافظ فرمایند:
شبان وادي ايمن گهي

که چنگاه دگر⁵ خدمت
و أَيْمَن⁷ نام شهري است که چهل سال موسي
عليه السلام در آن شهر مانده بود، اکنون آن
را شهر التون گویند.
ایرمان¹: به کسر، خانه عاريتي و آنچه عاريت
بود، و دريغ و نهايت² دريغ، اين واژه
ترکي است.

1. دیوان حافظ

ایلخان³ : به کسر به وزن⁴ پیلبان، نام ممدوح
 بندگی⁵ حضرت حضرت شیخ سیدی شیرازی
 علیه الرحمت.
 این⁶ : به کسر، اشارت به سوی قریب و حضور⁷، و
 ضدّ آن، و جمع این اینها و اینان، و گویند
 اینک⁸ تصغیر این است.
 ایوان⁹ : به کسر و فتح بر وزن میزان، یعنی
 صُفّه و طاق بلند، و نشستگاه و جایگاه بلند
 و بلندی، و به فتح الف نیز.
 اُرُن¹⁰ : آب، ترکی است.

1. ت: این واژه ندارد؛ مدار 1/

الشن¹: الف² و تاي مضموم، نبشتن³، ترکي است.
 است.
 آلن⁴: کتف و پیشانی⁵، ترکي است.
 اکن⁶: کتف و پیشانی، ترکي است.
 انبوئیدن⁷: بوئیدن، ترکي است.
 اودن⁸: به وزن روزن، هیزم، ترکي است.
 اوشتان⁹: آزاد، ترکي است.
 اویقن¹⁰: بیداري شدن، ترکي است.
 ایران: سرود می‌گویند، ترکي است.
 آیران¹¹: به فتح، دوغ، ترکي است.
 ایلتکان¹²: پروردگار، لفظ ترکي است.
 این¹³: به کسر یکبارگی، ترکي است.
 این¹: اول مفتوح و دوم مضموم، بازی، ترکي
 است.

باب الف و فصل و

أردو²: به وزن گُل بو، لشکرگاه، محلّ فرود آمدن لشکر.

ارسطو³: به فتحین، همان ارسطاطاليس.

ازدو⁴: الف و دال هردو مضموم، صمغ آنکه در هندش «گوند» گویند، و صمغي⁵ است مخصوص⁶ که حلّوای ازدو به غایت لطیف و مطبوع سازند. اشتراگو⁷: به ضم الف و کاف فارسی، شترگاو، زرافه.

اشتو⁸: به ضم و فتح الف، انگشت و قیل اشتوا نیز گویند، و ربودن.

الو¹ و آلو: به غیر مد و با مد، میوه ای است که خوش ترش می شود و از آن آش می پزند.

1. شرفنامه 1/

انبو²: به فتح و واو فارسي، بوينده چيزي و
 بوئيدن:
 باغباني³ بنفشه مد گفـت کاي گوژپـشت
 انذرو⁴ و انزرو: هردو، پا زهر و ترياک⁵.
 انگشتو⁶: به فتح الف و کاف مضموم فارسي،
 طعامي است، و گويند مالیده اي است.
 اوسو⁷: به فتح و ضم الف، ربایش و ربودن، و
 بعضي با شين معجمه گویند.
 اچاکو⁸: شکنجه، ترکي است.
 اچکو⁹: به جيم فارسي، بر، ايچکو نیز، ترکي
 است.
 ارتو¹⁰: به ضم، پوشش، ترکي است.

1. شرفنامه 1/

ارجو¹: امید دارم من، لفظ عربی است.
 ارغاو²: به فتح، جوی آب، ترکی است.
 اسلو³: به ضم با عقل ترکی است.
 اکو⁴: به ضمتین، بوم⁵، ترکی است.
 اوئلو⁶: الف و واو مفتوح و لام مضموم، شرم،
 ترکی است.
 اولکو⁷: ترازو، ترکی است.
 اویغو⁸: خوب، ترکی است.
 ایاکو⁹: پهلوی، ترکی است.

باب الف فصل ه

ابرقوه¹⁰: به الف مفتوح، نام شهری است و آنجا
 چنارِ بزرگ بسیار می‌باشند.
 ابرمرده¹: دارویی است چون در آب اندازند
 درخورد، و به تازی اشفنج خوانند.

1. شرفنامه 1 / 1

ابرہ²: بہ وزن³ مسکہ، همان آوردہ کہ مسطور
گشت، توی قبا و کلہ و بالای⁴ لباچہ و
مثلہ.

ابرہہ و ابرہ: ہردو بہ وزن ارغدہ و دستہ،
نام سرلشکر اصحاب فیل کہ برای تخریب کعبہ
فیل سپید آوردہ بودند، و این فیل را فیل
محمود گفتندی.

اخجہ و اخجہ⁵: ہردو و بہ فتح، و جیم فارسی،
مہر درم و نقرہ و زر⁶ و مثلہ، اقچہ
با قاف نیز گویند، با مد نیز.

اخستہ⁷: اسپ خصی.

اخگوژنہ⁸: بہ فتح و زای فارسی، کو یک گریبان
یا کاف فارسی نیز گویند، و بادہ جوزگرہ
نیز خوانند.

اخمسه و آخمسه¹: به هردو نوع سین مهمله و
 معجمه و خامع المیم و مع السین، شرابی که
 از جو و ارزن و شالی سازند، هندوی «بکنی»
 گویند، با مد نیز.
 اردابه²: آردی که به آب در شورند و در شوربا
 اندازند.
 ارزه³: به وزن کرده، کاهگل، و نام درختی
 آماده، الف ممدود موجود و مهیا ساخته و
 پرداخته.
 ارزه⁴: کاهگل.
 ارغده⁵ و آرغده: به مد و غیر مد و غین ساکن،
 به وزن¹ ناکرده و نوردده، مرد جنگ آور، و
 غیر² رای ساکن و غین مفتوح.

1. شرفنامه /1

ارغنده³: به فتح و غین معجمه مضمون، مردِ
 خشمناک.
 ارومه⁴: درختِ شخار.
 اَرَه⁵: الفی⁶ مفتوح و رای مشدّد، آنچه بدان چوب
 پاره کنند، و به تازی منشار⁷ خوانند، و
 غیر⁸ مشدّد نیز.
 ازده⁹: به وزن پرده، کاهگل، و نام درختی که
 چلّوز¹⁰ میوه اوست، و رنگ کرده.
 اساسه¹¹: به فتح، به گوشه چشم نگریستن، عرب آن
 را التفات خوانند، و واپس نگریستن.

مردِ خشمناک و آرغده به معنی مردِ جنگ‌آور است. این
 هردو واژه با یکدیگر هیچ ربطی ندارد؛ شرفنامه
 /1

اسپه¹ : به کسر، سپاه و سپه نیز گویند، و لشکر.

استاره² : به کسر، ستاره ای است، و نیز آن رُباب که درو سه تار است.

استوده³ : الف⁴ و تاي مضموم، ستوده⁵ و ستوه آمده، و او فارسي نیز تنگ⁶ آمده و کاهلي گرفته.

اسکندريه⁷ : نام شهري است در کنار دریا به سرحدّ فرنگ که بنا کرده سکندر است.

استه⁸ : به وزن دسته، خسته حرما، و خسته همه چيزي، و تخم همه چيزي.

استوه⁹ : به ضمّ الف و واو فارسي، تنگ آمده و کاهلي گرفته، و بي همزه ستوه نیز گویند.

1. شرفنامه /1

اسغده¹: به فتح، هیزم نیم سوخته، و به لغتی
ممدوده است.
اشعشه²: شعاع است.
اشنه³: به ضم، گیاهی است که هندوی «چهلیره»
گویند.
اغنده⁴: به وزن اگنده، همان آگنده.
افاویه⁵: عطرهای نباتی چون قرنفل و خولنجان
و دارچینی⁶ و الاچی⁷ و مانند آن.
افتاده⁸: اشباع⁹ این که اوفتاده است، دلالتی
دلالتی تمام است بر ضم یکم یعنی متواضع،
مختصر¹⁰ از اوفتاده.

1. قواس

افروشه¹: الف مفتوح و واو فارسي، نوعي از
حلوا که از دلیده گندم سازند.
افگانه²: بهفتح و کاف فارسي، بچه که از شکم
رفته بود از آدمي زاده و چهار پايه، و
به غير همزه فگانه نيز گويند.
اکمه³: نابیناي مادرزاد.
اکنده⁴: بهفتح، پنبه که در میان آستر آورده
بود.
البه⁵: بهضمّ الف به وزن⁶ کُلبه، طعامي است که
ترکان خورند⁷ مثل بغرا در خراسان و مزعفر

1. سرمه

در شیراز¹ و مهیوه در لار، و ألبه در
 ترکستان، و سماع دارم که البه را در
 آفتاب پزند، و ألبه² به‌فتح سبب که عربی
 تفاح خوانند، ترکی است.
 الفغده و الفنده³: به‌وزنِ افگنده، و در دوّم
 به‌جای غین نون، کسب کرده و گرد کرده،
 به‌عین مهمله نیز.
 الفیه شلفیه⁴: به‌فتح و هردو یا مشدّد، نام
 کتابی است که در آن فحش و هجا و قذف
 نبشته‌اند.

1. ر: «شیراز» ندارد.

2. ت: المه.

3. ل: الفغنده و انغنده؛ مجموعه

انبارده¹: پُرکرده.

انْبُرَه²: به‌فتح الف و بای مضموم، اشتر آبکش،
و گویند اسباب³ کش، و گویند شتری بود که
از رنج بار کشیدن موی ریخته، و شکم، و
درّه کوه، و انْبُر که تازی کلوب خوانند،
هندوی «سنْداسی».

انبسته⁴: سیاهی که عرب آن را حبر خوانند، و
هر چیزی که حلّ به‌دشواری شود چون بسته
گردد.

نام مادر الفیه: فرهنگ فارسی 5/

انبوه¹: به فتح و واو فارسي، بسيار و بافته²
و هجوم.
انبوبه³: به ضم، نايزه آفتابه و مطهره و
لوله ابريق، هندوي «توتی» گويند.
انبيره⁴: آن کاه که به وقت پوشش کاه⁵ بر بام
اندازند تا⁶ بالاي آن گل اندازند و
در ميان ديوار برآرند تا ديوار مستحکم
گردد، اهل هند آن را «دابه» گويند.
انپاشته⁷: به وزن افراشته، يعني پُرکرده.
انجره⁸ و اجره: هردو، تخم اتنگن.

1. سرمه

انجره¹: الف مفتوح و کسر جیم، اتنگن که تخم
او طبیبان بکاربرند، به تازی قریص خوانند.
انجیره²: به فتح، در کون³ و درّۀ مقعد که بعضی
به جیم فارسی نیز گویند.
انداوه⁴: ماله که آلت اندایش است.
اندخسواره⁵: پشتی حصار، و حصار جای استوار
که بدان پناه گیرند، و پشتی بان.
آنکشته⁶: با تا گویند که سرمایۀ نیک دارد و
رهبان و کارکنان بسیار دارد.

انگشته¹: کافِ فارسي، زرگري پُرمایه و مزارع
صاحبِ خدمتگاران.
انگاره²: به‌فتح، جریده شمار و³ جز آن، و چون
از گذشته‌هاي بگویند و بگویند که انکاره⁴
همي کنند.

انگله¹: به‌فتح و کاف فارسي مضموم، جوزگره و
قیل باده کوي گریبان که درو گرہ
باندازند.
انوزاده²: الف مفتوح و واو فارسي، شاهزاده
و وزیرزاده و بزرگ به‌نسب و حسب.
انوشه³: به‌فتح⁴ و واو فارسي، بادشاه نو و
جوان و نوکار⁵ خیره شده و خشاور يعني او⁶
را عربي طوبي له خوانند.
انیپه⁷: به‌کسر، سیاهی⁸ و دوات، عرب⁹ آن را
حبر خوانند، و هر بسته که به‌دشواري حاصل¹
حاصل¹ گردد چون بسته شود.

1. وفایي

انطاکیه²: به فتح الف، نام شهری است نیکو
 به شام که درو عمارتها عجیب‌اند.
 اوره³: به فتح، تو بالای لباچه و قبا که او
 را استر گویند.
 اوسه⁴: به ضم و سین⁵ مهمله، ربایش، و واو
 فارسی نیز و قیل به فتح الف.
 اوشه⁶: الف مفتوح و شین معجمه، گیاهی است
 که کمانگران بر بازوی فرود آمده بندند،
 تازی آن را اشق خوانند، به ضم⁷ همزه نیز.
 یارده⁸: نام تفسیر زند، و قیل صف منزل
 است.

1. ت: حل کنند.

2. شرفنامه 1/

ایرمانخانه¹ : به کسر، این جهان و خانه
 عاریتی، ترکی است.
 ایزاره² : به کسر، آنکه فرودیوار زه می‌دارند
 و گچ می‌کنند.
 ایسیه³ : الف و سین هردو مکسور، زنِ فرعون که
 موسی علیه السلام را پرورده بود، سرّاً⁴
 ایمان به موسی علیه السلام آورده بود،
 السیه⁵ نیز گویند.
 ایشه⁶ : به کسر، جاسوس کردار، و در⁷ فردوسی
 است ایشه با الف ممدوده جاسوس سنجیده و
 چیزی ساخته.
 ایفده¹ : به کسر، بیهوده گوی و سبکسار.

دارد که در شرفنامه منیری است؛ صحاح

آیمه²: به فتح، بیهوده و یافه و یاوه.
 ایوره³: به کسر، آراسته.
 ابلق⁴: الف و هردو لام مفتوح، پس قفا، ترکی
 است.
 اته⁵: به ضم، پدر نسبی، اسپ ابلق، ترکی است.
 اُرنه⁶: میانه، ترکی است.
 ارومه⁷: درختِ شخار، ترکی است.
 اریانه⁸: مادر نسبی، اسپ ابلق، ترکی است.
 اسرفه⁹: حلقه بگوش، ترکی است.
 افرنچه¹: نام زمینی است در بلادِ مغرب، و نام
 شهری آبادان کرده کسری.

1. ت: این واژه ندارد؛ دستور

المه²: سیب که عربی قفاح خوانند، ترکی است.
 اوبه³: بهضم⁴، آشیانه، ترکی است.
 اوجسه⁵: بهفتح، پشت، ترکی است.
 اوخشه: بهفتح، شماخچه، ترکی است.
 اوزمه⁶: توت، ترکی است.
 اوکده: بهفتح، رشته، ترکی است.
 اویه⁷: بهفتح، خواهر بزرگ⁸، این لفظ ترکی است.

باب الف و فصل ي

اختري⁹: منجم، و نام شاعری و اختر هستي.
 اخطي¹⁰: الف و طای مفتوح، نام.
 اخي¹: بهفتح² الف و کسر خا بهیای تازی:
 برادر من و صاحب مروّت، اخیان³ تبریز
 مشهوراند.

1. ل: افریچه؛ سرمه

اردوي⁴: الف مضموم و واو فارسي، لشکرگه⁵.
ارسطوي⁶: همان ارسطا و ارسطاطاليس و ارسطو،
يعني نام حکيمي که هم استادزاده و هم وزير
ذوالقرنين بود.

ارمقاني⁷ و ارمخاني: هردو به فتح، نشاني که
از سفر براي دوستان بيارند، آن را راه
آورد نیز گویند، و عربي عراضه⁸ خوانند،
بيت:

به دل گفتم از برِ دوستان
اريحي¹⁰: سخي که پشيمان نشود، از¹¹ سخاوت و
از جوانمردي باز نايستد، رحمت ا عليه،
ترکي است.

ازوهي¹²: الف مفتوح و واو نیز مفتوح، نام
جانوري است.

1. شرفنامه 1/

اسامي¹ : جمع اسماء که جمع اسم است، و نام‌ها، و آسامي² که الف ممدوده گفتن غلط است، نگوید³ مگر کسی که اسمي بي‌مسَمِّي بود. بود.

اسپري⁴ : به آخر آمده، پسري نیز آن را که سه⁵ سه⁵ بر بونو، به‌کسر الف نیز، و به‌معني پاي‌مال گيتي⁶ و هستي و به آخر آمدي. اسپنوي⁷ : الف مکسور با بای فارسي، نام کنیزک داماد⁸ افراسياب به‌غایت جميله. اسماعيل¹ و اسماعيلي و سماعيلي: هر سه به‌کسر قرباني، و نام طایفه که نرۃ اسپ مي‌پرستند و اينان مذهب داشتند.

1. شرفنامه 1/

اعشي²: به فتح، نام شاعري و شي کور.
 الپ ارسلاني³: با بای فارسي، نام بادشاهي و
 شيرافگني، ترکي است.
 افشاري⁴: به فتح، پايمال کني و بيفشاني و
 بجنباني از⁵ بند پند جدا.
 افضي⁶: خاقاني را گفتندي.
 آلوي⁷: به فتح، نام ميوه است در خراسان که
 کودکان بدان جفت و طاق بازند.
 آنباري⁸: به فتح، پُرکني و انبار هستي⁹ و
 بسيار هستي، و¹⁰ آنجا که غلّه بدارند مثل
 حجره ها کند.
 انباردگي¹: راي موقوف و کافِ فارسي، پُري
 نعمت و انپاشتي².

آنداي: به فتح، که گِل کننده، و که گِل بکن
 به معنی امر است و فاعل.
 اندروايي³: آرزومندي و ببوس و آويختگي⁴.
 آنسي⁵: الفت گیر و مونس، و آنکه با او الفت
 گیرند، به کسر آدمي را گویند.
 آورنگي⁶: به فتح و کاف فارسي، نام نوایي و
 لحنی.
 اوي⁷: به ضمّ الف و واو فارسي، به معنی او و
 آن کس.
 ایتگيني⁸: به کسر با کاف فارسي، خانه داري و
 خداوندي.
 ایلچي⁹ و ایلجي: یا و جیم فارسي، رسول و
 میانجي و قاصد.
 أبچي¹⁰: به فتح، زن، ترکی است.
 ابخي: قصاب¹، ترکی است.

اَبني²: برادرِ كهتر، ترڪي است.
 اَتي³: بهفتح، ترڪي طبيب را گویند، بهتاز
 اسي پزنان⁴ را گویند.
 اتماچي⁵: طبّاخ، ترڪي است.
 اتملحي⁶: طبّاخ، ترڪي است.
 اتي⁷: مرد، ترڪي است.
 اَتي⁸: بهكسرتين، رميد⁹، ترڪي است.
 اَچي¹⁰: بهفتح، برادرِ مهتر، ترڪي است.
 اربوي: بهفتح، گفتار را گویند، ترڪي است.
 اَرديكي¹¹: الف مكسور و دالِ مفتوح، هنرمند،
 ترڪي است.
 اَزي¹²: بهفتح، بوز¹³ و زنبور¹، ترڪي است.

1. ل: «قصاب» ندارد.

2. مدار 1/

از بي²: گذشت: لفظ تركي است.
 استحي³: روش، تركي است.
 اعدى: بهفتح، اين لحظه⁴، تركي است.
 اغري⁵: بهوزن⁶ نرمي، دزد و درم⁷ سنگ، تركي
 است، بهضم⁸ نيز.
 اكاجي⁸: خواهر، تركي است.
 اكري⁹: زبان راست، تركي است.
 آگش آگاي: كلاهما بهمد و هردو كاف فارسي،
 جبر و تنبيه.
 الاش¹⁰: صلح كردن، تركي است، بهضم¹¹ نيز.
 اليونجي¹²: زرگر، لفظ تركي است.
 آلتى¹: بهفتح، چوب بازوي در، و التى² بهكسر
 بهكسر همزه نيز بهمعني³ چوب بازوي در

1. ل: منور.

2. ت: اين واژه ندارد؛ مدار 1/

است، و به تازی التي خام را گویند به ضدّ
 پخته، این واژه ترکی است.
 اُوبتي⁴: به وزن⁵ نوبتي، گاو، لفظ ترکی است.
 اويفتدي⁶: به فتح، بيدار⁷ شو، ترکی است.
 اولدي⁸: پس فردا، ترکی است.
 اُونه کِلني⁹: به فتح، دایه، ترکی است.
 اَي: الف¹⁰ مفتوح و ياي مشدّده، اشکنبه. این
 ترکی است.
 ايدي¹¹: به فتح، خداوند، ترکی است.
 ايکچي: به فتح¹² و جيم فارسي، خواهر¹³ بزرگ،
 ترکی است.
 ايکي¹⁴: دو آلتی، خوش.

اي: بس فرو، تركي است.
ايولاري¹: سرود گفتن، تركي است.

1. ت: ايرلاري.

فصل الثانی فی الاصطلاحات و المركبات

باب الف و فصل الف

ابن الذکا¹: صبح و آفتاب.
ابن الما²: مرغ آبی و هرجانوری که به غیر آب
زنده نماند، و خانه در آب گذارد³ و در⁴
آب بماند.
ابو جلسا⁵: گرگ که خون بخورد و مثله.
ابوالهیجا⁶: امیرالمؤمنین علی کرم ا وجهه.
ابوالعلی⁷: پالوده، و نام شاعری فصیح و
بلیغ⁸ عرب.
آردن⁹ خرما: الف مفتوح، جنگل¹ خرما یعنی
مالیده خرما.

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند 1/

الف استوا²: خطّ استوا که به‌تازی³ محور خوانند.

الف با تا⁴: عبارت از تخته اوّل است.
اوبدما⁵: نام مردی در عهد داؤد علیه السّلام.
اصل حیا⁶: امیرالمؤمنین⁷ عثمان رضی ا عنه.
اوّل و آخر شده بر انبیا: محمّد صلی ا علیه و آله و سلّم که اوّلین انبیا در خلقت و آخرین نبوّت علیه السّلام.

ای گویا: کاف⁸ و واو هردو فارسی، محمّد مصطفی صلی ا علیه و سلّم.
این دو مزیخ زحل سیما: اشارت به دو حلقة زاولانه است.

این زال رعنا⁹: اشارت به دنیا است.
این سرا¹: این² جهان، مثله³.

1. ل: چنگال.

2. جهانگیری 3/

این هفت بنا: اشارت به سوي⁴ هفت آسمان است.

باب الف و فصل بای تازی

ابن السّحاب⁵: باران و شکنجه⁶.

ابن العنب⁷: مَي انگوري.

ابوالخطاب⁸: نام ولي است و طبیبی که برای

دفع بواسیر هلیله پرورده کرده فروختی.

ابوالعجب⁹: کُنیتِ بازیگر¹⁰.

ابوتراب¹¹: کُنیتِ امیرالمؤمنین علی کَرَم ا

وجهه، وضع خوار¹ چنان² است.

1. فرهنگ فارسی 1/

ازین خراس خراب³ : اشارت به سوي فلک است،
اشک⁴.

اشکِ طرب⁵ : گریه شادیه، و کنایت از شراب
انگوری.

افعی کاه رُبا پیکر و مرجانِ غضب⁶ : زبانه
آتش.

انگشت حساب⁷ : انگشتِ خنضر زیرا که محاسبان
عقدِ اوّل گیرند.

اهلِ حجاب⁸ : مستورات.

باب الف و فصل ت

ابلق به دست: براق به دست.

احسن الحركات⁹: نماز.

احسن السکونات¹: صیام [روزه].

1. ر: «وضع خوار چنان است» ندارد.

2. ل: همیان.

3. آنند 1/

ازچه مغرب ره مشرق گرفت²: قلم از دوات سیاه
 بر کاغذ سپید برای نبشتن آمد.
 از دست دهر جست³: مُرد، و ازین جا رحلت کرد،
 و وفات یافت.
 از صورت خواری بشُست⁴: بیار است و عزیز
 گردانید و یا از جُهل و کفر بیرون آورد و
 یا از فقر به غنا رسید.
 از هلاکت: از ابروی تو و از کمان تو و یا از
 کوژپشت تو، بگویند⁵ که از قامت کوز تو و⁶
 از قامت تو.
 انگشتري یاقوت⁷: لب.
 ایراندخت⁸: نام زنی تاجدار.
 این زال کوزپشت⁹: با کافی¹⁰ مضموم، اشارت
 به فلک است.

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

2. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

3. برهان 1/

این سبز طشت¹: اشارت به فلک است.
این طبقات: اشارت به افلاک و اشارت به طبق‌های
زمین نیز² است.

باب الف و فصل ثای مثلثه

أم الخبائث³: شراب.

باب الف فصل جیم تازی

اَوَّل⁴ برج: حمل.

ایساغوج⁵: کلمات خمس که از روی جزویات
محصور برون آید، و قانون منطقی، و
ایساغوجی نام کتابی است در علم منطق.
این برج: اشارت به فلک است.

باب الف و فصل ح

ابن الصبح¹: آفتاب و روز و مردم صبحخیز.

1. ل: این اصطلاح ندارد.

2. ل: «نیز است» ندارد.

3. فرهنگ فارسی 4/

از الف آدمُ و میم مسیح²: از آدمُ تا عیسی
علیه السلام.

اندرین مستراح: میم مکسور، اندرین دنیا.

باب الف و فصل خ

ابروفراخ³: خوش و خندان و خندان⁴ روی.

ابلق چرخ⁵: روزگار⁶.

اجرام چرخ⁷: سیارات سبع و قیل فلک سبع.

ازرق چرخ⁸: فلک است.

اشک تلخ⁹: اشک که از چشم غمزدگان¹ زاید و
چکد.

1. ت: الصبوح؛ آنند 1/

اطلس چرخ² : فلک‌البروج و عرس چنانچه³
امیر خسرو در مطلع‌الانوار در صفت نبوی گفته
است.

اوج مریخ⁴: در بُرج اسد.
این خشن هزار میخ: اشارت به‌فلک، و قیل
اشارت به‌مریخ⁵ است و⁶ به‌جبهه درویشان
بخیه زده.

باب الف و فصل د

انارفرهاد⁷: درخت اناری است در کوه بیستون،
و قصه او این است، آورده‌اند⁸ اندر آنچه
فرهاد عاشق شیرین کوه⁹ بیستون را می‌کند و
دسته تیشه او از چوب انار بود، وقتی که
او را خبر مردن شیرین به‌دروغ رسانیدند
شنیده دانست¹⁰ که راست است تیشه بر سر

که اشکی از درد فراق برآید تلخ باشد و تیز گرم
بود؛ جهانگیری/3

خود چنان¹ زد که جان شیرین خود بدین خبر تلخی بداد، آن دسته تیشه مذکور در خون فرهاد آلوده شد، آن چوب را حق تعالی درخت انار گردانید، همچنان تر و تازه. شنیده‌ام که آن درخت آنجا هنوز است و بار می‌گیرد و میوه آن انار از بالایی سرخ و لعل همچون خون عاشقان جان² داده و درون آن دانه دو شکل سوخته³ مانند، و دل⁴ سوختگان انار⁵ هجر محبوب. آن انار را انارفرهاد گویند، و این نیز منقول⁶ است از فره‌نگ حسینی و سماع است از سیاحان معتبر و دیدگان⁷ با خبر.

ابروزد⁸: اشارت کرد و رضا داد.

ابروزند⁹: رضا دهد و اشارت به ابرو کند.

1. ت: «چنان» ندارد.

2. ت: به جای «جان داده»، «فدا گشته».

3. ت: «سوخته» ندارد.

4. ر: «دل» ندارد.

5. ر، ل: «انار هجر محبوب» ندارد.

6. ر، ل: «منقول... حسینی» ندارد.

7. ت: «دیدگان با خبر» ندارد.

8. آنند 1/

ابوزید¹: شطرنج² بازی مشهور، و کُنیتِ مصَنَّفِ
«مقاماتِ حریری» و او را ابوزید سروجی
گفتندی، باختن³ شطرنج یگانه و ماهر بود:
گدایی که بر سرِ ابوزید را اسب و
ابرش خورشید⁴: آسمان و آسمان با نقطه‌های
ابر.
ادیم شد⁵: سرخ شد.
ادب آوازه کرد¹: ادب نام‌آور شد و معروف و
مشهور گشت.

1. شرفنامه 1/

از پشت سیاه زین فروشد²: شب کوتاه شد و شب³
رفت، ماهتاب غروب شد.
از پشت کوه چادر⁴ احرام برکشید⁵: برف از پشت
کوه در گداز آورد.
از خر افتاد⁶: مُرد و بی‌وَقَر شد.
از خواب درآمد⁷: بیدار گشت⁸.
از دست شد⁹: از دست رفت یعنی پُرخشم¹⁰ و
بی‌هوش گشت و متنفر¹¹ شد.
از گرد عدم شانه کرد¹²: کاف نخستین پارسی،
موجود گردانید و موجود شد.
ازمه نورنی عطارد¹: از کمان تیر زد.

1. جهانگیری 3/

از هم شد²: جدّ او شگفت و باز شد، و دریده³ شد
 و درید.
 اسپ و فرزین نهد⁴: اسپ و فرزین طرح داده
 بازی شطرنج ببرد.
 استخوان رند⁵: همای که جانوری است.
 استیزه لیسید⁶: یعنی دلیری و جانبازی کرد.
 افراشته قد: بلند بالا و درست⁷ قد و کشیده⁸
 بالا.
 الف شد⁹: مفلس شد و مجرّد گشت، و برهنه¹
 مادرزاد شد.

1. ر: این واژه ندارد.

2. آند 1/

ام القلايد²: شارستان زرّين.
 اميد را پي برد³: به کلي نااميد شده و مايوس⁴
 گشت.
 انگشت به دندان برد⁵: غايت عجز نمود و حسرت
 کرد.
 اندر خورد⁶: لايق و زيبا و شايان، و راي دوّم
 مفتوح بزيبد و سزد.
 انگشت زرد⁷: گياهي است که آن را بيخ انگشت
 گویند و انگشت زرد نيز.
 ايمن آباد⁸: محلّ امن و بهشت و کعبه ا بر حکم
 «مَنْ دَخَلَهُ كَانَ اَمِنًا»⁹.
 اين سواد: اين جهان¹⁰.

1. ت: «برهنه مادرزاد شد» ندارد.

2. مدار 1/

این شاهد رخ¹: اشارت² به‌می زعفرانی و آفتاب³
آفتاب³ و خربزه.
این عیسی هر درد: اشارت⁴ به‌می و معشوق است،
شراب⁵.
این هفت رصد: اشارت به‌هفت کشور است.

باب الف و فصل ر

ابرآذر: ابربهاری.
ابدشهر⁶: نام رودی و شهری است.
ابروی زوال زر⁷: ماه نو.
ابنای دهر⁸: مثله.
ابنای عصر⁹: مثله.
ابنای روزگار¹: همزادگان و هم‌عهد آن و اهل
یک روزگار و هم‌عصر.

1. آنند /1

ابوالبشر²: آدم علیه السلام، و اَوَّلُ الْبَشَرِ نيز.
اجبام³ مَكْدَر: تنهائي خاكيان و تنهائي
كافران و فاسقان اسباب دنيوي.
اذان الحمار⁴: رستني است كه بيخ او چون گذر
شيرين بود او⁵ را ميخورند.
اربعين صباح بدر⁶: آن چهل صباح است كه طينت
آدم عليه السلام در آن تخمير كرده اند بر
حكم خمرت طينت آدم بيدي اَرْبَعِينَ صَبَاحاً.
ازدست مگذار⁷: ضايع مگذار⁸ و مهمل⁹ بدار.

از هفت و از چهار: از هفت ستاره سیار و از
 چهار چهار طبع مراداند.
 اشتر سوار¹: آفتاب بر فلک چه اشتر کوز و
 فلک نیز گویند.
 اغربغر²: با³ الف و با و غین هردو معجمه
 مفتوح به وزن بشر شجر، جگر که.
 اکبر⁴: خدای⁵ بزرگ، و نام کوهی است در
 شیراز، ازو لطیف⁶ چشمه جاری است، در کنار
 کنار رکناباد آمده است.
 اندوه گسار⁷: غمگسار، آنکه غم دور کند.
 انگشت شکر⁸: انگشت شهادت و سبّابه.
 اوّل عنصر⁹: خاک و خاقانی¹ گوید اوّل عنصر آتش.
 عنصر آتش.

1. ر: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 1/

این پیر: بای فارسی، این فلک دنیا.
 این دو خواهر²: اشارت به دو ستاره که عربی
 آن را اختاسهیل خوانند³.
 این دو سه چیز⁴: اشارت به فلک‌هاست.
 این دو کلمه‌دار: اشارت به ماه و آفتاب است.
 این سه جوهر: حیوانی و کانی و نباتی.
 این سه خواهر⁵: سه ستاره‌اند متصل نعش.
 این سه دختر: اشارت به بنات است که متصل نعش
 است بنات‌النعش⁶ گویند و آن سه ستاره‌اند.
 این ششدر: اشارت به دنیا ست.
 این کبوتر: اشارت به فلک است.
 این مدار: زمین و دنیا.
 این کبود حصار: آسمان و دنیا.
 این مششدر⁷: مثله.
 این هفت و هشت کلمه‌دار: اشارت به افلاک⁸ است.
 ایوان نور⁹: آسمان چهارم.

1. ر، ل: «خاقانی... عنصر آتش» ندارد.

2. ت: جواهر.

3. ت: گویند.

4. ر: دو سه چتر.

5. ت، ر: این اصطلاح ندارد.

6. ر: «بنات‌النعش» ندارد.

7. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

8. ت: فلک.

9. ر: این اصطلاح ندارد.

باب الف و فصل زاي تازي

اختر سرسبز¹: ستارة سعد و فال سعد.
ابن عبدالعزیز²: عمر³ بن عبدالعزیز که خلیفه
خلیفه بود.
ایام العجوز⁴: هفت روز است، سه روز از آخر
ماه شباط و چهار روز از اوّل ماه آذر است
و سرماهاي⁵ سخت بس از زمهریر و آن پنج
روز است نزدیک عرب.
این کرّة و همسوز: اشارت به فلک است که وهم
از آن نمیتواند گذشت.
این کوز⁶: اشارت به فلک است.

1. مدار 1/

باب الف و فصل س

ابنِ عروس¹: راسو که هندوي «نول»² گویند، و
قیل³ شگال و روباه.
اخترشناس⁴: به فتح⁵، پنجم.
استربوس⁶: دستِ بوس.
انگشتِ عروس⁷: نام طعامی است.
این سبز طاؤس: اشارت به سوي⁸ فلک است.

باب الف و فصل شین معجمه

اباغورش⁹: به فتح گذردشتی را گویند.
ابرطوروش¹: اسپ² بزرگ هیکل و ابر³ مثل کوه⁴
کوه⁴ برآمده نیز.

1. مدار 1/

اختردانش⁵ : مشتري و عطارد، و همان دانش
به اضافت بياني.
ازبن گوش⁶ : كاف و واو هردو فارسي، از کمان
فرمانبرادري و خدمتگاري.
ازجوي زر آتشکشي: از صراحي زرّين شراب انگوي
در جام بريز و بيانداز⁷.
اولين نقش⁸ : حکم ازلي.

باب الف و فصل ص

اصابع الاصوص⁹ : گياهي است که اتنگن گویند و
چورانگلي نيز.

باب الف و فصل ضاد معجمه

اسدالارض¹⁰ : تخم زيتون دشتي.

امعاء الارض¹: خراطین که هندوی «کینچوا»² گویند.
گویند.

باب الف و فصل ع

ابوالطمع³: خداوند⁴، و کُنیتِ مردی به طمع و
حرص مشهور بود.
از تو کشاید فقا⁵: به تو تفاخر و حمایت⁶
کند⁷ و⁸ بر تو می‌نازد.

باب الف و فصل غین معجمه

اشترمرغ⁹: جانوری است که پایش چون پای شتر
آتشخوار که شترگاو نیز¹ گویند و عربی
نعمامه خوانند.

1. مدار 1/

اطفالِ باغ² : شاخ‌های نورسته و شگوفه‌ها و
نبات که بی‌تنه در باغ بوند³.
این باغ: اشارت به دنیا است.

باب الف و فصل ف

اسیر طبع مخالف⁴: زبونِ نفسِ اماره و مطیع⁵ او
مشو⁶.
اولین حروف⁷: الف و حکم ازل.

باب الف و فصل ق

از بحر بیکران خندق⁸: عالم ملکوت و جبروت
مراد است.
امیر صاحبِ دل⁹: امیرالمؤمنین¹ عمر رضی ا
تعالی عنه.

1. ت: «نیز گویند» ندارد.

2. مدار 1/

این کهن طاق²: اشارت به فلک.
این هفت رواق³: افلاک سبعة.

باب الف و فصل کاف تازی

ابلق فلک⁴: روزگار.
ابله رخ فلک⁵: ستاره و آفتاب⁶ و ماهتاب.
از چرخ زند بیفتد افلاک: افلاک که از سیر باز
ماند و قیامت قایم گردد⁷.
اژدهای فلک⁸: راست⁹ و ذنب را گویند، و همان¹⁰
فلک که ازدهاست، اضافت بیانی.
اسیران خاک¹¹: تن‌پروران و مردگان.
اصل داران پاک¹²: انبیا و اولیا و ملایکه¹
علیه السلام.

مانند کوفه و بصره اقدام کرد. وی به دست فیروز
مکنی ابولؤلؤ کشته شد؛ مدار 1/

این خاک تاریک²: اشارت به ذات بشر و اشارت³
به قالب جاهل و کافر.
اندیک⁴: پنداری که.

باب الف و فصل کاف فارسی (گ)

استخوان بزرگ⁵: اسیل و بزرگ.
استخوان رنگ⁶: کاف فارسی، همایی و آن
جانوری مشهور که⁷ بر سر هرکه سایه کند،
آن کس بادشاه گردد.
اشتر گاوپلنگ⁸: هردو کاف فارسی، زرافه.
اهل رنگ⁹: لام¹ مکسور و کاف² فارسی، به معنی
اضافت خلق و اصحاب طمع و ریا و آرزو³ و

1. ر: «ملايکه عليه السلام» ندارد.

2. آنند 1/

اهل تمنّايي و اهل حلاوت و آنان که هوا⁴
دارند، و اصحابِ حشمت و اهلِ حيله و خیانت
و اربابِ شرم و خجالت و روشن و اندک مایه.
این تنگ⁵ نشیمن نهنگ: هردو کافِ فارسي،
اشارت⁶ به دنیا.
این پرده هفت رنگ: با⁷ و کافِ هردو فارسي،
اشارت⁸ به دنیا.
این⁹ دو رنگ: کافِ فارسي، اشارت به زمانه
به شب و روز، و غم و شادي، و نيکي و بدی،
و بادشاهي و فقيري، و قبيح و حسن و
امثالهم.
این کهن گرگ: هردو¹⁰ کافِ آخر فارسي، اشارت
به فلک، و به آدمي چالاک و عاقل.

باب الف و فصل ل

-
1. ت: «لام مکسور» ندارد.
 2. ر، ل: «کافِ فارسي» ندارد.
 3. ت: «آرزو... اندک مایه» ندارد.
 4. ت، ر، ل: واژه «آهو» دارد؛ تصحیح از روي مدار.
 5. ر: به جاي واژه «تنگ»، «نیل».
 6. ر، ل: «اشارت» ندارد.
 7. ت: «با و کافِ هردو فارسي» ندارد.
 8. ر، ل: «اشارت به» ندارد.
 9. ت: «این... کافِ فارسي» ندارد.
 10. ت: «هر دو... چالاک و عاقل» ندارد.

ابن وایل¹: سحبان بن وایل که مردی به غایت²
فصیح بود چنانچه بر سر جمعیتی³ تا یک سال
سال حکایات⁴ نامکرر گفته⁵ بود.
ابوالفضل⁶: کارکن سلطان محمود سبکتگین.
اُفتا سهیل¹: دو ستاره اند نزدیکِ سرطان، یکی
را شعر عبور و شعری خوانند، و دُوم را
شعریانی خواند و هردو را شعریان گویند.

1. مدار 1/

از خط گل²: عرش.
 اصحاب الشمال³: آنان که اعمالنامه‌های ایشان
 به دست چپ دهند، ارباب الشمال نیز.
 افضل الاشكال⁴: شکل مدور را⁵ گویند.
 افلاک ظل⁶: سخت حمایت.
 امیرالتحل⁷: امیرالمؤمنین علی ابن⁸ ابیطالب
 علیه السلام کرم اوجهه، و شاه زنبوران نیز
 که پیش امیرالمؤمنین علی علیه السلام
 مذکوره آمده اسلام آورده بود.
 امیرالمؤمنین علی علیه السلام را از آن
 وقت⁹ امیرالتحل گویند، و نحل¹⁰ جمع نحله
 است، و معنی آن دین است.
 این آبگون پل: اشارت به فلک است.

این دو منزل: دنیا و عقبی.

باب الف و فصل م

ابلق زرفام: کنایت از قلم.

ابن ملجم¹: عبدالرحمن ابن ملجم کُشندة

امیرالمؤمنین علی کرم ا وجهه.

اختر پنجم²: مریخ.

اختر هفتم³: زحل.

ادویه گرم⁴: کنایتی است از هوايچ⁵ دیگ مثل

زیره و فلفل و پیاز و مثلهم⁶.

اسطرلاب چهارم⁷: آفتاب.

1. مدار 1/

اشک خون بقم¹: اشکِ خونین.
 اشکِ شور و گرم²: واو و کافِ دوّم فارسي، اشک³
 غمزدگان و عاشقان⁴ را گویند.
 افسردیر اعظم⁵: آفتاب.
 افعی زردفام⁶: کلک و قلم.
 افگنده سم⁷: کافِ فارسي مفتوح، اسپ لنگ⁸ باشد
 باشد و از⁹ رفتار بازماند و بیکار، و¹⁰ آن
 آن اسپ که سم انداخته باشد.
 الف و دال و میم¹¹: آدم علیه السلام، و¹² الف
 به حساب ابجد یک و دال چهار و میم چهل،
 جمله عدد چهل و پنج می‌شود.

1. مدار 1/

الف اقلیم¹: اوّل اقلیم و کشور.
 الغ بیرام²: عیدِ فطر.
 ام الطعام³: گندم و جایگاهِ طعام در شکم،
 معده⁴.
 ام ملدم⁵: کُنیتِ تب که عرب حمّی گویند.
 امی صادق کلام⁶: محمّد مصطفیٰ صلیّ ا علیه
 وسلّم.
 این زال عقیم⁷: اشارت به دنیا است.
 این طارم: اشارت به فلک است.
 این قبا معلّم⁸: اشارت سوی فلک.
 این هفت خم⁹: اشارت.
 این یتیم: اشارت¹ به آفتاب و دُر بزرگ، و
 پیغمبرِ ما مصطفیٰ صلیّ ا علیه وسلّم. بهرام:
 مثله.

1. مدار 1/

باب الف و فصل ن

ابرسنبل گون²: ابرسیاه گون و خط³ نو دمیده.
ابرکهن⁴: دریای چون در شراب اندازند جمله
را بخورد، و تجوید او به زنبور.
ابروی تازیان⁵: ابروی اسپان تازی و ابروی
اهل عرب و شعرای عرب آنکه آه سوزان زند،
و عتاب کند و طعنه میزند.
ابلق مطلق عنان: روزگار و شتاب رو و
شتابنده⁶.
ابنای جهان⁷: کل⁸ مخلوقات از حیوانی و کانی
و نباتی.
ابن سیرین⁹: نام معبری مشهور¹⁰.
ابوحیان¹: نام زاهد توریتخوان و عالم²
ترسایان.

1. ل: «اشارت» ندارد.

2. مدار 1/

احمد حسن³: وزیر سلطان محمود سبکتگین انارا
برہانہ¹.

1. مدار 1/

اختر کاویان: به فتح²، عَلَم³ که او را کاویان
گویند.

اربعه⁴ ارکان: عناصر اربعه.

ارزن زَرین⁵: جرعة مَی زعفرانی و زرد⁶، و
ستارگان⁷، و سرشک منقل.

ارغوان تن⁸: مَرِیخ.

ازبن دندان⁹: طایعاً و راغباً و اطاعتاً و
طالباً¹⁰.

از پای درگشتن¹¹: بلغزیدن و بیفتادن و
درمانده شدن.

از پای درافتادن¹: بلغزیدن و بیفتادن و
درمانده شدن.

محبوس گردید تا به زمان مسعود از زندان خلاص شد و
مسعود او را در

از دو سندان چار دندان²: از دو سُم پسین و
 چهار دندان پیشینه.
 از لباس نفس عریان³: از لذت و حظ بیرون
 آمده.
 از هم شدن⁴: باز شدن و دریده شدن.
 اسپ چهارگامه ران⁵: کافِ فارسی، شتاب و
 چهارتگی روان⁶ کن.
 اسپ گلین: عبارت از قالب بشر است.
 استاد سرای هفت رخشان⁷: مشتری.
 استوریان⁸: به ضم و رای موقوف، ستور بند،
 دارنده ستوران و ستور⁹ بند و آنکه
 غمخوارگی ستوران کند.
 اشتوربان: شین¹⁰ معجمه، نام پرنده ای است که
 به تازی شود نیز گویند.
 اشکِ شکرین¹: آب چشم که از گریه شادی برآید².
 برآید².

1. ت: این اصطلاح ندارد؛ آند 1/

اصحاب‌الیمین³: آنان که اعمال‌نامه‌های ایشان
به‌دست راست دهند، ارباب‌الیمین⁴ نیز
گویند.

اصل فساد جهان⁵: قوم مهتر⁶ نوح علیه‌السلام⁷
که به‌طوفان آب غرق شده بود و قوم عاد که
به‌باد هلاک شده⁸ بودند.

افعی بیجان: فلک و دود و کمند نیز.
افعی قربان⁹: کمان که عربی¹⁰ قوس خوانند.
افلاک‌شناسان¹¹: آنان که هیئت افلاک¹² دانند، و
منجمان و ستاره‌شناسان¹.

افلاکیان²: ملایکه³ و سیارات و ثوابت، طایفه
 از بد مذهبان⁴.
 الف سان⁵: عبارت از نیزه و قدر است و مجرّد
 و مقل حال و فقیر.
 الف کوفیان⁶: عبارت از کژ و دوتا زیرا چه
 الف کوفیان کژ باشد، رسم خطّشان چنین است.
 ام الصبیان⁷: نام زحمتی است مهلک و کج
 کودکان، و⁸ در ضمیر مسطور است مادر دیوان
 کسی که این نام صبیان و صرع باشد چون
 عودالصّلیب که از آن جلسا سازند، آن چوب
 را در گردن او بندند بالخاصیّت صحت شود.
 امیر آب حیوان⁹: خواجه¹⁰ خضر علیه السّلام.

1. ت: «ستاره‌شناسان» ندارد.

2. مدار 1/

انجمن کهکشان¹: راه کهکشان.
اندر زبان²: بدگوي.
انس و جان³: آدميان و پريان.
انگشت بر حرف نهادن⁴: عيب کردن و خطا گرفتن
از⁵ معافي و حرف.
انگشتان کنيزکان⁶: گونه از انگور کوهي⁷ است
از به تازي اصابع الجواري خوانندش⁸.
ايام البرهان¹: روزهاي معيناند که در آن
روزها مردمان در صحرا روند و آن اسپان

درآمده. به موجي روايات اسلامي وي يکي از
جاويدانان است؛ مدار 1/

بگرو مي‌دوانند تا اسپ کسی که سبقت کند از
دیگری گرو برد، عبدالواسعی بیت:
سرمه چشم ستاره حلقه گوش مجره نعل
این خماین گون: خا و کاف فارسی هردو مضموم،
اشارت به فلک است.
این دژ روئین: زای² فارسی، اشارت به فلک
است.
این ده ویران³: اشارت⁴ به دنیا است.
این زنی: اشارت به دنیا است، این پیرزن نیز
گویند.
این نقره‌گیران: کاف⁵ فارسی، دنیا داران و
زله⁶ داران.

باب الف و فصل و

ارجو⁷: امید دارم من.
ازبن سی و دو⁸: ازبن سی و دو دندان یعنی از
کمال اطاعت و انقیاد و فرمانبری⁹.

-
1. ر: این اصطلاح ندارد.
 2. ت: «زای فارسی» ندارد.
 3. ر: میران.
 4. ت: «اشارت» ندارد.
 5. ت: «کاف فارسی» ندارد.
 6. ت: برآواز.
 7. شرفنامه 1/

از در مشو¹: یعنی از در بیرون مرو، از درون در مشو.
 از سی و دو²: دهان از سی و دو بن دندان.
 از کمر او: از عبادت محمد علیه السلام و به قوت³ او و حمایت او.
 استخوان در گلو⁴: مزاحمت و تشویش.
 الماس تو⁵: دندان تو.
 ایوان نو⁶: کشک و برج حمل.
 این زال⁷ ابرو: اشارت⁸ به آسمان و اشارت⁹ به دنیا و به ماه نو.

باب الف و فصل ه

ابادا¹⁰: هلاکگر خدای تعالی.
 ابرمرده¹: دارویی است چون در آب اندازند درخورد، و به تازی اسفنج خوانند².

-
1. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 2. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 3. ت: «به قوت... حمایت او» ندارد.
 4. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ جهانگیری 3/

ابعاد ثلاثه³: طول و عرض و عمق عالم.
ابن ا⁴: بعضي بدبختان مهتر عيسي عليه السلام
و عَزِيرُ را گفتندي، نعوذ⁵ بالله منهما.
ابن مقله⁶: نام واضع خط که از خط سرياني
به خط عربي که معمول و معروف است او وضع
کرده.

1. برهان 1/

ابوزنه¹: کُنیت بوزنه گیتی².
اختران تپ زده³: ستارگان لرزان و گردان و
درفشان⁴.
ادریس‌خانه⁵: بهشت⁶.
اردهاله⁷: نام طعامی است که به‌تازی سنجینه⁸
خوانند.
ارزن ریزه¹: قطراتِ باران و جُرعه‌های مَی.

آنکه خطّ کوفه را تغییر دادی؛ صاحب مؤید گوید که
مرا از یکی سماع است که در کناره دریایی علامتِ
پای‌های جانور پدید آمده بود، از آن خطّ استخراج
کرده‌اند. نام واضع خطّ ثلث بوده؛ غیاث

از دود تیره: از ابرسیاه و از بخارات
سیاه².

ازدهان زاده³: مرغی.

ازدهان مار بیرون آمده⁴: راست و لطیف و
درفشان آمده.

استخوان افشانده⁵: تخم خرما⁶ کاشته و بر
زمین ریخته.

اسدا⁷: امیرالمؤمنین علی کرم⁸ ا وجهه⁹ را
گویند که اوّل امیرالمؤمنین حمزه رضی ا

عنه را اسدا¹ خطاب بود، بعد شهادتِ علی کَرَم
 کَرَم ا وجهه را گفتند.
 اشتر زهره²: غردل و کاهل.
 اقبال یک هفته³: اقبال اندک روزه.
 انگبین‌خانه⁴: زنبورخانه.
 اوّل و آخر شده⁵: اوّل مخلوقات و انبیا است
 محمّد مصطفی صلی ا علیه وسلّم.
 اوّل وصله⁶: اوّل شبی.
 ایرمانخانه⁷: این خان و جهان عاریتی.
 این بارگاه⁸: اشارت به دنیا⁹ است.
 این پرده¹⁰: اشارت به فلک است.
 این ترک سلطان شکوه¹¹: اشارت به آفتاب است.
 این خاک تیره¹²: قالب¹ و تن بشر.

1. ر: «اسدا» ندارد.

2. ل: این اصطلاح ندارد؛ آند 1/

این دامگاه²: دنیا.

این دو³ سه پیرانه ده: اشارت⁴ به اقلیم سبع است⁵ و حواسِ خمسَه.

این زال⁶ مستحاضه⁷: اشارت به دنیا است.

این سیلگاه⁸: اشارت به دنیا است.

این عروس برهنه⁹: اشارت به آفتاب است.

این کارخانه¹⁰: اشارت به دنیا است.

این کارگاه¹¹: کافِ دوّم¹² فارسی، اشارت به آسمان¹³ دنیا است.

این کوی هفتاد راه¹⁴: دنیا.

این نُه حُجره¹⁵: اشارت به نُه فلک است.

این نُه صحیفه¹: اشارت به نُه فلک و آسمان².

-
1. ت، ر: به جای «قالب»، «ذاتِ بشر».
 2. ل: این اصطلاح ندارد.
 3. ت: «دو سه» ندارد.
 4. ت: «اشارت به» ندارد.
 5. ت: «است و حواسِ خمسَه» ندارد.
 6. ل: «زال» ندارد.
 7. آنند 1/

این هفت نقطه³: اشارت به هفت ستاره فلک است.
این هفت خانه⁴: اشارت⁵ به هفت فلک⁶ است.
این هفت جزیره⁷: این اشارت⁸ به هفت کشور است.
ایوان ماه: آسمان⁹ اوّل یعنی آسمان دنیا و
بُرج سَرَطان.

باب الف و فصل ي

ابرسگاهني¹⁰: سین¹¹ مهمله مکسور و کاف
فارسي، ابرسيّاه.
ابلق عمرمني¹²: روزگارِ عمر خوشي و فرح‌بخش و
خوَرَم.

1. ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند 1/

ابن الليالي¹: ماه و ستارگان و با نوران شب
پره .

ابوعلي²: نام حکيمي پسر سينا و نيز پدر
حسنين طبيب که مشهور³ است، و نام شاعري
که او⁴ را بوعلي دقاق گفتندي، و ابوعلي
سينا وزير فخرالدولت⁵ بادشاه ري بود، و⁶
در لغت بوعلي مژح گفتند، و⁷ آنکه گویند
ابوعلي سينا شاگرد لقمان حکيم⁸ بود دروغ
است.

ابويحيي⁹: کُنيت ملک الموت.
اجرام سماوي¹: به فتح²، ستارگان³.

شده است. پس مدار هم همین واژه نگاشته است؛ مدار
/1

ارتفاع مَي⁴: برآوردن و روشن کردن مَي.
 از آنجهاني⁵: آنکه از مرض موت صحت باشد.
 از استخواني: از خسته⁶ و خرما و از اصل⁷.
 از بيست نيمي⁸: مالِ زکوة از بيست درهم نيم
 درم دادن يعني چهلم حصّه چون دويست درم
 جمع شوند.
 از كعبه چوبگذري⁹: اگر وراي¹⁰ كعبه چون¹¹
 تصوّر كني.
 اژدهاي حمري¹²: ضحّاك، و حميري نام قبيلة
 ضحّاك و ماران ضحّاك است.
 اسماعيلي¹ و اسماعلي و سماعلي: همه به كسر،
 قرباني و نيز طايفه اند كه نرة اسپ
 مي پرستند.

اصابع الجوارى² : انگشتان کنیزکان و آن از
 انگور کوهی است.
 اصل بشری³ : آدم علیه السلام .
 اغانی سُرای⁴ : مطربی را گویند .
 اکدش روحانی و جسمانی⁵ : دل .
 الپ ارسلانی⁶ : بای⁷ فارسی، شیري و شیرافگنی و
 دلاوری، و⁸ هرچه منسوب به الپ ارسلان شاه که
 بادشاه بود چنانچه مهر الپ ارسلان شاهی و
 خطبة الپ ارسلان شاهی و عهد الپ ارسلان
 شاهی .
 امهاتِ سفلی: چهار⁹ طبع را گویند .
 انباردگی¹⁰ : رای¹¹ موقوف و کافِ فارسی، پُری و
 نعمت، و¹ آنچه بدان انپاشت
 کنند .

1. ل: این اصطلاح ندارد؛ شرفنامه 1/

انجم‌کشای: منجم و استاد² در علم نجوم.

انجم گردون پیمای³: کواکب سبعة.

انجمن ساي⁴: باقیمانده مجلس و سرکوب اهل مجلس و مجلس‌ها⁵ دیده و به مجلس رسید.

انجیرِ وزیری⁶: انجیری است سپید و به غایت⁷ شیرین.

انگورِ فخري⁸: کافِ فارسي، انگوري است به غایت خوب و خوشتر از انگورهاي ديگر.

انگورِ مثقالی⁹: انگوري است مخصوص در شیراز می‌شود، آن را تشبیه به عقد¹⁰ ثریا کرده‌اند.

انگوري¹¹: می است به غایت از انگورها باشد.

اولین آيتي¹²: محمد مصطفی صلی ا علیه وسلم.

ایوب خوزي: وزیر امیرالمؤمنین مسعود¹³ است.

1. ت: «و آنچه بدان انپاشت کنند» ندارد.

2. ر، ل: «استاد در علم نجوم» ندارد.

3. مدار 1/

باب الباء مشتمل علي الفصلين: فصل الاول في المفردات

باب با و فصل الف

با¹: حرفي است مصاحبت را فايده دهد به معني
مع، و به بار و طعامي است كه با شوربا بود
چنانچه دوغ با و شوربا و زيربا، و² به معني
باز نيز.

بابا³: پدر كه به تازي اب خوانند، خواجه⁴
سلمان راست:

باباي شفيق فرزند

باحورا⁵: هفت روز در تمام سال كه سخت گرم
باشد چون آفتاب در برج اسد درآيد باحور

1. مجموعة 6: با آش و خوردني بود؛ شرفنامه 1/

شروع شوند، گرما بسیار بود، غیر الف
باحور نیز گویند، و با خای معجمه نیز.
بادپروا¹ : دال موقوف و بای دوّم فارسی،
روزی که بررُخ باد نهند.
باقلا² : از جمله نوعی از حبوبات است.
بالا¹ : اسپ که² تازی فرس خوانند، و قد و
قامت، و ضدّ زیر، و هرچه آویخته بود.

واژه یونانی است به معنی روزگار آزموده و ایام آن
هفت روز است، بعضی گویند هشت روز؛ مدار 1/

بانوا³: نام⁴ مردی که بعد فقر⁵ شدید توانگر
شده بود، قصّة او در شرفنامه مذکور است.
بِتّا⁶: به کسر با، بگذار و گذارنده⁷، و به ضم
بابت و محبوب و معشوق من.
بپغا⁸: به وزن بیضا و قیل⁹ به وزن ایغا به کسر،
طوطی است، کذا فی الدستور و به فتح نام
نواپی و طغرا هردو.

بحیرا¹: به‌ضمّ بای و جیم فارسی، نام راهبی
از راهبانِ ملک شام که به‌انتظار محمد
مصطفی‌ی‌لی ا علیه وسلّم بر سرکوهی یومعه
ساخته بود.

1. یحیی بحیرا؛ شرفنامه 1/

بخارا¹: به‌ضم²، نام شهری است.
بذرقطونا³: اسپغول.
برزویلا⁴: نام مبارزی از مبارزان⁵ افراسیاب
بود.
برشجا⁶: نام مقامی میان⁷ ایران و توران زمین
است.
بری‌یصیا⁸: نام ولی است که به‌وسواس ابلیس¹
شیطان لعین کافر گشته بود²، نعوذ بالله.

1. فرهنگ فارسی /5

لطایف این حکایت چنان است که بریصا هفتاد سال خدای را عبادت کرده و دیوان و شیاطین در کار او عاجز شدند، ابیض که پسر ابلیس بود میم اغوا و اضلال او بر ذمه خود گرفته پیامد به‌یورت آدمی و در یومعه او به‌ریاضت مشغول شد و زاهد از شدت مجاهدت او متعجب شده مرید اوست. ابیض عزیمت رفتن کرد و کلمه چند جهت شفای مرضی و عاقبت اهل بلا به‌وی آموخت، پس به‌شهر آمده شخصی را به‌مرضی مبتلا کرد و باز به‌یورت طبیبی ظاهر گشته اهل او را گفت: علاج او جز به‌دعای بریصا میسر نیست. آن کس را بر در یومعه بریصا آوردند، او آدمی بر او دمید، شیطان دست از او بازگرفت و شفا یافت. القصه مردمان را به‌بلا مبتلا و مختل ساخت و بر بریصا ارشاد می‌نمود و به‌کلمات او می‌گذاشتتا دختر ملک را میسر حق ساخت و او را به‌یومعه زاهد آوردند، او دعایی کرد و ابیض او را بگذاشت، یحیٰ یافتند، دختر را به‌زاهد سپردند و او زاهد را وسوسه کرد تا با او به‌فاحشه اقدام نمود و از خوف فضاحت او را بکشت و ابیض برادرانش را بر آن مطلع ساخت، و زاهد را گرفته بردار کردند و ابیض بر آن یورت برو ظاهر کرد و گفت مرا سجده کن تا ترا خلاص کنم، زاهد سجده کرد، ابیض از او بیزاری نمود، و آن بی‌سعادت بعد از آن با آن همه عبادت در ورطه شقاوت ابدی گرفتار گشت؛ فرهنگ فارسی 5/

برنا¹: بهضم² با، جوان و ظریف و خوشخوي،
بهفتح نیز و قیل بهکسر با في الضمير، و³
در دستور بهضم با مصحح است.
بسا⁴: از زیاد است، بسیار و اندک و کم کردن و
چیزی کم و⁵ از ضد او بسیارتر و اندک.
بغا⁶: به وزن دغا، حیر و باغي شدن و سر
برزدن بر یکدگر، بهتازی زبان⁷.
بغرا⁸: بهضم، نام پادشاهی خوارزم، و آن
کلنگ که پیشرو گله خود باشد در پریدن، و

1. شرفنامه 1/

نوعي از طعام خراسان، و شتر¹ بزرگ، و این لغت ترکی است.

بقلة الحمقا²: خُرمه که او را بقلة مبارکه و بقلة زهرا نیز گویند، هندوي «لونغ» گویند، و³ آن سبزه‌اي است ترش يعني⁴ کهول.

بقلة زهرا⁵: همان بقلة الحمقا.

بلکا⁶: دانا، و این ترکی است.

بنا⁷: به‌جاي تا نون نیز الباء⁸ مع النون المکسوره، به‌معني بگذار و گذارنده.

بُنبا⁹: به‌ضمّ، آشي که از گوشت بُزکوهي پزند.

1. ت: این واژه ندارد؛ ل: «شتر نر» به‌جاي «شتر بزرگ»؛ مدار 1/

بوذوا¹: به ضم شتر بچه، این لغت ترکی است.
 بوقا²: کار محل.
 بویا³: با واو فارسی، چیزی خوشبویی و چیزی بدبویی نیز.
 بها⁴: به فتح، زیبا و رواج و ارزش⁵ و قیمت.
 بیا⁶: به وزن رواء، پُر و بیاکن به معنی پُرکن، بیاکنند یعنی پُرکنند.
 بیجا⁷: به کسر، کهربا، مختصر از بیجاد که هندش «کپور» گویند، و به زیادتها نیز.
 بیدپا⁸: نام برهمنی در هند «تَهَّه».
 بیضا¹: به فتح، قصری است به بصره بناکرده عبید بن زیاد، و به تازی آفتاب، و ید بیضا که

1. شرفنامه 1/

معجزة² موسیٰ علی نبینا پیغبر علیه السلام
بود.

باب بای تازی و فصل بای تازی

ب³: به معنی باد⁴ برو دروبر، و به معنی قسم
چنانچه به خدا و به رسول خدا⁵، و یکی از
حروف تهجی⁶ است، و آنکه با به معنی بای
فارسی گویند⁷ محض غلط است، و⁸ بای زایده
نیز آید و آن را مفتوح خوانند.

1. فرهنگ فارسی 5/

باب¹: پدر که عربی اب خوانند، و باب کتاب و
شان، و در خانه و دروازه² تازی³ است،
خواجه⁴ سلمان راست، بیت:
در حق باب شما آمد
هرکجا فصلی ازین باب
بتاب⁵: به فتح وزن سحاب، نام طعامی است که
از برنج⁶ و دوغ و یخ پزند.
بدخشب مذاپ⁷: لعل بدخشانی گداخته، بدخشی
نیز گویند.
بوب¹: به وزن خوب، بساط و فرش.

1. وفایی

باب باي تازي و فصل باي فارسي (پ)

برجاسپ²: نام مبارز توراني که برابر پيران
سرلشکر افراسياب بود، به جنگ گودرز سرلشکر
ايران آمده بود.
برز اسپ³: باي آخري فارسي، اسپ خنگ.

باب با و فصل ت

بايست⁴: حاجت و اندروا و نیاز و چنانچه⁵
مي‌بايست⁶.
بپوست⁷: به ضمّ باي فارسي، نام شهري و نام
ولايتي است.

1. جمالي

بُت¹: به‌ضمّ، هورت² و آنکه تازی او را ینم خوانند.

بَت³: به‌فتح، آهار جولاهه که بر تارهای جامه بافته مالند تا شفقت نماید، و برنج پخته، و آنکه هندوی «بان» و «ماندی» گویند، و بَت به‌فتح تفریس هم.

بُخت⁴: به‌فتح⁵ به‌وزن رخت، چرم موزه و کفش و پای افزار که باشد و نصیب و حصّه و دوات⁶.
بُخت⁷: به‌ضمّ، نام پادشاهی جبار که پدرش نصر نام داشت، و او بیت‌المقدس را خراب⁸ و

غلبة سبکتگین دبیری وی و یاحب دیوان رسایل بود.
به‌قول عوفی او دوتا دیوان فارسی و عربی داشت.
(فرهنگ فارسی 5/)

ویران ساخته¹ بود، و با یای فارسی مفتوح
 لگدن و به معنی بزند².
 بخت³: هردو مفتوح، آواز هر چیز.
 بدست⁴: به کسر و دال مفتوح، آنکه شبر
 خوانند.
 برات⁵: وجه و مشاهر.
 برات⁶: به فتح، بیزاری.
 برگست⁷: با¹ و غین مفتوح به وزن² بر بست،
 تره ای است بهاری که آن را چهارپایان
 خورند و فربه گردند.

1. ر، ل: کرده.

2. ل: پزید، و معنی این واژه هست «زدن کسی را».

3. ر، ل: این واژه ندارد؛ سرمه

برگاشت³: به فتح، یعنی برگردانند.
برنجاست⁴: به فتحین، بوی مادران.
بروت⁵: به ضمتین، موی لب که تازی سبلیت
خوانند، به واو فارسی نیز.
بست⁶: به فتح به وزن خست، منجمد و ضماد⁷ گشته،
و کوه و حریر منقش که درو مشک پیچند.
بشارت⁸: به کسر، مژده، خبرخوش¹.

هندش «پتوالی» گویند؛ مجموعه

البطشت²: السطوت و الاخذ بالعنف.
 بطن الحوت³: رشا که منزلي از منازل قمر⁴ است.
 بکلمات و بکسمات⁵: با و سین هردو مفتوح،
 توشه‌اي است از آرد و روغن ترکیب کرده
 به شکل تعویذ می‌سازند و در فرن می‌پزند، در
 هوای تابستان با شربت و خواه با شوربا
 می‌خورند لطیفر⁶ می‌شود.
 بلنجاست⁷: همان⁸ برنجاست یعنی بوی مادران.
 بندخت⁹: با و دالِ فارسی مضموم، چهره.
 بوت¹⁰: به ضم، ران، ترکی است.
 بوی‌پرست¹: بای دوّم فارسی، سگ که به‌بو شکار
 را بگیرد.

1. ت: «خبرخوش» ندارد.

2. ر، ل: این واژه ندارد.

3. مدار 1/

بهست²: بای تازی و سین مشدد، پخته.
 بهشت³: با⁴ بای تازی مفتوح به وزن سرشت، یعنی
 باغ و گلزار که درو جمع آرزوها مهیا باشند
 و مرغزار شگرف، و ضدّ دوزخ.
 بیات⁵: بای مفتوح، نام ایزد تعالی، به زبان⁶
 ترکی است.
 بیخست⁷: بای مکسور و یای فارسی، محبوس¹ یعنی
 بندی، و چیزی که از بُن و بیخ برکنده
 باشند، به ضمّ خا و فتح² با نیز.

1. آند /1

بیدخت³: به فتح و کسر با، نام ستاره‌ای⁴ است
که در آسمان سیوم، عربی زهره خوانند و
منجّمان آن⁵ را سعدِ ایغر گویند.

باب با و فصل جیم تازی

بابونج⁶: نام¹ دارویی است که مفرحات، و
بابونه² هم گویند.

وفایی

باج³: آنچه از ابنای سُبَلِ زیر دست به‌زبردستی
بستانند و خراجی و باجی که باجیان⁴
ستانند نیز به‌جای جیم زای فارسی یعنی باژ
نیز خوانند.

بپروج⁵: به‌فتح، استنگ⁶.

بتنچ⁷: بای مکسور و تایی مفتوح، افشردن.

بتانچ⁸: به‌جای نون اوّل تایی دو نقطه بالا
نیشته است.

بج⁹: به‌فتح¹⁰، اندرون دهن.

1. ر، ل: «نام» ندارد.

2. ر: «بابونه هم گویند» ندارد.

3. وفایی

بخج¹: برنج، همان بخج.
 بذرالبنج²: هندوي «دهاتوره» گویند، و اجواینِ
 خراسانی.
 بُرج³: کوشک و منزل ماه و ستارگان.
 برخنج⁴: با و خاي مفتوح، دیوستنبه⁵ و گرانی
 گرانی که مردم را در خواب بگیرد که آن⁶
 را به تازی کابوس خوانند و هندوي «اجهاوا»
 گویند.
 برنج⁷: به کسرتین، غله و شالي مقشر کرده¹ که
 که ارز خوانند، هندوي «چاول» گویند،

1. ر، ل: این واژه ندارد.

2. ر: بدرایسنج؛ ل: بذرالبیخ؛ برهان 1/

دارویی² است که بیرنگ گویند، و جنسی از معدنیات که هندوی «تانب» گویند. برنج به‌فحتین و رای مهمله آن باشد که برای تاریکی یا کوری به‌دستبردن و آوردن بینند. بروج³: جماعه. بژوج⁴: بای مفتوح و زای فارسی مضموم و مفتوح، پیدا کردن. بسانج⁵: به‌وزن نماند، بیخ گیاهی است که به‌هیئت هزار پای بود و بر چرم او کرم‌ها باشند و چون او را بشکند زرد برون آید. بنفسج¹: با و نون و سین هرسه مفتوح، بنفشه و آن گلی است به‌رنگ سرخ که به‌سیاهی زند و

دراز و پیچان با برگهای دُم‌دار تخم مرغی دراز اندام و گلی‌های سفید خوشه‌ای و میوه‌های کوچک گرد قرمز، مزه میوه آن تند است، و این را از کابل آرند؛ مدار 1/

گلي است كبود وام كه تيغ و زلف و كوزي² و
 سرفروافگندگي و مراقبه بدو تشبيه كنند.
 بشنچ³: به كسر و شين معجمه مفتوح، تاب روي.
 بَفبج⁴: بای مفتوح و فاي ساكن، آن خوي كه
 به وقتِ سخن كردن از دهن بيرون آيد⁵، به ضم⁶
 با نيز.
 بلنچ⁷: به فتح تين⁸ به وزن⁹ پرند، قدر چيزي.
 بلوج¹⁰: بای¹¹ مفتوح و لام مضموم، آن پارة
 گوشت لعل¹² كه بر سرخروس رسته¹ بود، و

1. شرفنامه 1/

آنچه بر سر تیزی طاق و ایوان و مانند آن
کنند.

بنانج²: با و نون دوّم مفتوح، چون دو زن یا
بیشتر در حباله یک شوهر بوند هر یکی از آن
زن با زن دیگر بنانج بود، اهل هند «سَوکن»
و «سَوَت» گویند. به جای³ نون اوّل تاي دو
نقطی، قاضي ظهراالدّین⁴ در فرهنگ خود نبشته
است.

بنج⁵: به ضم به وزن⁶ کنج، افسردن، و بعضی
به فتح با نیز گویند معرّب بنگ، دارویی است
که برای اشتها و پنج دفع هموم یکی عطر، و
دوّم معجون سرطانی، و سوّم ماده الحیا و

1. آن را تاج خروس گویند.

2. وفایی

چهارم معجون الافاني که تریاک اکبر گویند
و پنجم دواء المسک.
بوغنج¹: بای مضموم و غین معجمه مفتوح، سیاه
دانه.
بنموزج²: نمودار و نمونه و چاشنی.

باب بای تاري و جيم فارسي (ج)

بازپیچ³: زاي⁴ معجمه موقوف و جیم فارسي،
رسني که دوتا باشد بیاویزند و⁵ اغلب برو
عورتان نشینند و از بهر بازی بجنبانند و

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ برهان 1/

بُسْرايند¹، و² آن را به واو و خا يعني و از
 نيخ، و به هندوي «پينگ³» گويند.
 باورچ⁴ : با جيم فارسي چاشني‌گير و مطبخي،
 اين لفظ تركي است.
 برخچ⁵ : با و را هردو مفتوح و جيم آخر
 فارسي، زشت و پليد.
 بسيچ⁶ : با و سين مكسور، قصد و آهنگ و ساز،
 و به فتح با و يا و جيم هرسه فارسي نيز
 ايح يعني پسيچ.
 بلخچ⁷ : با و لام هردو مفتوح و جيم فارسي،
 زاكِ سياه كه بدان خضاب كنند، و تازي آن
 را زاج خوانند.

باب با و فصل د

-
1. ر، ل: «بُسْرايند» ندارد.
 2. ت: «و آن را... از نيخ» ندارد.
 3. ت: پنكه، ولي در ايل اين جهولا است.
 4. مدار 1/

باد¹: آنکه به تازی ریح خوانند، و تکبر و
مست² و ناچیز، و دوم روز از ماه دهم، و
بیشتر به ذالِ معجمه گویند، و به جای³ دعا
لیز چنانچه گویند، عمرت⁴ دراز باد، و عدو
عدو درگداز باد، قدرت بلند باد و دشمنت
در کمند باد و امثالهم.
باد آورد⁵: گیاهی است که به تازی شکاع
خوانند¹، و به هندوی «دهماسه²» گویند، و³ گنج
گنج باد آورد نام نوایی است.

1. مدار 1/

باربد⁴: بای اوّل فارسی و دوّم بای مفتوح و
مضموم، نامِ مطرب خسرو شیرین که سرود سجع
گفتی و آن سرود را خسروانی نام کرده اند⁵.
بادغد⁶: بادغرد.
بالاد⁷: اسپ جنیبت.

پرویز برپادشاهی از حدودِ ولایت خویش به ودیعه
روان داشته، بادِ آن کشتی‌ها را به سرحدّ لشکرِ پرویز
رسانیده. پرویز آن را به غنیمت گرفته و به لشکر
ایثار کرده و گنج باد آورد نام نهاده؛ مدار 1/

باورد¹ : واو² مفتوح و رای ساکن به وزن³
ناورد، نام شهری است از بلاد خراسان،
ابریشم⁴ باوردي نسبت بدو دارد.
بخرد⁵ : به کسر و خای ساکن و رای مفتوح، مرد
دانا و هوشیار.
بد⁶ : به فتح ضد نیک، و رکوی نیم سوخته و سخت⁷
سخت⁷ و سخت کهنه و سوده که در آن آتش زود
زود گیرد⁸، و گیاهی است که زیر چقمق
نهند، و قیل بدو⁹ معنی اخیر با بای فارسی

1. شرفنامه 1/

فارسي مضموم و بُد مختصر بود و بوك و خف
 نیز گویند.
 بدرود¹: با و رای مضموم و واو فارسي، وداع و
 ترک و علیحده شدن، و او عربي نیز.
 براژد²: با و زاي فارسي هردو مفتوح، يعني
 زیبد و رسد و روشن شود، و به کسر با نیز.
 برد³: به ضمّ با ضدّ آورد و بردن مصدر اوست، و
 جامه اي است نرم که پوشش زمستاني⁴ بود، و
 قیل جاه اي است ستبر که او را بردیماني
 گویند، و آن مخصوص پوشش خلایه⁵ موجودات
 محمّد مصطفیٰ یلّی ا علیه وسلّم بود کذا في
 ثنای محمّدي و برد بای مفتوح به وزن، آن
 باشد که گویند که از راه دور شو.
 بردا برد⁶: به فتح با، دورشو (تکراري⁷)، عربي
 عربي طَرَقُوا خوانند.

1. شرفنامه /1

برومند¹: بای مفتوح و رای مضموم، برخوردار
و توانا و خورم² و کامیاب و یاحب میوه‌ای³
بارور، با⁴ واو فارسی نیز.
بزرگ امید⁵: کاف و یا هردو فارسی، استاد
⁶خسرو شیرین.
بزند⁷: اول⁸ مضموم و دوم مفتوح به وزن⁹ کمند،
کمند، گیاهی¹⁰ است خوشبوی بهاری که آنرا
برغست نیز گویند و بعضی به‌با و زا هردو
فارسی نیز گویند¹¹، و قیل به‌ضم.

1. شرفنامه 1/

بُسَد¹: بای مضموم و سین مهمله مشدّد مفتوح
آنکه به‌تازی مرجان خوانند و او در قعرِ
دریا چون درخت بروید و رسن‌ها در آن
افگنند، به‌تکلیفِ هجوم برکشند و برکنند
چون باد و آفتاب بر آن رسد سرخ و سخت²
گردد و در کحل بسایند قوّت بصر زیادت کند،
هندوی «پنوالی³» گویند، به‌سین⁴ مخفّف نیز
گویند.

بسرشد⁵: سرگشته کنند.

بشکلید⁶: با و کافِ مفتوح و لام مکسور، رخنه
و نشان گرد⁷ و سرناخن و انگشت درافکندن،
قاضی ظهیر دلوی در فرهنگنامه خورد
پشتلکید⁸ نوشته است.

بشید⁹: شیفته شود و ويله.

1. شرفنامه 1/

بغداد¹ : نام شهري است كه آبادان كرده
اميرالميمنين علي بن عدا بن عباس رضي ا
عنهم، و پيش از آباداني باغ داد گفتندي،
از آنكه هر هفته نوشيروان در آنجا حاكم
مي‌شد و داد خلق مي‌داد، چون شهر بنا شد
الف حذف كردند بغداد شد، و نيز بغداد خطي
از خطوطهاي جام جهان‌نماي گفتندي، و آن سه²
سه² خط بودند خط جور و خط ازرق و خط
بغداد.

بلكفد³ : با و كاف هردو فارسي مضموم، رشوت،
با⁴ و كاف عربي ايج است.
بُلند⁵ : باي مضموم و مكسور و لام مفتوح ضد
پست و مرتبه و آسمان.

1. شرفنامه 1/

بنامیزد¹: به‌فتح، بسم ا و لفظ² در یفت کسی
 یرف کنند، مختصر از بنام ایزد است.
 بند³: به‌وزن⁴ چند، مکر⁵ و حلیه و علم بزرگ و
 نام ولایتی، و طمع و طلب و محنت و ده دسته
 و محبت را گویند، و جنس و خیال، و
 غلیواز، با یای فارسی، نیز، و توقّع و پل
 که بر لب⁶ آب بندند.
 بنلاد⁷: به‌وزن بکشاد، بنیاد، و پنداد نیز
 گویند.
 بنیاد⁸: به‌ضم، بنا⁹ و بیخ ماده.
 بوارِد¹: با بای مفتوح و رای مکسور، چند
 ترشی² که از جنس و مخلّلات³ جمع می‌کنند آن
 را بوارِد می‌گویند.

1. سرمه

بود⁴: ویران کُشي، این لفظ ترکی است.
بودوبد⁵: به‌ضمّ با و واو، خف و آن آنست که
آتش از سنگ و آهن درو افتد و سوخته گردد،
و بوک نیز گویند، و گیاهی است که زیر
چقمق نهند.
به‌آفرید⁶: نام دختر گشتاسب.
بهزاد¹: به‌کسر، اسفندیار بن گشتاسب شاه را
گفتندی، و² نام اسپ سیاوخش که او را
شبرنگ بهزاد گفتندی.

1. شرفنامه 1/

بیاد³: یعنی بیداری.

بید⁴: با و یای فارسی، موش، و نام درختی است که بار ندارد، و آن هند نوع است، بعضی از آن در ظلمات‌اند و⁵ آن را گربه بید نیز گویند، و به‌معنی باشید و باد و بید و بیهوده و ناسودمند و هرزه و⁶ برگ نیز خوانند و برگ بید را به‌تیغ تشبیه کرده‌اند، و⁷ نام شهری از مازندران.

بیداد⁸: یای فارسی، ظلم و نام شهری که بادشاه آن آدم‌خوار¹ بود و رستم او را فتح کرده بود.

1. شرفنامه 1/

بیدوند² : به فتح، نام دارویی است، شاهدانه نیز گویند.

بیهود³ : با یای فارسی، بیفایده و هرچه از تف آتش زرد و سوده شده باشد و رنگ زرد نماید.

بیرزد⁴ : یای مکسور و یای فارسی، نام دارویی است که بریزه نیز گویند و به تازی قنّه⁵ خوانند.

باب با و فصل ر

سغد رفته و پس از دو هفته به این شهر که دژی استوار بود رسید و کافور را گرفته و گرز بر سر وی زد و وی را به جهنم وایل رسانید؛ سرمه

با¹تر: تاي مفتوح، کلنگ، و نام مردی، بابر
 با هردو با نیز.
 با²حور: با حاي حطّی، بخاري است که از زمین
 خیزد، و في الصحاح با حور و با حورا
 به وزن عاشور و عاشورا وَهُوَ شِدَّةُ الْحَرِّ فِي
 التَّمُوزِ.
 با³ختر: خاي⁴ موقوف، مغرب⁵ و بعضی برعکس
 مشرق را گویند، و قيل آفتاب کذا⁶ في
 الضمير.
 با¹خور: با خاي منقوطة² نیز، و آن پانزده
 روزاند که در تمام سال سخت گرم بود³.

1. ت: بابر؛ شرفنامه 1/

بادبر⁴: دالِ موقوف و بای دؤم مضموم، فرفره
[که⁵ هندوي «پهرکی» گویند].

بادغر⁶: دالِ⁷ موقوف و غینِ معجمه مفتوح، جای
بادگذار و آن موضع که در آنجا باد از هر
جانبی برسد و آن عمارت است مخصوص و
مشهور.

بادانجیر⁸: نام درختی است معروف.
بادگیر⁹: دالِ¹⁰ موقوف و کافِ فارسی مکسور¹،
آن روزن که بر رخ باد نهند.

1. سرمه

بادیر² : دالِ مکسور، آن چوب که در میان
دیوار نهند³، و به‌بای فارسی نیز.
بادفر⁴ : قطع چرم مدوّر ریسمان دوتا درو
ساخته بکشند تا بگردد، و از چوب نیز بود،
هند «پهرکی» خوانند.
بار⁵ : میوه و گزر و حمله بارنده¹ و تنکی
جامه و جزِ آن، و بزرگ چنانکه گویند

1. ت: «مکسور آن» ندارد.

2. شرفنامه 1/

بار خدا و بارِ عام² پید³ ا شدن چنانکه
 گویند سلطان بار داد و ملاقات کرد، و
 درآمدن بر⁴ کسی چنانکه گویند فلان کس
 باریافت یعنی درآمدن یافت⁵، و پُرکردن
 چنانکه گویند یَحنک بار کرد، و پختن اشربه
 مطربه چنانکه بار بکنی و حاجت چنانکه
 گویند دربار وعده که نویسندگان⁶
 می‌نویسند، و کرت و بار⁷ آوند محصل و
 باجیان⁸ و نادان⁹ گرفتن کسی را.
 باردار: درخت میوه‌دار، وزن حامله.
 بارگیر¹⁰: با کاف فارسی، آن اسپ و شتر دستور
 که کسی را برای سواری و یا برای بار
 عاریت¹ دهد.

و سلوک و سلاطین را بارگاه گویند، به‌معنی کُرّات
 یعنی بارها، حمل چون بار شتر و گاو و خر و امثالِ
 آن؛ مدار 1/

بارور²: راي اوّل موقوف، آن پلة بزرگ که
 به ريسمان بربنندند و به سقف آویز و بجنبانند
 تا همه را باد برسد.
 بازار³: معروف و⁴ آنکه عربي سوق خوانند، و
 رواج و ارزش و مشهوريت⁵ چيزي، و باز⁶
 بيار.
 بازور⁷: زاي معجمه مضموم، نام جادوگر⁸ که
 لشکر ايران را جادويي کرد.
 باستار و بستار⁹: هردو به سين¹ موقوف و ساکن،
 ساکن، لفظي² است متابع فلان چنانچه³ گویند⁴
 گویند⁴ فلان و به همان، و بستار هم گویند.

-
1. ل: رعایت.
 2. ل: بادفر دارد که اشتباه است؛ هندوي «پنکه» گویند
ولي حالا اين نوع پنکي رواج ندارد.
 3. مدار 1/

بالار اندار⁵: بهتر که بالاي سقف پهنا نهند،
و ستون نیز.
باور⁶: راست گوي و راست دانش⁷.
باهار⁸: باردان و آن آوند است که به تازي و⁹
عاء گویند.
ببر¹⁰: به فتح¹¹ و دوّم ساکن به وزن¹² یبر،
درنده اي است معروف¹³ و نوعي از شیر که¹ آن
آن را ببر بیان نیز گویند و پلنگ² نیز.

-
1. ت: «سین موقوف و ساکن» ندارد.
 2. ر: نفی.
 3. ر: «چنانچه گویند» ندارد.
 4. ل: «گویند» ندارد.
 5. ت: این واژه ندارد؛ زفان (ن)

بُخار³: به‌ضمّ⁴، دود عفن و دودی که از دیگ
 پخته و آب گرم برآید، و دود که از دهان و
 از لبها روان شود، و در زمستان برآید⁵.
 بختور⁶: بای مفتوح و تایی مضموم، غره⁷ از ابر
 و شیر و مثله.
 بُخور⁸: به‌ضمّ با و خا، عطری که در خراسان
 بعد طعام خوردن دست به‌دست دهند، و⁹ قیل
 بخور دودِ عطر و بویا.
 بَدَر¹⁰: به‌فتح‌تین، بیرون، و بر در و با در.
 برآور¹¹: به‌فتح، برآر¹ و میوه بیار و آرند
 میوه.

1. ت: «که آن... نیز گویند» ندارد.

2. ر: «پلنگ نیز» ندارد.

3. شرفنامه 1/

بَر²: به‌فتح³، بالاي چيزي و تن و نزديک و ببر
و سينه و کنار مردم يعني کتف و پهناي
هرچيزي⁴ و بيش و نفع چيزي، و پستان زن
جوان و ميوه و برنده⁵ و زمين خشک و
زايده.

بَرَبَر⁶: هردو⁷ مفتوح و راي ساکن به‌وزن⁸ بختَر،
نام زميني است در مغرب جاي خوبان، مردمان

1. ل: بدار.

2. سرمه

آن دیار چالاکاند¹، و ولایتِ نیمروز، و این
لفظ ترکی است.

بَرخور² : به وزنِ مسرور، خداوند نخ و جوان
مرد، و بهره‌مند و³ به تحریک، واو نیز و
به حذف واو نیز و به واو معدوله دعا است
یعنی برخوردار باش، و به معنی بخور و میوه
خورنده.

بُردبار⁴ : به ضمّ با و دالِ⁵ موقوف، حلیم و
جفاکش.

بَرور⁶ : با و واو هردو مفتوح، پیوند، با بای
فارسی نیز.

بِزاق القمر⁷ : و بساق القمر نیز گویند و
به فارسی مه‌ور.

1. ل: چالاک بوند.

2. وفایی

بُزْرَجْمِهْر¹: با و زا و جیم هرسه مضموم و میم
 مکسور، نام وزیر نوشیروان عادل.
 بزرگر²: بهفتح با و رای³ دَوَم⁴ موقوف، مزارع
 و کدیور و کشاورز، و دلیل که پیش طبیب
 برند و پرورش و قیل با معالرای مهمله
 برزگر رای معجمه سیوم جای موقوف.
 بُسر⁵: بای مضموم و سین ساکن، خرماي تر و
 عربی⁶ رُطَب خوانند.
 بَشَار⁷: بهفتح⁸ و تشدید، نام شاعری و بشارت
 دهنده، و نام گلهبان⁹ قیصر روم.
 بَشْتَر¹: به وزن برتر، بعضی فرشته باران و
 نبات که نامش میکائیل علیه السلام، گویند و
 بهضم دمیدگی اندام.

1. شرفنامه /1

بَصَلِ الْفَارِ²: به‌فتح‌تین، پیازِ دشتی.
بِصَاقِ الْقَمَرِ³: در زمینِ عرب وقتی که ماه نقصان
نباشد آن را بگیرند.
بَطْرُ⁴: به‌فتح‌تین⁵، آسودگی و انباردگی⁶ نعمت و
توانگر را گویند.
بَفَارِ⁷: به‌فتح و کسرِ بای فارسی، فانة⁸
درودگران.

1. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

بَغْر¹: بای مفتوح و غین معجمه مکسور، جگر.
 بَقَر²: به‌فتح‌تین، مس.
 بَقْلَنْقَار³: با و لام هردو مفتوح، نام جانوری
 است بزرگ و فربه.
 بَکَبَر⁴: خیارِ چنبر، هندوی⁵ «کَتَو» گویند، و این
 این لفظ ترکی است.
 بَکَر: به‌فتح‌تین، یکی.
 بَکْثَر⁶: بای⁷ مفتوح و کاف فارسی به‌وزن⁸ برتر،
 برتر، پوشش جنگجویان که در وقت جنگ پوشند

1. مدار 1/

و او¹ را بختَر نیز گویند، و جامه که زیر
بکتر² پوشند.

بَلادر و بَلادور³: بای هردو مفتوح، نام میوه‌ای
است که هندوی⁴ «بهلاوه» گویند، و نام⁵
پیرایه‌ای است که زنان بر سر بندند، و
به‌فتح⁶ دال در لغت اوّل به‌معنی در بلاد.

بُلغار⁷: به‌ضمّ با، نام شهری است نزدیکِ
ظلمات‌آبادان کرده ذوالقرنین که در طلبِ
آب‌حیات درآمده بود به‌نگاه را در این غار
رها کرد، چون بازگشت از بُنِ غار کوچ کرد،
خلقی از سفر تنگ آمده بودند. همانجا
ماندند و مقیم شدند، به‌آهستگی⁸ شهر معظّم

1. ر، ل: «او را» ندارد.

2. ت، ل: بختَر.

3. سرمه

شد، نون را به لام بدل کردند بلغار شد و آنجا که¹ اغلب خوبان باشند، و آن زمین سردسیر² است، و آنجا طوطی نرید³، و پوستین مخصوص خوب بود⁴.

بُلْغُر⁵: با و غین هردو مضموم، آش گندم.
بُلْغور⁶: بای مضموم و واو فارسی، دیگی که مخصوص و عصیده و طعام کاجی، و این ترکی است، به فتح با نیز.

بُلُور⁷: به ضم⁸ با و لام مفتوح مخفف⁹، سنگی است است معروف سپید و غایت یاف¹⁰، به کسر با و لام مشدّد مضموم¹¹ نیز گویند¹.

1. ر، ل: «که اغلب» ندارد.

2. ل: سبز و سیراب.

3. ت: نیرنگ.

4. ت: آید.

5. مدار 1/

بَنَاور²: بای مفتوح و مضموم، دُمَل که پختگی است معروف.

بوافزار³ و بوزار: یعنی هوايچ⁴ دیگ افزار.
بوبکر⁵: مختصر از ابوبکر رضي⁶ ا عنه، و آن نام مردی ربابی که بدین کُنیت یعنی⁷ ابوبکر ربابی مشهور است.
بوتیمار⁸: به ضم¹ با، جانوری است سپید که ماهی خوراک نیز گویند و آب کمتر خورد، مصراع:

1. ت، ر: «گویند» ندارد.

2. ت: این واژه ندارد؛ سرمه

چرا لي درياي چو بوتيمار بنشينم
بُور²: بای مضموم و واو فارسي به وزن³ شور،
کبک دري⁴ که عربي آن را تدر و خوانند که
رنگ او به رنگ اشقر بود⁵ و دم و فش او
سفید بود، و گویند نول⁶ او اشقر است، و
اسپ⁷ معروف، بور به وزن نور آرد و سطر و
سبوس آن.

بوکر: امروز، ترکی⁸ است.
بَهاذُر⁹: بای مفتوح و دالِ مضموم، پهلوان و
مبارز سخت¹⁰ و دلاور.
بَهار¹¹: به وزن¹ مدار، فصلِ ربیع² است که
آفتاب در حمل و ثور و جوزا بود، نام

بتخانه در ترکستان، و نام رود³ باري در
هندوستان، و نام گلي است زرد، و جزيره⁴،
و نیز گياهي است که آن را بهفارسي گاو
چشم گویند.
بهاور⁵: بای مفتوح، هرچه قیمتی و بیشبهاي
بود.
بهر⁶: بهوزن⁷ شهر، نام ولایتي است و حظ و
نصیب و برخ و بهره مترادفانند.
بیکار¹: آنکه از کار خالی بود.

است در هند، و بهتازی گلي است که گاو چشم
گویندش، و جزیره اي است؛ مجموعه

بیدانجیر²: بای اوّل مکسور، درختی است معروف
 که گونه از بید است و همان بادانجیر،
 هندوی «ارنڈ» گویند.
 بیسر³: آنکه تربیت و ادب⁴ از مادر و پدر
 نیافته باشد.
 بیمار⁵: به کسر، مریض و آرندۀ بیم و بیم
 بیار یعنی بترس و ترسندۀ و ترس بیار
 بیمبر⁶: قیمت، ترکی است.
 بیور⁷: با و یا هردو فارسی مکسور⁸، نیز ده
 هزار.

باب بای تازی و فصل زای تازی

باخرز¹: نام شهری، است و نام پرده سرود
 است.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنکه با کسی کار ندارد و
 خالی می‌نشیند.

2. همان بادانجیر.

3. ر: بلیر؛ مدار 1/

باز²: بازو و کشاده و فرو³ بالا و مسافت
دودست چون فراز کنی و آن را ارش خوانند،
به تازی باغ و⁴ رجوع از چیزی، و نام
جانوری مشهور است، و فریشته و باج که از
تاجر ستانند، و رشوت و خراج که به قغلب بر
تاجر نهند، و بازنده و بباز چنانچه
شاهد باز و قمار باز و جانباز و امثالهم.
براز⁵: به فتح با، زیبا.
برز⁶: به فتح به وزن⁷ مرز، زیبایی و ماله⁸ که
بدان کهگل⁹ کنند، و بالای مردم و کشت¹ و

1. سرمه

کشاورز، و به‌ضمّ با به‌وزن گرز، بلند و
 بلندي بالاي تنه درخت و بالاي مردم.
 برموز²: ناله، و بعضي به‌باي فارسي گویند.
 بچيز³: به‌فتح با و جيم فارسي مکسور، کھين و
 کمين يعني کھتر و مھتر و مختصر⁴.
 بچيريز: به‌کسرتين و جيم فارسي، نرم و سرکوه
 و بلند.
 بُز⁵: به‌ضمّ، گوسفند و بُزکوهي، و در⁶ ايل بُز
 دمکي است اينجا گوسفندش نامند.
 بروز: به‌وزن برتر⁷، يعني جامه سپيد پوشيدني
 و يا گستردي که لوني پس از لوني بود، و
 پيوند که در جامه⁸ کنند و جامه به‌هر رنگي
 که به‌گرد جامه بدوزند يعني ويله و پيوند
 نیز⁹ گویند، و بعضي¹⁰ بروز¹¹ باي مفتوح و
 راي مضموم نیز خوانند.

1. ر: «کشت... بالاي مردم» ندارد.

2. ر: اين واژه ندارد؛ زفان (ن)

بُزباز¹: بای مفتوح، بسباس، هندوی² «جابتري».
 بشوز³: برتر، این لغت ترکی است.
 بقلنقاز⁴: همان بلنقار⁵ با رای مهمله که
 مسطور است یعنی جانوری است فربه⁶ و بزرگ.
 بزرگ.
 بگماز⁷ و بلماز⁸: کلاهما⁹ هردو بای مکسور و
 به جای¹⁰ کاف لام، مهمانی¹¹ شراب و پند و غم

1. شرفنامه 1/

و اندوه، و در رسالة اللُّغات نصيري گوید
 سبكي¹ و سنگي.
 بندرز²: بهضمّ با و فتح دال، جوال دوز را³
 گویند، و بعضي بهفتح با نیز گفته اند⁴.
 بوتاز⁵: نام پهلواني مِشت زند.
 بُوز⁶: با⁷ بای مضموم به وزن⁸ یوز، تنه درخت،
 درخت، و با واو فارسي اسپي که به رنگ خنک
 باشد، و⁹ این ترکی است.
 بوستان افروز¹⁰: با و واو فارسي و سین
 موقوف، گلي است سرخ¹ شکل تاج خروس، و²
 قيل نام گیاهی که هندوي «سرواله» گویند.

1. ل: سيكي سيكي.

2. قواس

باب باي تازي و فصل زاي فارسي (ژ)

باژ³: زاي فارسي، باج و باز، و دوش.
بژ⁴: باي مفتوح و زاي فارسي، نرم و سرکوه
بلند که تيغ گویند، با باي فارسي پشته
بلند يعني دکه و گویند که دک⁵ جوي و لب
آبها پاره ميکند.

باب باي تازي و فصل س

باس⁶: قوت در حسرت، به تازي⁷ بيم و ترس
خوانند و خوف.
باسوس⁸: بيخ گشنيز رومي.
بالبوس⁹: ولايت قندهار.

1. ر: «سرخ» ندارد.

2. ر، ل: «و قيل... سرواله گویند» ندارد.

3. قواس

بامس¹: پای‌بند² و پای بسته چیزی به‌بند کردن
کردن چنانکه گوی فلان پای بسته است یعنی
به‌سببی از حال‌ها از آنجا که نه خوش باشدش
رفتن و نه بتواند بودن، و به‌کسر میم نیز³
نیز³ گویند.

بجس⁴: به‌وزن فرس، پژمرده شدن چیزی که در
غژم، و حوشه انگور باشد، و سستی و کاهلی.
برجیس⁵: با و جیم مکسور، مشتري و آن
ستاره‌ای است بر بالای⁶ ششم آسمان.

برس¹: به‌فتح‌تین²: گیاهی است مانند یبر، و³
آن برمس و ترکی یوز، و به‌ضمّ بای فارسی
سیال‌کننده و سیال کن و پرسش⁴.

1. سرمه

برطاس⁵: نام ولایتي⁶ است در ترکستان، روباه
آن جاي پوستين خوب دارد و روباه، و برطاس
نام مردی بارز مشهور.
برمس⁷: گیاهی است مانند یبر.
بُرئس⁸: با و نون هردو مضموم، گلیمی است که
ترسایان دارند.
برنوس و برونوس⁹: هردو نام سران از لشکر.
بس¹⁰: بای¹¹ مفتوح، به معنی فقط و بسیار و
بسند¹².
بسباس¹: همان² بُزباز، دارویی است که هندوی
«جائتری» گویند.

بطليموس³: نام حکیمی دهريّه⁴ که خدای را سه
 گفتندی و روشناس، و نام بادشاهی و⁵ دهريّه
 خدا را گویند.
 یلتیس⁶: وزن ابلیس، نام دارویی است که
 هندوی «تینس» گویند.
 بُلس⁷: به‌ضمتین، عدس است.
 یلقیس⁸: با و قاف مکسور و لام ساکن، نام⁹ زنی
 معروف که بادشاهی ملک سبا داشت، آخر الامر
 در حباله¹⁰ مهتر سلیمان علیه السلام درآمد.
 بقلة العدس¹¹: پودینه دشتی است.
 بلکس¹²: با و لام¹³ مضموم، سردیوار است.

بلوس¹: به‌فتح با، فریب و خذاع.
 بلیناس²: به‌فتح، نام حکیمی که انیس و جلیس
 ذوالقرنین بود، و آن جادوگر بود.
 بوس³: با و واو فارسی، بوسه و بوسنده و
 بیوس⁴.
 بوقبیس⁵: نام کوهی است و نام قبیله.
 بیناس⁶: دریچه نظر گاه باشد.

باب بای تازی و فصل شین معجمه

بااوش⁷: خوشه انگور که خورد بود، و خیار
 بزرگ که برای تخم نگاهداشته باشند، و
 با واو فارسی نام شهری است.
 بادکش⁸: آنکه مروحه خوانند، هندوی «پنکه»
 گویند.
 بازلاش¹: زشتی کرد، ترکی است.

1. ت: این واژه ندارد؛ مدار 1/

باش²: بمان، و³ به زبان ترکی جرّاحت را گویند،
 و با بای فارسی بریز و ببخش و بخشنده و
 ریزنده، و به معنی پای او و پای او را.
 بالش⁴: مسند، و بالشت نیز⁵ گویند، و با بای
 فارسی افزونی و پرورش.
 بخش⁶: بای⁷ مفتوح و خای ساکن به وزن⁸ رخش،
 نرمه گوش⁹ و نرمه بینی، و سستی و بهره که
 عربی آن را نصیب خوانند، و نرخ، و با بای
 فارسی پست و رنج و گداز میوه¹⁰ و پا و سر
 آدمی و پای جانوری که به زیر پای و ته پا
 برآید پهن و پست گردد، و گویند پخش شد و
 رنج، و گویند که گداز¹¹ نیز.

بدخش¹: به‌فتح‌تین، نام ولایتی است، و جوهری
نفیس کانی که معدن این کوه‌های مشرق است،
و لعل بدخشان² معروف است.

بدکش³: بدکردار، و بدکنشت نیز گویند⁴.
برازش⁵: بای مفتوح و زای معجمه مکسور،
گذارش و زیبایی⁶ و⁷ قیل با هردو
رای مهمله و به‌فتح را نیز، قاضی⁸ ظهیر
دلوی در فرهنگامه هردو را منقوطه نوشته⁹
است.

بُرنیش¹⁰: به‌ضمّ با، بریدن شکم که پیچیده و
براند.

بَش¹: به‌فتح با، بند آهنین و یا سیمین که بر
پندوق‌ها زنند، و بر درهای مسمار² بدو زند

1. سرمه

زند براي محكمي، و با فارسي مضموم
فرومايه از هرچيزي و ناقص طرف كه بريند
كمر زنند، و جعد³ و موي گردن اسپ كه فش
نيز گويند، و با بای فارسي نيز.
بشموش⁴: جنسي است از موش كه پيش آب زهر
غذاي اوست، و گوشت او دافع مضرت بيس است،
زحمت⁵ جذام⁶ و برص را دفع كند.
بُكتاش⁷: به كسر⁸، نام⁹ شهري است، و نام
بادشاه خوارزم.
بناتالنعش¹: هفت ستاره اند شمالي مشهور،
چهار ستاره را نعش خوانند و سه ستاره را
بنات.

1. وفایي

بناگوش²: بای مفتوح³ و کاف و واو هردو⁴
فارسی، منصل⁵ آنکه تازی عذار خوانند، و
بناگوش بهضمّ با است و بهکسر با خوانند
غلط است کذا فی الحسینی.
بندش⁶: پاغنده، و بهمعنی⁷ بند او را اسیر کن
و او را بند.
بَنَفَش⁸: با⁹ و نون مفتوح بهوزن¹⁰ درفش، گلی
است کبود¹¹ و رنگ کبود، و¹² بهکسر با و نون
نیز، و قیل با و نون هردو مضموم، و بنفشه
آخرها نیز، و¹³ آن گلها را بهرنگ تیغ و

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

به رنگ جامه مصیبت کرده اند و به شکلش
 به رکوع و سجود و سر¹ فرود و افکنده و نیز
 سر² به زانو نهاده به اندوه³، و در مراقبه و
 و کوزپشتی⁴ و سپری شده نسبت کرده اند⁵، و⁶
 و⁶ او را یوفی سبزپوش و کبودپوش نیز
 گویند.

بوزفش⁷: مار⁸، ترکی است.
 بوفروش⁹: واو¹⁰ دؤم فارسی، خوشبوی¹¹ فروش،
 عرب¹² عطار خوانند.
 بیلکش¹³: سلاحي است.

باب با و فصل ص

-
1. ت: «سر فرود و افکنده» ندارد.
 2. ر، ل: «سر» ندارد.
 3. ر، ل: «به اندوه» ندارد.
 4. ر، ل: «کوزپشتی و سپری» ندارد.
 5. ر، ل: «آوردده اند» ندارد.
 6. ر، ل: «و او را... نیز گویند» ندارد.
 7. مدار 1/

بَرص¹: به وزن² فرش، نام زحمتی است و³ آن بیست
بیست که داغ‌های سپید بر اندام مردم
باشند. نَعُوذُ⁴ بِاللّٰهِ مِنْهَا.

باب با و فصل ضاد معجمه

بغض⁵: به ضم با، دشمنایی.
بغوض⁶: یعنی دشمنی.
بِیاض⁷: به فتح، ضدّ سواد، و نام شکلی نهم از
علم رمل شکله⁸ و یفته، قطعه:
چون شنیدی یفات⁹ عکس او را بیاض
نیست جز بیست تاسع سعد ماه است خوب

باب با و فصل ط

بربط¹¹: سازی است با رود که زنندش که به تازی
عود خوانند.

1. مدار 1/

بساط¹: به کسر، شادروان، جام خانه و چیزی
 گسترده و زمین فراخ.
 بسیط²: بای مفتوح، زمین فراخ، و نام جنسی
 است از عروض اشعار³.
 بط⁴: به فتح، نام جانوری است معروف، و آوند
 شراب و یراحی که به یورت بط سازند و آن
 مشهور است.
 بقراط⁵: به فتح با، نام حکیمی است که انیس و
 جلیس ذوالقرنین بود، او عالم را قدیم
 می گفت و مخلوق نمی دانست، و اندرین علم
 اوّل کتابها او⁶ ساخت.
 بلاط⁷ و بلبط و بلیط: هر سه نام شهری است.
 بلوط⁸: به فتح با، درختی است گویند بلند،
 مازون بار دهد چنانکه¹ درخت پسته یکسال
 پسته دهد.

باب با و فصل ع

بدیع²: نوباوه.

بشع³: به‌فحتین، پخته، ترکی است.

بلع⁴: بای مفتوح و لام ساکن، فروبردن چیزی.

باب با و فصل غین معجمه

باغ⁵: آنجا که درختان گوناگون و میوه‌دار باشند و مجمع اشجار و انهار و مرغزار و بهشت، این⁶ لفظ ترکی است.

بالغ⁷: لام مکسور، قدحی که از سرون گاو یا از چوب سازند، و بدان سیکی یعنی شراب⁸ مثلث خورند، و گویند شاخ گاو و پاک کرده

می‌کردند، و درختی است بزرگ که با پوست آن دباغت کنند و میوه آن را بخورند؛ مدار 1/

چون پیمانہ یا طاسی سازند¹، و بہتازی
 بپلوغ رسیدہ، و بہفتح و لام و بہبای فارسی
 نیز، و نام ولایتی است، جانبِ شمال.
 برغ²: بہفتح و رای مہملہ ساکن، رنگ آب و
 غوک، و رود³ آب و بند آب.
 برلیغ⁴: فرمان بادشاہ، یرلیغ⁵ با⁶ یای دو
 نقطہ نیز گویند.
 بزاغ⁷: فساد است.
 بزداغ⁸: بای مفتوح و مضموم و مکسور زای،
 بدانچہ زنگ دور کنند یعنی ییقل و مصقلہ،
 و قیل با و زا ہردو فارسی، نیز در زفان
 گویا نوشتہ⁹ است.

1. ل: «سازند» ندارد.

2. ل: برغ بہفتح و رای مہملہ ساکن، بہوزن چرغ، بند
 آب؛ سرمہ

بشترغ¹: به‌فتح و ضمّ با، اسپرک و آن گیاهی
است که جامه‌ها بدان سبز کنند، و آن را
رنگ اسپرکی گویند، به‌سین مهمله نیز.
بناغ²: به‌فتح، دبیر³ و ماشوره ریسمان خام که
که زنان بر سردوک بریسند، به‌کسر با نیز.
بوازغ⁴: به‌فتح⁵ و زای معجمه مکسور، تخت بستن
بستن مرزن را.

باب با و فصل ف

برف⁶: به‌فتح، مشهور است که در هوای زمستان
به‌زمین سردسیر ابری سرخ پیدا شود و طریق
باران برف می‌بارد، برف‌فروشان باکلندها
مانند ریگ سبدها و آوندها پُرکرده می‌آرند
و در چاه نگاه⁷ دارند، به‌مجرد انداختن در

1. شرفنامه 1/

چاه برف مذکور مثل سنگ پخته می‌شود و سال‌ها می‌ماند، و در هوای تابستان آن را پاره پاره کرده در بازارها می‌فروشند، مردمان آن را با شربت و گلاب می‌خورند، به‌غایت سرد و لطیف می‌بود¹.

باب با و فصل ق

باسلیق²: رگ پشت دست.

بامق³: بوسه.

بتق⁴: اسپ بد دست، ترکی است.

بخطاق⁵ و بغطاق و بغلطاق: کلهم⁶ با در اوّل و

و دوّم لغت مضموم و با در سیوم لغت مفتوح،

کلاه درویشان و گدایان و قبای بغل⁷ بندی.

برساق⁸: به‌ضمّ، توشه‌ای است با روغن و شکر و

آرد آن⁹ را سازند و مثل خرما کنند، هندوی

هندوی «کهجور¹⁰» گویند.

برماق¹: به‌فتح با، دست، ترکی است.

1. ل: می‌شود.

2. مدار 1/

برنذاق: به‌فتح‌تین، رودگانی.
 بشماق²: به‌فتح، اسپ و کفش پا، به‌بای فارسی
 نیز.
 بطریق³: به‌کسر با، زاهد ترسایان.
 بق⁴: به‌فتح و به‌تازی پشه بنگر، و به‌ضم
 نیست، ترکی است.
 بلاق⁵: به‌فتح، ازار پایچه، و⁶ به‌جای بای تازی
 دو نقطه‌ی نیز تلاق ازار پایچه، و آن ریش که
 در مرج بود، و به‌کسر با نیز.
 بُندق⁷: به‌ضم با، چلغوزه، گویند که در خانه
 که چلغوزه بسوزند عقاب از آن خانه
 بگریزند، و جاروی و مغز⁸ زردآلو.
 بوتاق⁹: شاخ درخت¹، لفظ ترکی است.

1. ل: بزماق؛ شرفنامه 1/

بورق²: بوره و شوره .
 بوسحاق³ و بواسحاق: كلاهما طايفه اند، و در
 نيشاپور چند كان فيروزه⁴ است، يكي را كان
 بواسحاق نامند و فيروزه بواسحاق منسوب
 بدان كان است، و نام شاعر ياحي اطعمه .
 بوق⁵: بهضمّ با، كره⁶ ناي، هندوي «بهير»
 گویند، و⁷ قيل بر غون و ريش را بدان
 تشبيهه كنند .
 بهق⁸: بهكسر با، نقاط سپيد كه بر تن مردم
 پيدا شوند، هندوي⁹ «چهپ» گویند .
 بينق¹⁰: پياده شطرنج .
 بirq¹: بهفتح با و راي مهمله، علم و برگ
 لاله و جامعة² معلّم، تركي است .

1. ل: «درخت» ندارد .

2. مدار 1/

بیهق³: به فتح با، نام شهری است.

باب بای تازی و فصل کاف تازی

بابک⁴: نام پادشاه پارس که نبیسه دختر بهرام شاه بود، او را اردشیر بابک گفتندی، و⁵ تصغیر باب یعنی پدر چنانکه بابک و مامک در تصغیر بام یعنی مادر. پاژلک⁶: بای فارسی، کتابی است مغان را، و اسدی گوید یحیی ابراهیم علیه السلام، و⁷ قیل تفسیر پازند است در مذهب آتشپرستی. باسک⁸: به فتح سین، فازه، به بای فارسی و سین مضموم نیز.

1. ر: برق؛ مدار 1/

بالشک¹: با² و لام و شین هرسه مفتوح تصغیر³
بالش، چیزی است که از جامه پیچیده
غیرجامه پتی، آن را بالش خورد هم گویند،
و آن جامه⁴ که بر استخوان شکسته می‌بندند
جبیره⁵ نیز گویند.

بایسک⁶: نام مردی.

بایک⁷: چغره، ترکی است.

ببتک⁸: الباء⁹ مع البای اول مفتوح و دوّم
ساکن، پاره از توشه خرما و انگور، و هردو
بای فارسی نیز یعنی پپتک، و¹⁰ به‌کسر بای

ثوبا و هند جنيھواييي [که درست جماھي يا جنهايي
است]؛ سرمه

اول نیز، و¹ بعضی بتک به‌تای مفتوح گویند.
گویند.

بتک²: خط و کتابت و نامه.

بتخاک³: به‌ضم، نام موضعی نزدیک کابل.

بتوک⁴: به‌فتح⁵ با، نام مقامی است طرف

مدینة النبی علیه‌السلام که محمد مصطفی

ی‌لی ا علیه وسلم آنجا غزوه⁶ کرده‌اند، و

جعفر ی‌داق⁷ علیه‌السلام آنجا شهید⁸ شده

بودند. و⁹ آن محل را موته خوانند، و آن

غزوه را احسن العشره گویند.

بچک¹⁰: به‌فتح با و جیم فارسی، نام سلاحي¹¹

است.

1. ل: «و بعضی... مفتوح گویند» ندارد.

2. مدار 1/

بچرک¹ : با و جیم فارسی مکسور، سخره² چه
به قهر به خوشی.
بچشک³ : به فتح⁴ با و جیم فارسی مضموم، طبیب و
و گیاه فروش.
بچواک⁵ : به فتح با و جیم فارسی، ترجمان و
بیان کننده.
بُخرک⁶ : بای مضموم، بادام کوهی.
بردک⁷ : به ضم با و دال مفتوح، چیزی اغلوطه
پرسیدنی که جنسی از معما باشد که تازی

1. شرفنامه 1/

لغز خوانند و افسانه و در فرهنگنامه‌ای
است نردک¹ به‌نون² مفتوح لغز و افسانه
است.

برمک³: با⁴ و میم مفتوح به‌وزن⁵ مردک، نام
مقامی و نام ولایتی، و در فرهنگنامه نوشته⁶
نوشته⁶ است که نام مردی که کیش⁷ آتش‌پرستی
آتش‌پرستی داشت و در دبیری و شاعری و فضل
و سخاوت و دل‌داری و همت و نهمت⁸ ضرب‌المثل
ضرب‌المثل عصر خویش بود و بیان⁹ همت او از
از حیز تحریر¹⁰ بیرون است، و اولاد او همه
سخی بود و هست، او دبیر عبدالملک مروان
بود و پسرش خالد نام داشت و یحیی پسر¹¹

1. ر: لغز.

2. ل: نرول.

3. شرفنامه 1/

او بود و وزیر جعفر، قبيلة¹ او را برمک
گویند.
برندک²: به وزن³ فرزдық، پشته کوه خورد در
میان دشت.
بزمک⁴: تصغیر بزم و نازک.
بساک⁵: به فتح با، تاجی که از گلها و
اسپرغمها بافند، هندش «سپره» گویند.
بسدک⁶: به سکون سین، دسته گندم و جو و روده.
بسک⁷: به فتح تین، نام گیاهی است که تازی آن
را اکلیل الملک خوانند.
بشک¹: به وزن اشک، یعنی ژاله و برف و نمی که
بر زمین افتد و زمین را سفید گراند، و²

1. ر، ل: «قبيلة او را برمک گویند» ندارد.
2. برهان 1/

در آویز، و به معنی عشق و باشد که، و
درختی است معروف.
بعلبک³: بای مفتوح، نام شهری است.
بغلک⁴: به فتح⁵ با به وزن⁶ مردک، آماسی که زیر
بغل پیدا می شود.
بک⁷: بای مضموم و مفتوح، بی هنری⁸ و رعنايي، و
بای فارسی مفتوح غوک و ژاله، و به کسر بای
فارسی بند انگشت، و به فتح بای عربی بک

1. فرس

بیشه که ترکی است و امیر و یاحب را هم
گویند چنانکه باریک یاحب بار و امیر
بزرگ، ترکی¹ است.

بلک²: بای مکسور و لام مفتوح، نوباوه که
به چشم خوش آید و آن را گنجشک و طرفه نیز
گویند، و بلک به فتح دانش³ که لفظ ترکی
است.

بلشک⁴: با⁵ و لام مضموم و شین معجمه ساکن، آن
آن چوبی که در بریان نهند به وقت در تنور
نهادن، لام ساکن و شین معجمه نیز و به سین
مهمله.

1. ت: «ترکی است» ندارد.

2. ت: این واژه ندارد؛ سرمه

بلگک¹: بای مکسور و کاف اوّل فارسی، آب
 شیرگرم.
 بلوطالملک²: شاه³ تره و⁴ آتش، و این لفظ
 ترکی است.
 بلونک و پکونک⁵: کلاهما هردو با مفتوح و لام
 و کاف مضموم، شمشیر چوبین، و به ضم
 با نیز.
 بُنجشک⁶: بای⁷ مضموم و جیم مکسور و شین ساکن
 ساکن به وزن گنجشک، همان گنجشک خانگی که
 به تازی عصفور خوانند.
 بنلسک⁸ و بندک و بنجک¹: کلاهما بای مضموم و²
 و² دال و جیم مفتوح، باغنده بزرگ از آن
 پنبه یعنی هندوی «گاله» گویند.

1. ل: بدلک؛ سرمه

بوک³: به‌ضم با، مگر کلمه استثنا و بود و
باشد و باید کرد، و آن گیاه آبی که نیک
نرم بود، و در ته چقمق نهند تا زود آتش
افتد، و غله‌زاري و جايي که غله پنهان
کنند و بر آن خاشاک و خاک⁴ اندازند، و
غله و جامه با واو فارسي نیز، بوکساز
است، واژه ترکي است.
بوک⁵: به‌ضم با، دختر دوشیزه، و بای هردو
فارسي [پوپک] هُدهد.

1. شرفنامه 1/

بورک¹: با بای مضموم و واو فارسی، بغرا و آن طعامی است در خراسان مشهور است، با² بای فارسی نیز و بورک به معنی کلاه، ترکی است.

بوزاک³: اسپ خنگ و بوز⁴، ترکی⁵ است، و اسپ بور نیز.

بوسلیک⁶: به ضمّ با و سین مفتوح، نام نوایی است.

بهرک⁷: با و رای مفتوح، ریم و گره که در تن بود⁸.

بیدراک⁹: دست و رنجن و زنجیر¹⁰، لفظ ترکی است.

1. مدار 1/

بیلک¹: به کسر باء، جسني است از تیر و تیر²
شکاري.

باب بای تازی و فصل کاف فارسي (گ)

بادرنگ³: دالِ موقوف و رای مفتوح و کافِ
فارسي، ترنج و خیار مشهور.
باسنگ⁴: باهنگ به معنی پاهنگ است، و خوشه
انگور.

برگ⁵: به فتح با و کافِ فارسي، کارد ورق درخت
و ساختگی و اسباب خانه.

1. برهان 1/

بِرنِگ¹: بای مکسور و رای مهمله مفتوح و کافِ فارسی، درای² که تازی³ جرس خوانند، بُزنگ به‌فحتین به‌وزنِ پلنگ کلند و ذخیره، و به‌کسرتین نام دارویی است، و به‌زای معجمه نیز.

بُزنگ: به‌فتح با نام ولایتی است که قطب جنوبی آنجا نمودار⁴ می‌شود.

بِسترِ آهنگ⁵: بای⁶ مکسور و الف ممدود و کافِ فارسی، نهالی⁷ و لحاف.

بِنگ⁸: به‌فتح⁹ و کافِ فارسی، نام¹⁰ گیاهی است که مستی می‌آرد و سستی¹¹ پیدا می‌کند، و آن

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ سرمه: بِرنِگ بای مفتوح و رای مکسور است؛ لسان

حرام است، عربی¹ آن را بنج خوانند و آن محض² حرام است، و شجرة ملعون درباب اوست، اوست، النّبي يَلِي ا عليه وسلّم و اكل البنج فكأنّما زنا فع امّه سَبْعِينَ مَرَّةً في³ جوف الكعبة، چنانچه فرماید، بیت:

بنگ است کزو عقل مردم نه فلک گر
 بهشت گنگ⁴ : با⁵ و ها مکسور و هردو کافِ
 فارسی⁶ ، دارالملک افراسیاب در ترکستان
 است.

بیرنگ⁷ : به فتح¹ با و کافِ فارسی به وزن²
 نیرنگ، طرحی که نقّاشان به قلم موی افکنند
 بعده رنگ آمیزند.

-
1. ت: «عربی آن را... باب اوست» ندارد؛ ر: «آن را» ندارد.
 2. ل: مطلق.
 3. ت، ر: «في جوف الكعبة» ندارد.
 4. شرفنامه 1/

باب بای تازی و فصل ل

بال³: بازوی آدمی، و دل و شهپر مرغ و حال و خوشدلی، لغت تازی است.

بابل⁴: بهضم بای دوّم، نام⁵ شهری و نام جایی که سحر و شراب بدو منسوب است میان عراق است و عراق میان جهان است، و⁶ کوشک نمرود آنجا بود، و قیل بابل میان عالم چون مرکز پرکار است، یونانیان مشتری را بابل گویند، و در بابل چاهی است معذوب هاروت و

1. ر: «بهفتح با و کاف فارسی» ندارد؛ ل: «بهفتح با» ندارد.

2. ت: «به وزن نیرنگ» ندارد.

3. دستورالافاضل

ماروت که آن را چاه بابل گویند، زمین¹
بابل در اقلیم ماه است، به کسر با نیز
گویند.

باقل²: قاف مکسور، نام مردی احمق که روزی
به یازده³ درم آهوی خریده بود، در خانه⁴
می برد، شخصی در راه پرسید به چندش خریدی،
او را ده انگشت فراز کرد یازدهم زبان از
کام کشیده نمود، آهو از دست جهیده⁵ و
رفت.

بتول⁶: آن⁷ زن که به مرد حاجت بود، بر وزن
رسول، هي العذر المنقطع من العذر الازدواج
ويقال هي المنقطعه الي ا عزالدنيا وهي
فاطمه بنت النّبي محمّد مصطفیٰ یلّی ا علیه
وسلم، و بتول نهالی که از بن درخت برآمده
باشد و از آن درخت مستغنی شده، کذا في
الصراح⁸.

1. ر، ل: «زمین بابل... نیز گویند» ندارد.

2. دستورالافاضل

بجال¹: به فتح، انگشت افروخته.
 بدشگال²: سین مفتوح و کاف فارسی، بدانیش و
 بدخواه.
 براجیل³: به فتح، جوائن.
 بردال⁴: به وزن خرچال، پرگار.
 برخوئل⁵: کثر، ترکی است.
 برغول⁶: با و واو هردو فارسی اول مفتوح و
 غین⁷ مضموم، گندم نیم کرده یعنی دلیده
 ساخته و حلوای که آن را فروشه متنجون⁸
 گویند، عربی آن را فرقوطة خوانند اگرچه⁹
 از جَو بود.

1. سرمه

بشل¹: به‌مفتحتین، جدل و درآویز.
بشکل و بشل²: کلاهما بای اوّل مضموم و بای
دوّم مفتوح، کژک کلیدان.
بشکول³: به‌وزن تنبول، مرد جلد و قوی و
سختی‌کش و حریص برکار.
بشول⁴: به‌ضمتین، دیدن و دانستن.
بقل⁵: بای مفتوح و⁶ قاف ساکن، تره را گویند
گویند تره خام که توان خورد، و هرسبزه
که⁷ باشد آن⁸ را نیز تره گویند.

1. شرفنامه 1/

بکاول¹: به ضم، چاشنی‌گیر²، و³ او نیز مضموم،
 و⁴ این لغت ترکی است.
 بگسل⁵: به ضم⁶ و سین مکسور، ببر و بشکن
 چنانچه گویند پیمان شکن پیمان گسل، کاف
 فارسی نیز. بیت:
 بگسل ای شب رشته را و از
 ماهی رایات شه در چشمه حور
 بیل⁸: به کسر با، کرمی است که درخت بیل مسکن
 دارد اما برگ و گل هیچ نخور، و از چوب‌های
 باریک گرداگرد خود خانه سازد، و هم در آن
 بمیرد، بل به فتح انگبین، ترکی است.
 بلشکل⁹: همان بالکل که مسطور خواهد آمد.
 بالکل¹⁰: بای مسکور و کاف مفتوح، آب شیر گرم،
 و بعضی بلکه به دو کاف گویند.

بلول¹: با واو فارسي نيز بکول همان بلوک
است، نشستگاه² چوبين که فراز بام بود، و
تازيش غرفه نامند، و هندوي «چَهَّه».
بول: خنبور، پُل يِراط است، واو فارسي نيز.
بهرام تَل³: ميم موقوف، چوتره که بهرام
چوبين از سرهاي ترکان برآورده بود.
بهل⁴: بهفتح⁵ با بهمعني بگذار و نيز
بکسرتين.

بيل⁶: بنده، ترکي است.
بيل⁷: بهکسر و ياي فارسي، آن چوب که کشت
رانند تا کلوخهاي⁸ کشت بشکنند، آلتی مانند
مانند ميتين است سر پهن و دسته او راست

1. مدار 1/

است، هیأت¹ بیل کشتی، و² در حسینی گویند
 بیل آهني³ مثل کلند که باغبان براي⁴ آب
 رسانیدن درختان راست می‌کنانند، و کفچه را
 تشبیه به بیل کرده اند.

باب بای تازی و فصل م

بادام⁵: میوه‌ای است معروف، و به‌کنایت⁶ چشم
 محبوبان، و به‌معنی بادام‌را، و بادم‌من، و
 مرا⁷ بادا واحدان متکلم، و به‌معنی جانور
 درنده و⁸ با حال و چالاک و گوشته است.
 بادر⁹: دال¹⁰ موقوف، بیهوده و کار باز داده
 داده و از کار بازمانده.
 بادژوام و بادژنام¹¹: بای مکسور و زای فارسی،
 سرخباد و ی‌فرا که هندوی «پت» گویند.

-
1. ت: «هیأت» ندارد.
 2. ت: «و در... بیل آهني» ندارد.
 3. ل: «آهني» ندارد.
 4. ت: «براي آب... کفچه را» ندارد.
 5. شرفنامه 1/

بافِدم¹: عاقبت کار و سرانجام، و قیل موقوف.
بام²: بامداد و بام بالاي³ خانه که⁴ معروف
است، و⁵ تازی سطر خوانند که بر سقف راست
کنند.

باهم⁶: یعنی با غم و هم با میمِ مشدّد به معنی
تازی است فامّا، فارسیان مخفّف استعمال
کرده اند، و نیز یکجا.

بپاگنم⁷: بای مفتوح و کاف فارسی نیز مفتوح،
یعنی پُرکنم و⁸ انپاشته گردانم.

بخورمریم¹: همان پنجه مریم است، و بیماری
است معروف، سخت گرم زبان بسوزد، از غایت
گرمی آماس کند.

شده، و زخم را نیز گویند؛ برهان 1/

بَخْم²: بای مفتوح و خای نقطه دار ساکن، نام
 ولایتی است مشکخیز³.
 بدخیم⁴: به وزن تفهیم⁵، گرفته روی و ترش⁶
 روی.
 بدرام⁷: بای⁸ مفتوح به وزن⁹ هنگام، همیشه و
 بدخوی¹⁰ و بی‌مهر.
 بدُم¹¹: بای مکسور و دال مضموم، برچی و
 دنبال.
 براهام¹²: به ضم با و را، و براهیم¹³ نام
 جهودی که به غایت بخیل بود، بهرام گور همه

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

مال او را به‌لبنک سقا داده، و کیفیت این
 در لغت لبنک گفته¹ آید ان شاء ا تعالی.
 برسم² : به‌فتح با و سین، چیزی که به‌وقت
 آتش‌پرستی و جز آن به‌دست گرفته می‌شود.
 بریام³ : به‌فتح، بیماری است سخت گرم، زبان
 بسوزد، از غایت گرمی سینه آماسی کند، و
 نوعی از پیست نعوذ بالله منها.
 بزم⁴ : بای⁵ مفتوح و زای ساکن به‌وزن⁶ عزم،
 میهمانی و مجلس شادی و شراب و خوشی.
 بسم⁷ : اشارت به‌بسم ا.
 بشتالم⁸ : به‌کسر، طفیلی.

1. ت: «مشرخ نبشته شود» به‌جای «گفته آید».

2. ر، ل: این واژه ندارد؛ سرمه

بشتاکم¹: همان بشتالم، به جای لام کاف.
بشترم²: با و تا و را هرسه مضموم، دمی‌دگی
اندام.

بصاق‌القلم³: گیاهی است در زمین عرب،
بصاق‌القمر⁴ نیز گویند.

بقایم⁵: ریختن و عاجز شدن، این ای‌طلاح
شطرنج‌بازان است، چون شاطر باز حریف فره و
غالب بیند شه در شه کند یا چند افکند و
بازی به‌مثابه قایم دارد و به‌عجز مهرها از
دست خود بریزد و گوید که بازی قائم است،
در آن وقت گویند که فلان با فلان بقایم
ریخت، یعنی عجز خود ظاهر نمود، و در
ای‌طلاح شعرا این لفظ در محلّ عجز و گریز
آرند چنانچه خواجه نظامی در خسرو شیرین
فرمایند، بیت:

چو شاهنشاه ز بقایم ریخت

1. زفان (ن)

بکم و بقم¹: هردو چوبي است که جامه بدان
 رنگ کنند.
 بلخم²: بهفتح به وزن³ مرهم، فلاخن که بدان سنگ
 اندازند.
 بم⁴: رود ستبر رباب و بانگ، تار رباب مطلق
 هر تاري که در مزامير بود، و نام شهري در
 سرحدّ مشرق.
 بمانم¹: بهضمّ با، يعني بگذارم و بگذار مرا
 و باشم.

1. ر، ل: اين واژه ندارد؛ مدار 1/

بوم²: به وزن شوم، زمین نارانده، و ولایت و شهر، و جانوری³ معروف که در ویران‌ها باشد، روز برون نیاید، اهل هند «آرا آلو» گویند، بیت:

شاعری⁴ گونه مدح بیت او باد
و بای مضموم و واو مفتوح باشم و بمانم و بگذارم.

بوتام⁶: نام شاعری.

بهرام⁷: نام ستاه‌ای است در آسمان پنجم، و اقلیم پنجم بدان منسوب است، و عربی آن را مریخ خوانند، و منجمان نحس‌ای‌غر گویند، و

1. مدار 1/

نام روزي از روزهاي پارسيان و گویند بیسم روز از ماه، و نام پادشاهی است که او را بهرام گور گویند، و او پسر یزدجرد بود و تاج از میان دو شیر گرسنه گرفته¹ بر سر خود نهاده بود، و نیز خاقان چین را زنده گرفته و کشته بود، و او را بهرام گور از این سبب گویند که روزي شيري گور را فروگرفته بود او تیر² را بر پشت شیر چنان زد که از شکم برون رفت و بر زمین نشست، و نام سرلشکر نوشیوران که به تغلب ملک ایران فرو³ گرفته بود باز گذاشت، و او را بهرام چوبین نیز گویند⁴ از آنکه لاغر و⁵ تنک و خشک مثل چوبین، و گویند بهرام چوبین را پادشاه آن عهد برای جنگ دشمن نامزد کرد و او از آنجا رفت و شکست خورد، پادشاه بروچرخه و پنبه فرستاد تا مثل زنان بریسد، و گویند دوک دان و مقنعه نیز فرستاد.

1. ت: به جای گرفته بر سر خود نهاده شده بود.

2. ل: «تیر را» ندارد.

3. ل: «فرو» ندارد.

4. ت: گفتندی.

5. ر، ل: «و تنک... نیز فرستاد» ندارد.

بیرم¹: با و رای مفتوح، یعنی سنبه² که بدان
رخنه کنند و گرد بر³، لغت تازی است، و⁴
این لغت ترکی است، بیرم تکان عید را
گویند، و نام شاعری.
بینام⁵: یعنی بیننده باد و بینم من.

باب بای تازی و فصل ن

بابزن⁶: بای دوّم موقوف و زای مفتوح، گردنای
بریان کرده یعنی سیخ [کباب آهنین].
باتمن⁷: به وزن بان هست، سنگ، ترکی است.
باتنگان⁸: بادنجان، هندوی «بیگن» گویند.
باج ستانان⁹: آنان که باج ستانند.

1. شرفنامه 7/1-

باخوران¹: یازده روز در سال سخت گرم باشند،
باحوران² با حای حطّی نیز.
بادبان³: دالِ موقوف، جامه⁴ توی پیش و پس
گریبان دوخته، و جامه که بر جهاز و کشتی
بندند و بر رخ باد نهند، و جهاز را سوی
باد بکشد و شتاب⁵ برود.
بادبرین⁶: بادی که از سوی مغرب وزد¹، و آن
را دبور نامند، و ضدّ بادِ یبا نیز.

1. برهان 1/

بادبیژن²: با و³ زا هردو فارسی، آنکه تازی
او را مروحه خوانند، و هندوی «پنکه»
گویند.
بادخون⁴: به وزن آگون⁵، بادگذار و جای
بادگذار.
باد فروردین⁶: بادِ یبا و بادِ⁷ بهاری نیز.

بعضی بادِ یبا نوشته‌اند چنانکه قوسی گفته، و از
شمسِ فخری معیارِ جمالی معلوم می‌شود که بادبرین
یادِ دبور است کما لایخفی پس استشهادِ جهانگیری
به بیت فخری برای معنی یبا غلط محض می‌باشد؛
شرفنامه 1/

بادیان¹: وادیان.
 بارمان²: بارای موقوف، طایفه‌ای است از پهلوان.
 بازرگان³: کاف فارسی و زای⁴ مضموم، سوداگر.
 سوداگر.
 باژبان⁵: با زای فارسی موقوف، طایفه از ترکان، و⁶ نام ولایتی نخجوان، با نون نیز.
 نیز.
 باژدان⁷: با زای فارسی موقوف، آوندی است که محصل درو سیم می‌گذارند، و آوندی است که از آن می‌نوشند شراب.
 باستان⁸: با سین موقوف، کهن و قدیم.

1. ر، ل: این واژه ندارد.

2. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

بالدن¹: خیار ترکی است.

بالین²: بالشت و اندام از طرف بالا و بالشت.

بامیان³: نام شهری است که اهل آن به غلطنویسی و زشت خطی تشبیه کند.

بان⁴: خداوند، و این لفظ مرکب است به جهان بان و میزبان⁵ و دژبان و مثله، و درخت سهنجنه، و چیزی است مثل عود و عود سوختی.

بایجان و بایگان⁶: نام ولایتی است⁷ که آذربایجان نیز گویند.

ببر بیان⁸: فردوسی گوید مرغی است مثل سیمرغ⁹ سیمرغ⁹ که رستمش کشت و از چرم او خفتان

1. ت، ر: این واژه ندارد.

2. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار 1/

ساخت، و گویند که چرم او به آب تر نشود¹ و
 و به آتش نسوزد²، و بای اوّل مفتوح و دوّم
 ساکن نام قبای رستم دستان، و گویند
 ببربیان دیبای منقّش که هر زمان رنگی دیگر
 نماید، و او را در روم بافند، و فردوسی³
 گوید که خفتان رستم و جوشنش که پلنگینه⁴
 چرم بود و تیغ برو کار نمی‌کرد، و نوعی از
 شیر و قیل دده‌ای است دشمن و غالب از شیر
 و قیل پلنگ، و⁵ آورده‌اند که نوشیروان
 بادشاه ده‌هزار سوار نامزد کرده بود در
 دامن کوه آلبرز فرود آمدند و گذر ببربیان
 بر ایشان افتاد، همه را بکشت.
 بتائیدن⁶: بگذاشتن.
 بگتن⁷: بای⁸ فارسی مکسور و کاف فارسی مفتوح
 مفتوح به وزن⁹ بشکن، سرباز زدن از خوردن

1. ت: نشدی.

2. ت: سوخته نگشتی.

3. ت: فردوسی نامه گویند.

4. چرم پلنگینه؛ زفان: پلنگونه.

5. ت: «و آورده‌اند... همه را بکشت» ندارد.

6. مدار 1/

از غایت سیري، در¹ فرهنگنامه بتگن نوعي از
از ساز برزگري يعني تخته² سپار که هندوي
«بروټه» گویند، و یحیح آن است که بتگن
مالایي است، به کاف تازی مکسور نیز.
بتورکان³: به فتح، پیدا آورنده، ترکی است.
بجن: ⁴ با کسرتین، بوزنه.
بحران⁵: به ضم⁶، نفس تپزده و گرمی⁷ بادِ سموم،
سموم، و این باد جمله چیزها را مضرت دهد
مگر جواهر کافی و زرها را مفید است.
بخجوان⁸: نام مردی پهلوان.
بخردان:
بخسان⁹: به فتح و سین مهمله، گذاران، بای¹
فارسی نیز.

-
1. ر، ل: «در فرهنگنامه بتگن» ندارد.
 2. ر، ل: «تنخه سپار... بروتهه گویند» ندارد.
 3. ت: «بتورکان... آورنده» ندارد؛ شرفنامه 1/

بدخشان²: نام شهري است، و نام ولايتي كه لعل
منسوب بدوست يعني لعل بدخشي و لعل
بدخشاني.

بُدن³: باي مضموم و دال مفتوح، پيشين.
بُدران⁴: به فتح، سبزه اي است مثل ترب بوي
ناخوش⁵ دارد.

برازيدن⁶: فريبيدن و فريب⁷ دادن.
بربون⁸ برنون⁹: هردو¹⁰ با باي¹ مفتوح و ياي
مضموم وزن² معشوق، ديبياي³ تنك داد كه پوست

گداختن گدازان؛ زفان (ن)

پوست مردم را آواره سخت⁴ گرداند و روز
 بروز دراندام زیادت گردد⁵، و بعضی به‌بای
 فارسی نیز گویند.
 بردیدن⁶: دور شدن.
 برژن⁷: با و زا هردو مفتوح و زای فارسی
 به‌وزن برکن، کوچه و محلّت و یحرا و بر
 زمین، و به‌معنی ترکیب بالا برزن و بر عورت
 و برهم زن.
 برزین و برزیزین و بزین⁸: هر سه لغت با بای
 مفتوح، نام آتشکده، و برزین نام مبارزان

-
1. ر: «بای مفتوح و یای مضموم» ندارد.
 2. ل: «وزن معشوق... نیز گویند» ندارد.
 3. ت، ر: «دیبای تنک» ندارد.
 4. ت: سازد.
 5. ت: گیرد.
 6. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

ایرانی، و همان برزن و سوار برزین که عرب
سرج خوانند.

برسان¹: بهفتح، دوشاب خوشبویی، و² نام شاه
ممدوح خواجه سلمان شاعر، و بهضم گردهای
آدمیان، بدین معنی بروسان نیز گویند.
بروسان³ بهفتح نیز نام والده دلشاد شاه
ممدوح خواجه سلمان ساوجی رحمة الله علیه،
بیت:

بگو بهروضة پاک بگو به عصمت مه
و⁶ بیدانجیر، برسان بهفتحین نیز گویند.
برغمان⁷: با و غین معجمه¹ و هردو مفتوح
اژدهای² بزرگ که عربی³ آن⁴ را ثعبان
خوانند.

بود، و نام مبارز ایرانی که پسر او فرهاد نام
داشت؛ وفایی

برقندان⁵ : به وزن سرگردان، ایام اخیره ماه
شعبان که در آن شرابخواران به افراط شراب
نوشند و⁶ تفریط روا ندارند، و آن را سنگ
انداز نیز گویند.

برقن⁷ : با ضم، بت.
برمایون⁸ : بای مفتوح و یای مضموم، نام گاو
فریدون، و آن را برمایه نیز گویند، یعنی
گاوی که فریدون و بیژن به شیر او پرورده
شده بود.

برمخیدن⁹ : بی‌فرمانی کردن فرزند از مادر و
پدر.

گویند؛ زفان (ن)

برمگان¹: به فتح، موي زهار، موي² شرمگاه.
برهون³: دایرة ماه و مهر، فردوسي گوید کمر
ماه، و بعضي به بای عربي مفتوح گویند، و
آرایش.

برنون⁴: به ضم دیبای تنک.
برنیان⁵: بای مفتوح، حریر و جامه ای است
نرم، و پوشش سلاطین بزم و ملوک، و به بای
فارسي نیز.

برون⁶: به ضمتین، ضدّ درون و غیر⁷ برون و گذشت
گذشت و درای و غیره.

بریزن⁸: بای مفتوح و رای مکسور و زای
مکسور، غربال، به با و زای فارسي نیز، و¹
تنور که عربي فرن خوانند.

1. مدار 1/

برین²: به‌فتح، بزرگ و بالاترین جای³ استعمال
است چنانچه برین در⁴ سه چیز استعمال
کرده‌اند، چرخ برین، عرش⁵ برین، بهشت
برین، و نام آتشکده نیز⁶، این لغت پهلوی
است.

برین⁷: بوزنه دشتی.
بزدائیدن⁸: بای مکسور، از آئینه و از ی‌فحه
تیغ و امثال آن زنگ دور کردن، و تازی⁹
ی‌یقل کردن¹⁰ خوانند.

چکنی نامند، غربال و هلهای تابه‌ای که از گل
ساخته باشد و بر بالای آن نان پزند؛ می‌د 1/

بستن¹: ضدّ کشادن و یورت و نقش و خیال، و
 طمع را بستن استعمال کرده اند چنانچه² بند
 بند طمع.
 بسغیدن³: ساخته شدن.
 بسیچیدن⁴: به کسرتین⁵ و بای اوّل فارسی، قصد
 کردن و آهنگ نمودن و آراستن.
 بشتودن⁶: به ضم، زدن.
 بشگلیدن⁷: رخون در افگندن.
 بکان⁸: جمع بک چنانچه شحنه بک و کوتوال بک
 و اتابک چنانچه بانو و بانوان.
 بکران⁹: بای مضموم، ته دیگ¹⁰ که مخصوص طبق
 بند و از برنج و هرچه بود و کرمانیش¹¹ دل
 دیگ خوانند، و وقتی که با روغن جمع شوند

1. شرفنامه 1/

جاجان نامند، بلکه¹ آن عالم هزار جان
 فدایش کنند، هندوي «کهرچنی» گویند.
 بکهوجتان²: بای مفتوح و های مضموم و واو
 فارسي، خرپشته، واو³ عربي نیز، بهفتح‌ها⁴
 نیز.
 بگتوسان⁵: بهفتح⁶ و کاف فارسي، نام مردی
 کیس⁷ و دانا و دوربین و خردمند⁸.
 بلسان⁹: بای مفتوح و لام ساکن، نام¹⁰ درختی
 که به‌مصر است، جز در مصر جای دیگر نیست و
 روغن از وی می‌چکد و در تمام عالم همان یک
 درخت است، روغن مذکور به‌غایت نافع بود، و
 روغن اگر بر کف دست بمالند دوّم طرف همان
 زمان برون آید، و قیل بیدانجیر.

1. ت: «بلکه... فدایش کنند» ندارد.

2. شرفنامه 1/

بلسن¹: به‌فتح با و سین، انجیر، و بَلْسُن² به‌لام
 به‌لام و سین مضموم، باد.
 بلشن³: به‌فتح و کسر سیوم، آبسا.
 بلطاون⁴: گیاهی است که به‌تازی بقله⁵ الیمانیه
 بقله⁵ الیمانیه خوانند، و هندوی «چولائی»
 گویند.
 بلغن⁶: گز که بدان جامه و هرچیز پیمایند،
 ترکی است.
 بلغن⁷: بای⁸ مکسور و کافِ فارسی مفتوح وزن⁹
 بشکن، بام و سردیوار.
 بلین¹: چرخ، ترکی است.

1. جهانگیری 2/

بمان²: بهضمّ با، باش، و بهکسر با بگذار، و آنکه بهضمّ با بهمعنی بگذار³ گویند غلط است، کذا فی الحسینی.

بُن⁴: بهضمّ اوّل⁵ برگ گیاه و پایان کار وزیر، و بیخ درخت و⁶ درخت نوحاسته و بنیاد، و⁷ زیر هرچیزی بُن مردم و جای برون آمدن غدره.

بَن⁸: بهفتح، نام میوه ای است کوهی. بنشاختن⁹: خای موقوف و بای مکسور، بنشانیدن. بنگشتن¹⁰: بهضمّ بای فارسی، فروبردن و نقش کردن مختصر از بنگاشتن بای مکسور است. بنوان¹: بهضمّ و نون ساکن، خرمن بان یعنی خداوند خرمن و نگهبان خرمن، بهفتح با نیز.

1. ت: این واژه ندارد؛ مدار 1/

بوان² : به فتح، نام ولایتي است مشهور و
 ناردان³ آن جاي خوب و بسيار باشد.
 بوستان⁴ : با، ضمّ با و واو فارسي و سين
 موقوف، جايي که درختان گل و میوه ها باشند،
 تازي نيستان⁵ گویند، و سين مکسور به معني
 بوي بوستان و ستاننده بوي.
 بودرمان⁶ و⁷ بومادران و بوماردان: کلهم، نام
 دارويي است معروف.
 بوران⁸ : به ضمّ با، نام عورتي که بوراني طعام
 وضع اوست.
 بوقلمون⁹ : بای¹ مضموم و قاف مفتوح، جامه اي
 است که در روم بافند، هر² زمان به رنگ

1. شرفنامه 1/

دیگر، و مرغی است که در هر لونی که در
عالم است آن مرغ دارد و در شب آتشوار
نماید و حربا نیز گویند چنانچه ³ حسن
(سجزي) فرماید، بیت:

درین دوران بوقلمون عجب
نه من اسرار خود گویم نه

بوکن⁴: امروز.

بوگان⁵: بهضم، زاهدان، و ⁶ هندوی «اَنُول» نیز
گویند.

بوگرون⁷: کوهه⁸ زین، ترکی است.

بومهن⁹: زلزله.

1. ت: «بای مضموم...حربا» ندارد.
2. ل: و آن زمان زمان به رنگی دیگر نماید.
3. ر، ل: «چنانچه... احوال من پرسد» ندارد؛ غزلیات
حسن

بون¹: به‌ضم²، زاهدان که به‌تازی³ رحم خوانند،
خوانند، و⁴ گروهی گویند رودة گوسپند آنکه
آنکه سرگین درو بود.

بو: روباه.

بوین⁵: به‌فتح⁶، گردن، ترکی است.
بهرمان⁷: به‌فتح با و رای⁸ موقوف، گل معصفر
و⁹ گویند گل لعل.

بهمان¹⁰: به‌ضم، متابع فلان چنانچه گویند¹¹
فلان و به‌همان.

بهمن¹: با و میم هردو² مفتوح، مدّت³ ماندن
آفتاب در برج دلو، فارسیان⁴ یکماه شمرند

1. مدار 1/

و آن را بهمن گویند، هندوي «پهځن» گویند،
و نام بادشاه ایران زمین که پسرِ اسفندیار
بن گشتاسپ شاه⁵ بود و بهمن را پسري بود
فرامرز نام، و نام دارویی است، و آن بر
دو نوع است بهمنِ سرخ و بهمنِ سفید که
عورات⁶ و مردان را برای فربهی و قوتِ باده
و برای⁷ دفع باد بخوراندند⁸، و آن را بهمن
چینی نیز⁹ خوانند، و بهمن¹⁰ چینی موسلي

1. شرفنامه 1/

است و بهمن سفید ضدوی، و اهل¹ هند «اسکنده»
گویند، و مالیدن شیرة آن² بر اندام نفع
بسیار دهد، و نیز نهم روز از ماه است، و
نام حصاري.
بهین³: به کسرتین، توانگری و یافت و بهتر و
بهترین چیزی.
بیابان⁴: به فتح⁵ طایفه اند که اعتبار⁶
ندارند.
بیخستن⁷: بای مکسور و یای فارسی، درماندن
در بنیاد و بیخش بود.
بیران⁸: به کسر و به فتح با، سرلشکر و وزیر
افراسیاب، و بای فارسی نیز.

1. ت: «اهل هند» ندارد.

2. ر، ل: «آن» ندارد.

3. شرفنامه 1/

بیژن¹ : بای مکسور و زای فارسی مفتوح² ،
شاهزاده ایران زمین که بر منیژه³ بنت
افراسیاب عاشق شده بود، و افراسیاب او را
شبی بگرفت و در چاه⁴ زندان انداخت، چون
رستم شنید بر افراسیاب شبخون زد⁵ و بیژن
را از چاه زندان رهایی⁶ داد، بیجن⁷ نیز
گویند.

بیران خود تعاقب نمود، هنگامی که با کیخسرو و
گیو دیدار شد گيو بیران را زنده دستگیر ساخت،
میخواست که سرش از تن جدا کند، کیخسرو شفاعت از
چنگ اجلش رها کرد، فاما گيو دو گوشش سوراخ کرده
دستش بر آن بست و سوگند داد که این دست به گوش
بسته غیر گلشهر زن تو نگشاید، بیران همچنان
با دست به گوش بسته به خانه رفت، باز در جنگ دوازده
رخ در کوه کنابد و ریبد، چون بیژن گيو هرمان و
نستیهن برادران او را کشته و بعد کشته شدن
پهلوانان دیگر بالای کوه بر دست گودرز سرلشکر
ایران کشته؛ مدار 1/

بیستون¹: بای مکسور و یای فارسی و سین و تا
مضموم، نام کوهی است که فرهاد به عشق
شیرین او را کافته² بود به مجرّد³ و شنیدن
به خبر وفات شیرین جان شیرین داد، بزرگی
می‌فرماید:

بیستون ناله زارم چو
کرد فریاد که فرهاد
بیقطن⁵: به فتح، نامردی.

باب بای تازی و فصل و

بادرو⁶: نوعی از خیار که به تازی باد روغ و
بادروج خوانند، و به هندوی «بیری» گویند، و

1. مدار 1/

در فرهنگي مي‌گويد نام گياهي است كه بوي
ترنج دارد، و برگ او شكافته، و بعضي آن
را شاتره گويند.

باكو¹: با و واو فارسي، نام² قصبه‌اي است از
قصبات شروان، و آن قلعه‌اي است بالاي كوه
به‌غيات مرتفع چنانچه³ گويند خواجه سلمان
در⁴ يفت‌خانه ممدوح خود گويد: بيت:
جان آب و خاكي و

چشم آب و خاك را پيوسته

بالو⁵: اژخ، پالو با بای فارسي نيز گويند.
بانو⁶: عروس خانه، آن را تركي خاتون گويند
در سكندرنامه¹، بيت:

1. فرهنگ فارسي 5/

همان روشنگ را که بري تا شود کار
سفر عید باشد بر که بانوي زشتش
بتّو³: بای مفتوح و تاي مشدّد مضموم⁴، آن سنگ
دراز که بدان هرچیزی کوبند و آس کنند،
عرب آن را مقمع خوانند، و بتو به کسر
مانند قبه بر عصا و تازیانه و بادنجان و
مانند آن⁵ بندند و دبّه روغن ریز و آنچه
گلاب درو اندازند، و قیل قبه مانندی که بر
چیزی بود.
بچّه کو⁶: جیم فارسی، حرامزاده که از کوچه
برداشته باشند و پرورند¹.

نیاورده است؛ میباید 1/

بجۀ نو: حادثه و تازه و شاخ‌های نو دمیده، و شکوفه‌ها و مثلهم.
بدو²: به‌فتح و دال³ ساکن، آغاز و نو، عربی است.

بزرگاو: به‌فتح و کاف فارسی، گاوی که بدان جفت رانند و زراعت کنند، حادثه و تازه و شاخ‌های نو دمیده و شکوفه‌ها مثلهم.
براغو⁴: گوساله⁵ و ماده گاو، و این ترکی است.

برزگاو⁶: به‌فتح و کاف فارسی، گاوی که بدان جفت رانند و زراعت کنند.
برزو⁷: با و زا هردو مفتوح، نام پهلوانی.
برمو⁸: به‌وزن¹ بدخو، انتظار.

1. ل: «پرورند» ندارد.

2. برهان 1/

بزغو²: به‌ضمّ، گوساله و ماده گاو، ترکی است.
بنو³: بای⁴ مفتوح و نون مضموم، خرمن، توده
غلّه⁵ از کاه کت با کشیده، به‌ضمّ⁶ با نیز.
بهو⁷: به‌فتح به‌وزن⁸ سهو، یفه⁹ و یحن و کوشک
و یحن‌خانه.

باب بای تازی و فصل ه

بابونه¹⁰: شکوفه که عرب بابونج خوانند، و
بابونه نام گلی است که اقحوان نیز نامند،
بیت:

1. ت: «به‌وزن بدخو» ندارد.

2. ت: این واژه ندارد؛ ر: برذرو؛ شرفنامه 1/

من بو نكنم گلي با بو ن بود هر
باخته²: پرواره، آنكه از غيرراه جاي در آمدن
بود، و به بای فارسي نیز گویند بالاخانه.
باخه³: به فتح خا، جانوري است آبی كه عرب آن
را كشف خوانند، هندوي «كچهوا» گویند.
باد آبله⁴: آبله⁵ هلاک کننده كه آن را بادِ لوط
خوانند، بادِ واله نیز گویند.
بادِ افراه و بادِ فراه⁶: هردو به معنی عقوبت و
بدله و جزا و مكافات.
بادامه¹: حریر² مخطط جامه ای است كه بر
كالهای خُرد می دوزند و خرقه می سازند برای³

زیب و نشان، و چیزی که کرم ابریشم درو
بود، هندوی «بوته⁴» گویند.
بادران پوشه: گیاهی است برگ‌ها شکافته و بوی
ترنج دارد، و بعضی شاه‌تر می‌گویند.
بادروزه⁵: با واو فارسی، جامه کهنه و هرچه
مردم آن را دوام کار بسته باشند.
بادریسه⁶: بای فارسی، چوبی گرد میان سوراخ
کرده بر سرعمود⁷ خیمه کنند تا⁸ خیمه بپا
شود، و چرمی گرد که زنان بر سردوک⁹ کنند، و
عرب آن را فلکه خوانند.

1. سرمه

بادِ زهره¹: افسوني كه دزدان براي خواب ياحي
خانه خوانند، و² كنيل و سخن بيهوده و
وعده خلاف و نيز بادِ دبر.
بادِ فرره³: چوبكي كه رشته در ميان پيچيده بر⁴
بر⁴ زمين بگردانند، هندوي «لُتُو» گويند.
بادِ هرات⁵: در هر يوم موازنه هفت و هشت ماه
متواتر بادِ شمال ميوزد، به غايت لطيف و
موافق⁶ مزاج و نافع بود.
باده: شراب.
فايده: و چون در شراب سرمه اندازند
بيهوشي آرد، بزرگي است:
لعل تو چون سرمه كيست كزان باده

1. ت: هرزه؛ برهان 1/

بارنامه و باشنامه و باجنامه¹: در هرسه لغت
را² و شین و جیم هرسه موقوف، لقب نیک و
بدنهادن و تفاخر کردن و منت نهادن.
باره³: اسپ که بارگی گویندش، و شهره و
مشهور شده و کرت و حجره و سوي، و نیز
دیوارِ حصار که آن را بار و نیز گویند،
به‌تازیش ربض خوانند، به‌معنی رشوت نیز، و
بکلغده و ساره با بای فارسی نیز.
بارگاه و بارگه⁴: رای موقوف و کافِ فارسی،
جای بار دادن بادشاهان و نوعی از خیام
مراتب بادشاهان و سلطنت.
بازه⁵: چوب دستی.

1. سرمه

بازیچه¹: جیم فارسی و زای² مکسور، آنکه بدو
 بازی کنند.
 باسره³: به کسرتین⁴، زمین کشتزار، به فتح⁵ سین
 سین سیم⁶ سره کرده.
 باشگوفه⁷: کاف⁸ فارسی بازگونه یعنی
 بازگردانیده، تازیش مقلوب⁹ خوانند.
 باشنامه¹⁰: حریر¹¹ مخطط و سرپوش چون¹² دامنی
 و چادر¹³.

1. مدار 1/

باغچه¹: غین² موقوف و جیم فارسی، باغ خورد.
 خورد.
 باغره³: غین معجمه موقوف، آن زحمت که از
 زحمتی دیگر در بندگاه متولد شود، و زحمتی
 که برگردن برآید، با بای فارسی نیز.
 باقله⁴: قاف مکسور، غله ای⁵ است مانند گلتهی⁶،
 گلتهی⁶، در هندوستان⁷ چندان نمی شود، هندوی⁸
 هندوی⁸ «آرپر» گویند.
 باکوره⁹: کاف مضموم، نوباوه.
 بالوانه¹⁰: لام موقوف، نام مرغی است سیاه و
 سفید رنگ مقدار گنجشک کوتاه پای، بر درخت

1. شرفنامه 1/

و دیوار نشینند، و اگر بر زمین نشینند
به‌دشواری تواند پرید.
بالوعه¹: لام مضموم، خمخانه و چاهک آبریز که
آنجا از هرطرفی آب² جمع شود، و آب گنده،
شیخ سعدي فرماید، بیت:
عجب نیست بالوعه گر
که خورد اندر³ آن روز
باله⁵: به‌زیادت ها، نام گیاهی است که بیخ
او کز باشد و برو موی‌های خورد بودند.
بامه⁶: به‌فتح میم، دراز ریش.
باه⁷: پشت پری و زحمت.

در پرواز می‌باشد مگر در هنگام بچه کردن به‌سوراخی
رود، و آن را به‌عربی ابابیل گویند و در سقف
خانه‌ها آشیان کند؛ وفایی

بَتّه¹ : به‌فتح² همان «بَتّو» به‌تشديد تاست، آن
 سنگ دراز که بدان هرچيزي آس کنند، عرب آن
 را قمع گویند.

بتخاله³ : به‌کسر با، تپشي که بر روي و بر لب
 از حرارت و يا از گرمي تب دانه‌ها شکل
 برآید و پختگی ظاهر گردد، تپخاله اول تاي
 دو نقطه‌ي نیز گویند.

بتیاره⁴ : به‌کسر با و تاي ساکن، بلا و فتنه و
 محنت و چيزي که دشمن دارند.

بجغونه : آرّه، به‌زبان تري است.

بخته⁵ : بر⁶ وزن خسته، ميش و چيزي پوست
 بازکرده، و دنبه فربه و پرورده، و در
 اي‌طلاح گوسپند خصي پرورده باشد، آن را

1. زفان (ن)

بخته گویند بخته¹ نیز مجلوح²، و بای
 فارسی نیز مستعمل است، بخته زند نَداف را
 گویند.
 بخریسه³: به وزن در کیسه، یک سوی پیشانی که
 تازی جبین خوانند.
 بخنوه⁴: با و خا هردو مفتوح و هردو مضموم،
 برق⁵.
 بخیده⁶: به فتح به وزن⁷ رسیده، پنبه و پشم
 برزده و از هم جدا کرده.
 بخیه: به فتح، دوخت⁸ باریک، وبه معنی نفاق و
 عیب.
 بدرقه¹: پیشرو لشکر و همراه²، به فتح با و
 به کسر را نیز.

1. ل: «بخته نیز... نَداف را گویند» ندارد.

2. ت: محلوح.

3. ت، ر: این واژه ندارد.

4. برهان 1/

بذله³: به‌فتح با و ذال منقوط ساکن، لطیفه و
سخن⁴ موزون و جز آن، و جواب لطیفه، به‌ضمّ
و به‌کسر با نیز.
بذه⁵: ما و ذال معجمه، رگوي سوخته.
برآورده⁶: به‌فتح با، حصار، و بلند، و بر
رفته، پرورده⁷.
براده⁸: به‌ضمّ، سونش آهن و هرچیزی.
بربسته⁹: جماد و از خود چیزی کرده، و از علم
و هنر اختراع نموده و تهمت و نام.

1. شرفنامه 1/

بردعه¹: به فتح، همان بردع، نام شهري به حدار
مينيه تا² كوه قسبق كه مالك آن نوشابه
بود.

برده³: به فتح، اسير و بسته.
برسته⁴: ضد برسته به ضمّ راي دوّم، گياه
تندار و غيرتندار، و نبات⁵.
برزده⁶: شاخ بيرون آمده و ساخته و برآورده،
و قباله⁷، و قيام.

برّه¹: به فتحتين، بچه گوسفند كه آن را دمكي
گويند، به تازيش حلان و حلام خوانند، و

1. برهان 1/

حلوان گفتن غلط است، و حلوان چه معنی آن
مرد فالگویی و مردی که کابین دختران برای
خود بستاند، هَذَا عَارٌّ عِنْدَ أَهْلِ الْعَرَبِ و
حَلَوَانُ الْمَرَأَةِ مَهْرُهَا.

برزه²: به فتح، ماله³ و شاخ درخت.
برشته⁴: به کسرتین⁵ به وزن⁶ فرشته، بریان کرده
در روغن هرچه باشد چه گوشت و چه⁷ ماهی و
غیر آن.

برقه⁸: به فتح با، جابتری⁹ است، و نام¹⁰ شهری
است در شام.

برکشیده: پریشان و برافشانده، و پُرکرده، و
نواخته¹.

1. شرفنامه /1

برکنه²: با و کاف هردو مفتوح، ذریره³ که از خوشبوي عطاران سازند، بهکسر با و کاف هردو نیز و بای فارسي.

برکه⁴: بهکسر با و فتح کاف، حوضچه، حوض خورد، و بهفتح با، کیک.

برمایه⁵: بهفتح⁶ با، ماده گاو فریدون است که⁷ بهشیر او پرورش یافته بود.

برمخیده⁸: بهفتح، فرزند عاق و بیفرمان از مادر و پدر و استاد و مربی⁹.

برمه¹: بهفتح²، سوراخکن درو دگران و حگاکان³ حگاکان³ و غیره است.

1. ت: «نواخته» ندارد؛ ل: «پُرکرده و نواخته» ندارد، بهجای آن «برآورده».

2. مدار 1/

برنامه⁴: بای مفتوح، سرنامه که عرب عنوان خوانند.

برناه⁵: بهفتح همان برنا، جوان و مهوس⁶، و بهضمّ بانیز.

بزتکه⁷: بهضمّ یکم و سیوم، برند.

بُزغاله⁸: بهضمّ، بچّه بُز، اینجا⁹ بهغلط بُز را گوسپند نامند و گوسپند را بُز، و بچّه بُزکوهی که آن را حلوان¹⁰ گویند، گوشتش خاییت سرد دارد و بلغم انگیزد، بُز¹¹ بچّه نیز گویند.

بزه¹: به‌ضمّ با و زاي ساکن، آنچه شاخ درخت
 برو افکنند.
 بزه: زنگ آب.
 بزه²: به‌فتح‌تین، گناه، بزه به‌ضمّ با و زاي
 معجمه مفتوح زمین پشته، و میوه‌اي است گرد
 خوشبویی که مزه خوب دارد، بهتل³ گویند، و
 و خربزه ازینجا گویند یعنی بزه کلان دارد.
 بزچه⁴: بر وزنِ کلیچه، بزچه.
 بزیشه⁵: به‌ضمّ با و زاي مکسور، کنجد آرد
 کرده و گویند کنجاره، با بای فارسی نیز.
 بزینه: به‌ضمّ، چرم بُز را گویند.
 بسبه⁶: گیاهی است و گویند دارویی است که بر
 کالهای خرد خرد می‌دوزند و خرّقه می‌سازند.

1. برهان /1

بسته¹: بر وزن خسته، يعني حرير منقش و حرير
که عطاران مشک را بدو بندند، و ضد کشاده
نيز.

بسچيده: به کسر يا و جيم فارسي، فاخته و
ساخته و قصد کرده.

بسر²: به کسر، ازین سو، ترکي است.

بسه³: گياهي است که عرب اکلیل الملک خوانند.

بسغده⁴: بای مکسور و سین⁵ مفتوح و غین ساکن،
ساکن، ساخته براي کاري را و سازواري⁶ و
مرد ساخته خانه دار.

1. سرمه

بسوده¹: به‌ضمتین² به‌وزن³ غنوده، دست زده و
کهنه شده و ژولیده⁴ و زداییده⁵.

بشتره⁶: بای مضموم، نام حلوایی که از خرما
و آرد کنجد یکجا کرده می‌مالند چنگال شکل⁷
شکل⁷ و لیکن باریکتر از چنگال و آن در
کازرون خوب می‌شود، بشنره با نون نیز
گویند.

بشکله⁸ و بشکلنه⁹: هردو کژک کلیدان، و فخر
قواس پوشکله به‌بای فارسی مفتوح نوشته¹⁰
است.

بشمه¹: به‌فتح با و شین معجمه به‌وزن² وسمه،
پوست خام چرمی که آن را سپرم گویند، پشمه

1. سرمه

با باي فارسي و سين مهمله نيز و يشمه
با ياي دو نقطتي نيز گويند.
بشنجه³: باي مفتوح، مالة آهار كه كوچ⁴ جولاهه
نامند، بهفتح شين نيز و بشنجه با شين
معجمه مفتوح نيز گويند.
بقعه⁵: نرگاوه، بهزبان تركي است، و عربي
پارة زمين را⁶ ميگويند.
بقه⁷: بهضم، گوساله.
بكره⁸: چرخة ريسان جولاهه⁹.

1. برهان 1/

بکیله¹ : به فتح، روغن با کتخ و شیر، و در
فرهنگامه² است بکیله روغن با شیر آمیخته
و ترشی شیر یا پنیر³.
بلا به⁴ : به فتح با، نابکار و دشنام ده.
بلاده⁵ : فاسد کار.
بلبله⁶ : کوزه با نول و یراحی، هردو
با مضموم، نظامی فرماید⁷، بیت:
شده بلبله بلبل چو کبک دری

1. سروری

بلطافه¹ : گیاهی که عرب بقلّة الیمانیه خوانند، هندوی «چولائی».

بلغنده² : بهفتح، غلوله شکل از هرچه بود، و بلغنده بهغیرها نیز.

بلغوره³ : بهضمّ با⁴ و لام ساکن و غین نیز مضموم، دلیده و طعامی که آن را کاچی گویند، بهفتح با نیز.

بله⁵ : بهکسر، یکجا، ترکی است.

بلیسه⁶ : بای مکسور و یای فارسی، دشت و نیستان و جنگل، و سازی است چون جنگ و رباب، و نیز شبانان برگ گیاهی در دو سفال اندازند و در دهن گرفته نوازند، و نی که خالی میان بود، پارسی نیز.

بلیطه و بلاطه: هردو، نام شهری است.

1. ل: این واژه ندارد؛ مدار 1/

بليله¹ : به وزن هليله، نام² دارويي است،
 هندوي «بیره» گویند.
 بنديمه³ : گو یک گریبان.
 بنفشه⁴ : بهضمّ با و نون مفتوح، رستینه است
 سبز خوشبویی و گیاهی است که همواره در آب
 روید به رنگ سبز و کبود اندکی به سیاهی
 زند، و نام گلی کبود وام خمدار و شعرا
 شکل او را به رکوع و سجود و گوش و به مراقبه
 تشبیه دهند، به فتح با و ضمّ نون، بهضمّ
 با و کسر نون نیز بهضمتین فی الحسینی،
 بیخ بنفشه اگر در دهن بود بوی شراب نیاید
 و ظاهر⁵ نشود.
 بنگاه⁶ : بای مضموم و کاف فارسی، جای رخت و
 اسباب و جای متاع.

1. برهان /1

بنوه¹: بای مفتوح و² نون مضموم و واو³ فارسی، سبزه‌ای است ترش⁴ که آن را در هند «چوک» گویند.

بنوه⁵: خرمن، توده غله.

بنه⁶: به‌ضمّ با و نون مفتوح، اثّباع⁷ درخت خانه را گویند چنانچه بنگاه یعنی جای‌رخت. بوته⁸: واو فارسی، آنچه درو زر و نقره و امثال آن بگذارند و آن را کاه نیز گویند.

بوده⁹: به‌ضمّ با، شده و گشته.

بوره¹⁰: به‌ضمّ، شکر بسته و شکر خالص کرده، از تیرگی‌ها و سپید، با بوره نیز گویند.

بوزمه¹: به‌ضمّ با و زای مفتوح، گیاهی است خوشبویی، واو فارسی نیز.

بوکه²: بهضمّ، بود که و باشد که و مگر که، و
 بهمعنی³ تمنّی نیز.
 بونده⁴: بای مضموم و واو مکسور، مرد
 به آهستگی، بهفتحتین نیز.
 بُویه⁵: با بای مضموم و واو فارسی، آرزو و
 آرزومندی.
 بهارخانه⁶: رای⁷ موقوف، بنای بلند را گویند
 به زبان پهلوی، و علم⁸ خانه و خانه⁹ بلند و
 منقّش و مصوّر برج حمل.
 بهرامه¹: بهفتح با، شعر لعل.

بهره²: به‌فتح، به‌وزن³ زهره، بخش و نصیب که
عرب حصّه خوانند.
بهره⁴: به‌فتح دست‌کي جانوران شکاری.
بهم‌نچه⁵: با جیم فارسی مکسور، دوّم روز از
بهم‌ماه، و آن روز موسم اهلِ عجم است، و
روزِ جشن ایشان، درین روز در طعام‌های بهم‌ن⁶
سفید و بهم‌نِ سرخ اندازند.
بهمینه⁷: نامِ مادرِ سهراب.
بهنانه⁸: به‌کسر، کلیچه و بوزنه⁹.
به¹: به‌کسر، نامِ میوه‌ای است مانند سیب، بوی
خوش دارد که ازو شراب سازند و چون بیمار

1. برهان /1

بوي کند و بخورد به‌شود، و او پشم دارد، و به‌زنخدان معشوق² نسبت دهند، و بهي³ نیز گویند و نیک⁴.
 بهینه⁵ : با و ها⁶ هردو مکسور، بهترین و نیکوترین و بزرگترین⁷.
 بهنه⁸ : به‌فتح با و هاي ساکن، گوي گردان که اهل هند «لَوَّ» گویند، و آن چوب که مانند کفچه بود، و بدان گوي بازند، و عرب⁹ طبطاب خوانند، بای فارسي نیز.
 بیتاره¹⁰ : به‌فتح، طبیب اسپان و دانا در کار خویش.
 بیجاده¹ : بای مکسور و یای فارسي، بسد و کهربا، و ایل و بی‌ایل و بی‌راه.

1. شرفنامه /1

بیخسته²: به فتح خا، درماندن، تا نیز مفتوح
است، و بای³ مکسور و یای فارسی، میوه
آنکه تخم و خسته ندارد.
بیر قوله⁴: به کسر یکم و فتح دوّم و چهارم،
یکبار.
بیشه⁵: یای فارسی و شین⁶ معجمه، دشت و
نیستان⁷ و جنگل، و سازی است چون رباب و
چنگ، و⁸ نیز به معنی پیسه آنکه شبانان برگ
گیاه در دو سفال نهاده در دهن گرفته
نوازند و سرود گویند.
بیضه⁹: معروف، تخم مرغ و خود آهنین.

1. شرفنامه 1/

بیعانه¹: آنکه در بیع چیزی بگیرانند²، جهلا
بیانه گویند، و این بعض پارسیان استعمال
کرده اند.

بیوه³: به فتح، زنی که شوی او مرده باشد، و
مردی که زن او فوت شده باشد، عرب آیتم
خوانند.

بیهوده⁴ و بیهده: هردو با و یا هردو فارسی،
هرچه باطل بود و ناحق و بیفایده، و جامه⁵
جامه⁵ نیم سوخته که به هیچ کار نمی آید، و
هرزه⁶ و لایعنی.

باب بای تازی و فصل ی

بادی⁷: باشی و باد هستی، و هدایت کننده در
قول و فعل، لکاتبی:

هرکه بادی بود گردد ای جان تو
بارانی¹: معروف که علما هنگام² باران بپوشند
بپوشند چنانچه اهل اینجا سقلاط و گلیم³.

1. مدار 1/

بارگی⁴: رای موقوف و قافِ فارسی مکسور، اسپ⁵
 باگیر و قدرت و مجال، لجامه:
 کرا بارگی باشد که با ما بیاید
 اگر بارگی را کنم چرخ گردنده
 باری⁷: یای آخر فارسی، معروف و کرتی میوه.
 باقلی⁸: قافِ مکسور، از جمیع حبوبات است که
 باقله و باقل امشد نیز گویند، و گل او را
 یفت کرده اند، و گلی است که شعرا به احوال
 نسبت کرده اند:
 نرگس شوخ و گلی باقلی
 چون دو چشم اند یکی اشهل

1. مدار 1/

باشگونگی¹ : شین موقوف و هردو کاف فارسی،
 متجانس باز گونگی و مقلوبی.
 باکی² : نام منزلی.
 بالایی³ : اسپ جنیبت بالایی قد مردم، و به بای
 فارسی نیز.
 باورچی⁴ : جیم فارسی، چاشنی‌گیر که بر سرطعام
 می‌باشند، و مطبخی⁵ نیز.
 بپای⁶ : بای اوّل مضموم و بای دوّم فارسی⁷،
 بپاش و بمان، و ضدّ بدست.
 بتکچی⁸ : به وزن چنبری با جیم فارسی،
 نویسنده، لفظ ترکی است.
 بختری⁹ : به ضمّ، نام شاعری تازی.
 بخردی¹⁰ : به کسر و قیل به فتح، دانایی و
 هشیاری.

1. ت، ر: این واژه ندارد.

2. ت، ل: این واژه ندارد.

3. زفان (ن)

بخشاي¹: امراز بخشودن، شفقت آوردن و شفقت
آرنده.

بدخشي²: بهفحتين، لعل بدخشاني كه مشهور
است.

بدي³: باي⁴ مفتوح و دال مكسور⁵، ضد نيكي و
مختصر بادي چون دعاكني، و بهتازي نخستين
و آغاز و⁶ بدي مختصر بودي.

برخفچي⁷: شستگي و ستيزكاري، بهفتح يكم و
سوم.

برخي⁸: بهفتح، آنچه بهدل جان كسي دهند، عرب
فدا خوانند، بهزاي معجمه و ياي آخر فارسي
نيز گویند و⁹ برخي بهمعني قدري يعني بعضي
بعضي از كل.

برخوهلي¹⁰: يعني كزي.

بردگي¹: بُردهفروشي.

1. ت، ر: اين واژه ندارد.

2. شرفنامه 1/

برزگري² : كافِ فارسي، زراعت و مزارعي³ ،
 برزيگري به زيادت يا نيز.
 برگري⁴ : به فتح و كافِ فارسي مکسور، مختصر⁵
 برگيري.
 برنایي: به فتح⁶ با، جواني و به معني ترکیب
 برنایي و بنيایي و⁷ پس آمدن نتواني، و
 به ضم⁸ و کسر با نيز گویند.
 برومندی⁹ : بای مفتوح و رای مضموم،
 برخورداري.
 بري¹⁰ : معروف، ضدّ آري و بيزاري و پاک و
 مُنَزّه¹¹ و مُبَرّا و به معني بيري.
 بزاغولاجي¹² : ماده گاوي¹³، و آن ترکي است.

1. ر، ل: اين واژه ندارد.

2. ر: بزرگوي؛ شرفنامه 1/

بژرفي¹: با زاي فارسي، با احتياط و كوشش².
 بژوي³: با و زا و واو هر سه فارسي مفتوح،
 فرومايه كه به تازي اراذل خوانند.
 بسي⁴: بسيار و بس.
 بشكولي⁵: شورانگيز.
 بغدي: گندم، تركي است.
 بفتري⁶: وزن⁷ عنبري، هف هف كه كارگاه
 بافندگان را باشد، و آن چوبي است كه
 به هنگام بافتن بر جامه مي زنند.
 بگني: بای⁸ مفتوح و كاف فارسي، شراب غلّه
 معروف كه آب ارزن است، اين تركي است.
 بلادري⁹: معجوني و شراب كه از بلاد سازند، و
 به فتح با و دال كسي را گویند كه در
 بلاهتي.
 بلبلي¹: يراحي شراب و كوزه و ساغر.

1. شرفنامه /1

بلدسرجي²: ولج، ترڪي است.

بوراني³: بهضم و بهفتح، نام طعامي است مشهور كه وضع بوران است و بوران نام عورتي كه بوراني وضع اوست.

بورداجي⁴: ويران‌كننده، ترڪي است.

بوستاني: باغباني و هر ميوه و سبزه كه از بوستان بود، و بوستان⁵ هستي، و به‌كسر سين بوي بستاني.

بوعلي⁶: نام شاعري بود مستثنا به‌روزگار خود كه او را بوعلي دقاق گفتندي، و نيز نام حكيمي مشهور وزير فخرالدولة بادشاه ري كه نام پدر او سينا بود، و بعضي كسي كه گويند بوعلي شاگرد لقمان بود غلط است. اشارات و عيون و شفا و قانون از تصنيفات اوست، تاريخ تولد و ايام تحصيل علوم و مدت حيات او ازين دو ابیات محقق است.

بيت:

1. ر: اين واژه ندارد؛ مدار 1/

حَجَّتَ الْحَقَّ بُوْعَلِي¹ در شجع آمد از
 در شفا² کَلَّ علوم در تکز کرد زین
 یعنی در سنه ثلث و سبعین و ثمانیه تولّد
 شده بود و در سنه احدى و تسعین و
 ثلاثمائة³ جمیع علوم تحصیل کرده و در سنه
 سبع و عشرين و اربعمائة درگذشت [428 هـ]،
 و این دو بیت از انشای اوست. بیت:
 مشک⁴ است رخت لیک
 می‌گویم و می‌آیم ازین
 رخ مشک ولی نامده⁵ در
 خون زلف ولی آمده از

1. ابن سینا در حدود

بوي²: بهضم³ به وزن روي، اميد و آرزو⁴ و هوا
و محبت و طمع و خوي و پس رو، و روي⁵ بوي
معروف است که آن⁶ را به زبان تازي شميم
خوانند.

بهي⁷: به کسرتين، به معني نيكويي و نيكو و
بهرتر هستي، و نام ميوه اي است که به نيز
گويند و⁸ آبي نيز نامند که سفر جل
خوانند.

بيتي⁹: هفت به زبان ترکي است.

بيتني¹⁰: بلبل دراز است.

بيدطبري¹: بای اول فارسي، نام درختي است از²
از² هفده نوع بيد که او را گربه بيد نيز
گویند، و پنجه او به پنجه گربه ماند.

1. ر، ل: این رباعي ندارد؛ این رباعي از ابوعلی
سینا است.

2. مدار 1/

بيعي³: دفع.
بينيازي⁴: ياي اول فارسي، توانگري كه عربي
آن را غنا خوانند.

1. شرفنامه 1/

فصل دوّم اصطلاحات و مرگّبات

باب بای تازی و فصل الف

بادِبحرا¹: عبارت از روح² است.
بادِپروا³: بای دوّم فارسی، آنکه بر رخ باد
نهند تا باد درآید، آن را بادگیر نیز
گویند.

بادِصبا⁴: بادِشرقی، و شیخ واحدی نوشته⁵ است
که در شیراز اکثر اوقات بادِصبای و زد و
غایتِ لطیف و موافق طبع چنانچه در هند⁶
بادِدبور است که⁷ از شرق به غرب رود، آن را
صبا صفت کرده اند.

بادِمسیحا⁸: دعای مهتر¹ عیسی علیه السّلام.

1. ل: این اصطلاح ندارد.

2. ر: دروغ.

3. شرفنامه 1/

بادِ هوا²: وعده دروغ و هرچه وجود ندارد.
بارخدايا³: راي موقوف، خداوندي و خدای بزرگ
و مولی و ممدوح را نیز گفته‌اند، چنانچه
لجامعه، بیت:
بار خدایي که کرد به یک امر دو

*

بارِ⁴ خدایان که چو نگري هر همه
باغ سخا⁵: دنیا و مردِ سخي.
بام خضرا⁶: آسمان.
بانوا⁷: مردی که در عهدِ سکندر بعد فقر
توانگر شده بود و با اسباب و توشه و
با آواز و سازمند.

بحرالفدا¹: دریای خاک نمناک.
 برج ثریا²: بای مضموم، کنایت از دهن معشوق
 و برج ثور و درخت رز.
 برخشک و تر صحرا³: در پیاله شراب و یا در
 دست ساقی.
 برخورد آیا⁴: دالِ موقوف، برخورد بادا دال
 باد و دور کردند.
 برکتف ابر چادر ترسا⁵: روشنایی آفتاب⁶ و یا
 یا عین⁷ آفتاب.
 بریان محلاً⁸: بای مکسور و لام⁹ مشدد، بریان
 با تره و سبزه¹⁰ و پودنه و ترخان و نان و
 پیاز و ترب، و آنچه لوازمه اوست آراسته.
 بسته گهواره فنا¹¹: اسیر و گرفتار دنیا.

1. ل: این اصطلاح ندارد.

2. شرفنامه 1/

بعد ما¹: به فتح دال، سپس چیزی را گویند، و
بستر².
بقلة الزهرا: بقلة الحمقا³.
بنازم⁴ چشم مستت را: یعنی مفاخرت به چشم مست
تو کنم.
بنت الما⁵: بای⁶ مکسور، هر حیوانی بلکه⁷
هرچه در زمین است.
بوحنا⁸: کُنیت یحیی پیغامبر علیه السلام، و
مردی انجیل خوان بود.
بهار پیرا⁹: بای دؤم فارسی مفتوح، آراینده
بهار.
بی آبی است عالم را¹⁰: ناپاکی است عالم را.

1. شرفنامه 1/

بېنوا¹: ضد بانوا، بېتوشه و بېاسباب و
بېساز و بېآواز و بېکس.

باب بای تازی و فصل بای تازی

بابالالباب²: نام شهري است.
بادام بخواب³: چشم در خواب.
بای نسب: قوت آبا و اجداد.
بچه ناب: عبارت از مروارید و اصیل⁴.
بدخس مذاپ⁵: بهضم میم، می انگوري و شراب
لعل و خون اعدا.

1. غیاث

بدمهاي سحاب¹: سين مکسور، آههاي² دردناک.
برروي آب³: ظاهر و آشکارا و برابر وي.
بغدادِ خراب⁴: يعني شکم خالي و ساغر تهی از
شراب.
بوالعجب⁵: کُنیت بازیگر¹.

1. مدار 1/

بو تراب² : با و تا هردو مضموم، کُنِيتِ
امير المؤمنين علي کَرَم ا وجه، وضع خارجيان³.
بولهب⁴ : مردی که با محمد مصطفی صلی ا علیه
وسلم عناد و دشمني⁵ داشت، سورة تَبَّت در
شأن اوست⁶.
بی آب⁷ : شرمنده و بی وقرو بی رونق و خشک.

1. ر: باریک.

2. غیاث

بیجاده لب¹: بای مکسور و یای فارسی، آنکه
لب زرد و سرخ.
بیضة خوار غراب: کنایت از ابوجهل است، و
غراب بیضه از دهن می‌اندازد و باز می‌خورد
کذا فی الشرح.

باب بای تازی و فصل ت

بادبروت²: غرور و تکبر.
بادام دو مغز است³: ترقیده است از غایت
پُری، و مالمال است.
بادداری در دو دست⁴: هردو دست خالی داری.

1. ر: این اصطلاح ندارد؛ برهان 1/

بادِ دست و بادِ بدست¹ : تهی دست و بیفایده و
هرزه².

بادِ صولت³ : آنکه سبک و شتاب حمله بود.
با رکاب تو خاک است⁴ : منقار در رکاب تست و
حاضر رکاب تو⁵.

با سایه رکاب محمد⁶ : متابع شرع⁷
محمد مصطفی صلی ا علیه وسلم باش و سنت
اختیار کن.

با شکر¹ : با لبِ تو.

1. غیاث 1/

با عنانت هواست² : عنان جو، کرداري چون
بادروان و پزان³ گردد.
بام به نشست⁴: بام افتاد.
بحر دست⁵: آن سخي که در دادن ندامت نکند و
سخي بي منع.
بختگان حقيقت: واصلان⁶ و سالکان راه دين.
برباد رفت⁷: نيست شد و نابود گشت.
بريست رخت: سفر کرد.
بردوش احمد دار دست⁸: متابع محمد عليه السلام
باش.
برنشست¹: آنچه برونشينند براي ستوران چون
ناقه و دابة ديگر، بيت:

1. آند /1

شبی برنشست از فلک به تمکین و جاه از
بروج ثابت: عقرب و دلو و اسد و ثور، بیت:
عقرب و دلو و شیر³ برج ثابت بگفت
بقایم⁵ بریخت: عاجز آمد و گریخت، و در لفظ
لغت بقایم مشرح است، بیت:
وز آنجا به سوي وزو قـایم ري
بکران بهشت⁷: حورها⁸.

1. سراج 1/

بلند و پست¹: آسمان و زمین.
 بنه بست²: به ضمّ، سفر کرد و رخت بست.
 بوله‌بان³ وقت⁴: مستبدان بر باطل و منکران
 معقولات.
 به جای خود است⁵: وَضَعُ الشَّيْءِ فِي مَحَلِّهِ است.
 به جیحون نشست⁶: به کسرتین و یای فارسی، در⁷
 جیحون به کشتی سوار شد.
 بیت‌الحیات⁸: آن برج خانه طالع را گویند که
 فرزند در آن طالع زاده شود، و بهشت را
 نیز گویند.
 بیضه در کلاه شکست⁹: به حیل و چشم‌بندی و
 بازی.

1. آنند /1

باب بای تازی و فصل جیم تازی

بحرالزنجج¹: دریای عظیم است، هرکه از آن آب بخورد چرب بیرون آید.
بسحاق حلاج²: بهضم، صاحب دیوان اطعمه.

باب بای تازی و فصل ح

بام مسیح³: آسمان چهارم.
برهان مسیح⁴: زنده کردن مرده، و به کردن مریض از دعای عیسی علیه السلام.

باب بای تازی و فصل خ

بکران چرخ¹: حوران و ستارگان.

گردد و مردم هنگامه در خنده آیند؛ غیاث 1/

بنیاد عمر به رنج²: بنیاد عمر استوار نیست.
به ضیا داده شاخ: بهره نور داد.

باب بای تازی و فصل د

بابا دشته دست زد³: به عدل و عمارت ممالک
کوشید، و قیل کبر، و با بادشاه برابری و
سبقت کرد.

باد بود⁴: هیچ⁵ نبود و نابود بود.

باد سرد⁶: آه سرد و دم سرد.

باد هرزه و زد⁷: دزد از بیم عسس تیر میزند.

1. آند /1

بام زد¹: گلبانگ زد.
 بانگ بر ابلق زند²: به‌زمانه زجر کند.
 ببرتنگ درکشد³: اوّل کافِ فارسي، محکم درکنار
 گرفت.
 بجاي خود بود⁴: وضع‌اش⁵ في الجملة⁶ بود، و
 جاي خود دارد و برقرار باشد.
 بچّة خورشيد⁷: لعل و ياقوت و امثالِ آن از
 حجرات.
 بچّة نو برآورده⁸: نتیجه نو پيدا کرد، و
 نتیجه نو برآورد.

گران برو مستولي شود؛ مدار 1/

برباد داد¹: نیست و نابود گردانید.
بُرج قید²: آن بُرج که درو بندی خانه بود، و
بُرج حصار.
برد رکنند³: بیرون کنند.
بخم درشد⁴: در مراقبه شد.
بردمید⁵: در غصّه شد و نیز سبز برآمد، و خط
صبح را نیز دمیدن گویند.
بردا برد⁶: از راه دور شو، و سرما.
برروي آب آمد⁷: ظاهر شد و خوي از روي چکید
و روي آبدار شد.
برزبان آمد⁸: گفته شد.

1. بهار 1/

برفلان چکید¹: جیم فارسی، پای بر فلان افتاد
و کمان بر فلان رفت.
برقدم خاک زد²: بر خدمت بسر³ کنانید.
برق شد⁴: آشکار و ظاهر شد، شتاب شد.
برکة لاجورد⁵: فلک.
برگ بید⁶: پیکان تیر که به برگ⁷ بید، بید⁸
برگ نیز گویند.
برگ شمشاد، اوراق شمشاد: کنایت از زلف
شاهدان و خط سبز.
برناخن انگشت نهاد⁹: از غایت اطاعت کرد.

1. بهار 1/

برنتابد¹: طاقت نیارد و نتواند تحمل کند.
بزرگ امید²: استاد خسرو³ و ندیم بر من، و⁴
بزرگ امید نام گیاهی است خوشبوی بهاری.
بسترد⁵: با و تا مضموم، دور کرد و حک ساخت.
بسرشد⁶: با و سین مهمله هردو مکسور، سرشته
کند.
بکواکب سترد: به سیارگان⁷ روشن کرد و زنگ
دور کرد و صاف کرد⁸.
بنامیزد⁹: بسم ا.

1. آند /1

بنفشه گون مهد¹: به‌فحتین، زمین.
 بغیه کرد: ناپیدا کرد و پرانید.
 بوسعید²: نام مردی از اولیاء ا تعالی، و
 کُنیت شاهی در نوشهر بود، و سیرت‌های بزرگ
 داشت.
 بود و نابود³: غنا و فقر یعنی موجود و عدم.
 به‌کاغذ برند⁴: به‌عزت و مثل تبرک برند.
 به‌کف آورد⁵: قابض شد و ضبط کرد.
 بی‌آب کرد⁶: شرمنده کرد.
 بیجاده شد⁷: بای مکسور و یای فارسی، بی‌راه
 شد و زرد شد.

قطع شده حتّی که در رسم خطّ نیز بدون الف نویسنده؛
 برهان 1/

بیخود¹: بای مکسور و یای فارسی، آنکه از
خود یاد نیارد و بیخبر و بیهوش بود².
بیرون عید: پیش از عید و وراي³ عید.
بیضة زر نهاد⁴: آفتاب پیدا⁵ آورد.
بینمکی کرد⁶: بیوضعی کرد⁷ و بیوفایی نمود⁸.
نمود⁸.

باب بای تازی و فصل ر

بادبان اخضر⁹: اشارت به آسمان.
بادخور¹⁰: بادگذار.

1. بهار 1/

بادسار¹: سبکسار.
بازسپهر²: آفتاب و روز.
بادسر³: دال⁴ مکسور، مضاف کبر و غرور، و⁵
دال موقوف متکبر و مغرور.
بادگیر⁶: دال موقوف و کاف فارسي روزن که
بررخ باد نهند، و بالاخانه تابستاني.
بادوني و نار: دم ناي قدری بر سرشته هاي وصل
کنند، نار تاج ناي که لعل رنگ باشد و یا
شراب لعل، و نار لب ناي و مطرف نیز.

به معنی خانه تابستاني؛ مدار 1/

بادية غولدار¹ : واو² فارسي، اشارت به اين دنيا.

بار مصتنصر: هردو صادِ مهمله، نام خليفه بود بدآغاز و بدسرشت.

بازيار³: باز دار⁴.

باعث ليل و نهار⁵: خدای تعالی، و بر سبيل مجاز آفتاب.

بانوي مصر⁶: اشارت به زليخا است:

بدي⁷ داشت بانوي به پيدشش كمربسته

بحرالنور⁹: دريائي است نزديكان نزديك شهر كازرون.

بحر اخضر¹⁰: آسمان، و نام¹ دريائي است، آب او كبود بود².

1. آنند /1

بحر نهنگ آثار³: اشارت به تیغ تیز.
 بخور و دار: به معنی بوار، چنانچه بیت:
 بخور چیزی از مال ز بهر کسان نیز
 بداختر⁴: بدبخت و مدبر⁵، و آنکه در طالع او
 ستاره نحس بود، و⁶ مخطوط بر مرادات و
 مظفر بر حاجات و مهمات خود نبود، بیت:
 پیش از من و تو بر رخ
 شنگرف⁸ نیک⁹ بختی و
 بدگهر و بدگوهر¹: به غیر² واو و کاف فارسی،
 کم اصل و محترقه و بدسرشت.

عمق به نرمی نموده باشد، و بحر اخضر دریایی است
 که به جانب شرقی آن چین و به غرب آن یمن و به شمال
 آن هند و به جنوب آن دریای محیط، و جزایر بسیار
 دارد و یکی از آن سراندیپ است؛ مدار 1/

بده ماهي بلورين آبدار³: بده انگشت تر و
 تازة معشوق⁴، و ساقی⁵.
 بدین سبزه زار⁶: اشارت به فلک.
 بدین شکر: لبهاي⁷ شیرین و لبهاي لعل و
 لبهاي معشوق.
 بدین نیلزار⁸: اشارت به فلک است.
 برپاي پایدار: قائم دار و⁹ برپا از آن دار.
 برخشک و تر صحرا نگر¹⁰: در جام بلور شراب
 ببین، و یا در دست ساقی شراب ببین.
 برخط امید دار سر: اسیر و مطیع باش.
 برخلد برون سر¹¹: همیشگی یافت.
 برخوردار¹: خط از مرادات گیر، و برخوردار باش
 و کامران شو.

برخوردار²: آنکه محفوظ بر مرادات و مظفر بر
 حاجات و مهمات خود بود.
 برره عافیت نزار: تندرستی³ و بی‌غمی ضعیف.
 برق زر: روشنی آغاز صبح، و آفتاب و رخساره
 و جامه عیدی.
 برکنده قدر: خط مرتبه کرده، و خجل و مأخوذ
 گردانیده.
 برگ زر⁴: برگ زرد و برگ خزان زده.
 بر من مگیر: کاف فارسی، خطا بر من مگیر و
 بر من اضافت مکن⁵.
 بساطی‌سازی از رخسار⁶: سجده کنی و در مراقبه
 باشی.
 بستانی‌بور: منوچهر شاه اختبان ممدوح¹
 خاقانی.

بسته سر: کنایه از دغا که دشمن در دل
پوشیده² دارد، و سربسته هم.
بغداد معمور³: کنایت از شکمپرست و سیرابی⁴
راست⁵ آبی.
بلایه گار⁶: کافِ فارسی، فساد کاری.
بندار: به‌ضمّ، صاحبِ رخت‌خانه، و اتّباع‌دار
یعنی خانه‌دار.
بندامیر⁷: در¹ شیراز است آبی که از کوهستان
می‌آید، در وقت سلطان عضد که از ملک فارس

1. ر: ممدوح ایّام خاقانی.

2. ر: پوشد.

3. آنند 1/

بود مسافري پيدا شد او را امير گفتندي،
 بادشاه را گفت²: اگر زر تو خرچ کني من
 اين آب بندانم، همچنان کردند، آن بند را
 بندامير گویند، و اين ضربالمثل شد که
 بندبستن از امير زر خرچ گردان از عضد.
 بنگه تير³: بای مضموم و کاف فارسي مفتوح،
 خانه عطارد يعني بُرج سُنبله و جوزا.
 بوجعفر⁴: نام طراري و نام⁵ مردی.
 بوقلمون شد بهار⁶: بهار متلون بهرياحين
 گوناگون شد.
 بويافزار⁷: هوايچ ديگ که بهجهت خوشبويي
 اندازند، بوزار نیز گویند، و مجمر
 عودسوز.
 بهپشت ابر: برپشت اسپ¹ سياه.

قول درست نیست؛ آند 1/

بهترین خلق اربعین صباح پدر²: محمّد مصطفیٰ
صلّی ا علیه وسلّم بهترین از آدم علیه السّلام
والصلّوات.

بیاض خور: روز و شعاع آفتاب.
بیت المعمور³: مقامی است در آسمان چهارم،
قیل⁴ از دنیا به آسمان بردند قیل از⁵ جهت
طواف مهتر آدم علیه السّلام آورده بودند که
کذا فی الضمیر، و خانه⁶ کعبه نیز.
بی جگر⁷: بی اندازه و انتظار و بی رنج.

1. ت: ابر.

2. مدار 1/

بیرق نور¹ : روشنایی صبح کاذب، عرب
عمودالصبح خوانند.
بیست و یک پیکر² : بای فارسی دؤم، آن
صورت‌هایی که جانب شمال‌اند.
بیضة آتشین پر³: بای دؤم فارسی، آفتاب.
بیضة کافور⁴: برف.
بی‌گور: مرده که گور ندارد، و بی‌نشان که
چنان رود که معلوم نبود⁵.

باب بای تازی و فصل زای تازی

بادامه‌قز⁶: نوعی از ابریشم کمینه که هندوی
«بوته¹» گویند.

1. مدار 1/

بادانگیز²: نام گلي است بر اطراف او خارها باشند، و انگيز از آن گویند که چون مزارعان خواهند که دانه از خوشه و کاه پاک سازند و باد نبود مقداري گل ازین بردست گیرند و ریز کنند بی‌توقّف باد³ بوزد به فرمان ا تعالی، کذا⁴ فی الضمیر. بادنوروز⁵: باد بهاري، و نام لحنی و نوایی⁶. بپرداز⁷: بای اوّل مضموم و دوّم فارسي مفتوح، خالي کن و بساز.

1. ر: تومه.

2. ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند: گلي است که هرگاه مزارعان خواهند که غله را از کاه جدا کنند و باد نباشد آن گل را به دست مالند و برگ آن را بر هوا پاشند، به حکم خدای تالی باد در حرکت آید و کاه از غله جدا شود؛ مدار 1/

بدآغاز¹: قضای بد.
برد عجز²: بهفتح، خزان.
بوستان افروز³: گل تاج خروس¹ و افروزنده
بوستان و بوستان را روشن کن بهمعنی² امر
و گلی عبهر.

1. ت، ر: این اصطلاح ندارد؛ مدار 1/

باب باي تازي و فصل س

باغ قدس³: بهشت را گویند.

بحر الماس⁴: نام دریایی است عظیم که در
جزیره آن الماس پیدا شود، کذا فی الزبده.
بحر اندلس⁵: دریایی است که در آن کشتی نرود
مگر روز شنبه، و به وقت غروب آفتاب ساکن
گردد.

بوستان سندس⁶: سبزه و گل‌های گوناگون.
بیت المقدس⁷: نام مقامی که قبله پیشینیان
بود.

باب باي تازي و فصل شين معجمه

بپاي باش¹: باي² دوّم فارسي، استاده شو³ و مستعد⁴ و ساخته باش و بمان⁵.
بحركش⁶: شراب بسيار بخور، و خورنده شراب بسيار.

مصرف و ميم موقوف، نام شهري است كه مسجد اقصي در آنجا است، و آن را به تازي بيت المقدس و به عبري ايليا گويند، و به فارسي دژ هخت و دژ هخت كنك و كنك دژ هخت خوانند، گويند از ولايت شام و زمين فلسطين است و اقليم سوم، و اين شهر بر بلندي افتاد، و كنعان در سه فرسنگي آن است و آن از آنكه بخت النصر به كين يحيي پيغمبر عليه السلام بيت المقدس را ويران ساخت و مسجد را نيز خراب كرد، و آخر ملكي از ملوك خرس كه بني اسرائيل او را كوشك گويند، و فارسيان گودرز اشكاني آن را باز به حال عمارت كرد؛ مجمل التواريخ (ص)

بدست باش¹: تاي موقوف، تقصیر مکن و کاهل
مباش.

بدکنش²: بهضمّ کاف، بدکردار و بدکاره.

بشکرش³: بهلب شیرین⁴ او.

بنات نعش⁵: اختران¹ نعش، و آن هفت ستاره اند
ستاره اند در شمال مشهوراند، از آن چهار

1. آنند /1

ستاره را نعلش و سه ستاره‌اند² که آن را بنات خوانند.

بن گوش³: بای مضموم و کافِ فارسی، اطاعت و انقیاد و ادب و هرچه تمامتر است، و بندگی و خدمتگاری به طوع و رغبت از دل.
بنوماش⁴: بای مضموم، غله‌ای است مثلِ ماش که او را هندوی¹ «مونغ» گویند.

گردون است و آن سه ستاره صف زده که متصل یک پایه بنات نعلش کبری‌اند؛ فرهنگ فارسی

بیدموش²: یای فارسی³، یکی از هفده بید است،
و آن درختی است.
بیرون از جنبش⁴: برتر از فلک.

باب بای تازی و فصل ط

بحر محیط⁵: نام⁶ دریایی است برتر⁷ فلک و
دریا گرد عالم است، کذا فی الضمیر،
دریایی⁸ بی‌نهایت و فلک و فلک‌الافلاک.

باب بای تازی و فصل ع

رشیدی

باغ¹ رفیع²: به معنی بهشت.
بونافع³: شراب.
به هر سه نوع⁴: به موالید⁵ ثلاثه کافی و نباتی
نباتی و حیوانی.

باب بای تازی و فصل غین معجمه

بیت فراغ⁶: مبرز و قدم جای.
بیضة مرغ⁷: تخم مرغ.

باب بای تازی و فصل ف

1. آنند /1

باد در کف¹: بی‌حاصل² و بی‌هوده و هرزه، خالی³
خالی³ کف و مفلس و تهی‌دست.
بُرج شرف⁴: بُرج حمل آفتاب دروست، آفتاب⁵ بر
نقطه حمل که محلّ شرف است.
بر کرسی شرف⁶: بر⁷ صدرِ بزرگی، آفتاب در بُرج
بُرج حمل.

باب بای تازی و فصل ق

بام⁸ کشاده رواق⁹: اشارت به‌فلک است.

1. آنند 1/

بانوي مشرق¹: آفتاب و شمس.
 برجیس برجاثیق²: طبیب ترسایان را³ گویند.
 برقتلیق⁴: بهضم یکم⁵ و فتح سؤم و کسر پنجم،
 بتخانه.
 بوسحاق⁶: طایفه اند، و گویند در نیشاپور چند
 کان فیروزه اند و یکی را کان بوسحاقی
 گویند، فیروزه بوسحاقی منسوب بدوست، و
 نام طبیبی بود، و نام شاعر متأخر⁷ است.
 بهدشت استبرق⁸: اشارت به سبزه و بیابان
 سبزه زار.

1. ر: شرف؛ آنند 1/

بیضه¹ بیضة آفاق: عبارت² از آبادانی عالم.
بیست و یک وشاق³: بیست و یک پیکر از سی و
شش پیکر انجم که در جانبِ شمال و پانزده
به جانبِ جنوب است.

باب بای تازی و فصل کافِ تازی

-
1. ت: «بیضة اَوّل» ندارد.
 2. ر: «عبارت از آبادانی عالم» ندارد.
 3. غیاث

بادپرک¹: بای دؤم فارسی، بازیچه کودکان که
از کاغذ سازند و رشته² بسته پیرانند،
هندوی «گٹی³» گویند و [پتنگ هم].
بازارِ خاک⁴: قالب⁵ آدمی و عظمت و رجحان او.
ببرگ آنک: کافی فارسی اوّل، به شادی آنکه و
به استعداد او آنکه نیز.
ببوی آنک⁶: به طبع آنکه و به امید آنکه و
به خیال آنکه.
براق چهار فلک⁷: آسمان هفتم.
برة فلک⁸: برج حمل.

1. ل: این اصطلاح ندارد؛ رشیدی

برید فلک¹: به فتح، مانتاب.
 بزغالة فلک²: برج جُدي.
 بزهره فلک³: به طریق زهره چه زهره مایه
 سروري و شادي و خرّمي و طرب است.
 بساط خاک⁴: زمین.
 بقلّة مبارک⁵: بقلّة الحمقا.
 بوتّة خاک⁶: قالبِ مردم و زمینِ مثله.
 بوسّة خشک: بوسّة مجرّد و بوسّة بیجماع و بوسّة⁷
 بی‌نفع.
 بوي کلک¹ و بُن کلک: واو فارسي و بای² مضموم،
 مضموم، نام میوه‌ای است و آن غلیظ است مثل

1. ت، ر: این اصطلاح ندارد؛ آنند 1/

«لېسوژه»³ مزاج⁴ که بعضي «لېهيژه» به زبان هندي
گویند.

بيباک⁵: آنکه⁶ بيترس و رو ترش و شرم کسي
نبود، و دلاور نیز که⁷ عربي لأبالي
خوانند.

باب باي تازي و فصل کاف فارسي (گ)

بازيچه روم و زنگ¹: يعني مسخرة² روزگار و
روز، بي محابا³.

1. ر: بابوي کلک؛ برهان 1/

بر در مرگ⁴: خواب بر⁵ حکم النوم اخ الموت.
بهشت گنگ⁶: هردو کاف فارسي، حصار¹ که
افراسياب² بناکرده و درون آن آب بود، و
حصار با آب را³ گویند.

1. برهان 1/

به هر روي با آب و رنگ: بشاش و مژده⁴ دهند
و سرخرویی.
بیدبرگ⁵: با¹ و کافِ فارسي، تیر که پیکان او
به صورت برگ بید ماند، برگ بید نیز گویند.

بود، و در واقعه خون سیاوش و رفتن رستم
به ترکستان و گریختن افراسیاب خراب شد، و باز وقت
مراجعت افراسیاب آن را معمور ساخت، و گنگ دژ
قلعه آن شهر است، و غالباً مراد از این جزیره
همان خواهد بود، این است تحقیق قوسی؛ و صاحب
جهانگیری 2/

بي‌سنگ²: يعني سبک.
بي‌محابا پلنگ³: با⁴ و باي دوّم و کافِ فارسي،
روزگار، آنکه پلنگ را مکسور خوانند غلط
است زیرا که باي فارسي مفتوح مصحّح است.
بي‌وزن و سنگ: بي‌قيمت و بي‌وقر و بي‌سنجیده⁵.

باب باي تازي و فصل ل

باردل⁶: اندوه دل و اندیشه روزگار.
باسگ به‌جوال⁷: پاي مردم بدخوي هم‌خانه باشد
و هم‌صحبت¹ نيز.

1. ت، ر: «با و کافِ فارسي» ندارد.

2. ل: اين اصطلاح ندارد؛ آند 1/

بام زحل²: هفتم فلک.
بحر چگل³: جیم و کاف هردو فارسی مکسور⁴، نام
دریایی است عظیم.
بحر دمان زیبق عمل⁵: آن ابرباران که تقاطر
کند.
برج هلال⁶: برج سرطان.
بناخن رسد خون دل¹: عرق و خون از سر تا
به ناخن رسد.

و مبتلاگشتن؛ جهانگیری 3/

بنت‌الجبل²: بای مکسور، صدای کوه.
بوالفضل³ و بوالفضول: نادان⁴ و بی‌خرد که خود
را خردمند داند.
بوستان خلیل⁵: آتش که مهتر ابراهیم
علیه‌السلام⁶ را درو انداخته بودند.
بهرام تل⁷: میم موقوف، چبوتره⁸ که بهرام⁹ از
سرهای ترکان ساخته بود.

1. مدار 1/

باب باي تازي و فصل م

بالله معتصم¹: نام خليفة عرب.

بادريسة چشم²: شيطان و دجال دهر كه يك چشم
كور بود³.

باد و دم⁴: تكبر و فريب⁵ و مكر و خودستايي.

ادامه داد، خسرو به ياري روميان بهرام را شكست داد
)

بازپس سپرم¹: بای دؤم و سؤم فارسی، بازپس
روم.
باغ ارم²: باغی که شداد بن عاد بهشت در
دنیا ساخته بود.
بارة نهم³: عرش.
بام چشم⁴: یعنی پلک که عرب آن را جفن
خوانند.

1. آند /1

بام نهم¹: عرش.
بحر اعظم²: دریای³ بیکران.
بحرِ خصم⁴: نام⁵ دریا، و آبِ او کبود است.
بحرِ خوارزم⁶: دریایی است کوچک.
بحرالغمام⁷: دریایی است از آن سوی کاشغر،
کسی زهره ندارد که سنگی درو اندازد، و¹

اگر کسی کلوخی و چیزی درو اندازد ابری
عظیم برآید و رعد‌ها صعب‌درفتد² و خلقي را
هلاک کند³.

بخورمریم⁴: همان پنجهٔ مریم.
برج سیوم: برج جوزا که⁵ خانهٔ عطارد است.
برخود گرفتم⁶: احتمال و اضافت بر خود گرفتم
که این کار من کردم.
برگ⁷ عدم: استعدادِ عدم و استعدادِ مرگ و
گور.

پارس، خلیج هندوی، و هرجایی را از این دریای
اعظم بدان شهر و ناحیت باز خوانند که بدو پیوسته
است؛ مدار 1/

بر گریبان بستم¹: لازم گرفتم.
 بسته رحم²: زن³ نازاینده.
 بغداد دونیم⁴: در شهر بغداد دجله روان است
 و هردو طرف شهر آبادان.
 بمانم: بدارم و بگذارم و ماندن و هم بباشم.
 بنفشه گون طارم⁵: آسمان.
 بوتمام⁶: نام شاعری.
 براق جم⁷: باد که حمال تخت⁸ سلیمان
 علیه السلام بود.
 بوم⁹: بای¹⁰ مضموم و واو مفتوح، باشم.
 بونجم¹¹: کُنیت مردی که مویهای سبلی او غایت
 ستبر و دراز بود.

1. ل: این اصطلاح ندارد.

2. شرفنامه 1/

بوي شنوم و بوي بشنوم¹: ببويم و بوي كنم
 چنانچه² حافظ³ فرمايد، بيت:
 اي صبا همراه بفرست از
 بو كه بويي بشنوم از
 به خط⁵ بلا⁶ سردر آورم⁷: راضي به بلا شوم.
 به سر تازيانه بستم⁸: في الحال بيپر و تيغ
 به زخم چابك بستانم.
 به نام⁹: كليچه.
 بيد خام¹⁰: ياي¹¹ فارسي، عود خام و خالص¹²، و
 نيز گويند كه بيد¹³ خام تخم گياهي است كه
 از و خوب بو مي آيد.

باب بای تازی و فصل ن

1. شرفنامه 1/

بادام شکوفه فشان¹: چشم گریان و اشکریزان.
بادام من²: چشم من، بادام را به چشم تشبیه
کنند.

بادبرین³: باد صبا، به زای معجمه نیز.
بادپیمودن⁴: بای دوّم فارسی مفتوح، سخن
بی تحقیق و کار لاینفع کردن.

1. مدار 1/

بادخن و بادخون¹: كلاهما، هردو دال موقوف،
يعني جان بادگذار².
بادرنگين³: شعر و غزل، دنيا.
بادسران⁴: متکبران و طالبان چيزي.

1. سراج 1/

بارِ زمان¹: حوادث و جفای روزگار و مثله.
بادِ سلیمان²: دولتِ سلیمان و عظمتِ او، و آن
باد که او را با لشکر از منزل به منزل
بردی.

بادشاه چین³: آفتاب و روز.

بادِ فروردین⁴: بادِ دبور.

1. آنند /1

بادِ عشرین: نامِ لحنی و نوایی است¹.
 باغ رنگین²: کافِ فارسی، دنیا.
 باغ شیرین³: لحنی و سازی.
 بالابین⁴: متکبّر.
 ببوی نفس مکن جان⁵: جان را طالع و تابع نفس
 مکن.
 بترویان: به ضمّ⁶ با، خوبرویان و صاحبِ جمال و⁷
 و⁷ شاهدان.
 بچگان بستن¹: درختانِ نوحاسته و گیاهی
 نورسته و گل‌های نوشگفته.

1. ت: «است» ندارد.

2. آند 1/

بحرالاحزان²: نام دریایی است زیر عرش که چون فرشتگان گِل آدم را سرشتند بدان آب خمیر کردند.

بحرالحيوان³: نام دریایی است که در آسمانها روان است، و قیل نام دریایی زیر عرش، از آن دریا باران میبارد.

بحر عمان⁴: نام دریایی است عظیم، در آن دریا لؤلؤ بود، و عمان نام قصبه‌ای است به‌کناره دریا که آن را صحرار گفتندی.

بذل سیمین⁵: بخشش بسیار.

برآب فلان⁶: مانند فلان و مرتبه⁷ فلان و به‌جاه فلان و دولت فلان و عظمت⁸ فلان.

برباد خلق را خرمن⁹: عیش خلق مستهلک یعنی عیش خلق ضایع.

1. ل: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 1/

برباد نشستند هزبران¹ : باد² به معنی اسپ،
 هزبر به معنی دلاور³ یعنی دلاوران بر اسپان
 سوار شوند⁴، و قیل برباد و خشمناک شوند،
 دلیران و شیران.
 برترمکان⁵ : صدر و تخت و عرش، و قرب قاب
 قوسین، و برج حمل.
 برخورداران⁶ : حظ از مرادات گرفتن و بر حاجات
 ظفر یافتن.
 برسرزنان⁷ : مختصر دست بر سرزنان، و
 افسوسکنان⁸.
 برگ جهودان⁹ : نام درختی که کافران بدو بخور
 گیرند و در ادویه بکاربرند، هندوی¹⁰ آن
 را «اگر» گویند.
 برگریبان بستن¹¹ : لازم گرفتن.

برگریزان¹: خزان و² برگریزی کتان و اسباب
ریزی کتان.
برگ سمن³: معروف، و لب شاهد.
برناخن ایستادن⁴: اطاعت کردن و فرمانبرداری
نمودن و ایستادن به ادب و بندگی⁵.
بس جای نشین: با بای فارسی، مقام نشستن بقال
و هرکه در دوکان نشیند و سودا⁶ کند.
بسربردن⁷: وفا کردن، و به اتمام رسانیدن و
کردن¹.

1. برهان 1/

بسیار دان²: خردمند و دانشمند، و جنسی است
از آمار دشتی.
بسط آسمان³: آسمان چنانچه⁴ بزرگ فرماید،
بیت:

دوش چو بط آسمان غوطه
رفت به کابک فلک لقلقه⁶
بقایم ریختن⁷: گریختن و عاجز شدن، و در
اصطلاح شطرنج بازی آن است چون شاطربازی
حریف فره بیند، شه در شه کند و یا ضدّ
افکند و بازی به مثابه قایم آرد.

1. ت، ر: «کردن» ندارد.

2. ت، ر: این اصطلاح ندارد؛ آنند 1/

بکرمشاطة خزان¹: مَي انگوري که دورکننده غم
خزان است.
بگل آفتاب اندودن²: کاف³ فارسي مکسور، چيزي
که در غایت شهرت باشد خس پوشیدن و پنهان
داشتن آشکار⁴ را.
بناتالعين⁵: آب چشم.
بنات گردون⁶: سه ستاره صف زده که متصل یک
پایه نعلشانند.
بند دامان زمین⁷: بای⁸ مضموم، زمین و اسفل
دامن.
بند جان⁹: اسیر محبت جان.

1. ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند 1/

بند دندان¹ : بای مضموم، از غایت
فرمانبرداری و تواضع و ذخیره.
بن دامن شبستان کن²: مراقبه کن، و قیل در
زمین خواب کردن، و امان³ نیز.
بسته⁴: کوچ کردن.
بول شیطان⁵: به فتح، شراب.
بخرام خرامان⁶: روان شو نازکنان.
بهرام چوبین⁷: جیم و واو هردو فارسی، نام
سرلشکر هرمز بن نوشیروان قابض ملک ایران
زمین، بهرام چوبین از آن گویند که دراز
قد و لاغر بود.

1. مدار 1/

به‌گزین¹ : کافِ فارسی مضموم، آنکه نیکو
 اختیار کند، و کسی که سیم سره کند، عربی
 ناقد و نقّاد² خوانند.
 بیت‌ال‌حزن و بیت‌ال‌احزان³ : کلاهما سوگخانه و
 ماتمخانه، و خانه⁴ غم.
 بیخ زدن⁵ : یای فارسی، از بنیاد دور کردن
 چیزی را.
 بی‌خویشتن¹ : غلام و بیهوش و بیکس، و
 بی‌خویشاوندان.

1. ت: این اصطلاح ندارد؛ برهان 1/

بيدم مردان²: بي‌دعاي اولياء ا تعالى.
بي‌دق زرّين³: آفتاب.
بي‌دق سيمين⁴: ماهتاب.
بيسران⁵: آنكه از مادر و پدر تربيت نيافته
باشند، و بي‌ادب.
بيشه‌ستان⁶: جنگل و نيستان و درختان، و نام
شير.
بيضه‌هاي زرّين⁷: ستارگان.
بيع خان⁸: آن خانه سوداگر و تجّار كه در آن
قماش بدارند و بها كنند و بفروشند و تجّار
فرودايند و خريد و فروخت كنند.

1. برهان 1/

بيکم‌کنان¹: يا² وه گشته و راه گم کرده، و
پنهان شده، همان عبد³.
بيمغز تردامن⁴: آن اصحاب خلل که فاسق
باشند.
بينورکن⁵: بميران و تاريک کن.

باب باي تازي و فصل و

بادگيسو⁶: كاف و ياي⁷ فارسي، عظمت گيسوي و⁸
و⁸ بوي او.
بچه نو⁹: حادثه تازه، و شاخ‌هاي نو دمیده، و
شگوفه‌ها.

1. ل: اين اصطلاح ندارد.

2. ر: بار.

3. ر: عيد.

4. ت، ر: اين اصطلاح ندارد؛ آنند 1/

برزه گاو¹: باي² مفتوح، گا و جفتي.
برشاخ آهو³: معدوم را موجود نمودن، و وعدة
دروغ کردن و نابود⁴ نمودن.
بوي شنو⁵: يعني بوي کن، و ببوي.
بهشتي رو⁶: خوبروي و بيري ش، و امرد.

باب باي تازي و فصل ه

باجگاه¹: جيم موقوف و كافِ فارسي، آنجا كه
باج ستانند.

بادخانه²: مقام بادگذار.

باد دركلاه³: عبارت از غرور.

بادفراه و بادافراه⁴: هردو پاداش احسان و
عقوبت.

بادِ هراه¹ : موازنه هفت و هشت ماه در شهر
هريو بادِ شمال ميوزد²، به غايت موافق طبع³
خلايق او را بادِ هراه گويند نيكوتر⁴.
بادِ هرزه⁵ : افسون دزدان كه بر خصم خانه
بدمند كه⁶ تا خوابيده ماند، و بيهوده⁷.

1. سراج 1/

بازخواه و باجخواه¹: باجبانان و گذربانان و
باجستانان و آنکه باج خواهند و²
خراجستانند، زاي فارسي نيز.
بازگونه³: نوعي از كسوت است، و چيزي مقلوب.
بازنامه⁴ و باجنامه⁵ و باشنامه: لقب نيك و
بد را گويند، و⁶ مئت نهادن و تفاخر كردن.
باغ پرستاره⁷: باغ شگفته و پُرشگوفه¹ و باغ
پُر گلهاي شده.

1. آنند

باهر فسرده: با هنر و بی‌هنر، و بی‌دردی² و
 سنگدلی و مرده‌دلی³.
 ببرگ گندنامانده⁴: سُست مانده.
 ببرگ گندنا بسته: هردو کافی فارسی، یعنی سست
 بسته.
 بچگان دیده⁵: قطراتِ آب دیده.
 بخت نر و ماده: بختی⁶ که او را اقبال و
 ثباتی⁷ و وفایی نبود⁸.
 بخورشیشه⁹: به‌ضمتین، چندی عطریات در شیشه
 کنند و در مجلس عیش بر آتش‌دان نهند، دود

1. ت، ر: «پُرشگوفه... شده» ندارد.

2. ر: مربّی دردی.

3. ت، ر: «مرده‌دلی» ندارد.

4. ت، ر: این اصطلاح ندارد.

5. آنند 1/

از¹ آن شیشه برآید و تمام مجلس معطر کند،
 کند، در اصطلاح آن را بخورشیشه گویند.
 بدزهره²: گردل که عرب آن را جبان گویند.
 بريالساخته³: بيگناه و از گناه پاک.
 بر بسته⁴: جماد و هرچه بیفزاید، و ضدّ کشاده⁵
 کشاده⁵ و بر رسته.
 بُرج خوشه⁶: بُرج سُنْبُلَه.
 بر رسته⁷: رای دوّم مضموم، گیاه تندار
 و غیره، و ضدّ بر بسته.

1. ت، ر: «از آن شیشه» ندارد.

2. برهان 1/

برکم کوه¹: میانه کوه، و بلندی کوه، و بر
 آسمان چهارم.
 برگ لاله²: معروف، و کنایت از لب معشوق.
 برمشتری زهره³: بر کاغذ خط.
 برنج شماله⁴: شین⁵ معجمه مفتوح، برنجی
 مخصوص، شیخ واحدی⁶ نوشته است که در شیر
 از طبّاحی برسرِ راه آن برنج شماله پخته در
 شب مشعلها افروخته بردست کرده فریاد
 می‌کرد که برنج⁷ شماله برنج شماله، و این
 بیت به‌بانگ⁸ بلند می‌خواند.
 این شمع‌ها در دل از رهگذار نور
 برین خضر فیروزه: اشارت به‌سوی فلک است.

1. ت، ر: این اصطلاح ندارد؛ مدار 1/

برین دایره¹ : اشارت به کَرّه خاکی است، و
دایره² پُرکار عالم.
برین سفره³ : اشارت به فلک و به زمین است.
برین شاه⁴ : برترین و بزرگترین بادشاه را
گویند.
برهیخته⁵ : برپیچیده و مالیده⁶.
بقلة الیمانیه⁷ : سبزه ای است معروف که هندوی
«چولائی» گویند.
بنفش⁸ کرده : کبود کرده.
بناگاه و بناگاه⁹ : به ضمّ نون و کافِ فارسی،
آنجا که رخت مسافر نهند.

1. ت: این اصطلاح ندارد؛ آنند 1/

بوقحافه¹: کُنَيْتِ ابوبکر صدّیق رضی ا تعالی عنه.

بهارخانه²: بنای بلند را گویند، و خانه منقّش به انواع نقوش و تصویر، و بُرج حمل. به پای اندر آمده³: بلغزیده و بیفتاده و درمانده شده.

به تلخ و ترش رضاده⁴: به فقر و غنا و راحت⁵ و شادی و عناد⁶ و غم راضی باش. به جام عدل بده⁷: کم و اندک بده، و بر ساغر بده پُر¹ و مالا مال.

به دولاله: يعني به دو لب.
 به عدم بازده: دُرکش² و محوکن، و³ ناچیزکن، و
 بردار.
 به ماهي دان شده: آفتاب در بُرج حوت درآمده.
 به مهره و حُقّه: زمین و آسمان.
 به بهره⁴: به نصیب و به روي.
 به چونه: به مانند.
 به دیده⁵: به شرم و شوخ و به حیا⁶ و نابینا.
 به بینی کوه⁷: به بلندي کوه.

باب بای تازی و فصل ي

باباي شيخي⁸: قسم خربزه است.

-
1. ت، ر: «پُر و مالا مال» ندارد.
 2. ر: دم.
 3. ت، ر: «و ناچیزکن و بردار» ندارد؛ آنند 1/

باباي کوهي¹: نام زاهدي که گنج‌نشين بود.
بابين‌پرستي²: خدمت با فروتني.
بادبندي³: وصافي⁴ شاعران به‌مبالغه، و سرود.
بادساقی⁵: چشم ساقی.
بادعیسی⁶: از دعای مهتر عیسی علیه‌السلام
مرده زنده می‌شد.
باران آزاری: باران بهاری.
بارخدای⁷: خداوند در اجمال، حسینی و نسخه
لغات ترجمه مولی معنی بارخدای نوشته¹ است

جو رفتم خربزه بابا شیخی به‌غایت تازه دیدم که در
آب می‌آمد چنانکه گویی این ساعت از پالیز بیرون
آمده است؛ مدار 1/

و شعرا هم ممدوح را بدین معنی بارخداي و
 بارخدايا گفته‌اند.
 بارنگ و بوي²: به آداب و دارات و کرّ و فر.
 بالش عالي: مسندِ عالي.
 بچّة خوني³: اشکِ خون‌آلوده.
 بچّة طاووس علوي⁴: آتش و روز و لعل و یاقوت،
 آفتاب.
 بخت دندان خاي⁵: بخت بدو ناموافق و
 نامسعود¹، و طالع² بد.

تعالی که همه را بار دهد، و به‌مجاز هر پادشاه
 بزرگ را گویند، قوسي به‌معنی خداوند.

1. ت، ر: نبشته.

2. ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند 1/

بُرجِ آبی³: بُرجِ سرطان و حوت و عقرب است.
 بُرجِ آذري: بُرجِ حمل و بُرجِ اسد و قوس و بُرجِ
 که هرسه بُرجِ آتشی‌اند.
 بُرجِ بادی⁴: بُرجِ میزان و دلو و جوزا.
 بُرجِ خاکی⁵: بُرجِ ثور و سُنبله و جدی.
 بردیمانی⁶: به‌ضمّ، نامِ جامه‌ای است.
 برگری: با⁷ کافِ فارسی، مختصر⁸ برگری.
 برگستوان کاغذی⁹: دفتر کاغذی¹⁰.
 برماه¹¹ مشک داری¹²: بر عارض خطّ سیاه¹³ داری.
 برهنه سري¹⁴: محرومی.
 بزرگري¹: همان بزرگري، مزارعی و مزارعة، و
 اعلم بالصّواب.

1. ر: «نامسعود» ندارد.

2. ت، ر: «طالع بد» ندارد.

3. آنند /1

بغداد خالي²: شکم خالي.
 بکرپوشیده روی³: شراب، و شرابی که هنوز ازو
 کسی پخشیده باشد چنانچه⁴ نظامی راست،
 بیت:
 بیا ساقی آن بکر بمن ده گرش هست
 و⁶ امانت نیز.
 بوی سایی⁷: بدانچه بدان عطر ساینند.
 بوی یکرنگی⁸: کافِ دوّم فارسی، طبع اخلاص و
 اتحاد و محبّت و بی‌ریا⁹ و خالص، و¹⁰ اثر
 وفاداری.
 به ابرو فراخی: با خوشی و تازه‌رویی و فرحت.

1. ت، ر: این اصطلاح ندارد.

2. آنند 1/

به پای پیل مَی: بای دوّم و سوّم فارسی، قرابه
 پُرمی یا پیالَه بزرگ¹ مانند پای پیل
 می‌سازند، و شراب².
 به خاک افکنده داری³: مظلوم و عاشق⁴ داری.
 به سرپای: منتظر.
 بهشت⁵ صبحی: شراب بامداد که همچو شراب
 بهشتی بامداد⁶ است⁷، و صبحی⁸.
 بهشتی روی⁹: به کسرتین، بی‌ریش و خوب روی.
 به صور سحری¹⁰: آه سحر.
 به صور نیم شی: آه نیم شبی.
 بلادری¹: نوعی از معجونات که از بلادر ترکیب
 کرده² می‌خورند، با و دال هردو مفتوح در
 بلاهستی.

-
1. ر: بر رنگ.
 2. ت: «شراب» ندارد.
 3. آند /1

بلندپري³ : دعوې به‌بزرگي بر سبيل مبالغت
کردن.

بلند گرايي: کافي فارسي، آنکه ميل⁴ بزرگي و
عظمت کند.

بنات نعلش صغري⁵: هفت اورنگ کهين است.

بنات نعلش کبري: هفت اورنگ مهين است.

بندبازي¹: نام بازي² است که بر طنابهاي
بازيگران سبو پُر آب برسر³کرده بدَوَند.

1. فرهنگ فارسي /1

بُن‌کوهي⁴: باي مضموم، نام گياهي است که ازو
آش مي‌پزند، به غايت چرب⁵، گرم باشد.
بوالعجبي⁶: بازيگري.
بوخلافي⁷: کُنَيْتِ شيطان عليه اللعنت⁸، و شيطاني.
بويحيي⁹: کُنَيْتِ عزرائيل عليه السلام، و
بازيگر¹⁰.
به‌کارآبي¹: شراب مشغولي و به‌بکني مشغولي.

1. آنند /1

بیت‌الاقصی² : بیت‌المقدس که آنجا در معراج
محمد مصطفی صلی ا علیه وسلم امامت کرد،

1. آنند /1

پیغامبران را در اوّل رکعت اَلَمْ¹ تَرَکَيْفَ و
در دوّم رکعت لِیْلَافٍ² خواندند، و نماز³ ادا
نموده اند.

بی‌زبانی⁴ : خاموش از دروغ هستی⁵، و زبان
نداری، و غیبت مراد است.

بیدطبری⁶ : یای⁷ اوّل فارسی، نام درختی که یکی
از هفده⁸ نوع است، و آن را گربه‌بید⁹
گویند، چراکه پنجه او به پنجه گربه ماند.

1. کُلُّ سُوْرَةِ فِیل ()

بیمحلی: بیتفاتی¹ و بیباکی² و بیترسی،
چنانچه بیتفات کردی و یا تیغ بیمحلی
زدی.

1. ر: بیتفات.

2. ت، ر: بیباک.

باب الباء الفارسي مشتمل علي الفصلين: فصل الاول في المفردات

باب باي فارسي (پ) و فصل الف

پارسا¹: باي فارسي، باز استنده از مناهي،
عرب عفيف خوانند.

پالا²: باي³ فارسي، اسپ و صافکننده و
افزونکننده، و بهمعني فاعل و صافکن
بهمعني امر چنانچه⁴ گویند خون⁵ پالايي يعني
خون ریزنده، خون⁶ پالاینده و هرچه آویخته
بود.

پذیرا⁷: باي⁸ فارسي، شنونده سخن و
فرمانبردار و روان شونده و قبولکننده.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ برهان 1/

پروا¹: بای فارسی مفتوح، پرواز و فراغت و
قص² و حاجت و پرداخت و پرورش.
پکیاسا³: به کسر بای نخست فارسی، نامی است
تملیت گلیم.
پیرا⁴: با و یا هردو فارسی مفتوح، پیرایندة
چیزی⁵ و بپیرای.
پیسرا⁶: بای فارسی مکسور و یا، پیسراک، و
استر نیز گویند.

1. شرفنامه 1/

پیشوا¹: با و یا هردو فارسی، پیشرو قوم² که
به تازی مقتدا خوانند.
پیلپا³: هردو بای فارسی و لام موقوف، پیل و
صراحی که شراب سخت بزرگ که به پای پیل
ماند، و یکی از اسلحه است زنگیان⁴ را
چنانچه خواجه نظامی میفرمایند، بیت:
چو در پای پیل به یک پیلپا پیل
پیلوا⁶: با و یای فارسی و لام¹ موقوف، یعنی
داروفروش، و بای² تازی نیز، پیلور به جای
الف را نیز گویند.

1. برهان 1/

پیما³: بای فارسی مفتوح، پیداکننده، اندازه
چیزی چنانکه شب پیما شب بیدار و جهان پیما
جهانگرد⁴.
پیوا⁵: قلندر به روتراش.

باب بای فارسی (پ) و فصل بای تازی

پایاب⁶: بای اوّل فارسی، آبی که مردم را غرق
ننمود⁷، و طاق و بُن حوض و لبّ آب، و طاقت
و قدرت.

پای شیب¹: با و یای دوّم فارسی، عقبه ای است
دشوار و آنجایی که رَمی جمار کنند.

امثال آن فروشد، 1/

پاي‌کوب²: بای اوّل و واو هردو³ فارسي، رقّاص.
پتکوب⁴: بای اوّل و واو فارسي، آچاري است که
از شیر و جغرات می‌سازند و درو جوز مغز
نیز می‌اندازند، ترش می‌باشد، و گویند

1. ل: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسي 2/

طعامي است که از جوز مغز و شیر و ماست
[آماده] می‌کنند، ترش بود.

باب بای فارسی (پ) و فصل بای فارسی (پ)

پوپ^۱: هردو بای فارسی، تاج مرغ.
پیوراسپ^۲: هردو با و یا هر سه فارسی، ده
هزار اسپ، و نام ضحاکماران.

باب بای فارسی (پ) و فصل ت

پرست^۳: پرستند چیزی چنانچه خداپرست و
رسولپرست و پیرپرست.
پرداخت و پردخت^۴: هردو با بای فارسی مفتوح،
فراغ و مهیا و آراسته و خالی و برآورده.

1. برهان 1/

پرگست¹: با و واو هردو فارسي مفتوح، به معني
معاذا تعالي يعني مبادا که باشد، باي
عربي نيز.

پست²: باي فارسي مفتوح، کوتاه، و چيزي که
با زمين هموار و راست نبود، و ضد بلند و
زميندوز و زمين.

پست³: با باي فارسي مکسور، آرد جَو⁴ بريان.
پشت⁵: باي⁶ فارسي مضموم، آنکه تازي ظهر
خوانند، و قَوْتُ و عون⁷.

پلشت¹: باي فارسي و لام هردو مکسور، سرشت
پلید، و بعضي با و لام هردو مفتوح گویند.

1. معيار

پوست²: با واو هردو³ فارسي، چرم اندام، و آنچه میوه درو باشد.
پیوست⁴: بای فارسي مفتوح، اتصال با چیزی و قرابت یعنی خویشی.

باب بای فارسي (پ) و فصلِ جیم تازی

پازاج⁵: یعنی بزاج امّا بازاج درستتر است، و بای فارسي نیز، و⁶ قیل جیم فارسي و رای مهمله نیز، و⁷ آن دایه و دایه که زچه را تعهد کنند.

پنج⁸: بای فارسي مکسور و نون⁹ ساکن، آنکه به ناخن می‌گیرند، هندوش «چُنْبی¹⁰» گویند.

1. برهان 1/

باب باي فارسي (پ) و فصل جيم فارسي (ج)

پخج¹: با و جيم هردو فارسي، و² راي مهمله
يعني پخش وجه³ پهن شود هرچيز به زير باري
و بر زمين چون ميوه پخته شود، و⁴ ببار
کردن آيد از ميوه و غيره، ذلک به زمين
هموار گردد گویند پخش و پخج شده است
به زير بار و بار و گران و سنگ پست شد.
پيچ⁵: با و يا و جيم هر سه فارسي⁶، تاب و
نورد و⁷ مصدر او پيچیدن است، پيچش و اسم
پيچان لغت.

باب باي فارسي (پ) و فصل د

پاد¹: باي فارسي، سايس² و نگهبان بادشاه
گویند يعني نگهبان بزرگ و جهانيان گویند،

1. مجموعة: هرچه پهن شود و از زير چيزي چون ميوه
پخته، چون پاي بروي نهند گویند، پخج شد و واقعاً
اين واژه خيلي درست است که چون پا بر ميوه اي
رسیده مي اندازند صدای پخج مي آید؛ وفایي

و رمة گاوان کذا³ في الضمير و الحسيني و
الدستور.
پارچه زرد⁴ : باي فارسي، آن پارچه زرد که
يهود بر کتف دوزند.
پاژند⁵ : با و زا هردو فارسي، نام⁶ کتاب
مغان، و مولاناي فخرالدين رازي در هرسه
نسخه نوشته که پاژند صحف⁷ مهترا ابراهيم
عليه السلام.

1. سرمه

پایمرد¹ : بای فارسی، آنکه در کار کسی
مردانه² قدم زند و شفاعت کند.
پایمزد³ : بای⁴ فارسی و زای معجمه، اجرت که
قاصد را دهند و چیزی که بندی‌بانان از
اسیر به‌روزمزه .

پانید⁵ : بای فارسی و یای مکسور و نون، شکر
برگ و آن شکری است که⁶ در رگ‌های برگ شکل
راست کنند و شکر قلم نیز گویند، و حلوایی
است از آن قند، چون عصاره منجمد شود بایند
نیز ازو سازند، و به‌تازی فایند به‌ذال⁷
معجمه خوانند.

پد⁸ : بای فارسی مفتوح، همان بد.
پرد⁹ : بای فارسی مضموم و رای مفتوح، پُرشود
و پُرنند چنانچه شیخ سعدی فرماید:

1. شرفنامه 1/

آنایي که پُر شد

پرمود¹ : بای فارسی، جامه که از تف آتش سوزد.

پرند² : بای فارسی و رای مفتوح، حریر ساده و منقش و گوهر و شمشیر.

پرهود³ : بای فارسی مفتوح و های مضموم، جامه که از تفش⁴ آتش رنگ زرد نماید و هرچه نزدیک سوختن رسد⁵ و زرد گردد، و بعضی به بای تازی نیز⁶ گویند⁷.

تو خود را گمان آنایي که پُرشد
آخر با نشان سؤال «برد؟» نوشته است؛ سرمه

پژاوند¹: با و زا هردو فارسي، چوبي كه به پس
 درافكنند تا كسي باز نتواند كرد.
 پژغند²: با و زا هردو فارسي، نام درختي
 است، با³ راي مهمله نيز، و گياه پيچاك و
 ليل آب.
 پژمرید⁴: با و زا هردو فارسي، پژمرده شده و
 كرده.
 پسند⁵: باي فارسي و⁶ سين مهمله و هردو
 مفتوح، پسندیده و امر پسند كن، و به معني
 فاعل پسندیده، و به كسر سين نيز.
 پشم آگند¹: با و كاف هردو مفتوح² فارسي و
 الف³ ممدوده، آنچه ميان تنگي بار پشت ستور

1. وفايي

بود و هرپشم پُرکرده بود، هندوي چهيئي⁴
نامند، و⁵ جل اسپ نيز.
پليد⁶: بهفتح⁷ بهوزن جليد، ضدّ پاک و احمق⁸.
پند⁹: بای فارسي مفتوح، نصيحت و خيال و
غليواز.
پنداد¹⁰: بهوزن بکشاد، بنياد، بنداد نيز
گویند.
پود¹¹: ضدّ تار جامه بافتن و هستي، و بهبای
فارسي خف¹.

1. سرمه

پولاد²: با و واو هردو فارسي، نام پهلواني،
و³ آهني سخت و آهني گوهردار را⁴ گویند.
پولادوند⁵: با و واو فارسي، نام پهلواني.
پورمند⁶: با و واو هردو فارسي، گياهي است
خوشبويي.
پيجاد⁷: باي فارسي، کُهربا و بهمعني بي‌راه.

پیچاند¹: کاهی است در هند.
پیشد²: با و یا هردو فارسی، چیزی است از
درخت خرما که از آن رسن سازند.
پیکند³: بای فارسی مفتوح، نام مقامی است از
توازن زمین.

باب بای فارسی (پ) و فصل ر

پابردار⁴: بای اول فارسی، صاحب مرتبه و
بزرگ⁵.

1. ر: این واژه ندارد.

2. سرمه

پارار¹ و پیرار: بای فارسی مفتوح²، سومی روز
و سومی³ شب گذشته و سومی سال گذشته،
به کسر بای فارسی نیز گویند.
پار⁴: بای فارسی، روزها و سالهای گذشته را
گویند.

پاردار: درخت میوه دار، و زن حامله.
پارسال: سال گذشته.
پاسپار⁵: همان باسپار یعنی لگد و پایمال.
پاغر⁶: بای فارسی، پیلپا.
پای افزار¹: آنچه به پای پوشند.

1. ر، ل: «پارار» ندارد؛ شرفنامه 1/

پایر²: بای فارسی و یای دؤم مکسور، نام
تیرماه است، و³ آن ماهی است مشهور که
به آفتاب در بُرج حوت⁴ بود.
پایکار⁵: بای فارسی، آنکه پایخانه پاک کند
و قدم جای و سرهنگ دیوان.
پدیدار⁶: بای فارسی و دال هردو مکسور، پیدا
و ظاهر⁷ و آفریده و آشکارا⁸.
پدندر⁹: بای فارسی مفتوح و دال مکسور، شوی
مادر را گویند.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ سرمه

پذیر¹ : بای فارسی مکسور، قبول‌کننده و
به استقبال رونده.

پرداز²: با بای فارسی مفتوح، پرنده.
پرکار³: هنرمند و آنکه بسیار هنرها دارد.
پرگر⁴: با و کاف هردو فارسی مفتوح، طوق⁵ و
قلم دوشاخه که بدان دایره کشند، آن را
پرکار نیز گویند یعنی دایره‌کش⁶ با و کاف
عربی خواندن غلط است.

پروار⁷ : بای فارسی مفتوح، پرورش و خانه
تابستانی و نشانی مریض که بر طبیب برند،
و دلیل.

پدندر و پژندر به معنی شوی مادر است؛ شرفنامه
/1

پریدار¹: بای فارسی مفتوح، آنکه درو اثر
پری بود و آسیب² زده و دارنده پری،
به معنی فاعل پریدار، و آسیب³ پری را بدار
به معنی⁴ امر.

پریر⁵: با و یا هردو فارسی مفتوح،⁶ دومی روز
و سومی روز و سومی سال و بیش ازوی، و آن
سومی روز است از روزِ حال چنانچه⁷ خواجه
سلمان راست، بیت:

مه پریر از علم افراخت

دوش دیدند که پی نعل

یعنی ماه در روز پریر اگر رایت افراخت
به خاور صبح شب گذشته آن ماه را اسپ⁸ نعل
براق ممدوح در وقتِ شام معاینه کردند.

پغار¹: بای فارسی مکسور، چوبی که در میان
شگافِ چوب نهند تا زود شگافته شود، با فتح
با نیز.
پلنگر²: به فتح³ با و کافِ فارسی، نام⁴ بادشاه
بادشاه زنگ.
پندار⁵: بای فارسی، بشمار و خودنمایی.
پزمر: بای فارسی مفتوح و زای معجمه و میم
نیز⁶ مفتوح، انتظار، و پرمر⁷ با هردو رای
رای مهمله نیز.

1. سرمه

پسندر¹: بای فارسی مکسور، پسر زن از² شوهر
نخست.

پندر³: به فتح، قلعه‌ای است در شیراز بالای
کوه که آن را قلعه پندر گویند، و کوه.

پنیر⁴: بای فارسی به وزن⁵ وزیر، شیربسته.

پور⁶: بای فارسی، نادان و پسر که تازی⁷ ابن
ابن خوانند، و نادان⁸ گرفتن کسی را.

پهناور⁹: بای¹⁰ فارسی مفتوح، هرچه¹¹ عرض او
فراخ بود.

1. سرمه

پی سپر¹: هردو بای فارسی مفتوح و سین² مهمله
مهمله مضموم، زیر پای کرده و پایمال
ساخته.

پیشیار³: با و یا هردو فارسی، پیشاب بیمار
که بر طبیب برند، دلیل نیز گویند.

پیکار⁴: بای فارسی مفتوح⁵، کارزار و جنگ:
به کسر با و یای فارسی نیز.

پیگار⁶: با و کاف هردو فارسی، بغیر اجرت
کار کنانیدن و کار بی اجرت و بی مزد.

پیکر⁷: بای فارسی مفتوح، صورت بود⁸.

1. مدار 1/

پیلور¹: بای فارسی مکسور² و لام موقوف، طبیب و داروفروش، و بیلور با یای فارسی نیز و قیل بای فارسی مفتوح.
پیور³: بای⁴ فارسی به وزن افسر، یعنی ده هزار، و با بای عربی نیز، و این پهلوی است.

باب بای فارسی (پ) و فصل زای تازی

پالیز⁵: با و یا هردو فارسی، کشت خربزه و خیار،⁶ و باغ و بوستان و امثال آن.
پای افراز⁷: آنچه در پای پوشند چون کفش و مانند آن، و پابزار⁸ نیز.
پایز و پائیز⁹: کلاهما با و زا هردو جا فارسی، آفتاب در بُرج سرطان، پایزماه نیز

1. شرفنامه 1/

گویند، و قیل به‌جای پا بای یک نقطه
گویند، و بعضی بایز با زا و بای عربی
خوانند.

پتفوز¹: با بای فارسی، کله و گرداگرد دهن،
و قیل مرغان را منقار و چهارپای را بیرون
دهن، با بای عربی و² به‌جای قاف فا بتفوز
نیز گویند.

پتواز³: بای فارسی مفتوح، جای آرام باشه و
بازو شکره⁴ و مثله و آن آن است که از سه
چوب برای نشستگاه کبوتران و باز راست
کنند، هندوی «آده» گویند، با بای عربی نیز
گویند⁵.

پدواز⁶: با با فارسی همان پتواز.

1. وفایی

پرپوز¹ : هردو بای فارسی و اوّل مفتوح،
 گرداگرد دهن.
 پرداز² : بای فارسی مفتوح، پردازنده چیزی، و
 سازنده و بساز، و خالی کن.
 پرز³ : بای فارسی مضموم، پرزه یعنی⁴ بازه
 ابریشم سوده و برون کشیده و جامه.
 پرموز⁵ : با بای فارسی مفتوح، علف، و بای
 تازی نیز.
 پرمیز⁶ : با و یا هردو فارسی، ترس و اختراز
 مضرت.
 پرواز⁷ : با بای فارسی مفتوح⁸، پرورش و جای
 آرام، به معنی پتواز، و پریدن¹ و پرش را
 گویند².

1. زفان (ن)

پروز³: به فتح باي فارسي، آرايش پوستين که در آستين و پاي دامن دوزند، و جامه گستردني و پوشيدني.

پرويز⁴: با⁵ و ياي فارسي به وزن⁶ برخيز، پسر هرمز بن نوشيروان، و⁷ آن که بهرام چوبين را به تغلب ملک فروگرفته بود، بيرون⁸ کرد، و ايوان کسري که نامرتب بود مرتب کرد، و او را تاجي بود به وزن شمت⁹ من زر و به جواهر نفيس مرصع کرده¹⁰ و به سلسله زر¹¹ برابر سرآويخته چون بارداري آن تاج¹² برسر او بودي آويخته¹³، و تختي داشتني از عاج و ساج مرصع و مکمل به انواع زر و جواهر

1. ت: «پريدن... گويند» ندارد.

2. ل: نيز.

3. ت: اين واژه ندارد؛ سرمه

آراسته¹ و پیراسته² و صورتِ شکار و صور
دیگر برو نگاشته و شکل اقالیم و زمین و
فلک‌البروج درو ثبت کرده، و آن تخت را در
طاقی آورده³ و طلسمی ساخته از شیری⁴ و
گوزنی زرین، و طاسی و غلوله کم از گوی چون
آن غلوله از دهان شیر در طاس افتادی معلوم
شدی که ساعتی بگذشت، و او را چهار دست
فرش⁵ بود، به‌هردستی فصلی از فصول سال
بگماشته⁶، و او را شطرنجی⁷ بود که یکجانبی
او از یاقوت و دوّم جانبی او را زمرد
تراشیده بودند، و او را نردی بود که یکطرف
او بستد و دوّم طرف فیروزه با پشم ترکیب⁸
کرده و او را دویست مثقال زر دست افشار⁹
بود، چون بارداری آن زر را به‌دست گرفته
صورت‌ها ساختی و بشکستی، و او را خوانی بود
مرصّع به‌جواهر نفس و کاسه‌های زر و سبز از
زمرد، و او را گنج بادآورد بود و گنج کار

1. ت: «آراسته» ندارد.

2. ر، ل: «پیراسته» ندارد.

3. ت: «آورده» ندارد.

4. ر: «شیری... غلوله از دهان» ندارد.

5. ر: «فرش بود» ندارد.

6. ر: بنگاشته.

7. ر: «شطرنجی» ندارد.

8. ت: مرکّب.

9. ر: افتار.

که¹ او داشت، و او را پيلي بود سپيد از همه
 همه پيلان بزرگتر و پوست آن پيل از غايت
 سپيدي بدرخشيدي، و او را مطربي بود باربد
 نام واضع سرود خسرواني، و او را خسرو نيز
 گفتندي، و شيرين زن او و معشوقه او بود،
 و او را اسپي بود به غايت شهرت گلگون نام،
 و پسري داشت از مريم بنت قيصر روم قباد
 نام شيرويه لقب، آخر الامر ولي عهد پسر گشت.
 پرهيز²: پارسايي و تقوي.
 پشيز³: بای فارسي مفتوح و شين مکسور، مهره⁴
 مهره⁴ از نقره، و درم ماهي و یک پايه
 دانگ چهارم حصه از دانگ که به تازي درم
 خوانند، بيت:
 نيست سخا دادن از درمي دانگ

1. ل: «که او» ندارد.

2. ر، ل: اين واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

پشنیز¹: به فتح با و شین مکسور، نام داروي
است که بومادارن گویند، آخرها نیز و
بشنیز نیز همان بشیز.
پوز²: بای فارسي مضموم، گرد لب و زنج³ و
میان بینی.
پیروز⁴: با و یا و⁵ واو هرسه فارسي، فره⁶ و
مبارک و مظفر، و نامی مبارزي که از اولاد
کیقباد بود.
پیواز⁷: با¹ و یای فارسي مکسور، مرغ شب پرک.
پرک.

1. سرمه

باب باي فارسي (پ) و فصل س

پاس²: باي³ فارسي، چهارم حصّة روز يا شب، شب و روز هشت پاس باشند.

پارس⁴: با باي فارسي، ولايت شيراز، و در اغلب اشعار راي پارس مسروق ميدانند يعني پاس، اساتذه بدین نمط خوانند.

پپّس⁵: هردو باي فارسي و اوّل مفتوح و لام مضموم، طعامي است کمينه‌تر از همه⁶ طعام‌ها.

پخس⁷: باي فارسي مفتوح به وزن تخت، عشوه و رنج و گداز و پژمرده شدن، و باي تازي درم

بيواز نیز گویند؛ زفان (ن)

قلب و کم بها ولشن، و قیل به‌شین معجمه
 رنج و گداز.
 پرجاس¹: بای مضموم فارسی، نشانه تیر که
 بلند آرند نرنی نیزه و یا چوبی، آن² را
 آماج نیز گویند.
 پرماس³: واپسین و یا زیدن و خلاص و نجات.
 پرمگس⁴: با و کاف فارسی، نوعی از اسلحه، و
 نام مزامیر است، و پلارک، و نوعی⁵ از شعر
 ابریشمی کمینه⁶.
 پرواس⁷: با بای فارسی مفتوح، بسودن به‌دست و
 پرداختن و بساء و هرچه آن را بسایند.

بود از غمناکی و کم نیز باشد؛ وفایی

پلاس¹: با بای فارسی مفتوح²، پشمینه، پلاسا³
 جمع وی، و نام پهلوانی و کلیم، و بت که
 از شنی سازند، و بلاس نیز گویند.
 پوس⁴: بای فارسی مضموم، فریفتن کسی را
 به چرب زبانی و فروتنی و حاجتمند⁵، و واو
 فارسی نیز کهنه و سوده و بوسیده⁶، و هوس.
 پیس⁷: با و یا هردو⁸ فارسی مکسور، مجذوم، پیس
 و پیست زحمتی است نعوذ بالله منها، چنانچه⁹
 در بوستان گوید، بیت:
 چه قد آورد که زیر قبا

زفان (ن)

و زهره¹ خرماي ابوجهل كه ازو رسن سازند،
و به لغتي شين معجمه.

باب باي فارسي (پ) و فصل شين معجمه

پاداش²: باي فارسي، جزاي نيكي و بدي.
پالاش³: باي فارسي و لام مكسور، افزوني.
پالوش⁴: باي فارسي، كافور مغشوش كه به سين
غيرمعجمه⁵ نيز گويند، و⁶ قيل با واو
فارسي.

پرخاش⁷: به فتح، كارزار⁸ يعني جنگ و شور و
فرياد و كينه، با باي تازي نيز گويند¹.

1. ر: زمرد.

2. وفايي

پریش²: به‌فتح با پریش³ است، و به‌بای تازی نیز.

پرندوش⁴: به‌فتح‌تین و واو فارسی، شب پیش از دوش، تازی البارحة‌الاولی خوانند.

پریش⁵: بای فارسی مفتوح، فرونشاندن و پاشیدن و آواز، و به‌کسر با و رای⁶ ضمّه پریشان‌کننده و پریشان بکن و پاشیده، و پپاش به‌معنی امر و فاعل، به‌معنی⁷ بریز و ریزنده.

پزوهش⁸: باو زا و واو هر سه فارسی، بازجست و بازپرس و نصیحت و تفحص⁹.

1. ت، ر: «گویند» ندارد.

2. مدار 1/

پوزش¹: با باي فارسي مضموم و زاي معجمه
 مكسور، عذر يعني بهانه و معذرت و گویند
 كه حجت.

پوش: با و واو هردو² فارسي، بپوش و پوشنده،
 و به حجاب³ كننده.

پوش: به ضم، كتر و فر، به فتح با و كسر واو
 نیز.

پویش⁴: با و واو و ياي مسكور، ... يدكي و... و
 از پيش بيشتتر شدن.

پيازموش⁵: باي⁶ فارسي، بيخي است كه به تازي
 عنصل گویند⁷.

پيخ نوش⁸: با⁹ و واو هردو فارسي، شرابي كه
 در آن بيخ ترياك مي افتد.

پیش¹: با² و يا هردو فارسي به وزن³ ريش، زهر
 زهر و حرماي ابوجهل خوانند، و هندوي «بش

1. وفايي

کرنجوا» خوانند، و ضدّ پس که عربي قبل خوانند.

پیشکش⁴: با و یا هردو فارسي، خدمتگار⁵ و یادگار.

پیلغوش⁶: با و یا هردو⁷ فارسي و لام موقوف، گلي است از جنس سوسن⁸، بعضي آن را آسمان گون گویند⁹ و برکناره آن گل رخنه‌ها و نقطه کوچک سیاه¹⁰، و آن را پیلگوش¹¹ با کاف فارسي نیز گویند.

پیلگوش¹²: با و یا و کاف و واو هرچهار فارسي، نیلوفر نام گلي است، و دارويي است

1. شرفنامه 1/

که آن را عورات با¹ خوشبوي مستحق کرده در
در سراندازند، و عطّاران² در اخلاط
خوشبوييها اندازند، هندوي «نکه» گویند که³
که³ آن ناخن جانوري است.

باب بای فارسی (پ) و فصل ف

پای باف⁴: به فتح بای اوّل فارسی، جولاهه.

باب بای فارسی (پ) و فصل کاف تازی

پاچک و پاوچک⁵: هردو با واو و غیر واو جیم
فارسی، آنچه⁶ از سرگین بود، و آن بر دو
نوع است، پاچک دشتی آنکه در دشت چهارپایه
برید همان⁷ جا خشک شده می‌آرند و هیزم
می‌سازند، و پاچک اهلی از سرگین به دست
عورات پهن راست کنند.

1. ر، ل: «با خوشبوي مستحق کرده» ندارد.

2. ت: «عطّاران... اندازند» ندارد.

3. ت: «که آن ناخن جانوري است» ندارد.

4. شرفنامه 1/

پارک¹: بای فارسی، چرم باریک که شتر بچه دروي باشد، و در وقت زادن آن را از وي دور کنند، و إِلَّا² نه بمیرد، و اگر در شکم مادة شتر آن چرم بماند هر آئینه مادة شتر³ بمیرد.

پاسک⁴: بای فارسی و سین مضموم،⁵ از هم جدا⁶ جدا⁶ شدن دهن از کاهلی و یا از غلبة خواب، عربی ثوبا و هندوی «جنبهائی⁷» گویند.
پاک⁸: با بای فارسی، پاکیزه و نمازی و تمام و همه طاهر، و پاک برد⁹ تمام بر، پاک بسوخت تمام بسوخت.

پتلاک¹⁰: نام گیاهی که سرمه نیز گویند.
پتک¹: به ضمّ بای فارسی، آهن کوب آهنگران که² که² خایسک نیز گویند، هندوی³ «بَٔهَوُڑا» خوانند.

1. وفایی

پرک⁴: به‌فحتین و بای فارسی، ستارة سهیل، و
ولایتی است که قطب جنوبی آنجا نموده
می‌شود، و گویند ستارة پرک و آن قطب است،
و بعضی سهیل را گویند، و⁵ اَغْلَم بِالصَّوَاب.
پرکوک⁶: بای فارسی مفتوح⁷، عمارت.
پزشک⁸: با و زا هردو مضموم، همان بچشک یعنی
طبییب و طبیب ستوران مخصوص.
پشتک⁹: به‌ضمّ و فتح بای فارسی، خمره¹⁰ و
عَلْتی¹¹ است اسپان را، و گیاهی¹ است که عرب
عرب آن را اکلیل‌الملک خوانند.

1. دستورالافاضل

پشک²: به ضمّ بای فارسی، سرگین گوسپند و شتر
و مثلهم
پشمک³: به وزنِ مردک، حلوای رومی که چون پشم
سازند.
پک⁴: بای فارسی مفتوح⁵، بندانگشت و پاشنه،
به کسر نیز گویند.
پالک و پلارک⁶: کلاهما بای فارسی و لام هردو
مفتوح، جنسی است از پولاد گوهردار و گوهر⁷
پولاد مشهور است.
پلک¹: با و لام مفتوح، بام چشم و غلافِ چشم و
سرپوشِ چشم² نیز خوانند.

1. ر، ل: «گیاهی است... خوانند» ندارد.

2. ر، ل: این واژه ندارد؛ وفایی

پلوک³: بای فارسی مفتوح چَهجَه و نشستگاه⁴
ملوک و نشستگاه چوبین که فراز بام بود،
تازیش غرفه خوانند، واو فارسی نیز و
خایسک.

پنانک⁵: بای فارسی، گیاهی است که از آن
بوریا سازند، هندوی «گوند»⁶ گویند.
پنج پایک⁷: هردو بای فارسی، جانوری است آبی
که عربی آن را سرطان گویند، و⁸ هندوی
«کیکڑه»⁹ گویند، و¹⁰ بُرجی از دروازه بروجک.

1. ر: بیلک؛ ل: پدک؛ سرمه

پنیرک¹: به فتح بای فارسی، نیلوفر که همواره
در آب روید.
پوپک²: هردو بای فارسی، مرغ سلیمان که عربی
هُدُود خوانند، و به واو³ فارسی نیز.
پوشک⁴: بای⁵ فارسی مضموم، گربه که تازی هرت
هرت خوانند، و به واو فارسی نیز، لغت

1. ر: بیزک؛ گلِ گلاب

ماوراءالنّهر است، و گربه را پوشک از آن
 گویند که دیده خود را می‌پوشد.
 پیازک¹: بای فارسی مکسور، گیاهی است که از
 آن بوریا سازند.
 پیچاک²: با و یا و جیم هرسه فارسی، درد و
 پیچیدگی شکم.
 پیچک³: با و یا و جیم هرسه⁴ فارسی، سیل⁵ آب،
 آب، و آنکه به‌حریری ابریشم پیچند کرد مثل
 غلوله سازند و این نوع کشیده گران دارند.
 پیک⁶: قاصد، بای فارسی مفتوح است.
 پیلک⁷: با بای فارسی مکسور¹ و لام مفتوح، آن
 آن که نر انگشت با انگشت وسطی زنند

1. مؤید 1/

با یکدیگر² و از این هردو انگشت آوازي
آید، آن را در اغلب اوقات در سرود زنند،
هندوي «چُکي» گویند.
پیوک³: بای فارسي و یا هردو مضموم، عروس، و⁴
قیل پتوک به جای یا تا خوانند.

باب بای فارسي (پ) و فصل کافِ فارسي (گ)

پاچنگ⁵: کافِ فارسي، دریچه و غیرِ آن شبک که
در دیوار کنند و بدانسو پنهان نکردند،
با و جیم و کافِ هرسه فارسي نیز.
پاسنگ⁶: با¹ و کافِ هردو فارسي، ترازو² که یک
پله به پله دوّم سبک باشد به جهت تساوي سنگي
و کلوخي³ نهند.

1. ر: «مکسور» ندارد.

2. ت، ر: «یکدیگر» ندارد.

3. وفایي

پاشنگ⁴: با و کاف هردو فارسي، خوشة انگور
 نارسیده⁵، و خیار که به جهت تخم بزرگ
 کنند، هندوي «توری» گویند، و دریچه خورد.
 پالنگ⁶: با و کاف هردو فارسي، میوه اي است از
 جنس ترنج بزرگ، و قیل همان ترنج.
 پالهنگ⁷: با و کاف فارسي و لام⁸ موقوف،
 قودکش⁹ يعني دوال دراز¹⁰ که بر گوشة لگام

-
1. ر: «با و کاف هردو فارسي» ندارد.
 2. ت: «ترازو... کلوخي نهند» ندارد، بلکه هست، وزني که بدان هردو پله ترازو مقابل.
 3. ل: کلوچي.
 4. ل: پاهنگ؛ معيار

بسته بود، راه، کهکشان که به تازی مجرّه
 خوانند، و طنّاب¹ و کند.
 پتنگ²: بای فارسی مکسور و کافِ فارسی نیز،
 دریچه، تبنگ و تپنگ با تا نیز گوید.
 پشلنگ³: بای فارسی و لام هردو مفتوح، پس⁴
 افتاده.
 پشنک⁵: به کسر⁶ بای فارسی به وزن نهنگ،
 سوراخ کن⁷ نجّار که چوب⁸ را بدان سوراخ کند
 سوراخ کند و سوراخ (کننده) بنا که دیوار

1. ت: «طناب و کمند» ندارد.

2. برهان 1/

بدان سوراخ کنند، به‌ضمّ با نام بادشاهی
 پدر¹ افراسیاب پورِ پشنگ افراسیاب.
 پگ²: با و کاف هردو فارسی و اوّل مفتوح،
 غوک، آنکه³ با کاف عربی گویند خطا است،
 پگ به‌معنی بیشه ترکی است و به‌فتح به‌معنی
 دستار⁴ که امیرخسرو در اشعار خود بسیار
 در محلّ دستار پگ نوشته است، او می‌فرماید:
 ای دهلی و ای پگ بسته و طره
 پگوگ⁶: با و هردو کاف و واو فارسی، «چَهْجَه» و
 خایسک.
 پلنگ⁷: به‌فحتین⁸ با و کاف هردو فارسی،
 درنده‌ای است دشمن شیر که عربی آن⁹ را

1. ل: «پدر افراسیاب... افراسیاب» ندارد.

2. معیار

ببر¹ خوانند، چون² کسی را به ناخن جرّاحت کند و موش بر آن بول کند به خاصیت صاحب جرّاحت برفور بیمرد، و نوعی از رنگ‌هایی کبوتران³ و زرافه و هررنگی که منقوط⁴ بود بود پلنگ رنگ گویند، و بغرا آن طعامی است تشبیه به پلنگ کرده اند از جهت آنکه نقاط روغن که دروي پیدا می‌شوند، و هرکه به کسر با خواند محض غلط کرده باشد کذا⁵ فی الضمیر، و پلنگ چهار پای بزرگ که بر آن بخلطند و بخسپند.

پلنگ مشک⁶: نام گیاهی است.

1. این همان شیر است که به انگلیسی Lion گویند، در حقیقت شیر نر دور در گردن موی و رنگ سیاه دارد آن را ببر گویند، و شیر ماده را شیرنی گویند، و پلنگ اصلاً درنده است بروی نقاط سیاه می‌باشد، به انگلیسی Leopard و به هندوی «چیت» گویند، پلنگ از همه جانوران تیزتر می‌دود.

2. ر، ل: «چون کسی... برفور بمیرد» ندارد.

3. ل: کوثران.

4. ر: معتوط.

5. ت: «کذا... بخسپند» ندارد.

6. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار 1/

باب بای فارسی (پ) و فصل ل

پارسال¹: بای فارسی و رای موقوف، سالی که پیش از سال گذشته بود.

پال²: بای فارسی، افزون شونده و آمیزه به‌صفتی.

پجول³: به‌ضمّتین⁴ با و واو هردو⁵ فارسی، شتالنگ.

پُردل⁶: اهلِ همّت.

پژول⁷: با و زا هردو فارسی به‌ضمّتین⁸، پستان پستان نرم و گویند نارستان سخت پستان و قندق که بدان بازی کنند.

1. آند /2

پل¹ : بای فارسی مفتوح، پاشنه پا، بهضم²
با مهر مسین و بند آب، و بهواو پول نیز
گویند.

پلپل³ : هردو بای فارسی مکسور، معروف که بر
دو نوعاند پلپل گرد و پلپل دراز و هردو
را پلپلین گویند.

پوپل⁴ : هردو بای فارسی و واو معرب فوفل،
میوه درختی به اندازه کنار، و⁵ بعضی از آن
آن سیاه و بعضی سرخ باشند، و بهیک طرف
سوراخ دارند.

1. شرفنامه 1/

پیخال¹: بای فارسی مکسور، سرگین مرغ بود و
ریم چیز، و پیخ² چشم نیز.

باب بای فارسی (پ) و فصل م

پاردم³: بای فارسی و رای⁴ موقوف و دال
مضموم، دوالی که زیر دم اسپ بود، و آن را
«نمچی» نیز گویند.

پدرام⁵: بای فارسی مفتوح و دال مکسور⁶،
آراسته و خرّم چون باغ و مجلس و خانه و

1. شرفنامه 1/

خانه آراسته و جای¹ آرام و قرار و آن² را
 پرداز و اندوهگین³ نیز گویند.
 پرچم⁴: با و جیم هردو⁵ فارسی مفتوح، موی بُن
 بُن دم ماده⁶ گاوکوهی، و آنکه به جیم مضموم
 مضموم خوانند غلط است مگر⁷ به ضرورت شعر⁸.
 پرخم⁹: بای فارسی مفتوح به وزن برهم، درهم و
 پریشان.
 پریشم¹⁰: با و یا هردو¹¹ فارسی، یعنی
 ابریشم.
 پنجه¹ مریم: بای فارسی مفتوح، گیاهی است که
 حضرت مریم رضی ا عنها وقت وضع حمل دست در

1. ل: «جای آرام» ندارد.

2. ر، ل: «آن را» ندارد.

3. ر: «اندوهگین نیز گویند» ندارد.

4. مدار 1/

آن گیاه زرد بود، مانند پنجه دست شده، و خوشبویی است و او را بخورمریم نیز خوانند.

پهم²: بای فارسی مکسور، با یکدیگر و بهم با بای عربی و ها هردو مفتوح.

پیلسم³: بای مکسور و لام موقوف و سین مضموم، نام⁴ پهلوانی که با رستم جنگ کرده بود، و هم به دست رستم کشته شده.

پیغام⁵ و پیام: هردو به فتح بای فارسی، پیام آوران⁶، پیغام آرندگان و رسولان، هندوی⁷ «سندیسه» گویند.

باب بای فارسی (پ) و فصل ن

پاباولان⁸: با بای اول فارسی، چیزی است مانند کفگیر¹ سوراخها بسیار دارد، حلوائیان بدان

1. ر، ل: پنجه مردم؛ ولی در نظر مصحح این واژه غلط است؛ سرمه

روغن و شکر صاف کنند، و پالونه نیز
 گویند، هندوی «پونه»² خوانند.
 پابیزن: بای³ اول فارسی، عرب⁴ آن را ضمان
 گویند.
 پادبان⁵ : بای فارسی، گویان، عرب⁶ راعی
 گویند.
 پارگین⁷ : با و کاف هردو⁸ فارسی، حوض و
 ناودان و گرمابه غساله در آن جمع شوند، و
 آب گنده.
 پارنجن⁹ و پابرنجن: هردو عربی سوار خوانند،
 و¹⁰ پای فرنجن چنانچه دست و رنجن.

به هندوی آن را «هانگ» گویند؛ شرفنامه 1/

پاشیدن¹: بای² فارسی، ریختن³ و بخشیدن.
 پاکوفتن⁴: رقص کردن، با و واو هردو فارسی.
 پالودن⁵: بای⁶ فارسی، صاف کردن و خلاصه شدن و
 و روشن گشتن از کدورت و سوختن⁷ و خشک شدن
 شدن چنانچه شیخ بهاء الدین آملی می‌فرماید:
 کی بود در راه عشق سربه سر در دست و
 پالیدن⁸: بای فارسی، افزون و زیاده شدن.
 پائین⁹: بای فارسی، همان¹⁰ پایان و آخر¹¹.
 پایان¹²: بای اول فارسی، آخرکار و آخر مجلس
 و صفّ نعال و سرحدّ.

پاي برنجن¹: خلخال.

پاي ماجان²: بای فارسی، چون از درویشی کسی
گنه صادر شود او را به یک پای استاده کنند
در صفّ نعال و غرامت ازو طلبند و گوش او
به دو دست بگیرانند، پای ماچان گویند،
پاماجان³ به غیر یا نیز گویند و قیل جیم
فارسی نیز.

پایندگان⁴: با و⁵ کاف هردو فارسی، بهشت و
دوزخ و اهل شان، و عرش و کرسی، و آنچه
فانی نشود.

پایون⁶: بای فارسی، پیرایه⁷.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

پاییدن و پایندان¹: هردو بای فارسی، میانجی
که تازی ضمان خوانند، و ماندن و بودن.
پختن²: بهضم، پزیدن و پخته³ کردن و پخته
گشتن، و خیال و سودا و طمع را پختن
استعمال کرده‌اند⁴.
چنانچه شیخ فرماید:
گدایی که از پادشاه
قفا خورد و سودای
پخسیدن⁶ و پخسائیدن: هردو⁷ و بای فارسی و
سین مهمله، گدازان⁸ و خرامان رفتن، بای
تازی نیز.
پراشیدن⁹: بهفتح بای فارسی، فرونشاندن.

1. سرمه

پرپون¹: با هردو بای فارسی، جامه تنک را گویند.

پرپهن²: هردو بای فارسی مفتوح، سبزه‌ای است ترش که عربی آن را خفرج³ خوانند، اهل هند هند «لونگ» گویند، و به معنی پره‌ای طیور پهن کرده.

پرچین⁴: با و جیم هردو فارسی، خارهایی که گرد باغ برای محافظت نصب کنند و¹ برای

1. ر: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

کشت و زراعت و² گلزار فروبرند و ایستاده کنند، و خم در خم و پیچ در پیچ و پرولايت چین.

پرداختن³ و پردختن: بای فارسي، خالي کردن و⁴ خالي شدن از علايق و ساخته شدن، و با کسي رساختن، و انگیختن و ترک دادن و دور کردن، گویند بپردازشان يعني دورکنشان را در بنیاد پردازیدن، گفتن و برآوردن.

پردازیدن⁵: پرداختن.

پرستیدن⁶: بای⁷ فارسي، عبادت کردن.

پژسیاوشان⁸: بای فارسي مفتوح و رای مشد مکسور و واو مضموم، رستني است مانند گشنیز و شگوفه و میوه ندارد، و رنگ او مانند کرفش نزدیک جابتری، به تازی شعرالجبّار خوانند.

پرواشیدن⁹: بای فارسي و شین¹ مفتوح، پسودن با هرچه بساوي کوهي و پردازشیدن.

1. ر: «و برای کشت... ولایت چین» ندارد.

2. ل: «و گلزار... ولایت چین» ندارد.

3. شرفنامه 1/

پرویژن²: با و یا و زا هرسه فارسي، غربال
 چنانکه شيخ سعدي فرمايد، بيت:
 به پرویژن به شهد عبارت
 پروین⁴: باي فارسي، آن شش ستاره اند، و بعضي
 گویند هفت ستاره.
 پرن⁵: به فتحتين باي فارسي، منازل از منازل
 قمر که شش ستاره اند، و آن را پروین نیز
 گویند، و به تازيش ثریا نامند، و نام
 پهلوان پسر گودرز:
 به باغ سبز فلک باد
 ز شاخ ثور بریزد

1. ت: «شین مفتوح» ندارد؛ ل: «شین مفتوح... پرداشیدن»
 ندارد
 2. مدار 1/

پرهون: بای¹ فارسی مضموم و ها نیز، دایره
که گرد ماه و آفتاب برآید و هاله نیز
گویند، و کمرگاه، به بای عربی نیز، و
آرایش.

پری خوان²: بای³ فارسی مفتوح، احضار پری و
حاضرکننده پری و پری را بخوان، و⁴ خوانچه
خوانچه از آن پری.

پریشیدن⁵: با و یای اوّل هردو فارسی،
فرونشاندن و پاشیدن و پرکردن و بیخود
گشتن و بدحال گردانیدن.

پزاختن⁶: خای⁷ موقوف، گداختن در⁸ بنیاد.
پزمان⁹: بای مفتوح و زای ساکن، دژم یعنی
غمگین و اندوهگین¹ و آرزومند، و با و زا
هر دو فارسی نیز.

1. ت: «بای فارسی مضموم و ها» ندارد.

2. سرمه

پژولیدن² : با و زا هردو فارسي، پسودن و
پژمرده شدن.
پژوهیدن³ : با و زا و واو هرسه فارسي و
بهضمّتين⁴ ، تفحص کردن و⁵ بازپرس کردن و
جستن⁶.
پژهان⁷ : با⁸ و زا هردو فارسي، آرزو، با⁹ زاي
عربي نيز.
پسندیدن¹ : باي فارسي مکسور، ستودن و خوش
آمدن.

زفان (ن)

پشتیوان²: بای فارسی مضموم، همان پشتیبان،
معین و حصار و دیوار و اشجار و غیرهم و
پاشیب³.

پشن⁴: به‌فتح‌تین⁵ بای فارسی به‌وزن⁶ چمن، نام
مقامی که تورانیان فتح کردند چنانکه جنگ⁷
پشن مشهور⁸ است و اکثر پسران و پسرگان⁹
گودرز کشته شدند.

پشوریدن¹⁰: به‌ضمتین¹¹ و بای فارسی، نفرین¹² و
لعنت کردن، با¹ سین غیرمنقوطة و² بای
به‌کسر نیز.

1. سرمه

پشین³: اوّل فارسي مفتوح، پسر سوّمی کيقباد و⁴
برادر کیکاؤس شاه و آن را کي پشین
گفتندي، و لهراسپ شاه و گشتاسپ شاه از آل
او بودند.

پلاسان⁵: جمع پلاس.

پلندین⁶: بای مفتوح، پیرامون در، و به‌بای
تازی مکسور نیز.

پندا شدن⁷: بای فارسي مکسور، کبر کردن و
دانستن و گمان بردن، در بنیاد پنداریدن
بود.

پنداریدن⁸: خلاصه چیزی کردن و صاف کردن.
پندیدن⁹: بای¹ فارسي مفتوح، پند و نصیحت
کردن، ترکی است.

1. ر، ل: «با سین غیرمنقطه» ندارد.

2. ت: «و بای به‌کسر نیز» ندارد.

3. مدار 1/

پنگان²: بای³ مکسور و کاف هردو⁴ فارسی، صحنک
روئین که هندوی «تهال»⁵ گویند.
پوژن⁶: با و زا هردو فارسی، وزن⁷ سوزن، زمین
پاک کرده و قیل زمین⁸ مزروع.
پورون⁹: پیستی، ترکی است.
پوستین¹⁰: با و واو هردو فارسی و سین¹¹
موقوف، عیب و آن جامه که استرا و از قاقم
و قندز¹ و سنجاب و امثال آن بود.

1. ت: «بای فارسی... پند» ندارد.

2. برهان 1/

پوسیدن²: با و واو هردو³ فارسي، معروف سوده
و کهنه شدن، و ریزنده گشتن و نزدیک ریخته
شدن و کردن.

پوشندگان⁴: با و واو هردو⁵ فارسي، نام مقامي
است نزدیک نیشاپور، و کافي⁶ فارسي پوشگان
غیرنویز.

پوشیدن⁷: با و واو هردو فارسي، معروف و
مخفي و پنهان کردن.

پوقان⁸: باي⁹ فارسي مضموم، کرم هاي سرخ که در
هوای برشگال بیرون آیند کمی¹⁰ زرد، هندوي
«بیربھوٹی» گویند.

پهن¹¹: باي فارسي ضد¹² طویل، کشاده و زیاده
و بسیار که عربي عریض خوانندش، و همیشه.

1. ت: «قندز» ندارد.

2. شرفنامه 1/

پیلبان¹: آنکه پیل را بدارد، و ساقی.
 پیراستن²: بای فارسی مفتوح³ و⁴ سینِ مهمله
 موقوف، زیادتِ بریدن و دباغت دادن چرم⁵ و
 و آراسته کردن چیزی⁶ را، و نازیبا دور
 کردن و آراستن⁷.
 پیشن⁸: با و⁹ یا هردو فارسی و سینِ مهمله،
 چیزی از درختِ خرما که از آن رسن سازند.
 پیسودن¹⁰: با¹¹ و یا هردو فارسی، میل کردن
 است، با¹² شینِ معجمه نیز.

1. ر، ل: این واژه ندارد.

2. وفایی

پیغون¹: با و یا هردو فارسی، هرزه و عهد و پیمان و شرط.

پیکان²: بای فارسی مفتوح جمع پیک، یعنی قاصدان، و پیکان تیر نیز، و³ در دستور پیگان با کاف فارسی است و به کاف تازی غلط است.

پیگن⁴: به کسر و کاف فارسی و مسکور، سرباز زدن از خوردن از غایت سیری.

پیلتن⁵: لام موقوف، رستم که⁶ تهمتن و صاحب رخس خوانندش.

پیمان⁷: بای فارسی مفتوح، سوگند و عهد و شرط.

پیوگان⁸: با و کاف فارسی به فتح و به ضم، عروس و عروسی را⁹ پیوگانی نیز گویند، و به کسر و واو فارسی نیز.

1. شرفنامه /1

باب باي فارسي (پ) و فصل و

پيو¹: باي فارسي مکسور، کلوخ، با ياي فارسي
نيز.

پرتو²: باي فارسي مفتوح³، روشني هرچيزي، و
عکس چراغ⁴ و عکس ماه و مهر و پرتو شمع،
لجامه بيت:

زياد فتنه شدي نيافتي اگر از شمع

پرستو⁵: با باي فارسي مفتوح، فراشتک.

پرنو⁶: باي فارسي و نون هردو مفتوح، جامه
باریک و تنک.

پوپو¹: هردو باي فارسي مضموم²، مرغ³ سليمان
سليمان که عرب آن⁴ را هُدهد خوانند، واو⁵
اول فارسي نيز.

1. برهان 1/

پولاو⁶: با و واو⁷ هردو فارسي، نام طعامي است
 ترڪي⁸ زبان.
 پهلوي⁹: باي فارسي مفتوح و لام¹⁰ مضموم، درشت
 و بزرگ و ضابطه و خانه شاه، و راستا و
 چپاي شکم¹¹، و سخت نزديک، و مردِ دانا¹² و
 توانگر و توانا، و بهفتح لام نام ولايتي
 است و مقامي که پهلوي زبان منسوب بدوست،
 و آن را زبان پهلوي گویند.
 پَيرو¹³: باي فارسي و راي هردو مفتوح، پس رو
 و مقتدي.

1. سرمه

پیکرگا و¹: با و کافِ دوّم فارسي، کنایه² از
صراحي که به صورت گا و سازند.
پینو³: باي فارسي به وزن⁴ مینو، جغرات چکیده
چکیده و جغراتي که ازو هنوز مسکه بیرون
نیاورده باشند بعد چکس⁵ زدن عربي⁶ آقط
خوانند، با واو فارسي نیز.

باب باي فارسي (پ) و فصل ه

پاتله⁷: هندوي «کراپی⁸» گویند آن⁹ که درو بریان
بریان کنند، پاطله با طاي حُطّي نیز گویند¹.
گویند¹.

1. برهان 1/

پاچاه² و پاچاه³: کارگاه جولاهه.
 پاخره⁴: با بای فارسی، آنکه هندوی «اوته»⁵
 گویند که برای نشستن بلند راست کنند بر⁶
 آستانه در.
 پاده⁷: بای فارسی گوبان و نگهبانان، و رمة
 گاوآن.
 پاره⁸: بای فارسی، رشوت و شکسته و اسپ باره
 چوب دشتی.
 پاشنه⁹: بای فارسی، عقید پا.

1. ت: «گویند» ندارد.

2. شرفنامه 1/

پاشیده¹: بای فارسی، از هم جدا جدا کرده و
ریخته، پراشیده² نیز گویند.
پالوانه و پالونه³: هردو لغت با بای فارسی
و لام موقوف، چیزی است مانند کفگیر⁴
سوراخ‌ها دارد و حلوائیان شکر و⁵ روغن
بدان صاف کنند، هندوی «پونه» گویند، و
مرغی⁶ است.
پالگانه⁷: با و کاف هردو⁸ فارسی و لام⁹
موقوف، دریچه و آن دری کوچک باشد در
دیوار که ازو پنهان همی نگرند، و¹⁰ بو و

1. مدار 1/

که مشک را گویند، و گویند که بالانیه
 «چَهَّه» یعنی بام بلند است.
 پاغنده¹ : بای فارسی و غینِ معجمه مضموم،
 پنبه زده یعنی ندف کرده و غلوله ساخته،
 هندوی «کالا»² و «کورمبا» گویند.
 پالوایه³ : آخر یای دو نقطی، پرنده ای است
 فراشتک⁴ و خطاف.
 پالوده⁵ : بای فارسی و لام⁶ مضموم، حلوایی
 مشهور، و آن را کرنجان گویند، اگرچه

1. مجموعه

حلوایي سبكي دارد از اين رو كه ارزان است
طريق پنير، و پالوده به معني صاف كرده و
هرچيزي كه صاف بود و به زرانده و مروق
كرده.

پايچه و پاچه¹: هردو، با و جيم هردو فارسي،
غريب² و غربت و تنها، و پايهاي گوسفند و
امثال آن پزند، و به بای تازی نیز بیوه
زنی.

پایزه³: بای فارسي، چيزي كه عنان اسپ محكم
كنند، و طناب و خيمه.

پايگه و پاگاه⁴: هردو، با و كاف هردو
فارسي، مرتبه و صفِ نعال، و جاي بستن
اسبان.

پاینده⁵: بای فارسي، آنكه همیشه باشد.

پایه⁶: بای فارسي، آن چوبِ نردبان كه به وقتِ
بررفتن¹ برو پای نهند، و مرتبه.

1. شرفنامه /1

پخته²: بای فارسی مضموم، کارها کرده و گرم
و سرد روزگار دیده³ و آزموده⁴، و ضدّ خام
و درمانده نیز.

پدرزه⁵: به‌فحتین، چیزی که در جامه و ازار
گره بندند.

پدمه⁶: بای فارسی مفتوح، بهره.
پده⁷: بای فارسی مفتوح، درختی است که هرگز
بار نیارد، آن⁸ پنج درختاند که برنگیرند،
این پنج درختاند که برنگیرند، این پنج
درختاند که می‌نآرند بار: بید و پده و سرو
و سپیدار و چنار، و بای فارسی مضموم، آنجا
جامه نیم سوخته که زیر چقمق نهند تا زود

-
1. ر: «بررفتن» ندارد.
 2. ت، ر: این واژه ندارد.
 3. ر: «دیده» ندارد.
 4. ت: «آزموده» ندارد.
 5. ل: بدرده؛ شرفنامه 1/

آتش افتد، و گیاهی آبی نرم که زیر چقمق
 نهند، دخن¹ نیز گویند و مختصر پوده نیز.
 پذیرنده²: بای فارسی مکسور، رفتن درپیش کسی
 و پیش کسی بازآمدن و امر کسی قبول کردن و
 قبولکن³ و قبولکننده.
 پراشیده⁴ و پرشیده: هردو بای فارسی با الف
 و بی الف، پریشان و برافشانده.
 پرپیچیده⁵: بای⁶ دوّم و یای اوّل و جیم هرسه
 فارسی، درهم شده و پژمرده، و طی⁷ کرده.
 پرچین گاه⁸: کرسی.
 پرداخته⁹ و پردخته¹⁰: هردو با بای فارسی،
 آراسته و مرتّب¹ کرده، و موجود ساخته و
 خالی شده.

1. ت، ر: «دخن نیز گویند» ندارد.

2. ت، ر: «پذیرنده» ندارد؛ ل: بدیره؛ تصحیح از
 فرهنگهای چاپی؛ شرفنامه 1/

پرده²: بای فارسی مفتوح، آنچه در میان حایل
 بود، و حجاب از جامه و غیره، و پوستی
 رقیق که پرده دیده و پرده سرود.
 پره³: به‌فحتین و بای فارسی، دایره که گرد
 چیزی کشند، و فوج⁴ و لشکر، و پره که از
 جهت شکار دور کنند و چیزی از ساز
 درودگران و دندانه کلیدان باشد.
 پرزه⁵: بای فارسی مضموم، ابریشمینه پرکاله
 باشد که از جامه دیبای فرسوده بردارند، و
 آنچه از ابریشم زایده و غلیط و گره‌دار و
 بیکار که برکشند نیز پرزه گویند.
 پرستنده⁶: به‌فحتین، نمازکننده و مصلی و
 خدمتگار⁷ و عابد⁸، و خواجه نظامی⁹
 در مثنوی فرماید، بیت:

1. ر: مرتبه.

2. شرفنامه 1/ 2

پرستنده اي كزره كند چون تويي¹
 درين عالم آباد در آن عالم آزاد
 پرگاله³: بای فارسي مفتوح، پاره از چيزي
 جداکننده⁴ و امثال آن و⁵ وصلي که در جامه
 جامه دوزند.
 پرگنده و پراگنده⁶: با⁷ و كاف هردو فارسي،
 پریشان⁸ و جدا جدا افتاده.
 پرگنه⁹: با و كاف هردو فارسي، معامله و
 قضيه، و لختي زمين که¹⁰ قصبه گویند.
 پرواره¹¹: هردو رای غيرمنقوط¹، راهي که
 براي² درآمد خانه به غير در بود، و حجره

1. ر: همي.

2. سکندرنامة نظامي

بالا‌ترین از ح‌ج‌رة دیگر و این را بر‌باره
نیز گویند.

پرواز‌ه³: بای مفتوح، آن خوردنی که پس رفتن
قومی⁴ می‌پزند یا در غیبت پزند، و آن آتش
که پیش عروسی افروزند.

پروانه⁵: بای فارسی مفتوح، آنکه برای نفاذ
امیر متوسط شود کم⁶ از فرمان و توقیع و
جانور پرنده و کرم که خود را در شمع و آتش
زند تا سوخته گردد، و جانوری⁷ که گرد
به‌گرد شیر با مش‌د به‌طفیل او طعمه

1. ر، ل: رای مهمله.

2. ت: «برای در‌آمد» ندارد.

3. وفایی

بردارند چون شغال و روباه و مانند آن، پروانک تصغیر اوست، سرشک¹ آتش نیز. پروده و پرواده: هردو² جا بای فارسی مفتوح، آنکه او را پرورده و چرانیده³ و فربه کرده باشند و مرغ پرورده و⁴ هرچه پرورده بکشند برای خوردن، و عربیش سمن خوانند. پرونده⁵: بای⁶ فارسی مفتوح، بقچه جامه و بسته قماش و تنک جامه، و بعضی پرویده گویند. پرهاره⁷: بای¹ فارسی مضموم، پاره جامه سوخته سوخته که آن را خف گویند، و² آن در چقمق نهند تا زود آتش افتد، به بای عربی نیز.

-
1. ت، ر: «سرشک آتش نیز» ندارد.
 2. ت، ر: «هر دو جا» ندارد.
 3. ت، ر: «چرانیده» ندارد.
 4. ت، ر: «و هرچه... عربیش» ندارد.
 5. مجموعه

پریزه³: با و را هردو مکسور و بای فارسی،
 نام دارویی است مشهور⁴.
 پثولیده⁵: با و زا و واو هرسه⁶ فارسی، بسوده
 و پژمرده.
 پژوه⁷: با و زا و واو هرسه فارسی، بازجسته
 و تفحص کرده، و بازپرس و جمع، بهضم نیز
 جوینده و تفحصکننده و⁸ بهمعنی امر تفحصکن
 و جمعکن.
 پژه⁹: با و زا هردو فارسی مفتوح، آستر ضد
 ابره (اوره) قد و جامه نفیس.

-
1. ت، ر: «بای فارسی مضموم» ندارد.
 2. ت، ر: «و آن در... آتش افتد» ندارد.
 3. مدار 1/

پسته¹: بای فارسی مکسور، نام میوه‌ای است
مشهور که دهن تنگ معشوقه² را بدو تشبیه
کند.

پشت مازه³: بای فارسی مضموم، سلک مهره پشت
که عرب صلب گویند.

پشه⁴: به‌فتح⁵ و شین معجمه، آنکه به‌تازی بعوض
بعوض خوانند، هندوی⁶ «باچهر» گویند،
با تشدید نیز.

پشیزه⁷: بای⁸ فارسی، آنکه در کارد و جز آن
وصل⁹ و سخت کنند و ربع¹⁰ دانگ، با سین

1. مجموعة

مهمله نیز گویند¹، و چرم پاره که بخیه دوزند.

پَغنه²: بای³ فارسی، پایة نردبان.

پگسیخته⁴: بای فارسی مضموم، قطع کرده.

پگه و پگاه⁵: هردو با و کافِ فارسی، بامداد، بای⁶ مکسور است.

پلته⁷: بهفتح، بئر.

پلمه⁸: بای فارسی، اتهام و دروغ کردن، و بهبای عربی دراز ریش.

پله¹: بای فارسی و لام مفتوح، درختی است معروف که اینجا پلاس گویند، پله بهتشدید لام یک سوی ترازو که عرب کفه خوانند.

1. ت، ر: «گویند و چرم... دوزند» ندارد.

2. زفان (ن)

پلنگینه²: با و کاف هردو فارسی، پشمینه و پوشی³ که از پوست پلنگ سازند.
پلیته⁴: بای فارسی، بر وزن خریطه، فتیلة چراغ و فتیلة ستبر جز⁵ آن.
پنجاهه⁶: بای فارسی مفتوح، نردبان و اعتکاف زهاد ترسایان و آن پنجاه روز است، چنانچه از آن ما چهل روز، و⁷ در آن ایام ماهی خورند به سبب آنکه به دعای عیسی علیه السلام فرود⁸ آمده.

1. برهان 1/

پنجره¹: بای مکسور، سوراخی و یا دری که از خانه‌ها در به‌کوی یا به‌بازار دارند، و در کاخ‌ها نیز، و به‌بای فارسی قفس که درو مرغان دارند.

پنجه²: بای فارسی مفتوح، پنجه درست و غلولة منجنیق و سنگ که از حصار برای خصم براندازند، و³ نام رقص که در عجم دست یکدیگر گرفته می‌رقصند، و های ساکن به‌وزن برره عدو معروف که تازی خمسین خوانند.

پوده⁴: بای فارسی مضموم، سوده و کنده.

پوزه⁵: بای فارسی مضموم، تنه درخت، واو فارسی نیز و بعضی به‌بای تازی خوانند.

پوست پاره⁶: هردو بای فارسی و واو نیز فارسی، آن پوست که بر علم فریدون آویخته بود.

1. ت: این واژه ندارد؛ مؤید 1/

پوسانه¹: با و واو هردو فارسي، فروتني کردن
و به زبان شیرين کسی را فریفتن.
پوسیده²: با و واو فارسي، سوده شده و آماسیده³
و ریزیده، پوشیده با شين معجمه نیز
گویند.
پوشانه⁴: با⁵ و واو هردو فارسي، پوشش.
پوشنه⁶: با و واو هردو فارسي، سرپوش
هرچینري چون چادر و چیزی آن.
پهنانه⁷: باي فارسي مفتوح، نام⁸ طعامي است
بوزنه⁹، باي عربي نیز.
پیاله¹⁰: باي فارسي مکسور، قدح از شراب.
پیچه¹: با و یا هردو فارسي، طرّة موي که
عورات بر رخسارها و گلها نهند، و پیشانی

1. شرفنامه 1/

و گیاهی که چون بر درخت پیچد آن درخت خشک
گردد، و عرب لبلاب و عشقه خوانند، هندوی
«آکس بیل» گویند و کسیمه نیز گویند که
چندموی بریده بر رخسار عورات می‌دارند.
پیراسته² : بای فارسی مفتوح و سین موقوف،
آراسته و نازیبا بریده، و قیل به کسر
با برج حصار و فصیل، پیراسته³ آنچه بدان
زیب و زینت افزاید، پیواسته⁴ به جای را
واو نیز گویند.
پیراه و پیرایه⁵ : هردو، بای فارسی اوّل
مکسور و دوّم مکسور، آرایش و¹ آنچه بدان

1. سرمه

زیب و زینت بيفزاید، و زیب و نیکویی و
پیرایه².

پیروزه³: با و یا هردو فارسی و بای اوّل
مکسور، سنگی است سبز که بر انگشتري
نهند⁴.

پیره⁵: بای فارسی مکسور، ضدّ جوان، به غیرها⁶
نیز.

پیشه⁷: با و یا هردو فارسی، ابلق که سیاه و
سفید آمیخته⁸ بود.

پیشاره⁹: با و یا هردو فارسی، نوعی از
دستانه¹ و آن پیرایه زنان است که آن را
زنان پیش دستی گویند.

پیشخانه²: با و یا هردو فارسی موقوف، رواق.
 پیشنه³: مقدم و حاضرِ مجلس.
 پیشه⁴: با و یا هردو فارسی، حرفت و کار و
 هنر.
 پیغاره⁵: با و یا هردو⁶ فارسی به وزن بیچاره،
 یعنی طعنه و سرزنش و بهتان.
 پیغوله⁷: با و یا هردو فارسی و بای⁸ مفتوح،
 گوشته خانه و گوشت چشم که به تازی زاویه
 خوانند.
 پیلسته⁹: بای فارسی مکسور و لام¹ مفتوح،
 رخساره و عارض.

1. ل: دستوانه.

2. شرفنامه 1/

پيله²: بای فارسی مکسور و یای فارسی، زمین کشاده و خشک که در میان دو شاخ آب بود و آنجا گیاه‌های دارو روید، و طبله و آوند عطاران که درو دارد نگاهدارند، و³ زمین خشک میان دو آب به‌بای عربی نیز. پيله بای فارسی مختصر از پلילה چنانچه هيله مختصر از هيله و ریم خون و بیضة کرم پيله که ازو ابریشم پیدا می‌شود، و⁴ اسدي گوید پيله تخم ابریشم و کرم ابریشم، و ریم که از خون شود، کرم⁵ پيله و چشم و ابرو

تصحیف است؛ زفان (ن)

دارد، و چشم او شکل¹ سرمه کرده باشد
 چنانچه شیخ سعدي رحمة الله عليه مي‌فرمايد:
 چوپيله ز برگ همه تن به انگشت
 پيمانه³: بای فارسي مفتوح، ففیر، کلیل که
 بدان هر چیزی بپیمایند، و آوند شراب و
 پیاله بزرگ، لجامه بیت:
 عهد و پیمانی که با من
 ورنه عمرم می‌رود پُر
 پیواره⁵: بای⁶ فارسي، غریب و تنها، و بعضی
 به‌بای عربي نیز خوانند⁷، و آن درست‌تر
 است، و بیوه زنی است.
 پیهانه⁸: بای فارسي، طعامی است.
 پیه⁹: بای فارسي، چربی¹ و گبر و بزرگمنشی.

معروف: زفان (ن)

باب باي فارسي (پ) و فصل ي

پارگي²: با و کاف هردو فارسي و³ رای موقوف،
حوض و ناودان و گرمابه که غساله درو جمع
شوند، و جاي گرد آمدن آب مزایله⁴ و قحبگي
و شکاف⁵.

پالاي⁶: باي فارسي، صاف و صافکننده و امر
صافکن⁷، و بيفزا و بجو و افزاینده و
صافشونده و زیادتکننده و تفحصکننده و
اسپ.

پالاني⁸: باي فارسي، اسپ کند رو که بارکشي
رشاید.

پاي⁹: باي فارسي، آنکه¹⁰ عربي رجل خوانند،
قدم و پاینده و بمان و بیخ¹ و فروي
هرچيزي و بمانده² و توانايي.

1. ل: به جاي «چربي»، «معروف».

2. شرفنامه 1/

پایندانی³: بای فارسی، میانجی‌گری و ضمانیت⁴.
 پیوی⁵: به‌فتح، عروسی⁶ و عروس.
 پیلاي⁷: هردو بای فارسی، اهل دلی و صاحب‌دلی.
 پردگی⁸: با و کاف هردو فارسی، هرچه⁹ مستور
 باشد و پرده‌دار، و هرزنی که همیشه از
 نامحرمان در پرده بود.
 پرگری¹⁰: با و کاف هردو فارسی مفتوح، پرها
 که تیز و سخت.
 پرگندگی¹¹: بای فارسی و هردو کاف فارسی و
 دال موقوف، مختصر پراگندگی.
 پری¹²: بای فارسی مفتوح، آنکه عربی جنّ
 خوانند، و بپری و هستی.

1. ت، ر: «بیخ» ندارد.

2. ت: بماننده؛ ل: بنیاد.

3. لسان

پلپلانی¹: هردو بای فارسی مفتوح، نام حلوائی
است، و این مثال است که «حلوائی² پلپلانی
تا نخوری ندانی».
پنداری³: بای فارسی مکسور، تصور کنی.
پولاغندی¹: با و واو فارسی، نام دیوی است
مازندرانی.

1. ل: این واژه ندارد؛ مدار 1/

پولاني²: با و واو هردو فارسي، نام طعامي است، و اين لغت تركي است.

پهلواني³: باي فارسي مفتوح، لغت آتشپرستان و آن را پهلوي نيز گویند، و پهلوان نام مقامي است و ولايتي، و در⁴ حسيني گوید زردآلويي است، مخصوص در شهر يزد مي‌شود که⁵ او را زردآلوي پهلواني گویند، و⁶ پهلوي با باي فارسي خالص که پهلوانان میان خود مي‌گفتند، و اصطلاحات مي‌بستند چنانچه خواجه حافظ فرمايد. بيت:
بلبل ز شاخ سرو

مي‌خواند⁸ دوش درس

پهلوساي¹⁰: همدم و همنشين و موازي.
پوي¹: با و واو فارسي، شتاب² رونده، دویدن و بدو و دونده، پوي به‌کسر و او به‌معني³ باشي باشي و بماني و⁴ پوي به‌معني امر بپوي.

1. ت، ر: اين واژه ندارد.

2. ت: بواني؛ شرفنامه 1/

پیرای: با⁵ و یا هردو فارسی، آراینده و
 بیارای.
 پیروزی⁶: با و یا هردو فارسی، ظفر و روایی
 حاجات.
 پیشانی⁷: بای فارسی مکسور و یای فارسی، قوت
 و صلابت و شوخی و جبهه⁸ که مشهور است.
 پیش پای⁹: یعنی به حالتی که پای پیش بود:
 گر من از باغ تو یک
 پیش پای به چراغ تو
 پیشی¹¹: با¹² و یا هردو فارسی، به معنی سبقت.
 پیغوی: به کسر، سچغنه، ترکی است.
 پیکانی¹: بای فارسی مفتوح، لعل جنسی از²
 پیکانی و نوعی از نوشادر، و تیر که

1. شرفنامه 1/

با پیکان باشد، و به معنی منجمله قاصدان هستی.

پیلپای³ : بای هردو فارسی، نام اسلحه و صراحی که مثل پای پیل سازند چنانچه⁴ خواجه نظامی در سکندرنامه میفرماید رحمة⁵ علیه، بیت:

چو در پای پیل⁶ به یک پیل پا پیل
و پیمانه⁸ بزرگ و پیاله بزرگ که به مثل
پای پیل میسازند.

پیورزی⁹ : بای فارسی، رخت و اسباب فیروزی
فروشد.

پیوستگی¹⁰ : با و کاف هردو فارسی تای¹¹
موقوف، وسیلت و قران و پیوند.

پیوگانی¹: به ضمتین و بای فارسی، عروسی.
پی²: بای فارسی مفتوح، سنت و نشان پای³.
پیایی⁴: هردو⁵ بای فارسی، پی بر پی که عرب
آن را توالی خوانند.
پی و پای: پس و پیش⁶ و قصد، و⁷ پی که
با گوشت و استخوان اتصال دارد.

1. زفان (ن)

فصل الثانی الاصطلاحات و المرکبات

باب بای فارسی (پ) و فصل الف

پای ترسا¹: معروف و پیاله که نسبت به پای
ترسا سازند، و آن پیاله بزرگ باشد.
پخته تدبیرها²: صاحب تدبیرها و معقولات.
پرده سرا³: پرده و مطرب، به کسر سین نیز.
پنج دعا⁴: صلوات⁵ خمسہ.
پورسقا⁶: بای¹ فارسی مضموم، نام مردی زاهد
که عاشق دختر مجوسی شده بود و دینشان

1. فرهنگ فارسی 1/

اختیار کرده بسیار کسان مسلمان گردانیده
 بود، و² نام مردی انجیل خوان بود.
 پورعنقا³: بای فارسی مفتوح، دستان بن سام
 که او را زال زر گفتندی.
 پیردوتا⁴: بای⁵ فارسی مکسور، آسمان و پیر⁶
 کوز پشت.
 پیرگشته⁷: غوغا، امیرالمؤمنین⁸ عثمان بن⁹
 عفّان رضی¹⁰ ا عنه.
 پیرما ستینا¹¹: بای مکسور، جغرات¹².
 پیشرو لشکرصحرا: گورخر.
 پیل بالا¹: بای مکسور فارسی، بلندی و توده
 که به پیل ماند و بسیار.

هدایت و دین اسلام روزی کرد، گویند هفتصد مرید
 داشت؛ شرفنامه 1/

پیل معلق در هوا²: ابر.

پیل هوا³: ابر.

باب بای فارسی (پ) و فصل بای تازی

پادر رکاب⁴: سفر و سواری و استعداد آن.

پرده دوکاب⁵ و دولاب: چرخ که بدان ماشوره سازند.

پیر سرانديپ⁶: مهتر آدم صلواة ا و سلامه.

باب بای فارسی (پ) و فصل ت

1. غیاث

پای در رکاب است¹: در سفر است و در سواری است.

پرده عنکبوت²: نوعی از علت‌های چشم، و پرده که عنکبوت به غار اصحاب کهف و³ حضرت رسالت ختمی تنیده بود.

پنج شاخ دست⁴: پنج انگشت دست.
پنج نوبت⁵: صلوٰة خمسہ، و پنج نوبت که بر در بادشاه زنند.

1. بهار 1/

پنج نوش سلامت¹: با و واو فارسي، حواسِ خمسَه
ظاهراً و حواسِ خمسَه باطناً.
پيروزه² طشت³: آسمان.
پيش دست⁴: با و يا هردو فارسي، صدرنشين و
توانا.

باب بای فارسي (پ) و فصل ج

پنج ارکان حج⁵: احرام بستن و سعی کردن در
صفا و مروه و وقوفِ عرفه و وقوفِ مُزدلفه و

1. غیاث 1/

طوافِ کعبه در مذهبِ امام¹ شافعی رحمة² ا علیه.

باب بای فارسی (پ) و فصل خ

پاکبازِ چرخ³: ماهتاب
پرگارِ چرخ⁴: دور فلک.
پیر ششمِ چرخ⁵: مشتری که⁶ قاضی فلک است.
پیروزة چرخ⁷: فلک.

باب بای فارسی (پ) و فصل د

پابند⁸: میانجی
پارة آرد¹: طعامی که از آرد مقدار گندم
راست کرده خشک میکنند، از آن آش پزند،
خورش مسافران و فقر است.

1. ر: «امام» ندارد.

2. ر: «رحمة ا علیه» ندارد.

3. مدار 1/

پارة زرد²: آن جامة زرد كه يهودان بر كتف
دوزند تا شناخته شوند.
پاي آن ندارد: قوَت آن ندارد و³ طاقت نيارد.
پايتابه كشاد⁴: از سفر بازآمد و مقيم⁵ و
مقام كرد.
پايمرد⁶: شفيع و توانا و اهل همّت.
پايمزد⁷: بهضمّ ميم، اجرِ قاصد و سرهنگ.

1. آنند 2/

پربازکرد¹: پرید و بپرد² و پربگشاد³.
 پستان بند⁴: رشته که پستان ماده شتر بندند
 تا بچه شیر نمکد.
 پسر هند⁵: فرزندی هنده یعنی⁶ معاویه، ابیات:
 دوستدار پسر هند مگر
 که از دوسه کس او
 او به ناحق حق داماد
 مادر او جگر عم
 پدر او لب و دندان
 پسر او سر فرزند
 اینچنین کس را اگر
 آن کسی کو بخدا و
 ورتو او را نکنی

آبی دزد، اجرتی که به قاصدان و پیادگان دهند، و آن
 را به عربی جعل خوانند بر وزن قفل؛ شرفنامه 1/

لعنت ا یزید و علی

پس از نوشد¹: در مراقبه شد.
پس نهاد²: ذخیره و عدّه³ ره نجات⁴ و مسبوق شد
شد و ردّ شد.
پشت بر جان کرد⁵: بای فارسی مضموم، ترکِ جان
کرد.
پشه که غذا کرد⁶: آن پشه که بر مغزِ نمرود
نیش زد و هلاک¹ ساخت.

1. بهار 1/

پنجره لاجورد²: بای فارسی مکسور، فلک است.
پنج و یک برگرفته باد: یعنی شش جهات خاسته
باد، و ناچیز باد.
پنجه زد³: بای فارسی، قبض کرد و طپانچه زد.
پورقبا⁴: بای فارسی و قاف هردو مضموم،
نوشیروان عادل.
پهلوی تهی کند⁵: بگریزد.
پهلوی کرد⁶: برگشت.

برآورد، اینجا بود که آن کافر مبّهوت ماند و خدا
مردم ستمکار را هدایت نمی‌کند. (سورة بقره، آية

پیراهن کاغذ¹: کنایت از شعاع آفتاب و شعاع
صحبت.

پیر هشت خلد²: بای فارسی، رضوان.
پیشباد³: پیش از کاری چیزی تقدّمه مزدوری
دادن⁴ مزدور را.
پیش⁵ خورد⁶: طعامی که اندک¹ اوّل چاشنی کنند.

کرد؛ آنند 2/

پیشداد²: لقبِ هوشنگ شاه، بای تازی³ نیز.
پیش کرد: با و یا فارسی، سابق شد و سور⁴.
پیشکش کرد⁵: خدمتی⁶ کرد و خدمتی آورد.
پیش نهاد⁷: مقدمه و قضیه.
پیل امرود⁸: جنسی از امرود است.
پیمانه پُرشد⁹: عمر سپری شد و آخر رسید.

باب بای فارسی (پ) و فصل ذ

را پیش خر نیز گویند؛ برهان 1/

پیراهن کاغذ¹: کنایت از شعاع آفتاب و شعاع
صبح، و جامۀ مظلومان، دادخواه و
فریادخوان.

باب بای فارسی (پ) و فصل ر

پایان کار²: آخر کار.
پایبست مادر³: اسیر محبت مادر و مقید خدمت
او.

پایه دار⁴: صاحب مرتبہ.
پایدار⁵: ملازم باش و همیشه ملازم باش و پای
از آن دار.

پایستور¹: بای فارسی، سازی است مخصوص² از³
آن شبابان، و کمینہ ترین سازهاست کہ بہ جای

1. بہار 1/

کدو سم ستور سخت کنند تارها از موي دم
اسپ، چنانچه در بوستان است، بیت:
نه مطرب که آواز سماع است گر عشق
و شور⁵ و آوازي که از پاي ستور وقت روان
شدن برون آید.
پاي و پر⁶: بای هردو فارسي، قدرت و توانايي
و طاقت⁷.
پخته خوار⁸: مردم طفيلي⁹.
پرده شناسان کار¹: عارفان و اصحاب فراست.

1. آنند 2/

پروانه شیر²: گرگ و روباه امثال آن.
 پری‌دار³: آنکه پری در اندام او حاضر شود.
 پسر بی‌پدر: آدم علیه السلام⁴ و عیسی
 علیه السلام.
 پسرگیر⁵: آنکه پسر غیر را متبني⁶ کند.
 پشت⁷ اشقر: بای⁸ فارسی مضموم، روزه.
 پل آبگون آتش بار⁹: بای اول و کاف فارسی،
 فلک اثیر¹⁰.
 پل خنبور و پل خبنور¹¹: هردو به معنی پُل
 صراط.

1. آنند /1

پنج و چهار¹: پنج حس و چهار طبایع، و چون
 پنج با چهار جمع کنی نه گردد، نه فلک.
 پنج و شش و هفت و چار²: پنج حس و شش جهات و
 هفت آسمان و چهار طبایع.
 پود و تار³: انتظام امور بی‌خلل.
 پورآزر⁴: بای فارسی مضموم، مهتر ابراهیم
 علیه السلام.
 پورِ هاجز⁵: مهتر اسماعیل علیه السلام.
 پویان هژبر⁶: با و واو و زا هر سه فارسی،
 اسپان.
 پیرانه سر⁷: بای⁸ فارسی مکسور، ایام و
 هنگام⁹ پیری، و¹ پرانه سر غیریای نیز
 گویند همان ایام پیری است و وقت.

1. آنند 2/

پیروزه چادر²: فلک.
پیروزه مغفر³: با و یای فارسی، فلک.
پیشی این کار⁴: حیل و تدبیر این کار.
پیلوار⁵: انبار بزرگ و بلند که برابر بلندی
پیل باشد.
پیکر زر⁶: آفتاب و صورتی که از زر ساخته
بوند.

باب بای فارسی (پ) و فصل زای تازی

پاکباز⁷: بای¹ فارسی و کاف موقوف، آنکه تمام
املاک و اسباب خود در قمار و رندی² بازد،
و³ آنکه نظر بر خوبان پاک دارد.

1. ر: «و پرانه... پیری است» ندارد.

2. آند /2

پردگی رز⁴: مَی انگوری.
پرورش‌آموز⁵: اصحابِ ادب و علم و حکمت، و
اربابِ مجاهده.
پنچ‌روز⁶: اندک و روز و شب، و¹ عبارت از اقلّ
مدّت است و قیل جمله هفت روزانده، روزِ تولّد

بازد؛ شرفنامه 1/

و روزِ مرگ که انتقالِ مقامات است در حساب
حیات شمارند، پس پنج‌روز ماندند.
پرآمد قفیز²: بای³ فارسی مضموم، عبارت⁴ از
اندک روز است، و عمر⁵ سپری شد.
پیه سوز⁶: نوعی از چراغ که درو پیه سوزند.

باب بای فارسی (پ) و فصل س

روزمرّه نیامده و خصوصیت دو ده را سببی ظاهریست؛
رشیدی

پرمگس¹: جامه‌ای است معروف، و گوهر شمشیر و
پر از آن مگس، و نام نوایی، و نوعی از
اسلحه.

پیرخسیس²: زحل، و شیطان و کافر و پیرزالی³.
پیرمجوس⁴: آتش، و پیر آتشپرست.

باب بای فارسی (پ) و فصل شین معجمه

پخته‌جوش⁵: با⁶ بای فارسی مضموم و واو نیز
فارسی، شرابی است تیره.

1. ت، ر: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 1/

پنج نوش¹: شرابي که از پنج² نو پاک³ درو
افتد.

پيازמוש⁴: بای فارسي مکسور، نام گیاهی است
که تازی عنصل خوانند.
پیر برناوش¹: فلک.

1. ل: این اصطلاح ندارد؛ غیاث

پیلان آبکش²: ابرسیاه³ آمده.

باب بای فارسی (پ) و فصل ق

پُل هفتطاق⁴: بای فارسی، آفتاب را گویند.
پنج آفاق⁵: محمد مصطفی علیه السلام و فاطمه
[رضی ا عنها] و حسن⁶ و حسین⁷ و
امیرالمؤمنین علی رضی ا عنهم.
پیل معلق⁸: ابر.

باب بای فارسی (پ) و فصل کاف تازی

پارسای خشک⁹: پارسایی عشق که خبر پارسایی
ندارد.
پاسبان فلک¹⁰: زحل.

1. ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند 2/

پرده دار فلک²: ماعتاب³ و همان فلک اضافت
الشيء الي نفسه.
پرکار فلک⁴: دورة فلک.
پرویز فلک⁵: با⁶ و ياي فارسي، خورشيد
چنانچه⁷ خواجه سلمان ساوجي گوید، بيت:
پرویز فلک تافت سر⁸ بر جانب آتشکده⁹
پشت فلک: قوت فلک و آنکه قوام مملکت¹¹ بدو
باشد.
پلنگ مشک¹²: نام گياهي بالون همه.

1. شرفنامه 1/

پیر فلک¹: همان فلک که پیر گشت²، و برج³ حمل.

پیر هفت فلک⁴: مشتري و قیل زحل
پیک فلک⁵: با و یا فارسي مفتوح، ماهتاب را
گویند.

پیلة فلک: صحراي فلک باز⁶، باي⁷ عربي نیز.

باب باي فارسي (پ) و فصل کاف فارسي (گ)

پورپشنگ⁸: با و کاف هردو فارسي، افراسياب.

دارد مانند لیمو، این گیاه در طب به عنوان
بادشکن، ضد تشنج، مقوی معده، در رفع سرگیجه، قي،
بیخوابی، ضعف قلب مصرف می شود، در هند رام تلسي
می گویند؛ آنند 1/

باب باي فارسي (پ) و فصل ل

پاکان خطّة اوّل¹ : عقل، آدم عليه السلام و ملايک، و² حملة عرش، و کروبیان، و ملک مقرب.

پاي پیل³ : پیاله مثل پاي پیل سازند، و نوعي از اسلحه زنگیان⁴ چنانچه⁵ خواجه (نظامي) فرماید، بیت:

چو در پاي پیدلي به یک پیل پا پیل
پاي شمال در گل⁷ : کاف¹ فارسي مکسور، بادشمال
بادشمال نمیوزد.

1. ت: این اصطلاح ندارد؛ مدار 1/

پای عدل²: قوّت و شفاعت و شوکتِ عدل و قیل
 پای عدل حرفِ لام که آخر عدل است.
 پای عقل³: قوّت و شوکتِ⁴ عقل و شفاعت و قیل
 حرفِ لام که⁵ آخر عقل است.
 پُر دل⁶: دلاور و جوانمرد.
 پردهٔ دل⁷: درونهٔ⁸ دل که آن را بهجت‌القلب
 خوانند.
 پردهٔ دیر سال⁹: فلک.
 پرستندهٔ خیال¹⁰: با پای فارسی مفتوح، شاعر
 را گویند، و زن¹.

1. ت، ر: «کاف فارسی مکسور» ندارد.

2. آند /2

پرورش آموختگان ازل²: انبیا علیه السّلام³ و
اولیا و⁴ شعراي مسلم و معلّم موحد.
پورجبل⁵: جواهر کافي.

باب بای فارسی (پ) و فصل م

پارم: یعنی باشم و بمانم و پای⁶ من.
پای دام⁷: نوعی از دام است، کرانه دام نیز
که⁸ بدان مرغان گیرند.
پایم: پای من و بمانم⁹.

پُل چکنم¹: بای فارسی مضموم و جیم فارسی
مکسور، پُلی است در شهر شیراز مخصوص آن را
پُل چه کنم گویند و این تعلق به قصه دارد،
و² آن این چنین بود، حکایت:
در آوان ماضیه سوداگری بود با مال و منال
قوی³ حال، با تمام قماش و ساز به تجارت در
شهر شیراز آمده بود، به حکم⁴ آنکه المال
با تجارت خواجه مذکور تمام مال خود را در
خرابات خورد⁵ و⁶ به شاهد و شراب یکبارگی

به معنی موقع و تمنا، در این محل نظر است سائر که
اهل بعد هم بدین ضبط گفته باشد، وا اَعْلَم
بالصواب.

1. شرفنامه 1/

در باخت زیرا که شهر شیراز عشق‌انگیز¹ و تقوٰی‌گذار است چنانکه یک غمزه شاهد صد هزار تقوٰی زاهد برهم زند، و به‌نیم التفات تمام شهر خردمندان تاراج کند در شأن آن شهر، چنانچه مولانا عندل شیرازی فرماید²، بیت:

خوشا جایی است خوشا شیراز مه
خواجه مذکور بی‌مایه و مفلس و معذور³ شد،
جز⁴ فقر و مسکنت سود نیامد به‌حدّی که قوّت
یک‌روزه نماند، و⁵ یکبارگی به‌پای درآمد که
که دست دل از سروری بیفشاند، و اهل
خرابات که طایفه بی‌وفا و پُردغا⁶ اند خواجه
خواجه مفلس را از⁷ خرابات بیرون کردند،
و⁸ آیت هُذا فراق بینی خواندند، خواجه
بیچاره جز⁹ سرنگون بیرون آمدن از شهر

-
1. ت، ر: «مقام عیش»، به‌جای «عشق‌انگیز و تقوٰی‌گذار».
 2. ل: گوید.
 3. ت، ر: «معذور» ندارد.
 4. ل: «جز فقر و مسکنت سود نیامد» ندارد.
 5. ت، ر: «و یکبارگی... بیفشاند» ندارد.
 6. ت، ر: «پُردغا» ندارد.
 7. «از مجلس براندند» به‌جای «از خرابات بیرون کردند».
 8. ت، ر: «و آیت... خواندند» ندارد.
 9. ت، ر: «جز سرنگون» ندارد.

چاره¹ ندید، با² رُخت آوارگی یکبارگی بیرون³ آمد، برسر پُلِ مذکور رسید که⁴ گذرگاه شهر بود، با خود اندیشید که چه کنم، اگر در شهر می‌روم منفعل⁵ می‌شوم چه خورم، و⁶ اگر به‌مسکنِ اصلی گرایم با خلق و⁷ اهلِ خاندان را چه رو نمایم که آن چنان چنان غنی و مایه‌دار آمده بودم و این چنین فقیر سفل⁸ حال و خوار شدم، و اگر رخ⁹ به‌بلادِ دیگر نهم و از این شهر بدر می‌روم ترسم¹⁰ تا از حوادثِ روزگارِ غدار چه پیش‌آید و¹¹ از دور برجور فلکی چه رو نماید، و کجا¹² شب گردانم، در اندیشهٔ چه کنم شد، آنچنان حزن و فکر¹³ مستولی و

-
1. ل: «تدبیر»، به‌جای «چاره».
 2. ت، ر: «با رُخت آوارگی یکبارگی» ندارد.
 3. ل: «برون کشید»، به‌جای «بیرون آمد».
 4. ل: «که گذرگاه شهر بود» ندارد.
 5. ت، ر: «منفعل می‌شوم» ندارد.
 6. ت، ر: «و اگر به‌مسکن اصلی گرایم» ندارد.
 7. ت، ر: «و اهل خاندان» ندارد.
 8. ت، ر: «سفل حال و خوار» ندارد.
 9. ت، ر: «رخ به‌بلادِ دیگر نهم» ندارد.
 10. ت، ر: «ترسم... روزگارِ غدار» ندارد.
 11. ت، ر: «و از دور... چه نماید» ندارد.
 12. ل: «کجا شب گردانم» ندارد.
 13. ت، ر: «فکر» ندارد.

اندوه¹ و غم جان بهلب آمد که بیهوش و²
 مدهوش گشت و بیخواب و بیخود شده، و³ بر
 تاب و تب گفتار چه کنم و برسر پُل چه کنم
 ماند، و⁴ همدین مقال از حال رفت درگذشت،
 درگذشت، همراه قواقل و مزاحل عقبی گشت،
 از آن باز آن پُل را به پُل چکنم نام افتاد،
 و هرکه⁵ در شیراز رفته باشد او بداند،
 چنانچه بزرگی فرماید:

حالت من شده چو⁶ حال

بی‌زر و بی‌زور حیران

کذا⁸ فی الحسینی.

پنجه⁹ مریم: نام گیاهی است که مریم رضی ا
 عنها وقت وضع حمل در آن پنجه دست زده
 ماند پنج انگشت گشته، و بوی خوش دارد، آن
 را بخورمریم نیز گویند.

1. ت، ر: «اندوه و غم جان بهلب آمد» ندارد.

2. ت، ر: «و مدهوش گشت» ندارد.

3. ت، ر: «و بر تاب و تب» ندارد.

4. ت، ر: «و همدین مقال... از آن باز» ندارد.

5. ل: «هرکه... او بداند» ندارد.

6. ت: ید.

7. مدار 1/

پنج هنگام¹: پنج نوبت، مقصود آن است که همه
 وقت و همیشه، زیرا که تمام ازمنه شب و
 روز در پنج وقت² داخل می‌شود.
 پورمریم: عیسی علیه السلام.
 پور ملجم³: بای⁴ فارسی مضموم و میم مکسور،
 عبدالرحمن بن ملجم کُشنده امیرالمؤمنین
 علی رضی الله عنه.
 پوشیده چشم⁵: نابینا و برقع بسته، و آنکه
 چشم به‌چیزی پوشیده بود.
 پیچم: بای مکسور و جیم فارسی مفتوح، بخرام
 و با ناز روان شو.
 پیرتعلیم⁶: آن استاد که معلّم علم دین بود.
 پیشگاه قدم⁷: ازل.
 پیکان سَم⁸: با¹ و یای فارسی مفتوح، سَمّ اسپ
 که چون پیکان بود.

1. ل: این اصطلاح ندارد.

2. ر: «وقت» ندارد.

3. مدار 1/

پیلسم²: ستبرسم، و نام سرلشکر افراسیاب را گویند.

سختي سم اسپ تعريف است يا آنکه چنانکه پیکان به هرچیزی که می‌رسد آن را می‌شگافد، سم‌های آن اسپان نیز هرچیز را که در تهنش می‌آمد می‌شگافت، یا آنکه چنانکه پیکان بر نی تیر استوار و راست چسپیده می‌باشد سم اینها با ساق پا به‌همین استواری بود یعنی بندگان اسپان قوت تمام داشت، و می‌توان گفت که ترکیب پیکانه سم به‌بای عربی مکسور است از قبیل مردمان آشمارو یعنی به‌سبب ورود لشکرهای اطراف و اکناف که قدم‌های ایشان به آن سرزمین آشنا نبود علف و زراعت همه برباد گشت، و چون مقرّر است که اکثر تعریف انسان و حیوان به‌جارج می‌کنند که از آنجا رحه‌کاری که آن شخص به آن کار معروف و مطلوب است می‌برآید مثلاً قاصد تیزرو را تعریف می‌کنند به‌بادِ پا، و نقّاش سبک دست را به‌آتش دست و مسرف را به‌بادِ دست، و مخفی نیست که خرابی که از اسپان و پیلان و غیره به‌سرزمینی برسد ناشی از پای‌های آنها می‌باشد، وصف گردِ پای ستور به‌پیکانگی. مؤلف آنند گوید در بعضی نسخ خوشیده سم واقع شده و خوشیده به‌خای معجمه به‌معنی خشک شده است که عبارت از سخت باشد، و سختی هرچیز به‌مقدار خشکی اوست.

1. ت، ر: «با و یای فارسی مفتوح» ندارد.

2. سراج 1/

باب باي فارسي (پ) و فصل ن

پا به دامن کردن: گوشته گرفتن و صبر کردن و قانع شدن.

پا به سنگ رسیدن: از پای بیفتادن، و هوشیار شدن.

پا پس¹ آوردن²: ترک کردن و گریختن.

پا در زمین آمدن³: بسیار افتادن.

پادهان⁴: کم سخن.

پاک بردن⁵: تمام بُردن چنانکه اثر و الایش آن هیچ نماند.

پای پیچیدن⁶: گریختن.

پایتابه گشادن⁷: اقامت کردن، و از سفر بازماندن.

پاي خاكي كردن¹: سفر كردن و طلب كردن و
جُستن.

پايماچان و پاماچان²: با و جيم هردو فارسي،
گرامت، و³ آن رسمي است درويشان را كه كسي
از ايشان گناهي كند او را بهصفِ نعال كه
مقامِ گرامت و احتقار است بهيك پاي

ایستاده کنند و گوش او هم به دست بگیرانند، و اگر کسی الزام داده در مقام غرامت آرند پای‌ماچان گویند. با جیم تازی نیز.

پای دامن¹: آن محل که نزدیک زمین است.
پای سخن²: قوّت سخن، و پای سخن که نون است.
پدر پسران خانه کن: پسران مدبر که خانه پدر را بفروشد.

پذیران³: بای فارسی مکسور، فرمانبرداران.
پرده خماهن⁴: آسمان.
پرده شناسان⁵: مطربان و نوازندگان و موسیقی و مغنیان، و آنکه در پرده‌های سرود دخل کامل دارند.

پرده برگرفتن¹: بای² اوّل مفتوح، پرده دری و بی‌رویی³ و بی‌شرمی کردن و آشکارکردن.

1. آنند 2/

پرده نیلگون⁴: آسمان.
پُرزبان⁵: سخن گو.
پرسیاوشان⁶: نام گیاهی مانند گشنیز که
شکوفه و میوه ندارد.

1. آند 2/

پُرلادن: بای¹ فارسی فارسی مضموم، دلاوران و
جوانان² مردانه، و اهل³ همم.
پری خوان⁴: بای فارسی مفتوح، احضار جن و
حاضر جن و میزبانی پری کننده و پری را
بخوان، و خواجه پری نیز گویند.

پشته زعفران¹ : به ضمّ، انگشتان افروخته را
گویند.
پسر آبتین² : فریدون بادشاه ایران زمین بوده
است.
پسر ذوالیزن³ : نام بادشاهزاده یمن⁴ بود که
ذوالیزن می‌گفتندی، و بادشاه یمن.
پشت پای زدن⁵ : ردّ کردن، و ترک دادن.
پشت چمن⁶ : صحن چمن

و از احوال مغیاب خبر دهد، این قسم مردم را
به تازی کاهن خوانند؛ بهار 1/

پشت دادن¹: روي² به فرار گريز پا آوردن، و
منهزم شدن.
پشت يافتن³: قوت يافتن، و پشتي از كسي
يافتن.
پشگين⁴: لقب بادشاهي.
پشم شدن⁵: پراگنده و متفرق شدن.
پل شكستن⁶: محروم كردن.
پلنگان گوزن افگن¹: مردان ديندار و مبارزان²
مبارزان² اهل يقين.

پنبه زمین³: سما روغ.
پنبه زن⁴: نداف را گویند.
پنبه شدن⁵: گریختن و نرم شدن و صاف شدن و
سپید⁶ شدن، پریدن به هرزه و ناپیدا شدن.
پنبه کن⁷: یعنی منکر شود و محوکن.
پنج ارکان¹: کلمه طیب و نماز و روزه و زکوة
و حج.

1. سراج 1/

پور سبکتگین²: بای³ اوّل و کافِ دوّم فارسی،
سلطان محمود غزنوی⁴ رحمة⁵ علیه و نورا⁶
مرقده.

پور عمران⁷: موسیٰ بن عمران علیه السلام.
پوستین⁸: با و واو هردو فارسی موقوف، عیب.
پوستین گرفتن⁹: بای¹⁰ فارسی، عیب پوستین
گرفتن، عیب گرفته، عیب¹¹ کردن.
پولاد سنجان¹: مبارزان و دلاوران، تیر و تیغ
اندازان.

پهلو تهې زدن²: روي گردانیدن.
پهلو تهې مکن³: از خود دور مکن.
پهلو زدن⁴: برابري کردن.
پهن زمین: روي زمین.
پیراهن قبا کردن⁵: پیراهن پاره کردن و چاک
زدن.
پیر دهقان¹: مې انگوري.

1. آنند 2/

پیروز پیگان²: هردو³ با و یای فارسی و کاف
 نیز فارسی، آسمان.
 پیشگین⁴: نام بادشاه و لقب بادشاهی.
 پیشوای فرستادن⁵: با⁶ و یا هردو فارسی، امام
 پیغامبران یعنی محمد مصطفی صلی ا علیه
 وسلم.
 پیکار پرستان⁷: هردو⁸ بای فارسی، جنگجویان،
 و خواهندگان جنگ.
 پیکانگان¹: بای² فارسی مفتوح، آفتاب و
 سیارات که در کان ممدود³ آفتاباند.

1. سراج 1/

باب باي فارسي (پ) و فصل و

پاره افیون درو: نقطه سیاه درو.
پیشرو⁴: با⁵ و یا هردو فارسي و رای مفتوح،
مقتدا و راهنما و⁶ رهبر که در عام لهر
گویند.

باب باي فارسي (پ) و فصل ه

پاک پنج گه⁷: پنج وقت نماز.
پای افزاه و پایه⁸ افزاه: کلاهما هردو پای
فارسي، افزاینده مرتبه، و زیادتکننده
مرتبه و⁹ مرتبه زیادتکن.
پای کشاینده: گریزاینده، و¹⁰ آزادکننده از
بند.

پدر مرده¹: بی‌پدر² و یتیم، و در سکندرنامه³
سکندرنامه³ از سکندر مراد است.

پرچین‌گاه: کرسی

پُرمايه: ضد فرومايه، و ماده گاوي که فریدون
به شیر او پرورده شده بود.

پشت خم گرفته⁴: کوز و راکع و خاضع، و فروتن⁵
فروتن⁵ و دوتا.

پشتِ معركة: چالاک.

پلنگینه خرگاه⁶: نوعی از غلاف خرگاه که از
پوست پلنگ سازند.

پنج شعبه⁷: شین معجمه⁸ مضموم، حواسِ خمسّه، و
و پنج انگشتان.

پنج نوبت پناه⁹: پنج¹ صلواتِ خمسّه یعنی ملتجی
ملتجی صلوات خمسّه.

1. آنند 2/

پنیر کیسه²: بای فارسی، شیر خشک کرده در
 کیسه یا در خریطه می‌دارند، خریطه را در
 اصطلاح پنیر کیسه نیز گویند.
 پورفحاته³: کُنِیت ابوبکر صدیق رضی ا عنه.
 پوست پاره⁴: هردو با و واو فارسی، آن پوست
 که وقتِ فترک ضحاک بر سرِ فریدون بپای کرده
 بودند، بعد فتح مرصع کردند.
 پیچ‌گونه⁵: با و جیم و کافِ فارسی، بی‌بیان.
 پیشگاه جامه⁶: حریر و زیلوچه که در صدر
 فراز کنند.

1. ت، ل: «پنج صلوات خمسه» ندارد.

2. آنند 2/

پیکان مقراضه¹ : پیکان که او را دو شاخه گویند.

باب بای فارسی (پ) و فصل ی

پای برجای² : ثابت قدم و مقیم.
پای خاکی³ : سفر و طلب و طالب و جویا⁴ و تواضع.
پایمردی⁵ : میم مفتوح، شفاعت و قوت و همت و دستگیری و دویدن⁶ و مروّت.
پردگی¹ : با و کاف هردو فارسی، پرده دار و زن مستوره.

1. بهار 1/

پرده ایزدي²: حجاب ا تعالي.
پرده دخاني³: آسمان و ابرسياه و شب تار.
پرنیان خوي⁴: باي⁵ فارسي، صاحب دل و نرم خوي
و خوش خوي.
پوست سگ برآري⁶: بيروي و بيشرمي.
پولاد غندي⁷: با و واو هردو فارسي، نام ديوي
مازندراني.
پهلوساي⁸: هم نشين و هم مرتبه و موازي.

1. ت، ر: اين اصطلاح ندارد؛ برهان 1/

پیراهن کاغذی¹: سپیدی صبح و جامه مستغاث.
پیش پای²: به حالتی که پای پیش بود، و غلبه³
و سبقت و فربهی.
پیشکشی⁴: خدمتی و ارسال⁵.
پیک رایگانی⁶: ماه، و سوداگری و بادبیا
نیز.
پیل هوایی⁷: بای فارسی، ابر.

معترب و نیز کنایه از پهلوزنده و برابری کننده؛
مؤید 1/

پیوسته گری¹: کافِ فارسی مفتوح، پیوندگری و
مواصلت²، و به کسر کافِ فارسی به معنی گریه
دایم کنی و گریه کن.

باب التاء مشتمل الفصلين: فصل الاول في المفردات

باب تا و فصل الف

تا¹: براي تأكيد آرند چنانچه زينه‌ار و
زينهار هم موکد است، و تا به معني جامه در
اصطلاح محرران چنانچه گویند تا چندین جامه
و کاغذ و مثله، و ترجمه حثي و نیز به معني
توي آید و بدین معني تو و تا و نه و لا
مترادف است، و تا به معني که نیز چنانچه
بزرگي فرماید. رباعي:
آن روز که عقل² کار نقد زر عاشقي

1. سراج 1/

واقف نشوي ز عقل تا کين ز زر سراي عقل
تافيا: جمع سداب دشتي.
تخم‌گيا²: تاي مضموم و كافِ فارسي مکسور، تخم
هر³ گياهي که باشد، و در اصطلاح بسحاقيه
تخم ريحان و الاچي و امثالهم و تخمکان⁴
نيز گویند به‌کافِ تازي.
ترا⁵: به‌فتح⁶ تا، دیوار که کهگل کرده و
استوار به‌گل ساخته، ترا به‌معني خود را

1. اين رباعي از سنایي غزنوي است.

2. مدار 1/

نیز به‌ضم¹ آمده است چنانچه نظامی در هفت
پیکر گوید، بیت:

گفت بر من فروش تا دهم روشنی
ترسا²: به‌فتح، طایفه آتش‌پرست³ که⁴ در دین
عیسی علیه‌السلام اند، به‌تازی نصرانی
خوانند، و مادر خاقانی و شاعر از قوم
ترسا⁵ بود، آبا و اجداد او اسلام آورده
بودند، و ترسا اغلب طبیب باشند، و⁶ جمع
آن ترساء آن، آنکه با یا ترسایان
بنویسند⁷ غلط است بلکه ترساء به‌همزه باید
باید نوشت⁸.

تکیسا: به‌فتح تا و کسر و یای فارسی، نام
مطرب پرویز که تکیسا با نون نیز گویند، و
تای مکسور و یای فارسی نیز.

1. ر: «به‌ضم چنانچه نظامی در هفت پیکر گوید» ندارد.

2. برهان 1/

تمغا¹: به فتح، نشان يعني آنکه بر چوب نقش
کنند براي نشاني انبار غلّه و جز آن، و
داغ ران اسپ، و باج که از سودگران
بستانند، و بر ابنای سبیل بر طریق معین²
بستانند.

تمخیشا³: نام دعایي است.
تمخیشا⁴: نام یکی از صحابه (کرام رضي ا
عنه).

تنگیوسا⁵: با کاف فارسي موقوف، علم خانه
رومیان در صورتگري.

1. شرفنامه 1/

تنیسا¹: نام یکی از صحابه.
توتیا²: به ضمّ تاء، سنگی است که سرمه سازند
که جلای بصر ازو حاصل گردد، و گویند سنگ
بصری است که به آب انگور آس کنند، گویند³
غوره انگور و سنگ بصری را در طشت اندازند
و بمالند توتیا گردد.
تیلا⁴: به کسرتاء، چیز رسن تاب و امثال آن، و
خیز دوک بنفش.

باب تا و فصل ب

تاب⁵: یعنی فروغ و تابش و روشنی و توانایی
و رنج¹ و تپش و گرمی آتش و آفتاب، و تابه

1. ر، ل: این واژه ندارد.

2. شرفنامه 1/

تابه نیز گویند، و طاقت و توانایی، گروه²
 مردمان، و پیچ که در رسن و زلف نیکوان
 افتد، و تابنده³ و روشنی ماه⁴ و جوق را
 هم گویند یعنی فوج لشکر⁵ و هرچیزی.
 تب⁶: به فتح تا، تابش و تاب⁷ و حرارت، و به ضمّ
 پیشگاه ترکی است، و به عربی توبه کن.
 تُرب⁸: به فتح، حیل و مکر و دروغ و زرق و
 هرزه، ترب به ضمّ¹ به وزن سرب، سبزی است که

مشقت و امر کردن به غیر، و به معنی آخر نیز آمده
 است؛ مدار 1/

بیخ سبز² بردارد و برگش³ بخورند، هندوی
«مولی» گویند.

تنب: جنبش و بجنب.

تنزیب⁴: خاک برسر کردن و خاک ریختن⁵ بر خط
تربه جهت خشک کردن.

تنگناب⁶: بهفتح تا و کاف فارسی، زمینی که
درو آب فرود رود و جابه‌جای بماند، و تگا و
نیز گویند، و حوض¹ خورد.

مترادف این‌اند: جعفري

تنگیاب² : کافِ فارسی موقوف، هرچه به دشواری
تمام‌تر دست دهد و فراخ نبود، و نادر و
نایاب.

تراب³ : به‌فتح، رفتن آب به‌پالا اندک اندک و
روغن که از آوند پر بپالایش شدن گیرد، و
گویند از آن روی بخل می‌تراود.

تیب⁴ : تاي مکسور و ياي فارسی به‌وزن¹ سيب،
سرگشته و مدهوش و شیب² نیز، و به‌معنی³

ته آن لوله‌ای نصب کرده باشند و با آن شراب و گلاب
و امثال آن در شیشه کنند، و آن را به‌عربی قیف
گویند؛ سرمه

سیب که میوه است معروف کذا فی
لسان الشعرا.

باب تا و فصل ت

ت⁴: یکی از حروف هجا برای⁵ متکلم چنانچه
کلامت و شعرت، و نیز⁶ ساکن و متحرک به معنی
تو و ترا و شما و خود نیز:
گرز زلفت برون مشک ارزان شود
چنانچه گویند شعر و کلامت شعر تو و کلام
تو، و برای خویش، خواجه⁸ حافظ شیرازی
فرماید، بیت:

ای صبا همراه بفرست از

بو که بویی بشنوم از

تات¹: تازیک، ترکی است، و² به معنی تاترا و
تاتو (ترکی است).

قطران

تَبَّت³: به‌فَتْحِین⁴، چیزی از کار افتاده یعنی
تَباه و ضایع شده، و تَبَّت⁵ تاي اوّل مکسور و
بای مشدّد مفتوح و تَبَّت تاي مضموم و بای
مفتوح و به‌کسرتین، به‌هرسه نوع نام موضعی
است که آنجا مُشک می‌خیزد و خوبان⁶ خیز در

1. شرفنامه 1/

بلاد ترکستان، و گویند شهر ختنان¹ و پره‌ای بستگی و پره‌ای باریک و نرم بالای سینه که برای زخم و دافع روانی خون بکار برند، و² اگر در محلّ خون بدهند بازماند، بتت بای مکسور و تاي ساکن نیز.

تت³: به‌ضمّ، بگیر، ترکی است.

تخت⁴: معروف و آنچه جامه درو بندند.

ثربت⁵: به‌ضمّ⁶، خاک، و نام وادی در ایمن، تربت به‌تاي ضمّ و بای مفتوح وزن⁷ غربت، گور که عربی قبر خوانند، و زمین و مرز خاک و تربت وزنِ حرفت سرانگشت و گیاهی تر و تازه نیز، و⁸ نام دارویی است که تربت نایزه گویند و آن مسهل باشد که عربی و هندی «نسوت» گویند.

1. ل: ختیان.

2. ل: «و اگر در... ساکن نیز» ندارد.

3. ل: تب؛ شرفنامه 1/

تَرَهَات¹: تاي مضموم و راي مشدّد و مفتوح² ،
سخنانِ بيهوده و ياوه و هرزه و لايعني.
تشبت³: چنگ دزدان.
تشت⁴: بهفتح، طست بهسين مهمله خوانند.
تفت⁵: بهضمّ وزن رفت، گرم شد و تافته شد، و
گرد و غصب شد و شتاب شد، و فرود آمد.
تمّت⁶: آخر کار.

1. برهان 1/

تملیت¹ : به‌فحتین، بار که بر پشتِ ستور
بنند، تنبلیت نیز گویند.
توت² : به‌ضمّ، درختی است در غایت شهرت که
عربی فرصاد خوانند.

باب تا و فصل ثای مثلثه

تثلیث³ : نظر در کواکب که یکی از دیگری در
پنجم خانه یا در نهم خانه باشد¹ مثلاً

1. برهان 1/

مشتري در بُرج حمل و زهره در بُرج اسد و
کواكب نظر تثليث باشد، و اين دوستي و
سعادت بود، کذا في الشرح.
تشيث²: جنگ در زدن.

باب تا و فصل جيم تازي

تاج³: کلاه بادشاهانه و کلاه نوشاهانه که⁴
مرصع و گلها بافته باشند، و لقب ممدوح
خواجه خاقاني عليه الرحمة⁵.
تاراج⁶: يکديگر جدا کردن و غارت و غور
کردن.
ترفنج⁷: تا¹ و فا هردو مفتوح و را² و نون
هر دو ساکن وزن هرچند، يعني راه³ باريک و
دشوار که باشد.

1. ر: «باشد... برج اسد» ندارد؛ ل: اين واژه ندارد.

2. ل: اين واژه ندارد.

3. سراج 1/

ترنج⁴: به‌فحتین، فراهم نشانندن، و به‌ضمّ تا
نیز میوه‌ای⁵ است معروف، و درهم گرفتن و
در شبی سخت روی.
تنج⁶: به‌فتح بر وزن رنج، افزودگی¹ و افزودن
و افشردن و نام² و نشان و فراهم نشانندن،
گوی³ که تنج فراهم نشانندن و بیفشان⁴.

/1

توج⁵: به‌ضمّ تا، طبقه و برنج، ترکی است.
تورج⁶: به‌ضمّ، نام دختر پرویز، و نام پسر
بزرگ فریدون که او را تور خوانندی⁷، ولایت
توران به‌حصّة او بود.
تیج⁸: طبقه.
تلاج⁹: به‌فتح، بانگ و مشغله یعنی غلبه¹ و شور
شور و غوغا.

به‌معنی تنجیدن و فراهم فشردن باشد؛ سِرمه

باب تا و فصل جیم فارسی (ج)

تتماچ²: به ضم³ و جیم فارسی، طعامی و آشی است مشهور.

تیماچ⁴: تایی مکسور و جیم فارسی وزن بیمار، چرمی است رنگین و خوشبویی، آنگاه سهیل طلوع کنند آن چرم را رنگی و بویی حاصل آید⁵، ادیم⁶ نیز گویند یعنی چرم بلغار.

باب تا و فصل خ

تاخ⁷: درختی است.

1. ت: «غلبه» ندارد.

2. جعفری

ترخ¹: تاي مفتوح و راي² ساکن، نام گياهي
است، و قيل ترنج، تريخ³ نیز گویند.
تشليخ⁴: بهفتح⁵ بهوزن توفيق، سجاده و مصلي،
تشليخ بهجاي نون لام و تشکيخ بهجاي لام
کاف نیز.
تناسخ⁶: بهفتح، نقل روح.

توبیخ¹ : تاي مفتوح و بای مکسور به وزن
توفیق، سرزنش و طعنه و گوشمال² چنانچه
شیخ سعدي فرماید، بیت:
نو آموز را ذکر ز تو بیخ و

باب تا و فصل د

تپید⁴ : تاي مفتوح و بای مکسور وزن⁵ رسید، از
از جای برجست، و گرمی⁶ زده باشد.
تراود⁷ : به فتحین، مستقبل تراویدن و
تراویدن تراید نیز.
ترید⁸ : تا و یا هردو مکسور، نام دارویی است
چون نی میان خانه تربد نایزه نیز گویند،
او مسهل شکم شود، هندوی¹ «نسوت» گویند.

1. آنند /1

ترفند²: با³ یکم و سَوَم مفتوح به وزن هرچند،
همان ترب، و مکر⁴ و حيله و تزوير و زرق و
محال و هرزه و گزاف و پاره شدن، ترکنند
به جاي قاف کاف نیز، ترفند به جاي کاف فا
نیز و تروند⁵ به جاي کاف نیز.
ترمذ⁶: تا و میم هردو مکسور، نام شهري.

به وضوح می‌پیوندد؛ سراج 1/

ترید¹: به وزن خرید، نام طعامی است و طعام
 مجرب، معزب ترید به تائی مثلثه.
 تصعید²: به فتح، بر رفتن.
 تناد³: به فتح، نام قیامت.
 تند⁴: تائی مضموم و نون⁵ ساکن، توانا و فربه
 فربه و جنبان و خشناک و چالاک و گرم
 مزاج، تند به فتح تین تنبیه بکند.
 تگند⁶: تا مکسور و کاف فارسی مفتوح، خانه مرغ
 مرغ و قیل خایه مرغ که¹ بیضه گویند و² جای

1. ت، ر: این واژه ندارد؛ برهان 1/

جاي داشتن آن را آشیان و آشیانه و نشیم و
 نشیمن نیز گویند، بهفتح تا نیز.
 تنومند³: تاي مفتوح و نون مضموم، توانا و
 محکم و قوي و چست.
 تنبد⁴: اوّل مفتوح، خاموشي و خموش بودن.
 تود⁵: بهضمّ، همان توت که عربي فرصاد
 خوانند.

باب تا و فصل ر

تاجدار¹: میم موقوف، دارنده تاج، و تاج را
 بدار، و نیز خانه که مخزن تاج است، و چون

1. ر، ل: «که بیضه گویند» ندارد.

2. ت، ر: «و جاي داشتن... نیز گویند» ندارد.

3. جعفري

مکسور باشد معنی آن تاج از آن دار بود، و نیز باج خانه و تاج دیوار. تاجور²: بادشاه و خداوند تاج³. تار⁴: تاریکی، و تار رشته جامه یعنی ضدّ پود، تارک سر و تنگ⁵ و تار ریز ابر و تار رباب، اوّل شان بم، و دوّم مثنی، سوّم مثلث، و در لغت چهار تار، و کیفیت تار مشرّح نوشته⁶ آید. تار اوّل رباب به آتش منسوب است، و دوّم به باد و سوّم به آب و چهارم به خاک و هر چهار ضدّ یکدیگراند. تاربار: آشکارا، ترکی است.

1. ت، ر: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

تاتار¹: نام ولایتي است، ترکان را مشک خیز و
اغلب درو² خوبان باشند.
تارتار³: ذره ذره و ریزه ریزه و موي⁴ موي.
تارتور⁵: رای اول موقوف و واو فارسي، سخت
تاریک.
تار و مار⁶: زیر و زبر و درهم⁷ و برهم کردن.
کردن.
تبار¹: به فتح، خیلخانه و خاندان و دودمان،
و هلاکي²، و مثله.

1. سراج 1/

تباشیر و تواشیر³: تاي⁴ مفتوح، دارویی است
به غایت سرد و مفید، دافع حرارت، آن را
به صبح و صبح را بدان تشبیه کرده اند، و
آن دارو را هندوي «بنسلوچن» گویند زیرا که
از⁵ جسم های نیزه پاره کرده بیرون آرندش،
و به معنی تباشیر کُلُّ شَيْءٍ أَوَّلَهُ.
تبر⁶: تاي مکسور و بای ساکن، زر که تازی
ذهب و سام و عسجد نیز خوانند، و تبر

1. سرمه

به‌فتح‌تین آلتی است که بدان چوب پاره
کنند، و آلتی جنگ.
تتر¹: هردو تایی مفتوح، نام شهری است که² مرد
تاتاری چنانچه سعدی گوید:
گر تتر کُشت آن تتری را عوض
چند باشد چو آب در زیر و

به‌کسر مرغی و به‌فتح آلتی باشد از فولاد؛ فرهنگ
فارسی 1/

تاتار و تاتار کلاهما نیز گویند، و آن ولایتی مشک و خوبان خیز، تاتاری یک مرد آنجایی چنانچه گویند ترک تاتاری و مشک تاتاری و شاهد تاتاری و پیکان تاتاری، و یک مرد تاتاری را تتر نیز گویند. تخته‌سپار¹: تاي فارسي، چوبي است در جفت که اهل هند آن را «پروته»² گویند. ثر³: به‌فتح تا، آهن، ترکی است، و تر مرغی است خوش آواز، در باغ‌ها نشیند، و ضد خشک

1. ل: این واژه ندارد؛ در تحفه واژه تخته سار بوده، ولی در آنند 1/

و ملوٲ، و تر مرکب نیز آید چنانچه بهتر و
خوشر و برتر و مثلهم.
ترر¹: بهضمتین، هست ضد نیست، ترکی است.
ترمشیر²: تا و میم مفتوح و شین³ منقوطه
مکسور، نباتی است که ازو اکسیر زر حاصل
شود و⁴ زر ازو حل گردد، و نام بادشاهی
ظالم از ترکان.
تریر⁵: بروزن وزیر، ترساننده که عربی نذیر
گویند.
تستر⁶: بهضم، نام شهری که شستر⁷ نیز گویند.

کنایه از مردم ملوٲ و مردار و فاسق و توهین و
توقیر؛ شرفنامه 1/

تسخّر¹: تا² و خا هردو مفتوح وزن³ مدبر،
تسخیر فارسیان استعمال کرده اند.

تفور⁴: بهضمّتين، گل خارِه و گل که تازی طین
خوانند، گل خمیر کرده، و بعضی بهزای
معجمه گویند، بهفتح تا نیز تفور یعنی
دندان.

تکر⁵: بهضمّتين، اسپ، ماه پیشانی، این لفظ
ترکی است.

تکفیر¹: گذاشتن گناه از گناهگار و کفّارات
سوگند، و سرفروود آوردن به خدمت.

زاویه حادث بین آب گرگر و کارون و شامل بخش‌های
حومه و کنوند است؛ مدار 1/

تکمز²: به ضمّ به وزن³ بشمر، تیري که به سوي
مرغان بفرستند، آن را عامه تگّه گویند
و⁴ تکمار نیز.
تگاور⁵: تاي مفتوح و کاف فارسي، اسپ و شتر
دونده.
تمر⁶: به فتح، دک، ترکی است.

1. ل: این واژه ندارد؛ آند 1/

تندور¹: تا و دالِ مضموم، رعد غرنده، و
بلبل، آواز سهمناک از ابر برآید، و
هزار دستان نیز، بهفتح دال نیز.
تندیور²: بهضم، لفظ³ تند بایور مرکب است دور
برجستن و جهندگی.
تنکار⁴: تای مفتوح، نام دارویی است که
هندوی «سُهاگه» گویند، کافِ فارسی نیز سازی
است.
تنکر: فردا، با امداد، ترکی است.

1. سرمه

تنگبار¹: با کافِ فارسي موقوف، آنکه به هرکسي
را به هرزه بر خود را ندهد، و غيرمحلّ.
تنگر²: تاي مفتوح و کافِ فارسي نيز مفتوح
وزن³ خنجر، باري غَزَّ وَ اِسْمَه وَجَلَّ جَلَالَه.
توار⁴: به فتح، رسني بود که چون⁵ بار بر چهار
پاي نهند بدان⁶ بندند.
توانکور: به ضمّ، خوک، ترکي است.

1. سراج 1/

تور¹: به ضمّ وزن² نور، ولایتي است که توران
زمین گویند، و نام مردی که تورج نیز
گویند، و نام گیاهی است که ترمس³ نیز
خوانند.

تیترا: تاي مکسور، نام مرغی است و به تازی
از که دیپ خوانند.

تیمار⁴: به کسر، غمخوارگی و نگهداشت و غم و
اندوه.

1. سراج 1/

تیزویر¹: تاي مکسور و ياي اوّل مکسور و زاي²
معجمه، سخت تيز، و خداوند تيزي.
تير³: بایست، ترکی است، تاي مکسور عطارد و
این ستاره اي است بر دوّم آسمان که آن را
دبیر فلک نیز گویند، و نام⁴ ماهي که
آفتاب در بُرج سرطان بود و آن را تیرماه
گویند، و آنچه در سقف خانه بود چوبینه و
شہتیر و تیر و کمان که⁵ به عمارت بزرگ سخت
کنند و نام مرغی است، و فصل خزان و نصیب

1. سرمه

و حصّه و تیر کشتی، و سیزدهم روز از ماه،
و نام روزی از روزهای تاریک که ¹ تیره
به زیادت‌ها نیز گویند، و نام مرغی.

باب تا و فصل زای تازی

تاز² : به فتح³، تاختن و امر یعنی بتاز و
تازنده و فرومایه و سفله.
تبریز⁴ : به فتح¹ نام شهری است، مشهور، و ²
معنی ترکیب تب ریز و تب بریز، دورکن و
دورکننده تب.

1. ت، ر: «که تیره... نام مرغی» ندارد.

2. سرمه

تنوز³: وزن تنور، خویشاوندان زن.
تحرمز⁴: تا و میم هردو مفتوح وزن⁵ تسلسل،
حرامزادگی کردن، و این موضوع فارسیان است
و قیل مشتق از آن حرامزاده است.
تخم‌ریز⁶: یای فارسی، یعنی قیمة که هنگام
بریان کردن تخم مرغ درو می‌پاشند و چندان

بوده، آب و هوای آن معتدل و سردسیر سازگار دارد،
تلخه رود و مهران رود از آنجا می‌گذرند، دارای
معادن زغال، سنگ، زرنیخ و نمک می‌باشد، و مؤلف
به حکم شهنشاه پیش حکمران که ولیعهد پادشاه بود،
زندگی بسر می‌برد؛ فرهنگ فارسی 5/

کفچه بزنند که یک ذات می‌شود، سنبوسه هم
از آن سازند و بانان نیز خورند.
تز¹: مرغکی است سفید کوچک، وقت بهار در
باغ‌ها نشیند و آواز خوش دارد، و چون
به زمین² نشیند نتواند پرید، جهان³ جهان
برود.
تیریز⁴: همان تیریز.
تیریز⁵: تایی مکسور یای فارسی، یک قطعه جامه
که تیریز گویند.
تفوز⁶: به‌ضمّتین، گلی خار که⁷ عرب طین خوانند.
خوانند.
تموز⁸: به‌فتح و میم مضموم، گرما و مدّت
ماندن آفتاب در سرطان، و میانگی از

1. زفان (ن) /1

ماه‌هاي تابستان نيز، و تموز ماه
جمادي‌الاول، و¹ او فارسي نيز.
توز²: به‌ضمّ، آنچه³ در کمان‌ها پيچند، به‌واو
فارسي حاصل‌کننده کين‌توز است، کين‌گش و
انتقام‌کش، و فخر قواس⁴ گويد که آنچه از
کسي به‌کسي رسیده باشد بدو باز رسانيدن، و

موسم گرما مستعمل؛ شرفنامه 1/

در رساله نصيري¹ نوشته است کشیدن و دوختن
را² گویند.
توز³: به ضمّ تا، نمک، این لفظ ترکی است.
تهرمز⁴: همان تحرمز که مسطور شد،
حرامزادگی.
تیز⁵: باد و برد، و با یای فارسی ضَدّ کند و
شتاب.

باب تا و فصل زای فارسی (ژ) تژ⁶: تا مفتوح، اوّل برگ گیاه.

-
1. ل: «نصيري» ندارد.
 2. ل: «را گویند» ندارد.
 3. شرفنامه 1/

تکڑ¹: به‌فتح‌تین، دانه انگور و خسته² انگور،
کاف و زای فارسی نیز.
توژ³: تاي مضموم و زاي فارسي و عربي، نام
پسر فریدون که تورج⁴ نیز گویند و تور
نیز.

باب تا و فصل س

تابوس⁵: نام دختر قیصر.
تارس⁶: راي مفتوح، مرد سپردار و با سپر.
تبس: به‌فتح تا، بُزکوهي، و⁷ بزي که پیشرو
گله خود باشد که عرب نه‌از خوانند.
تَرس⁸: به‌فتح تا، خوف و¹ هیبت و بیم، و بترس
بترس امر است، و زمین سخت.

1. جعفري

تُرس²: به‌ضمّ، سپر که عرب جنه خوانند.
 تُرمُس³: باقلي مصري، و آن دانه باشد گرد.
 تس⁴: به‌ضمّ تا، تبر بزرگ درودگران که درخت
 را بدان شگافند و ببرند، و تیشه.
 تفس⁵: به‌ضمّ، خوي به‌کسي انداختن به‌استحقاق،
 و آن را تفو نیز گویند، به‌فتح¹ گرمي،
 به‌شين معجمه نیز.

-
1. ت، ر: «و هیبت... بترس امر است» ندارد.
 2. ر، ل: این واژه ندارد؛ پاورقي قبل از قبل را نگاه کنید.
 3. ت، ر: این واژه ندارد؛ برهان 1/

تفلیس²: تا و لام مکسور، نام شهری که رود
ارس³ کناره اوست.
تفلیس⁴: شهری در ترکستان.
تکس⁵: به‌فحتین، دانه انگور که⁶ در میان
غزم⁷ باشد.
التنافس⁸: رغبت کردن.

باب تا و فصل شین معجمه

تُفو و تُهو و تِه نیز گویند؛ مدار 1/

تاش¹: مملوک² و یارخانه گویند، خواجه تاش
یعنی صاحبخانه و خداوندخانه و کسی که
با کسی باشد شریک چنانچه دوکس را یک
خواجه بود و هردو³ میان خود خواجه تاش
باشند چنانچه سعدی گوید، بیت:
من و تو هردو بنده بارگاه
غلام یک صاحبام، و⁵ نام بادشاهی.
تاش⁶: سنگ، ترکی است.
تبش⁷: تاي مفتوح و بای مکسور، گرمی و⁸
روشنی، تابش نیز.

1. جعفري

تراش¹: به‌فتح، تراشیده²، و گرفتن و ستدن، و
بتراش نیز گویند.
تش³: به‌ضمّ، تبر بزرگ که درودگران چوب⁴ را
بدان پاره کنند، و تیشه.
تفتیش⁵: به‌فتح، باز پرس و تفحص⁶.
تفش⁷: تاي مفتوح، نود، لفظ ترکی است.
تگش¹: به‌کسرتین² و کافِ فارسی، اسمی از اسمای
اسمای ترکان است.

1. شرفنامه 1/

تگش³: به‌ف‌تحتین، دانه‌ ان‌گور و خسته‌ او.
تنگلوش⁴: به‌فتح‌ تا و کاف‌ فارسی موقوف و لام⁵
مضموم، علم‌ خانه‌ رومیان است¹ در صورت‌گري.

1. شرفنامه 1/

توخش²: به ضمّ تا، کشیدن.
توش³: تاي مضموم و واو فارسي، توانايي و
قوّت، به فتح⁴ تا نیز.
تکتاش⁵: به فتح، مملوک.

باب تا و فصل ع

تاع: کوه، ترکي.
تربيع⁶: مربّع شدن و بساط نرد و شطرنج که
مربّع باشد، و نظر کواکب و با یکدیگر در
چهارم⁷ و یازدهم بُرج باشد.

1. ر: «است» ندارد.

2. زفان (ن) 1/

تزعاع¹: به ضمّ، دام، ترکی است.
تصدیع²: به فتح، پراکنده، و شگافته شدن، و
در دسر دادن، و در دسر رسانیدن.
تعتع³: هردو تاي مفتوح، آواز پیرایه.
توقیع¹: نشان و فرمان و مهر بادشاه که بر
فرمان باشد.

با قمر در جوزا باشد و زهره در حوت، و این نظر
دلیل دشمنی است، و این را تربیع از آن گویند که
در میان قمر و کوکب دیگر به حساب درجات مفاصله
نود درجه که چهارم حصّة فلک بود و آن سه بُرج باشد
به این طور که دو بُرج سالم و به قدر یک بُرج از جمع
کردن درجات بُرج قمر و بُرج دیگر کوکب؛ 1/

باب تا و فصل غین معجمه

تاغ² : درختي است که آن را به تازی غضا گویند، این ترکی است.

تتغ³ : گرو نهادن، ترکی است.

ترغ⁴ : به فحتین، اسپ کمیت، ترکی است.

توتغ⁵ : به فتح یکم و کسر سؤم، برآمدن، ترکی است.

توزاغ¹ : به ضم، با نمک، ترکی است.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آند 2/

توزغ²: اسپ کمیت، ترکی است.
توغ³: تاي مضموم و واو فارسي، هيژمي است که
آتش او نیک تيز بود، ترکی است.
تولاغ⁴: پایتابه، ترکی است.
تیغ⁵: بهفتحتین، خدمتی، و بهضمّ دوّم نیز.
تیغ⁶: تاي مکسور و ياي فارسي، روشنایي
آفتاب و ماهتاب، و سرکه و شمشیر دورویی و

1. ت، ر: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

شمشیر که یکجانب روی بلندی و یکجانب پست دارد، و فروغ¹ شمشیر، و همان شمشیر که به دم شیر ماند، و راه و تیر و کذلک کرد.

باب تا و فصل ف

ترف²: به فتح و رای ساکن، پنیر، و گویند که نوعی³ از ترشی است که دوغ⁴ را چندان میجوشانند که بسته میشود و خشک میکنند، وقتی که به آب حل میکنند ترشی⁵ خوب میشود⁶.

امثال آن تیغ گویند؛ جعفری

تف¹: به فتح تا، گرمي آتش و عفونت² و³ خبزآن،
و به ضم ناخن و خوي انداختن بر زمين يا بر
روي شخصي چنانچه بزرگي گويد:
بسا اخی کزا خوب دماش باشد چراغ
تف فا افگن بر رخ نباشد زين موافق
به تشديد فا نیز، و تف به ضم تاريم ناخن.
تلف⁵: تاي مضموم و لام ساکن، کثافتی⁶ که بعد
بعد شپلیدن انگور و يا هرچه باشد شیره⁷
آن میستانند، و هرچه کثیف⁸ میماند آن را
تلف میخوانند، به فتح تین⁹ گم شده و از کار
رفته، تلفته ای¹⁰ تناولة بسرعة.

باب تا و فصل ق

1. سراج 1/

تاق¹: پرشدن مشک² آب (ترکي است).
 تبراق³: بهفتح، خاک⁴ و طپانچه، ترکي است.
 تب⁵: تاي مفتوح و باي مضموم، ستب⁶، ترکي است.
 تتق⁷: بهضم، پرده تخت عروس وقت خلوت⁸، و روشني، ترکي است.
 تتميق⁹: بنشين، ترکي است.
 ترتاق¹⁰: بهفتح تا، ناخن، اين لفظ ترکي است.
 ترياق¹: بهکسر، ترياک، پا زهر.

1. ت، ر: اين واژه ندارد؛ جعفري

تغماق²: به‌فتح، زادن، ترکی است.
تغرق³: به‌کسر یکم و سَوَم، کمان جلد، ترکی است.
تنق⁴: تاي مفتوح و نون مکسور، گواه، ترکی است.
تتقلق⁵: گواهي.
تق⁶: به‌فتح، به‌معني ديگر، ترکی است.
تلاق⁷: به‌فتح تا، آزار پايچه.

1. ت، ر: اين واژه ندارد؛ فرهنگ فارسي 1/

تلاق¹: به کسر تا، آن ریش که در میان فرج بود.

تلشق²: تا و شین معجمه هردو مفتوح، کمان نرم که لیزم گویند.

تلق: به فتح تین، ضایع.

تمشق³: تا و شین مفتوح، منقار.

توق⁴: به ضم، آرزو و توقان آرزومند شدن.

تولق⁵: به ضم، مادیان اول شکم، ترکی است.

توبیق: به ضم تا، سیم را⁶ گویند.

تیرق⁷: به کسر، چربک، ترکی است.

باب تا و فصل کاف تازی

تابوک¹: بیرون عمارتها داشت، و به معنی تابودکه.

1. ت، ر: این واژه ندارد؛ مدار 1/

تا پاک²: سوزش و بيقراراي.
تپلک³: با باي فارسي، آنکه انگشت دست⁴ بهم
رسد، و در هندي آن را «لاری⁵» گويندي
«نيلک»⁶ نيز گويند.
تازيک و تاجيک⁷: زاي معجمه مکسور، و آن بچّه
عربي که در عجم بزرگ⁸ شود، و نام ولايتي و
طايفه که او را ترک و تاجيک نيز گويند.
تارک⁹: به فتح را، فرق سر و خود که عرب آن را
مغفر به کسر¹ را ترککننده خوانند.

1. زفان (ن) 1/

تازیك و تاژنگ² : كلاهما زاي معجمه مكسور
فارسي، پيلپايه ديوار.
تاك³: درخت انگور و آوند⁴ انگور.
تبارك⁵: پاڪ.
تباك⁶: به فتح، نام مردي.
تنبوڪ⁷: وزن مرموز، جناغ زين.
تبوراك¹: به فتح تا، آوندي كه در آن شيره² و
جز آن باندازند، به تازي كرپال گویند، و
گویند، تپوراك آنچه بدان آرد بپزند.

بود، و آنچه در زیر خود برسر نهند؛ جعفري

تبوک³: به‌فتح⁴، طبق که مثل دف بیشتر بقالان
دارند که آنچه خوردنی بود بر آن اندازند.
تراوک⁵: تاي مفتوح، برگ، با زاي معجمه برگ
گياه.
ترترک¹: هردو تاي مکسور و راي دوّم نیز
مکسور، سريچه که² عربي صعوه خوانند.

1. غياث

ترتک³: به ضمّ تا اوّل و فتح دوّم، تذرو، و
تورنگ نیز با کافِ فارسی.

1. شرفنامه 1/

تردک¹: به وزن مردک، یعنی گندم‌خوار، و زای
 معجمه نیز، و جنس است حلوائی تر از تخم
 ریحان آماده می‌کنند، به زبان² ترکی زود.
 ترشک³: تایی مضموم و شین معجمه مفتوح،
 پرنده‌ای است سبز وام، و⁴ نیز تصغیر ترش،
 و به کسر آرنج⁵.
 ترغاک⁶: به ضمّ تا، تاس شب.
 ترک⁷: به فتح وزن¹ برگ، شگافته و شگاف و
 موزه، و به معنی خود یعنی مغفر و کلاه آهنی

1. ر: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

که بر صورت جانوري سازند چون اشتر و گاو
و ماهي، و شراب بدان خورند، و باز آمدن و
طرح² دادن، و کافِ فارسي نيز، و بهضم³ کافِ
تازي گروهی از مردم معروف، بهفتح⁴ رود،
ترکي است.

ترنجک⁵ : بهکسرتين، خلیشن و خردمند، ترکي
است.

ترندک⁶: تا⁷ و را و دال هر سه مفتوح، پرندۀاي
است خورد مقدار گنجشک سبز و سفید دراز دُم
و دراز نول، و بعضي سريچه که عرب آن را

چيزي و حصّه اي از کلاه باشد، در پهلوي ترگ به همان
معني است؛ شرفنامه 1/

صعوه خوانند، هندوي «مموله» گویند، و بعضي به‌تا و¹ را هردو مکسور خوانند.
 تُرُک و تُرُک²: وزن³ بلبَل کلاهما به‌جاي نون تا تا نیز، تذرو و کبک.
 ترنیاک⁴: به‌فتح، چوزة شکره و چوزة باز که یکساله باشد.
 تریاک⁵: به‌کسر تا و فتح یا، زهر و هرچه دفع مضرت و دفع زهر کند، و به‌فتح تا نیز.
 تزلک⁶: تاي مکسور و لام مفتوح، کسوتي مثل پیشواز با چین گرد بگرد:
 ترک خنجرکش و لشکرشکن و
 بت خورشید بناگوش و مه

1. ت، ر: به‌کسرتین.

2. سرمه

تفک¹: تاي² مضموم و فاي مفتوح، ني خالي که
غلوله بدو اندازند.
تکوک³: صراحي که از زر و سيم و گِل به صورت
جانوري سازند.
تلخک⁴: به وزنِ مردک، نام گياهي است به غايت
تلخ مثل کسني، و قيل کاسني.

1. برهان 1/

تلک¹: به کسر، ادرك، و در فرهنگنامه فردوسي
 است، دانه باشد که او را لوبيا گویند، و
 عرب جلبان خوانند.
 تلوک²: نشانه تیر، تلوک ترکی است.
 تمک³: به فتح تین و میم مشدد، تهی چون برهنه.
 تموک⁴: به فتح تا و ضم میم، نشانه تیر.
 تمیک⁵: تاي⁶ مفتوح و میم مکسور به وزن⁷ رسید،
 رسید، همان تمنک که رستنی است سرخ وام¹
 به طعم ترش، عرب زعرر² خوانند.

1. مدار 1/

تنبک³: به وزن مردک یعنی دریچه، زین و تنبک
زن است، مشهور که به وقت جنگ زنند، بیت:
ز⁴ بس نعره دماع فلک سفته
تنبوک⁵: به ضمّ تا و با، جناغ زین اسپ.
تنتاک¹: تاي مفتوح، نام مردی و بادشاهی.

1. ر: «وام به طعم» ندارد.

2. مدار 1/

تنک^۲: تاي مفتوح و نون مضموم، باريک چشم.
تنیک^۳: به کسر سنجاب، لفظ ترکی است.
توبک^۴: به ضمّ واو فارسي، گنجینه، ترکی است.
توترک^۵: نام بادشاهي و نام مردی.
توتک^۶: به ضمّ، بی سرودم^۷، لفظ ترکی است.
تورک^۸: به ضمّ سبزه اي است ترش که بقلّة الحمقا
و خرفه نیز گویند، هندوي «لونگ» گویند.

۱. ت: این واژه ندارد؛ دستور

توشک¹: بهضم تا² و شین مفتوح، جام خواب،
 ترکی است.
 توکلک³: تاي مضموم و کاف و لام هردو مفتوح،
 خربزه نارسیده، خربزه خام.
 تونیک⁴: گنجینه.
 تهک⁵: بهفتحتین، تهی باشد و برهنه گویند، و
 تهی و تهک اتباعاند چنانچه رسم گویای⁶
 است، بهکسرتا نیز گویند، و قیل کاف فارسی
 نیز.
 تیتک: بهکسر، نیک، ترکی است.
 تیزک⁷: یای فارسی، تره ای است که طعم او
 تیزی بسیار دارد.

1. جعفري

تاپاک: بای فارسی، تنه درخت، تابان نیز
گویند.

باب تا و فصل کاف فارسی (گ)

ترنگ¹: به‌فحتین و کاف فارسی، تار سر و
آواز کمان چنانچه خواجه نظامی فرماید،
بیت:

ترنگ کمان‌های بسی خلق را

و غرقاب کسر نیز.

تگرگ²: به‌فحتین و هردو کاف فارسی، ژاله.

تگ³: به‌فتح و کاف فارسی، فردی هرچیزی، بن
هرچیزی چنانچه تک دریا و تک چاه و تک دیگ

تنها: سرمه

يعني قعرِ دريا و قعرِ چاه و قعر¹ ديگ، و
دوشِ اسپ و استر².
تلنگ³: تا و لام مضموم و كافِ فارسي، حاجت و
به‌فتح لام نيز.
تمنگ: به‌فتح تا و كسر ثاني و سكون نون
نباتي باشد سرخ رنگ و ترش طعم.
تمیگ⁴: به‌ففتحين و كافِ فارسي، رستينه‌اي است
سرخ وام به‌طعم ترش از درخت آرند، عرب آن
را زعرور خوانند.

منقار جانوران (مرغابي): قواس

تنگاتنگ¹: یعنی سخت نزدیک، و پوشیدن²، و نام
مقام که ترکان دارند، و³ ناپدید کردن، و⁴
به معنی تنگ یعنی تنگه مهر.
تنگ⁵: به فتح و کاف فارسی، ضدّ فراخ، و شکم
بند اسپ و شتر و استر⁶ و ستور، و
فروبردن، درّه کوه، و سخت و قریب، و خروار
و شکر بار، و بار ستور، بارخر⁷.

رستنی است سبزوام؛ آنند 2/

توبگ¹: ضمّ و كافِ فارسي، گنجينه.
تورنگ²: تاي مضموم و كافِ فارسي، تدر و³، و
به واو فارسي نيز، و⁴ بعضي به تاي مفتوح، و
و به معني کبک نيز گویند، و پيلپايه.

باب تا و فصل ل

تا پال⁵: باي⁶ فارسي، تنه درخت.
تال و مال⁷: ته و بالا، و زير و زبر.
تامول⁸: برگه تنبول.

1. سراج 1/

تاو¹: واو مفتوح، خر و گاو جوان.
تبخال²: بهفتح، دمیدگی که بر روی و لب پدید
آید از تبش تب، آن را تبخال و تبخاله نیز
گویند.
تراول³: بهفتح، برگ گیاه، و با زای معجمه
نیز.
تگل¹: بهفتحتین و کاف فارسی، دنبه سرزن که
بهتازی² کبش³ خوانند، و بهکسر تا نیز

گویند⁴، و آن جوان که خطش تمام ندمیده
بود، و⁵ بعضی گویند که کافِ عربی است
به معنی جوان خط نو دمیده.
تل⁶: به فتح تا، زمین بلند، به تشدید⁷ لام نیز
زمین بلند، به کسر زبان، ترکی است.

1. جعفري

تنبل¹: وزن برتر²، فریب و مکر و حيله³ و حرکت و سخر و خریبنده و مردم هیچکاره و معطل و خاموش و هرزه گرد.
 توبال⁴: وزن رومال، پوست مس چون مس از کوه برآورند تپک.
 ثوکل⁵: بهضم شفتالو، ترکی است.
 تویل وزن طویل⁶: پیشانی از فراز سر، یای فارسی نیز.

باب تا و فصل م

-
1. شرفنامه / : خامش و مردِ هیچکاره و مسخره، مکر و حيله که نیرنگ نیز گویند؛ قواس : مکر و حيلت؛ سرمه : ثنبل به وزن بُلبل مکر و حيله و جادوگری؛ زفان (ن) / : فریب و حرکت و سخر و فریبنده؛ مدار / : و در عرف فربه را نیز گویند؛ لسان ؛ فرس ؛ سروري ؛ مؤید / ؛ جهانگیری / ؛ صحاح ؛ معیار ؛ جعفري .
 2. ت: عنبر.
 3. ت، ر: «حيله» ندارد.
 4. سرمه

تام¹: اندک²، و تازی زبان تمام را گویند.
تم³: به‌ضمّین، سماق و تاي⁴ مفتوح آسمان که
تتری گویند، و آن ترش‌اوه است، لفظ ترکی
است.

التجسم⁵: التكلف.

تخم⁶: به‌ضمّ، معروف⁷، و آن اصل هرچیزی و
اولاد، و دودمان⁸، و⁹ تخمه به‌زیادتها نیز،
نیز، و¹⁰ تخمه زحمتی می‌شود کبوتران را از
خوردن گندم و عدس در پای‌ها و بر چشم‌ها

1. شرفنامه 1/

به‌مثل گندم یک چیزی ظاهر می‌شود،
کبوتربازان و کبوترپروران آن را تخمه
گویند.

ترنم¹: تا و را و نون مشدد و هرسه مفتوح،
سرائیدن درود کذا² فی الدستور.

تزم³: به‌فتح⁴ وزن نرم، آن بخار که چون ابر
بود ولیک بر زمین نزدیک باشد، عربی حباب⁵
حباب⁵ خوانند، به‌کسر⁶ تا نیز.

تسنیم⁷: نیکوترین شراب.

تقویم⁸: به‌وزن تعلیم، حساب یکساله و منجمان
هندوی¹ «پوتهی» گویند، و هرسالی تقویم نو

1. فرهنگ فارسی /1

کننده چرا² که آن کهنه بکار نمی‌آید به‌سال
آینده را، و³ در بوستان سعدي گوید:
زن نوکن اي دوست که تقويم پارینه
تلاطم⁶: جوش دریا، با یکدیگر تپانچه زدن.
تمتام⁷: به‌فتح، دراز بالا.
تمیم⁸: نام موضعي نزدیک مگه.
تنعم⁹: در نعمت و ناز و دولت بودن.
تهم¹⁰: بر وزن فهم، بی‌همتا در بزرگی و قامت
مرکب او تهمتن است.

از روی زیج و آن شمسی بود و قمری؛ مدار 1/

توروم¹: به فتح، تنه² درخت، ترکی است.
تولوم³: به ضمّ تا و لام، اسلحه، ترکی است.
تیم⁴: به وزنِ بیم، سرایخانه و کاروانسرای و
دوکان.

باب تا و فصل ن

تابیدن⁵: طاقت آوردن و درخشیدن⁶، و لازم.
تاپان⁷: بای فارسی، همان تابان، تنه درخت.

ضمیم: جعفری

تازیان¹: قصدکنان و اهلِ عرب² و اسپان تازی،
و چابک³ که تازیانه با ها نیز گویند.
تالان⁴: غارت.
تان⁵: دهن از درون سو، و ترا و شما و ضدّ آن
شان است، و ضدّ پود که تار است، و دهان.
تاوان⁶: غرامت و بدلة چیزی.
تباسیدن⁷: سینِ مهمله، از گرما بیخود شدن.
تبان⁸: بهفتح، ملاح، ترکی است.

1. برهان /1

تبرزين¹ : به‌فحتين، تبر فراخ هرگه² كه
به‌زينش بندند و بدان كارزار كنند، و³ اين
اين نقل است امير شهاب‌الدين حكيم كرمانى
رحمة الله عليه، چنانچه⁴ نظامى گويد:
زره‌پوش را چون⁵ ازو مى‌گذشتى و
تپيدن⁶ : لرزيدن⁷ و پيچيدن⁸، چنانچه خواجه
نظامى راست، بيت:
تپيده⁹ تنش در به‌روحانيان بر
تخازن¹¹ : به‌فتح، خيار، تركى است.

1. جعفري

تخلان: به‌فتح¹، خیار، ترکی است.
 تخم‌کتان: تخمی که ازو روغن کشند، و عرب² آن
 را زعیر³ خوانند، اهل هند «آلسی» گویند.
 تخمین⁴: وزن⁵ تمکین، یعنی گمان ضدّ یقین.
 تراشیدن⁶: هموار کردن و خراشیدن و انگیختن
 و بکاشتن و کم⁷ کردن.
 تراویدن و ترابیدن⁸: کلاهما رفتن آب است
 به‌بالا اندک، و گویند نرم چکیدن.
 ترانگبین⁹: به‌فتح‌تین و کاف فارسی، شیریه‌یی که
 که از خار شترخوار بدرآید مانند شهد، و
 آن‌گونه از نوش است، و¹⁰ قیل ترانگبین
 چیزی مثل شهد از هوا مثل نم در شب افتد
 بر خارهای شتر خار منجمد گردد، و تازی منّ

1. ت: «به‌فتح» ندارد.

2. ت: تازی.

3. ر: زعیر.

4. شرفنامه 1/

خوانند، ترانجبین نیز گویند، تعریب¹
اوست.

ترجمان² : تاي مفتوح و جيم مضموم، بيان و
ميانجي و بيان‌کننده³.

ترخان⁴ : به‌فتح و راي¹ ساکن، خون‌ریز، و
سبزه‌اي است مثل ترة پودنه، و آن را
با نان بخورند.

1. ت، ر: «تعریب اوست» ندارد.

2. مدار 1/

ترین²: تاي مفتوح و باي مضموم، زميني سخت.
تردامن³: گناهگار و کسي که به عيبي ملوث
بود.

ترزفان⁴: همان ترجمان.
ترقين⁵: به فتح⁶ وزن⁷ فرزین، خطي که محرران
در بعضي محلّ میان⁸ دو حرف دراز کشند، و
این لغت نبطي است، انوري⁹ فرماید:

برهان 1/

کرده ترجیع حشو به ارز صیت
ترکمان¹: به ضمّ تا، طایفه از ترکستان² ظالم و
و بدبخت و نحس و بی‌مهر و بی‌دین و³
بی‌دیانت و بی‌صیانت، و معنی ترکیبی تای
مفتوح ترک را بگذار و گذارنده ترک⁴، و
خود که عربی مغفر خوانند، و کاف موقوف
نیز.

ترکین: عنان، ترکی است.
ترن⁵: تای⁶ مفتوح و رای ساکن، گلی نسرین و
نسترن، به فتح‌تین⁷ نیز.
ترنجیدن⁸: به ضمّ‌تین، گرفته شدن و درشت گشتن.

1. زفان (ن) 1/

تریان و تربان¹: تاي² مفتوح و رای ساکن،
نوعي از سبدي که از بيد بافند، تربان و
تربان با با نیز.

تزيدن³: وزن⁴ خزیدن، بیرون کشیدن.
تشتن⁵: به فتح یکم و کسر سؤم بیرون، ترکی
است.

تشرین¹: به فتح² به وزن تحسین، نام باد و ماهی
و آن دواند، تشرین اول و تشرین آخر، و

جعفري

جميع ماهها را بزرگ به زبان رومي ساخته
است، بيت:

دو تشرين و دو شـيـاط و آزر³ و
حزيران و تموز و نگهدارش که از من
از اين سه ماه خريفاند⁴ ، ايلول و
تشرين الاول و تشرين الآخر، و سه ماه زمستان
كانون اول كانون الآخر و شباط و سه ماه
ربيعاند آزونيسان و ايار، و سه ماه
تابستان حيزان و تموز و آب، و⁵ ا اعلم
بالصواب.

تکسين⁶: به فتح⁷ به وزن⁸ تمکين، نام ترکي است
بزرگ، و ترکان را بچه تکسين⁹ گویند.
تگين¹: به کسرتين و کاف فارسي، نام بادشاهي،
و نام پهلواني که ترک بود، و آتش.

تليمان²: نام پهلوان.
تمن³: تاي مضموم و ميم مفتوح، ده هزار سوار
را يك تمن گويند.
تن⁴: به فتح، جسم و تننده چيزي به تن.
تناسيدن⁵: سين¹ مهمله، خوش شدن.

1. سرمه

تنبان² : به‌ضمّ وزن جنبان، نیز از ارتنک
کوتاه کُشتی‌گیران دارند.
تنبیدن³ : جنبیدن و⁴ میل کردن و لرزیدن و
ستوه آمدن و آزیدن⁵.
تن‌تن⁶ : به‌ضمّ⁷ هردو تا، آوازِ سرود و مزامیر.
تن‌زدن⁸ : خاموش شدن، و⁹ تن را زدن با چیزی.
تنین¹⁰ : به‌کسر و تشدید، اژدهای توانا.
تواکن¹¹ : غلیواز، ترکی است.

1. ت: «سن مهمله» ندارد.

2. شرفنامه 1/

توامان¹: دو² ستاره نزدیک بهم زجوزا می‌خزند،
می‌خزند، تا و الف مفتوح، آنکه یکبارگی دو
کس از یک شکم تولّد شوند، فرقدین³.
توان⁴: به‌ضمّ، توانایی.
توبان⁵: به‌ضمّ تا، از ارتنگ و کوتاه که
کُشتی‌گیران دارند، و⁶ به‌وقتِ کُشتی گرفتن
پوشند، تنبان به‌ضمّ نیز.

توختن¹ : به وزن سوختن، آنچه از کسی به کسی
رسیده باشد باز هم بدو رسانیدن و انتقام
چنانچه² کین توختن و کین کشیدن است.
توران³ : به ضم⁴، نام ولایتی است که⁵ طرف آب
آمون است، و ولایتی که به حصه تورج بن
فریدون آمده بود، و نام دختر پرویز شاه
که بعد⁶ شهر آزاد به لشکر بدو بیعت کرده
چون حضرت رسالت پناه⁷ صلی علیه وسلم

1. جعفري

شنیدند فرمودند: أَنْ يَفْلَحَ قَوْمَ أَسَدٍ أَمْرُهُمْ
إِلَى أَمْرَاءَ، و آن هفت ماه ملک راند.
تورنگان¹: پدید آرنده، ترکی است.
توسن²: به وزن سوسن، کره نارانده و نارام و
سرکش.
توشگان³: با واو فارسی و شین معجمه موقوف و
کاف فارسی نیز، آتشدان و گرمابه، و در
ایوان⁴ حمام آنجا آتش کنند⁵، توسکان نیز
به سین مهمله کذا⁶ فی الدستور.

1. شرفنامه 1/

توغان¹: به‌ضم²، بخواهد³ آزاد.
 تولیکن⁴: غلیواز، غیر یای دوّم نیز.
 تون⁵: به‌ضم، روده گوسپند⁶ که سرگین درو بود،
 بود، و زهدان که عرب آن را رحم خوانند.
 تون⁷: به‌ضم، جامه سبز⁸، ترکی است.
 توون⁹: به‌ضم یکم و سوّم، مادیان نازاینده.
 تهمتن¹⁰: هردو تا و ها و هرسه مفتوح، نام
 مردی و آن رستم بن زال و قیل و خداوند
 سپاه‌گران و بسیار.

-
1. در هیچ‌یک فرهنگ که تحت استفاده پیش مصحح این فرهنگ هست، این واژه دریافت نشد.
 2. ت: «به‌ضم» ندارد.
 3. ت، ل: نخواهد.
 4. شرفنامه 1/

باب تا و فصل و

تانگو¹: کافِ فارسي، حَجّام، تونگو نیز گویند.
تاو²: طاقت و توانايي³ و قدرت و تاب و غصب⁴
مثله.

تاوتو⁵: کلاهما⁶ طاقت، و به معني دو تو و سه
تو.

تبنگو⁷: به فتح تين¹ و کافِ² فارسي، زنبیل و
تغار و سبد و حَجّام را³ گویند.

مردی و قامت، در این صفات که بیان شد فردوسی
به رستم اطلاق تهمتن کرده؛ دستور

تتربو⁴: تاي اوّل و راي مفتوح و تاي⁵ دوّم ساکن، سخر و لاغ.
تدرو⁶: بهفتحتين، درّاج، و پرنده اي است سرخ⁷
وام و آتشخوار و خوب رفتار يعني کبک، و
در ضمير مي آرد⁸ که تدرو جانوري است سپيد
که هندوي «بگله» گويند، و اين بيت استشهاد
مي آرد، خواجه نظامي راست عليه الرحمة:
تدروان رومي و شده سينه باز

-
1. ر، ل: «بهفتحتين» ندارد.
 2. ت: «کاف فارسي» ندارد.
 3. ر، ل: «را گويند» ندارد.
 4. لغتنامه: ظرافت و زيبايي و لطافت؛ سرمه

تربو¹: تاي مفتوح و باي مضموم، جامه باريک و سفت.

تژاو²: نام مبارز توراني که دامادِ افراسياب بود، و او بادشاه گرو کرده بود، گيو زنده به کمندش گرفته و به انتقام بهرام³ بردار خود کشت.

تزکو⁴: فتراک، ترکي است.

تسو⁵: تاي⁶ مفتوح و سينِ مهمله مضموم، مرفوع مرفوع چهارچو پيمودني، به تازي طيسوج خوانند، سينِ مشدد نيز.

تگاو¹: به فتح و کاف فارسي، زميني که آب رود و کم شود، و جابه جا بماند.

1. جعفري

تگو²: به فتح و کافِ فارسي، جعد زنگيان³ و موي شان.

تندرو⁴: به ضمّ، بخیل و ممسک و ترش روي، بیت:

زهي⁵ تندروي و زهي نه شرم از خلاق نه

تنو⁶: تاي مفتوح و نونِ مضموم، توانايي و مختصر⁷ از تنومند، و واو فارسي نيز.

توانگو و تانگو¹: کافِ فارسي، آن سو و آن جانب.

1. ت: اين واژه ندارد؛ سرمه

توکل^۲: روباه، ترکی است.
 تو^۳: معروف است^۴، و خطاب که عرب آنّ خوانند،
 و به معنی خود نیز:
 به حق حسن تو ای بغیر من که هزار
 تهو^۶: به ضمتین و تفو نیز، آواز خوی انداختن
 از دهن به سویی کس به طریق طنز و استخفاف^۷ و
 لعنت و شکایت و مثله، لکاتبه^۸، بیت:
 تفو باد بر ریش که دارد دریغ
 تیو^۹: به کسر همان توان، و یای فارسی نیز، و
 تیو به وزن ریو طاقت و توانایی.

۱. ر، ل: این واژه ندارد؛ لسان

تیهو^۱: به کسر تا نیز، جانوری است بزرگر از
چفتک^۲، و قیل جانوری است خوردتر از گنجشک
معلوم می شود، ظهیر^۳ فاریابی فرماید، بیت:
همای همّت تو کرگستان
ز ضعف عجز چو تیهو

باب تا و فصل ه

تابه^۵: به فتح موخده، بدانچه بریان کنند،
تازی مقولات گویند، و^۶ آهنی مدور که بدو
نان پزند.

تابخانه¹: بای موقوف، خانه در آن شیشه بندی
بود و هرچه ازو بیرون دیده شود، و روشنی
خورشید² درو افتد، و گرمابه و گرم خانه.
تاره³: همان تار که⁴ گفته شد، تاریک، و تار
رشته و ضد پود، و تارک سر و⁵ تار و تار
رباب.

1. شرفنامه 1/

تازه¹: جد و نو و پاینده.
تازیانه²: چابک که عرب مقررعه خوانند.
تاسه³: سیاهی⁴ روی و بیقارای و علت⁵
ضیق النفس.
تافته⁶: فای موقوف، خز⁷ که جامه ابریشمین
است، و آزرده و مکدر و محرور⁸.
تالانه⁹: میوه ای است مانند شفتالو و زردآلو.

1. برهان /1

تاه¹: توي چنانچه گویند دو تو و سه تو و
چهار تو، و نیز کنایتي از اعداد مجهول
تايي چند و طاقت.
تباه²: بهفتح، آنچه³ باطل باشد، و چيزي که
هیچکار نیاید، تبه بهفتح نیز.
تبيازه⁴: تب لرزه.
تبخاله⁵: بهفتح و بای¹ ساکن، تپشي باشد که
بر روي و لبها برزند، و آن پختگی از تب

1. زفان (ن) 1/

بر لب دمد²، و³ آن پخته گردد، بتخاله
 بهجاي تا با خوانند.
 تبسته⁴: تاي مضموم و بای مفتوح، نازک، لفظ
 ترکی است.
 تبیره⁵: تاي⁶ مفتوح و بای مکسور وزن⁷ نبیره،
 طبل و دمامه و دهل و مثله، بیت⁸:
 تبیره زن از لبیشه بر افگند
 تتارچه⁹: جیم فارسی، تیری است که بر
 پرندگان اندازند، و تیری¹⁰ که پیکانش سخت
 تیز بود، و این تیر وضع ترکان است نیک
 پرنده و تیز بود.

-
1. ت: «بای ساکن» ندارد.
 2. ت: «پیدا آید»، بهجاي «دمد».
 3. ر، ل: «و آن پخته گردد» ندارد.
 4. ت: این واژه ندارد؛ ل: تبه.
 5. شرفنامه 1/

تخله¹: به فتح تا و² لام، نعلین و عصا، و
 به لغتی خای³ مضموم نیز و خای مفتوح⁴ و
 تایی مکسور نیز.
 تراشه⁵: به فتح، آنچه تراشیده از سر چوب و
 قلم افتد.
 تخمه⁶: به ضم⁷ تا، اصل و نسل، و نام زحمتی
 اسپ را.
 ترانه⁸: به فتح¹، گونه از سرود و طرح² مدافعت
 مدافعت و عبارت، و نام شیرینی است و
 شاهد.

1. زفان (ن) 1/

ترده³: وزن پرده، اجرتِ آسیاراست کردن.
ترزده⁴: تا⁵ و زای مفتوح وزنِ سرزده⁶، یعنی
قباله.

تَرغده⁷: بهفتح، گرفته و ترنجیده و هرعضوی و
مفعلی که از دردی کار نتواند کرد گویند:
ترغده شده است، با و را و دال مفتوح نیز.
ترفنده⁸: به وزن ترسنده، هرزه و تزویر و زرق
و مجال، و ترفند به غیرها نیز.

خوشطبعی و به معنی بدخویی و حيله‌وری؛ سرمه

ترمه¹: ثُرب، ترکی است.
تره‌میره²: تره‌ای است که عربی ایهقان
خوانند.
ترنجیده³: به‌ضمّ‌تین، گرفته روی و درشت نیز.
ترنه⁴: به‌ضمّ، کلنگ⁵، ترکی است.
تروه¹: وزن پرده، جُفت ضدّ طاق، توده و توره
و تووه کلهم نیز جفت را گویند.

جعفری

تروشه² : تاي مفتوح و راي مضموم، میوه‌اي
است.

تره³ : به‌فحتين، رستني است که سبزش توان
خورد، به‌تازيش بقل خوانند، و کُنَيْتِ
ابوجهل، چنانچه خواجه⁴ کمال صفاهاني
راست، بيت:

گر⁵ کسي بر تو تقدّم⁶ کند

تره اوّل بود و آخر خوان

ترينه⁸ : به‌وزنِ مدینه¹، طعامي است که به‌تازي
غويشه خوانند.

1. جعفري

تریوه²: تاي مفتوح و راي مکسور، راه و
پشته، ياي فارسي نيز.
تзде³: با زاي معجمه، همان ترده است.

زنجیل و زیره و سیاه دانه نیم کوفته و سبزی‌های
ریزه کرده مانند شلغم و چقندر و گندنا و پودینه و
امثال آن مجموع را در تغاری کنند و سرکه و دوشاب
بر بالای آن ریزند و مشتی بسیاری بزنند، تا خوب
خمیر شود و در آفتاب نهند، و همچنین تا چهل روز
بدین دستور هرروز سرکه و دوشاب بر آن ریزند و
برهم زنند و در آفتاب نهند تا بقوام آید، و بعد
از چهل روز قرص‌ها از آن سازند و خشک کنند، و در
وقت احتیاج قرصی از آن در آب گرم اندازند تا نرم
شود، قانق آتش کنند، و اقسام سبزی‌ها را نیز
گویند، و طعامی باشد که آن را با گوشت و گندم و
سرکه پزند؛ فرهنگ فارسی 2/

تژہ¹ : بهفتحتين و زاي فارسي، دندانه
 كليدان، و غنچه درخت.
 تسغه: کوتاه، ترکی است.
 تسمه² : به وزن وسمه، چرم خام سيرم و چرم
 سيرم، و موي شانه کرده و فرق موي خوب
 داشته و همواره ساخته، هندوي «پاڻي» گویند.
 تشنه³ : به کسر، محتاج آب و مشتاق.
 تشه⁴ : به وزن پشه، پيمانه روغن، مخفف⁵ نیز
 گویند.
 تگارہ¹ : به فتح و غين² معجمه، آوند بزرگ
 گشاده رو که آرد درو خمير کنند و خطير³
 سازند.

1. برهان 1/

تفته⁴: به فتح⁵ به وزن تخته، یعنی گرم کرده، و
جگر گرم شده، و گرم.
تفسه⁶: همان تفشه، و سیاهی که بر روی و بر
رخساره و پیشانی افتد⁷ از اندوه و غم،
عرب کلفه خوانند، اهل⁸ هند «جهائی» گویند.
تفشيله⁹ و تفسيله¹: کلاهما تاي مفتوح بر² وزن
وزن ترقیده، نام³ جانوري است، و نام جامه

1. زفان (ن) 1/

جامه پشمین، و به‌شین معجمه نام طعامی است
که ازو گوشت و گندنا و جوز مغز و بیضه
یکجا⁴ کرده و به‌دیگ پخته، ازین همه خوردی
آن را تفشله و تفشيله گویند.
تفشه⁵: به‌فتح و شین معجمه و فای ساکن، طعنه
زدن.
تفنه⁶: به‌وزنِ رخنه، پرده عنکبوت، و خانه
او.

سازند و تفسیله الجهای است معروف یعنی جنسی از
پارچه ابریشمی، و این ترکی است؛ سرمه

تکژدانه¹: تاي مفتوح و کاف و زاي فارسي،
غلاف دانه انگور، و کاف مکسور نيز.
تکله²: به ضمّ، نام بادشاهي، غيرها نيز.
تکمه³: به ضمّ، جوزه گره، و آنچه بر سرکلاه
دوزند.
تکّه⁴: وزن مکّه، بُزکوهي که ترکش رنگ نيز
گويند، غير تشديد دام، و¹ به کسر تا
ازاربنند.

صحاح

تکّه²: مرغابی، ترکی است.
 تکّه³: نهان، ترکی است.
 تلسنه⁴: بهضمّ، حاجت، و قیل تا و لام و نون
 هرسه مفتوح نیز.
 تلواسه و تالواسه⁵: کلاهما بهفتح، نرمی شکم و
 اسهال و استهلاک⁶ و اندوه و بیقراری.
 تلوسه¹: تاي مفتوح و لام مضموم² و سین مهمله،
 غلاف تیغ و غلاف دانه خرما، بهضمّ تا و واو
 فارسی نیز، بهفاحتین بار خرما.

و غیرکوهی، جلد دفتر، سرگین گاو و گاومیش که آن
 را بهدست پهن کرده بهجهت سوختن خشک نموده باشد، و
 آن را برای آتش (طعام پختن) بکار می‌برند مردمان
 ده‌ها بهجای گاز و چوب، و آن را در هند کنّّه
 می‌گویند، و آن عمل که برای پهن کردن انجام می‌دهند
 «کنّّه‌پنا» گویند؛ جعفری

تله³ : به‌ف‌ت‌ح‌ت‌ی‌ن، دام که عربی آن را ف‌خ⁴
خوانند.
تما‌خ‌ره⁵ : به‌ف‌ت‌ح، س‌خ‌ره و ط‌ع‌نه.
ت‌ن‌ق‌ره⁶ : ا‌ب‌ر‌ش سیاه، ت‌ر‌ک‌ی است.
ت‌ن‌ده⁷ : به‌ض‌م¹ ب‌ر² و‌ز‌ن گنده، غ‌ن‌چ‌ه که ازو ب‌ر‌گ
ب‌ی‌ر‌ون آید.

1. ب‌ر‌ه‌ان 1/

تندیس³: به فتح و یای فارسی، صورت، و بغیر
 حرف یا نیز.
 تندیشه⁴: به فتح، صورت که پیکر نیز گویندش،
 یای فارسی نیز.
 تنگه⁵: تا⁶ و کاف فارسی، مهري معروف چنانکه⁷
 گویند تنگه سرخ [زر] و تنگه سفید نقره و
 تنگه⁸ سیاه، و نیز از آرد فطیر مثل
 تنگه های نقره راست می کنند و بغرا پزند،
 آن را تنگه بغرا گویند.

-
1. ت: «به ضم» ندارد.
 2. ر، ل: «به وزن گنده» ندارد.
 3. سرمه

تنوره¹ و تنوده²: کلاهما با را و دال³ مفتوح،
مفتوح، پوششی است مبارزان مثل جوشن و
لیکن عیبها دراز دارد⁴، و تنور⁵ آتش.
تنویه⁶: بزرگی.
تنیده⁷: بر وزن خریده، بالابرده، و جای که
بالا تر از مقامی نبود آنجا عمارت کنند و
از آنجا به فلک نگاه کنند، و فلک الافلاک
نیز⁸ مراد است، و پیچیده چنانچه در
شرفنامه خواجه نظامی فرماید، بیت:
تنیده تنش در به روحانیان بر

1. جعفري

تنزده¹: خاموش مانده .
 تواره²: بهفتح تا، خانه که سرگین و روفته
 درو بود، و پرچین و کاه و کرسی زرین و
 خاری است.
 توانچه³ و تپانچه⁴: بهفتح و جیم فارسی،
 تباچه و تواچه هردو جیم فارسی،
 نرم پخته .
 تپنچه: تپانچه که عربی لطمه خوانند.
 توباره¹: بهفتح²، بزئر.

1. ت: ترزده؛ شرفنامه 1/

توبره³: تاي⁴ مضموم و واو فارسي، آنکه بدان
اسپ را دليده خوراندند.
توده⁵: بهضم، انبارِ غله⁶ و انبارِ ميوه و
هرچيزي.
تورنه⁷: کلند، ترکي است.
توره⁸: فرزندی عزيز، بهضم شكال که بردست و
پاي⁹ اسپان¹ نهند، و آن جانوري است که شب

1. رفان (ن) 1/

بانگ کند، اهل هند «گینڈ» گویند، به فتح تا نیز.

توزنه²: کلنگ، ترکی است.

توشه³: به ضمّ، سینه، ترکی است.

توقه⁴: به ضمّ، به کسر⁵ ساز، ترکی است.

تونگه⁶: تای مضموم و واو مفتوح، گنجینه، ترکی است.

توه⁷: به فتح تین، شتر، به کسر نیز، ترکی است.

تویگه⁸: به ضمّ و کاف فارسی، شب تاریک، ترکی است.

1. ت: «اسپان» ندارد.

2. ت: این واژه ندارد؛ توز همان تورنه است که قبلاً نوشته شده با توضیحات.

3. ت: این واژه ندارد؛ برهان 1/

ته¹: به‌فتح تا، توي و بن چاه و بن حوض و بن
هرچيزي که² عربي طبق خوانند.
تهمیشه³ و تمیشه و تهشه: کلهم به‌فتح و
به‌جاي‌ها يا و به‌جاي يا شين، نیز نام شهري
که فریدون در⁴ آن شهر بود، و⁵ در دو لغت
باشد راست چنانچه فردوسي فرمايد، بيت:
ز آمل‌گذر سوي نشست اندران
تهمينه¹: وزن نرmine، زن رستم، و آن دختر
بادشاه سمنگان بود، و سهراب ازو زاده شده
بود.

چون تون به‌معني تاريک و مظلّم باشد و به‌معني شب
نيز.

1. جعفري

تیره²: به کسر، تاریک. بیت:
شبی تیره چون روز هوا سرد چون آه

باب تا و فصل ي

تاري⁴: تاریک⁵ و تاریک هستي، راي مهمله است.
تازي⁶: لغت⁷ و زبان عربي، و به معني اسپ
تازي، و تاخت کني، به معني به تازي و
بداني.
تالاي⁸: تا⁹ و لام هردو مفتوح، تازي، طاقت.
تالکي¹⁰: گشنيچ دشتي.

1. مدار 1/

تاي¹: تازه، و به معني طاقت² و طاقه کاغذ و طاقه جامه و تاي جامه و تاي چنانچه گویند دو تاي و سه تاي.

تتري³: تاي اوّل مفتوح و دوّم ساکن و رای مکسور، ترشاهه اي است که در دیگ بیندازند، و⁴ به فتح تين تاي تازي ترک اغلب ظالم ناسپاس، و طعامي که درو تتري باندازند.

تنمادي: بگرفت⁵، ترکی است.

تربدي⁶: خر، ترکی است.

ترتفچي⁷: به ضمّ و جیم فارسي، اسپ گام رو، ترکی است.

ترغچي⁸: دره، کشاورزي، ترکی است.

ترغي¹: به ضمّ، گنجشک، لفظ ترکی است، وَا اَعْلَم بِالصَّوَاب.

1. قطران

ترکي² : منسوب به اسپ ترکی و ترک، به فتح
 خوان، به کسر³ نیز، و زبان ترکی و به معنی
 هستي توترک.
 تریدی⁴ : کشت کرد.
 تزلقی⁵ : تا و لام هردو مفتوح و فاي مکسور،
 نمک آب، ترکی است.
 تشی⁶ : تاي مفتوح و شین معجمه، خارپشت، عربي
 قنفذ، هندوي «سیه» گویند، ماده خر ترکی.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

تعدی: تاي¹ مضموم و عین مهمله ساکن، طلوع
 کواکب، این² لفظ ترکی است.
 تغدی³: بزاد، ترکی است.
 تغری⁴: بهضم باشد، و بهفتح⁵ بزاد، ترکی است.
 است.
 تقلی⁶: بهضم⁷، برة شش ماهی را⁸ گویند، و ا
 اعلم بالصواب، ترکی است.
 تلماچی: بهضم⁹، دلال، ترکی است.
 تلنگی¹⁰: تاي مضموم¹¹ و لام مفتوح و کاف
 فارسی مکسور، حاجتمند و محتاج، ترکی است.
 تلی¹: تاي مضموم و لام مکسور، دست افزار
 حجام، و گویند سازدان حجام، آنجا² که دست

1. ت: «تاي مضموم و عین مهمله ساکن» ندارد.

2. ت: «این لفظ ترکی است» ندارد.

3. مدار 1/

دست افزار خود حجام بدارد و ³ آن دست
 افزاردان، و این درستتر است، تلي
 به‌کسرتين ديوانه، ترکي است.
 تنکلای⁴: صبح دمیده زنده⁵ شد، ترکي است.
 تنگنای⁶: تاي⁷ مفتوح و کافِ فارسي موقوف،
 يعني تنگچه و تنگي هرچيزي، و راهي در دو
 کوه و درّه کوه.
 در تنگنای حيرتم يارب مباد آنکه
 تَنگري¹: تاي مکسور و کافِ فارسي مکسور، نام
 خدای عزّ و جلّ، لفظ ترکي است.

1. ت: این واژه ندارد؛ جعفري

تنگي²: کافِ فارسي، دريا.
توالي³: به فتح، طبانچه يعني طبراهي⁴، و
تبانچه و لطمه، ووالي که عربي پياپي
خوانند.
تودري⁵: نام گياهي است، دوگونه⁶ ميباشد لعل
و سپيد، اهل هند آن را «توتلی⁷» گويند.
توزي⁸: تاي مضموم و زاي معجمه مکسور،
جامه اي است گرانمايه که در گرما پوشند

1. ر، ل: اين واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

مُلَمَّع و مدوّر و معرج¹ بود زیرا که تنک
 است، و با واو فارسي توزي به معني کشیدن²
 چنانچه کین توزي يعني کینه کشي³.
 تولي⁴: گرفت، ترکي است.
 توني⁵: خرگوش، ترکي است.
 توي⁶: گل سرشتن، ترکي است.
 تهاني⁷: به فتح، مبارکباد کردن و مبارکباد.
 تهی⁸: به کسرتین، خالي، و در حسيني گویند که
 تهی تاي مضموم و⁹ هاي مکسور است. يعني
 خالي و برهنه هرچه باشد، و آنکه تهی

-
1. ت: مفرَح.
 2. ت: بکشي.
 3. ر: «کشي» ندارد.
 4. ت: توتي.
 5. ر: تولي؛ جعفري

با تاي مکسوره و ها گویند این محض خطا
 است چنانچه بعضي روان که بهضمّ را است اگر
 بهفتح بهمعني جان خوانند خطاي محض است،
 نشاید¹ خواند، و از شيخ واحدي که يکي از
 سرآمده فضلاي متأثر بود نیز منقول است
 بهضمّ را، وَا اَعْلَمَ بِالصَّوَابِ².
 تيراري³: زنده شد، ترکي است.
 تيرازي⁴: قوس قزح شد.
 تيراکاري: نخواهد⁵ زیست، ترکي است.
 تيرماهي⁶: نام دارويي است و گذر که
 ميخورند.

-
1. ت: «نشاید... اعلم بالصواب» ندارد.
 2. ت، ر: «بالصواب» ندارد.
 3. ر: این واژه ندارد.
 4. ر: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسي/1

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب تا و فصل الف

تا به‌خانه بالا: اشارت به‌فلک

تران را¹: به‌فتح ملوٲان را و فاسقان را و
دنیاپرستان را.

تختم گیا²: به‌ضم، هرگیاه و تخم هرگیاه، و
در اصطلاح بسحاقیه تخم ریحان و الاچی و
امثالهم، و تخمگان³ با کاف فارسی نیز
گویند.

ترکنم زبان⁴ را: یعنی تکلم کنم، و لقمه در
دهن کنم⁵.

1. مدار 1/

تشریح اعضا¹: کنانید اندام‌ها، و پیدا کردن
فربهی گوشت.
تنگ است میدان صبح² را: صبح کم بقا است.
تهی پا³: برهنه پا و بی‌نور و بی‌مایه و
بیقرار.

باب تا و فصل ب

تاج آفتاب⁴: سپهر پنجم.
تخته حساب⁵: تخته خاک و آن تحفة سیاه که
محاسبان بر آن خاک برکشند و ارقام حساب
کنند.
تنگیاب⁶: کاف فارسی موقوف⁷، آنچه به‌دشواری
یابند، و نادر و کمیاب.

باب تا و فصل ت

1. آند / 2

تار سپهر با پوداست¹ : سپهر² قایم است و
موجود³.

تازه ترنجی از سرای بهشت⁴ : روح حضرت محمد
صلی ا علیه وسلم.

تسعه⁵ آیات: نُه معجزه که موسی علیه السلام را
بودند، و آن این⁶ است: عصا، ید بیضا،

نمل، جواد، صفادع، دم، حجر، شجر و طور.

تنگنای ظلمت⁷: کاف فارسی موقوف، دنیا.

تنگدست⁸: کاف⁹ فارسی موقوف، فقیر و بخیل¹⁰.

تهیدست: فقیر.

باب تا و فصل جیم تازی

تحت سراج¹¹ : مدرسه ای است که حضرت شیخ
ابواسحاق کازرونی رحمة ا علیه در کازرون

1. مدار 1/

بناکرده و چراغی در آن مدرسه به دست مبارک
 خود افروخته مدت چهارصد و نه^۱ سال گذشته
 که آن چراغ نمرده است، شیخ سعدی رحمة الله در
 شأن آن چراغ فرموده است:
 اگر گیتی سراسر چراغ مقبلان
 تخت عاج^۳: روز و آفتاب، و تختی که از دندان
 فیل راست کنند.
 ترازوی نارنج^۴: آن ترازو که کودکان از پوست
 نارنج سازند و به چوبی بیاوزیند و بازی
 کنند.
 تضعیف حساب شطرنج^۱: بساط شطرنج را شمت و
 چارخانه تضعیف حساب، تصحیف آن آن است که

و روغن و فتیله پیش از تمامی نوکرده باشند از
 برکات شیخ است قدس سره العزیز؛ شذالازار

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ آند 2/

در اوّل خانه یک عدد رقم کنند و در دوّم
همبرین قیال در خانه تضعیفکنان تا انتها
بنویسند از حساب پارسیان.
تیرتتماج¹ : تاي دوّم مضموم و جیم فارسي،
چوبي دراز که بدان² نان تنک سازند.

باب تا و فصل ج

تباشیر صبح³ : روشنی صبح و روشنی اوّل
بامداد.

بیست و هفت سال پنج ماه نُه روز وزن کرده شود، و
چهارهزار چهارصد ده من نه آثار سه ماشه هفت سرخ
و هفت برنج باقیمانده، وَا أَعْلَمُ بالصّواب.

1. مدار 1/

باب تا و فصل خ

ترازوي چرخ¹: بُرج میزان است.
تخته زر نیخ²: انگشتان افروخته.
ترکان چرخ³: کواکب سبعة⁴.
تیر چرخ⁵: عطار د و تیری که از کمان چرخ
اندازند، و این خاصه جنگ حصار است.

باب تا و فصل د

؛ found in the hallow of the bamboo and known by the nam of Bamboo Manna

آندند /2

تاجه¹ سردارد: تا چه اندیشه و خیال² و فکر دارد.

تاخِطِ بغداد³: پُر و مالمال، و یکی از خط سه خطوط جام جمشید.

تختِ محاسبان شود⁴: گردآلوده و خاک برسر افگنده شود.

تخته⁵ بند⁶: آن را که عرب جبیره خوانند و آن آن را خسته‌بند نیز گویند، و سربند که هندوی «پُئی» گویند.

تخم جهود¹: پراگنده.

1. ر: تاج؛ شرفنامه 1/

ترکان چرخ کوچ کنند² : سیارات از بُرجی
به بُرجی³ انتقال کنند.
تن در آن دهد⁴ : در تن بپوشد و اختیار کند و
پُرشد⁵.
تن درداد⁶ : راضی شد.
تن در گمان دهد⁷ : کاف⁸ فارسی مضموم، یعنی
محاط احاطت محیط ظن شود.
تن زد⁹ : راضی شد و خاموش.

1. آنند 2/

تیغ خورشید¹: روشنی آفتاب که چون تیغ است.

باب تا و فصل ر

تابه زر²: آفتاب.

تاجدار³: جیم موقوف، بادشاه صاحب تخت⁴ و
تاج، و چون به کسر جیم خوانند تاج از آن
دار، و نیز تاج از آن خانه، و تاج دیوار
و تاج دارنده، و تاج بدار به معنی فاعل
امر، و تاج دیوار به هر دو معنی ظاهر است
چنانچه بیت لجامه لکاتبه، بیت:
باد تا باشد جهان از
دوستان تاجدار و

1. ل: خورشید؛ مدار 1/

تا خط جور¹: تاته² پیاله و قیل مالمال، و³
آن خطی است از خطوط جام جم، و⁴ این شرح
است در لفظ تا خط بغداد.
تخم البشر⁵: آدمی.
تذرو زرین پر⁶: آفتاب و آتش.
ترک اشقر⁷: به ضم⁸، مریخ و آن ستاره ای است بر
بر پنجم آسمان⁹.
تریاک اکبر¹⁰: از پا زهر و قرآن ربّانی و
آبِحیات، و قلم و سیاهی که بدان نویسند.

1. شرفنامه /1

تعلیم‌گر¹: کاف² فارسی، استاد و معلّم.
تفته جگر³: با کاف فارسی موقوف⁴، مدقوق و
عاشق و گرم و سوخته جگر.
تگاوي دهر⁵: کاف فارسی، دنیا.
تگرگ روح‌پرور⁶: دل صاف و پاکیزه.

به‌طرق مخصوصی می‌گیرند، این شیر در ابتدای خروج
از میوه کپسول شکل خشخاش سفید رنگ است، ولی در
مجاورت هوا تغییر رنگ داده ابتدا زرد و بعداً
قهوه‌ای رنگ می‌شود، شیره حاصل حاوی آلکالوئید
(Alcohol) بسیار است، ضدّ سموم است؛ آنند 2/

تنگبار¹: کافِ فارسي موقوف²، آنکه به دیدارِ
خود³ هرکسي را به رزه نوبت و آساني⁴ دخل
و راه ندهد، و غیرمحلّ بادشاهان.
تنگ دربرگیر⁵: هردو کافِ فارسي، سخت در
کنارگیر.
تنگنای دهر⁶: دنیا.
توده کافور⁷: انبارِ برف، و سرهای موی سفید،
و آفتاب.
تیرباران سحر: آه های سحر.
تیغ سحر⁸: روشنائی صبح کاذب و آه که وقتِ
سحر زنند، و دعایی که در آن وقت کنند.

1. آنند 2/

تیغ صبح و سحر¹: روشنی صبح و آفتاب.

باب تا و فصل ز

تخم ریز²: یای فارسی، بیضة مرغ که میان
قیمه در عین بریان کردن تخم مرغ می‌پاشند،
و چنانچه کفچه می‌زنند که با قیمة مذکور
تخم مرغ بگذارند³ که⁴ یکذات می‌گردد،
خواه سنبوسه از آن سازند⁵ وخواه با نان

که از روی سوز و درد باشد، و این در نظر مؤلف
سراج این اصح است و در برهان 1/

بخورند، غایت مطبوع و لذیذ¹ است، برای
قوتِ باه و پشت² پری غایت نافع بود³.
ترکتاز⁴: بهضم⁵، یعنی دویدن و تاختن و جست و
و جوی، و تاخت ترکان.

باب تا و فصل شین معجمه

تاج تاش⁶: خداوند و خواجه⁷ و یار.
تنگ عیش⁸: کافِ فارسی موقوف، فقیر¹، و آنکه
اکثر اوقات او به احتیاج و درماندگی² و در
اندوه گذرد.

1. ل: «لذیذ» ندارد؛ ر: مطبوع بود.

2. ر، ل: «پشت پری» ندارد.

3. ل: می‌باشد.

4. آنند 2/

باب تا و فصل غین معجمه

تخم مرغ³: بیضة مرغ.

باب تا و فصل ص

تختساز از حرص⁴: حرص را زیر پای خود ساز، و مقصود حرص را ترک زده.

باب⁵ ث و فصل ف

1. ت، ر: «فقیر» ندارد.

2. ت: «درماندگی» ندارد.

3. شرفنامه 1/

ثقاف¹: شکلي است از رمل.

باب تا و فصل ق

تاخط ازرق²: نیم پیاله و قیل مالمال، و³ آن
خطی از خطوط جام جهان‌نمای، مشرح⁴ در «تا
خط بغداد» مذکور است.
تگاور ابلق⁵: کاف فارسی، روزگار.

باب تا و فصل کاف تازی

به معنی کالبد نیزه و آنچه نیزه و تیر را بدان
راست کنند، ولی معنی شکلي از رمل ندارد.
1. غیاث

تخت‌نشینان خاک¹ : بادشاهان روی زمین و
درویشان و مردگان.
تخته خاک² : نام گیاهی است، و تخته حساب، و
تخته از چوب که برو خاک پاشند، و ارقام
حساب کنند و آدمی زمین.
ترازوی فلک³ : بُرج⁴ میزان.
ترکان فلک⁵ : کواکب.
ترک فلک⁶ : مریخ، و آن نام ستاره‌ای است بر
پنجم فلک که¹ حمل و عقرب خانه اوست.

1. فرهنگ فارسی /1

تروخشک: اندک و بسیار، و نیک و بد.
تنگا²تنگ³: هردو کافِ فارسي، نیک⁴ نزدیک.
تنگناي خاک⁵: کافِ⁶ فارسي موقوف، دنیا.
تنين فلک⁷: رأد¹ و ذنب است.

توده های خاک²: طبقات زمین و قبورها و تلّها³.

باب تا و فصل ل

تاچ رُسل: محمّد مصطفی صلی ا علیه و آله
وسلم.

تختة اوّل⁴: لوح محفوظ، و تختة الف و با و
تا، و تختة ابجد.

تخم خلیل⁵: تخم که غایت تلخ به اندازه زیر
باشد، بعضی کبود وام و بعضی سبز رنگ، و
گیاها او گیاه الشیاطین گویند.
تشنه دل¹: مشتاق و طالب.

ذنب است که محلّ تقاطع فلک حامل قمر است با مایل و
مجره را نیز گویند که کهکشان باشد؛ غیاث

تفتة دل²: مدقوق و عاشق و سوخته دل.
تنگ دل³: كافِ فارسي موقوف، فقير دل و بخیل
و اندوهگین.
تیره گل⁴: ماه و مَي دُرْدآمیز است.

باب تا و فصل م

ترازوي انجم⁵: اصطرباب و میزان.

1. جهانگیری 3/

تحت بر ضرغام¹: بر بُرج اسد.
تشت زر و سیم²: مهر و ماه.
تنگ چشم³: کافِ فارسی موقوف، فقیر و حریص و
بخیل و نادیده.
تیره شد آب ستم⁴: ظلم برافتاد و ظلم⁵ زایل
گشت.

باب تا و فصل ن

تابه بریان¹: دم² پُختی مخصوص که گوشت بعد
پختن میان روغن بریان کنند، آن را تابه

ستارگان معلوم کنند و بزرگترین ستارگان و دیگر
اشیای آفتاب است لهذا آن را به آفتاب منسوب
کردند، و واضع آن ارسطو و بلینالد که از جام
کیخسرو استخراج نموده اند، و بعضی محققین ابرخس
حکیم یونانی را گفته اند؛ مدار 1/

بریان گویند، و بورانی³ لوازمه اوست، و
اگر از شوربای آن ثرید کنند خوب⁴ تر آید،
بسحاق⁵ فرماید:

چو بادنجان به تنهایی

قرینش تابه بریان

تاج سعدان⁶: زُحل که بر فلک هفتمین است.

تاج گردون⁷: آفتاب.

تازه روی نقاب⁸: کعبه و غلاف او از اطلس لعل

بود، و مثله.

تردامن⁹: گنهگار و بدنام.

1. شرفنامه 1/

ترکان¹: آفتاب.
ترنج مهرگان²: آفتاب.
تعویذ آسمان³: ستارگان.
تنپرستان⁴: بای فارسی، تنپروران و آسوده
تنان.
تن دردادن⁵: راضی⁶ و منقاد و فرمانبردار
شدن.

خائن و عیبناک و قیل بدگمان: شرفنامه 1/

تن زدن¹: خاموش بودن و تن خود را با چیزی
زدن و به‌جاماندن.
تن زن²: برجای بمان.
تنگ ترکان³: کافِ اوّل فارسی و⁴ کافِ دوّم عربی،
عربی، نام موضعی است، و عبارت⁵ از اسفل
شاهدان به اصطلاح اهلِ لواطت.
تنگ زعفران⁶: برگ خزان زده که زرد شده.
تیرگردون⁷: عطار و آفتِ آسمانی و حوادثِ
فلکی¹.

1. شرفنامه 1/

تیر میفگن²: کاف³ فارسی، دعای بدمکن و طعنه
مزن.

تیره خاکدان⁴: دنیا و قالب جاهل⁵ و کافر و
منافق.

تیره شده آب اختران⁶: روشنی ستارگان، رفت و
عمل اختران دورگشت است.

تیغ زن آسمان⁷: صبح و مریخ و آفتاب، و همان
آسمان که تیغ زن مراد⁸ است.

دشت مرغان⁹: بهشت، و نام مرغزاری است
خوشخرام، و خرم جای.

باب تا و فصل و

تشنه تو: مشتاق تو و¹ طالب تو.

باب تا و فصل ه

تاج ده²: بادشاهی‌دهنده و تاج بده، و تاج از آن ديه و قریه، تاج از آن اهل³ قریه، سرگروه⁴.

تاج فیروزه⁵: تاج کیخسرو و بادشاه⁶، بزرگی فرموده است، بیت:

صحتِ نفس و قوتِ بهتر از تاج و

تختِ رونده⁷: اسپ و شتر رونده.

تشنه⁸: به‌کسرِ مشتاق و¹ طالب و عطشان.

1. ل: «و طالبِ تو» ندارد.

2. فرهنگ فارسی 1/

تصحیف ده²: توشه که عرب زاد خوانند، بیت:
 مرا بوسه گفتا که درویش را توشه
 تن زده⁴: خاموش و غمزده و برجا بمانده.
 تنگ حوصله⁵: بهضمّ تا و کافِ فارسی موقوف،
 آنکه اسرار و احوال و افعالِ مخفی نتواند
 داشت چه از آن خود و چه از آن غیری، و
 بهفتح⁶ تا نیز.
 تهی روه⁷: مسافر بیسود و بی‌راه و خالی از
 توشه.

1. ت، ر: «و طالب و عطشان» ندارد.

2. ل: تصحیف بوسه.

3. ر، ل: این بیت ندارد؛ بوستان سعدی، باب دوم

تیرماه¹: ماه ربیع الاول، و آفتاب در بُرج
سُنبله.

تیغ کوه²: بلندی کوه و تیغ، و بلندی هرچیزی
را³ گویند، بیت:

بریزد در آشوب سر تیغ کوه از
تیمُگاه⁴: زمین خشک و پاک.

باب تا و فصل ي

تاریخ اسکندري¹: تولّد مصطفی صلی² ا علیه
وسلم از تاریخ اسکندري سنة ثلاث و ثمانون
و سبعمایة بود.

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسي 1/

تازي به‌چهارگانه تازي³ : اسپ را به‌چهار تگ براني.

تختِ جوهری⁴ : تختة كبودي.

تشریح اعضای⁵ : همان تشریح اعضا که در فصل الف مذکور شد.

تگ پوي و تگاپوي⁶ : هردو کاف و واو و با هر سه فارسي، جستجو، غایت⁷ طلب.
تن آسانی⁸ : آسانی¹ و آسایش و کاهلي.

1. مدار 1/

تنگدستی²: بخیلی³ و فقیری.
تخت طاقدیسی⁴: نام نوایی و لحن باربیدی⁵.
تنگدلی⁶: بخیلی و فقیری و بی‌نوایی⁷.
تهی روی¹: بی‌راهی² و سفر بی‌منفعت، و او³
مکسور است.

1. ت: «آسانی» ندارد.

2. آنند 2/

تیرکشتی⁴ : کافِ مکسور، آن چوب که کفچه شکل
بود و بدان کشتی برانند، وَ اَعْلَمُ
بِالصَّوَابِ.
تیرهندي⁵ : عطارد.
تیره رای⁶ : تاریک فکر، احمق و نادان و
بی‌رای و بی‌فهم.
تیمم گاه عیسی⁷ : فلک چهارم.

باب الثاء مشتمل علي الفصلين: فصل الاول في المفردات

باب ثا و فصل الف

ثديا¹: به فتح، زن نارپستان.

الثديا²: زني بزرگ پستان.

ثريا³: پروين.

1. ت: به اين املا ندارد؛ مدار 1/

ثلاثا¹: نام² بازاری است در بغداد که به روز
سه‌شنبه واقع می‌شود، روز³ سه‌شنبه.
ثمیرا⁴: نام موضعی.
ثنا⁵: ستایش و دوگان دوگان:
نشسته در دوکان شخصی
م‌تاغ خویش را که این
ثنا⁷: به‌فتح، نیز دندان فزود و بالا، به‌ضم
نیز.

1. شرفنامه 1/

باب ثا و فصل ب

ثاقب¹: ستارة درخشنده، و شتر بسيار شير.

باب ثا و فصل ت

ثابت²: استوار و من اسماء الرجال.

پهن است و داراي لبة باريك بُرنده اي هستند كه سطح
برنده يا قطع كننده ناميده ميشود. ريشة اين
دندانها مخروطي و راست است؛ آند 2/

ثارت¹: التقييل و بالتقييل ثارا و ثوادة قتلت قاتله.

ثبات²: ايستادن، و استوار شدن، و استواري.

باب³ ثا و فصل ث

ثالث⁴: مرد سؤمي كه در ميان يكدیگر صلاح دهد و نيك انديشد.

باب ثا و فصل جيم تازي

الثلج⁵: باریدن⁶ برف.

1. ل: اين واژه ندارد.

2. آنند 2/

الثلوج¹: به ضَمَتین² جمع³ ثَلَج⁴، باریدن برف،
به فتحین⁵ خنک شدن دل، آرامیدن از کسی، و
و برف الثلوج⁶.
ثلوج⁷: جمع ثَلَج، برف.

باب ثا و فصل د

ثريد: به فتح⁸، وَقَالَ⁹ النَّبِيُّ صَلَّى ا عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَسَلَّمَ فَضَّلَ الْعَايشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضَّلِ
الثَّرِيدُ¹⁰ عَلَى الطُّعَامِ.

باب ثا و فصل ر

1. آنند 2/

الثار والثور¹: کُشنده، کس را بکشتن.
ثغور²: به فتح جمع الثغر، نام گیاهی است، و
در جمع الثغر جایی که از آنجا امن³ باشد،
و دربند میان کفر و اسلام، و نیک.
ثمر⁴: میوه.

باب ثا و فصل ل

ثیل⁵: به کسر، غلاف نرۃ شتر، و نام گیاهی
است.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آند /2

باب ثا و فصل ن

ثعبان¹: مارِ بزرگ و اژدها² گویند.
الثمین³: به فتح⁴، جامه گران مایه، و هرچیز
قیمتی⁵ و بیش بها بود⁶.
ثمن⁷: به فتحین، عوض و مال و بها، ثمن⁸
به ضمّتین هشتم حصّه.

بیدگیا: مدار 1/

ثهلان¹: به فتح²، نام کوهی است که با شین
معجمه شهلان نیز گویند.

باب ثا و فصل ه

ثالث ثلاثه³: قومی اند از ترسایان که سه خدا
می گویند.

ثعلبیه⁴: نام مقامی و بیابانی در راه.
ثلاثة غساله⁵: سه پیاله که شوینده غم ها
بودند [حافظ فرماید] بیت:

1. مدار 1/

روضۃ السلاطین آمده است که سلطان غیاث‌الدین بادشاه بنگاله بسیار خوشطبع بود و معاصرِ امیر تیمور صاحبقران، گویند وزیرِ داشت غسله نام و او را سه پسر صاحب جمال بود، یکی را سرو نام و دیگری را گل و دیگری را لاله می‌گفتند، و ملازمت سلطان می‌کردند، روزی سلطان مجلس خاص آراست و به فراغت و عیش مشغول بود و این مصراع اول بر زبان او رفت:

ساقی حدیث سرو و گل و لاله می‌رود

او را به غایت خوش آمد چنانچه از بنگاله به شیراز فرستاد، رسول از راه دریا متوجه خدمت او (حافظ) شد، و او را از سرگردانی طوفان بسیار رسید، بعد از سالی به خدمت خواجه مشرف شد و تحفه و هدیه گذرانید و کیفیت احوال باز نموده، و به زودی رخصت یافت، و بر صحت این قول همان غزل شاهد است؛ فرهنگ فارسی 1/

ساقی حدیث سرو و گل و
وین بحث با ثلاثة غساله

باب ثا و فصل ی

ثدی^۲: پستان مردم و زن و هر حیوانی، وا اَعْلَمُ
بِالصُّوَابِ، ثدایا جمع ثدی به معنی پستان.
ثری^۳: به فتح، فردی هفتم، و خاکی نمناک.

مؤلف قول فیصل (ص)

الثنى¹: وَ أَعْلَمُ بِالصُّوَابِ.

فري و علمها تأثري است، و آنچه زیر او است غیر
از حق تعالی کسی نداند؛ آند 2/

فصل الثّاني في الاصطلاحات و المركّبات

باب ثا و فصل د

ثنواختر سعد¹: سته و خمسين و خمسمائة.

1. ر: «ثعد» نوشته و «ثنو اختر سعد» ندارد؛ مدار
/1

باب الجيم مشتمل علي الفصلين: فصل الاول في المفردات

باب جيم تازي و فصل الف

جابلسا¹: باي مفتوح، نام شهري² است به سرحد
مغرب، هزار دروازه دارد و بر هردري هزار
سپاهان³.

جابلقا⁴: باي مفتوح، شهري است⁵ عظيم به سرحد
مشرق که بيشتر از وي آباداني نيست
چنانچه⁶ سلمان راست، بيت:

تو⁷ هرجا که خواهي رفت
نخواهد بيش و کم گشتن

1. برهان 2/

جان افزا و جانفزا²: آنچه بد و ممد حیات بود
 چون آب حیات و روی یار و مثله.
 جان گزا³: کاف فارسی، گزنده جان و کاهنده جان
 چون زهر، و فراق و زحمت و مثله.
 جوزا⁴: به فتح⁵، نام بُرجی از دوازده بُروج
 فلک، آن⁶ را منجمان به شکل دو آدمی روی بر
 روی تصوّر کنند، و این را دو پیکر گویند.
 جوزبویا⁷: معروف که اهل هند⁸ «جائپل»⁹ گویند.
 جویا¹: واو فارسی، جوینده²، و نام پهلوانی
 مازندرانی که رستمش کشت.

1. دیوان: جابلقا و جابلسا.

2. ت: این واژه ندارد؛ برهان 2/

باب جیم تازی و فصل ب

جباب³: شخصی که نره و خایه او بریده باشد،

جباب چادر.

جَرَب⁴: به فتحتین، گر و خارش.

جَلَاب⁵: جیم مضموم، شکر آب، به تشدید لام نیز⁶.

جلب¹ : به‌ف‌ت‌ح‌ت‌ي‌ن، ن‌ا‌م‌س‌ت‌و‌ر‌ه، ز‌ن ف‌ا‌ح‌ش‌ه و
ر‌و‌س‌پ‌ي.

ج‌ن‌ا‌ب² : ب‌ه‌ف‌ت‌ح آ‌س‌ت‌ا‌ن‌ه و ک‌ر‌ا‌ن‌ه ص‌ح‌ن و پ‌ي‌ش‌گ‌ا‌ه
خ‌ا‌ن‌ه.

ج‌و‌ر‌ا‌ب³ : ج‌ي‌م و ر‌ا ه‌ر‌د‌و م‌ف‌ت‌و‌ح، س‌ر‌م‌و‌ز‌ه.

ب‌ا‌ب ج‌ي‌م ت‌ا‌ز‌ي و ف‌ص‌ل ب‌ا‌ي ف‌ا‌ر‌س‌ي (پ)

ج‌ا‌م‌ا‌س‌پ⁴ : ب‌ا‌ي ف‌ا‌ر‌س‌ي، ن‌ا‌م ح‌ک‌ي‌م ا‌س‌ت ک‌ه و‌ز‌ي‌ر
گ‌ش‌ت‌ا‌س‌پ ش‌ا‌ه ب‌و‌د، و ج‌ا‌م‌ا‌س‌پ‌ن‌ا‌م‌ه س‌ا‌خ‌ت‌ه
ا‌و‌س‌ت.

1. ر: ج‌ن‌ب؛ ج‌ع‌ف‌ر‌ي

باب جیم تازی و فصل ت

جالوت¹: نام کافری.

برادر گشتاسب در علم نجوم مهارت کامل داشت، و از سخنان اوست که بزرگترین آلام آن است که کریمی از لئیمی حاجت خواهد؛ مدار ۳۲/۲: جاماسف همان جاماسپ است؛ آنند ۱۲۹۱/۲: حکیمی ستاره شمر، و گویند که ترجمه این نام به عربی مطابق نصرأ خواهد بود، جاماسپ مبشر علوم نجوم و حکمت پرداخت و از آثار کواکب استحضار زیاد حاصل کرد، نامه‌ای از او دیده شد که به پارسی قدیم است و نام آن فرهنگ ملوک اسرار عجم است، و عنوان آن به نام گشتاسب شاه است، و نظرات کواکب را به رمز بیان نموده و مقارنات (قِران) اختران را طالع وقت نهاده و بر آن زایچه حکم نموده، گویند پنجهزار سال از روزگار آینده را باز نموده، و از سلاطین و انبیا خبر داده، در آنجا حضرت موسی^۱ سرخ شبان باهودار، و حضرت مسیح^۲ را پیغمبر بر خویشان که او را به نام مادر بازخوانند، و از حضرت رسول عربی^۳ به مهر آزما تعبیر کرده، و بعضی سخنان وی موافق روزگار گذشته است، و برخی مخالف نیز؛ برهان ۵۵۵/۱: سراج ۷۲۳/۱: حاشیه: جامالد مخفف جاماسپ در سنت زردشتیان از خاندان هوگوه (Hvogva) و برادر فروشتر بود، جاماسپ با دختر زردشت به نام پوروچست ازدواج کرد. او در ادبیات ایران و عرب به لقب «فرزانه» و «حکیم» خواننده شده، پیشگویی‌ها بدو نسبت داده‌اند.

۱. مدار ۳/۲: نام کافری که داؤد او را کشت؛ شرفنامه ۳۲۱/۱: نام کافری که ذکر او در نبی است؛ برهان ۵۵۴/۲: کافری بود که در عهد طالوت به دست پیغمبری کشته شد؛ قرآن، سورة بقر (2)، آیه

جُرَّت^۱: به‌ضمّ، غلّه‌اي است سپید^۲ که در هندي
 «جُوار» گویند.
 جَرَسْت^۳: به‌فَتْحَتین و رای مشدّد مهمله^۴، آواز
 برهم^۵ زدن و برهم سودن دندان و جز آن،
 غیرمشدّد نیز.
 جریت^۶: نام^۷ گیاهی است که برگ او به‌زبان
 آدمی^۸ بماند.
 جست^۹: به‌فَتْح، جهیدن و جهیده، و به‌ضمّ طلب و
 طلبیدن و طلب کردن.

فرمانروایی و حکمت بخشید: آنند ۱۳۹۰/۲: نام
 پادشاه کافر.

۱. ت: این واژه ندارد؛ مدار ۱۳/۲: به‌هندي جُوار
 گویند و به‌به فارسي زُرَت، ولي در نظر مصحّح جُوار
 غلّه دیگری است و زُرَت که به‌هند «بهتّه» گویند.
۲. در نسخه لام غلّه‌اي است که هندوانه جنوار گویند،
 ولي در نظر مصحّح اشتباه است واژه جنوار نام هیچ
 غلّه‌اي نیست، درست همان جُوار (Juwār an Indian Corn) است.
۳. شرفنامه ۳۲۱/۱: آواز برهم سودن دندان و جز آن، و
 دریدن کربال و امثال آن، و به‌تخفیف نیز آمده،
 جرست و برست کنایه از شور و غوغا است؛ برهان
 ۵۶۸/۲: آواز برهم مالیدن؛ جهانگیری ۹۲۶/۱: مدار
 ۱۵/۲؛ سراج ۷۳۵/۱؛ رشیدی ۴۹۶؛ زفان (ن) ۱۱۹/۱.
۴. ت: «مهمله» ندارد.
۵. ر، ل: «برهم زدن» ندارد.
۶. مدار ۲/۲

جَبْغوت^۱: بر وزن فرتوت، جیم^۲ فارسی، پنبه
آگنده، و بهضمّ جیم در^۳ فرهنگنامه‌ای است،
جیم فارسی مفتوح و غین^۴ معجمه ساکن.
جَفْت^۵: بهفتح جیم و فای ساکن، نوعی از انگور،
بهجیم فارسی خم^۱ که در عمارت‌ها برآرند و

۱. ت: چرغوت؛ آنند ۱۳۰۸/۲: پشم و پنبه که در نهالی
و لحاف و مانند آن کنند و کهنه لحاف پاره پاره
را نیز گویند، و بهضمّ اوّل هم آمده است، و بهاین
معنی بهتقدیم غین بر حرف ثانی هم هست که چغبوت
باشد؛ وفایی ۷۵: چبغوت و چبغت نهالی و بالش باشد
خواه پر و خواه پنبه، و بهتقدیم با بر غین نیز
به این معنی آمده؛ مدار ۵۶/۲: چبغوت؛ شرفنامه
۳۲۱/۱،

خم در فتور عمارتها بود، جیم^۲ فارسي مفتوح و فاي مضموم چرخ انگور مال اين به زبان ماوراءالنهر است، و به تازي مغفر خوانند، به سين نيز.

جمست^۳: به فتحين، جوهری فرومايه که رنگ او کبود است اندکی به سرخي می زند، اگر به قدح جم شراب خورند، شراب او مستي بیارد، و اگر زیر بالینش نهند خواب هاي نیکو بیند، مجرب^۴ است کذا في الضمير.

جنت^۵: به فتح^۱ جیم، بهشت، و به کسر جیم پري، لفظ^۲ ترکی است.

در عمارتها بود؛ معیار ۴۴: چفت به معنی خمیده؛ زفان (ن) ۱۱۹/۱.

۱. ر، ل: «خم که در عمارتها برآرند» ندارد.
۲. ت، ل: «جیم فارسي... سین نيز» سین نيز
۳. جعفري ۱۶۴؛ در عجایب البلدان مندرج است که میان سرخي و سپیدی جوهری است، اگر به قدح جمست شراب خورند مستي نیارد، چون پاره هایش در قدح افکني همین تأثیر دهد؛ برهان ۵۸۶/۲: جوهری است فرومايه و کم قیمتی و معدن آن به مدینه طیبه نزدیک است، در عربی معشوق خوانند، کنایه از مردم بد اصل و جاهل؛ لغتنامه: از دهي به نام صفراء که تا مدینه سه روز فاصله دارد؛ وفایي ۷۱: آن را گمست نيز گویند؛ مدار ۲۶/۲؛ زفان (ن) ۱۱۹/۱؛ صحاح ۴۳؛ قوالد ۲۳۴؛ معیار ۳۷؛ سراج ۷۵۲/۱؛ رشیدی ۵۳۷.
۴. ر، ل: «مجرب... في الضمير» ندارند.

۵. آنند ۱۳۶۶/۲: بهشت و در اصل بستانی را گویند که درختان او زمین را پوشیده باشد چه در هر لفظ عربی که جیم و نون باشد به معنی خفا و پوشیدگی در آن

جنيبت³: اسپ ساخته براي سوارې.

باب جيم تازي و فصل ث

جريت⁴: به كسر و تشديد، مار ماهي كه هندوي «كج» گويند.

باب جيم تازي و فصل جيم تازي

جوج⁵: جيم مضموم، آن پاره گوشت سرخ كه بر سرخروld رسته بود، و آنچه بر سرتاق و ايوان و مانند آن وصل كنند تا زيبا نمايد.

باب جيم تازي و فصل خ

-
- ملحوظ باشد چنانچه پري را چين از آن گويند كه در نظر پوشيده است؛ شرفنامه ۳۲۱/۱؛ مدار ۳۰/۲: پري.
1. ر: «به فتح جيم بهشت» ندارد.
 2. ت: به زبان.
 3. ر، ل: اين واژه ندارند؛ آنند ۱۲۷۰/۲: اسپ کوتل كه پيش سوارې سلاطين و امرا برند و آن را كتل گويند؛ فرهنگ فارسي ۱۲۴۷/۱: اسپ كتل.
 4. مدار ۱۶/۲: ماهي كه به شكل مار مي باشد، و در جوي و دريا زندگي مي كند؛ آنند ۱۳۲۹/۲: مار ماهي.
 5. ت: جرج؛ شرفنامه ۳۲۱/۱: آنچه بر سرتير ناي خود و يا بر سرتير ناي طاق و ايوان و امثال آن وصل كنند از جهت زيبايي، و نيز پاره گوشتي كه بر سرخروld رسته بود؛ جعفري ۱۶۵: گوشت پاره اي است كه بر سر خروld بود؛ برهان ۵۹۵/۲؛ زفان (ن) ۱۱۹/۱؛ مؤيد ۲۸۵/۱؛ مدار ۳۳/۲؛ سراج ۷۶۰/۱؛ آنند ۱۴۷۴/۲.

جوخ¹: به‌فتح، گران و فوج² و گروه و پیاده،
جوق نیز گویند.

باب جیم تازی و فصل د

جاورد³: وزن ناورد، خار سفید به‌رای معجمه
نیز.

جراد⁴: به‌فتح ملخ، فایده پیخال ملخ، مستسقی
را نافع بود.

جعفرآباد⁵: موضعی است قریب شیراز.
جگرآگند¹: هردو² کاف فارسی، عربی آن را عصب
عصب خوانند.

1. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۱: امروزه در نظام جوقه و جرّخه
و به‌معنی دسته‌ای مرکب از هشت تن سرباز را گویند؛
شرفنامه ۱/۳۲۱: گروهی سوار یا پیاده که آن را
جوق گویند و تازیش فوج خوانند؛ سراج ۱/۷۶۰: گروه
و فوج مردم و حیوانات، و جوق و جوقه معرّب آن؛
برهان ۲/۵۹۶: ترکی چوخ و جوخ به‌معنی بسیار؛ آنند
۲/۱۴۷۵: به‌معنی دسته دسته مردم و حیوانات؛ مدار
۲/۳۳: مؤید ۱/۲۸۶: معرّب آن جوق؛ جهانگیری
۲/۱۹۵۸: رشیدی ۵۴۸: زفان (ن) ۱/۱۱۹.

2. ر: جوخ.

3. شرفنامه ۱/۳۲۲: جاورد و جاوزد خار سپید، سپید
خار، در منة سپید؛ آنند ۲/۱۳۰۳: به‌عربی ثفام به‌ضمّ
ثای مثلثه؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۱۳: قسمی خار سپید
رنگ؛ دستور ۱۰۸: جاوزد؛ سراج ۱/۷۲۸: برهان ۲/۵۶۱؛
رشیدی ۴۷۶: جهانگیری ۱/۲۷۹: زفان (ن) ۱/۱۱۹: مؤید
۱/۲۷۸: مدار ۲/۷.

4. ر، ل: این واژه، ندارند؛ مدار ۲/۱۳: به‌فتح ملخ
(A Locust)؛ آنند ۲/

جلوند^۳: به وزن هرچند، یعنی چراغ.
 جلید^۴: وزن^۵ رسید، جیم^۶ مفتوح و لام مکسور،
 شبنم و برف، و پرده از پرده های چشم، بیت:
 اشکست از جلید بر^۷
 چون در عروق بسته^۸ ترا
 جمشید^۹: جیم مفتوح و شین^۱ مکسور و یای^۲
 فارسی، نام بادشاهی حکیم پیشه که جنّ و

-
۱. برهان ۵۷۹/۲: جگر آکندا معاد رودة گوسفند که آن را با گوشت و مصالحه پُرکرده باشند؛ سراج ۷۴۳/۱: اغلب که جگر در اینجا مجاز باشد؛ شرفنامه ۳۲۲/۱: آند ۱۳۴۳/۲؛ مدار ۲۰/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۳۴/۱.
 ۲. ت: جیم و کاف هردو فارسی.
 ۳. ر، ل: این واژه ندارند؛ سراج ۷۴۸/۱: به معنی چراغ نه مرادف آنچنانکه رشیدی گمان برده؛ مؤید ۲۸۷/۱؛ مدار ۲/۲

شیاطین مسخر او بودند، و رسیدن پنه و قزباقتن بود با تار، و خیاطی جامه، و تعین به لشکر، و انواع عطر و شراب وضع اوست، و شراب را شاهد ازو نام نهاده است، و او پانصد سال ملک راند و به قولی هفصد سال و قیل هفصد و نوزده سال، و در آخر عمر دعوی خدایی کرد و از شامت آن بردست ضحاک ماران کشته شد، به تشدید میم جمشید نیز مستعمل است، جمشید چون به مقابله نغین و اسپ و بادی و آصف و امثال آن واقع شود مهتر سلیمان علیه السلام مراد بود، چون به مقابله ستد و آینه باشد سکندر مراد بود، و هربادشاهی نیز.

جنبید³: یعنی بجنبید و تحرک¹ کند.

و او پدر لامک، و او پدر نوح^۲، و جمشید و اجدادش بعد از طوفان مدتی گذشته به ظهور آمده، و این قول به غایت سخیف است و حقیقت نخواهد داشت؛ جعفری ۱۶۲: اگر با خاتم مذکور شود حضرت سلیمان علیه السلام است و اگر باجم مذکور شود جمشید جم شود که ضحاک او را کُشت؛ برهان ۵۸۷/۲؛ زفان (ن) ۱۲۰/۱؛ مدار ۲۷/۲؛ سراج ۱/

جنید²: به‌ضم، نام ولی که پیش از اسلام از سرادقات جلال آواز شنید، لَبَّیک عبدي همان مسلمان شد، جنید به‌معنی ارجمند نیز.
 جود³: به‌ضم، بخشش.
 جود: منحول، (ترکی است).
 جهد⁴: به‌فتح، کوشش، و به‌ضم قدرت و قوت.

باب جیم تازی و فصل ر

جان شکر⁵: شین معجمه مکسور و کاف مفتوح، شکارکننده جان، و جان⁶ را شکارکن، به‌معنی¹ امر.

1. ت، ر: «تحرک کند» ندارند.
2. ل: این واژه ندارد؛ این معنی که در تحفه هست، ندارد؛ آنند ۱۳۷۰/۲.
3. ر، ل: این واژه ندارند؛ آنند ۱۳۷۵/۲: نیکو و چیزهای نیک، به‌ضم گرسنگی؛ دستور ۱۰۷: باران بزرگ قطره و بخشش؛ مدار ۳۳/۲: ترکی منحول، بخشش و گرسنگی نیز؛ فرهنگ فارسی ۱۲۵۱/۱: بخشش، کرم، جوانمردی؛ شرفنامه: منحول، ترکی است.
4. مدار ۳۸/۲: توانایی و کوشش و به‌ضم طاقت و رنج؛ آنند ۱۳۸۸/۲: طاقت و قوت، رنج و مشقت؛ فرهنگ فارسی ۱۲۵۹/۱: کوشش، توانایی.
5. برهان ۵۶۰/۲: به‌معنی عزرائیل^۷ که فرشته قابض ارواح ذی‌حیات هستند؛ سراج ۷۳۰/۲: به‌معنی قابض ارواح که شکار کنند طایر جان است؛ شرفنامه ۳۳۳/۱: شکارکننده جان چه شکر به‌معنی شکار است؛ آنند ۱۳۱۰/۲: و نیز کنایه از معشوق و مطلوب؛ جعفری ۱۶۲: شکارکننده جان بود؛ رشیدی ۴۷۸: فرهنگ فارسی ۱۲۱۱/۱؛ مدار ۶/۲.
6. ت: «جان را... به‌معنی امر» ندارد.

جانور^۲ و جان‌آور^۳: کلاهما، خداوند جان، و هرچه جان دارد.
 جانوسپار^۴: نام‌کشنده دارا.
 جبدور و جبرور^۵: کلاهما^۱ جیم^۲ مفتوح و بای ساکن، خارپشت، و آن جانوری است مشهور، و قیل خارپشت^۳ که هندوی «سپه» است.

۱. ل: «به‌معنی امر» ندارد.
۲. ر: جان و رو جانور.
۳. شرفنامه ۳۲۳/۱: هرچه جان دارد از آدمی و غیر آن، جنور نیز؛ مدار ۷/۲: غالب پرندگان است و نیز هرکه عقل و کفایت ندارد؛ آنند ۱۳۰۲/۲: فرهنگ فارسی ۱۲۱۲/۱: سراج ۷۲۶/۱.
۴. برهان ۵۶۰/۲: نام شخصی بوده همدانی ملازم دارای ابن داراب، و او دارای صاحب خود را در جنگ سکندر به‌فریب و مکر و حيله به‌قتل آورد، و سکندر نیز او را به‌سبب قتل دارا به‌جهنم فرستاد؛ آنند ۱۳۰۲/۲: مرد همدانی ملازم دارا که دارا را به‌اتفاق ماهیار زخم زده کشتند، اسکندر هردو را به‌خون دارا کشت؛ شرفنامه ۳۲۳/۱: نام قاتل داراب و کشنده دؤم را مانوساز نام بود؛ دستور ۱۰۷: جانوسپار؛ سراج: دؤمی را ماهیار می‌گفتند؛ مدار ۷/۲: جانوسپار و جانوسپار نیز به‌همین معنی؛ چنانکه در شاهنامه است:
- یکی مرد بُد نام دگر مرد را نام
 رشیدی ۵۷۵: جهانگیری ۲۷۸/۱.
۵. جعفری ۱۶۳: جبرور؛ ولی کلمه جبدور در هیچیک فرهنگنامه که زیر نظر مصحح است، دریافت نشد؛ برهان ۵۶۳/۲: جبروز خارپشت بزرگ تیزانداز و بارای بی‌نقطه نیز؛ زفان (ن) ۱۲۰/۱: جبرور؛ سراج ۷۳۱/۱: مدار ۸/۲: آنند ۱۳۰۷/۲: مؤید ۲۸۹/۱: سرمه ۷۴: جهانگیری ۵۷۸/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۱۵/۱.

جذر⁴: جیم⁵ مفتوح و ذال مضموم، کرز که
 هندویش «گلجر» گویند، جذر به‌فحتین⁶ به‌وزن⁷
 خبر شتر چهارساله و⁸ اسپ و استر
 چهارساله، و جیم⁹ مفتوح و ذال ساکن عددی
 از اعداد که تعریف آن کثیر است و قابل
 اندراج اجزای این موجز نیست، و¹⁰ در
 دستور گوید اصل جذر حسابی است که کشادن

1. ت: «کلاهما» ندارد.

2. ر، ل: جیم فارسی.

3. ر: «خارپشت... سیه گویند» ندارد.

4. آند ۲/

آن ممکن نیست، و گویند که تخته خاک نُه مرتبه دارد هفتم جذر است و هشتم اصم است، و اهلِ هرچیزی.

جَر^۱: به‌فتح^۲، کوهی که به‌مرور آب در زمین افتد.

جریر^۳: نام شاعری^۴ فصیح^۵ بلخ^۶ از شعرائی متقدّم در غایتِ شهرت.

-
۱. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۲۰: خندق کم عرض که دور باغ‌ها و مزارع کنند تا مانع رفتن حیوانات گردد؛ برهان ۲/۵۶۷: هر شکافی عموماً و شکافِ زمین خصوصاً؛ جعفری ۱۶۲: در مطلق شکاف بود؛ آنند ۲/۱۳۱۹.
 ۲. ت: «به‌فتح» ندارد.
 ۳. شرفنامه ۱/۳۲۳: جریر ابن عبدالعزیز از بنی‌ضبیعه از طایفه بنی‌ربیعیه از شعرائی عصر جاهلی و از مردم بحرین، وی دایی طرفه بن عبدو ندیم عمرو بن هند پادشاه عراق بود، سپس عمرو را هجو کرد و او قصد شاعر کرد و جریر به‌شام گریخت، و به‌ملوک آلِ جغنه پیوست، و در حدود پنجاه سال قبل از هجرت در بصری از توابع حوران سوریه درگذشت، دیوان شعری دارد که آنچه اشعارش باقیمانده در آن گرد آمده و توسط فولرل مستشرق به‌آلمانی ترجمه شده است؛ آنند ۲/۱۳۲۹: به‌فتح و کسر دوّم و سوّم مشدّد نام شاعری است مشهور، و نام قبیلّه‌ای است از صحابه رسول اکرم بود، و او را جریر بحلی گویند؛ مدار ۲/۱۶: نام شاعری، به‌فتح مهار و رسن چرمین گلوی شتر یا رسن که شتر را به‌جای فسار باشد.
 ۴. محمّد جریر بلخی.
 ۵. ت: «فصیح» ندارد.
 ۶. ر: «بلخ» ندارد.

جُزدر¹: جیم مضموم و دالِ مفتوح، آنچه از پیه
دُنبه گداخته بماند، جیم² و زا هردو فارسی
نیز.

جمزیور³: اسپي که روی و شکم و هردو⁴ دست و
پا سپید باشد⁵، و اسپي⁶ که شکم او سپید
نبود، جمزیور نگویند⁷، و⁸ قیل جمزیور با
یا است.

1. شرفنامه ۳۲۴/۱: چیزی که از پیه دُنبه بعد گداختن
ماند، آن را جز دَرَه و چژدره نیز گویند؛ برهان
۵۷۰/۲: به معنی جزاست که دنبه برشته کرده باشد؛
جعفری ۱۶۲: وزغ بود؛ سراج ۷۳۸/۱: به فتح جیم؛
رشیدی به کسر آورده؛ مدار ۱۶/۲: فرهنگ فارسی
۱۲۲۷/۱؛ جهانگیری ۱۱۹۷/۲؛ آنند ۱۳۳۱/۲.

2. ر: «جیم» ندارد.

3. ل: جمزیور؛ سراج ۷۵۲/۱: مؤلف گوید که به خاطر او
می‌رسد که جمزیور مرکب باشد از جم به معنی پادشاه
بزرگ و زیور به معنی آرایش، چون آن نوع رنگ مبارک
و خوشنما باشد بدین نام موسوم شده؛ زفان (ن)
۱۲۰/۱: جمزیور؛ ولی بای فارسی است اشتباه است؛
سرمه ۷۴: جمزیود؛ مدار ۲۶/۲: آنند ۱۳۵۹/۲؛ جعفری
۱۶۲؛ شرفنامه ۳۲۴/۱؛ برهان ۵۸۶/۲.

4. ت: «هر دو» ندارد.

5. ت: بود.

6. ر: اگر چنین نبود.

7. ر: نخوانند.

8. ر، ل: «و قیل جمزیو با یا است» ندارند.

جسر^۱: وزن مصر، پُلی که بر روی آب بندند
 برای گذر عوام.
 جعفر^۲: صادق رضي ا عنه، و جعفر طیار رحمت،
 و جعفر برمکی یکی از اسخیا و مکرّم او
 بود.
 جغر^۱: شراب، ترکی^۲ است.

۱. ت: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۲۹؛ آنند
 ۱۳۳۳/۲.
۲. ر، ل: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی ۵/۴۲۹؛ جعفر
 صادق بن محمد، امام ششم شیعیان ولادت ۷۹ یا ۸۳ هـ،
 وفات ۱۴۸ هـ، مادر وی أمّفروه دختر قاسم بن محمد
 بن ابی‌بکر صدیق رضي ا تعالی عنه است، وی معاصر
 ابومنصور دوانیقی بود، بسیاری از علما و روات
 فریقین نزد آنحضرت تلمذ کرده‌اند، جعفر ابن
 ابی‌طالب ملقب به ذوالجناحین و مشهور به جعفر طیار
 که در سال ۷ هـ شهید شده، وی در غزوة موتّه رایت
 مسلمانان را داشت و با مشرکان جنگید تا آنگاه که
 هردو دست وی بیفکندند و او با دو دست بریده رایت
 اسلام را باز برپای می‌داشت تا زمانی که کشته شد،
 رسول صلی ا علیه وسلّم فرمود: خدای او را به‌جای
 آن دو دست دو بال عطا فرمود که بدانها در بهشت
 پرواز کند به‌هرجایی که خواهد، قبر او در موتّه
 است، جعفر برمکی پسر یحیی برمکی دارای خطّی خوش و
 بیانی فصیح و در احکام نجوم مطلع بود، وزیر
 هارون رشید و در سال ۱۸۷ هـ/۸۰۳ م به‌امر خلیفه
 مقتول شد، هارون او را به‌حکومت ایالات متعدّد
 منصوب ساخت، و وی آنها را توسط نمایندگان خود
 اداره می‌کرد. هارون به‌خواهر خود عبّاسه را بدو
 تزویج کرد؛ مدار ۱۸/۲؛ آنند ۱۳۳۸/۲؛ شرفنامه
 ۳۲۴/۱.

جگر^۳: به‌فتح،^۴ شاماخ، ترکی است.
 جگر^۵: جیم مکسور و کاف فارسی مفتوح^۶، مشقت و
 رنج، و میانه هر^۷ چیزی را جگر نامند^۸، و
 عضوی^۹ که عرب کبد خوانند.
 جمهور^{۱۰}: جیم^{۱۱} و ها هردو مضموم وزن^{۱۲} زنبور،
 ریگ توده بلند و همه مردم، و باقی^{۱۳}

-
۱. مدار ۱۳/۲: همان چغر ۵۷/۲: به‌معنی شراب (ترکی است)؛ دستور ۱۰۹: جغر به‌معنی غوک؛ جعفری ۱۶۲: وزغ بود؛ برهان ۵۷۹/۲: آنند ۱۳۳۹/۲.
 ۲. ت: «ترکی است» ندارد.
 ۳. مدار ۲۰/۲.
 ۴. ت: «به‌فتح» ندارد.
 ۵. جعفری ۱۶۲: رنج و غم و عضوی است معروف؛ شرفنامه ۳۲۴/۱: برهان ۵۷۹/۲: به‌عربی کبد گویند به‌معنی غم و غصه و انتظار، مشقت و مرحمت نیز؛ آنند ۱۳۴۳/۲: سراج ۷۴۳/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۳۳/۱.
 ۶. ت: «مفتوح»؛ ندارد.
 ۷. ر: «هر»، ندارد.
 ۸. ت: گویند. ۷.
 ۹. ر، ل: «عضوی که عرب کبد خوانند» ندارد.
 ۱۰. فرهنگ فارسی ۱۲۴۲/۱ حکومتی که زمان آن به‌دست نمایندگان ملت باشد؛ آنند ۱۳۶۲/۲: ریگ توده بلند و گروه بزرگ از مردم و اکثر هرچیزی؛ دستور ۱۰۷: گروه.
 ۱۱. ر، ل: «جیم و ها هردو مضموم» ندارد.
 ۱۲. ت: «وزن زنبور» ندارد.
 ۱۳. ت، ر: «باقی» ندارد.

جماهير جمع الجمع اقصي¹، و² اين لغت تازي تازي است.

جنکر: کننده³، ترکي است.
جور⁴: به‌فتح⁵، بازگردان⁶، ترکي است، نخالد،
جور به‌فتح ظلم و ستم، و پياله پُر.
جوربور⁷: جيم و با هردو⁸ مضموم، پرنده اي است
است کوهي، تيز پر⁹، خوب رفتار و آتشخوار،

1. ت، ر: «اقصي» ندارد.

2. ر، ل: «و اين لغت تازي است» ندارد.

3. ت: کند، ل: کننده.

4. شرفنامه ۳۲۵/۱: ستم و نيز يکي از خطوط جام جم که بر لب بود، و پياله جور و پياله پُر و مالمال نيز، استعمال خط ازرق و بغداد به‌تصريح يافته شده و استعمال جور بر سبيل ابهام منظور گشته؛ فرهنگ فارسي ۱۲۵۱/۱؛ آنند ۱۳۷۶/۲؛ سراج ۷۶۰/۱؛ جهانگيري ۱۹۵۹/۲؛ برهان ۵۹۷/۲؛ رشدي ۵۴۸؛ جعفري ۱۶۳؛ مدار ۳۳/۲.

5. ر: «به‌فتح بازگردان» ندارد.

6. ل: «بازگردان» ندارد.

7. شرفنامه ۳۲۵/۱: آن را ترک و تورنگ و جور و کیک نيز گویند، به‌تازيش تذرو؛ برهان ۵۹۷/۲: پرده اي است صحرایی شبیه به‌خروید که او را تذرو نيز گویند؛ فرهنگ فارسي ۱۲۵۱/۱: تذرو، قرقاول (شاید درست‌تر قراقول است)؛ جعفري ۶۳: تذرو؛ قوالد ۸۷؛ مدار ۳۴/۲.

8. ت، ل: «هردو»، ندارند.

9. ت، ر: «پر» ندارند.

آتشخوار، گروهی آن را کبک گویند، جیم^۱ و
 با هردو فارسی نیز.
 جوزهر^۲: جیم و زا و ها هرسه مفتوح، عقده
 فلک راست و ذنب.
 جوقر^۳: واو معدوله: گرز، غیر واو نیز، ترکی
 است.
 جوهر^۴: جیم^۱ و ها هردو مفتوح، آنچه عرض بدو
 قایم بود^۲ چنانچه انوری^۳ فرماید^۴:

-
۱. ت: «جیم... فارسی نیز» ندارد.
 ۲. ت: جرت سپهر: برهان ۵۹۸/۲: فلک اول قمر، و هریک
 از عقده رأل و ذنب، و آن محل تقاطع فلک حامل و
 مایل قمر است، چون سطح فلک مایل به گرای است از
 سطح منطقة البروج به ضرورت هردو دایره به دو جای
 برابر تقاطع کردن همچنانکه منطقة البروج
 با معدل النهار به دو جای برابر تقاطع کرده است،
 پس نام جوزهر بر این هردو نقطه همی افتد، آنگه
 چون یکی را از دیگری جدا خواهی کردن، بدانک آن
 تقاطع که چون ستاره از وی بگذر به شمال افتد از
 وی بگذرد به جنوب افتد از منطقة البروج ذنب
 خوانند؛ شرفنامه ۳۲۵/۱: رأل و ذنب، و این دو
 نقطه است که از تقاطع منطقه حامل و مایل حادث
 شود، و این تسامع است از امیر شهاب الدین کرمانی؛
 مدار ۳۴/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۵۲/۱؛ آنند ۱۳۷۸/۲.
 ۳. ت: این واژه ندارد.
 ۴. برهان ۶۰۲/۲: معرب گوهر که مُروارید است، و به معنی
 وجود مطلق و موجود لافی موضوع و موضع بود، و اصل و
 نژاد و ماده هرچیز را نیز گویند؛ شرفنامه ۳۲۵/۱:
 آنچه عرض بدو قایم بود؛ آنند ۱۳۸۳/۲؛ مدار ۵۷/۲؛
 فرهنگ فارسی ۱۲۵۶/۱؛ سراج ۷۶۵؛ ولی در هیچیک
 لغتنامه به معنی که تحفه آورده دریافت نشد.

تیزی^۵ تیغش ببرد^۶ گرمی آتش
 تیغ^۷ چه جنس از عرض نفس چه
 به معنی مکسور فاعل است^۹ و نفس مکسور
 مفعول، معنی^{۱۰} بیت ازین روشن و معلوم
 است، و جوهر در اصطلاح بسحاقیه^{۱۱} نخود
 است، و او را جوهر دانه نیز می نویسند.
 جویبار^{۱۲}: جیم^{۱۳} مضموم و واو فارسی، آن مقام
 که ممرجويهاي خورد بود، و قیل جوي بزرگ و
 رودبار کذا فی الضمیر.

-
۱. ر، ل: «جیم و ها هردو» ندارد.
 ۲. ت: باشد.
 ۳. ت: بزرگی.
 ۴. ر: فرمایند.
 ۵. ت: تیز.
 ۶. ت: نبود.
 ۷. ل: منع.
 ۸. دیوان انوری ۹۱.
 ۹. ر: «است» ندارد.
 ۱۰. ر، ل: ازین معنی بیت مبرهن گردد.
 ۱۱. ت: بسحقیه جوهر دگر دانه نخود است.
 ۱۲. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۶ کنار جوي، کنار رود کوچک، جایی که در آن جوي آب بسیار باشد، جوي بزرگی که از جويهاي کوچک تشکیل شده باشد؛ جعفري ۱۶۳: به وزن روي کار و جوبار به وزن مودار کنار جو، و مکانی بود که در آن جوي بسیار بود؛ شرفنامه ۱/۳۲۵ آنجا که ممرجوي بزرگ باشد یا کثرت جويهاي خرد بود؛ برهان ۲/۶۰۲: آنند ۲/۱۳۸۴: سراج ۱/۷۶۵: مدار ۲/۳۷.
 ۱۳. ر، ل: «جیم مضموم» ندارند.

جهاندار¹ : دارنده جهان به عدل و حکمت، و
بادشاه² نیز.
جهان سالار³ : بادشاه.
جهانگیر⁴ : کاف فارسی مکسور⁵، آنکه جهان را
به قهر و غلبه قابض گردد⁶.

باب جیم تازی و فصل زای تازی

جاوکلیز⁷ : آواز.
جبروز⁸ : به فتح، خاریشت که عربی قنفذ
خوانند، و دیوبند⁹ نیز.

-
1. شرفنامه ۳۲۶/۱ : پادشاه و دارنده جهان؛ آند
۱۳۸۶/۲.
 2. ت، ر: «بادشاه نیز» ندارد.
 3. آند ۲/۲

جزز¹: هردو جیم مکسور، آوازي که وقت بریان کردن گوشت یا دنبه² یا بُز هرکه باشد، برآید، و آواز³ دیگ هنگام پختن. جلویز⁴: جیم مفتوح و یای فارسی، عوان و شرط⁵ شرط⁵ یعنی مختاره⁶ زنی⁷ در سال و عمر، و به غیر⁸ حرف فارسی سرهنگ و پیاده و قاضی، بای⁹ تازی نیز. جواز¹⁰: به فتح و به ضمّ جیم، چیزی که از سنگ و چوب برای کوفتن غله و دارو سازند، هاون

1. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۲۶: صدایی که از تملد آب با آتش یا فلز تافته برخیزد، و صدای تف دادن چیزی در روغن؛ شرفنامه ۱/۳۲۶: آواز دیگ به هنگام بریان کردن گوشت.

2. ر: «یا دنبه یا بُز هرکه باشد» ندارد.

3. ت: «آواز دیگ هنگام پختن»، ندارد.

4. شرفنامه ۱/۳۲۶: عوان و شرطه یعنی خیار این کس؛ جعفری ۱۶۳: مفسد و غماز بود؛ مدار ۲/۲۴: برهان ۲/۵۸۳؛ وفایی ۷۱؛ زفان (ن) ۱/۱۲۰؛ فرد ۱۱۵؛ قوالد ۱۶۳؛ معیار ۱۶۶؛ دستور ۱۰۹؛ ولی معنای که در تحفه آمده، ندارد.

5. ت: وسط.

6. ت: مختاله.

7. ر، ل: «زنی» ندارند.

8. ر، ل: «به غیر حرف فارسی» ندارد.

9. ت: «بای تازی نیز» ندارد.

10. برهان ۲/۵۹۴: به عربی مهرا ل خوانند، و ظرفی را گفته اند که در آن روغن از حبوبات و شیره از انگور و نیشکر بگیرند، و به عربی معصره خوانند؛ شرفنامه ۱/۳۲۶: چیزی که از چوب و سنگ برای کوفتن

نیز گویند، و به‌فتح مخصوص اجازت و خلاص و گذرنامه، و قیل روان شدن آب که ستور و کشت را دهند، و گذشتن از جا و راهی، جواز به‌ضمّ آنچه کتجد و روغن^۱ گران بدان سرشف و مثله بشنبلید هندوی که هندوی «کولهو» گویند، و^۲ دستِ کوب و هندوی «موسل»^۳ گویند.

باب جیم تازی و فصل س جالینود^۴: نام حکیمی.

دارو غله سازندش، و به‌فتح اجازت و خلاص و گذرنامه؛ مدار ۳۲/۲: روانگی و آب دادن، و آب که به‌کشت برند، و آبی که به‌چهار پایه بدهند، و گذرنامه؛ وفایی ۷۱: هاون چوبین که سیر در آن کوبند؛ جعفری ۱۶۴؛ زفان (ن) ۱۲۱/۱؛ مؤید ۲۹۰/۱؛ جهانگیری ۱۹۵۷/۲؛ فرد ۱۰۸؛ معیار ۱۵۹.

۱. ر، ل: «روغن گران بدان» ندارد.
۲. ر، ل: «و دستِ کوب... موسل گویند» ندارد.
۳. در هند «هاون دسته»، «امام دسته» هم گویند.
۴. آنند ۱۲۹۰/۲: او اعظم حکمای کرام و اکابر اطبای عظام بود و طبیب هشتم از طبیبان که هریک بی‌مثل زمان خود بوده‌اند، اول ایشان اقلید، دوم غورد، سوم مینود، چهارم برمانید، پنجم افلاطون، ششم اقلیپید، هفتم بقراط، هشتم جالینود، و او خاتم مهر اطبا است، ولادت وی در بلدة فرغامس بعد از بعثت عیسی^۵ به‌دویست سال اتفاق افتاد و مدتی در بلاد و امصار جهت تحصیل فنّ طب و طلب ادویه سیر فرمود و چهارصد مجلد در این علم تصنیف نمود؛ برهان ۵۵۵/۲: نام حکیمی از یونان (حدوداً ۱۳۱-۲۱۰ م) وی در تشریح کشفیات گرانبهائی دارد؛ مدار ۳/۲.

جامول^۱: همان جاملد است و گاو میش^۲ را گویند
 من کشف اللغات.
 جانس و جالس^۳: به معنی چالش و رفتار، با ناز
 رفتن نیز.
 جاومس^۴: نام شهری.
 جرکس^۵: نام شهری.
 جوترل^۶: جنسی از چوب که از بی پوست می باشد
 به رنگ سرخ و سفید، و آن را چوب برهنه نیز
 گویند.

باب جیم تازی و فصل شین معجمه

۱. آنند ۱۲۹۳/۲: معرب گامیش مخفف گاو میش، در این
 دیار مردم این زمانه به جهت تفرقه نر را جامول و
 ماده را گاو میش خوانند؛ مدار ۴/۲: به زبان هند
 بهینس.
۲. ر، ل: «گاو میش را... کشف اللغات» ندارند.
۳. ل: این هردو واژه، ندارد؛ آنند ۱۲۹۰/۲: همان معنی
 که در فرهنگ فارسی آمده و جالش به معنی خرامنده
 به ناز و غمزه؛ برهان ۶۱۴/۲: رفتاری که از وی ناز
 و تکبر و عجب کنند، در ترکی چالش زد و خورد است؛
 فرهنگ فارسی ۱۲۰۷/۱: جالس به معنی نشیننده،
 نشسته.
۴. ر، ل: این واژه ندارند.
۵. ر، ل: این واژه ندارند.
۶. ت: این واژه ندارد؛ مدار ۳۲/۲: جنسی از جوی
 بی پوست و آن را جوی برهنه نیز گویند و عرب سلیب
 خوانند، و جنسی از جو، ولی صاحب مدار اشتباه شده
 که جو ترل را به معنی چوب برهنه آورده است اگرچه
 آنند ۱۳۷۴/۲: جو برهنه آورده به معنی نوعی از جو
 که پوست ندارد.

چاش^۱: تودة غلّه پاک^۲ کرده در خرمن، و قیل با
 جیم فارسي نیز.
 جمّاش^۳: جیم^۴ مفتوح و میم مشدّد، فریبنده و
 شوخ و مست و دلیر^۵ و جادوگر نیز.
 جوارش^۶: گوارش که اطبّا از عود و شکر سازند،
 و آن گوارنده بود، و معاشران در وقت شراب
 نقل بخورند.

-
۱. مدار ۴۳/۲: همان چالش یعنی رفتار با ناز، و انبار غلّه پاک کرده، چاش هم همین معنی دارد؛ برهان ۵۵۳/۲: به عربی صبره خوانند، به معنی تخم کتان نیز که لفظ یونانی و رومی است؛ شرفنامه ۳۴۷/۱: انبار غلّه پاک کرده در خرمن که آن را راش نیز گویند؛ زفان (ن) ۱۲۲/۱؛ جعفری ۱۵۱؛ مؤید ۲۹۱/۱؛ آنند ۱۲۸۹/۲؛ سراج ۷۲۱/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۶/۱.
 ۲. ت: «پاک کرده در خرمن» ندارد.
 ۳. برهان ۵۸۵/۲: شوخ و شوخی و فریبندگی و مست و مستی، درشتی و عربده و آرایش‌کننده و غیره؛ مدار ۲۵/۲: آنکه درو بازی بسیار بود، و نیز به معنی مست و دلیر و شوخ و جادو؛ زفان (ن) ۱۲۲/۱؛ جادو و مست؛ شرفنامه ۳۴۷/۱.
 ۴. ر، ل: «جیم مفتوح و میم مشدّد» ندارد.
 ۵. ر، ل: «دلیر و جادوگر نیز» ندارد.
 ۶. ر، ل: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱۲۴۸/۱: نوعی حلوا، ترکیبی است که به جهت هضم طعام خورند، معجونی مفرّح و مقوّی و محلّل و مصلّح اغذیه؛ آنند ۱۳۷۱/۲: دواي مرکّب که خوشمزه و هاضم باشد به خلاف معجون که در آن خوش بودن مزه قید نیست؛ در کتب طبّیه جوارش با نون نیز آمده.

جوترش^۱: چوبي است كه پوست ندارد، چوب برهنه
نيز گويند، سپيد و سرخ باشد، به تازي سلت
خوانند^۲.

باب^۳ جيم تازي و فصل ط

جفت بلوط^۴: پوست بلوط.

باب^۵ جيم تازي و فصل ع

جزع^۶: با جيم مفتوح و زاي ساكن، مهره اي است
كه او را چراغ يماني گويند، و او را
به چشم شاهدان نيز تشبيه كنند، به كسر جيم

۱. مدار ۳۲/۲.

۲. ت: گويند.

۳. ر، ل: اين باب ندارد.

۴. برهان ۵۷۷/۲: پوست بيرون بلوط چه جفت به عربي
پوست است، سرد و خشك است، در قابضات داخل سازند؛
آند ۱۳۴۱/۲.

۵. ر: اين باب ندارد.

۶. آند ۱۳۳۱/۲: مهرة سليمانى كه سفيد و سياه باشد،
و گاهي از لفظ جزع چشم مراد دارند به اعتبار
سياهي و سفيدى، اگر آن را در انگشترى كرده
بپوشند مورت اندوه و خوابهاي پريشان بيمناك و
باعث مخاصمت با مردمان است، و اگر بر آن موي زني
كه زادن برو دشوار گردد پيچند در ساعت بزايده، و
بر پهنا بریدن مسافت وادي و زمين را، و به كسر خم
وادي و ميان آن و منتهاي آن و خانه زنبور كه شهد
دروي نهند؛ مدار ۱۷/۲: مهرة يمانى كه چشم شاهد
و تيغ را به او تشبيه كنند، به كسر نيز، و شتر
چهارساله كه به پنجم درآيد، و ترد؛ شرفنامه
۳۴۷/۱: مهره اي است يمانى منسوب به چشم شاهدان.

نیز و به‌فحتین زاري کردن، و به‌کسر جیم
کِشت و اندکی از مال.

باب جیم تازی و فصل غین معجمه

جغ^۱: بدانچه درو زر و نقره خالص کنند، و
بوته نیز گویند، و به‌فتح آن چوبی که بر
گردن ستوران جفتی و گردنی نهند و بندند
یعنی یوغ گویند و هندوی «جووه» گویند.

باب جیم تازی و فصل ف

جاف^۲: گناه و قحبه، زن بدکاره که به‌یک شوهر^۳
قناعت و آرام نگیرد، و زود زود از یکی
به‌دیگری شود به‌بدکاری، و جاف جاف^۴ نیز

۱. برهان ۵۷۵/۲: به‌ضمّ اوّل چوبی که در گردن گاو
قلبه‌کش و زراعت‌کننده نهند، و به‌فتح اوّل چوبی باشد
سیاه به‌رنگ آبنود که از آن چیزها سازند و
تراشند، و چوبی که دوغ را بدان زنند تا مسکه
برآید؛ زفان (ن) ۱۲۲/۱: چوبی که بر گردن ستور
جفتی و گردنه‌کش بندند یعنی یوغ؛ شرفنامه ۳۴۷/۱:
چوبی که در گردن گاو جفتی‌کش بود؛ آنند ۱۳۳۹/۲:
چرخه که زنان بدان پنبه ریسند؛ مدار ۱۹/۲: همان
جغ ۵۵/۲: جهانگیری ۱۴۲۴/۲: مؤید ۲۹۳/۱: سراج
۷۴۰/۱.

۲. برهان ۵۵۴/۲: زنی که بر یک شوهر آرام نگیرد و
هرروز شوهری خواهد؛ شرفنامه ۳۲۸/۱: زن بدکاره و
جاف جاف به‌تکرار نیز استعمال کرده‌اند؛ جعفری ۱۶۴:
و جف جاف فاحشته باشد، خشنی، روسپی، لوند؛ مدار
۲/۲: زفان (ن) ۱۲۲/۱.

۳. ت: شوی.

۴. ر: «جاف دوّم» ندارد.

گویند، و جاف به تازی خشک ضد^۱ تر را^۲ گویند.
 جاف جاف^۳ : زن قحبه و پلید و بدفعل و بازارنشین^۴.
 جاماسف^۵ : نام حکیمی است که وزیر گشتاسپ بود^۶، و او را جاماسپ نیز گویند.
 جزاف^۷ : به ضمّ، گزاف.

۱. ت: «ضد تر» ندارد.

۲. ل: «را گویند» ندارد.

۳. سراج ۷۲۱/۱: در سامانی است که جاف جاف مغیر جاپ جاپ است که لغتی است در جابه جابه بای موحده بدل بای عجمی چون آن زن هرچند روز از جایی به جایی رود جابه جا گویند؛ مؤلف سراج گوید بر این تقدیر میبایست که فای اول متحرک بود و حال آنکه به سکون است؛ وفایی ۷۲: قحبه را گویند؛ برهان ۵۵۴: زن فاحشه و قحبه؛ زفان (ن) ۱۲۲/۱؛ فرد

جلف^۱: جیم مکسور، سخره و بی‌باک و سفیه^۲ و
تهی از هنر و تهی.

باب جیم تازی و فصل ق

جاثلیق^۳: آتش و آدمی چاپلود و دبیر و
منجنیق و حکیم^۴ ترسایان و صاحب^۵ مذهبشان.
مذهبشان.

جانق^۶: کاسه، ترکی است.

جرموق^۱: به‌ضم^۲، خندان^۳.

۱. مدار ۲۳/۲: کمینه و عقل تهی، مرد جافی و ختم تهی،
و بُز که نه سر داشته و نه پا؛ برهان ۵۸۲/۲: خودسر
و سفیه و بی‌باک؛ شرفنامه ۳۲۸/۱: سخره و بی‌باک و
سفیه و تهی؛ آنند ۱۳۵۱/۲.

۲. ت، ر: «سفیه» ندارند.

۳. ت: جاثیق؛ آنند ۱۲۸۵/۲: رئیس ترسایان در بلاد اسلام
و او زیر دست به‌طریق انطاکیا است و بعد از جاثلیق
مطران و بعد از آن اسقف و بعد از آن قسیس و بعد
از آن شمال؛ جهانگیری ۶۲۹/۳: نام طبیب حاذق، در
قامود نیز به‌معنی عالم و عابد ترسایان، و به‌فرقه‌ای
مسیحیان که پاپ را پیشوای دین خود دانند؛ مدار
۱/۲: عالم و زاهد ترسایان و حکیم، و منجنیق و
برگستوان نیز؛ برهان ۵۵۲/۲: عالم و عابد ترسایان
مذهب Catholic؛ شرفنامه ۳۲۸/۱: عالم و عابد و حاکم
ترسایان.

۴. ت: حاکم.

۵. ت: «صاحب مذهبشان» ندارد.

۶. شرفنامه ۳۲۸/۱، در فرهنگ ترکی جاناق به‌معنی کاسه
آمده است؛ برهان ۵۶۰/۲: گویند ترکی است؛ مدار
۶/۲.

جلاهِق⁴: به‌ضمّ و هاي⁵ مکسور، گروه‌ها، گروهه⁶ و عنکبوت⁷.
 جناق⁸: به‌ضمّ⁹، همان¹⁰ چناغ.
 جوالق¹¹: جیم مفتوح، معرّب از جوال است یعنی پوشش قلندران.
 جوزق¹²: به‌فتح، بار پنبه.

-
1. آنند ۱۳۲۷/۲: نوعی از کفش که بالای موزه پوشند و به‌فارسی خرکش گویند مدار ۱۵/۲: سرموزه و پایتابه.
 2. ت: «به‌ضمّ» ندارد.
 3. ت: چندان.
 4. آنند ۱۳۴۸/۲: غلولة ريسمان بر دوک پیچیده و جولاهه و غلوله که می‌اندازند؛ و صاحبِ صراح گوید کمان گروهه باشد؛ فرهنگ فارسی ۱۲۳۶/۱ کمان گروهه، مهره و غلولة گلی که با کمان گروهه پرتاب کرده.
 5. ت، ر: «هاي مکسور» ندارند.
 6. ت، ر: گروهه.
 7. ت: «عنکبوت» ندارد.
 8. برهان ۵۹۰/۲ به‌عربی یون گویند، و تسمه رکاب، و نوعی از اسباب زایدۀ زین که برای زینت نقّاشی کنند؛ مدار ۲۹/۲: آنچه فرود دامن زمین بود، هند زناک گویند، و به‌معنی غاشیه؛ شرفنامه ۳۲۸/۱: همان چناغ که آنچه فرود دامن زین بود آرایش را؛ جعفری ۱۶۵: معروف است.
 9. ت: «به‌ضمّ» ندارد.
 10. ر، ل: «همان» ندارند.
 11. مدار ۳۲/۲: برهان ۲/۲

جوسق^۱: بر وزن زورق^۲، کوشک و بُرج، لفظ^۳ ترکی
 ترکی است.
 جوق^۴: به‌فتح^۵ به‌وزن فوق، یکجا^۶ شده و
 انبوهی، لفظ ترکی است.
 جولق^۷: شکر^۸، ترکی است.

باب جیم تازی و فصل کاف تازی

جامه غوک^۱: واو فارسی، آن گیاه که در آب
 روید و دریای شناور بپیچد، هندوی آن را
 «سوال^۲» گویند^۳.

۱. مدار ۳۵/۲: به‌معنی کوشک سرخ معرّب جوسه، جواسق
 جمع آن؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۳: کوشک، قصر، کاخ و
 کنایه از برج فلکی؛ برهان ۲/۵۹۹: کوشک و کنایه
 از دوازده بروج فلکی نیز؛ آنند ۲/۱۳۷۸.
۲. ت: روزن.
۳. ر، ل: «لفظ ترکی است» ندارند.
۴. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۵: گروه، دسته انسان و حیوان،
 گروهی از سوار و پیاده، فوج، بسیار، کثیر؛
 شرفنامه ۱/۳۲۸: همان جوخ یعنی گروهی سوار و
 پیاده، به‌تألیف فوج خوانند؛ مدار ۲/۳۶: گروه و
 فوج، مطلق جماعت از جن و انس، و گروه مرغان؛
 آنند ۲/۱۳۸۱.
۵. ر، ل: «به‌فتح» ندارند.
۶. ت: انبوه یکجا شدن.
۷. سراج ۱/۷۶۴: جولخ نوعی از باب پشمین که خرجین از
 آن سازند، و پوشاک درویشان و قلندران را ازین
 جهت جولخی گویند، و جولق معرّب آن؛ مدار ۲/۳۹:
 شکر (ترکی است)؛ شرفنامه ۱/۳۴۹: چولق شک؛ برهان
 ۲/۶۰۱: بافته پشینه؛ رشیدی ۵۴۸: جهانگیری
 ۲/۱۹۶۲؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۵: آنند ۲/۱۳۸۲.
۸. ت: سنگ.

جدانک⁴: بهضمّ جیم مع دال، نام بازی که کوزه گردانک گویند، دو کوزه یک بر سر نی بگردانند و دوّم بر شیشه⁵، و در فرهنگنامه‌ای است جدانک سرگین غلطانک که عربی جعل⁶ خوانند، هندوی «بهوند⁷» و گبرو⁸ را گویند، جلانک⁹ جیم مع لام نیز. جملک¹⁰: دوک ابریشم و کفچه دیگ. جوزملک¹: کشتن، ترکی است.

1. آنند ۱۲۹۶/۲: سبزی باشد شبیه به ابریشم که بر روی آب و جوی و حوض بهم رسد و آن را به عربی طحلب و به هند «کائی» خوانند؛ برهان ۵۵۸/۲: چیزی سبز شبیه به ابریشم که در روی آب بهم رسد، و جوی آب و شمر و غدیر نیز گویند؛ جعفری ۱۶۵: گو آبی است که در جوی خشکی مانده باشد و گیاه سبز در آن روییده؛ شرفنامه ۳۲۸/۱: آن را چغز واره و سرنند نیز نامند و هندش «سوال» گویند؛ سراج ۷۲۵/۱: سبزی که بر آب ایستاده بهم رسد؛ مدار ۵/۲: عرب آن را طلع و هند کاهی گویند؛ رشیدی ۴۷۴: جهانگیری ۲۷۶/۱.
2. ر: سینوال.
3. ر: «گویند» ندارد.
4. جعفری ۱۶۵: بازی است که آن را کوزه گردان گویند؛ آنند ۱۳۱۴/۲: به معنی جدار که بازی کوزه گردان باشد؛ زفان (ن) ۱۲۳/۱: جلانک؛ شرفنامه ۳۲۸/۱: مؤید ۲۹۵/۱: قوال ۲۷۷.
5. ل: سینه.
6. Black Beetle.
7. Adung Beetle.
8. ت: «گبرو» ندارد (شاید این واژه گوبر باشد به همین معنی).
9. ر، ل: «جلانک جیم مع لام نیز» ندارد.
10. در هیچیک فرهنگ زیر نظر مصحح بود، دریافت نشد.

جوسک^۲: جیم مضموم^۳ و سین مهمله، گو یک
گریبان یعنی ماده جوزگره، بهفتح^۴ جیم
نیز.

جوشک^۵: بهضمّ جیم، کوزه بانول که عربی بلبله
خوانند، بهفتح^۶ جیم نیز.
جوک: بینداز، ترکی است.

باب جیم تازی و فصل کاف فارسی (گ)

جنگ^۷: بهکسر، آواز تنکۀ زر و نقره^۱ و مستعمل
بهتکرار است یعنی جنگ جنگ هردو کاف فارسی
نیز، و کشتی^۲ بزرگ و جهاز.

-
۱. مدار ۳۴/۲.
 ۲. مدرا ۶۸/۲؛ جعفري ۱۶۶ گوي گریبان، انگله،
جوزگره؛ شرفنامه ۳۲۸/۱: کویک گریبان که انگل و
اخکوزنه و انگله و بندیمه نیز گویند؛ برهان
۵۹۹/۲: تکمه؛ زبان (ن) ۱۲۲/۱؛ قوالد ۲۲۷؛ جهانگیری
۱۹۶۰/۲؛ سراج ۷۶۲/۱؛ رشیدی ۵۵۲.
 ۳. ر، ل: «جیم مضموم» ندارد.
 ۴. ت: «بهفتح جیم نیز» ندارد.
 ۵. شرفنامه ۳۲۸/۱: کوزه بانول که تازیش بلبله
خوانند؛ مؤید ۱۸۲/۱؛ قوالد ۲۰۱؛ برهان ۶۰۰/۲؛
زبان (ن) ۱۲۲؛ مدار ۶۸/۲ A jug with a spout at the side of the
head.
 ۶. ر، ل: «بهفتح جیم نیز» ندارد.
 ۷. برهان ۵۹۲/۲: بهفتح جدال؛ بهضمّ شتری که هنوز
بهزیر بار نکشیده باشند، کشتی و جهاز بزرگ، بیاض
بزرگ، و نوعی از قمار؛ مدار ۳۱/۲: کشتی بزرگ و
جهاز، و بیاضی که کثیرالاشعار باشد؛ معیار ۲۷۰؛
سراج ۷۵۶/۱؛ رشیدی ۵۴۲؛ آنند ۱۳۶۸/۲؛ فرهنگ فارسی

جوسنگ^۳: به‌فتح^۴ و کافِ فارسي، چيزي^۵ به‌مقدار
جو در وزن.

جيزجنگ^۶: هردو جيم و کافِ فارسي جيم اوّل
مکسور و دوّم^۷ مفتوح، آن آلت چرمين که زمان

-
- ۱/۱۲۴۶: ولي در هيچک فرهنگ که زير نظر مصحّ
است؛ اين واژه به‌کسر به اين معني دريافت نشد.
1. ت: «نقره و مستعمل... فارسي نيز» ندارد.
2. ر، ل: «کشتي بزرگ و جهاز» ندارد.
3. رشيدى ۵۴۹: کنکچي را نيز گفته اما اين متعارف
هندوستان است، و اگر باشد مجاز خواهد بود (در هند
کنکي گويند)؛ آنند ۱۳۷۹/۲: جو مقدار و همچند جو
در کوچکي و وزن؛ مدار ۳۵/۲: جو و مانند جو؛ سراج
۱/۷۶۲: برهان ۲/۵۹۹: فرهنگ فارسي ۱/۱۲۵۳.
4. ت: «به‌فتح» ندارد.
5. ت: «چيزي به‌مقدار جو» ندارد.
6. سراج ۱/۷۶۹: تحقيق آن است که مرکّب است از جير
به‌معني زير و چنگ به‌کسر جيم فارسي به‌معني منقار
زيرين که کنايه از آلت تناسل است چون شباهت تمام
به آن دارد بدین نام موسم شد؛ آنند ۱۳۹۲/۲: جيزخنځ
به وزن تيز جنگ، چرمينه زنان بدکاره که به‌ترکيب
آلت تناسل سازند و بر کمر بندند و با يکديگر
مقاربت کنند، به‌تبدیل خانه جيم نيز؛ جعفري ۱۶۵:
چرمينه که به‌کار زمان نابکار آيد، و جير جنگ
با راي مهمله نيز، و نيز نوعي از آن را که در
کاشان مي‌ساخته‌اند کير کاشي مي‌ناميدند؛ شرفنامه
۱/۳۲۹: آن آلت چيرمين که زنان شوخ هنگام فراهم
آمدن بکار بندند، و آن زنان را به‌تازي سعتري
خوانند؛ برهان ۲/۶۰۵: چرمينه يعني چيزي مانند
آلت تناسل که از چرم ساخته باشند؛ مدار ۲/۷۴.
7. ت، ر: «دوّم مفتوح» ندارد.

شوځ چون با زنان ديگر فراهم آيند آن را
به کاربرند به جاي ذکر.
جي سنگ¹: به فتح و كاف فارسي و سين² مکسور،
نام راي گجرات در³ هند، اول بادشاهي کرد،
کرد، هندوي نام⁴ او «جے سنگھ» گویند.

باب جيم تازي و فصل ل

جال⁵: دام که به تازي فتح نامند.
جدول⁶: به فتح، جوي آب، جوي⁷ خورد و کاریز.
جُعَل¹: جيم مضموم و عين مفتوح، سرگین غلطانک
که² هندوي «گوبر» گویند.

1. شرفنامه 1/

جلال³: زنان نقيبان و نوبت زنان، بيت:
 جلاجل زنان گفت که شه تا جور باد
 جلاجل و جلاجل⁵: كلاهما بهفتح معروف، و¹
 دایره‌هاي خورد و زنگ که نقيبان در کمر
 بندند.

-
1. فرهنگ فارسي ۱/۱۲۳۱: حشره‌اي از تیره قلاب بالان که بیشتر در کويرها و صحاري گرم مي‌زید، بدنش سیاه رنگ و جز وقاب بالان درشت است و بزرگیش از سوسکه‌هاي خانگی کمی بیشتر است، این حشره علاقه زیادی به سرگین شترد ارد، سرگین غلطان، گوگال، گشتک؛ آنند ۱۳۳۸/۲: جیم اول و فتح ثانی جانوري است سیاه‌پردار مشابه زنبور که در سرگین و نبات پیدا می‌شود و از بوی خوش متأذی شود چنانکه بمیرد، و به‌هندش گبرو گویند، و مرد سیاه و بدشکل و لجوج؛ شرفنامه ۳۲۹/۱: خبز دوک؛ مدار ۱۸/۲.
 2. ر، ل: «هندوي گوبر گویند» ندارد.
 3. آنند ۱۳۴۶/۲: برای جلاجل آورده که جلاجل بر وزن قوافل چیزی است قرص شکل که از روی سازند و مطربان آن را در دایره‌هاي خود تعبیه نمایند و گاه جدا از دایره استعمال سازند، و در وسط آن حباب طوري کنند، و آن را به‌زبان هند «جهانجه» و گاه تال نامند، و مراد از زنگه‌اي هم باشد که پیکان در کمر بندند، و رسم است که از بن طایفه گاه‌گاه چندی مجتمع شده به‌جهت استعمال بر یکجا بجهند یا به‌حرکت دوري بدون و در آن حالت زنگ اینها صدا می‌کند و اینها رباعیات و افراد موافق حوصله خویش باهم بخوانند پس بیت مذکور در متن تحفه از خواجه نظامی اشارت به همین معنی باشد.
 4. این بیت نظامی است.

5. مدار ۲۲/۲: آواز دراي و زنگوله که هند آن را «گهنگهرو» گویند، روئین و برنج مدور سازند و درکنار

جليل²: جيم مضموم و لام مفتوح، جلّ اسپ³ و پيل، و پرده جامگي⁴.
 جمال⁵: به فتح، خوبي و همان جمال لوک⁶.
 جنگل⁷: کاف⁸ فارسي مفتوح و جيم نیز، درختان انبوه و خار⁹ ناک و دشت، جيم¹⁰ عربي اصح.

-
- د ف و دایره وصل می‌کنند؛ برهان ۵۸۱/۲: چیزی باشد مانند سینه‌بندِ اسپ که در آن زنگ‌ها و جره‌ها نصب کنند و بر سینه اسپ بندند؛ شرفنامه ۳۲۹/۱: جلاجل و جلجل هردو معروف؛ آنند ۱۳۴۶/۲.
1. ر، ل: «و دایره... دشمن تباه، ندارند.
 2. سراج ۷۴۹/۱: و تحقیق آن است که این تصغیر جلّ است، به مجاز هر پرده و چادر را می‌گفته‌اند؛ مدار ۲۵/۲: جل اسپ و پیل، و پرده جامگي، و به فتح بزرگتر و نام خدای تعالی؛ برهان ۵۸۳/۲: پرده و چادر و کجاوه پوش و جل اسپ؛ جعفري ۱۶۶: کمیت اسپ و پرده؛ رشیدی ۵۳۲: جهانگیری ۱۶۰۶/۲: فرهنگ فارسي ۱۲۳۹/۱.
 3. ل: اربي.
 4. ت: «جامگي» ندارد.
 5. شرفنامه ۳۳۰/۱: خوبی‌ها و نیز همان جمال لوک یعنی نام مردی قاطع طرایق، خوبصورت و نیکو سیرت گردیدن و زیبا بودن؛ فرهنگ فارسي ۱۲۴۰/۱: شتربان، ساروان، ساربان نیز؛ آنند ۱۳۵۷/۲.
 6. ل: لون.
 7. فرهنگ فارسي ۱۲۴۸/۱: زمین وسیعی که از درخت‌های انبوه و بسیار پوشیده باشد، در جنگل معمولاً درختان کوچک و بزرگ و تنومند بطور نامنظم و همچنین علف‌های خودرو فراوان‌اند؛ آنند ۱۳۶۸/۲.
 8. ت: جيم و کاف هردو فارسي مفتوح.
 9. ت: خاردار.
 10. ر، ل: «جيم عربي اصح» ندارد.

جوال¹: به‌ضمّ، نوعی از پوشش درویشان درشت و تنگی که زشتی سازند، درو غله و قماش و امثال آن بپندازند و بر ستور² بندند و خربار کنند، و³ از جابه‌جای برند، هندوی «کون⁴» گویند، به‌فتح⁵ جیم نیز گویند. جودل⁶: قبض، ترکی است. جیپال⁷: به‌فتح و بای فارسی، نام پادشاه لاهور و چین و هند که سیصد پیل و سی هزار

1. شرفنامه ۳۳۰/۱: تنگی که درو قماش و غله و جز آن اندازند و بر ستور بار کنند، و آن را تنگ نیز گویند، هندش گون (کیسه) خوانند، جوال معرب جوال، نوعی از پارچه درشت و کلفت که درویشان پوشند؛ آنند ۱۳۷۲/۲: ظرفی باشد از پشم که چیزها در آن کنند و بار نمایند، و آن معروف است، و دلق نوعی از پارچه درشت که درویشان پوشند، و بعضی جوال را بدن و جسم گویند؛ سراج ۷۵۸/۱؛ زفان (ن) ۱۲۳/۱؛ مدار ۳۲/۲؛ برهان ۵۹۵/۲؛ رشیدی ۵۴۹.

2. ت: دستور.

3. ت: «و از جا... کون گویند» ندارد.

4. ت: «هندوی کون گویند» ندارد.

5. ر، ل: «به‌فتح جیم نیز گویند» ندارد.

6. مدار ۳۳/۲.

7. ر: جپال ولی درست جیپال است؛ شرفنامه ۳۳۰/۱: نام پادشاه لاهور که سیصد زنجیر پیل و سی‌هزار سوار داشت، دُهل شاهی که هندوانش سنکه‌ناد گویند و ضع اوست، آخر الامر سلطان محمود سبکتگین زنده دستگیر ساخته؛ فرهنگ فارسی ۴۳۶/۵: جیپال/جیپال پادشاه کابل پسر بهیم، در فرهنگها و تواریخ جیپال را از القاب رؤسای هند دانسته‌اند، مانند قیل در عرب و به‌طریق در روم. (ماللهند بیرونی ۲۰۷-۸)؛ جعفری

سوار داشت، «سَنَكْهَبا^۱» و دُهل وضع اوست،
به سلطان محمود سبکتگین دستگیر شده بود.

باب جیم تازی و فصل م

جاگرم^۲: قرار^۳.

جام^۴: پیاله، و نام پسرِ مهتر نوح علیه السّلام
که از طوفان مانده بود، و نام مقامی و
شهری و شعر و شیشه و جامه، و در صراح حام

۱۵۵: پادشاه هند هرکه باشد، اسم راجه هند جیپال
بود؛ مدار ۳۹/۲: نام پادشاه لاهور و چین و هند؛
غیاث ۲۷۵؛ آنند ۱۳۹۱/۲.

۱. ل: سنکه و ناد.

۲. آنند ۱۲۸۹/۲: جاگرم کردن به معنی دو چیز است، اوّل
کنایه از جای قرارگرفتن، دوّم کنایه از مراقبه
رفتن بود مدار ۲/۲: کنایه از جای قرارگرفتن، و
دوّم کنایه از مراقبه رفتن، ۵۴.

۳. ت: فیروز.

۴. شرفنامه ۳۳۰/۱: نام پسر نوح علیه السّلام که بعد
طوفان زنده بود، آن را چام و جامه و چامه هم
گویند؛ در لغتنامه هست که ظاهراً مصحف حام است؛
شرفنامه حام را ندارد، و جام تربت نام یکی از
بخشهای هفتگونه شهرستان مشهد و نیز شهر کوچک
تربت زنده پیل، احمدجام از آنجا است و دیگر
مزارات متبرکه آنجا بسیار است؛ جعفری ۱۶۶:
خانه ای است که شیشه بندی کرده باشند، تاب خانه هم
می گویند، و اسم مولّد عبدالرحمن جامی است؛
مدار ۳/۲: برهان ۵۵۵/۲: وفای ۷۲: زفان (ن)
۱۲۳/۱: قوالد

به‌جای جیم حای حطّی نام پسر¹ نوح
 علیه‌السلام مسطور است.²
 جزام³: بدر عروه.
 جم⁴: به‌فتح⁵، اگر لفظ جم با جام ذکر کنند
 جمشید شاه مراد بود، و اگر به‌انگبین ذکر
 کنند و یا باد و تخت⁶ بر آن ذکر آرند
 سلیمای علیه‌السلام مراد باشد، و اگر خالی
 از هردو بود بادشاه هرکدام را مراد دارند
 روا بود، و ممدوح خود را نیز⁷، قطعه برای
 برای بندگی خواجه قدّسره، آرند:
 ا صفا جم رتبتا حاتم
 نعل خنکت زهره را باره
 کرد سم مرکبت چون بر
 ماه با صد مهر سازد
 یاد معلوم ضمیر انورت

-
1. ل: «پسر نوح... مسطور است» ندارد.
 2. ر، ل: نبشته.
 3. مدار ۱۶/۲.
 4. جعفری ۱۶۶: اگر با خاتم و آصف و دیوبند شود مراد حضرت سلیمان علیه‌السلام، و اگر با جام ذکر نمایند جمشید جم بود؛ شرفنامه ۳۳۲/۱: به‌فتح اگر با خاتم و نگین و بلقیس و ماهی و امثال آن مذکور و شراب مرقوم باشد جمشید معین بود؛ جهانگیری ۱۶۸۲/۲: وفایی ۷۲: زفان (ن) ۱۲۳۱/۱؛ مدار ۲۵/۲؛ برهان ۵۸۴/۲.
 5. ت: «به‌فتح» ندارد.
 6. ر: «تخت بر آن» ندارد.
 7. ر: «نیز» ندارد.

كهترين تلميزد عقل كل
 بار گيرم لا غراست و
 خواهم از اصطبل گردون
 باش باقي تا بود بر
 هر شبي جل مرصع هر سحر
 چمچ¹: هردو² جيم مضموم، كفش جامگي كه
 درويشان سازند، جيم فارسي نيز.
 جهرم³: بهكسر، نام شهري، جيم فارسي نيز.
 جيم¹: بهكسر، شتر مست، و زلف خم زده و پيچ
 زلف بر عارض افكنده.

1. جعفري ۱۶۶: گيوه بود، و به هردو جيم فارسي خرام و رفتار و سم اسب و استر و خر و گاو بود؛ برهان ۵۸۵/۲: پا افزاري است زير آن از لته و بالاي آن از ريسمان باشد؛ شرفنامه ۳۳۲/۱: كفش جامگي كه آن را گيوه نيز گويند؛ زفان ۱۳۶: چمچ و چمجه نيز به همين معني؛ جهانگيري ۱۶۸۸/۲: چمچ؛ مدار ۲۵/۲: قوال ۱۵۶.

2. ت: پوشند.

3. ت: «جهرم» ندارد؛ آنند ۱۳۸۸/۲: شهري است به پارل و از شهرهاي قديم پيش از اردشير بابكان معمور بوده، مهرک نام حاکم آنجا را كه به اردشير مخالفت کرده اردشير كشته، و در جهرم از حصير بساط بافند كه ممتاز است، و آن را به عربيه جهرميه گويند، و جهرم و پسا و داراب گرد پيش از شيراز آبادان بوده اند، و در سال بيستم هجري سپاه اسلام اين بلاد را متصرف شدند، و در سال سي اهالي شهر استخر را قتل كردند و استخر ويران شد، در شاهنامه درباره شاه جهرم آمده است:

به جهرم چو نزديك نهان شد ازو

شرفنامه ۳۵۴/۱: بهكسر نام شهري؛ مدار ۳۸/۲.

باب جیم تازی و فصل ن

جان^۲: روح و عربی^۳ پری به تشدید نون، از خورد، و مار خر.
جانان^۴: معشوق و یار^۵ عزیز همچو جان، و محبوب^۶ و مطلوب.
جاودان و جاویدان^۷: کلاهما^۸، همیشگی که پایان ندارد.

-
۱. مدار ۴۰/۲.
 ۲. آنند ۱۲۹۸/۲: روح حیوانی چنانکه روان نفس ناطقه است، و این معتقد ابن سینا است، و بعضی گفته اند که جان مانند خورشید که هرجا بتابد و رویای صالح را روان مطالعه کند؛ سراج ۷۲۵/۱: ابن سینا در معراجیه گفته که جان روح حیوانی و روان نفس ناطقه است؛ برهان ۵۵۸/۲: روح حیوانی، پدر پریان همچنانکه آدم پدر انسان؛ رشیدی ۴۷۴: مدار ۵/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۹/۱.
 ۳. ت، ر: «عربی پری... و مار خر» ندارد؛ ر، ل: این واژه به این معنی نیامده.
 ۴. آنند ۱۲۹۸/۲: کنایه از این جانان است که جان ازوست یا او جان من است؛ برهان ۵۵۹/۲: کنایه از معشوق و مطلوب، جانانه نیز؛ جعفری ۱۶۶: معروف است.
 ۵. ر، ل: «یار عزیز همچو جان» ندارد.
 ۶. ت، ر: «محبوب و مطلوب» ندارد.
 ۷. جعفری ۱۶۶: همیشه و دایم؛ وفایی ۷۲: همیشه ابدی باشد؛ شرفنامه ۳۳۲/۱: آن جهان و همیشگی، جاوید، جاودان مخفف جاویدان، جاودانه؛ برهان ۵۶۱/۲: همیشه، دایم و آن جهان؛ رشیدی ۴۷۵: جهانگیری /۱

جاویزن^۱: گاویزن^۲.
 جبان^۳: به‌فتح، بددل و نامرد.
 جلبان^۴: نام ماش سبز که هندوی «مونگ»^۵ گویند.
 جستن^۶: به‌فتح جهیدن و جهانیدن، و رها شدن و کردن، و به‌ضم طلبیدن و طلبیده شدن و طلب کردن و تفحص^۷ کردن، و به‌کسر جست زدن و کام فراخ به‌قصد بیشتر نهادن.
 جعفران: جعفر صادق صحابه رسول علیه السلام و جعفر برمک بادشاهی غایت سخی و مکرم.
 جفن^۸: پلک.

-
1. آنند ۱۳۰۳/۲: یعنی گاویزن چیزی است که میان زهرة گاو باشد، هندش روهین گویند؛ مدار ۸/۲: A stone found in the gall bladder of anox.
 2. ر، ل: کیا ویزان.
 3. مدار ۸/۲: ترسنده و احمق و نامرد؛ فرهنگ فارسی ۱۲۱۴/۱: ترسو، کم‌دل، بی‌جرات؛ آنند ۱۳۰۶/۲: بددل.
 4. برهان ۵۸۱/۲: غله‌ای باشد شبیه به‌کرسنه و آن را دریزد و کرمان مانند باقلا پزند و با نمک خورند، و گاهی آرد هم کنند و از آن نان پزند، و تازه آن را نیز ناپخته (نیم پخته) خورند؛ مدار ۲۳/۲.
 5. ت، ر: مُنگ.
 6. شرفنامه ۳۳۳/۱: جهیدن و جهانیدن و رها شدن و کردن و به‌ضم طلبیدن؛ برهان ۵۷۱/۲: رها کردن، حیّز کردن، گریختن، طلب نمودن و یافتن؛ آنند ۱۳۳۳/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۲۹/۱: سراج ۷۳۸/۱.
 7. ت: «تفحص کردن» ندارد.
 8. آنند ۱۳۴۲/۲: نیام شمشیر، و بیخ انگور و شاخ‌های آن، یا نوعی از انگور است و درختی خوشبوی، و

جلنجبین^۱ : جیم^۲ مضموم و لام مفتوح، گل انگبین.

جلجلان^۳: هردو^۴ جیم عربی وزن^۵ بلبلان، گشنیز.
جتین^۶: به کسر جیم و تاي^۷ مشدد، انباچه مزین
را^۸ گویند، جدتین و جهتین^۹ نیز گویند.
جوزن^{۱۰}: به فتح^۱ وزن روزن، زخمه زن و مطرب و
ساحر^۲، شراره و آتش، بیت:

موضعی است به طایف: فرهنگ فارسی ۱/۱۲۳۳: پلک چشم،
غلاف شمشیر: مدار ۲/۲۰: پلک چشم.

۱. مدار ۲/۲۴: معرب گل انگبین.
۲. ر، ل: «جیم مضموم و لام مفتوح» ندارد.
۳. مدار ۲/۲۳: و گشنیز خشک و کنجد و میان دل؛
شرفنامه ۱/۳۳۳: سراج ۱/۷۴۷: برهان ۲/۵۸۷؛
رشیدی ۵۳۱: جهانگیری ۲/۱۴۰۴: فرهنگ فارسی
۱/۱۲۳۷.

۴. ر، ل: «هر دو جیم عربی» ندارد.
۵. ت: «وزن بلبلان» ندارد.
۶. آنند ۲/۱۳۱۵: جدتین انباچه باشد که آن را منقش و
مزین کرده باشند؛ زفان (ن) ۱/۱۲۴: جیتین انباچه
مزین؛ دستور ۱۰۶: جدینین انباچه مزین؛ مؤید
۱/۳۰۰.

۷. ت: «تاي مشدد» ندارد.
۸. ت: «را گویند» ندارد.
۹. ت: «جهتین» ندارد.

۱۰. برهان ۲/۵۹۸: نوعی از ساحران باشند در هندوستان
که دانه گندم و جو را به زعفران زرد کنند و
افسونی بر آن خوانند، و کسی را خواهند که مسخر
خود سازند آن دانه ها بروی زدند، آفتی که در گندم
و جو افتد و آن زرد به سرخی مایل است، طایفه ای از
برهمنان که آتش می افروزند و روغن ستور در آن آتش

ز هندوستان آمده به هرجو که زد
جوزجان⁴: جیم مفتوح و رای موقوف، نام شهری
است.

جوسن⁵: با سین مهمله به وزن⁶ روزن، لازم⁷.
جوشن⁸: با⁹ شین معجمه به وزن¹ روغن، نوعی از
پوشش دلاوران² و مبارزان، و نام سلاحی
است³، و میوه از درخت جداکننده.

میریزند و چیزهای دیگر هم می‌افکنند، و آتش را
با دسته‌های جو که در خوشه است می‌زنند و دعا
می‌خوانند، و این را عبادتی می‌دانند که آن عبادت
را هوم می‌گویند؛ سراج ۷۶۱/۱: آفتی که در کشت
گندم و جو افتد؛ رشیدی ۵۵۱: جهانگیری ۱۹۶۰/۲؛
مدار ۳۴/۲؛ آنند ۱۳۷۸/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۵۲/۱.

۱. ت، ر: «به‌فتح» ندارد.
۲. ت، ر: «ساحر» ندارد.
۳. سکندرنامه نظامی ۱۰۱۴.
۴. شرفنامه ۳۳۳/۱: نام شهری، جوزجانان نیز از
شهرهای بلخ خراسان است. یحیی بن زید در اینجا
به قتل رسید، گروه کثیری از محدثان بدان
منسوب‌اند.
۵. ر: «جوسن» ندارد؛ شرفنامه ۳۳۳/۱: لازم.
۶. ت، ر: «به وزن روزن» ندارد.
۷. ر: لام.
۸. ر: «جوشن» ندارد؛ برهان ۶۰۰/۲: سلاحی غیر زره، چه
زه تمام از حلقه و جوشن حلقه و تنگه آهن باهم
باشد، کنایه از صورت مردم بدخوی و ترش روی. نصف
شب، سینه نیز؛ مدار ۳۵/۲: زره و سینه و قیل نان
تنک نیز؛ شرفنامه ۳۳۳/۱: جنسی از پوشش مبارزان؛
وفایی ۷۲: زفان (ن) ۱۲۴/۱؛ آنند ۱۳۷۸/۲.
۹. ت: «با شین معجمه» ندارد.

جوغن⁴: با جیم⁵ مفتوح، به وزن⁶ جوشن، سلاوة⁷ سنگین.
 جویان⁸: واو⁹ فارسی، لغت جوینده، و نام پهلوانی از مازندران.
 جهان¹⁰: این لفظ مرکب است از آن و این یعنی آن جهان عقبی و این جهان دنیا، و در روضه و ضمیر به کسر جیم صادر است، و به معنی¹¹ جهنده.

-
1. ر: «به وزن روغن نوعی از پوشش» ندارد.
 2. ت، ر: «دلاوران و مبارزان» ندارد.
 3. ت، ل: «است و میوه... جداکننده» ندارد.
 4. مدار ۳۶/۲؛ سراج ۷۶۳/۱: هاون سنگین؛ رشیدی ۵۵۲.
 5. ر، ل: «با جیم مفتوح» ندارد.
 6. ت: «وزن جوش» ندارد.
 7. صلا به سنگین که هند او را «گهزل» گویند.
 8. مدار ۳۷/۲؛ آنند ۱۳۸۵/۲: جوینده؛ فرهنگ فارسی ۱۲۵۶/۱: جستجوکننده، در حال جستجوکردن.
 9. ت: «واو فارسی» ندارد.
 10. شرفنامه ۳۳۳/۱: جهنده و در نظر امیر شهاب الدین کرمانی حکیم و شیخ واحدی به معنی روزگار به کسر درستتر است؛ برهان ۶۰۲/۲: به فتح عالم ظاهر و آنچه ما تحت فلک قمر است، و مال و اسباب دنیوی نیز؛ مدار ۳۸/۱: به کسر بددل، و به فتح عالم؛ آنند ۲/۲

جهانبان¹: بادشاهی که قیام جهان به عدل او بود.

جهن²: نام پسر افراسیاب شاه ترکان.

جیغان³: دنبِل، ترکی⁴ است.

جیقلقن، سبز گاو، ترکی است.

جین⁵: مگس، ترکی است.

گیلان⁶: جیم مکسور، سنجده گویند، و گویند⁷ که

که سنجد کردکانی بود، به جیم فارسی نیز، و

معرب گیلان⁸ که شهر مشهور است.

1. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۸: نگاهبان عالم، نگاهدارنده جهان، صفتی است برای پادشاهان بزرگ؛ آنند ۲/۱۳۸۶: در صفات پادشاهان مستعمل می‌شود.

2. سراج ۱/۷۶۷: برهان ۲/۶۰۴: جهانگیری ۲/۲۱۶۵: شرفنامه ۱/۳۳۴: مدار ۲/۳۸.

3. ت: چنعان؛ مدار ۲/۴۰: شرفنامه ۱/۳۳۴: دنبه.

4. ت: «ترکی است» ندارد.

5. آنند ۲/۱۳۹۳: صفات زشت را گویند و صوفیه تعبیر از آن به نفس کنند؛ شرفنامه ۱/۳۳۴: مگس به کسر؛ برهان ۲/۶۰۲: صفات زشت.

6. آنند ۲/۱۳۹۳: نام ملکی است و دهی است نزدیک بغداد، و آن را جبل نیز گویند، و قومی است به بحرین ترتیب داده کسری، و به فتح قبيله ای است از عبدالقیس، و روستایی است به یمن و سنگریزها که باد از جای به جای برد و خاک؛ مدار ۲/۴۰ نام شهری؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۶۱.

7. ر: «گویند که سنجد کردکانی بود» ندارد.

8. شرفنامه ۱/۳۳۴: نام شهری و نیز ولایتی که تقریبی گیلان است، و به معنی کنجدهم، و نام میوه ای مانند کنار که آن را سنجد و سنجد گیلان گویند، به تازی

جهانيان¹: اهل جهان و ساکنان جهان.
 جیبون²: سپش، ترکی است.
 جیحون³: ياي فارسي، نام⁴ رودی است از بلخ
 دوازده فرسنگ، آنانکه دریای هند چون را
 جیحون گویند، غلط است.

باب جیم تازی و فصل و

جادو⁵: ساحر و سحر⁶.
 جمهلو⁷: جیم مفتوح و میم ساکن، نوعی از غله
 که مشنگ و لنگ، و نوعی از بازی‌هاست.

- عَناب؛ فرهنگ فارسی ۱۷۵۵: گیلان: ناحیه‌ای در جنوب
 غربی بحر خزر مسکن قوم گیل.
 1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۳۸۷/۲: باشندگان
 جهان و عالمیان.
 2. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه ۳۳۴/۱: پشته.
 3. آنند ۱۳۹۱/۲: آبی است میان خراسان و ماوراءالنهر
 نزدیکی بلخ؛ فرهنگ فارسی ۱۲۶۰/۱: رود، رودخانه؛
 مدار ۳۹/۲.
 4. ت: «نام» ندارد.
 5. برهان ۵۵۳/۲: آنند ۱۲۸۶/۲: سراج ۷۲۰/۱: فرهنگ
 فارسی ۱۲۰۱/۱: زفان (ن) ۱۲۸/۱: رشیدی ۴۷۰: مؤید
 ۳۰۴/۱.
 6. ر: «سحر» ندارد.
 7. برهان ۵۸۸/۲: به‌هندوی کلاو گویند، و بعضی مشنگ را
 مشتگ خوانده و گفته‌اند جمهلو نوعی از بازی است؛
 مدار ۲۸/۲: نوعی از بازی که بچگان می‌بازند و کتک
 آلتی چوبین قلندران؛ جعفری ۱۶۷: نوعی است از غله؛
 شرفنامه ۳۳۴/۱: مشنگ که جنسی از غله است؛ مؤید
 ۳۰۰/۱: به‌جای لتک کتک؛ زفان (ن) ۱۲۴/۱: مشتک و
 لتک؛ سراج ۷۵۲/۱: دانه‌ای است مابین ماش و عدس؛

جوانو¹: بهضم ضد² پیر، نوجوان³ آغاز، و نام
مردی.

جو⁴: بهفتح، غله‌ای است که به‌تازی⁵ شعیر
گویند، و نود⁶ و ششم مرتبه از گوهر⁷ زر که
عربی آن را عیار گویند⁸، چنانچه در نقره
بسوه⁹ گویند¹⁰، و چون مکرر کنند و گویند
جو جو به‌معنی آن باشد که جزو جزو و ذره
ذره، و جو به‌جو نیز، و شراره آتش و زخمه
و رباب¹¹ و مزامیر دیگر¹²، خواجه نظامی در
سکندرنامه فرماید، بیت:

رشیدی ۵۳۷: و رجوع کنید مقالة پروفیسور نذیر احمد
در مجلة علوم اسلامیة، علیگڑه، دسامبر ۱۹۶۷ م، ۷۹؛
قوالد ۲۷۹؛ آنند ۱۳۶۲/۲.

1. مدار ۳۲/۲.
2. ت: «ضد پیر» ندارد.
3. ل: چون.
4. شرفنامه ۳۳۴/۱: غله معروف، و نود و ششم مرتبه از
گوهر زر که به‌تازیش عیار خوانند؛ برهان ۵۹۴/۲؛
زفان (ن) ۱۲۴/۱: غله‌ای است، به‌تازی سعیر گویند،
و عیار را نیز جو گویند.
5. ت: عرب؛ مدار ۳۲/۲.
6. ت: «نود» ندارد.
7. ر: کوهی.
8. ت: خوانند.
9. ت: بسوه.
10. ت: «گویند» ندارد.
11. ل: «رباب» ندارد.
12. ل: «دیگر خواجه نظامی... سوخته خرمنی» ندارد.

ز هندوستان آمده به هرجو که زد
جوجو و جو بجو²: پاره³ پاره و ذره ذره و جزو
جزو جزو.

باب جیم تازی و فصل ه

جاجرمینه⁴: چشمه‌ای است پُرآب، چون آفتاب
برآید یک قطره آب در آن نماند.
جاذبه⁵: جاذبه کشنده، و قوتی که غذا را از
ظاهر جسم به باطن جذب کند.
جامه¹: آوندي مانند کوزه که شراب دروي
نهند، و هرچیزی که نوشتند، هرچیزی را
چنانچه آب جامه مطهره و شیر جامه پستان.

1. سکندرنامه نظامی، ۱۰۱۴.

2. جعفري ۱۶۷: پاره پاره، شهري است از ملك خطا که
مشک و کافور و جامه‌های ابریشمین آنجا بهم رسد؛
مدار ۳۳/۲: جزو و ذره ذره، و نیز آتش؛ زفان (ن)
۱۲۴/۱: جو جو این و آن هم باشد؛ رشیدی ۵۴۹: اندک
اندک هم گویند؛ شرفنامه ۳۳۵/۱: برهان ۵۹۵/۲؛
سراج ۷۵۹/۱: جهانگیری ۱۹۵۸/۲.

3. ر، ل: «پاره پاره» ندارد.

4. برهان ۵۵۲/۲: چون آفتاب فرومی‌رود آب آن برمی‌آید
و چون آفتاب برمی‌آید آب آن فرومی‌رود؛ شرفنامه
۳۳۵/۱، ۳۳۷: چشمه‌ای است که بعد از طلوع آفتاب آب
در آن نماند؛ مدار ۱/۱: آنند ۱۲۸۵/۲.

5. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۱۲۸۷/۲: قوتی است که
در اعضا موجود است تا آنچه مناسب و مفید باشد
جذب کند و به معنی تأثیر و کشش محبت نیز مستعمل.

جانانه²: معشوقه³.
 جاوه⁴: نام ولایتی است از دریابار.
 جاه⁵: منزلت و مرتبه بادشاه، و این لغت تازی است که فارسیان استعمال کرده اند.
 جایزه⁶: آنچه شاعر را هدیه شعر دهند، عربی صله خوانند، عطای¹ شعر مدح آن را جایزه نامند، لجامه بیت:

-
1. مدار ۵/۲؛ شرفنامه ۳۳۵/۱؛ برهان ۵۵۶/۲؛ وفای ۷۳؛ صراحی؛ زفان (ن) ۱۲۵/۱؛ سراج ۷۲۵/۱؛ معیار ۴۶۴؛ رشیدی ۴۷۳؛ جهانگیری ۲۷۶/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۸/۱؛ صحاح ۲۷۱؛ مؤید ۳۰۲/۱.
 2. آنند ۱۲۹۸/۲؛ معروف است کنایه از این جان است که جان ازوست یا او جان من است؛ برهان ۵۵۹/۲؛ کنایه از معشوق مطلوب.
 3. ت: معشوق.
 4. ت: «جاوه» ندارد؛ فرهنگ فارسی ۳۲۴/۱؛ از جزایر متعلق به کشور جمهوری مسلمانان اندونزی در جنوب شرقی آسیا که بیش از یک لک و سی هزار کیلومتر مربع وسعت دارد، یکی از پُرجمعیت‌ترین جزایر و سرزمین حاصلخیز و دارای منابع سرشار معدنی و طبیعی است، دریای واقع بین این جزیره و جزایر سوماترا و برونئی را نیز دریای جاوه نامند؛ برهان ۵۶۱/۲؛ نام جانوری باشد گزنده و بسیار کوچک؛ مدار ۸/۲؛ جعفری ۱۶۷؛ شرفنامه ۳۳۵/۱؛ رشیدی ۴۷۶؛ جهانگیری ۲۷۹/۱؛ آنند ۱۳۰۳/۲.
 5. ت: این واژه ندارد، و به جای این واژه جاله هست و بر حاشیه جالا. شرفنامه ۳۳۵/۱؛ منزلت و مرتبه به نزد پادشاه.
 6. مدار ۸/۲؛ عطای و انعامی که به شاعران دهند، مصطلح اهل حساب آنکه خطی که به جهت تصحیح و تجویز

آنکه بر شعر هست^۲ جایز برو
 جبهه^۳: منزل من منازل القمر، و پیشانی.
 جبهه^۴: دارویی است که هندوی «چوکه» گویند.
 جبیره^۵: به فتح، جمع شدن گروهی و جامه که
 بر شکستگی^۶ بندند، هندوی «پُئی» گویند، و
 به بای فارسی نیز.
 جدگاره^۷: به ضم، راه های مختلف.

پرکشند، و صحیح تر آن است که جایزه انعامی و عطای
 است که به هرکسی که کار خوبی انجام داده، اعطای
 بشود؛ آنند ۱۳۰۵/۲.

۱. ل: «عطای شعر... لجامه بیت» ندارد.
۲. ت: به جای «هست جایز برو»، «جایز آید برو».
۳. مدار ۱۰/۲: رخسار و پیشانی و نیز یکی از بیست و
 هشت منازل قمر و آن را جبهه الاسد خوانند، و قیل
 ستاره؛ شرفنامه ۳۳۵/۱: رخساره؛ آنند ۱۳۰۹/۲.
۴. جعفری ۱۶۷: اسم دارویی است، احتمالاً خاکشی است،
 شاید همان خاکسیر؛ مؤید ۳۰۲/۱: نام دارویی است
 ترش، هندش چوک نامند؛ برهان ۵۶۴/۲؛ آنند ۱۳۰۹/۲؛
 رشیدی ۴۸۹؛ مدار ۹/۲؛ زفان (ن) ۱۲۷/۱؛ جهانگیری
 ۵۷۹/۱.
۵. جعفری ۱۶۹: ساخته شدن و جمع شدن و مهیا شدن مرد
 باشد به جهت کاری، جبیره=یاره، جبايز جمع آن، و
 چوبهایی که بدان استخوان شکسته را بندند؛ مدار
 ۱۰/۲: چوب شکست بند و استخوان شکسته بند؛ آنند
 ۱۳۰۹/۲: جبیره؛ شرفنامه ۳۳۵/۱؛ برهان ۵۶۴/۲؛ فرد
 ۲۱۲؛ معیار ۴۳۳؛ سراج ۷۳۱/۱.
۶. ت: خستگی.
۷. سراج، ۷۳۳/۱: قوسی در نسخه خود به ضم معرب کرده
 به معنی راه ها و تدبیرهای مختلف؛ برهان ۵۶۶/۲:
 راه ها، تدبیرها و روش های مختلف؛ سروری ۳۶۳:
 جدکاره؛ زفان (ن) ۱۲۸/۱؛ فرد ۵۱۳؛ صحاح ۲۷۱؛

جرّاره¹: به‌فتح و رای مشدّد، زلف، و به‌تازی زبان لشکری² که از گرانی آهسته رود، و کژدم³ بسیار زهر و کژدمی که دنبال کسان رود و نیش⁴ زند، و نیش زده‌اش کمتر زید، و⁵ در شهر آهوان بیشتری آن کژدمان بودند و سخت زهر دارند، چنانچه انوری گوید، بیت:

زلف پرچمن‌گار شکل جرّارهای
جرّه⁶: جیم مضموم و رای مشدّد، باز مهین و نرباز.

دستور ۱۰۸؛ جهانگیری ۲۸۹/۱؛ مدار ۱۲/۲؛ وفایی ۷۳؛ دستور ۱۰۸؛ رشیدی ۳۹۵؛ قوالد ۱۵؛ شرفنامه ۳۳۵/۱.

۱. آنند ۱۳۲۰/۲: کژم که زرد باشد در زمین اهواز بسیار می‌باشد، و گویند که مسافر را نمی‌زند، و این از غرایب است، و ناحیه‌ای است به‌بطحیه و لشکرگران رو به‌جهت کثرت، و جراره نیز کنایه از زلفِ معشوق آمده؛ جعفری ۱۶۸: زلف مطلوب، و نوعی است از عقرب که زهرش هلاک‌کننده بود، حاشیه: نوعی از کژدم کوچک خبیث که زرد باشد و دم‌کشان رود، و معنی زلف مطلوب معنای استعاری است؛ شرفنامه ۳۳۵/۱: به‌تازی زبان لشکری که از گرانی آهسته رود، و کژدمی که گزیده او کمتر زبد؛ فرهنگ فارسی ۱۲۲۲/۱؛ مدار ۱۳/۲؛ برهان ۵۶۴/۲.

۲. ر، ل: «لشکرانی» به‌جای «لشکری که از گرانی».

۳. ر، ل: «کژدم بسیار زهر» ندارد.

۴. ر، ل: «نیش زند» ندارد.

۵. ر، ل: «و در شهر آهوان... آهوان را» ندارد.

۶. برهان ۵۶۹/۲: به‌ضمّ نرینه هرجانور از چرند و پرند و نرینه بازچه از جره باز مراد نربود و بعضی باز

جریده^۱: به‌فتح^۲، تنها، و دفتر.
 جزدیره^۳: به‌ضمّ و زای معجمه^۴ ساکن و دال نیز
 مفتوح، آنچه از پیه دنبه گداخته بماند، و
 زا و جیم هردو فارسی نیز، و^۵ مختصر چزده
 نیز.
 جشه^۶: جیم^۷ مفتوح و شین معجمه مشدّد وزن^۸
 پشه، پیمانه روغن.
 جشین^۱: بر وزن خزینه، آنکه چرمه رنگ بود،
 جیم فارسی نیز.

سفید گویند خواه نر خواه ماده، بعضی کوچک هرچیز
 را گویند؛ مدار ۱۶/۲: سبو و پرنده و درنده و نیز
 به‌معنی دام آهو؛ جعفری ۱۶۸: نر هریوان عموماً و
 نر باز را خصوصاً؛ زفان (ن) ۱۲۶/۱.
 ۱. مدار ۱۶/۲: تنها و دفتر و گروهی از لشکر جدا کرده
 از به‌هرکاری؛ برهان ۵۷۰/۲: نیزه کوچک قلندران؛
 سراج ۷۳۷/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۲۶/۱؛ شرفنامه ۱/

جفاله^۲: جیم مفتوح، گله مرغان.
 جفته^۳: به فتح جیم، خمیده^۴ و دوتا، و طاق که
 در بناها دارند، و بعضی^۵ گویند گونه از
 تخت، و در^۶ فرهنگنامه فخر قوالد جفته طاق
 انگور نوشته^۷ است، و چفته با جیم فارسی
 مفتوح خمیده^۸ و دوتا شده و کژ گشته^۹، و

-
1. آنند ۱۴۴۰/۲: رنگ اسب و استر سفید مو یعنی خنگ؛
 زفان (ن) ۱۲۴/۱: آنک خلگ (خرما) رنگ بود؛ مدار
 ۱۸/۲: آنکه خرمارنگ بود؛ شرفنامه ۳۳۶/۱: آنچه
 چرمه رنگ بود؛ مؤید ۳۲۵/۱: چشینه.
 2. سراج ۸۱۲/۱: جفاله فوجی از مرغان؛ مدار ۵۸/۲:
 جفاله؛ وفایی ۷۳ جفاله؛ معیار ۴۴۷: جفاله؛ دستور
 ۱۰۹: جفاله؛ قوالد ۹۱: برهان ۶۷/۲: رشیدی ۵۱۹:
 جهانگیری ۱۴۷۰/۲: جعفری ۱۶۸: شرفنامه ۳۳۶/۱:
 فرهنگ فارسی ۱۲۳۲/۱: زفان (ن) ۱۲۵/۱.
 3. شرفنامه ۳۳۶/۱: کژ شده و خمیده و دوتا گشته، و
 به ضم هردو لگد اسب و سرین مردم و غیر آن؛ برهان
 ۵۷۸/۲: خمیده و کج، چوبندی تاک انگور، گره
 ریسمن؛ زفان (ن) ۱۲۶/۱، ۱۳۸: چفته یعنی خمیده و
 کژ و دوتا گشته؛ دستور ۱۱۰: شاخ درخت؛ صحاح ۲۷۳:
 چفته؛ مؤید ۳۲۴/۱: قوالد ۴۸، ۱۹۳: معیار ۴۴، ۴۰۸:
 سراج ۷۴۱/۱: مدار ۲/۲

سرگوسفند بریان کرده، جفته¹ به ضم لگد اسپ
 اسپ و سرین مردم و غیر آن.
 جفرسته²: جیم مفتوح و فای ساکن و رای
 مکسور، ماشوره، و جیم فارسی وزن بربسته
 نیز گویند.
 جفله³: به فتح، نوعی از که⁴ است.
 جگرکه⁵: ملخ، ترکی است.
 جگرنه: کاف فارسی، مرغی است نوعی از کلنگ.
 جلانه: به ضم⁶، سرگین غلطانک⁷.

-
1. ر، ل: «جفته به ضم... و غیر آن» ندارد.
 2. مدار ۹/۲: ریسمانی خام که در وقت رشتن بر دوک
 پیچیده شود، و ماشوره جولاهگان و بافندگان نیز؛
 جعفری ۱۶۸: ماشوره ریسمان خامی است که به دوک
 ریسند؛ شرفنامه ۳۳۶/۱: و آن را انباغ و جفرسته و
 زغونه و کسینه نیز گویند، و هند «ککڑی» (Kukri)
 ریسمان خوانند؛ زبان (ن) ۱۲۵/۱؛ قوالد ۲۷۶.
 3. آنند ۱۳۴۲/۲: به فتح درخت بسیار برگ، و به ضم پارة
 صوف.
 4. ل: کبت.
 5. برهان ۵۸۰/۲: مرغی است از جنس کلنگ و نزدیک
 به گردن او پرهایی دراز سیاه می باشد که سلاطین و
 خوانین برسرزنند، او را خار نیز گویند؛ سراج
 ۷۴۳/۱: او را اجار نیز گویند؛ در سروری او را
 کاروانک گویند، به قول مؤلف سراج ظاهراً همان است
 که در هندوستان آن را قرقره گویند؛ آنند ۱۳۴۵/۲:
 مرغی است از جنس کلنگ نزدیک به گردن او پرهایی
 دراز و سیاه می باشد؛ رشیدی ۵۲۲: جهانگیری
 ۱۵۶۴/۲؛ مدار ۴۲/۲.
 6. ت: «به ضم» ندارد.
 7. ت: «غلطانک» ندارد.

جلغوزه¹: جیم مفتوح و واو فارسی، میوه‌ای است در² غایت شهرت، عربی جلّوز خوانند، گویند³ درختش صنوبر است. جلوه⁴: به‌کسر⁵ جیم، تجلیات، و به‌فتح حسن کردن و خوب نمودن و جلوه دادن. جُلّه⁶: جیم مضموم و لام مشدّد، نباتی است که تخم ندارد، ارجامهای غفن و روفته مانند

1. شرفنامه ۳۳۶/۱: میوه‌ای است که از خراسان ارندش، امروزه در کشور افغانستان بسیار و حوشمزه دارد، مانند پسته می‌بود و باریکتر از آن، و درخت آن را سوسن گویند؛ آنند ۱۳۵۱/۲: جلغوزه قوّت باه هم دهد و منی بیفزاید و سنگ مثانه را بریزاند و آن را به‌عربی حبالصنوبر الکبار گویند؛ سراج ۷۴۸/۱: جلوز فندق است و بعضی گویند چلغوزه و بعضی بادام کوهی گفته‌اند؛ وفایی ۷۳: چیزی است که به‌فسق ماند اما باریکتر از آن است و مُبْهَیّ است؛ برهان ۶۵۵/۲: بار درخت صنوبر باشد؛ زفان(ن) ۱۲۷/۱: مدار ۲۳/۲.
2. ت: به‌جای «در غایت شهرت»، «مشهور» است.
3. ر، ل: «گویند درختش صنوبر است» ندارد.
4. فرهنگ فارسی ۱۲۳۹/۱: نمودکردن، خود را نشان دادن، عرصه کردن، نیک نمودن، آشکارکردن، ظاهرساختن، آراستن، زیب نمودن؛ آنند ۱۳۵۳/۲: ظاهرکردن و نمودن خود را به‌مردم، و این ضدّ خلوت است، و جلوه به‌کسر آنچه عرولد را شوی در وقت جلوه دهد؛ مدار ۲۴/۲.
5. ت: «به‌کسر جیم» ندارد.
6. برهان ۵۸۳/۲: گیاهی که سر پهن دارد از جاهای نمناک و دیوارهای حَمّام و زیرهای خم آب و شراب روید، ظروف مائعات مانند خم و خمچه و کدوی شراب و امثال آن و ظرفی نیز مانند سبد که آن را از برگ

چترمار روید، و گروهی آن سماروغ خوانند،
 غیرتشدید نیز، و^۱ آوند شراب و جز آن.
 جمازه^۲ : بهفتح، شتر با قوّت سفر را، و
 قاصدی^۳.
 جماعه^۴ : انبوهی مردم و غیره، و شکل از
 اشکال علم رمل.
 جماعه^۵ : نام شکل سیزدهم از اشکال علم^۱ رمل،
 شکله.

خرما بافند و خرما در آن کرده از جایی بهجایی
 برند، و بهمعنی درخت خرما هم؛ جعفری ۱۶۹: نان
 کلاغ یعنی رستینی است که در زمینهای نمناک روید،
 و بهمعنی درخت خرما و ظرفی که مایعات در آن کنند
 و بهفتح و آن را سماروغ و شماروغ نیز گویند؛
 وفایی ۷۳: سماروغ بود یعنی نباتی که مانند روی
 زمین را از دیوار حمام و سرچاهها روید؛ لغتنامه:
 یکنوع قارچی است که در جاهای مرطوب روید؛ زفان
 (ن) ۱۲۵/۱: سماروغ و آوند خرما؛ صحاح ۲۷۲؛ مؤید
 ۳۰۳/۱؛ مدار ۲۴/۲.

۱. ت: «و آوند شراب جز آن» ندارد.
۲. شرفنامه ۳۳۷/۱؛ وفایی: شتر تیزرو؛ مدار ۲۵/۲؛
 آنند ۱۳۵۷/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۴۰/۱.
۳. ر: «قاصدی» ندارد.
۴. همان جماعت است؛ آنند ۱۳۵۲/۲: گروه مردم؛ فرهنگ
 فارسی ۱۲۴۰/۱.
۵. ر: جراحه؛ شرفنامه ۳۳۷/۱: نام شکل سیزدهم رمل،
 علمی است که در آن از اشکال شانزدهگانه بحث میشود
 و نتیجه آن استعلام از مجهولات احوال عالم است، و
 پس از توضیح درباره اشکال و خانههای آن گفته
 شده، آن را جماعت نام کردند و بعد از آن نقصان
 میکردند و میافروزند تا شانزده خانه؛ آنند

آنکه در علم او جماعت چهار
 جمجمه³ : هردو⁴ جیم مضموم، کفش جامگی، و
 بهتازی کله و استخوان زنج.
 جنازه⁵: بهکسر، زیرالمّت و بیضها المیّت.
 جنبنده⁶: جانور.
 جندره⁷: جیم و دال و را هرسه مفتوح، چوبی
 سخت گران سنگ که بهزیر آن کاله جامه نو

۱۳۵۲/۲: نام شکلی از شانزده گانه اشکالِ رمل؛
 مدار ۲۵/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۴۰/۱.

1. ر: عمل.
2. ت، ر: این بیت ندارد.
3. آنند ۱۳۵۸/۲: کاسه سر آدمی که آن را کاجک نیز
 گویند؛ مؤید ۲۹۸/۱: جمجم؛ قوالد ۲۵۶؛ زفان (ن)
 ۱۲۶/۱: مدار ۲۵/۲.
4. ت: «هردو جیم مضموم» ندارد.
5. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۱۳۶۴/۲: بهکسر و فتح
 مرده، و بهفتح تخت که مرده را بروی بردارند یا
 عکس آن باشد، یا بهکسر تخت مع مرده، و هرچه بر
 مرده گران و دشوار آید؛ مدار ۲۸/۲: تخته که مرده
 را بروی نهند، تابوتی باشد که شخصی مرده را در آن
 گذارند و بهجانب قبر برند؛ فرهنگ فارسی ۱۲۴۳/۱:
 جسد مرده، تابوت حاوی جسد مرده.
6. فرهنگ فارسی ۱۲۴۴/۱: سپش؛ زفان (ن) ۱۲۵/۱؛ قوالد
 ۲۶.
7. آنند ۱۳۶۷/۲: هرچوب ناتراشیده و کنده باشد عموماً
 و دو چوب بقدر نیم گز که بهجهت کوفتن و هموار
 ساختن رخوت پوشیدنی سازند و تراشند خصوصاً، و آن
 را رخت مال هم گویند، و آنچه بدان صوف و شال و
 جامهای دیگر شکنجه کنند، و کنایه از مردم
 ناتراشیده لک و یک و ناهموار باشد؛ شرفنامه

نهند، و هردو طرف سرش بار سخت گران¹
بدارند تا جامه خوب نماید، چوب و طریقه
شکنجه که در میان آنب صوفها و جامها دیگر
شکنجه کنند، چنانچه ظهیر فاریابی²
فرماید، بیت:

با طي طا عت ن فس ک آ سيب قهر تو د ه دش
جمره³: جيم مفتوح و ميم ساکن وزن همره، دم
ستدن زمين و در تمام سالي سه بار اين واقع

۳۳۷/۱: طریقه‌ای شکنجه می‌باشد در میان آن صوف و
جامه‌های دیگر شکنجه کنند؛ مدار ۵/۲: چوبی سخت
گردان که مردم جامه‌های قماش را شکنجه کنند؛
برهان ۱۹۱/۲: مدار ۳۰/۲: وفای ۷۳.

۱. ل: «گران» ندارد.
۲. دیوان ظهیر ۲۱۹، در نسخه تونک بیت این‌طور آمده
است:

با طي اطاعت آن نفس کاسیب قهر تو د ه دش
۳. فرهنگ فارسی ۱۲۴۱/۱: اخگر آتش، تکه‌ای آتش، حرارت
و بخاری است که در آخر زمستان در شباط ماه رومی
به‌سه دفعه از زمین برمی‌خیزد، در هفتم ماه مذکور
و زمین به‌سبب آن گرم می‌شود و آن را سقوط جمرة
اول می‌گویند، در چهاردهم و آن را سقوط جمرة دوم
می‌گویند و به‌سبب آن آب جمره، سقوط منازل قمر است
چه در هفتم ماه مذکور سقوط جبه باشد، و در
چهاردهم سقوط زبره و در بیست و یکم سقوط صرفه، و
تأثیرات اینها نیز همچنان است که در اول زمین
گرم شود و در ثانی آب و در ثالث نباتات؛ آنند
۲/۱۳۵۹: تف زمین، گمان اهل عرب و روم آن است که
پیش از بهار سه جمره از بالا به‌جانب زمین آید،
جمرة اول در آب اثر کند و برودت آن کم کند، و
جمرة دوم زمین اثر کند و جمرة سوم در اشجار اثر

می‌شود، و آن آغاز است از بهار و تف زمین
و جذرک آتش، چنانچه انوری گوید:

هم جمره برآورد هم فاخته بکشاد

در شرح گویند جمره سه‌اند چون در برج دلو
آید و ماه رومیان شباط باشد، هفتروز ماه
شباط جمره ثانی خواهد، و بیست [و] یکم روز
شباط را سقوط جمره ثالث، و در شباط پانزده
روز، هرسه جمره تمام شوند، و گویند چمره
دُم گرگ سه نوبت چنان گفته شد، از زمین کوه
و درشت با آواز پیدا شود و سردی از هوا
کند تا هوا معتدل گردد، و گویند سه جمره
از آسمان فرود آیند و هوا را سردی خالی
کنند، و در سیوم جمره بعضی از شکوفه ظاهر
شود، کذا فی الضمیر.

جوانه^۱: به‌ضمّ، آدمی جوانی دیده.

کند تا آن را در حرکت آرد، گویند به‌این جمره‌ها
شکم زمین گم شود، ازوی بخاری برآید؛ جعفری ۱۶۹:
بخاری است که از گذشتن چلّه اوّل زمستان در زمین
افتد، و آن سه قسم باشد که به‌سبب اوّل زمین، و
به‌سبب دوّم آب، و به‌سبب سوّم هوا گرم شود؛ شرفنامه
۱/۳۳۷: دم شدن زمین و در سال تمام سه جمره
می‌شود؛ برهان ۲/۵۸۶: مدار ۲/۲۶.

۱. ر، ل: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۰:
جوانی و مرد جوان آمده است؛ مؤید ۳۰۲/۱:
زفان (ن) ۲۷/۱: مدار ۳۲/۲.

جهودانه¹: به‌ضمّتين، چرب² رودة بريان کرده، و چرب روده، و نام درختي است که بار نمي‌گيرد³، و علك خوردني صمغ اوست. جودره⁴: به‌فتح، نام مبارزي از لشکر رولد⁵. جوزينه⁶: به‌فتح، شوربايي است که از جوز سازند. جوسه¹: به‌فتح و سين مهمله، کوشک و آنچه برآوند، و چوب سايه، به‌جيم فارسي نيز، معرّب جوسق خوانند.

1. آنند ۳۸۹/۲: پارچه زرد که جهودان بردوش دارند، و آن را عبادت دانند، و نيز درختي باشد که آن را به‌عربي شائکه خوانند و صمغ آن را عنزروت گویند، و چرب روده که درون آن را با گوشت و مصالحه پُرکرده باشند، و آن را به‌عربي نقانق خوانند؛ زفان (ن) ۱۲۵/۱: کلك خوردني صمغ اوست، چرب رودة بريان کرده، و نام درختي بي‌بار که علك (The gum of pine, juniper or any other gum that may be chewed) جعفري ۱۶۹: رودة گوسفندي است که به‌جگر و دنبه پُرکرده باشند؛ شرفنامه ۳۳۷/۱: قوالد ۲۱۲.

2. ت: «چرت» ندارد.

3. ت: «نمي‌گيرد» ندارد.

4. شرفنامه ۳۳۷/۱: نام مبارزي لشکر رولد؛ برهان ۵۹۷/۲ غلّة خودروي ميان زراعت باشد؛ مدار ۳۳/۲: آنند ۱۳۷۶/۲.

5. ت: روم، ولي بر حاشيه رولد نوشته است.

6. شرفنامه ۳۳۷/۱: معرّب لوزينه، و آن حلوايي باشد که از مغز گردکان پزند، و بعضي گویند از مغز بادام؛ فرهنگ فارسي ۱۲۵۲/۱: معرّب گوزينه؛ برهان ۵۹۹/۲: مدار ۳۵/۲: آنند ۱۳۷۸/۲: زفان (ن) ۱۲۶/۱.

جوشن‌پره و جشن‌پره^۲: کلاهما^۳ واو و با هردو فارسي، نام طعامي است که چچیرک گویند. جیوه^۴: ياي فارسي، سیماب، جیم فارسي نیز.

باب جیم تازی و فصل ي

جادویی^۱: ساحري^۲ و سحر^۳، و گویند که تا اثری ایمان علم سحر دست ندهد مگر تقویّت ایمان، نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْهَا.

۱. ر: جوسته؛ برهان ۵۹۹/۲: نام آشی است مشهور که آن را از خمیر به اندام مثلث و مربع طولانی ساخته از گوشت و سبزی و مصالحات پُرکنند و در آب جوشانند و ماست و کشک بر بالای آن ریخته خورند؛ آنند: اصل در آن کوسه است که کوشک باشد؛ شرفنامه ۳۳۷/۱: کوشک تعریب جوسق است؛ جعفری ۱۶۹: بالاخانه و کوشک زفان (ن) ۱۲۵/۱: جوشه؛ فرهیگ فارسی ۱۲۵۳/۱: رشیدی ۵۵۲؛ مدار ۲/

جالي⁴: درخت پیلو⁵ که عربي اراک خوانند.
 جامگي⁶: میم موقوف و کاف فارسي، آنچه
 چاکران¹ را مشاهره و سالیانه و نان کار
 معین دهند، و علوفه و وجّه جامه².

1. شرفنامه ۱/۳۳۸: چیزی که بدان حال مردم بگردانند،
 و آن را فرهست نیز گویند، بهتازیش سحر خوانند؛
 جعفري فرهست بهمعني جادو بود؛ سراج ۷۴۱/۱: و
 قوسي بهمعني پتیاره نیز آورده و این معني مجاز
 خواهد بود، چه مجاز بهمعني محیل و مکار آمده؛
 برهان ۲/۵۵۳: در بسیاری از مواضع بهگروه شیاطین
 ساحر و گمراهکنندگان و فریبندگان اطلاق شده؛
 آنند ۲/۱۲۸۷: سحر و ساحري؛ زفان (ن) ۱۲۸/۱: مؤید
 ۳۰۴/۱: فرهنگ فارسي ۱۲۰۱/۱-۲: رشیدی ۴۷۰.

2. ت، ر: «ساحري» ندارد.

3. ت: «سحر و گویند... بالله منها» ندارد.

4. جعفري ۱۷۰: درخت مسواک بود (ولي فقط از واژه
 درخت مسواک واضح نشد که آیا این درخت پیلو/اراک
 است یا درخت نیم که چون از درخت نیم هم بهطور
 مسواک استفاده کنند)؛ شرفنامه ۱/۳۳۸: درختي که
 ارچوب بیخ آن مسواک سازند، بهتازیش اراک نامند و
 هند پیلو خوانند؛ زفان (ن) ۱۲۸/۱: درخت پیلو؛
 سراج ۷۲۲/۱: جهانگیری ۲۷۳/۱: برهان ۲/۵۵۴: رشیدی
 ۴۷۱: مدار ۲/۳.

5. ر: پهلو.

6. جعفري ۱۷۰: وظیفه بود موجب و مستمری نقدي، در
 اصل مرکب از جامه و یای نسبت گویا بهای جامه بود
 که بهلشکریان میداده‌اند؛ برهان ۵۵۶/۲: راتب و
 وظیفه و آنچه بهملازم و نوکر و غلام دهند بهجهت
 جامه بها؛ زفان (ن) ۱۲۸/۱: رزق و سربرد، علوفه و
 وجّه جامه و سالیانه و ماهیانه چاکران؛ شرفنامه
 ۳۳۸/۱: آنچه نوکران را از مشاهره و سالیانه و

جان‌فرساي³: آنکه عمر را نقصان کند.
 جانگزي⁴: نون⁵ موقوف و کافي فارسي، آنکه کار
 بر جان نهند.
 جحي⁶: به‌ضمّ و ياي فارسي، نام مسخره که
 لطيفه خوب کردي، به‌محفلي⁷ لطيفه کرد،
 شخصي بخنديد، از غايت خجالت⁸ و تشويش⁹
 به‌خانه رفت و چرخه مادر¹⁰ شکست، چنانکه¹
 انوري مي‌گويد، بيت:

نانکار و جز آن دهند؛ فارسي ۱۲۰۸/۱: وظيفه،
 راتبه، آنچه به‌خدمتگزاران و سربازان دهند؛ مدار
 ۴/۲.

1. ت: نوکران.
2. ت: جسام.
3. شرفنامه ۳۳۸/۱: يعني آنچه نقصان‌کننده عمر بود؛
 فرهنگ فارسي ۱۲۱۲/۱: عذاب‌دهنده روح؛ مدار ۶/۲:
 آنند ۱۳۰۱/۲.
4. برهان ۵۶۰/۲: کاهنده و آسيب رساننده جان، روح
 حيواني و حيواناتِ موذي و غيرموذي از سباع و
 بهائم، زهر قاتل نيز؛ شرفنامه ۳۳۸/۱: زهر و
 امثالِ آن؛ مدار ۷/۲.
5. ت: «نون موقوف» ندارد.
6. فرهنگ فارسي ۴۲۶/۵: از احمق نمايان معروف که نام
 او مثل حماقت گرديده؛ آنند ۱۳۱۲/۲: مخفف جوحی
 نام مسخره‌اي که نهايت خوش طبع و ظريف بود؛ مدار
 ۱۱/۲.
7. ر: محلي.
8. ت: «خجالت» ندارد.
9. ر، ل: «تشويش به‌خانه رفت» ندارد.
10. خود را.

از حسد فتح تو خصم تو پی
 همچو جحي کز خدوک² چرخه
 جدایي⁴: به ضم، جدا به زیادت⁵ یا که علیحده⁶
 گویند، این⁷ در آخر که الف است گفته آید.
 جدی⁸: به فتحین، آنکه¹ جدی گویند برجی از
 بروج فلک، و به سکون دال نیز.

-
1. ل: «چنانکه ... مادر شکست» ندارد.
 2. ر: حذوک.
 3. دیوان انوری ۹۲.
 4. شرفنامه ۳۳۸/۱؛ مدار ۱۱/۲؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۱۷:
 منفصل بودن، دور از هم بودن، مفارقت.
 5. ر، ل: «به زیادت یا» ندارد.
 6. ر: علاحه.
 7. ت: «این در آخر... گفته آید» ندارد.
 8. شرفنامه ۳۳۹/۱: نام بُرجی، بُزغاله نر، نام برجی و
 آن متصل دلو است که عرب آن را نمی شناسد، نام ماه
 دهم از ماه های شمسی مطابق با ماه دی و آن بست و
 نُه روز است، و اوّل جدی تقریباً مطابق است با هفتم
 ده ماه جلالی و بیست و دوم دسامبر فرانسوی، و آن
 را بدین جهت به نام جدی نامند که مطابق است
 با بودن خورشید در خانه جدی از صور فلکیه که آن
 را به صورت جدی (بُزغاله) تخیل کرده اند، در
 نفایس الفنون است: بدانکه چون مدّت بودن آفتاب در
 هر ربعی از فلک را فصلی نام نهادند، و هر فصلی را
 ابتدا و وسط و نهایتی بود لاجرم فلک را، بنابراین
 به دوازده قسم کرده اند، و هر قسمی را بُرجی نام
 نهادند، و هر برجی را به حسب صورتی که از آنجا
 انگیختند به نامی مخصوص کرده اند همچون حمل، تا
 آنجا که گوید جدی خانه زحل است و وبال قمر و شرف

جفري²: الفاء، چرغ³، ترکی است.
 چمانی⁴: به‌فتح، مورچه، ترکی است.
 جمری¹: به‌فتح² و به‌ضم، بازاری³ و کم اصل،
 والاصح به‌کسر⁴.

مريخ و هبوط مشتري؛ آنند ۱۳۱۷/۲: نام برجی است از بروج آسمان و ستاره نزدیک قطب شمالی که به‌عرب آن ستاره را قطب‌گویند، و اهل ریاضی این ستاره را به‌جهت امتیاز از برج جدی به‌ضم جیم و فتح دال و تشدید یای تحتانی خواند؛ مدار ۱۲/۲: بُزغاله و ستاره و نام برجی، و به‌فتح دوم به‌تشدید یا ستاره بازپسین از بنات‌النخش صغری که بدان قبله شناسند؛ فرهنگ فارسی ۴۲۶/۵: ستاره پسین بنات‌النخش که نزدیک قطب است، ستاره قطبی نیز گویند.

1. ت: «آنکه جدی گویند» ندارد.
2. فرهنگ فارسی ۱۲۳۳/۱: جفر فئی است که توسط آن امور نهانی را بازگویند، دانشی که از غیب اخبار کند و جفري کسی که جفر داند، دانای فن جفر؛ برهان ۵۷۸/۲: شخصی را گویند که علم جفر داند، معرّب کفري که پوست بهار خرمای ماده می‌باشد؛ آنند ۱۳۴۲/۲.
3. فرهنگ فارسی ۱۲۸۱/۱: پرنده‌ای است شکاری از رده شکاریان روزانه، جزو راسته عقاب‌ها که جثه‌اش از بازو حتی از کلاغ معمولی نیز کوچکتر است، استخوان تارل پای این پرنده بلند و قوی و نیروی پنجه‌هایش متوسط و بال‌ها و پرهای دُمش طویل است، چرغ به‌رنگ‌های خاکستری بالک‌های سیاه و سپید دیده می‌شود، شکره هم می‌گویند سراج ۷۹۷/۱: طایری است شکاری.
4. آنند ۱۳۵۸/۲: ساق، ۱۴۵۱/۲: چمانی به‌همین معنی؛ برهان ۵۸۵/۲: ساقی را گویند؛ دستور ۱۰۶: ساقی؛ مدار ۲۵/۲.

جوانویی^۵: واو دوّم فارسي، نام مردی.
 جودی^۶: نام کوهی است که کشتی نوح علیه السلام
 بر آن قرار گرفته بود.
 جهانبانی و جهانداري و جهانگیری و
 جهانجوی^۷: نون موقوف و واو فارسي،
 بادشاهی و جهانگیری، و نام مردی جوانویی.
 جویای^۱: واو^۲ فارسي، جوینده و طالب^۳.

-
۱. برهان ۵۸۶/۲: به لغت ماوراءالنهر مردم بازاری و کم اصل و جلف و گدا و تلنگی را گویند؛ جعفری ۱۷۰: مرد بازاری؛ شرفنامه ۳۳۹/۱: بازاری و کم اصل؛ سراج ۷۵۲/۱: رشیدی ۵۳۷: جهانگیری ۱۶۴۸/۲.
 ۲. جمري به فتح، به ضمّ؛ و سروري به کسر اصح دانسته است.
 ۳. ر: فقط واژه «زاري» دارد.
 ۴. ت: «به کسر» ندارد.
 ۵. مدار ۳۲/۲: جوان آغاز، و نام مردی.
 ۶. ر، ل: این فرهنگ ندارد؛ آنند ۱۳۷۶/۲: نام کوهی که کشتی نوح به وقت تنزل طوفان بر آن قرار گرفته؛ مدار ۳۳/۲.
 ۷. فرهنگ فارسي ۱۲۵۸/۱: جهانبانی سلطنت و پادشاهی، جهانداري عمل جهاندار، سلطنت، اداره مملکت به نحو نیکو؛ جهانگیرگرینده عالم، مسخر جهان، صفت پادشاه فاتح است و جهانجو به معنی جوینده عالم، طالب جهان، پادشاه بزرگ، سلطان کشورگشا؛ آنند ۱۳۸۶/۲: جهانبان، جهاندار، جهانگیر، جهانجو هر کدام به حسب مواقع در صفات پادشاهان مستعمل می شود؛ شرفنامه ۳۳۹/۱: یعنی پادشاهی، و نیز بناکننده جهان و آن خدای تعالی است و تقدّ؛ مدار ۳۸/۲: پادشاه و نام مردی.

1. فرهنگ فارسي ۱/۱۲۵۶: جوينده، جويان، جستجوکننده،
در حال جستجوکردن؛ آند ۲/۱۳۸۵: و نیز نام
پهلواني است که رستم او را کشته بود؛ شرفنامه
۱/۳۳۹: جوينده، طالبکننده؛ مدار ۲/۳۷.

2. ت: «واو فارسي» ندارد.

3. ت: طلب.

فصل الثانی فی الاصطلاحات و المركبات

باب جیم تازی و فصل الف

جام جهان‌نما^۱: پیاله کیخسرو که از مینا به حکمت ساخته بود، و از آن راز عالم پوشیده روشن شدی و در آن سه خط بود، نام^۲ خطّ اوّل جور، و^۳ آن خطّ بالائین که بر آن گشتی و آن را خطّ ازرق و خطّ بغداد نیز^۴ گویند، و دوّم خطّ انصاف، و آن خط بود در نصف پیاله، خطّ سوّم خطّ دور، خطّ آفرین فروردین، کذا^۵ فی الضمیر.

۱. آنند ۱۲۹۲/۲: جام کیخسرو مناسبت جام به جمشید آن است که جمشید جام را احداث نموده و کیخسرو جامی ساخته مشتمل بر خطوط هندسی چنانکه از خطوط رقوم و دوائر اصطربلاب ارتفاع کواکب و غیره معلوم نمایند، همچنین اوزان جام حوادث روزگار معلوم می‌کرد چنانکه در کتب تواریخ مسطور است؛ شرفنامه ۳۲۰/۱: پیاله کیخسرو؛ مدار ۴/۲.

۲. ت: یکی.

۳. ر، ل: «و آن خط... گشتی و آن را» ندارد.

۴. ر، ل: «نیز گویند... نصف پیاله» ندارد.

۵. ر، ل: «کذا فی الضمیر» ندارد.

جان افزا و جانفزا¹ : كلاهما، جان پرور و جان نواز، افزاینده² جان و ممدود جان و آب³ حیوة و جان به افزای و داروی صحبت نیز.

جان صبا⁴: نون⁵ مکسور، خاصیت صبا.
جانگزا⁶: کاف فارسی⁷ مفتوح، گزاینده⁸ جان زهر⁹ و مار و مثله.
جان من و جان شما¹⁰: سوگند¹ به جان من و به جان شما، و جان من فدای جان شما، و قیل

-
1. برهان ۵۶۰/۲: نام روزبست و رم از ماه های ملکی، جانفزای هم گفته اند و آبیحات؛ مدار ۵/۲: آنچه ازو درازی حیات بود چون آبیحات، و روی دلداری و امثال آن؛ شرفنامه ۳۲۰/۱: یعنی آنچه ممد حیات بود مثل آبیحات و امثال آن.
 2. ر، ل: «افزاینده جان ... صحبت نیز» ندارد.
 3. آبیحات.
 4. مدار ۶/۲.
 5. ت: «نون مکسور» ندارد.
 6. برهان ۵۶۰/۲: آسیب رساننده جان، روح حیوانی نیز، و حیوانات موزی و غیرموزی باشد از سباع و بهایم، و زهر قاتل نیز؛ شرفنامه ۳۲۰/۱: یعنی آنچه کاهنده حیات بود همچو زهر و مانند آن؛ مدار ۷/۲.
 7. ر، ل: «فارسی مفتوح» ندارد.
 8. ت: گزنده.
 9. ر، ل: «زهر و مار و مثله» ندارد.
 10. شرفنامه ۳۲۰/۱: یعنی سوگند به جان من و به جان شما، و نیز جان من فدای جان شما باد، و این سماع است از امیر شهاب الدین کرمانی، و نیز جایی که سخت اتحاد و محبت باشد؛ سراج ۷۳۰/۱: مؤید: سوگند

جان من و جان شما يکي است از^۲ روي اتحاد
چنانکه گویند کالاي من و کالاي شما، و خانه
من و خانه شما.
جنبش آبا^۳: بهضم^۴ و الف ممدوده، سير سیارات
سبعه.
جنبش صبا^۵: جنبیدن^۶ صبا و اثر صبا نیز،
بزیدن^۷ صبا.

باب جیم تازی و فصل ب

جام غم پرتاب^۸: پیاله غم ربای و جام تاب
آورنده و تحمل‌کننده، جام غم برتاب جان
غم‌کش و تاب آورنده غم.
جامه آب^۹: کروتی که ابریق نیز گویند.

-
- به‌جان من و جان شما یا جان من فدای جان شما؛
رشیدی ۴۷۸؛ مدار ۷/۲.
۱. ر، ل: «سوگند» ندارد.
۲. ت: «از روي... خانه شما» ندارد.
۳. برهان ۵۹۰/۲: کنایه از حرکت و سیر هفت کوكب است
که زحل و مشتري و مریخ و آفتاب و زهره و عطارد و
ماه باشد؛ جهانگیری ۵۰۷/۳: کنایه از سیر سیاره
سبعه است؛ مدار ۳۰/۲؛ سراج ۷۵۷/۱؛ رشیدی ۵۴۲؛
فرهنگ فارسی ۱۲۴۴/۱؛ آنند ۱۳۶۵/۱۲.
۴. ت: «بهضم و الف ممدوده» ندارد.
۵. مدار ۳۰/۲.
۶. ر: «جنبیدن صبا» ندارد.
۷. ت: «بزیدن صبا» ندارد.
۸. ر: این اصطلاح ندارد؛ ل: «جام غم... کننده» ندارد.
۹. مدار ۵/۲.

جفت بوله^۱: زن بوله که با حضرت مصطفی صلی
 ا علیه وسلم عناد داشت.
 جغرتاب^۲: طبّاحی که در عهدِ امام خاقانی بود
 در شروان.
 جگرتاب^۳: جیم^۴ مکسور و کافِ فارسی مفتوح،
 گرم‌کنندهٔ جگر و حرارتِ جگر.
 جناب^۵: بازی کننده.

باب جیم تازی و فصل ت

جامهٔ هوش از دست رفت: مست شده و مدهوش^۶
 گشته.
 جنیبتکش فرمانت^۷: مطیع و فرمانبردار تو.
 جوش صورت: به‌فتح، بدخوی و ترشرو.

-
۱. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 ۲. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 ۳. آنند ۱۳۴۴/۲: چیزی که جگر را گرم کند و در جوش
 آرد؛ مدار ۲۰/۲: گرم‌کننده و سوزنده و گرمی او.
 ۴. ت: «جیم مکسور... فارسی مفتوح» ندارد.
 ۵. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند ۱۳۶۳/۲: بازی است
 معروف که دو حریف باهم گرو بوندند و در میان عوام
 جناغ مشهور است؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۴۳: قماربازی،
 گروی و شرطی که دو کس باهم بوندند؛ برهان ۵۸۹/۲:
 ولی آن معنی که در تحفه است ندارد؛ سراج ۱/

باب جیم تازی و فصل ح

جرمة صبح^۱: جیم مفتوح، آفتاب و روشنی صبح و روز.

باب جیم تازی و فصل د

جامه خورشید^۲: زمین و شب^۳، و برگ درختان و ابر^۴ چنانکه^۵ در مخزن اسرار است، بیت:
ابر به باغ آمده جامه خورشید
جامه عید^۷: جامه لطیف و تشریف عید و جامه
لعل، و کنایت از سرخی شفق و رنگین جامه،
بیت:

-
۱. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ مدار ۱۵/۲: جرم صبح، جیم مکسور روشنی و صبح و روز.
 ۲. برهان ۵۵۷/۲: برگ درختان را نیز گویند و غبار و ابر و آنچه روی آفتاب را بپوشاند، و به اصطلاح سالکان عبارت از بدن آدمی باشد چه جسم لباد جان است، و خورشید در عرف ایشان روح حیوانی، و مردمک دیده را هم گفته اند؛ جهانگیری ۴۲/۳: کنایه از زمین، برگ درختان و غباری که آفتاب بدان پوشیده شود؛ شرفنامه ۳۲۲/۱: یعنی زمین؛ سراج ۷۲۹/۱؛ مدار ۵/۲: آنند ۱۲۹۵/۲؛ رشیدی ۴۷۷.
 ۳. ر، ل: «شب» ندارد.
 ۴. ت: «ابر» ندارد.
 ۵. ت: «چنانکه... اسرار است» ندارد، هست: چنانچه بزرگی میگوید.
 ۶. آنند ۱۲۹۵/۲: این بیت از نظامی است؛ ولی در متن به نام خسرو آمده است.
 ۷. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند ۱۲۹۶/۲: جامه که در روز عید پوشند، و جامه عیدی کنایه از گلها و شکوفه های بهاری و در اصطلاحات جامه سرخ؛ برهان

پیراهن سبز بر چون جامه عید
 جعفرآباد^۲: موضعی است قریب شیراز.
 جگر بند^۳: جیم مکسور و کاف فارسی مفتوح، دل
 و جگر و تلخه و شش، و آنچه درون شکم بود
 یکجا^۴ آویخته می‌باشد^۵، آن را در اصطلاح
 جگر بند گویند، و فرزند^۶ را نیز گویند
 چنانچه سعدی^۷ فرماید، قطعه:
 کس نیاید که خراج زمین و
 یا به تشویش غصه یا جگر بند پیش
 جوهر فرد^۸: به فتح، جزو لایتجزی، خواجه^۱ حافظ
 فرماید، بیت:

-
- ۵۵۸/۲: کنایه از جامعه و قباي سرخ و گلها و
 شگوفه‌هاي بهاري؛ جهانگیری ۳/۳۶۶.
 ۱. آنند ۱۲۹۶/۲: این بیت از سعدی است، کلیات سعدی
 ۵.
 ۲. شرفنامه ۳۲۲/۱؛ مدار ۱۸/۲؛ آنند ۱۳۳۸/۲.
 ۳. سراج ۱/۷۴۳: مجموع جگر و شش و دل مطلقاً و به‌عربی
 سودالبطن گویند، و کنایه از فرزند نیز؛ برهان
 ۲/۵۷۹: مجموع جگر و دلخواه انسان خواه از
 حیوانات دیگر، و هرچیز زبون و لاغر باشد؛
 جهانگیری ۲۳۷/۳؛ مدار ۲/۲۰؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۳۴.
 ۴. ت: «یکجا» ندارد.
 ۵. ت: بود.
 ۶. ت، ر: «فرزند را نیز گویند چنانچه» ندارد.
 ۷. ر: «سعدی فرماید» ندارد؛ این قطعه در کلیات سعدی
 چاپ فروغی دریافت نشد؛ ولی رجوع کنید: مدار ۲۰/۲
 و آنند ۱۳۴۴/۲.
 ۸. ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند ۲/۱۳۸۴: به اصطلاح
 متکلمین عبارت از جزو لایتجزی و آن جوهری است که

بعد از ینم نبود شایبه
که دهان تو درین نکته

باب جیم تازی و فصل ر

جامدار³ : میم⁴ موقوف، ساقی و صاحب جام
کیخسرو.
جام سحر⁵ : آفتاب.
جام شیر⁶ : پستان شیرآور.
جامگی‌خوار⁷ : میم موقوف و کاف فارسی¹ مکسور،
علوفه‌خوار و وظیفه‌خوار.

به هیچ وجه تجزی قبول نکند نه عقلاً و نه وهماً و نه
فرضاً، و نیز کنایه از دهان محبوب؛ مدار ۳۷/۲:
چیزی که دوباره فرد نشود و او را جزو لایتجزای
گویند و او موجود نیست، و به معنی جوهری که در
خوبی فرد نباشد؛ شرفنامه ۱/۳۲۲: یعنی جزء
لایتجزی.

1. ر: «خواجه حافظ... استدلالی است» ندارد.
2. ت: استدلال است. دیوان حافظ ۱۱۴.
3. آنند ۱۲۹۲/۲: کنایه از شرابخوار؛ مدار ۴/۲.
4. ت، ر: «میم موقوف» ندارد.
5. برهان ۵۵۶/۲: کنایه از آفتاب عالم‌تاب است، و
کنایه از باد صبا؛ جهانگیری ۳۶۶/۲: کنایه از
آفتاب و صبا؛ آنند ۱۲۹۲/۲: رشیدی ۴۷۸: سراج
۷۲۹/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۰۷/۱.
6. مدار ۴/۲: آنند ۱۲۹۳/۲.
7. برهان ۲/۵۵۶: کنایه از مردم علوفه‌دار، و کنایه
از مردم شرابخوار، و پرستار و خدمتگار نیز؛ مدار
۲/۴: علوفه‌خوار و وظیفه‌خوار و دزدی‌نوش، و نیز
پرستار؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۸/۱: جهانگیری ۴۲/۳:
آنند ۱۲۹۳/۲.

جان اوبار^۲: جان افگن.
 جبل‌الاکضر^۳: کوهی است از آن سوی ظلمات^۴ از
 زبرجد گردِ عالم درآمده، پانصد فرسنگ
 ارتفاع دارد، گرد برگردِ آن آب است^۵، عکس
 آب بر کوه و عکس کوه بر فلک افتد، یا^۶
 به سبز نماید و إلا نه، چرخ فلک به غایت صفا
 دارد چون آئینه، و آن کوه^۷ را کوه قاف
 گویند.

جردهای زر^۸: ستارگان^۹، ترکی است.
 جمشید ماهیگیر^{۱۰}: آفتاب در برج حوت.

-
۱. ر: «فارسی» ندارد.
 ۲. فرهنگ فارسی بلع‌کننده جان، جانگیر، زهر جان او بار.
 ۳. ل: جلیل‌الاکضر؛ لغت‌نامه: بعد از ذکر معنی که در متن تحفه آمده، گوید که کوه افسانه‌ای قاف است؛ شرف‌نامه ۳۲۳/۱: کوهی است از آن سوی ظلمات؛ مدار ۹/۲.
 ۴. ر، ل: «ظلمات» ندارد.
 ۵. ت: «است» ندارد.
 ۶. ل: «یا به سبز» ندارد.
 ۷. ر، ل: «کوه» ندارد.
 ۸. آنند ۲/۱۳۲۴: جردهای زرین نیز؛ برهان ۲/۵۶۸: کنایه از ستارگان باشد؛ جهانگیری ۴۲۱/۳: مدار ۲/۱۵؛ سراج ۷۳۷/۱؛ رشیدی ۴۹۸.
 ۹. ل: سیارگان.
 ۱۰. ر، ل: چشمه ماهیگیر؛ سراج ۱/۷۵۳: کنایه از آفتاب به مناسبت برج حوت، و کنایه از جناب حضرت سلیمان علیه السلام نیز به مناسبت ماهی که خاتم سلیمانی از شکمش برآمده، و حضرت یونس علیه السلام که مشهور

جورزیر: رنگ سبز که اسپرکی خوانند.
 جویبار^۱: جیم مضموم^۲ و واو فارسی، آن جوی
 بزرگ که درو^۳ جویهای کثیر جمع شوند، و
 مجمع آب.
 جهاد اصغر^۴: جیم مکسور، کارزار با کفار
 به رضای پروردگار^۵.
 جهاد اکبر^۶: جهاد^۷ با نفس و ریاضت^۱.

- است؛ برهان ۲/۵۸۸: کنایه از بودن آفتاب در برج
 حوت، و کنایه از سلیمان علیه السلام و یونس
 علیه السلام؛ جهانگیری ۲۵۰/۳: جمشید ماهی؛ آنند
 ۲/۱۳۵۹؛ شرفنامه ۱/۳۲۵؛ مدار ۲/۲۷؛ رشیدی ۵۳۷.
۱. برهان ۲/۶۰۲: کنار جوی آب، و جایی که در آن آب
 بسیار باشد، جوی بزرگی که از جویهای کوچک بهم
 رسیده باشد؛ سراج ۷۶۵/۱: و نیز نام جایی است در
 توران که خراجهای جویباری منسوباند بدان؛ مدار
 ۳۷/۲: محلی که گذر جوی خرد بود؛ برهان ۲/۶۰۲؛
 فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۶.
 ۲. ر، ل: «جیم مضموم» ندارد.
 ۳. ر: «درو» ندارد.
 ۴. شرفنامه ۳۲۶/۱: یعنی کارزار با کفار، نزد صوفیا
 جهاد مصطلح شرعی است؛ برهان ۶۰۳/۲: کنایه از
 مقابله و جنگ کردن با کفار؛ آنند ۱۳۸۵/۲: جدال و
 قتال با کفار؛ جهانگیری ۵۲۷/۳: سراج ۷۶۷/۱؛
 رشیدی ۵۵۳؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۷.
 ۵. ت: ا تعالی.
 ۶. برهان ۶۰۳/۲: کنایه از ریاضت فرمودن نفس و
 مجاهده با او باشد؛ شرفنامه ۳۲۶/۱: یعنی مجاهده
 با نفس امّاره؛ جهانگیری ۵۲۷/۳؛ مدار ۳۷/۲؛ سراج
 ۷۶۷/۱؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۵۷.
 ۷. ت: کارزار.

باب جیم تازی و فصل زای تازی

جره باز^۲: به‌ضمّ، باز سفید و گویند جره نر است، و باز ماده.

جفت‌ساز^۳: نوعی از هنرها زدن چنگ و رباب و ارغنون و مثله، و قیل این هرسه نوع جفت‌ساز و یک نیم ساز و راست ساز.

جلالِ هریسه‌پز^۴: نام طبّاحی است، در شیراز بود که هریسه^۵ خوب پختی، در دیوانِ اطعمه بسحاق جای که ذکرِ جلال افتد کنایت هم ازو بود چنانکه^۶ عزیز کیپایی است.

جوشیده مغز^۷: هشیار و غضب‌آلود و خشمگین.

-
۱. ت: «ریاضت» ندارد.
 ۲. ت: این اصطلاح ندارد؛ شرفنامه ۱/۳۲۶: یعنی باز سپیدنر و چست و چالاک و جلد و تیز و تند؛ مدار ۱۶/۲: نوعی از بار سپید که او را باز اشتهب نیز گویند.
 ۳. شرفنامه ۱/۳۲۶: نوعی از هنرهای اوتار چنگ و رباب و امثالِ آن، و آن سه نوع است، جفت‌ساز و یک نیم ساز و ساز راست؛ برهان ۵۷۶/۲: نوعی از فنون و هنرهای سازندگی، و صفتی از صفات ساز ذوی‌الوتار است، و آن سه نوع باشد؛ مدار ۱۹/۲: آنند ۱۳۴۱/۲.
 ۴. شرفنامه ۳۲۶/۱: طبّاحی که در شیراز بود که هریسه را سخت خوب پختی؛ مدار ۲۲/۲.
 ۵. ت: «هریسه» ندارد. ۱۳.
 ۶. ر، ل: چنانچه عزیز کیسیاهی است.
 ۷. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ برهان ۲/۶۰۰: مردم هشیار و خشمناک و غضب‌آلود باشد؛ آنند ۲/۱۳۸۰: جوشنده

باب جیم تازی و فصل س

جفت مقول^۱: جیم^۲ فارسی مفتوح، خمی^۳ که
عمارات سنگ و خشت بود.

باب جیم تازی و فصل شین معجمه

جان‌بخش^۴: بخشنده جان، حضرت^۵ صمدیت، و جان را
ببخش، و جان نصیب.
جبة درویش^۶: آفتاب و گرمی آن چنانکه الشمسُ
جُبّة المساکین.
جنیبتکش^۱: به‌فتح، رکابدار و امیرآخور.

-
- مغز؛ رشیدی ۵۴۹: جوشنده مغز؛ مدار ۲/۳۵؛ سراج
۱/۷۶۵؛ جهانگیری ۲۹۰/۳.
۱. آنند ۲/۱۴۲۳: کنایه از طاق ایوان و عمارت باشد؛
مدار ۲/۱۹: طاق عمارات؛ برهان ۲/۵۷۷؛ جهانگیری
۴۷۱/۳؛ سراج ۱/۷۴۲.
۲. ت: «جیم فارسی مفتوح» ندارد.
۳. ت: جفتی و بر حاشیه «جمی» نوشته است.
۴. شرفنامه ۳۲۷/۱: بخشنده جان و جان را بخش و جان
نصیب.
۵. ت: «حضرت صمدیت» ندارد.
۶. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ لغات و مشکلات ۵۳۷: جبة
درویش ابر معنی شده و نیز شب، و آفتاب و نور
آفتاب، پس ظاهراً مقصود آفتاب و یا نور آفتاب است،
چه آفتاب را جبة المساکین گفته‌اند و شاعر آفتاب را
جبة پوش و جبة بخش گفته‌اند، پس مقصود از جبة
درویش آفتاب است؛ برهان ۲/۵۶۴: کنایه از آفتاب
که به‌عربی سحاب گویند، و کنایه از شب است که عرب
لیل خوانند؛ جهانگیری ۳۹۲/۳؛ رشیدی ۴۸۹؛ سراج
۷۳۲/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۱۶/۱.

باب^۲ جیم تازی و فصل ص

جانِ خاص: روحِ انبیا و اولیا.
جلابِ خاص: زبانِ مصطفیٰ و کلامِ ا او صلی ا
علیه وسلم.

باب جیم تازی و فصل ع

جوز مَلَمَع^۳: ستارگانِ جوز را به طبقِ زر و نقره
مَلَمَع کنند و در طبق کرده هدیه عروده، و
به جهت عروده، و عروده و نوشه به طریق نثار
برند چنانچه انوری قطعه نوشته^۴ است،
قطعه:

شاه سنجر به جوز بر نثار او چه
طبق ماه را پُر جای جوز مَلَمَع

باب جیم تازی و فصل ف

جام صدف^۵: آن پیاله که از صدف سازند.

باب جیم تازی و فصل ق

جام^۱ فلکِ مشرق^۲: قرص آفتاب، و پیاله بادشاه
مشرق.

۱. برهان ۵۹۳/۲: شخصی را گویند که اسب کوتل را
می‌کشد، جنیبت اسب کوتل است، و میرآخور را نیز
گفته‌اند که ریش سفید طویله باشد؛ جهانگیری
۲۷۱/۳؛ مدار ۳۱/۲.

۲. ر، ل: این باب ندارد.

۳. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

۴. ت: نبشته.

۵. مدار ۴/۲.

باب جیم تازی و فصل کافِ تازی

جامِ پورک^۳: بای فارسی مضموم^۴، کنایت از کاسه بغرا^۵ است.

جامه غوک^۶: واو^۷ فارسی، گیاهی است در آب، به تازی طحلب^۸ گویند و هندوی «سوال» گویند. جفتِ فلک^۹: جیم مفتوح، خم فلک.

باب جیم تازی و فصل ل

۱. ت: «جام» ندارد.
۲. مدار ۴/۲.
۳. مدار ۳/۲: جام پورک.
۴. ر، ل: «مضموم» ندارد.
۵. ر: بقرا.
۶. آنند ۱۳۵۳/۲: جل وُزغ به ضمّ اوّل و کسر ثانی جامه غوک که آن چیزی باشد سبز رنگ، در روی‌های آب ایستاده بهم می‌رسد، و آن را به عربی طحلب خوانند، ۱۲۹۶: سبزی شبیه به ابریشم که به هندی «کائی» خوانند؛ برهان ۵۵۸/۲: چیزی باشد سبز شبیه به ابریشم که در روی آب بهم می‌رسد، و جوی آب و شمر و غدیر را نیز گویند؛ شرفنامه ۳۲۸/۱: گیاهی است سیرکه در آب روید و آن را چغرواره و سرند نیز نامند و هندش سوال گویند؛ مدار ۵/۲: گیاهی است، عرب آن را طلح و هند کاهی نامند که درکنار دریا بر سنگ‌ها روید؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۸/۱: جل وزغ نیز گویند؛ رشیدی ۴۷۴؛ جهانگیری ۲۷۶/۱.
۷. ت: «واو فارسی» ندارد.
۸. ت، ر، ل: طلح تصحیح از روی آنند راج.
۹. برهان ۵۷۶/۲: کنایه از آفتاب و ماه؛ جهانگیری ۴۷۱/۳؛ مدار ۱۰/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۳۲/۱؛ آنند ۱۳۴۱/۲؛ سراج ۷۴۲/۱.

جامه رنگ داده به‌نیل^۱: کاف^۲ فارسي، جامه
 کبود کرده^۳، و جامه ماتم.
 جگرگِل^۴: جيم مکسور و هردو کاف فارسي اوّل^۵
 کاف مفتوح و دوّم مکسور، شکم زمین و قبر و
 مرده.
 جمّاشان گل^۶: ميم مشدّد و کاف فارسي مضموم،
 گل چینان^۷.
 جنبش اوّل^۸: اوّل جنبش قضا در ازل.

باب جيم تازي و فصل م

۱. برهان ۵۵۷/۱: کنایه از تعزیت و ماتم داشتن؛ مدار
 ۱۲۹۵/۲: جامه در نیل زدن؛ سراج ۷۲۹/۱: رشیدی
 ۴۷۷.
۲. ت: «کاف فارسي» ندارد.
۳. ر، ل: «کرده» ندارد.
۴. مدار ۲۱/۲.
۵. ر، ل: «اوّل کاف مفتوح» ندارد.
۶. مدار ۷۱/۲.
۷. ت، ر: جنبان.
۸. برهان ۵۹۰/۲: کنایه از جنبش و حرکت قلم قضا و
 قدر در لوح، و حرکت اولي که فلک اوّل کرد، و حرکت
 اولي که فلک اوّل کرد، و حرکت اولي که سیارات از
 برج حمل کردند، چه گفته‌اند که در مبدای آفرینش
 مراکز کواکب سبعة هریک در اوج تدویر بود؛
 شرفنامه ۳۳۰/۱: یعنی حرکت نخست قلم قدرت در ازل،
 و اوّل حرکت فلک و قیل حرکت سیارات از برج حمل؛
 مدار ۳۰/۲: جهانگیری ۵۰۷/۳: آنند ۱۳۶۵/۲: رشیدی
 ۵۴۲: فرهیگ فارسي ۱۲۴۴/۱.

جان به‌دستار چه دهم^۱: جان به‌هدیه دهم، و^۲
 به‌شکرانه و فدا.
 جانِ عالم^۳: بندگی حضرت محمد مصطفیٰ صلی ا
 علیه وسلّم، و کعبه^۴.
 جان^۵ قدم: روح، و جان قِدم قاف مکسور، ازل.
 جذر اصم^۶: هشت و آن عدد که ازو هیچ مخرج^۱
 نخیزد چون یازده^۲ و هفتاد و مثله، و تخته

۱. برهان ۵۵۹/۲: کنایه از جان به‌شکرانه دادن و پیشکش نمودن؛ جهانگیری ۴۳/۳؛ سراج ۷۲۹/۱؛ رشیدی ۴۷۷؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۹/۱؛ آنند ۱۲۹۹/۲: و رضا دادن نیز.

۲. ر: «و به‌شکرانه و فدا» ندارد.

۳. آنند ۱۳۰۱/۲.

۴. ل: «کعبه» ندارد.

۵. ر: جهان.

۶. مأثر

تخته نه مرتبه هفتم آن جذر است و هشتم جذر اصم، کشیدن³ جذر اصم غایت مشکل است از آنکه درو اجزای گرمی مانند نمی‌آید، بعضی هندوان که در حساب کامل بودند به‌مشقت بسیار جذر اصم برون آرد، نه به‌تحقیق اهل اسلام درو مشغول نگردند، بیت: جذر اصم سخت بود جذر

تیغ تو و هشت خلد و
 جعد قلم⁵: آن سیاهی که در شگاف قلم¹ باشد و
 از شگاف برون² افتد، و سخن پاک و خط خوب.

اصم به‌خلاف آن، و قیل نام پهلوانی، و عددی که او را ثلث نباشد؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۲۰؛ آنند ۲/۱۳۱۸.

1. ر، ل: مخرجی.
2. ت: «یازده» ندارد.
3. ر، ل: «کشیدن جذر اصم... هندوی و جذر اصم» ندارد.
4. **جذر اصم:** جذر هر عدد عددی است که چون در خود ضرب شود عدد نخست بدست آیند مانند ۲ که جذر عدد ۴ است که چون ۲ در خود آن ضرب شود ۴ حاصل گردد، و هرگام جذر عددی صحیح باشد مانند ۳ که مجذور آن ۹ جذر آن ۳ است، آن را جذر منطق به‌ضمّ اوّل و سکون دوّم خوانند، و اگر نتوان برای جذر آن عددی صحیح به‌دست آورد آن را جذر اصم گویند مانند عدد ۱۰ که جذر آن به‌تقریب ۳/۱۶ باشد، ۹ خاقانی گوید: جذر اصم هشت خلد سخت بود جذر تیغ تو و هشت خلد هندو و جذر اصم.
5. برهان ۲/۵۷۴: کنایه از سیاهی و مرکّبی است که در شکاف و چاک و پشت قلم باشد، و کنایه از سخنان خوب و لطیف، و خط منحنی و مقول را نیز گویند؛

جگر گرم³: هردو کاف فارسی، جگر مدقوق⁴، و جگر عاشق.

جگر گوشه مردم⁵: هردو⁶ کاف و واو هرسه فارسی، مردمک چشم و قیل فرزند مردم.

باب جیم تازی و فصل ن

جادو سخن⁷: شاعر با فصاحت و بلاغت⁸ و لطافت⁹ و ملاحه¹⁰ و ظرافت.

جاروب از مژگان¹¹: میم¹² مکسور، کنایت از سجده و مراقبه است.

آند ۲/۱۳۳۷: کنایه از مداد؛ مدار ۲/۱۸؛ جهانگیری ۴۶۳/۳.

1. ت، ر: «قلم» ندارد.
2. ل: «برون» ندارد.
3. ر: این اصطلاح ندارد؛ آند ۱۳۳۵/۲: کنایه از عاشق و مدقوق؛ مدار ۲۱/۲.
4. ل: «مدقوق» ندارد.
5. آند ۱۳۳۵/۲: جگر گوشه کنایه از فرزند؛ مدار ۲۱/۲.
6. ت: «هردو کاف... مردمک» ندارد.
7. آند ۲/۱۶۸۶: کنایه از شاعر فصیح؛ برهان ۲/۵۵۳؛ جهانگیری ۴۱/۳؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۱/۱؛ سراج ۱/۷۲۸؛ رشیدی ۴۷۷.
8. ت: «بلاغت و لطافت» ندارد.
9. ر، ل: لطایف.
10. ت، ر: «ملاحه و ظرافت» ندارد.
11. فرهنگ فارسی ۱۲۰۴/۱: مژه‌های چشم را به‌منزله جادو و به‌کاربردن، کنایه از سجده کردن.
12. ت: «میم مکسور» ندارد.

جام بر سنگ زدن¹: از مَي توبه کن و از رندي و مَيخواري باز آ.

جامه فوطه کردن²: جامه چاک کردن.

جامه دان³: آنچه درو جامه بدارند و سلاح⁴ پوشیدني بدارند و بدانچه⁵ بپوشند و آنچه بپوشیدني است از تخته و صندوق و بقچه و جز آن.

جاي گرم کردن⁶: کافي⁷ فارسي مفتوح، نشست کردن کردن بر جاي و در رفتن¹ در² مراقبه.

-
1. آنند ۱۲۹۱/۲: کنایه از شراب توبه کردن؛ شرفنامه ۳۳۲/۱: توبه نصوح از شراب کن و پیاله بشکن؛ رشیدی ۴۷۷: سراج ۷۲۹/۱: برهان ۵۵۵/۲: فرهنگ فارسی ۱۲۰۷/۱: جهانگیری ۴۱/۳.
 2. سراج ۷۲۹/۱: کنایه از چاک کردن چه اکثر اطلاق جامه بردوخته است و فوطه نادوخته است، و در صورت چاک کردن این معنی ظاهر است؛ برهان ۵۵۸: جهانگیری ۳۶۶/۳.
 3. آنند ۲/۱۳۹۵: اکثر اطلاق آن بر صندوق و امثال آن کنند که از چرم دوزند برای نگهداشتن جامه، و گاهی به معنی جامه خانه نیز آمده؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۸/۱: صندوقی که در آن جامه ها را گذارند، خانه که جامه ها را حفظ کنند.
 4. ت: «سلاح پوشیدني بدارند» ندارد.
 5. ر، ل: «بدانچه بپوشند... بقچه» ندارد.
 6. برهان ۵۶۲/۲: کسی در جایی قرار و آرام گیرد، و به مراقبه رفتن نیز؛ آنند ۱۴۰۵/۲: کنایه قرار و آرام گرفتن در جایی؛ جهانگیری ۴۴/۳: سراج ۷۲۸/۱: رشیدی ۴۷۷.
 7. ت: «کافي فارسي مفتوح» ندارد.

جان آهین^۳: جان سخت و بی‌مهر.
 جان بر میان بستن^۴: مستعد و ساخته برای مرگ
 شدن، و خود را مرده انگاشتن و گرد بر جان
 بستن^۵، و محکم^۶ و فرمانبردار و عاجز از
 جان برخاسته.
 جان جان^۷: نان از هر غله که باشد، و دوست و
 فرزند و معشوق^۸.
 جان حیوان^۱: روغن و شیر و شهد و گوشت و
 مثله.

۱. «در رفتن» ندارد.
۲. ت: در مراقبه شدن.
۳. برهان ۵۵۹/۲: آهني کنایه از بی‌رحم و سخت جان و
 دلاور باشد؛ آنند ۱۲۹۸/۲: آن را آهن جان و آهني
 جگر نیم خوانند؛ جهانگیری ۴۲/۳: رشیدی ۴۷۷: سراج
 ۷۲۹/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۰۹/۱.
۴. شرفنامه ۳۳۲/۱: يعني مستعد ساخته و مرده
 انداخته؛ آنند ۱۲۹۹/۱: کنایه از آماده شدن کاری.
۵. ت، ر: «بستن» ندارد.
۶. ر، ل: «محکم... برخاسته» ندارد.
۷. برهان ۵۵۹/۲: به تکرار جان جان کنایه از روح اعظم
 است و اشاره به حق تعالی هم، و کنایه از نان است
 و طعامی را نیز گویند که به تہ دیگ چسپیده باشد؛
 آنند ۱۲۹۹/۲: و مراد از آتش تیز زیرا که خلقت
 جان یعنی پدرجن از آتش بوده است، و نوعی از نان
 که چند تو باشد، به هندی «پراٹھا» گویند؛ لغات
 عامیانه ۶۶: محبوب و معشوق و بیشتر در مقام
 تحقیر و دشنام و توهین استعمال می‌شود؛ سراج
 ۷۳۰/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۰۹/۱: غیاث ۲۴۵.
۸. ت: «معشوق» ندارد.

جان شما و جان من²: یعنی سوگند به جان شما و به جان من و با³ جان من فدای جان⁴ شما، و با جان من با جان شما یکی است.
 جفته زدن⁵: جیم مفتوح، میان پشٹی زدن، اسپ.
 جگرخستگان: عاشقان و سالکان⁶ و شکسته⁷ خاطران و اسیران⁸.
 جگرخوردن¹: اندوه خوردن² و مشقت کردن و محنت محنت دیدن.

1. آنند ۱۳۰۰/۲؛ برهان ۵۵۹/۲؛ جهانگیری ۳۶۶/۳.
2. ت: این اصطلاح ندارد؛ شرفنامه ۳۳۲/۱ یعنی سوگند به جان شما و به جان من یا جان فدای جایی شما، و این سماع است از امیر شهاب‌الدین حکیم کرمانی؛ آنند ۱۲۹۹/۲: این عبارت در جایی استعمال کنند که کسی چیزی را به کسی سپارد و سفارش نماید که این را نیکو دار و نیک محافظت کن؛ غیاث ۲۴۵: و نیز جایی که کمال اتحاد باشد، گویند جان من و جان شما هردو یکی است؛ رشیدی ۴۷۹؛ سراج ۷۳۰/۱؛ برهان ۵۶۰/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۹/۱.
3. ر: «با جان» ندارد.
4. ب: ر: «جان» ندارد.
5. آنند ۷۴۲/۱: جفتی زدن، کردن و خوردن به معنی مباشرت و آن استعمال در حیوانات اکثر است، ۱۳۴۱/۲: لگزدن و اغلام کردن چراکه جفته به معنی سرین است؛ فرهنگ فارسی ۱۲۳۳/۱: جماع کردن، مباشرت کردن؛ غیاث ۲۵۴؛ برهان ۵۷۸/۲.
6. ت: «سالکان» ندارد.
7. ر، ل: شکسته.
8. ر، ل: «اسیران» ندارد.

جگرخون^۳: مَي انگور.
 جنایت ستان^۴: خراج ستان و جزیه ستان.
 جنایت فشان^۵: جیم مکسور، گنه ریز و
 دور^۶کننده گناه.
 جوزن^۷: به‌فتح، ساحری آتش‌پرست از آنکه جو در
 لغتی شرار آتش را گویند.
 جوش ناخن تن^۸: همان جوش ناخن.

-
1. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۳۴: رنج کشیدن، مشقت بردن غم خوردن، غصه خوردن، اندوه فراوان بردن، غم فراوان خوردن، صبر و تحمل کردن آنند ۲/۱۳۴۴: کنایه از غم و غصه خوردن؛ حلّ لغات مشکلات ۲۶۸: آزرده؛ رشیدی ۵۲۲.
 2. ت: کردن.
 3. ر، ل: این اصطلاح ندارند.
 4. برهان ۲/۵۵۹؛ جهانگیری ۳/۳۶۶.
 5. آنند ۲/۳۶۴: جنایت به‌کسر گناه کردن و گناه جستن، و چیدن میوه را، و میوه چیدن فرمودن کسی را و جنایت نیز به‌معنی جرمانه معلوم می‌شود.
 6. ر، ل: دورکننده گناه.
 7. ت: این اصطلاح ندارد؛ برهان ۲/۵۹۸: طایفه‌ای باشند از برهمنان که آتش می‌افروزند و روغن ستور در آن آتش می‌ریزند و چیزهای دیگر هم می‌افکنند و آتش را با دسته‌های جو که در خوشه است می‌زنند و چیزها می‌خوانند، و این را عبادتی می‌دانند، آن عبادت را هوم (آتش افکندن) می‌گویند؛ آنند ۲/۱۳۷۸: نوعی از ساحران‌اند، که در هندی که دانه جو و گندم را به‌زعفران یا زرد چوبه رنگین کنند و بر آن افسوس دمند و آن دانه‌ها را بر کسی که می‌خواهند مسحور سازند بزنند تا مقصود حاصل آید.
 8. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

جوش گرناختن^۱: جنسي است از جوش ناخن.
 جوهر جان: پاكي جان و ذات جان.
 جوهریان^۲: به فتح، طایفه بد مذهب که خدایي را
 جوهر گویند، و^۳ قیل جوهر فروشان.
 ناخن جاشن: طعام بامدادی.

باب جیم تازی و فصل و

جوبجو^۴: پاره پاره و ذره ذره.

باب جیم تازی و فصل ه

جان چمانه بده^۵: جیم^۶ دوم فارسی، شراب^۷ را
 گویند، شراب بده و می پریده.
 جبل الرحمه^۱: کوه بوقبیس.

-
۱. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 ۲. شرفنامه ۳۳۳/۱: طایفه ای اند که حق تعالی و تقدل را جوهر نامند.
 ۳. ت، ر: «و قیل جوهر فروشان» ندارد.
 ۴. مدار ۲/۳۲: به معنی تمام و کل، و جز جز و ذره ذره؛ شرفنامه ۱/۳۳۵: یعنی پاره پاره و جزء جزء و ذره ذره؛ سراج ۱/۷۵۹: و نیز جو جو نام شهری است؛ برهان ۲/۵۹۵: جهانگیری ۱۹۵۸/۲؛ رشیدی ۵۴۹؛ زفان (ن) ۱۲۴/۱.
 ۵. مدار ۶/۲: جان جماش ده به معنی بده، و جماش به معنی شوخ و شوخی و فریبندگی و مست و مستی باشد، و به معنی درشتی و عربده نیز.
 ۶. ت: جیم هردو فارسی.
 ۷. ر: «شراب را گویند» و ل: «شراب را... شراب بده» ندارد.

جبة خورشید و ماه²: روز و شب.
جرعه ریزدیده³: دیده⁴ خونریز و اشک ریزنده.
جگر تفته⁵: جیم مکسور و تاي مفتوح، عاشق و
حرارت گرفته و دق گرفته و مفلس.
جگرخواره⁶: اندوه و جانگداز.
جگر تشنه⁷: عاشق و دق گرفته.
جگرگوشه¹: هردو کاف و واو² هرسه فارسي،
فرزند و گوشه جگر و پرکالة جگر.

-
1. آنند ۱۳۰۸/۲: کوهي است میان عرفات؛ مدار ۹/۲:
کوه بوقبیس نزدیکی مکه.
 2. برهان ۲/۶۶۴: کنایه از روز و شب که لیل و نهار
باشد؛ فرهنگ فارسي ۱۲۱۶/۱: مدار ۲/۱۰:
شرفنامه ۱/۳۳۵: سراج ۷۳۲: جهانگیری ۳/۳۹۲: آنند
۲/۱۳۰۹: رشیدی ۴۸۹.
 3. مدار ۱۴/۲.
 4. ت: «دیده» ندارد.
 5. ت: این اصطلاح ندارد؛ برهان ۲/۶۷۹: کنایه از عاشق،
و شخصي را نیز گویند که کوفت و مرض دق داشته
باشد؛ مدار ۲/۲۱: عاشق و مدقوي و تفسیده؛
جهانگیری ۳/۲۳۷: آنند ۲/۱۳۴۴.
 6. آنند ۲/۱۳۴۴: کنایه از بی‌رحم و سنگدل، و جمعی از
ساحران هم باشند که به‌زور افسون جگر مردم را
می‌خورند خصوصاً جگر اطفال را؛ برهان ۲/۵۷۹: جمعی
باشند از ساحران و کنایه از کسی است که رنج‌کش و
محنت‌پرست باشد، و کسی که غم و اندوه بسیار خورد؛
جهانگیری ۳/۲۳۸: کنایه از غم و اندوه؛ مدار
۲/۲۱.
 7. آنند ۱۳۴۴/۲: کنایه از بسیار مشتاق.

جوزای شاه: به فتح، دست شاه.
جوهر زمانه³: اصل روزگار و ذات او.

باب جیم تازی و فصل ی

جام فرعونی⁴: پیاله ای است بزرگ مخصوص آن را
جام فرعونی گویند.
جام گوهری⁵: پیاله که از گوهر بود.
جامه قطرانی⁶: جامه سیاه و ماتمی و جامه⁷
مصیبت⁸.
جانفرسای¹: نقصان کننده عمر، و جانکاه.

-
1. برهان ۲/۵۸۰: پاره ای از جگر، و کنایه از فرزند؛
مدار ۲۰/۲؛ آنند ۲/۱۳۴۵؛ شرفنامه ۱/۳۳۶؛
جهانگیری ۲۳۸/۳.
 2. ت: «واو هرسه» ندارد.
 3. مدار ۳۷/۲.
 4. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 5. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ رشیدی ۴۷۷: کنایه از
پیاله بلوری و چینی نوشته، و این خطا است چه
گوهر که معرب جوهر است بر لعل و یاقوت و المالد و
بلور و امثال آن اطلاق کنند، و برای معنی پیاله
چینی سند می باید؛ برهان ۲/۵۵۶: کنایه از پیاله
بلوری، و لب و دهان معشوق؛ مدار ۴/۲؛ جهانگیری
۴۱/۳؛ آنند ۱۲۹۳/۲؛ سراج ۷۲۹/۱؛ فرهنگ فارسی
۱۲۰۷/۱.
 6. برهان ۵۵۸/۲: جامه سیاهی که در روز عاشوره و
تعزیتها پوشند، و جامه ماتم؛ آنند ۱۲۹۶/۲: جامه
قطران؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰۸/۱.
 7. ر: «جامه مصیبت» ندارد.
 8. ل: «سیاه»، به جای «مصیبت».

جانکاهي²: جانکاه و نقصان‌کننده عمر.
جست‌وجوي³: طلب و طلب به‌سعي تمام، و در
اصطلاح صوفيه خورده‌گيري که از نفس به‌وجود
آمده باشد و منازعان عاشق و معشوق.
جگرخواري⁴: غم و اندوه و مشقت هرچه تمامتر.
جمالِ يوسفي⁵: جمالِ بي‌نظير و خوبي بسيار.
جوزِ هندي⁶: جيم⁷ مفتوح و هاي مکسور، معروف که
هندوي «ناريل⁸» گويند، و قيل بندق که هندي
«چرونجی» نامند.
جوفروش گندم نماي⁹: منافق و بي‌راهي.

جوهرِ علوي¹: يعني آسمان.
جيفه‌خواري²: حرامخواري و مردارخواري.
جيفه‌گاه جافي³: دنيا را گویند.

-
1. مدار ۳۷/۲: شرفنامه ۳۳۹/۱.
 2. ت: این اصطلاح ندارد؛ آنند ۱۳۹۳/۲: جيفه‌خوار يعني مردمخوار.
 3. مدار ۴۰/۲.

باب الجيم الفارسي مشتمل علي الفصلين: فصل الاول في المفردات

باب جيم فارسي (ج) و فصل الف

چاروا^۱: جيم فارسي، اسپ و خر^۲ و اشتر و استر
و هرچه از مواشي چرنده^۳ بود.
چرخپا^۴: جيم و با هردو فارسي، گريزپا^۵ و
بيقرار و پريشان كه بهيكجاي ساكن نبود.
چرا^۶: بهكسر، براي چه و سبب چه، بهفتح مفرد
چريدن و چرنده^۱ و چراگاه.

۱. برهان ۶۱۱/۲: چارپا، مركب سواري و هرچيزي كه
چهارپا داشته باشد يعني اسب و ستور و شتر و
مانند آن؛ زفان ۱۲۹: هرچه مواشي باشد؛ مدار
۴۲/۲.

۲. ل: «خر و اشتر و استر» ندارد.

۳. ر، ل: «چرنده بود» ندارد.

۴. ت: اين واژه ندارد؛ مدار ۵۰/۲.

۵. ل: كژپا.

۶. وفائي ۷۵: كلمه اي باشد كه در محل منع گفته شود تا
خصم بر آنچه گويد دليل بياورد، چريدن، چهارپان
نيز؛ شرفنامه ۳۴۱/۱: براي چه و سبب چه، و بهفتح
مركب است از چريدن و چرنده؛ برهان ۶۲۶/۲: رشيد
۴۹۸؛ برهان ۶۲۸/۲: فرهنگ فارسي ۱۲۷۵/۱: جهانگيري
۹۲۹/۱؛ سراج ۷۹۱/۱.

چلیپا^۲: به‌کسرتین^۳ و جیم و یا و با هر سه^۴ فارسی، آن سه گوشه از زر و نقره و مس و چوب و امثال آن که برهمنان در زُنار کشند، عربی صلیب خوانند، و قاضی ظهیر دلوی^۵ در فرهنگ خویش می‌نویسد چلیپا صلیب است، و آن دو چوب که نصاری با یکدیگر متقاطع راست کنند بر شکل مهتر عیسی علیه السلام، و آن را پرستند، کستی^۶ نیز.

۱. ر، ل: چریده.
۲. سراج ۸۲۲/۱: مؤلف گوید که این غلط است که رشته زُنار باشد، به‌براهمه و هنود را هیچ‌نسبت با چلیپا نیست، و از نصرانی که عالم مذهب خود بود تحقیق نموده که عیسی علیه السلام را بر چوبی که بدین شکل بود گذاشته میخ‌های آهنین کوفته بودند، صورت مذکور را از آن جهت به‌جای مقری تسبیح و غیره می‌سازند که احوال ایشان یاد باشد که در راه خدا این همه تصدیع کشیده، لیکن فارسی بودن این لفظ محل نظر است؛ شرفنامه ۳۴۱/۱: آنچه سه گوشه شکلی از زر و نقره و مس و چوب و امثال آن براهمه در زُنار اندازند؛ جعفری ۱۴۳: صلیب نصاری بود، بر این هیأت^۷، و نشانه‌ای است که ترسایان بر خود بندند؛ برهان ۶۵۶/۲: زفان (ن) ۱۲۸؛ فرس ۳۱؛ قواس ۱۷؛ معیار ۱۵؛ مدار ۶۲/۲؛ رشیدی ۵۳۶؛ جهانگیری ۱۶۱۰/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۳۱۰/۲.
۳. ل: «به‌کسرتین» ندارد.
۴. ر: دو.
۵. ر: پهلوی.
۶. جهانگیری ۲۹۷۱/۳: کستی زُنار یا کمربندی است زردشتیان را، و آن از ۷۲ نخ از ریشم سفید گوسفند تهیه می‌گردد و به‌دست زن مؤیدی یافته می‌شود.

چوخا^۱: جیم فارسی مضموم، جامه‌ای پشمین، و نوعی از پوشش ترسایان که کوتاه بود، در هند جوگیان پوشند، اهل هند «کنٹھا»^۲ گویند. چوزه‌لوا^۱: جیم و زای هردو فارسی، غلیواز، جیم^۲ عربی نیز.

۱. زفان (ن) ۱۲۹/۱: و گویند جامه‌ای است کوتاه که ترسایان می‌پوشند و آن دکلّه (نوعی از جامه) ترسایان که کوتاه است، در هند جوگیان پوشند، و اهل هند آن را «کنٹھا» خوانند؛ جعفری ۱۴۲: جامه پشمین، و تیر نوعی کُشتی سنتی و بومی خراسان را کشتی با چوخا می‌گویند که با پوشیدن چنین جامه‌ای می‌گیرند؛ شرفنامه ۳۴۱/۱: نوعی از پوشش کوتاه که به‌هند جوگیانش پوشند (آن را چوغا گویند نه که کنٹھا)، و آن را «کنٹھا» گویند؛ آنند ۱۴۴۹/۲: جامه پشمین که در تبرستان بافند و پوشند، و آن را چوخه نیز گویند؛ برهان ۶۶۹/۲: جامه‌ای را نیز گویند که نصاری پوشند؛ مدار ۶۸/۲؛ وفایی ۷۵.

۲. در نظر مصحح تحفه یقیناً «کنٹھا» به‌لباس جوگیان هیچ ارتباط ندارد، چون «کنٹھا» در هندی به‌معنی گلوست پس «کنٹھا» گلوبند هست اختصاص به‌جوگیا. «کوڑی‌با» صدف‌ها و Rudrakhra (که در بین هندوها خیلی پاکیزه صفت شمار می‌شود) یکی از گُل‌های دارویی هست که در کوه‌ها دریافت می‌شود و بعد از خشک کردن این گُل آن را در نخ می‌سایند، این «کنٹھا» می‌شود و در گلو می‌پوشند، و در دهلی واژه «کنٹھا» برای هر گلوبند که از گُل‌های تازه درست می‌کنند، استعمال می‌شود به‌علاوه صدف‌های گوناگون و برای جوگیان صدف‌ها زرد رنگی برای گلوبند، هم بکار می‌رود.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ب

چرب^۳: جیم فارسی مفتوح^۴ و رای ساکن به وزن^۵
حرب، فربه و افزون^۶ گوشت، مچرب و غالب
را^۷ نیز گویند.

چلوچوب^۸: به ضمتین و جیم و واو دوّم هردو
فارسی، آنچه برو گوشت بُرنده^۹ بریان کنند،
و آن از آهن بود یا از چوب نیز کنند، و

-
۱. جعفري ۱۴۳: غلیواژ، چلچله، زغن، گوشت ربا، موشخوار و موشگیر نیز گویند؛ شرفنامه ۳۴۱/۱: جنکلاهی؛ برهان ۶۷۰/۲؛ مدار ۶۸/۲.
 ۲. ل: «جیم عربی نیز» ندارد.
 ۳. آنند ۱۴۱۹/۲: غالب شدن، زیادتی نمودن و چرب شدن چیزی از روغن و امثال آن باشد؛ فرهنگ فارسی ۱۲۷۷/۱: چیزی که دارای ماده روغنی باشد، روغن آلو؛ جعفري ۱۴۳: معروف است، و به معنی غالب و زیاده نیز؛ برهان ۶۲۸/۲: چیزی از روغن و امثال آن نیز؛ مدار ۴۸/۲؛ رشیدی ۴۹۹.
 ۴. ر: «مفتوح و رای ساکن» ندارد.
 ۵. ت، ر: «به وزن حرب» ندارد.
 ۶. ر: فرمون.
 ۷. ر، ل: «را نیز گویند» ندارد.
 ۸. شرفنامه ۳۲۱/۱: بدانچه گوشت جانور بریان کنند و آن را بابزن و چلوچوب و سیخ نیز گویند، به تازیش سقود با تشدید نامند؛ برهان ۵۸۳/۲: سیخ کباب چوبین؛ فرهنگ فارسی ۱۳۰۸/۱: چلوچوب نیز؛ مدار ۲۴۲/۲؛ آنند ۱۴۴۹/۲.
 ۹. ر: پرنده.

آن را سیخ و بابزن^۱ گویند، و شوخ، و^۲ به کسر جیم اوّل نیز.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ت

چست^۳: به جیم فارسی مفتوح و خای مضموم، نیک درگرفته و چالاک و نیک استوار، و زود جنبان و تیزرو^۴.

چنگال^۵ خوست^۶: جیم و کاف و واو هر سه فارسی، فارسی، مالیده، و آن طعامی است که نان

۱. ت: «بابزن» ندارد.

۲. ر، ل: «و به کسر جیم اوّل نیز» ندارد.

۳. ر: چست جیم فارسی مضموم؛ برهان ۶۳۷/۲: چالاک، جلد و چابک و هرچیز که نیک و به اندام در جایی نشیند، و محکم و نازک و زیبا، و نوعی از پای افزار که روی آن را از ریسمان چینند؛ جعفری ۱۴۳: نازک و زیبا و محکم و چالاک؛ شرفنامه ۳۴۲/۱: نیک درگرفته و جنبان و چالاک و زود؛ وفایی ۷۵: چابک و چالاک، چسبان؛ سراج ۸۰۳/۱: آنند ۱۴۲۶/۲: زفان (ن) ۱۲۹/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۴/۱؛ رشیدی ۵۰۸؛ جهانگیری ۱۲۸۰/۲.

۴. ر، ل: «تیزرو» ندارد.

۵. ر: جگال.

۶. مدار ۶۶/۲: مالیده طعام که نان را به روغن و شکر خلط کنند، به زبان هندی چوری گویند؛ برهان ۶۶۵/۲: نان گرم و روغن و شیرینی درهم مالیده شده باشد؛ آنند ۱۴۵۸/۲: چنگال خست را چنگال خوش نیز گویند؛ جعفری ۱۴۴: هرچیزی است تکه درهم مالند؛ شرفنامه ۳۴۲/۱: چیزی مالیده؛ قواس ۲۱۱.

به‌روغن و شکر خلط کنند چنگال¹ خوست
گویند.
چهار بالشت² : جیم فارسی، تخت آراسته و
مسند.

باب جیم فارسی (ج) و فصل جیم فارسی (ج)

چاچ³ : هردو جیم فارسی، نام شهری است از
ترکستان که کمان آنجایی گزیده¹ و مشهور
است، بیت² :

-
1. ل: «چنگال خوست گویند» ندارد.
 2. ت: این واژه ندارد؛ برهان ۶۷۲/۲: کنایه از چهار چیز، اوّل تخت و مسندی که ملوک و سلاطین بر آن نشینند، دوّم عناصر اربعه یعنی خاک و باد و آتش و آبها، سوّم دنیا و عالم، چهار جهات اربعه مشرق و مغرب و جنوب و شمال؛ جهانگیری ۴۵/۳، ۳۱۹ مسندی که بادشاهان و صدور و بزرگان و برز بر آن بنشینند، چهار بالش هم؛ آنند ۱۴۶۷/۲.
 3. جعفری

کمان‌های چاچی و برادر بود مرد
 و^۴ به‌جیم دوّم تازی نیز.
 چار آخشیج^۵: هردو جیم فارسی، چهار طبع آتش
 و باد و آب و خاک که آمیزش‌شان موالید
 سه‌گانی پیدا می‌آید، پربسته و رُسته و
 جنبیده^۶ یعنی نباتات و جمادات و حیوانات،
 خواجه نظامی در سکندرنامه فرمایند، بیت:
 تویی گوهر آماي مسلسل کنی
 چچ^۸: هردو جیم فارسی اوّل مفتوح، آنچه بدان
 غلّه افشانند و پاک کنند، هندوي «چهاچ^۱»
 گویند.

را خصوصاً؛ برهان ۶۰۸/۲: ناحیتی است بزرگ و آبادان
 و مردمانی غازی پیشه و جنگ‌گرو توانگر و بسیار
 نعمت، ازوي کمان و تیر خدنگ و چوب خلنج بسیار
 افتد؛ فرهنگ فارسی ۴۳۷/۵؛ مدار ۴۰/۲؛ شرفنامه
 ۳۴۲/۱؛ زفان (ن) ۱۲۹/۱؛ جهانگیری ۲۸۱/۱؛
 آنند ۱۳۹۵/۲؛ رشیدی ۴۷۹.

۱. ر، ل: «گزیده» ندارد.
۲. ر، ل: «بیت... روز جنگ» ندارد.
۳. این بیت از شاهنامه فردوسی گرفته شده است و
 مصرعه دوّم هست: «نگهدار پشت تهمتن به‌جنگ».
۴. ت: «و به‌جیم دوّم تازی نیز» ندارد.
۵. مدار ۴۲/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۶۵/۱.
۶. ل: چنده.
۷. سکندرنامه نظامی ۸۳۹: مریخ.
۸. مدار ۴۶/۲: «چچ» در پنجابی «چهاچ» در اردو سبدي
 است مرکب از شاخه‌های باریک‌نی که برای پاک کردن
 غلّه بکار رود، ولی در ترکی که واژه چچ برای سبدي

چکوچ^۲: به وزن کبود جیمین^۳ فارسی، آن سنبه که بدان آسیا تیز کنند^۴.

باب جیم فارسی (ج) و فصل خ

چخ^۵: بهضم و بهفتح جیم فارسی، امر از چخیدن و فاعل آن.

ماهیگیری بکار می‌رود، در هند در زبان مردم عامّه را ٹپا می‌گویند و «چهاج» و سُوپ و سوپِلا همان است که برای پاک کردن غله بکار می‌رود؛ برهان ۶۲۳/۲: چوبی باشد پنج شاخ مانند پنجه دست و دسته‌ای هم دارد که غله کوفته را به آن به باد دهند، و غربالی را نیز گویند که غله بدان پاک کنند، و چخ در ترکی سبدي است مرکب از شاخه‌های باریک بید که برای ماهیگیری بکار رود؛ جعفری ۱۴۴: پنجه مانندی است که خرمن کوفته به آن بیفشانند تا پاک شود؛ شرفنامه ۳۴۲/۱.

۱. ل: «هندوی «چهاج» گویند» ندارد.
۲. برهان ۶۵۲/۲: افزاری باشد سرتیز و دسته‌دار که آسیا با نان آسیا تیز کنند؛ جعفری ۱۴۴: سنبه و چکش است که سنگ آسیا را بدان تیز کنند؛ شرفنامه ۳۴۲/۱: زفان (ن) ۱۲۹/۱: چلوج به معنی سنبه تیزکردن، آسیا؛ قواس ۷۹: مؤید ۳۰۸/۱: سروری ۳۷۳: رشیدی ۵۲۹: برهان ۶۵۲/۲: قواس ۲۶۵: مدار ۶۱/۲: رشیدی ۵۲۹: جهانگیری ۱۵۱۴/۲: فرهنگ فارسی ۱۳۰۲/۱.

۳. ت: هردو جیم.

۴. ر: گویند.

۵. ت: چخ به فتح امر از جهیدن و جهنده اما غلط است؛ برهان ۶۲۴/۲: غلاف کارد و شمشیر و مانند آن، و بعضی خصومت و جنگ و بعضی کوشش و جنگ، و بعضی چرک ریم هم آورده‌اند؛ مدار ۴۷/۲: به معنی ستیزه کردن

چخاچخ^۱: هردو جیم فارسی مفتوح^۲، آواز زخم تیغ و چخیدن بعد چخیدن، و^۳ آواز تیز رسیدن در اندام، چقاچق نیز گویند.
 چخماخ^۴: جیم فارسی مفتوح و خای اول ساکن، آتش زنه^۵ که ترکان قولق^۶ گویند، و چقمق^۷ نیز.

و پیچیدن و کوشیدن؛ جعفری ۱۴۴: سنگ جوی بود؛ شرفنامه ۳۴۳/۱: امراز چخیدن؛ سراج ۷۸۹/۱: فرس ۸۳؛ رشیدی ۴۹۴: جهانگیری ۷۴۵/۱: معیا ۷۷: فرهنگ فارسی ۱۲۷۴/۱.

۱. شرفنامه ۳۴۳/۱: آواز زخم تیغ که هنگام زدن و جود یکدیگر برآید، چخیدن برچخیدن؛ مدار ۴۷/۲: آنند ۱۴۱۳/۲: صدا و آواز زدن شمشیر باشد از پیهم؛ سراج ۷۸۹/۱: این مبذل چکاچک است؛ برهان ۶۲۴/۲: رشیدی ۴۹۴: جهانگیری ۷۴۵/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۷۴/۱.
 ۲. ر: «مفتوح» ندارد.

۳. ت: «و آواز تیز رسیدن در اندام» ندارد.

۴. ت: چهچاخ و بر حاشیه خجماچ و جیم هردو فارسی چخماچ؛ جعفری ۱۴۴: تبرزین و آتش زنه، و کیسه دو طبقه ای است که اکثر سپاهیان دارند، و نیز کیسه چرمی است، آتشگیره نیز؛ وفایی ۷۵: کیسه ای از پوست که مردم با خویشتن دارند از بهر شانه و غیره، آهن باشد که بر سنگ زند و آتش افروزند؛ شرفنامه ۳۴۳/۱: آلت آهنین که بر سنگش زنند تا آتش پدیدار آید، و آن را آتش زنه نیز گویند، به تازیش زند خوانند؛ مدار ۴۷/۲: معیار ۷۲: زفان (ن) ۱۱۹: فرس ۷۰، ۸۲: برهان ۶۲۴/۲: سراج ۷۸۹/۱.

۵. ر: زند.

۶. ت: قولف.

۷. ت: چقمق خطا مصطلح است.

چَرخ^۱: جیم فارسی مفتوح، فلک و دایره و جامه و آنچه بدان دلو پُرآب بکشند از چاه، و رقص و آنچه زنان او را چرخه گویند، و ریسمان^۲ بدان ریسند، و آنکه بدان روغن و شیره بیرون آرند یعنی جوازِ روغن‌گران و چرخ^۳ نیشکر که هندوی «کولهو»^۴ گویند، و هرچند مدور کرده باشند^۵ آن^۶ نیز چرخ است^۷،

۱. شرفنامه ۳۴۳/۱: فلک، و آنچه بدن روغن و شیره و نیشکر و جز آن بکشند، و چیزی که زنان ریسمان بدان ریسند، و چرخه هم گویند، و دایره و کمان حکمت که آلاتِ حصارگیری، و نیز چرخ بدان اندازند؛ جعفری ۱۴۴: گریبان و کمان سخت، و دور زدن فلک، و چرخه زنان، و اسم مکانی که در آن انگور بیفشند، و آلتی که به آن گِل از چاه بیرون آورند؛ برهان ۶۲۹/۲: نام شهری بوده قدیم در خراسان، و نام دَهی از ولایت غزنین، و آسمان و فلک سیارات، و گریبان جامه و پیراهن باشد؛ وفایی ۷۶: فلک گردان که آسمان باشد، چرخي که زنان بدان رشته باشند، چرخ چاه و آسیا و غیره؛ مدار ۴۹/۲؛ معیار ۸۱؛ قواس ۲۰۰؛ فرس ۱۸؛ زفان (ن) ۱۳۰/۱.

۲. ر، ل: «ریسمان بدان ریسند» ندارد.

۳. ت: «چرخ» و ر: «چرخ نیشکر» ندارد.

۴. ر: پولیو.

۵. ت: اند.

۶. ر: «آن» ندارد.

است^۱، و چون چرخ اثير و چرخ زمهيرير^۲، و
 آلت حصارگيري، و کمان^۳.
 چماخ^۴: جيم^۵ فارسي به وزن فراغ، بلند و بلندي
 بلندي هرچيزي.
 چيخ^۶: جيم فارسي مکسور، آنکه پلک^۷ او سرخ
 بود و آب از چشم بر مژگان او بدود و
 منجمد گردد.

باب جيم فارسي (ج) و فصل د

چربيد^۸: جيم^۹ فارسي، فزون شد، و فره رفت و
 کرد.

-
۱. ر، ل: گویند.
 ۲. ر: رفهرير.
 ۳. ر، ل: «کمان» ندارد.
 ۴. مدار ۶۲/۲؛ جعفري ۱۴۴: بلندي هرچه باشد؛ شرفنامه ۳۲۱/۱.
 ۵. ت: «جيم فارسي به وزن فراغ» ندارد.
 ۶. شرفنامه ۳۴۳/۱: آنکه آب چشم همواره بر روي رود و موي مژگانش ريخته باشد؛ جعفري ۱۴۴: کسي است که مژگانش ريخته باشد و آب از چشم رود؛ سراج ۸۴۲/۱: ليکن بعضي به جاي تحتاني نون گفته اند (چنخ)؛ برهان ۶۷۵/۲؛ جهانگيري ۲۲۶۵/۲؛ مدار ۷۳/۲؛ آنند ۱۴۷۲/۲.
 ۷. ت: رنگ.
 ۸. آنند ۱۴۲۰/۲: چربيدن به معني افزون و غالب آمدن؛ برهان ۶۲۹/۲: غالب شد و افزون آمد؛ مدار ۴۹/۲؛ شرفنامه ۳۴۳/۱.
 ۹. ت، ر: «جيم فارسي» ندارد.

چرغند^۱: جیم فارسی^۲ مفتوح به وزن هرچند، یعنی
یعنی چراغدان و چراغ، با جیم عربی نیز.
چغد^۳: جیم فارسی مضموم، جانوری که او^۴ را
شوم گیرند و گویند که او ماده بوم است و
در کنگره های حصار بیشتر می ماند^۵، و^۶ موی
گره زده در پس قفا.

-
1. جعفري ۱۴۴: چراغدان و چراغ بود، و رودة گوسپندي است که به پيه و جگر و گوشت آگنده باشند، امعاء گوسپند به گوشتابه پُرکرده و آن چرغنده و جگر آگند، و رونج و زونج و لکامه (Sausage) نیز گویند، به تازيش عصب خوانند؛ سراج ۷۹۷/۱؛ به جیم فارسی چراغ و چراغدان و به جیم تازی رودة گوسفندي، این تحقیق و نقد مؤلف سراج است؛ برهان ۶۳۳/۲: چراغ و چراغدان و چراغپایه؛ شرفنامه ۳۴۴/۱: چراغ و چراغدان؛ مؤید ۲۸۷/۱: چرغند؛ مدار ۵۱/۲: زفا (ن) ۱۳۰/۱؛ قواس ۱۴۰؛ رشیدی ۵۰۴؛ قواس ۲۰۵.
 2. ر: «جیم فارسی... چراغدان» ندارد.
 3. شرفنامه ۳۴۴/۱: به ضمّ موی گره زده و به قفا بر بسته، و کنگرة حصار، و نیز آن جانور پرندة شوم که به شب بیرون آید و در روز نبیند، و بودنش خرابه بود، و آن را کوچ و کوف و کول هم گویند، به تازيش بود؛ وفایی ۷۱: مرغی است مشهور که در ویرانه مسکن دارد؛ معیار ۹۶، ۲۲۹: جغد؛ فرس ۸۱: جغد؛ برهان ۶۴۴/۲: جهانگیری ۱۴۲۷/۲: فرهنگ فارسی ۱۲۹۵/۱؛ مدار ۵۶/۲: زفان (ن) ۱۳۰/۱؛ مؤید ۳۱۰/۱؛ رشیدی ۵۱۸.
 4. ۴. ت: آن.
 5. ت، ل: باشد.
 6. ل: «و موی گره... پس قفا» ندارد.

چکاد^۱: جیم فارسی مکسور، میان تارک سر و پیشانی، و سرکوه.
 چمند^۲: به‌فحتین و جیم^۳ فارسی، اسپ کاهل و چابکخوار.
 جمید^۴: جیم فارسی به‌وزن رسید، خرامیده و خرامان شد و کرد.
 چند^۵: جیم^۱ فارسی مفتوح، عددی^۲ و شماری کم از ده باشد^۳، و گویند شماری غیرمعین، و

-
۱. شرفنامه ۳۴۴/۱: به‌فتح سرکوه و پیشانی، و نیز میانه سر که آن را تار و تارک و ترنک و جاد و هپاک و کاج هم گویند؛ برهان ۶۵۰/۲: به‌معنی اصلح باشد و به‌معنی سپهرم هست که به‌عربی جنبه خوانند و مرد بی‌مو پیش سر؛ وفایی ۷۶: این لغت پهلوی است؛ مدار ۵۹/۲: چکال هم همین معنی دارد؛ معیار ۹۹۸: چکاذ؛ فرس ۸۰: چکاذ؛ مؤید ۳۱۰/۱: صحاح ۸۸۸: زفان (ن) ۱۳۰/۱؛ جهانگیری ۱۵۱۰/۲: قواس ۱۱۱.
 ۲. برهان ۶۶۰/۲: مردم کاهل و تنبل و هیچ‌کاره و اسپ کند رفتار، ترکی به‌معنی شتر کاهل و بدرو؛ جعفری اسپ کاهل و به‌جیم تازی مطلق کاهل را گویند؛ شرفنامه ۳۴۴/۱: اسپ کاهل چابکخوار که جنبان نبود؛ مدار ۶۳/۲.
 ۳. ت: «جیم فارسی» ندارد.
 ۴. آنند ۱۴۵۳/۲: از روی ناز و غمزه و خرام و تکبر به‌راه رفته باشد؛ برهان ۶۶۰/۲: جنبید و خرامیده؛ شرفنامه ۳۴۴/۱: مدار ۶۳/۲.
 ۵. ایرانی که من دیدم

نام شهري، جند جيم عربي مفتوح⁴ نیز نام
 شهري مشهور⁵.
 چهارزاد⁶ : رای موقوف، نام همای بنت بهمن
 شاه.

دانشجویانی از هند و یونان و از دیگر جاها بوده،
 کتابخانه و خوابگاه هم داشته، بعداً این دانشگاه
 به بغداد منتقل شد؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۱۵، ۵/۴۳۴:
 یکی از شهرهای بزرگ ماوراءالنهر بوده است که در
 قرن هفتم هجری هنگام حمله مغول یکسره ویران و
 نابود گردید، جند به جیم تازی نیز؛ شرفنامه
 ۱/۳۲۲، ۳۴۴: نام شهري است؛ رشیدی: به معنی شهري از
 شهرهای ترکستان و چین آورده است؛ جعفری ۱۴۵:
 به معنی تعجب و هرچند نیز آمده؛ مدار ۲/۶۵؛ سراج
 ۱/۸۲۹؛ زفان (ن) ۱/۱۳۰؛ مؤید ۱/۳۱۰؛ جهانگیری
 ۲/۱۷۹۸؛ برهان ۲/۶۶۳.

۱. ر: «جیم فارسی» ندارد.
۲. ت: عدد.
۳. ت: «باشد و گویند» ندارد.
۴. ر: «مفتوح» ندارد.
۵. ر، ل: «مشهور» ندارد.
۶. آنند ۲/۱۴۶۹: نام همای دختر بهمن بن اسفندیار
 بوده، مدت‌ها پادشاهی ایران نموده، بر وفق بعضی
 تواریخ پنجهزار و دویست و بیست و پنج سال بعد از
 هبوط آدم زمان حکمرانی وی در ایران بوده، و سی
 سال پادشاهی کرد تا دارا یارای خسروی حاصل کرد و
 او را به جای خود نشانده، گویند همای چهارزاد پُلی
 بر دجله بغداد بسته که تا زمان اسکندر گریک باقی
 بود، اسکندر بنابر دشمنی با عجم به خراب کردن آن
 پُل حکم راند، همچنین در پارس و اصطخر پارس
 عمارات عالیّه از همای برپا بوده که یکی از آن
 ایوان چهل مناره مشهور به تخت جمشید است که به حکم

باب جیم فارسی (ج) و فصل ر

چادر^۱: خیمه‌ای است، ترکی است.
چار^۲: جیم فارسی، چهار چهاره که^۳ عرب آن را
اربعة خوانند، و چاره.
چالشگر^۴: لام مفتوح^۱ و کاف فارسی، خرامنده و
بسیار مباشرت و مبارزه کننده، و به جیم
فارسی و لام^۲ مکسور نیز.

-
- اسکندر آتشزده خراب کردند، هنوز آثار آن برقرار
است، شهر جربادقان ساخته چهارزاد است؛ شرفنامه
۳۴۴/۱: چهارزاد منکوحه بهمن بود و بهمن را اردشیر
هم نام بود، زندگی چهارزاد در شمار افسانه‌های
تاریخی است، و آنچه در مجمل‌التواریخ و حبیب‌السیر
و شاهنامه آمده براساس تاریخی نیست و بیشتر
با افسانه آمیخته است؛ مدار ۷۱/۲: چهارزاد موافق
دین آتشپرستی بوده؛ برهان ۶۷۴/۲: چهارزاد دختر
بهمن مادر داراب؛ جعفری ۱۴۹: دستور ۱۰۸؛ برهان
۶۷۴/۲: رشیدی ۵۵۴؛ جهانگیری ۲۱۶۶/۲: سراج ۸۴۰/۱.
۱. شرفنامه ۳۲۵/۱: خیمه که از کرباس دوخته می‌شود، و
آنچه از چوب و نمد باشد آقاوی و آلاچوق نامند؛
آند ۱۳۹۶/۲: در ترکی به معنی خیمه و با لفظ زدن
مستعمل؛ مدار ۴۱/۲: خیمه، ترکی است؛ فرهنگ فارسی
۱۲۶۴/۱: خیمه، سایبان، پرده بزرگ.
۲. برهان ۲۰۸/۲: مخفف چهار که به عربی اربعه، مخفف
چاره که علاج هست؛ جعفری ۱۴۹: مخفف چهار، به معنی
چاره؛ مدار ۴۱/۲: عدد معروف و چاره؛ شرفنامه
۳۴۵/۱: چاره و چهار؛ فرهنگ فارسی ۱۲۶۷/۱: آند
۱۴۰۲/۲.
۳. ر، ل: «که عرب... و چاره» ندارد.
۴. برهان ۶۱۵/۲: شخصی که خرامان و از روی ناز و عجب
و تکبر به راه رود، و به معنی حریص جماع هم؛ جعفری
۱۴۹: خرامند و زیادت‌کننده در جماع و شجاع و

چپر^۳: جیم و با هردو فارسی مفتوح^۴، سپرگا و^۵،
و یای^۶ فارسی نیز.
چراگر^۷: جیم فارسی مفتوح و کاف فارسی،
جانور چرنده و چراننده.
چرخ^۸ اثیر^۹: جیم^{۱۰} فارسی، کره آتشین، و
آسمان اول که^{۱۱} درو ماه است.
چرخ زمهریر^{۱۲}: کره سردی.
چغر^۱: جیم^۲ فارسی وزن مفر، اسپي که در گرد
سیاهی چشمش سپیدی مدور خط بود، و ترسیدن
و التفات نمودن.

-
- دلاور؛ دستور ۱۰۷: جالشگر؛ آنند ۱۴۰۶/۲: شرفنامه
۳۴۵/۱؛ سراج ۷۷۷/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۶۹/۱.
۱. ت: «مفتوح» ندارد.
 ۲. ت، ل: «لام مکسور» ندارد؛ ل: کاف فارسی مکسور.
 ۳. برهان ۶۲۱/۲: خانه و دیواری که از چوب و علف
سازند، به هندی «چپر» گویند، در ترکی چپر به معنی
پرچینی که از گون و چوب می‌سازند؛ مدار ۴۶/۲؛
آنند ۱۴۱۱/۲.
 ۴. ر، ل: «مفتوح» ندارد.
 ۵. ر: سرگا و، ل: سپرگا و.
 ۶. ت، ر: «یای فارسی نیز» ندارد.
 ۷. فرهنگ فارسی ۱۲۷۷/۱: چراکننده، حیوانی که علف
بخورد؛ شرفنامه ۳۴۵/۱: جانور چرنده؛ برهان
۶۲۸/۲: حیوانات چرنده؛ مدار ۴۸/۲.
 ۸. مدار ۵۰/۲.
 ۹. ر: آخر.
 ۱۰. ت: «جیم فارسی» ندارد.
 ۱۱. ت: «که درو ماه است» ندارد.
 ۱۲. مدار ۵۰/۲.

چقر^۳: بخیل، ترکی^۴ است.
 چقندر^۵ و چکندر: کلاهما، سبزه‌ای است، و
 چکندر به کسر پُلّی که بر روی آب بندند برای
 گذرگاه.
 چنار^۶: جیم فارسی مفتوح، درختی است پنجه‌دار
 و بی‌بار و گیاه که در بر چنار^۱ اند بدان
 سبب بر نقش و به معنی چه آتش.

-
۱. مؤید ۳۱۲/۱: ولی در زفان چقر به معنی غوک داده که در آب بانگ کند؛ آنند ۱۴۴۱/۲: به فتح‌تین اسپي که یک چشم او سیاه باشد و یک سفید؛ جعفری ۱۵۰: التفات نمودن و ترسیدن بود؛ شرفنامه ۳۴۵/۱: برهان ۶۴۴/۲: زفان (ن) ۱۳۱/۱: دستور ۱۰۹.
 ۲. ت: «جیم فارسی وزن مفر» ندارد.
 ۳. آنند ۱۴۴۳/۲: چقر به معنی شراب خانه آورده، ولی این معنی برای واژه چقر با غین هست؛ شرفنامه ۳۴۶/۱: بخیل.
 ۴. ت: «ترکی است» ندارد.
 ۵. ل: این واژه ندارد.
 ۶. شرفنامه ۳۴۵/۱: سبزه‌ای است خوردنی مثل ثرب که آن را شلغم نیز گویند، هندش کنگلو خوانند و چندر نیز، پخته آن از اغذیه لذیذ و شیرین است، و برگ چقندر و حود آن را در آش‌ها و بورانی‌ها می‌کنند، و نیز چقندر را در تغذیه حیوانات بکار می‌برند، و از نوعی از آن قند و الکل می‌سازند، ولی چقندر یکنوع سبزی است و شلغم جدا از چقندر است؛ مدار ۵۷/۲: چغندر، چقندر و چکندر، اهلی هند «ڈھینٹرس» گویند، ولی تحقیق آن است که این رستنی دیگر است و به ثرب هیچ‌مناسبت ندارد، ثرب را هم خام می‌خورند، گونگلو ترجمه شلغم هست و «ڈھینٹرس» هندی نیز جنس دیگر است. معنی دیگر که در تحفه آمده است در هیچ‌یک لغتنامه دریافت شد؛ برهان ۶۴۶/۲،

چنگار²: به‌ضم³ جیم و کاف هردو فارسی، جانوری
است آبی، عربی آن⁴ را سرطان خوانند⁵ و¹
فارسی پنج پایک گویند.

-
- حاشیه چغندر از نباتات مرز و بوم‌های بحرالروم شناخته شده و آن حویجی باشد که در آش‌ها داخل کنند، دارای جنس‌های متعدّد و در ریشه‌های ضخیم آن مواد غذایی بسیار خصوصاً قند اندوخته می‌شود؛ زفان (ن) ۱۳۱/۱: چقندر و چکندر میوه‌ای است، آن را بخورند بعد پختن، هندوی «تندش» گویند، چکندر چقندر است، و این سبزی است نه میوه؛ مؤید ۳۱۲/۱.
1. مدار ۶۴/۲: گویند عمر او قریب به هزار سال باشد و در آخر هم ازو آتشی پیدا شود که او را بسوزد، و تنه او به‌غایت پُر باشد چنانکه شنیده شده که در کابل درختی چنار بود که دوازده سوار مسلح در تنه او پناه گرفته بودند؛ در مؤید است و نیز آنچه زنان بر دست از حنا نگار کنند؛ شرفنامه ۳۴۵/۱: درختی است که بار ندارد و برگ او را به‌پنجه نسبت کنند، درخت چنار از کشمیر (هند) بسیار معروف است، سایه خوب می‌دهد؛ برهان ۶۶۱/۲: درختی مشهور بی‌گل دولپه‌ای که از درخت زیبایی است و بیشتر در خیابان‌ها و باغ‌ها است.
2. شرفنامه ۳۲۵/۱: جانوری است آبی که در خشکی به‌پای کژ رود آن را پنج پایک و پنجپایه و خرچنگ نیز گویند، به‌تازیش سرطان خوانند، و معنی چنگار آرنده جنگ و جنگ را بیار، ۳۴۶: همان چنگار؛ زفان (ن) ۱۳۱/۱: اهل هند «کیکزه» گویند؛ برهان ۶۶۵/۲: Cancer؛ مدار ۶۵/۲: آنند ۱۴۵۸/۲: سراج ۸۳۱/۱: جهانگیری ۱۸۰۰/۲: رشیدی ۵۴۶: فرهنگ فارسی ۱۳۱۶/۱: مؤید ۲۸۹/۱.
3. ت: «به‌ضم» ندارد.
4. ت، ر: «آن را» ندارد.
5. ت: گویند.

چنبر²: جیم فارسی مفتوح³ وزن⁴ عنبر، حلقة
 دف⁵ و حلقة رسن تاب و آنچه بدان مانند، و
 آنکه به سقفها و تیرها آویزند، و دیگ و
 اسباب درو بدارند، هندوی «چھیکا»⁶ گویند،
 کذا⁷ فی الحسینی.
 چنبور⁸: جیم فارسی مضموم وزن⁹ دستور، قودکش
 که عربی مقوّد خوانند¹.

-
1. ر: «و فارسی... گویند» ندارد.
 2. برهان ۶۶۲/۲: محیط دایره را گویند مطلقاً اعم از چنبردف و چنبرگردن و افلاک و غیره، و دوره کردن و چرخ زدن، و به معنی حلقه و قید و گرفتار بودن را نیز گویند؛ شرفنامه ۳۴۶/۱: حلقة رسن تاب و حلقة دف و جز آن، و چنبر کردن؛ رشیدی ۵۴۴: استخوان گردن که به عربی ترقوه گویند؛ مدار ۶۴/۲: سراج ۸۲۸/۱؛ زفان (ن) ۱۳۱/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۳۱۴/۱؛ دستور ۱۰۷؛ آنند ۱۴۵۴/۲.
 3. ر، ل: «مفتوح» ندارد.
 4. ت: «وزن عنبر» ندارد.
 5. ل: «دف» ندارد.
 6. ت: چھینک.
 7. ر، ل: «کذا فی الحسینی» ندارد.
 8. ر: «چنبور جیم فارسی مضموم» ندارد؛ آنند ۱۴۵۵/۲: پالهنک که اسپ را بدان جنیبت کنند و اصل در آن پالاهنگ است، و اصطلاح این زمان یعنی یدککش، و به هندی «باگڈور» خوانند؛ شرفنامه ۳۴۶/۱: قودکش، به تازیش مقوّد نامند و آن را بالاهنگ و پالهنک نیز گویند؛ برهان ۶۶۲/۲: آن طئابی باشد که بر گوشه لجام اسب و افسار شتر بندند؛ جعفری ۱۵۰: افسار بود؛ مؤید ۳۱۲/۱؛ مدار ۶۴/۲؛ زفان (ن) ۱۳۱/۱.
 9. ت: «وزن دستور» ندارد.

چور²: جیم فارسی مضموم، تدر و آن تدر و
 است، واو فارسی نیز (ترکی است).
 چهر³: جیم فارسی مکسور، نیک روی مردم و
 غیرمردم از⁴ تراشیده و نقش کرده چهره
 با های آخر نیز.
 چیر⁵: جیم و یا هردو فارسی، دلاور، و چیره
 درین لغت است.

باب جیم فارسی (ج) و فصل زای تازی

چاهیوز¹: جیم فارسی و های موقوف، آن خارهای
 آهني که بدان دلو از چاه بکشند.

-
1. ت: نامند.
 2. جهانگیری ۱۹۹۶/۲: جانور شکاري که سالي برو نگدشته
 و گریز نخورده باشد؛ برهان ۶۷۰/۲: خروس صحراي؛
 شرفنامه ۳۴۶/۱: نحاس؛ دستور ۱۰۹: جور؛ مدار
 ۶۸/۲: و بهضم هاون؛ زفان (ن) ۱۳۰/۱: آنند
 ۱۴۶۴/۲.
 3. شرفنامه ۳۴۶/۱: پیکر و روی مردم و غیرمردم از
 تراشیده و نقش کرده؛ برهان ۶۷۴/۲: روی که بهعربی
 وجه گویند، و اصل ذات هم؛ مدار ۷۱/۲: جعفري ۱۴۹؛
 آنند ۱۴۶۹/۲.
 4. ت: «از تراشیده» ندارد.
 5. برهان ۶۷۶/۲: بهمعنی غالب شدن و ظفر یافتن و
 مستولی گردیدن بر دشمنی باشد، و شجاع و دلاور و
 حصه و بهره و نصیب، و نام قریه‌ای از قرای
 یوانات؛ سراج ۸۴۲/۱: چیر و چیره بهزبان هندی
 دستاري که برسر پیچیند؛ جعفري ۱۵۰: دلاور و
 زبردست بود؛ شرفنامه ۳۴۶/۱: آنند ۱۴۷۲/۲: رشیدی
 ۵۵۵؛ جهانگیری ۲۲۶۵/۲: فرهنگ فارسی ۱۳۲۶/۱: زفان
 (ن) ۱۳۱؛ مؤید ۳۱۲/۱: مدار ۷۴/۲.

چیداز^۲: سرموزه که به‌تازیش جرموق خوانند،
 جیم و یا هردو فارسی نیز.
 چرز^۳: به‌فتح^۱ جیم^۲ فارسی به‌وزن مرز، جانوری
 است معروف که به‌باز^۳ شکار کنند، و^۴ آن بر
 دو نوع است ابلق و یوز.

-
1. سراج ۷۸۱/۱: چاهیوز به‌معنی تجسس و تفحص، و بعضی گویند یوز لغتی است در یوس به‌معنی جوینده، و در واقع هردو یکی است بلکه یوس مبدل یوز است، و آنکه به‌بای فارسی خوانده خطا کرده، آن را چاهجو نیز گویند؛ آنند ۱۴۰۸/۲: چاهیوز آورده ولی چاهیوز را دست‌تر فهمیده چه یوز به‌معنی تفحص و تجسس باشد، چاه کن را نیز گویند که واژه چاهجو باشد؛ فرهنگ فارسی ۱۲۷۰/۱: قلابی باشد که بدان چیزی را که به‌چاه افتد برآرند، چاهجو نیز گویند؛ جعفری ۱۵۰؛ برهان ۶۱۸/۲؛ فرس ۲۶۰؛ مدار ۴۵/۲.
 2. ت: این واژه ندارد؛ آنند ۱۴۱۱/۲: سرموزه کفشی که در ماوراءالنهر روی موزه بپا می‌کردند، همچون گالوش‌های امروزی که در برخی از شهرستان‌های ایران از روی پوتین در برف و بوران می‌پوشند؛ برهان ۶۲۱/۲: چیداز، چیدار، چیدان، چیلان معنی هرچهار واژه سرموزه است؛ شرفنامه ۳۴۷/۱: سرموزه که به‌تازیش جرموق خوانند؛ مدار ۴۵/۲.
 3. برهان ۶۳۲/۲: پرنده‌ای است که چون او را به‌چرغ و باز و امثال آن شکار کنند، آنها پیخالی برسر و روی، آنها اندازد و خود را خلاص کند، عربی حباری، ترکی توغدري، بعضی چرز خاک خسپه که ترکا چاخرق گویند، و بعضی چکاوش که عرب ابوالملیح گویند؛ مؤید: پرنده‌ای است آبی سرخ وام، در سنگدان او سنگی هست که او را بر کسی که رعاف داشته باشد در دام ببندند همان ساعت بایستد و تا با او باشد

چغز⁵: جیم⁶ فارسی مفتوح⁷ و غین ساکن به وزن⁸
 مغز، غوک که عربی آن را قاض⁹ خوانند،
 به تحریک غین نیز.

چنگیز و چنگز¹⁰: کلاهما جیم و کافِ هردو
 فارسی¹ مکسور، نام پادشاهی از مغلان که²

عود نکند، و اگر دل او را بر کسی که بسیار خواب
 کنند ببندند از وی زایل شود، و خواص چرز بسیار
 است؛ شرفنامه ۳۴۷/۱: به فتح پرنده ای است آبی که
 آن را چغوک و چکاوک و خرچال و سرخاب نیز گویند،
 به تازیش ابوالملیح و قبره و هندش «چکوا» خوانند.

1. ر: «به فتح» ندارد.
2. ت: «جیم فارسی به وزن مرز» ندارد.
3. ت: به او.
4. ت: «و آن بر دو... ابلق و یوز» ندارد.
5. برهان ۶۴۴/۲: نام جانوری که وزق و غوک خوانند؛
 شرفنامه ۳۴۷/۱: جانور آبی که غوک خوانند؛ وفایی
 ۷۶: تازی آن را ضَفْدَع گویند؛ جعفری ۱۵۰: وزغ
 باشد؛ آنند ۱۴۴۱/۲: معیار ۲۵۰: فرس ۱۱۲.
6. ل: «جیم فارسی... غین ساکن» ندارد.
7. ر: «مفتوح و غین ساکن» ندارد.
8. ت: «به وزن مغز» ندارد.
9. ر، ل: عربی ضفدع خوانند.
10. فرهنگ فارسی ۵/

آن را چنگیز خان نیز، گویند که ^۳ در یک شهر و یک مردی بیست و چهار لک آدمی را بکشت، جنگ ^۴ خلق نیز گویند. چوز ^۵: به‌ضمّ، همان جوز بوز که مرقوم است، کبک. چهارمغز ^۱: جیم فارسی، جوز ^۲ فارسی که اهل ^۳ هند «اکهروٹ» گویند.

بازگشت و در سال ۶۲۴ هـ درگذشت؛ آنند ۱۴۵۹/۲: بادشاهی بود عظیم‌القدر کافر مذهب از ترکستان که در سن (سال) پانصد و چهل و پنج به‌وجود آمده، و هلاکو (هولاکو) خان بن تولی خان بن چنگیز خان بغداد و اکثر امصار آن نواحی را در سن ششصد و پنجاه و شش قتل نمود؛ شرفنامه ۳۴۷/۱: به‌کسر نام پادشاه مغلان که کیفیت خروج او یکی از علامت قیامت بوده، در یک شهر هری بیست و چهارهزار لک آدمی را کشته، و این را چنگیز خان گفتندی، و شریعتی که او بنا کرده توره نامند؛ مدار ۶۶/۲.

۱. ت: فارسی زای مکسور، ولی این ترتیب غلط است.
۲. ر، ل: «که آن را... نیز گویند» ندارد.
۳. ت: «که در یک... نیز گویند» ندارد.
۴. ل: «جنگ خلق نیز گویند» ندارد.
۵. ت: این واژه ندارد؛ سراج ۱/۸۳۷: به‌معنی جاور شکاری که گریز نخورده باشد همان معنی بچه است، و چوزه نیز همان است و جوزه هم همان است، و این تفاوت لهجه اماکن است؛ جهانگیری ۱۹۶۶/۲: جانور شکاری که یکسال نگذشته باشد و گریز نخورده باشد، و این معنی معروف قوش‌خانه است؛ برهان ۲/۶۷۰: پرنده‌ای است شکاری که خروس صحرایی نیز گویند؛ شرفنامه ۱/۳۴۷: همان جور بور، پرندۀ شکاری؛ زفان (ن) ۱/۱۳۲: رشیدی ۵۵۰؛ مؤید ۳۱۳/۱، ۶۸/۲.

چهره‌پرداز⁴: جیم و با هردو فارسی و جیم⁵
مکسور، صورت گرد و نقاش⁶، و به‌معنی امر
صورت‌گری بکن.

باب جیم فارسی (ج) و فصل س

چاپلوس¹: جیم² و با و واو هر سه فارسی،
فریب‌نده و شیرین زبان، چاپلوس³ بی‌الف نیز
گویند.

1. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۶۶: گردو، گردکان؛ در نظر مصحح
واژه درست هندی «اُخروث» است نه که «اکروت» و «اکهروت»،
و سراج که جوز را «اُخروث» گفته، اشتباه کرده، جوز
یک مصالحه دارویی است که در وقت پختن گوشت و
بریانی به‌کاربرند، شکل آن گردو هست ولی چهار طرف
ندارد، و میوه‌ای که چهار طرف دارد «اُخروث» است.
چارمغز یا چهارمغز یعنی تخم چهار نوع میوه مانند
تخم خربزه، هندوانه، کدو و کدوی سفید، در هند
همین را چارمغز می‌گویند؛ سراج ۱/۷۷۴: چارمغز جوز
را گویند که میوه‌ای است مشهور به‌سبب آن که چهار
طرف دارد که در آن مغز باشد و مانند مغز سر در
پرده بود، پس در به‌مناسبت تشبیهی است؛ آنند
۱۴۰۱/۲، ۱۴۶۸: چارمغز تخم درختی است از قسم
میوه، به‌فارسی گردگان و به‌هندی «اکروت» گویند.

2. ت: «جوز فارسی که» ندارد.

3. ر: به‌هندوی اکهردر گویند.

4. برهان ۲/۶۷۵: مصور و صورت‌گر؛ مدار ۲/۷۳: فرهنگ
فارسی ۱/۱۳۲۶.

5. ر، ل: «جیم مکسور» ندارد.

6. ت، ر: «نقاش» ندارد.

باب جیم فارسی (ج) و فصل شین معجمه

چالش^۴: جیم فارسی و لام مکسور، رفتار و رفتار با ناز و نیاز^۵ رفتن، چانش^۶ به جای لام نون نیز به معنی همان، و دلاوری^۷.
چاؤش^۸: جیم فارسی، نقیب.

۱. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۶۳: کسی که با تواضع و چرب زبانی و خوشامدگویی دیگری را فریب دهد؛ جعفری ۱۵۰: به وزن آبنوس و چیلوس به وزن خرگوش فریبنده و محیل (حیله باز): سراج ۱/۷۷۱: کسی که به شیرین سخنی و چرب زبانی مردم را بفریبد؛ زفان (ن) ۱/۱۳۲: فروتن و فریبنده؛ برهان ۶۰۸: بهای تازی؛ لسان: فریبنده؛ لغت فرس ۱۹۴: رشیدی ۹۷۹: جهانگیری ۱/۲۸۰: آنند ۲/۱۳۹۵: معیار ۱۸۴: دستور ۱۱۰: مدار ۲/۴۱: شرفنامه ۱/۳۴۷.

۲. ر: جیم فارسی.

۳. ت: «چیلوس بی‌الف نیز گویند» ندارد.

۴. جعفری ۱۵۱: چالش و چالیش خرامیدن و رفتن از روی تکبر و ناز بود، و به معنی جنگ نیز؛ سراج ۱/۷۷۷: رفتار از روی تکبر و ناز به مقابله حریف در کارزار؛ برهان ۲/۴۱۶: مباشرت و جماع نیز، در ترکی به معنی زد و خورد؛ شرفنامه ۱/۳۴۸: خرامیدن و با ناز رفتن؛ مدار ۲/۴۲: جهانگیری ۱/۲۸۸: زفان (ن) ۱/۱۳۲: مؤید ۱/۳۰۴: آنند ۲/۱۴۰۶: فرهنگ فارسی ۱/۱۲۶۹: رشیدی ۴۸۴.

۵. ت: «نیاز» ندارد.

۶. ت: «چانش... معنی همان» ندارد.

۷. ر، ل: «دلاوری» ندارد.

۸. فرهنگ فارسی ۱/۱۲۷۰: پیشرو لشکر و کاروان، نقیب قافله، کسی که پیشاپیش یا زوار حرکت و آواز خواند؛ مدار ۲/۴۴: (لفظ ترکی است) نقیب، لشکر و

چخش^۱: جیم^۲ مفتوح و خای ساکن به وزن^۳ رخش،
 علّت^۴ که در حلق و گلوي^۵ مردم برآید از
 گوشت مانند کدو بیشتری این زحمت به گردن
 اهل شهر^۶ جیلان و فرغانه و آن دیار بود، و
 بریدن آن به غایت^۷ دشوار^۸ بود و خطر دارد،
 هندوي آن را «رسولی^۹» گویند، با^{۱۰} جیم عربي
 نیز.

قافله: زفان (ن) ۱۳۲/۱: جعفري ۱۵۱: شرفنامه
 ۳۴۸/۱: برهان ۶۱۷/۲: آنند ۱۴۰۷/۲.

۱. شرفنامه ۳۲۷/۱: علّت غرکه مانند کدويي درگلوي مردم
 از گوشت برآید، و آن بیشتر در گلوي مردم فرغانه و
 جیلان و «سنارگانو» و «چنگانو» و بَنگ و در کوه هاي
 نواحي بلاد سرهند شود، ۳۴۸: جخش: برهان ۶۲۵/۲:
 گرمي باشد که از گردن و گلوي مردم برمي آید و
 بزرگ مي شود و درد نمي کنند، و بریدن آن مهلك است؛
 وفايي ۷۱: جخش چيزي بود چون بادنجان بزرگ که بر
 گردن پيدا شود و درد نکند، هندوي «گهنگها» گویند؛
 زفان (ن) ۱۳۲/۱: علّت: معيار ۲۱۰: جخش: مدار
 ۴۷/۲: صحاح ۱۴۹: قواس ۲۴۳: فرهنگ فارسي ۲۳۹۴/۳:
 جهانگيري ۷۴۴/۱: مؤيد ۳۱۴/۱.

۲. ر: «جیم مفتوح و خای ساکن» ندارد.

۳. ت: «به وزن رخش» ندارد.

۴. ل: غلّه که حتماً اشتباه است.

۵. ت: «گلوي» ندارد.

۶. ر، ل: «شهر» ندارد.

۷. ل: به جای «به غایت»، فقط «مخاطره باشد».

۸. ت: «دشوار بود» ندارد.

۹. ت: رهسولي، روزمرّه ثيومر گویند.

۱۰. ر، ل: «با جیم عربي نیز» ندارد.

چنگش^۱: جیم مکسور و کاف و هردو فارسي، نام مبارز توراني مقتول رستم.
چوبکش^۲: جیم و واو هردو^۳ فارسي، آنچه بدان پنبه از دانه بکشند.

باب جیم فارسي (ج) و فصل غین معجمه

چپاغ^۴: جیم و با هردو فارسي مفتوح، جنسي از ماهي.

چراع^۵: جیم فارسي مکسور، مشهور و چه راغ يعني چه صحرا.

چرغ^۱: جیم فارسي^۲ مفتوح و راي^۳ ساکن، مهره اي مهره اي است که او را چرغ يماني گویند، و

1. شرفنامه ۳۴۸/۱: نام مبارز توراني که به ياري افراسياب آمده و به دست رستم کشته شد؛ مدار ۶۶۵/۲.
2. برهان ۶۶۸/۲: افزاري باشد از چوب که پنبه دانه را بدان از پنبه جدا کنند؛ آند ۱۴۶۲/۲.
3. ت: «هر دو» ندارد.
4. جعفري ۱۵۱: نوعي از ماهي باشد؛ برهان ۶۲۰/۲؛ شرفنامه ۳۴۸/۱: زفان (ن) ۱۳۲/۱: چپاغ؛ مؤيد ۲۱۵/۱: مدار ۴۵/۲: آند ۱۴۱۰/۲: سراج ۷۸۵/۱: رشیدی ۴۹۰: فرهنگ فارسي ۱۲۷۱/۱: جهانگیری ۶۲۷/۱.
5. جعفري ۱۵۱: به معني چرا نمودن حيوانات و روده گوسفند که از گوشت دُنبه پُر کرده باشند، نیز آمده؛ برهان ۶۲۶/۲: فتيله اي باشد که آن را با چربي و روغن و امثال آن روشن کرده باشند؛ مدار ۴۸/۲: مؤيد کنایه از پير و مرشد و رهنما هم؛ سراج ۷۹۲/۱: به معني چرا باشد، و چريدن؛ شرفنامه ۳۴۸/۱: معروف؛ رشیدی ۴۹۸: جهانگیری ۹۳۰/۲: آند ۱۴۱۵/۲.

او را به چشم شاهد نیز تشبیه کنند، به کسر
 جیم نیز، و چرخ به وزنِ مرغِ جیمِ فارسی،
 شکره ای است که عربی صقر خوانند.
 چغ^۴: با جیمِ فارسی مفتوح و مضموم، شیرزنه،
 و آن چیزی است که بدان مَسکه از جغرات
 برآرند به چنگ زدن، هندوی «رئی» گویند.
 چناغ^۱: جیمِ فارسی مضموم، نوعی از اسباب
 زایدۀ زین که برای زیب و زینت منقش
 سازند، زناح^۲ نیز گویند.

۱. ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه ۳۴۸/۱: به فتح شکره ای
 است که به تازیش صقره خوانند، جانوری است شکاری
 مشهور از جنس سیاه چشم؛ جعفری ۱۵۱: مرغی است
 شکاری که اکثر او را چرخ گویند؛ مدار ۱۵۱/۲:
 شکره نیست بلکه مرغی است شکاری، از شکره یک کمی
 بزرگتر؛ زفان (ن) ۱/

باب جیم فارسی (ج) و فصل ق

چار طاق^۳: جیم فارسی، خیمه.

چاق^۴: جیم فارسی، عهد.

چق^۵: به فتح، شیرزنه یعنی آن چوب که بدان

جغرات را چک^۱ زنند و مسکه برآرند، هندوی

«رئی» خوانند.

۱. مدار ۱۶۴/۲: آنچه در خانه‌ها آویزند، هند «چپیکه»

گویند؛ معیار ۲۱۴: جناغ و چناغ هردو یکی است؛

جهانگیری ۱۷۹۵/۲: دامن زین؛ زفان (ن)

چخاق^۲: هردو جیم فارسی مفتوح، آواز زخم تیر چون پیایی بر تن رسد.
 چقماق و چقمقاق و چمچق^۳: کلهم^۴ به فتح جیم فارسی، آتش زنه یعنی آهن و سنگ که ازین هردو آتش کشند^۵، و قیل آهن پولاد که چون بر سنگ زنند آتش از و زاید^۶.
 چماق^۷: جیم فارسی مضموم، نوعی^۱ از سلاح کرده گُرزش پُر بود، اگرچه^۲ لفظ عربی است اما فارسیان به جیم فارسی استعمال کرده اند.

که بدان جغرات زنند تا مسکه برآید، شیرزنه و گاو گردونه نیز؛ آنند ۱۴۴۳/۲.

۱. ر، ل: «چک زنند» ندارد.
۲. ت: این واژه ندارد؛ برهان ۶۴۸/۲: صدا و آواز پیایی خوردن تیر باشد بر جایی؛ مدار ۴۷/۲: آواز تیغ که وقت زند تیغ برآید، ۵۹/۲: و چخاخ؛ جعفری ۱۵۱: آواز زخم تیر بود چون پیایی رسد؛ شرفنامه ۳۴۹/۱؛ آنند ۲/۲

چندقوق^۳: دیوی است.

باب جیم فارسی (ج) و فصل کاف تازی

چاک^۴: بای مضموم، نیکجنبان و سختیکش، و تازیانه و لطیف و ظریف نیز.
چاک^۵: جیم^۶ فارسی، پاره و شگاف، و پاره‌کن^۷ جامه و مثل آن.
چاک چاک^۸: هردو جیم فارسی، آواز تیغ، و پاره پاره.

-
- گزرشش پره، چوب دست بود که به شکل گرز سر آن کننده باشد و آن را به عربی بوس گویند؛ برهان ۶۵۸/۲: گرز آهنین شترپره، و در این زمان چوبدست سرگره دار را گویند؛ مدار ۶۲/۲.
۱. ر، ل: نوعی از سلاح کرده ندارد.
 ۲. ل: «اگرچه... کرده اند» ندارد.
 ۳. ت: این واژه ندارد، ل: چندوق؛ مدار ۳۰/۲: چندقوق.
 ۴. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه ۳۴۹/۱: ظریف و چالاک و جلد و سختیکش و نیکجنبان؛ برهان ۶۰۵/۲: تازیانه نیز؛ مدار ۴۱/۲: همان چالاک؛ زفان (ن) ۱۳۴/۱: زیبا؛ سرمه ۷۷۰/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۶۲/۱: آنند ۱۳۹۵/۲: رشیدی ۴۷۸: جهانگیری ۲۸۰/۱.
 ۵. ل: به جای «چاک»، «چلوک»؛ برهان ۶۱۳/۲: تراک نیز (در ترکی چاک لیک به معنی شکافته)؛ شرفنامه ۳۴۹/۱: سراج ۷۷۵/۱: وفایی ۷۶: زفان (ن) ۱۳۵/۱: فرس ۱۴۳: معیار ۲۳۴.
 ۶. ت: «جیم فارسی» ندارد.
 ۷. ت: پارگی جام.
 ۸. برهان ۶۱۳/۲: به معنی چاکاچاک است که صدای طراق طراق (تّراخ تّراخ) شمشیر و خنجر و تبرزین؛ شرفنامه

چالاک^۱: جیم فارسی، جلد و جنبان، و تازیانه^۲
و سختیکش و لطیف و ظریف.
چپلک^۳: جیم و با هردو فارسی به وزن مردک^۴،
یعنی سخت شدن چیزی به چیمی یعنی ازوب و
آلوده شدن به ناشایست و پلید.
چچاک: کله پله.
چیچک^۵: هردو جیم فارسی اوّل مکسور و دوّم
مفتوح همان چچک، گل چنانچه شاعری گوید:
شتر را مغیلان به از به نزد فرس آهن و

۳۴۹/۱: آواز زخم تیغ و گرز چون پیایی زنند،
چکاچاک و چکاچک نیز گویند؛ مدار ۴۳/۲؛ فرهنگ
فارسی ۱۲۶۸/۱.

۱. جعفري ۱۵۲: دزد و خونی، جلد و چابک و مکان رفیع
و بلند؛ شرفنامه ۳۴۹/۱؛ برهان ۶۱۴/۲؛ وفایی ۷۶؛
زفان (ن) ۱۳۴؛ فرس ۱۴۲، ۱۴۴؛ معیار ۲۳۳؛ مدار
۴۳/۲.

۲. ت، ر: «تازیانه... لطیف و ظریف» ندارد.

۳. زفان (ن) ۱۲۳/۱: جیلک؛ جهانگیری ۶۲۸/۱: چپل؛ سراج
۷۸۴/۱؛ رشیدی ۴۹۲؛ آنند ۱۴۱۱؛ فرهنگ فارسی
۱۲۷۲/۱؛ برهان ۶۲۱/۲.

۴. ت: اسپک.

۵. برهان ۳۶۳/۲: گل که عرب ورد گویند (و به ترکی
به کسر اوّل آبله بجه ها را گویند)؛ جعفري ۱۵۲، ۱۵۳:
خار و رخسار و گل باشد، چچک؛ لسان

چیچک^۱: هردو جیم فارسی مفتوح، گل لعل و رخساره و خالِ او، و اعتصام، و بعضی هردو جیم مفتوح و بعضی جیم نخستین مضموم و دوّم مفتوح، چیچک^۲ نیز به معنی گل گویند کذا فی استاد، بیت:

شتر را مگیلان به از به نزد فرس آهن و چربک^۳: جیم فارسی مضموم و رای ساکن و بای مفتوح، لغز^۴ و معما، و این را چیستان نیز نیز گویند، و طنز و سخن سربسته که به فکر توان گشاد.

۱. ر: این واژه ندارد، بلکه جنگ و جینک دارد؛ زفان (ن) ۱۳۴/۱: گل که آن را ورد خوانند؛ مدار ۴۷/۲: جعفری ۱۵۲، ۱۵۴: چیچک؛ شرفنامه ۳۵۲/۱: (ترکی است)؛ سراج ۷۸۸/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۷۴/۱: آنند ۱۴۱۳/۲: مؤید ۳۱۶/۱: برهان ۶۲۳/۲.

۲. ل: «چیچک نیز... و زر یکی است» ندارد.

۳. شرفنامه ۳۵۰/۱: به ضمّ، سخنی که مخالف یکی با دیگری گویند، و چیزی را غلوّطه پرسیدنی که به تازیش لغز و آبده گویند و هند پهیلی نامند؛ فرهنگ فارسی ۱۲۷۸/۱: قسمی نان روغنی، سر شیر و قیماق و دروغ و بهتان و سخنی که از راه سیاست و غمز درباره کسی گویند، آمده است؛ جعفری ۱۵۲: تصغیر چرب بود، و سخن است که به افترا بر مردم بندند؛ آنند ۱۴۲۰/۲: به معنی طنز و سخریه و نیز شوخی و متلک؛ برهان ۶۲۸/۲: قواس ۱۸۸: زفان (ن) ۱۳۴/۱: لسان ۱۵۲: مؤید ۳۱۶/۱: مدار ۴۹/۲: سراج /۱

چربک^۱: جیم^۲ فارسی وزن مردک، لشکری که از اطراف برای مدد^۳ لشکری بیاید، با^۴ جیم تازی و بای تازی نیز به معنی چربک، و چربک به ضمّ مغلظه^۵ و طنز و رموز مغلظه.

چرک^۶: به کسرتین، لشکر، ترکی است، جیم فارسی مکسور و رای ساکن، ریم اندام، و ریم جامه نیز.

چرکلک^۷: به کسرتین، لشکری، ترکی است.

چرمک^۸: با^۹ جیم فارسی مفتوح بر^{۱۰} وزن مردک، مصغر بادریسه دوک^{۱۱} که از چرم سازند.

۱. مدار ۴۹/۲: لشکری که از اطراف به مدد لشکر بیاید، به ضمّ سحن مغلظ و رمزآمیز و طنز که به هند پهیلی خوانند و سخنی که مخالف یکی به دیگری؛ برهان ۶۳۵/۲: لشکری که از ولایت دیگر برای مدد بفرستند؛ شرفنامه ۳۵۰/۱: لشکری که به مدد بیاید؛ جعفری ۱۵۲.

۲. ر: «جیم فارسی» ندارد.

۳. ر: مرد.

۴. ت: «با جیم... رموز» ندارد.

۵. ت، ر: «مغلظه» ندارد.

۶. شرفنامه ۳۵۰/۱: ریم اندام و ریم جامه و امثال آن، و آن را شوخ و شوغ و شغه نیز؛ جعفری ۱۵۲: جرم بود که از جراحات بیرون آید، ریم، رم؛ زفان (ن) ۱۳۴/۱: آند ۱۴۲۴/۲.

۷. ل: این واژه ندارد؛ مدار ۵۲/۲.

۸. مدار ۵۲/۲: به هندی چرمکه گویند.

۹. ت: «با جیم فارسی مفتوح» ندارد.

۱۰. ر، ل: «بر وزن مردک مصغر» ندارد.

۱۱. ت: «دوک» ندارد.

چروک^۱: جیم فارسی مفتوح و رای مضموم، نانی که در فردی به جهت بایچه نهند.

چژک^۲: جیم و زا هردو فارسی و جیم مضموم و زای ساکن، عرب قنفذ خوانند که هندوی آن^۳ را «سیه» گویند^۴، و^۵ نام پرنده که سینه بلند دارد، فارسی خارپشت گویند.

چسنگ^۶: جیم فارسی، همان جنگ.

۱. برهان ۶۳۵/۱: نان گندم، جو، ارزن، برنج، بلوط و مانند آن، و نانی که در تة انبان گذارند به جهت توشة راه، و بعضی گویند نانی است که آن را به جهت اشکنه تربیت کنند و ریزه ریزه سازند، و به ضم اوّل چین و شکنج و درهم نشسته را گویند (و به ترکی به معنی بوسیده و از هم رفته)؛ شرفنامه ۳۵۰/۱: نانی که فرود بهت پایچه نهندش؛ سروری: به فتح اوّل مطلق نانی که ترید کنند و زیر کله و پاچه گذارند؛ جعفری ۱۵۲: نانی است که در انبان گذارند، و نانی که در تة کله و پاچه ترید کنند؛ مدار ۵۲/۲.

۲. زفان (ن) ۱۳۵/۱: پرنده ای است که سینه بلند دارد، ولی در حاشیه به معنی پرنده هیچجا دریافت نشده نوشته است، و خزک پرنده ای است معروف؛ مدار ۵۳/۲: خارپشت، و آب دهن نیز؛ مؤید ۱/

چشماک و حمشاک و چمناک^۱: هرسه لغت جیم فارسي مفتوح^۲، کفش^۳، کاف^۴ عربي است. چغوک^۵: جیم مفتوح و واو هردو فارسي، همان چکاوک^۶، و در فرهنگنامه است که چغوک جانوري است که هندوي «چژا^۷» گويند، جیم^۸ و و غين معجمه مضموم. چفنک^۹: جیم فارسي مفتوح، پرنده اي است که آن را کاروانک^۱ گويند، و به جیم تازي مضموم^۲

۱. سراج ۸۲۷/۱: چمشک به ضم کفش، و در کتب فقه مسطور است که شمسک به ضم شين معجمه چيزي است که از بيت المقدس آرند شبیه به چارق عجم، و چمناک به وزن نمناک پاي افزار و کفش و چمنک به حذف الف يا چمتک به تاي قرشت هردو خطا و تصحيف است، صحيح چمشاک است؛ برهان ۶۵۹/۲: چمشاک و چمناک به معني پاي افزار و کفش، شمشک معرب آن است؛ مؤيد ۲۹۵/۱: چمشاک، ۳۱۶: چمشاک و چمتک پاي افزار را گويند؛ زفان (ن) ۱۳۵/۱: چمشاک کفش؛ مدار ۶۳/۲.

۲. ت: «مفتوح» ندارد.

۳. ر: نقش.

۴. ر، ل: «کاف عربي» ندارد.

۵. شرفنامه ۳۵۰/۱: همان جذر که باز نموده شده و جذر يعني اشتر چارساله؛ مؤيد ۳۱۷/۱: پرنده اي باشد آبي مشهور به سُرخاب؛ جعفري ۱۵۳: گنجشک بود؛ برهان ۶۴۶/۲: گنجشک؛ زفان (ن) ۱۳۳/۱: مدار ۵۷/۲: قواس ۶۰؛ جهانگيري ۱۴۲۸/۲.

۶. ر: جارك.

۷. ت: متره.

۸. ر، ل: «جیم... مضموم» ندارد.

۹. جعفري ۱۵۳: پرنده اي است دراز گردن که کاروانک نامند، چوبين، چوبيه نيز؛ مؤلف جعفري چفتک

نیز، و قیل به‌خاچفتک خفتک خوانند، لفظ
پالا نیز.

چکاچک و چکاچاک^۳ و چک^۴ چک: کلاهما^۵ جیم
فارسی، پیایی زخم تیر و تیغ و آواز
شیرزنه.

چکا^۶: جیم فارسی مفتوح^۱ و کافِ مشدّد به‌وزن^۲
حکاک، منشورنویس و^۳ مهرسای و قباله‌نویس که
عربی صکاک خوانند.

فهمیده ولی سند نداده، بسیاری از فرهنگ‌های دیگر
چفتک دارد؛ برهان ۶۴۷/۲: پرنده‌ای درازگردن که
پیوسته درکنار آب نشیند، با چرخ و باز شکارش
کنند؛ مدار ۵۸/۲؛ شرفنامه ۳۵۰/۱؛ قواس ۶۰؛ زفان
(ن) ۱۳۳؛ مؤید ۳۱۷/۱.

۱. ل: کردانگ.

۲. ر، ل: «مضموم» ندارد.

۳. برهان ۶۴۹/۲: مصحف چکاچاک که صدای زدن گرز باشد
و شمشیر پیهم، و صدای برهم خوردن دندان را
(به‌هندی «کاکاک» و «کاکاک»، دانت «کاکاکانا» گویند)
به‌سبب سرمایه‌سرد (و از تب‌تیز)، و صدای چکیدن
آب و امثال آن (کک‌کک)؛ جعفری ۱۵۳: آواز زدن تیغ
است از پی هم؛ شرفنامه ۳۵۰/۱: همان چاک‌چاک؛
وفایی ۷۶: زخم از پی زخم بود؛ سراج ۸۱۴/۱؛ رشیدی
۵۲۵؛ فرهنگ فارسی ۱/

چکاوک^۴: جیم فارسی مفتوح، سرخاب که عربی شواذ خوانند، هندوی «چکوا» گویند، و نامسازی است از آن مطربان، و^۵ نام جانوری است خوش آواز.

عربی‌الاصل است؛ زفان (ن) ۱۳۴/۱: منشورنویس و مهره‌سای؛ مدار ۵۹/۲: درو در گهر سوراخ کنند؛ سراج ۸۱۵/۱، مؤلف سراج گوید که صاحب زفان (ن) ۱۳۴/۱؛ برهان ۶۵۰/۲.

۱. ل: «مفتوح و کافِ مشدد» ندارد.
۲. ت، ر: «به وزن حکاک» ندارد.
۳. ت: «و مهرسای... صکاک خوانند» ندارد.
۴. جهانگیری ۱۵۱۰/۲: به معنی چل؛ رشیدی گوید آن را چندول گویند به هندی، مؤلف سراج گوید که جانوری که آن را چندول و چنور گویند از گنجشک کلانتر نیست بلکه کوچکتر ازوست و اگر کلان باشد همان چل است که بهترین آن از بدخشان آرند، و قوسی گوید که جانوری معروف که آن را قنبره نیز گویند آوازی خوش دارد و درخت را سوراخ کند (کهٔ بڑھیا)؛ شرفنامه ۳۵۰/۱: همان چرز پرنده‌ای است آبی که آن را چغوک و چکاوک و چکوک، و چکاو و خرچال و سرخاب و مانورک نیز گویند، به تازیش ابوالملیح و قنبره و هندش چکوا گویند؛ سراج ۸۱۵/۱: پرنده‌ای از گنجشک بزرگتر و قنبره و در عراق هوزه گویند؛ زفان (ن) ۱۳۳/۱: سرخاب کله‌دار؛ فرهنگ فارسی ۱۳۰۱/۱: نامسازی است از آن مطربان؛ وفایی ۷۶: قُبْره؛ صحاح ۱۷۸؛ فرس ۶۰، ۸۳؛ جعفری ۱۵۳؛ برهان ۶۵۰/۲؛ دستور ۱۰۸؛ مدار ۶۰/۲.
۵. ر، ل: «و نام... خوش آواز» ندارد.

چک^۱: جیم فارسی مفتوح، منشور و قباله که عرب صک خوانند، و آواز زخم و تیر و تیغ و آواز چیزی خاستن، و چکاوک و چکااک ازین است، و نام سلاحی که^۲ به هندوی «چکر» گویند، و پیغام، و چک^۳ به ضمّ جنبانیدن جغرات جهت کشیدن روغن.

چکرک: جیم فارسی مفتوح، نام گیاهی است.^۴

چکک^۵: به فتح، سریچه، ترکی است.

چکوک^۶: به ضمتین^۷ و جیم فارسی، رستنی که در گردن آسیا بندند، و به فتح جیم نام قره که به تعریب آن را طرخسقوق^۱ گویند.

۱. جعفري ۱۵۳: برات و قباله و زنخدان، و چوبی است که حلاجان به زه کمان زنند تا پنبه و جز آن زده شود؛ مدار ۵۹/۲: سلاحی که به هندوی چکر گویند بیشتر، جوگیان دارند (قرولی)؛ شرفنامه ۳۵۰/۱: قباله و بیعنامه که تعریبش صک خوانند؛ وفایی ۷۲: حجت و قباله و برات را گویند؛ برهان ۶۴۸/۲: قبالة خانه و باغ؛ مؤید ۳۷/۱: قباله بیعنامه؛ زفان (ن) ۱۳۴/۱؛ معیار ۲۴۹.

۲. ر، ل: «که به هندوی چکر گویند» ندارد.

۳. ر، ل: «و چک... کشیدن روغن» ندارد.

۴. ت: بعد از گیاهی است، و آن جانوری است که سرخاب نیز گویند، واو تازی نیست.

۵. ت: حلكك، ل: این واژه ندارد؛ مدار ۶۰/۲.

۶. جعفري ۱۵۳: شرفنامه ۳۵۱/۱: زفان (ن) ۱۳۳/۱؛ قواس ۳۵،

چلپک^۲: جیم^۳ مفتوح و بای فارسی وزن^۴ مردک،
 نانی که در روغن پزندش.
 چلک^۵: به‌ضمّتين جیم فارسی و چکک به‌دو کاف،
 دوک ابریشم و کفچه دیگ زدن، و قیل به‌سکون
 لام و کاف دیگ زن، به‌کسر جیم نیز،
 به‌فتحتين^۶ جیم فارسی مرغی خورد و دوال
 ابریشم.
 چلوک^۷: به‌فتح جیم فارسی و لام مضموم، رسن در
 گردن اسپان بندند، نام گیاهی و سرخاب،
 و او فارسی نیز.

-
1. ت: طرخسوف خوانند؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۰۳: خرفه و
 بقلّة الحمقا.
 2. مدار ۶۲/۲: نانی که در روغن پزند، و سخت شدن چیزی
 به‌چیزی، آلوده به‌ناشایست و پلید نیز؛ برهان
 ۶۵۵/۲: به‌هندي «پوژی»/پوري (ترکی چلبک به‌همین
 معنی)؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۰۵: نان روغنی؛ جعفری
 ۱۵۲: سراج ۸۲۱/۱؛ رشیدی ۵۳۵: جهانگیری ۱۶۰۹/۲.
 3. ر، ل: «جیم مفتوح و بای فارسی» ندارد.
 4. ت: «وزن مردک» ندارد.
 5. جعفری ۱۵۴: کفچه‌ای است که به‌آن دیگ را برهم
 زنند، و به‌وزن نمد طنّاب ابریشمین بود؛ برهان
 ۶۵۵/۲: کفچه دیگ، طنّاب ابریشمی و کلافه ابریشم؛
 شرفنامه ۳۵۱/۱: لسان ۱۵۱: قواس ۱۸۴: زفان (ن)
 ۱۳۵: مؤید ۳۱۷/۱: مدار ۶۲/۲.
 6. ر، ل: «به‌فتحتين... مرغی خورد» ندارد.
 7. ت: این واژه ندارد، ل: چکوک؛ شرفنامه ۳۵۱/۱:
 رسنی که به‌گردن آسیا بندند، و ریسمانی که چون بر
 چرخ آسیا بندند چرخ از گردش باز می‌ماند؛ برهان
 ۶۵۶/۲: ریسمانی که بر گردن اسپان بندند؛ دستور

چلونک^۱: جیم فارسی مفتوح و^۲ لام مضموم و نون مفتوح، درختِ خربزه، به جیمِ عربی نیز. چمک^۳: به فتح تین جیمِ فارسی، پیشدستی^۴ و فربهی و افزونی و فیروزی و جنبانی و پستی^۵. چنگلوک و چنگوک^۶: کلاهما جیمِ مفتوح و کاف اوّل فارسی، کسی که سردست فراز نهد و بنشیند، جیمِ تازی است نیز.

۱۰۸: جلوک نام گیاهی؛ زفان (ن) ۱۳۴/۱؛ مؤید ۳۱۷/۱.

۱. سراج ۸۲۲/۱: نام شخصی، و بیارة خربزه و خیار و امثال آن؛ آنند ۱۴۴۹/۲: درختِ خربزه و بوته نیز؛ شرفنامه ۳۵۱/۱: درختِ خربزه؛ برهان ۶۵۶/۲: درختِ خربوزه؛ مؤید ۲۹۵/۱؛ مدار ۶۲/۲؛ دستور ۱۰۸؛ رشیدی ۵۳۶؛ زفان (ن) ۱۳۵/۱؛ جهانگیری ۱۶۱۰/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۳۰۸/۱.

۲. ر: «و لام مضموم و نون مفتوح» ندارد.

۳. برهان ۶۵۹/۲: قوّت و قدرت و بیشی و فرهی و افزونی و شأن و شوکت را نیز گویند؛ مدار ۶۳/۲؛ جعفری ۱۵۴: پیشدستی؛ شرفنامه ۳۵۱/۱؛ سراج ۸۲۷/۱؛ جهانگیری ۱۶۹۰/۲.

۴. ت: «دستی» ندارد.

۵. ر، ل: «پستی» ندارد.

۶. برهان ۶۶۶/۲: آدمی و حیوانِ دیگر که دست و پای او کج و نار است باشد، و شخصی که هنگام نشستن و برخاستن دست بر پشت کسی نهد و با مدد دیگری برخیزد چون از بیماریِ برخاسته باشد و ضعف دارد؛ سراج ۸۳۲/۱: این مرکب است از چنگ به معنی دست و لوک به معنی ضعیف و از کار رفته، و به مجاز معنی مطلق شلّ مأخوذ از معنی کج و خمیده؛ فرهنگ فارسی ۷۷/۳: کس باشد که دست و پای و کج باشد و در وقت

چواک و چوالک و چواکک^۱: کلهم جیم فارسی
مضموم، نان روغنی مخصوص که میان روغن
پزند.

چوک^۲: جیم فارسی مضموم، بوم کلان که شبها^۳
بانگ کند، واو^۴ فارسی نیز، لفظ^۵ پهلوی
است.

چونانک^۶: جیم فارسی مضموم، چنانک.

باب جیم فارسی (ج) و فصل کاف فارسی (گ)

-
- نشستن سردست بر زانو نهد؛ شرفنامه ۳۵۱/۱: چنگلوک
آنکه سر دو دست فراز کسی نهد هنگام نشستن؛ معیار
۲۴۷: چنگلوک؛ زفان (ن) ۱۲۳/۱؛ فرس ۱۵۴؛ مدار
۶۲/۲؛ رشیدی ۵۴۷؛ جهانگیری ۱۸۰۲/۲؛ آند ۱۴۵۸/۲.
۱. شرفنامه ۳۵۱/۱: چواک بهضم نانی است که در روغن
پزند؛ برهان ۶۶۷/۲: نانی که بهروغن بریان کنند،
چواک نیز گویند؛ سراج ۸۳۵/۱: چلیک نیز گویند؛
جعفری ۱۵۴: چواک و چولاک؛ مدار ۶۷/۲؛ رشیدی ۵۵۱؛
جهانگیری ۱۹۶۳/۲.
۲. جعفری ۱۵۴: بومی است که بهشب آواز کند، و نام
مرغی است که خود را نگون انداخته از درخت
بیاویزد و چندان بانگ کند که خون از حلقش روان
گردد، شباویز، هوگویک، حقگویک؛ مدار ۶۹/۲: بوم نر
مرغی است که خویشتن را بهدرخت بیاویزد؛ برهان
۶۷۰/۲؛ وفایی ۷۷.
۳. ت: «شبها» ندارد.
۴. ت: «واو فارسی نیز» ندارد.
۵. ر، ل: «لفظ پهلوی است» ندارد.
۶. شرفنامه ۳۵۱/۱: چنانک.

چرنگ^۱: به‌کسرتین و کاف و جیم هردو فارسی،
آواز درای و آوازی که بزدن گرز و تیر
برآید.

چشمگ^۲: جیم^۳ فارسی وزنِ مردک، غمزه چشم و
اشارت به‌چشم با^۴ ناز، و نام دارویی است
که آن را چشم ابرج و چاکسو^۵ نیز گویند.

۱. ت: این واژه ندارد؛ برهان ۶۳۴/۲: آوازی که پی در پی زدن شمشیر و امثال آن برآید، صدا و آواز در آی و زنگ، و صدایی که در میان کوه و گنبد پیچد صدای بازگشت (و به‌هندوی «گونج»): سراج ۸۰۰/۱: به‌قولِ وی به‌معنی صدا و آواز با جیم تازی است، و اغلب که همان درست است پس این واژه چرنگ با جیم فارسی تصحیف است؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۲/۱: صدای زه و کمان، آواز شکستن بلور و مانند آن؛ مدار ۵۲/۲: شرفنامه ۳۵۲/۱: آنند ۱۴۲۵/۲: رشیدی ۵۰۶.

۲. برهان ۶۴۰/۲: دانه‌ای سیاه و لغزنده که در داروهای چشم به‌کار آید، و گیاهی که آن را به‌تازی اضراس‌الکلب گویند، و کنایه از ایما و اشاره چشم؛ شرفنامه ۱/ ۳

چنگ^۱: به فتح^۲ جیم و نون ساکن و کاف هردو^۳
 فارسی وزن^۴ تنگ، نام مزامیری است مثل
 رباب که^۵ پیش ملوک و سلاطین نوازندش، و
 دست مردم و چنگل درندگان^۶ و پرندگان^۷، و
 به معنی اعتصام نیز.

چنگ چنگ^۸: هردو جیم فارسی مکسور و هردو کاف
 نیز فارسی، آواز تنکه های زر و نقره که
 شنیده می شود.

چنگ و چینگ^۹: کلاهما هردو جیم فارسی، منقار
 مرغ و ارزن، و نون اوّل مفتوح نیز.

برای مدا و ا در چشم می کشیدند، بعضی به شین معجمه
 گفته اند؛ جهانگیری ۲۸۵/۱؛ برهان ۶۱۳/۲.

۱. برهان ۶۶۴/۲: منحنی و خمیده، و قلاب که بدان فیل
 رانند که کجک نیز نامند، پنجه و انگشتان مردم،
 چنگال مرغان و جانوران، نامسازی است مشهور،
 نگارخانه مانی و ارتنگ؛ مدار ۶۵/۲: به معنی شل
 چنانچه گویند دست شل، و آواز تنگ زر و نقره؛
 شرفنامه ۳۵۱/۱: منقار مرغان، آن را شند نیز
 نامند؛ جعفری ۱۵۴: منقار مرغان؛ زفان (ن) ۱۳۵/۱؛
 معیار ۲۷۰.

۲. ل: مضموم.

۳. ت: «هر دو» ندارد.

۴. ت: «وزن تنگ» ندارد.

۵. ت: «که پیش... نوازندش» ندارد.

۶. ت: «درندگان» ندارد.

۷. ر، ل: «پرندگان» ندارد.

۸. ل: این واژه ندارد؛ مدار ۶۵/۲.

۹. ل: این واژه ندارد؛ جعفری ۱۵۴: منقار مرغان؛
 مدار ۶۵/۲؛ شرفنامه ۳۵۱/۱.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ل

چال^۱: جیم فارسی، پرنده ای است خوبرفتار^۲ و همچو زاغ، گوشتش همچو گوشتِ بط، و حرام بود، و نوعی از رنگ اسپ. چرغول^۳: بهفتح جیم^۴ و واو فارسی، نام^۵ دارویی است که آن را چرغونه «لسان الحمل» و خرگوشک^۶ و طرغوک^۱ و زبان بره نیز گویند.

۱. برهان ۶۱۴/۲: نوعی از مرغابی کوچک و بزرگ، در بزرگی جثه به مقدار قاز است خرچال و کوچک آن را به بزرگی به زاغ است چال گویند (ترکی قشقلدار)، چال هوبره که به عربی حباری و به ترکی توغدري، کبکدري را نیز گویند؛ جعفري ۱۵۴: مرغی است آبی از کبوتر بزرگتر، و آن را خرچال نیز گویند، و چاهی است که غله در آن پنهان نمایند؛ مدار ۲/۲: پرنده ای است همچند زاغی، گوشتش چون گوشتِ بط باشد، و نوعی از رنگ اسپ؛ وفایی ۷۷: مرغی است مقدار زاغی که در آب می باشد؛ شرفنامه ۳۵۲/۱: فرس ۱۷۱: زفان (ن) ۱۳۵/۱: معیار ۲۹۱.

۲. ر: «رفتار» ندارد.

۳. شرفنامه ۳۵۲/۱: دارویی که آن را جرغون و خرگوشک و خرغول و زبان بره نیز گویند؛ مدار ۵۱/۲: چرغوک هم گویند؛ برهان ۶۳۳/۲: به عربی لسان الحمل؛ دستور ۱۰۸: جرغول؛ آنند ۱۳۲۵/۲: فرهنگ فارسی ۱۲۲۵/۱، ۱۲۸۱/۲: چرغول.

۴. ت: «جیم و واو فارسی» ندارد.

۵. ر، ل: «نام... آن را» ندارد.

۶. نام گیاهی است دوايي و قابض و دفع اسهال کند، و آن را به عربی آذان الارب خوانند، و آن نوعی از لسان الحمل است و بعضی گویند گیاهی است که اسپعول ختم آن است، گلی ماهور هم گویند.

چشم آغول^۲: با جیم و واو فارسی، همان چشم
 آغیل به‌گوشه^۳ چشم نگریستن.
 چشم آغیل^۴: جیم^۵ فارسی، به‌گوشه چشم نگریستن
 از خشم و یا از مهربانی غیرتدبیر^۶.
 چغداول^۷ و چغدل و چغدال: هر سه^۸ جیم فارسی
 مضموم و دال^۱ نیز مضموم، راننده لشکر و
 دمدار، جغدول^۲ نیز گویند.

-
۱. ت: «طرغوک» ندارد، ل: خرخوک.
 ۲. آنند ۱۴۳۰/۲: چشم آغل؛ سراج ۸۰۲/۱: چشم آغل؛
 مدار ۵۳/۲: برهان ۶۳۸/۲: رشیدی ۵۱۱: جهانگیری
 ۱۳۶۴/۲.
 ۳. ر، ل: «به‌گوشه چشم نگریستن» ندارد.
 ۴. آنند ۱۴۳۰/۲: به‌گوشه چشم نگریستن از روی قهر بر
 دشمن؛ جعفری ۱۵۷: چشم آغالیدن از غضب به‌گوشه
 نگریستن؛ فرهنگ فارسی ۱/

چغل^۳: نوعی از پوشش غازیان است هنگام جنگ، و^۴
 به‌ضمّتین آدمی درانداز و غماز.
 چگل^۵: جیم و کاف هردو فارسی مکسور^۶، نام
 ولایتی و شهری که اکثر ساکنان او خوبصورت

۱. ر، ل: «دال نیز مضموم» ندارد.
۲. ر: «چغدول نیز گویند» ندارد.
۳. برهان ۶۴۵/۲: آدمی درانداز و غماز، سلاحی است که آن را جوشن گویند و در روزهای جنگ می‌پوشند، و به‌ضمّ اوّل و ثانی شخصی باشد که آنچه از مردم بیند یا شنود به‌حاکم و داروغه و عسس یا جای دیگر نقل کند به‌سبب آنکه آزار و نقصان به‌مردم و رنجش میان مردمان بهم رسد، و این قسم شخصی را چین گویند، و به‌عربی نمام خوانند، و به‌هندي چغلخور گویند؛ غیاث ۳۱: پوست دباغت داده و پوستی که آن را بودار گویند) و چرم بودار که در آن کنند، و در این زمان چگل گویند، و به‌وزن دُهل مرد سخن چین و بدنفس بود، و به‌وزن خجل گل و لاله بود، ۲۸۳: غماز، ترکی است؛ جعفری ۱۵۵: نوعی از پوشش سپاهیان که در روز جنگ پوشند، و به‌وزن کفل ظرفی است از بلغار (چرم بودار که آن را ادیم گویند؛ مدار ۵۷/۲؛ شرفنامه ۳۵۳/۱؛ سراج ۸۱۱/۱).
۴. ر، ل: «و به‌ضمّتین آدمی در انداز و غماز» ندارد.
۵. فرهنگ فارسی ۴۴۳/۵: ناحیه‌ای که از طرف مشرق و جنوب به‌خلخ، از مغرب به‌تخس و از شمال به‌قرقیز محدود است، شهرهای آن ترک‌نشین و اهالی منسوب به‌خوبرویان و معنی ترکیب چه گل؛ برهان ۶۵۳/۲: مردم این شهر در تیراندازی عدیل و نطیر ندارند، و گل و لای و لجن نیز؛ جعفری ۱۵۵: شهری است حسن خیز در ترکستان؛ زفان (ن) ۱۳۶/۱؛ مدار ۶۱/۲.
۶. ت: «مکسور» ندارد.

بودند، و معنی ترکی چه^۱ کلای چه طین است
 چه^۲ گل چه طین نیز.
 چنگال^۳: جیم و کاف هردو فارسی، چنگال،
 حلّوای مالیده و ناخن درنده و میانه
 باریک، چنگالی آنکه چنگال بمالد یعنی
 مالیده راست بکند، و پنجه^۴ مردم.
 چنگل^۵: جیم^۱ و کاف هردو فارسی جیم مضموم و
 کاف مضموم، پنجه سباع و طیور، و پنجه^۲
 مردم.

-
۱. ت: «چه کلای چه طین» و ل: «چه کلای» ندارد.
 ۲. ر: «چه گل چه طین نیز» ندارد.
 ۳. زفان (ن) ۱۳۶/۱: میانه باریک و ناخن درند، ولی مصحح زفان در حاشیه آورده که این معنی در هیچیک فرهنگ دیده نشد؛ ولی مؤید ۲۱۹/۱: برای چنگال همین معنی داده است؛ جعفری ۱۵۵: پنجه دست آدمی، و هدف تیر و چیز باریک و نان گرمی است که در روغن و عسل ترید کنند و به کف بمالند تا به همه جای آن برسد؛ وفایی ۷۷: پنجه از مردم و سباع، و چیزی است که در خوزستان از نان و خرما و خشخاش سازند؛ شرفنامه ۳۵۳/۱: پنجه دست چه از آن مردمان و چه از آن جانوران، و چنگال مالیده را هم نامند؛ برهان ۶۶۵/۲: مالیده را چنگالی نیز گویند؛ مدار ۶۲/۲: پنجه درنده و جانوران؛ معیار ۲۹۴.
 ۴. ر، ل: «پنجه مردم» ندارند.
 ۵. شرفنامه ۳۵۳/۱: پنجه دست چه از آن مردمان و چه از آن جانوران؛ آنند ۱۴۵۸/۲: به زبان تبري چقندر را گویند؛ فرهنگ فارسی ۱۳۱۷/۱: چنگل، چنگال است؛ جعفری ۱۵۵: معیار ۳۱۰.

چل³: جیم⁴ فارسی مکسور، چهل و آن عددی است
که عربی اربعین خوانند.

باب جیم فارسی (ج) و فصل م

چرم⁵: به‌فتحین، دوره کوه، و نام مقامی از
ایران زمین⁶.

چرم⁷: جیم فارسی مفتوح⁸ وزن⁹ نرم، معروف¹⁰ که
آن را پوست گویند، چرم به‌کسرتین تن¹¹، و
به‌ضم¹² گناه.

چشم¹³: جیم¹ فارسی مفتوح، معروف² که عربی
عین خوانند، و امید و چشم زخم و بیم³.

-
1. ر: کاف مضموم.
 2. ت: «پنجه» ندارد.
 3. جعفری ۱۵۵: دیوانه و احمق نیز؛ برهان ۶۵۴/۲.
 4. ت: «جیم فارسی مکسور» ندارد.
 5. آنند ۱۴۲۴/۲: نام مقامی است از ایران زمین؛
شرفنامه ۳۵۳/۱: ناظم‌الطبّا، نام جایی است؛
مدار ۵۲/۲.
 6. ت: «زمین» ندارد.
 7. فرهیگ فارسی ۱۲۸۲/۱: پوست گاو و شتر دباغت شده،
پوست بدن انسان؛ مدار ۵۲/۲: پوست انسان و
حیوانات.
 8. ر، ل: «مفتوح» ندارد.
 9. ت: «وزن نرم» ندارد.
 10. ت: «معروف که آن را» ندارد.
 11. ر: «تن» ندارد.
 12. ت: «به‌ضم» ندارد.
 13. آنند ۱۴۲۸/۲.

چشم پنام⁴: جیم فارسی مفتوح و میم موقوف و
 بای مفتوح، تعویذ را⁵ گویند.
 چم⁶: جیم فارسی مفتوح⁷، خرام، به معنی امر
 بخرام، و رفتار با ناز و خرامنده.
 چم چم⁸: هردو جیم¹ فارسی مضموم²، کفش جامگی³
 جامگی³ که درویشان پوشند.

-
1. ر: «جیم فارسی مفتوح» ندارد.
 2. ت: «معروف» ندارد.
 3. ت: «بیم» ندارد.
 4. برهان ۶۳۹/۲: تعویذ و دعا باشد که به جهت دفع چشم
 زخم نویسند، چه پنام اعمالی باشد که به جهت دفع
 چشم و زخم کنند؛ رشیدی

چوقسم⁴: گرز، ترکی است.

باب جیم فارسی (چ) و فصل ن

چاَدَن⁵: کژدم، ترکی⁶ است.

چخیدن⁷: جیم⁸ فارسی مفتوح، ستیزه⁹ کردن و سرزنش کردن.

چخین¹⁰: بهفتح جیم¹ فارسی، ریم گین.

۱۳۱۲/۱: رشیدی ۵۳۸: جهانگیری ۱۶۸۸/۲: برهان

۶۵۹/۲: زفان (ن) ۱۳۶/۱.

1. ت: «جیم فارسی» ندارد.

2. ل: «مضموم» ندارد.

3. ت: «جامگی» ندارد.

4. مدار ۶۸/۲.

5. مدار ۴۱/۲.

6. ت: «ترکی است» ندارد.

7. برهان ۶۲۵/۲: دم زدن، کوشیدن، ستیزه کردن و بر

روی کسی جستن باشد؛ آنند ۱۴۱۴/۲: بهمعنی کوشش و

جنگ و ستیزی و گفتگو کردن؛ فرهنگ فارسی ۱۲۷۵/۱:

دم زدن، سعی کردن؛ جعفری ۱۵۶: ستیزه کردن بود؛

شرفنامه ۳۵۴/۱: ستیزه کردن؛ مدار ۴۷/۲.

8. ت: «جیم فارسی مفتوح» ندارد.

9. ر: سبز.

10. مدار ۱۱/۲: ریم آلود و چرکین یعنی زخمی که چرک و

ریم داشته باشد، ۴۷/۲: جخین؛ برهان ۶۲۵/۲:

ریم آلوده و چرکین یعنی زخمی که چرک و ریم داشته

باشد؛ جعفری ۱۵۶: بهمعنی چرکین بود در هردو حال؛

شرفنامه ۳۵۴/۱: ریم گین؛ آنند ۱۴۱۴/۲: سراج

۷۹۰/۱: رشیدی ۴۹۵: جهانگیری ۷۴۶/۱: فرهنگ فارسی

۱۲۷۵/۱.

چدن^۲: جیم فارسی مکسور و دال مفتوح، مختصر
چیدن است.

چرغون^۳: به فتح^۴ جیم^۵ فارسی، زبان بره.
چرنگیدن^۶: جیم و کاف هردو^۷ فارسی، آواز
دادن.

چرون^۸: بر وزن درون، نام شهر هرموز، در
آنجا «کهچری» خوب می‌پزند.

-
۱. ر، ل: «جیم فارسی» ندارد.
 ۲. سراج ۷۹۰/۱: و بهضمّ اوّل و فتح دوّم آهن تصفیه
نشده که از کوزه ذوب خارج کنند و بدان بخاری و
مجسمه و غیره سازند؛ فرهنگ فارسی ۱۲۷۶/۱: فلزی
است مرکب از آهن و زغال؛ جعفری ۱۵۶: مخفّ چیدن
است؛ مدار ۴۸/۲: شرفنامه ۳۵۴/۱: برهان ۶۲۵/۲.
 ۳. مدار ۵۲/۲: به معنی چرغول یعنی نام دارویی که آن
را چرغونه (لسان‌الحمل) خرگشک (نام گیاهی) و
چرغوک و زبان بره گویند.
 ۴. ت: «فتح» ندارد.
 ۵. ر، ل: «جیم فارسی» ندارد.
 ۶. مدار ۵۲/۲: آواز دادن و صدا کردن گرز و جز آن
هنگام زدن همانند جرنج، جرنگیدن نیز؛
آنند ۱۳۲۷/۲: آواز کردن شمشیر و گرز و امثال آن
به هنگام کارزار؛ شرفنامه ۳۵۴/۱: آواز کردن گرز
هنگام زدن و امثال آن؛ برهان ۶۳۵/۲.
 ۷. ت: «هردو» ندارد.
 ۸. آنند ۱۳۲۸/۲: نام ولایتی بوده نزدیک به هرمز از
بناهای اردشیر، و گفته‌اند نزدیک بم بوده، در عهد
صفویه شاه عباس ماضی به نام خود بندری ساخته،
آباد نموده که به بندر عباس مشهور است، و قرائی که
به چرون منسوب بود اکنون نیز چروانات خوانند، و در
اصل این لغت گردن است و جرون معرب آن، ۱۴۲۵/۲؛
برهان ۵۶۹/۲: نام اصل بندر هرموز/هرمز، این

چرویدن^۱: چاره جستن و دویدن.
 چسپیدن^۲: جیم و با هردو^۳ فارسی، میل کردن.
 چغان^۴: جیم فارسی مفتوح، نام شهری.

- جزیره تا قرن هشتم جرون نام داشت و حالا در نزدیکی شهر میناب کنونی در ساحل دریا بود که بندر تجارتی کرمان و سیستان محسوب می‌شود؛ فرهنگ فارسی ۲۷۰/۵: هرمز جزیره ایران در خلیج فارس بیضوی شکل، خاک سرخ آن از نظر استفاده تجارتی مهم است، ۴۲۷/۵: جرون/گمبرون یعنی بندر عباس؛ مدار ۵۲/۲.
۱. ر، ل: این واژه ندارد؛ سراج ۸۰۰/۱: به معنی چاره جستن و دویدن؛ مدار ۵۳/۲: سعی کردن؛ جعفری ۱۵۶؛ برهان ۶۳۵/۲: جهانگیری ۹۴۲/۱: رشیدی ۵۰۵: فرهنگ فارسی ۱۲۸۳/۱.
۲. ر: چسپیدن؛ برهان ۶۳۶/۲: اتصال یافتن جسمی به جسم دیگر که انفصال آن مشکل بود، و چیزی را محکم به دست گرفتن، میل کردن نیز؛ سراج ۸۰۳/۱: به معنی میل کردن به ظاهر خطا است، صحیح چپ بدون سین چسپیدن؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۳/۱: میل کردن، متبایل شدن و منحرف شدن؛ شرفنامه ۳۵۴/۱: میل کردن و افزودن آمدن؛ آنند ۱۴۲۶/۲: به معنی میل کردن نیز.
۳. ر، ل: «هردو» ندارد.
۴. شرفنامه ۳۵۴/۱: به فتح نام شهری، در کتب جغرافیه چغانیان و به صورت معرب صغانیان آمده است و صغانیان بلادی است در ماوراءالنهر از بلاد هیاطله، صغانیان سرزمینی شکوه مند و پُروست است با نعمت بسیار و مردمانی جنگی و دلاور، ازوی اسب خیزد اندک و جامه پشمین و پلاس و زعفران بسیار، شهر چغانیان احتمال دارد همان سر آسیای جدید باشد در قسمت علیای رود چغانیان است؛ آنند ۱۴۴۱/۲: نام شهری است از ماوراءالنهر، و امرای بزرگ از آنجا برخاستند، گویند هزار قریه آبادان در آن است، امیر طاهر ابوالمظفر ابن محمد المحتاج که فرخی

چغريدن¹: ترسیدن و التفات نمودن.
 چفن²: به‌فاحتين، شگال، ترکی است.
 چفلن³: به‌کسر، بره‌هاي بزرگ، ترکی است.
 چفون⁴: جماعت، ترکی است.
 چکان¹: جيم فارسي مکسور، چکنده و امر از
 چکیدن و چکانیدن و چه معدن.

قصیده داغ گاه را در مدح او گفته، و او حکومت
 بلخ و تخارستان داشته، و ابومنصور دقیقي پیش از
 فرّخي مداح او بوده و گشتاسپنامه به‌نام او
 می‌ساخته و پس به‌دست غلام کشته شد؛ برهان ۶۴۳/۲:
 نام موضعي است، و چوبي را نیز گویند که میان آن
 را شکافته چند جلاجل بر آن نصب کنند و سر
 آوازه‌خوانان آن را نگاهدارند، نام نغمه و پرده‌اي
 است از موسيقي؛ فرهنگ فارسي ۴۴۲/۵: چغانیان
 ناحیه‌اي است واقع در مسیر علياي آمو دریا (جیحون)
 مرکز این ناحیه به‌همین نام خوانده می‌شد؛ برهان
 ۶۴۳/۲: نام رودخانه‌اي موسوم به‌چغان رود که امروز
 سخن گویند که چغانیان را مشروب سازد؛ جعفري ۱۵۷:
 اسم موضعي است، و ساي و به‌معنی کوشنده، چغان
 نیز گویند؛ سراج ۸۰۹/۱: چغانیان؛ رشیدی ۵۱۵:
 جهانگیری ۱۴۲۶/۲.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار ۵۷/۲: پرسیدن و
 التفات کردن، شاید از مؤلف در واژه ترسیدن
 پرسیدن اشتباه شد؛ آنند ۱۴۴۱/۲: ترسیدن و التفات
 نمودن؛ برهان ۶۴۴/۲: ترسیدن و واهمه نمودن؛ جعفري
 ۱۵۷: ترسیدن و نالیدن؛ شرفنامه ۳۵۴/۱.
2. شرفنامه ۳۵۶/۱: مدار ۵۸/۲: چفن.
3. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه ۳۵۶/۱: بره‌هاي بزرگ.
4. ر، ل: این واژه ندارد.

چگن^۲: به‌کسرتین جیم و کاف هردو فارسی^۳، جامه کشیده کرده و زردوزی کرده را^۴ زرچگن گویند. چگن به‌کسرتین، شاماخ، ترکی است. چمان^۵: به‌فتح^۶ جیم فارسی، خرامان. چمن^۱: به‌فتحین و جیم^۲ فارسی، صحن^۳ باغ با رستنی‌ها و گل‌ها و گویند چمن راه میان

-
۱. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه ۳۵۴/۱: کدام کان نیز؛ آنند ۱۴۴۴/۲: فرهنگ فارسی ۱۳۰۰/۱: مدار ۶۰/۲.
 ۲. فرهنگ فارسی ۱۳۰۲/۱: اصلاً این زردوزی نیست بلکه بخیه‌دوزی است و زردوزی کار دیگری است که بر جامه و غیره کشیده‌کاری کنند از تار زر و زرّین. بخیه‌دوزی یعنی از نخ بر جامه‌ها گل و بوته‌کاری می‌کنند، در هند چکن از شهر لکهنؤ بسیار معروف است؛ شرفنامه ۳۵۵/۱: جامه کشیده و زردوزی، ۳۵۶/۱: شاماخ؛ لغتنامه: به‌معنی نوعی از زرکش دوزی و بخیه‌دوزی (لفظ ترکی است) آمده است؛ سراج ۸۱۸/۱: نوعی از کشیده و زرکش دوزی و بخیه‌دوزی، و جامه‌ای که چنین باشد چکن‌دوزی گویند؛ مدار ۶۱/۲: جامه کشیده و زردوزی، چگن یعنی چکن؛ برهان ۶۵۲/۲: رشیدی ۵۲۹: جهانگیری ۱۵۱۴/۲.
 ۳. ر، ل: «فارسی جامه» ندارد.
 ۴. ت: «را زرچگن گویند» ندارد.
 ۵. برهان ۶۵۸/۲: راه رفتن به‌ناز و خرامیدن به‌زیبایی؛ وفای ۷۸: چمنده بود یعنی آنکه از ناز و تکبر هرطرف خرامش کند؛ جعفری ۱۵۷: کسی است از ناز در وقت رفتار به‌هرطرف میل نماید؛ مدار ۶۳/۲: خرامان و نازان؛ شرفنامه ۴۵۵/۱: خرامان.
 ۶. ت: «به‌فتح جیم فارسی» ندارد.

باع و بستان و درختان چنانچه از هردو طرف درختان باشند، و نشستگاه که گرد برگرد او درختان باشند و اسپ چابکخوار یعنی اسپ چمند، و گروهی پلوان را چمن گویند.
چمیدن⁴: رفتن با ناز و خرامیدن⁵ و جنبیدن با حسن و ناز.
چنبلان⁶: جیم فارسی مفتوح، سرموزه که به تازی جرموق گویند⁷.

1. برهان ۶۶۰/۲: به معنی باغ و بستان و گلزار باشد، و زمین سبز و حرم، و صحن باغ و خیابان، و بلندی‌های اطراف زمینی که در میان آن چیزی کاشته باشند، و اسپ خوش راه و نرم رفتار، و پلوان به معنی بلندی اطراف زمینی را گویند که در میان آن زراعت کرده باشند؛ شرفنامه ۶۵۵/۱: نشستگاهی که گرد به گرد آن درختان سایه دار باشند و راهی را گویند که زیر درختان باز هشته و سرشاخ‌های ایشان بهم پیوسته بود، و بعضی پهلوان را گویند؛ زفان (ن) ۱۳۷/۱؛ مؤید ۳۲۲/۱؛ معیار ۳۶۹؛ مدار ۶۳/۲.

2. ت: «جیم فارسی» ندارد.

3. ر: صحنک.

4. برهان ۶۶۱/۲: میل کردن و برگشتن و پیچ و خم خوردن؛ شرفنامه ۳۵۵/۱: خرامیدن و با ناز رفتن و خرامانیدن؛ جعفری ۱۵۷: خرامان رفتن و خم خوردن بود؛ مدار ۶۴/۲؛ آنند ۱۴۵۳/۲.

5. ت: «خرامیدن» ندارد.

6. ت: جندان.

7. ل: خوانند.

چندن^۱: جیم فارسی و دال^۲ هردو مفتوح، در^۳ بیابان که حرارت بسیار دارد صندل می‌شود به سبب سردی ماران پیچیده می‌باشند.

چوپان^۴: جیم و واو و با هرسه فارسی، گله‌بان یعنی چرانیده^۵ اسپان و گاوان و گوسفندان^۶ گوسفندان^۶ و امثال آن.

چوپلین^۷: به ضمّ، آنچه بدان دانه پنبه کشند، جیم و یا هردو فارسی نیز.

چوخیدن^۱: جیم^۲ و واو هردو فارسی، لغزیدن و افتادن.

۱. شرفنامه ۳۵۵/۱ چوبی است خوشبویی که به تازیش صندل زره نام ولایتی است آنجا می‌شود، و در هندوستان فراوان فراهم می‌آید؛ برهان ۶۶۴/۲: بعضی گویند چوبی است خوشبویی بغیر از صندل، و آن چوب در ولایت زره سیستان می‌شود؛ فرهنگ فارسی ۱۳۱۶/۱: صندل؛ جعفری ۱۵۷: چنل نیز گویند؛ وفایی ۷۸: مدار ۶۵/۲؛ زفان (ن) ۱۳۷؛ فرس ۱۹۳؛ معیار ۳۶۸.
۲. ل: «دال هردو» ندارد.
۳. ر، ل: «در بیابان... پیچیده می‌باشند» ندارد.
۴. برهان ۶۶۸/۲: چوبکین که افزار پنبه دانه از پنبه جدا کردن باشد؛ شرفنامه ۳۵۵/۱: شبان گوسفندان و گله‌بان اسپان؛ مدار ۶۷/۲: گله اسپان و گاوان و خران؛ مؤید ۳۲۳/۱؛ مدار ۶۷/۲؛ زفان (ن) ۱۳۷/۱.
۵. ر، ل: «چرانیده» ندارد.
۶. ت: «گوسفندان» ندارد.
۷. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه ۳۵۵/۱: آنچه بدان پنبه دانه از پنبه جدا کنند و هندش «اوتی» گویند، چوبکین هم به این معنی است؛ آنند ۱۳۶۴/۲: چوبی باشد که بدان خمیر نان را تنک کنند.

چوگان^۳: جیم و کاف هردو فارسی اوّل مفتوح،
چوب سرکش که بدان گوی بازند^۴، و میوه^۵ از
درخت جدا کنند، عربی^۶ صولجان خوانند.

-
1. برهان ۶۶۹/۲: به معنی کوشیدن و ستیزه کردن نیز؛
جعفری ۱۵۸: افتادن و لغزیدن بود؛ مدار ۶۸/۲؛
شرفنامه ۳۵۵/۱.
 2. ت: «جیم» ندارد.
 3. آنند ۱۴۶۵/۲: عیناً معنی از سراج نقل نموده فقط
برای شهادت اشعار شعرا را اضافه کرده، ولی
میگوید که این تحقیق مخصوص مؤلف (خودش) است، ولی
این سر در صد غلط است چون سراج اللّغت در سال ۱۱۴۷ هـ
نوشته شده و مؤلف سراج این معنی داده و آنند راج
در سال ۱۳۰۲ هـ نوشته شده، پس چه طوی ممکن می باشد
که سراج که صد و پنجاه سال نوشته شده معنی آنند
راج را عیناً در لغت خود نقل کرده؛ سراج ۸۳۸/۱:
هرچوب سرکج عموماً و چوب گوی بازی و دُهلنوازی، و
به معنی مطلق خمیده، و چوگان به اضافه تحتانی نیز
آمده، ظاهراً چولگان به لام است که صولجان معرب
اوست و مرکب از چوبی به معنی خمیده و گان که کلمه
نسبتی است پس چوگان مخفف این باشد؛ برهان ۶۷۱/۲:
چوبی باشد، بلند سرکج که فولادی از آن آویخته
باشد، و آن را کوکبه خوانند که از لوازم چتر
پادشاهی است، و به معنی وقت و زمان؛ جعفری ۱۵۷:
معروف است، و نیز چوب سرکجی بود که به آن نقّاره
نوازند؛ مدار ۶۹/۲؛ رشیدی ۵۵۱؛ جهانگیری ۱۹۶۷/۲:
فرهنگ فارسی ۱۳۲۰/۱.
 4. ت: «بازند» ندارد.
 5. ر، ل: «میوه از درخت جدا کنند» ندارد.
 6. ت: «عربی صولجان خوانند» ندارد.

چونان و چونین و چنا^۱ و چون و چنین و چنون^۲:
 کلهم^۳ با جیم فارسی، این همه الفاظ^۴
 تشبیه اند^۵.
 چیستان^۶: جیم فارسی مکسور^۷ و سین موقوف، لغز
 لغز یعنی بهرموز پرسیدنی و چربک و سخن^۸
 سربسته.

-
۱. ت: «چنا» ندارد.
 ۲. آنند ۱۴۶۶/۲: چونان به معنی چنان و همچنان و اصل
 چو آن بوده به معنی مانند و چونین به معنی چنین،
 آن هم چون این بوده است؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۲۱؛
 برهان ۶۷۱/۲: چنان؛ رشیدی ۵۵۲؛ سراج ۸۳۹/۱.
 ۳. ت: «کلهم» ندارد.
 ۴. ت: حروف.
 ۵. ت: اند و چگونه.
 ۶. سراج ۸۴۳/۱: مؤلف گوید تحقیق آن است که چیستان
 لعز را گویند که نوعی از صنایع ارباب سخن است
 برادر معما، و به معنی مأهیت نیست که برهان داده
 بلکه سؤال است از مأهیت، معنی پرسیدنی مرکب است
 از چیست به معنی سؤال و آنکه اشاره است، و به مجاز
 به معنی لغز مشهور شده؛ شرفنامه ۳۵۶/۱: چیزی اغلوط
 پرسیدنی که آن را بردک و چربک و کردک یعنی
 چیستان باشد، و آن را به نظم و نثر از هم پرسند،
 و تازیش ابده و لغز نامند؛ مدار ۷۴/۲: پرسیدنی
 رموز و سخن سربسته، و او را عرب لغز و هند پهللی
 و کهنای گویند؛ برهان ۶۷۷/۲: به معنی مأهیت نیز؛
 زفان (ن) ۱۳۶/۱: جعفری ۱۵۸؛ آنند ۱۴۷۳/۲؛ رشیدی
 ۵۵۶؛ جهانگیری ۲۲۶۶/۲؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۲۷.
 ۷. ت: «مکسور» ندارد.
 ۸. ت: «سخن سربسته» ندارد.

چین^۱: جیم فارسی مکسور، گره‌های^۲ پیشانی و چین‌ها^۳ و خم‌ها که در روی ترش کن پیدا می‌شود، و نام ولایت از ترکستان است که چین و ماچین^۴ مترادف گویند، و مشک و خوبان خیز آن ولایت است مخصوص، و شکن هرچیزی و چیننده و امر از چیدن یعنی بچین و چین قبا و پیشواز و یکتا و مثله.

باب جیم فارسی (ج) و فصل و

چشم‌ارو^۵: جیم فارسی مفتوح، آنچه بر بام و در در باغ و در کشت برای چشم زخم نهند، چشم‌آرو به‌مد نیز، و به‌زای معجمه نیز.

۱. فرهنگ فارسی ۴۴۷/۵: کشوری است شامل ترکستان و تبت است، محدود به منچوری، مغولستان، تبت، پایتخت آن پکن و شهرهای عمده آن شنگهای، تین، تسن، چن چانگ، نانکن، هانگچئو و فوچئو است؛ شرفنامه ۳۵۶/۱: و شهری مشهور، و خطوط پیشانی که هنگام غضب و ترش رویی پدید آید؛ جعفری ۱۵۸: الکهای است مشهور و چیننده چیزی و شکن و پیچ و امر به‌چیدن بود؛ برهان ۶۷۷/۲: وفایی ۷۸: زفان (ن) ۱۳۷/۱: آنند ۱۴۷۳/۲.

۲. ر، ل: خط‌های.

۳. ر، ل: «چین‌ها و خم‌ها» ندارد.

۴. ر: «ماچین... مخصوص و شکن» ندارد.

۵. برهان ۶۳۸/۲: چیزی که به‌جهت دفع چشم زخم و چشم بد بسارند، اعم از آنکه برای آدمی یا حیوانات دیگر با کشتزار و باغ و خانه و سرای و امثال آن باشد؛ شرفنامه ۳۵۷/۱: آنچه برای دفع چشم زخم در

چغو و چگو و چکاو^۱: هرسه جیم و کافِ فارسي،
 سُرخاب^۲ که^۳ آن جانوري است مشهور.
 چلو^۴: بهفتح^۵، چوب سیخ کباب.
 چنو^۶: بهضمتین^۷ جیم^۸ و واو فارسي، چون او و
 همچو^۹.
 چو^{۱۰}: جیم فارسي مضموم، مانند و وقتی^۱.

- باغ و کشت و بر بام، برپاي کنندش؛ جعفري ۱۵۸:
 چيزي است که از براي چشم زخم بر بام خانه ها نصب
 کنند؛ مدار ۵۴/۲؛ فرهنگ فارسي ۱۲۸۸: چشم آویز؛
 آنند ۱۴۲۹/۱۲.
۱. برهان ۶۴۶/۲: چغد که مرغی است نحس و نامبارک،
 مخفف چغوک که گنجشک باشد؛ جعفري ۱۵۸: نوعی است
 از چغد و گنجشک را نیز گویند؛ آنند ۱۴۴۲/۲: چغو
 چغوک که گنجشک است؛ مدار ۶۰/۲: چغو، چکاو و چگو؛
 سراج ۸۱۱/۱؛ فرهنگ فارسي ۱۲۹۷/۱: رشیدی ۵۱۷؛
 جهانگیری ۱۴۲۷/۲.
۲. ر: سرخواب.
۳. ت: «که آن جانوري است مشهور» ندارد.
۴. جعفري ۱۶۷: سیخ کباب بود، و اگر از چوب سازند
 چلوچوب گویند، بابزن، گردنا؛ آنند ۱۴۴۹/۲: چلوچوب
 سیخ کباب را گویند.
۵. ت: «بهفتح» ندارد.
۶. سراج ۸۳۳/۱: مخفف چون او و آنکه مخفف همچو او
 گفته خطا نموده؛ شرفنامه ۳۵۷/۱: آنند ۱۴۵۹/۲؛
 جعفري ۱۵۸؛ مدار ۶۶/۲؛ برهان ۶۶۶/۲.
۷. ت: «ضمتین» ندارد.
۸. ر، ل: «جیم» ندارد.
۹. ل: «همچو» ندارد.
۱۰. شرفنامه ۳۵۷/۱: مانند، وقتی، مرادف چون هنگام و
 شرط و طلب حجت؛ برهان ۶۶۷/۲.

چیزو^۲: جیم فارسی مکسور^۳، خارپشت^۴، و خیز^۵ و نیز گویند، زای^۶ فارسی نیز.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ه

چاچله^۷: هردو جیم فارسی، نوعی از پایزار.
چار^۸ تاره^۹: سۆم^{۱۰} موقوف، نامسازی است مانند رباب.
چاره^{۱۱}: جیم فارسی، حيله و لابد جستن، و جدایی از چیزی.

-
۱. ت: «وقتی» ندارد.
 ۲. شرفنامه ۳۳۵/۱: خارپشت بزرگ تیرانداز، همان جبر و زاست، ۳۵۷/۱: چیز و چیژوتشی یعنی خارپشت؛ برهان ۶۷۷/۲: مدار ۷۴/۲: زفان (ن) ۱۳۸/۱: دستور ۱۰۹؛ مؤید ۳۰۰/۱: قواس ۷۰.
 ۳. ت: «مکسور» ندارد.
 ۴. ت: خاری است.
 ۵. ت: چیزو؛ ل چیزبو.
 ۶. ر، ل: «زای فارسی نیز» ندارد.
 ۷. برهان ۶۰۸/۲: پای افزار چرمی را گویند؛ فرهنگ فارسی ۱۲۶۳/۱: کفش، پا افزار، پاپوش؛ مدار ۴۱/۲؛ جعفری ۱۵۹؛ آنند ۱۳۹۵/۲: سراج ۷۷۲/۱: جهانگیری ۲۸۱/۱: زفان (ن) ۲۱/۱؛ رشیدی ۳۷۹.
 ۸. ر: چاره.
 ۹. مدار ۲۱/۲؛ آنند ۱۳۹۸/۲: طنبور و رباب و هرسازی که بر آن چهار تار بندند؛ جعفری ۱۵۹: سازی است مانند طنبور؛ برهان ۲/۲.

چاره^۱: تار که در رباب است و حکما وضع کرده‌اند، کشش هریکی را داده موافق چارطبع آورده، تار اوّل که زیر است که زیر همه تارهاست سخت کشیده، آن را تاري گویند، مثني که بالاي اوست و نرم‌تر ازو، موافق طبع بادي است چرا که زیر ادابي است و بم که بالاي همه اوست طبیعت خاکی است.

چامه^۲: جیم فارسي، نوعي از سازهاي مطربان مانند رباب، فردوسي فرماید، بیت:

یکي چامه گوي و يکي پاي^۳ کوبان
و قيل چامه مشترک است و آنچه پوشند عربي
ثوب خوانند^۴، و^۵ آنکه بنوشند پیالۀ شراب

سنجند در آن ریزند، و در حاشیه است: همان که امروز سرطاس گویند؛ شرفنامه ۲۵۷/۱: جدایی از چیزی و حلیه و چار نیز؛ مدار ۴۳/۲؛ برهان ۶۱۱/۲؛ وفایي ۷۹؛ زفان (ن) ۱۳۹/۱؛ صحاح ۲۷۲.

۱. ل: این واژه ندارد؛ جعفري ۱۵۹؛ ولي این معني ندارد؛ ر: به این معني و این توضیح ندارد.

۲. شرفنامه ۳۵۶/۱: چامه‌ساز و چامه‌گو غزلخوان و مطرب؛ مدار ۳/۲: نیز شعري که آن را جام و چامه نیز گویند، ۴۴/۲: جام؛ برهان ۶۱۵/۲: به معني سخن و چامه‌دان سخندان؛ جعفري ۱۵۹: شعر بود، چکامه نیز؛ زفان (ن) ۱۳۸: شعر و نظم؛ فرس ۱۶۰: معيار ۴۶۴؛ جهانگیری ۲۷۹/۱؛ آند ۱۴۰۷/۲؛ سراج ۷۷۹/۱؛ رشیدی ۴۸۵؛ صحاح ۲۷۲؛ مؤید ۳۲۵/۱.

۳. ر: باب کوب.

۴. ت: گویند.

۵. ت: «و آنکه بنوشند» ندارد.

گویند¹، و قیل جیم تازی و فارسی به یک معنی است.

چیچله²: هردو³ جیم فارسی مفتوح، آنکه بیخ بر روی جوی آب می‌شود، و بعضی مردمان⁴ می‌دوند⁵ از خشکی در آن جوی⁶ آب⁷ می‌افتد⁸ و به هیچ حرکت نمی‌کند⁹، پای‌هایشان¹⁰

1. ت: «گویند و قیل... معنی است» ندارد.

2. برهان ۶۲۰/۲: زمین پُرآب و گِل که پای مردم و حیوانات دیگر در آن بلغزد در هندوی «نَلَل» گویند، و کوه پاره نرَمی را گویند که طفلان بر آن لغزند و آن را لَشک گویند و ریسمانی را نیز گفته‌اند که در ایام نوروز و جشن‌های دیگر مانند جشن نور، دسهره، هولی و غیره از جایی بیاویزند و زنان و دختران بر آن نشسته در هوا آیند و روند، هندوی «جُهل» گویند؛ شرفنامه ۳۷۵/۱: خلاشی که درو پای بلغزد، و آن را خلاب، خلاش و خلیشت و غریفج نامند، تازیش زحلوفه خوانند؛ جعفری ۱۶۱: تلی است که طفلان از بالای آن به‌پایین لغزند، و به‌معنی زمین گویند پرگل نیز آمده؛ مدار ۴۵/۲: تختی که بر روی آب جوی می‌بنند و پای ازو بلغزد؛ مؤید ۳۰۲/۱: جبجله؛ زفان (ن) ۱۲۶.

3. ت: «هر دو جیم فارسی مفتوح» ندارد.

4. ر، ل: «مردمان» ندارد.

5. ت: بروند.

6. ت: جوی لَشان و لغزان.

7. ل: «آب» ندارد.

8. ت: یافتند.

9. ت: نتواند کرد.

10. ت: «پای‌هایشان... فارسی نیز» ندارد.

لخشان^۱ می‌شود، و خلاش که درو پای نگیرد و بلغزد، و عربی زحلوغه خوانند، و بای فارسی نیز، و هندوی^۲ «پهسن» گویند. چراغله^۳: جیم فارسی مفتوح^۴، کرم شب تاب که هندوی^۵ «پرپیچنه» گویند. چربه^۶: به‌فتح جیم فارسی، آنکه چربی بالای شیر بود، هندوی «ملانی» گویند. چراغویه و چراغپایه^۷: هردو جیم فارسی و غین موقوف و^۱ بای دوّم فارسی، چیزی است مثل

۱. ت، ر: «لخشان» ندارد.

۲. ر، ل: «هندوی پهسن گویند» ندارد.

۳. شرفنامه ۳۵۷/۱: کرمکی است خُرد که به‌شب مانند اخگر تابان نماید، و آن را شب تاب و شب چراغک نیز گویند؛ فرهنگ فارسی ۱۲۷۷/۱: چراغ مصغر به‌هندي «جُگنو» گویند؛ برهان ۲/

طاق درو چراغ نهند و بردارند، و از جاي به جاي برند.

چرده^۲: به وزن پرده، اسپ خصي که به تازي آن را هجين خوانند، و با جيم فارسي اسپي که به رنگ بور باشد، و آدمي سبز رنگ.

چرده و چرزه^۳: كلاهما به فتح جيم^۴ فارسي، پوست و سیه چرده و سیه^۵ چرزه آدمي سبز رنگ و گندم گون، و اسپي که به رنگ بور بود و باشد چنانچه^۶ خواجه حافظ گوید:

آن سیه چرزه که شیريني
چشم مَي گون لبخندان دل

چيزي است که چراغ در آن نهند تا باد نشاند؛ مدرا
۴۸/۲.

۱. ر: «و بای دوم فارسي» ندارد.
۲. مدار ۵۱/۲: رنگ و گونه و اسپ سیه، سیه چرده آدمي سبز رنگ و گندم گون و اسپ رنگ بور (سرخ)؛ جعفري ۱۵۹؛ شرفنامه ۳۵۸/۱؛ برهان ۶۳۱/۲؛ فرهنگ فارسي ۱۲۸۱/۱؛ آنند ۱۴۲۳/۲؛ سراج ۷۹۶/۱؛ جهانگيري ۹۳۶/۱.
۳. برهان ۶۳۱/۲: رنگ و لون و رنگ به سياهي مایل، و پوست بدن و روي آدمي چنانکه سیه چرده گویند مراد سیه پوست؛ جعفري ۱۵۹: رنگ پوست، به معني اسب بور رنگ؛ شرفنامه ۳۵۸/۱؛ مدار ۵۱/۲؛ آنند ۱۴۲۳/۲؛ سراج ۷۹۶/۱؛ فرهنگ فارسي ۱۲۸۱/۱.
۴. ت: «جيم فارسي» ندارد.
۵. ر: «سیه» ندارد.
۶. ت، ر: «چنانچه خواجه... خرّم با اوست» ندارد.
۷. ديوان حافظ ۱۰۰.

چَرْمه^۱: به‌فتح^۲ به‌وزن نرمه، اسپ سبز^۳ رنگ و اسپ خنگ.
 چرونده^۴: جیم فارسی مفتوح^۵ وزن ترسنده، چراغپایه، و چاره جستن، و جوینده^۶ و دونده.
 جزده^۷: پیه یعنی آنکه برتله گرده و جگر به‌چربی^۸ می‌گیرند، به‌تازی^۹ صباره گویند.

-
۱. برهان ۲/۶۳۴: اسپ چرمه خنگ ضعیف بود، اگر خایه و میان و ران و دم سیاه بود نیک باشد؛ جعفری ۱۵۹: اسپ کبود به‌سفیدی مایل؛ مدار ۵۱/۲؛ سراج ۷۹۹/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۲/۱؛ رشیدی ۵۰۵؛ جهانگیری ۹۴۰/۱؛ آنند ۱۴۲۵/۲.
 ۲. ر، ل: «به‌فتح» ندارد.
 ۳. ر: سیر، ل: سر.
 ۴. جعفری ۱۵۹: دونده و چراغپایه و چیزی است که چراغ در آن گذارند تا باد نشانند، چراغبره، چراغ‌واره؛ برهان ۶۳۵/۲: فانوس و مانند آن باشد که محافظت چراغ از باد کند نیز؛ معیار ۴۲۲: چرویده چاره جستن باشد؛ شرفنامه ۳۵۸/۱: چراغپایه؛ مدار ۴۸/۲، ۵۳/۲؛ مؤید ۳۲۰/۱.
 ۵. ت: «مفتوح وزن ترسنده» ندارد.
 ۶. ت: «جوینده» ندارد.
 ۷. برهان ۶۳۶/۲: جزغاله باشد یعنی پاره‌های دنبه و پیه ریزه بریان کرده و روغن گرفته را گویند؛ شرفنامه ۳۵۸/۱: پیه جوشانیده که روغنش بدر آورده باشند؛ مدار ۱۶/۲؛ آنند ۱۴۲۶/۲.
 ۸. ر: چکرني.
 ۹. ل: «به‌تازی» ندارد.

چشمه^۱: به‌فتح^۲، سوراخ زمین و کوه و سنگ که آب ازو چکد و روان گردد.
چغانه^۳: جیم فارسی مفتوح، سازی است معروف^۱
مثل کمان^۲ و سرود، و فردوسی گوید نوعی از

۱. ر: چشته؛ برهان ۶۴۱/۲: جایی که از آنجا آب جوشد و روان شود، و سفت و سوراخ سوزن و جوالدوز را گویند؛ جعفری ۱۶۰: معروف و سوراخ سوزن بود؛ فرهنگ فارسی ۱۲۹۲/۱: آنند ۱۴۳۹/۲.

۲. ت: «به‌فتح» ندارد.

۳. فرهنگ فارسی ۱۲۹۵/۱: آلتی موسیقی که عبارت است از دو باریکه چوب تراشیده که انتهای آنها بهم متصل بود و آن را به‌شکل انبر و زنگ می‌ساخته‌اند و زنگوله‌های درد و انتهای دیگر آن می‌بستند و به‌بستن و بازکردن این شاخه زنگ‌ها و زنگوله‌های مذکور به‌صدا درمی‌آید، آلتی موسیقی از ذوی‌الوتار که با مضراب و زخمه نواخته می‌شد، چوبی شبیه به‌مشته حلاجی که یکسر آن را بشکافند، و جلالی چند در آن تعبیه کنند و بدان اصول را نگاهدارند، پرده و نغمه‌ای است از موسیقی؛ جعفری ۱۶۰: سازی است که مطربان نوازند، امروزه سازی مشابه چغانه متداول است که نام آن مالاکاس است به‌صورت محفظه‌ای که در داخل آن تعدادی سهره مانند ریز قرار داده شد، و دوتا از آن را در هردو دست می‌گیرند، و با تکان دادن آنها برحسب ضرب آهنگ ایجاد صوت می‌کنند، و به‌معنی قصیده نیز آمده؛ شرفنامه ۳۵۸/۱: نامسازی که هندش «سرمثل» گویند، و مدار ۵۶/۲: و در حاشیه به‌قول دکتر باقر مصحح مدار از مردم ولایت تحقیق شده که سازی است شبانان را مانند کمانچه باشد، و چکامه نیز؛ برهان ۶۴۳/۲:

از سازهاي مطربان به‌کمانچه بنوازند، و
 قیل جغاله هندیان سرّمندل کذا³ در
 فرهنگنامه ابراهیم قوام.
 چغریده⁴: جیم⁵ فارسی مفتوح، یعنی ترسیده.
 چغزوآره⁶: جیم فارسی مفتوح، چیزی⁷ گیاهی که
 در میان آب باشد، هندوی «سوال» گویند.
 چگاشه¹: جیم² فارسی مکسور، خارپشت که عربی
 قنقد خوانند، و هندوی «سیپی» گویند.

-
- سراج ۸۰۹/۱؛ رشیدی ۵۱۵؛ جهانگیری ۱۴۲۵/۲؛ زفان
 (ن) ۱۳۸/۱؛ صحاح ۲۷۳.
 ۱. ر، ل: «معروف» ندارد.
 ۲. ت: کمانچه.
 ۳. ر، ل: «کذا در فرهنگنامه ابراهیم قوام» ندارد.
 ۴. برهان ۶۴۴/۲: ترسیده و واهمه و بیم برده و نیز
 التفات کرده؛ زفان (ن) ۱۳۹/۱: چغرنده به‌معنی
 ترسنده؛ جعفری ۱۶۰: به‌معنی نالیده نیز؛ مدار
 ۵۷/۲: چغرنده؛ شرفنامه ۳۵۸/۱؛ آنند ۱۴۴۱/۲.
 ۵. ر، ل: «جیم فارسی مفتوح» ندارد.
 ۶. مدار ۵۷/۲: چغزوآره/چغروآزه به‌معنی «سوال» و
 مؤید: چغزپاره و چغزلاده تیز بدین معنی آورده؛
 سراج ۸۱۰/۱: چغزپاره سبزی بالای آب ایستاده که
 جامه غوک و برغمه نیز گویند؛ فرهنگ فارسی
 ۱۲۹۶/۱: در هندی «کائی» گویند؛ زفان (ن) ۱۳۹/۱:
 چیزی که هندی «سوال» گویند؛ شرفنامه ۳۵۸/۱: جامه
 غوک؛ جهانگیری ۱۴۲۸/۲؛ برهان ۶۴۵/۲؛ رشیدی ۵۱۷.
 ۷. ت، ر: «چیزی» ندارد.

چلباسه³ و چلباسه: هردو جیم و بای اوّل فارسی و سین⁴ مهمله، کرفش، بای تازی نیز. چمانه⁵: جیم فارسی مفتوح، کدوی خالی خشک برای شراب خوردن، و سیکی داشتن، و باز از استاد خود سماع است غفرا که⁶ فرموده چمانه پیاله از کدوی تلخ منقّش سازند⁷ و بدو⁸ شراب خورند، بالخاصیت می‌دُرد، و نفع¹ زیادت دهد از² روی حکیم.

-
1. جعفري ۱۶۰: چکاسه خارپشتي است که خار خود را چون تیراندازد؛ برهان ۶۵۰/۲: چکاسه؛ زفان (ن) ۱۲۶/۱: جکاشه؛ مؤید ۳۰۳/۱: مدار ۵۹/۲: خارپشت.
 2. ت: «جیم فارسی مکسور» ندارد.
 3. برهان ۶۵۵/۱: نوعی از ضب که سوسمار باشد، و زغه نیز گویند، و آن کوچکترین اجناس سوسمار است، بعضی گویند حربا عبارت ازوست و او عقرب را درست فرومی‌برد، گوشت او سم قاتل است، اگر در شراب افتد و بمیرد آن شراب هلاک‌کننده باشد؛ آنند ۱۴۴۸/۲: جانوری شبیه به حربا که در سقف خانه باشد، به‌هندی «چپکلی» گویند؛ جعفري ۱۶۰: کرباسه است؛ شرفنامه ۱/۳۵۸: کرفش؛ زفان (ن) ۱/۱۳۸: مؤید ۳۲۶/۱: دستور ۱۰۹: فرس ۱۰۰: سراج ۱/۸۲۰.
 4. ت: «سین مهمله» ندارد.
 5. جعفري ۱۶۱: پیاله و کدوی منقّشی است که شراب در آن کنند، و حیوان هم؛ وفایي ۸۰: کدوی منقّش؛ مدار ۶۳/۲: شرفنامه ۳۵۸/۱: برهان ۶۵۸/۲: زفان (ن) ۱۳۸/۱.
 6. ت: «که فرموده» ندارد.
 7. ت: باشد.
 8. ت: «بدو شراب... می‌دُرد» ندارد.

چمچرغه³: هردو جیم فارسی اوّل⁴ مفتوح و دوّم مضموم، گره تازیانه، و تازه⁵ نیز. چمچه⁶: هردو جیم فارسی مفتوح، کفچک از⁷ چوب یا از شاخ و از مس و نقره مثل کفچه خورد که⁸ بدان آشام نوشند، فارسی⁹ کفچک، لفظ ترکی است. چنانه¹⁰: بهضمّ، توامان یعنی¹¹ دوگان و دوگان یکجا پیوسته، و در خراسان دوگان دوگان بازند.

-
1. ت: درو منفعت بیشتر است از روی حکیم.
 2. ل: «از روی حکیم» ندارد.
 3. شرفنامه ۳۵۸/۱: جنسی از تازیانه معروف، رشته‌ای را گویند که تازیانه را از آن بافند و قمچی گویند؛ جعفری ۱۶۱: نوعی است از تازیانه و رشته تازیانه نیز؛ آنند ۱۴۵۱/۲؛ رشیدی ۵۳۸؛ سراج ۸۲۵/۱؛ مؤید ۳۲۶/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۳۱۲/۱؛ برهان ۶۵۹/۲؛ زفان (ن) ۱۳۹/۱؛ مدار ۵۷/۲.
 4. ت: «اوّل مفتوح و دوّم مضموم» ندارد.
 5. ت: «تازه» ندارد.
 6. آنند ۱۴۵۱/۲: قاشق و کفگر کوچک؛ مدار ۶۳/۲: به‌زبان ترکی قاشق؛ فرهنگ فارسی ۱۳۱۲/۱: کفگیر کوچک ملعقه.
 7. ر، ل: «از چوب... نقره مثل» ندارد.
 8. ر: «که بدان آشام نوشند» ندارد.
 9. ت: «فارسی کفچک» ندارد.
 10. ت: جنابه.
 11. ر، ل: «یعنی دوگان... دوگان دوگان بازند» ندارد.

چنه¹: به کسر، دانه، و این مختصر از چینه است.

چوبه²: جیم و واو هردو فارسی، چوبی که بدان نان مالند، هندوی «بیلن» گویند، و چوب.

چوبینه³: جیم مضموم و یا هردو فارسی، مرغی است بزرگ سفید پا و گردن دراز، به تازی گردان و گردانک خوانند، و⁴ آنچه از چوب باشد، جیم⁵ عربی نیز.

1. فرهنگ فارسی /۱

چوخه: جیم^۱ فارسی مضموم، تاج خروس و زمین و گور.

چوزه^۲: جیم فارسی مضموم، بچه مرغ ماکیان که عربی فرخ^۳ خوانند، و رباب^۴ خوانند که چوزه رباب گویند.

چه^۵: به کسر، معروف^۱ به معنی^۲ برای چه و زیرا زیرا چه، و مفرده^۳ نیز، و هرچه، مفسر^۴ می آید، بیت:

۱. ت، ر: «جیم فارسی مضموم» ندارد.

۲. جعفری ۱۶۱: بچه مرغ و شکاف کمر دوک است که در وقت گردانیدن زه دوک بر آن افتد؛ شرفنامه ۳۵۹/۱: چوزه و چوژه بچه نوزاده ماکیان که به تازیش فردخ خوانند؛ زفان (ن) ۱۳۸/۱؛ مدار ۶۸/۲؛ سراج ۸۳۷/۱؛ جهانگیری ۱۹۶۶/۲؛ رشیدی ۵۵۰؛ آنند ۱۴۶۵/۲؛ برهان ۶۷۰/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۳۲۰/۱.

۳. ر: فزع.

۴. ر، ل: «رباب خوانند... رباب گویند» ندارد.

۵. آنند ۱۴۶۷/۲: برای چند معنی آید: اول برای استفهام چنانکه چه می کنی، دوم برای تعظیم، سوم برای تحقیر، چهارم برای کثرت، پنجم برای تصغیر مانند سراج طاقچه، ششم برای علت چنانکه گویند چیزی نمی تواند خواند چه آوازش گرفته است، هفتم برای تفصیل، هشتم مخفف چیز، نهم برای تسویه یعنی برابر شمردن دو چیز را که باهم مغایرانند؛ برهان ۶۷۲/۲: مخفف چاه، چه اگر در آخر کلمه آرند تصغیر کند مانند باغچه، دریچه، و عدد نیز از آن اراده می شود به اعتبار ج و ه یعنی سه و پنج به حساب جمل؛ شرفنامه ۳۵۹/۱: معروف، زیرا چه و نیز مفسره بود، و به معنی بسیار نیز؛ مدار ۶۹/۲؛ سراج ۴۸۰/۱.

ناگهان پورده

مست از خانه برون

چهره⁶: جيم فارسي مكسور، صورت و شبیه و مثله.

چیره⁷: جيم فارسي مكسور، قوي و زورمند⁸ و دلاور و بي‌باك، با يا فارسي نيز.

باب جيم فارسي (چ) و فصل ي

1. ت: «معروف» ندارد.
2. ل: «به‌معني براي چه و زيرا چه» ندارد.
3. ت: «مفرده نيز و هرچه» ندارد.
4. ر، ل: «مفسّر مي‌آيد... يافته يعني چه» ندارد.
5. ديوان حافظ ۵۹۱؛ بهار ۷۰۲: يعني چه كلمه استفهام است، و براي استعجاب و تعظيم و مبالغه به‌معني كجا نيز مي‌آيد، و هم در صورتي حرف ربط به‌شمار آيد كه دو جمله را بهم مي‌پيوند.
6. ت: چيره؛ جعفري ۱۶۱: صورت بود؛ شرفنامه ۳۵۹/۱؛ فرهنگ فارسي ۱۳۲۶/۱: صورت، روي، نژاد؛ زفان (ن) ۱۳۹/۱: صورت تراشیده؛ مؤيد ۳۲۷/۱؛ سراج ۸۴۰/۱؛ آنند ۱۴۶۹/۲؛ برهان ۶۷۵/۲؛ مدار ۷۳/۲؛ دستور ۱۰۸؛ رشیدی ۵۵۳.
7. برهان ۶۷۶/۲: مستول شدن، تسلط يافتن، شجاع و دلاور، و به‌هندي دستاري كه برسر پيچند (به‌هندوي «پگژی» گویند)؛ زفان (ن) ۱۳۹/۱: دلير و قوي و زبردست؛ جعفري ۱۶۱: دلير و شجاع بود؛ شرفنامه ۳۶۰/۱: به‌معني دلاور؛ وفايي ۸۰: مستولي بود؛ سراج ۸۴۲/۱: چير؛ رشیدی ۵۵۵؛ مؤيد ۳۲۱/۱: جهانگيري ۲۲۶۵/۲؛ فرهنگ فارسي ۱۳۲۶/۱.
8. ت: فيروزمند.

چاپاتی^۱: جیم و با هردو فارسی، نانی که آن را به تازی زعیف خوانند.
 چاشنی^۲: جیم فارسی و شین معجمه موقوف، دلیل و نمودار و صفت و مزه.
 چاولی^۳: شاهین و بحر، ترکی است.
 چاه جوی^۴: جیم و واو فارسی، آهن کژ که بدان دلو از چاه بکشند.

-
۱. آنند ۱۳۹۵/۲: نام فطیر نازک باشد که خمیر آن را با دست پهن سازند و بر روی تا به یزند، (در هند توا گویند یا تاوا نیز)؛ شرفنامه ۳۶۰/۱: نانی لطیف که به تازیش رغیفه خوانند؛ جعفری ۱۶۱: بزلماج تنک بود؛ زفان (ن) ۱۳۹؛ مدار ۴۱/۲؛ برهان ۶۰۷/۲؛ مؤید ۳۲۲/۲؛ سراج ۷۷۱/۱؛ رشیدی ۴۷۹؛ جهانگیری ۲۸۰/۱.
 ۲. سراج ۷۷۵/۱: به معنی مزه و صفت که مستعمل است بدان جهت است که اندکی از آن را در شخصی باشد چنانکه گویند فلان را چاشنی علم است یعنی قدری از علم آموخته؛ برهان ۶۱۲/۲: اندکی از طعام را گویند که از برای تمیز کردن بخشد، نمودار، صفت و مزه را نیز؛ جعفری ۱۶۱: نمک چش طعام؛ زفان (ن) ۱۳۹؛ مدار ۴۳/۲؛ مؤید ۳۲۷/۲.
 ۳. برهان ۶۱۷/۲: چیزی است پهن که از نی بویا و غیره بافند و غله را بدان بیفشانند تا پاک شود؛ جعفری

چربوي¹: جیم فارسي مفتوح²، چربي³ که⁴ پیه
 نیز گویند، عرب شحم خوانند.
 چرخي⁵: جیم مفتوح، جنسي از جامه ابريشمي، و
 جنسي⁶ از اطلس است⁷ که آن را اطلس چرخي
 گویند⁸.

چلغي: مشورت، ترکي است.
 چماني⁹: جیم فارسي مفتوح، ساقی و خرامان¹⁰
 هستي و خرامان¹ کني.

1. برهان ۶۲۹/۲: چربو يعني پیه چراغ (چربي): فرهنگ فارسي ۱۲۷۸/۱: چربو يعني چربي: زبان (ن) ۱۳۹/۱: مؤيد ۳۲۴/۱.
2. ر: «مفتوح» ندارد.
3. ل: «چربي... شحم خوانند» ندارد.
4. ر: «که پیه... شحم خوانند» ندارد.
5. شرفنامه ۳۶۰/۱: جنسي از اطلس که آن را اطلس چرخي نامند، ممکن است که اين اطلس در موضعي چرخي که از نواحي کابل است بافنده مي‌شد، بنايراین به‌همین نام معروف گشت؛ مدار ۵۱/۲: نام موضعي نیز که از نواحي کابل که شيخ يعقوب چرخي مفسر از آنجا است، همان‌طور دهی است که نزديک دهلي که چرخي دادري گویند؛ برهان ۶۳۱/۲: هرچيز که چرخ زننده مانند کبوتر چرخي و امثال است، و جنسي است از جامه نازک ابريشمي و اطلس نفيس نیز؛ جعفري ۱۶۲: نوعي است از جامه‌هاي ابريشمي و اطلس؛ آنند ۱۴۲۳/۲.
6. ت: جام.
7. ت: «است که آن را اطلس» ندارد.
8. ت: نامند.
9. شرفنامه ۳۶۰/۱: ساقی و خرامان هستي؛ جعفري ۱۶۲: ساقی؛ برهان ۶۵۸/۲: مدار ۶۳/۲.
10. ر: خرمان.

چنگي^۲: جيم^۳ فارسي مفتوح و نون ساكن، مشورت
 كردن^۴، تركي^۵ است.
 چنگالي^۶: آنكه مالیده راست كنند.
 چنگلاهي و چلنداھي و چنگداھي^۷: هرسه^۸ به خط
 جيم و كاف فارسي، غليواز.
 چنگي^۹: جيم و كاف فارسي، مطرب كه ساز چنگ
 نواز د.
 چكي^{۱۰}: جيم فارسي مفتوح^{۱۱}، چنبر بدانكه آسيا
 گردد يعني حدّ آسيا، و از اينجاست حدّ خانه
 را چك گویند^{۱۲}.
 چوگاني^۱: جيم فارسي مفتوح، اسپي كه در گوي
 و چوگان^۲ باختن موافق مزاج^۳ بود، بيت^۴:

-
۱. ت: خرماکني.
 ۲. ت: جلغي؛ ر: جيغي؛ مدار ۶۵/۲.
 ۳. ت: «جيم فارسي مفتوح و نون ساكن» ندارد.
 ۴. ت: «کردن» ندارد.
 ۵. ت: «ترکي است» ندارد.
 ۶. ت: اين واژه ندارد؛ شرفنامه ۳۶۰/۱: چنگال،
 به هندوي «کانتا».
 ۷. برهان ۶۶۶/۲: آنند ۱۴۵۸/۲: سراج ۸۳۳/۱: جهانگيري
 ۱۸۰۱/۲: فرهنگ فارسي ۱۳۱۷/۱: مدار ۶۶/۲.
 ۸. ت: هردو.
 ۹. ر، ل: اين واژه ندارد؛ جعفري ۱۶۲: آنند ۱۴۵۹/۲:
 چنگ نواز.
 ۱۰. مدار ۶۱/۲.
 ۱۱. ت: «مفتوح» ندارد.
 ۱۲. ر: «گویند» ندارد.

همان بور چوگاني به صد ز خم چوگان
چيرگي^۵: جيم و كاف هردو^۶ فارسي مكسور^۷،
دلاوري و نيرومندي و قوت و بيباكي، و ياي
فارسي گویند^۸.

-
1. شرفنامه ۳۶۰/۱: اسبي که در گوي و چوگان باختن موافق مزاج بود؛ برهان ۶۷۱/۲: اسبي را گویند که مناسب براي چوگان بازي باشد؛ آنند ۱۴۶۵/۲: اسبي که بر آن سوار شده چوگان بازي کنند؛ جعفري ۱۶۲: اسپ سراسرست به چوگان بازي است؛ سراج ۸۳۹/۱: رشيدی ۵۵۲؛ مدار ۶۹/۲: فرهنگ فارسي ۱۳۲۱/۱.
 2. ت: «چوگان» ندارد.
 3. ت: «مزاج» ندارد.
 4. ر، ل: «بيت... نجنيد زجاي» ندارد، اين بيت از شرفنامه نظامي است.
 5. شرفنامه ۳۶۰/۱: دلاوري، چيره بودن، غلبه و تسلط؛ فرهنگ فارسي ۱۳۲۷/۱: غلبه، ظفر، پيروي، تسلط، استيلا.
 6. ت: «هر دو» ندارد.
 7. ت: «مكسور» ندارد.
 8. ر: «گویند» ندارد.

فصل الثاني في الاصطلاحات و المركبات

باب جيم فارسي (ج) و فصل الف

چادرترسا¹: عبارت² از سبزه بهار است، و چادر
چادر كبود.
چار اژدها³: عناصر اربعه.
چارتا⁴: عناصر اربعه و چهار ركن عالم.
چرخ بالا¹: جيم² فارسي مفتوح، آنكه بالاي او
خوب باشد، و بلند و بالا³.

1. سراج ۷۸۳/۱: شعاع آفتاب زیرا که ترسا به سبب زهد بسیار به گرمی آفتاب قناعت کند؛ برهان ۶۰۸/۲: جامه‌ای زرد و كبود درهم بافته، و کنایه از شفق و روشنایی آفتاب؛ شرفنامه ۳۴۱/۱: یعنی چادر كبود و زرد، و نیز آفتاب و روشنایی آن؛ آنند ۱۳۹۶/۲: کنایه از سپیدی صبح و شفق و روشنایی آفتاب؛ مدار ۴۱/۲: چادر كبود و زرد که عابد ترسایان بپوشند؛ جهانگیری ۳۶۶/۳: کنایه از شعاع آفتاب؛ رشیدی ۴۸۸: فرهنگ فارسی ۱۲۶۴/۱.

2. ر، ل: «عبارت از... بهار است» ندارد.

3. سراج ۷۸۲/۱: رشیدی ۴۷۸: برهان ۶۰۹/۲: شرفنامه ۳۴۱/۱: مدار ۴۲/۲.

4. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ برهان ۶۰۹/۲: کنایه از چهار عنصر و عالم و دنیا و اعتبار چهار ركن؛ مدار ۴۲/۲.

چرخ‌پا⁴ : بيقرار و کژپا و پریشاني که به‌یکجاي ساکن نبود.
 چرخ خضرا⁵ : آسمان اوّل است.
 چرخ مینا⁶ : آسمان دنیا.
 چنبر مینا⁷ : جیم فارسي⁸ مفتوح، آسمان اوّل⁹.

باب جیم فارسي (ج) و فصل ب

چادر شب¹⁰ : سیاهی شب و فلک نیز.
 چار اسباب¹¹ : جیم¹ فارسي، جاذبه و ماسکه و هاضمه و دافعه².

-
1. شرفنامه ۳۴۱/۱: یعنی آنکه بالایش خوب بود؛ مدار ۵۰/۲.
 2. ل: «جیم فارسي مفتوح» ندارد.
 3. ل: «بالا» ندارد.
 4. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ مدار ۵۰/۲.
 5. ر: این اصطلاح ندارد؛ مدار ۵۰/۲: یعنی چرخ مینا.
 6. مدار ۵۱/۲.
 7. برهان ۶۶۲/۲: کنایه از آسمان؛ جهانگیری ۲۷۱/۳؛ مدار ۶۴/۲: دور فلک و گردش آن؛ سراج ۸۳۴/۱؛ رشیدی ۵۴۷.
 8. ت: «فارسي» ندارد.
 9. ت: «اوّل» ندارد.
 10. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسي ۱۲۶۴/۱: چادر بزرگ که رختخواب را در آن پیچینند.
 11. آنند ۱۳۹۶/۲: علی اربعه یعنی علّت مادی، علّت فاعلی، علّت صوری، و علّت غایی، و چار استاد کنایه از چهار عنصر است؛ مدار ۲/۲

چارم اصطربلاب^۳ : آفتاب^۴ ، و اصطربلاب رباعي و
 اقليم چهارم ، و^۵ قرآن را نیز گویند .
 چارم کتاب^۶ : قرآن .
 چراغ شب^۷ : ماهتاب .
 چشمه سیماب^۸ : آفتاب^۹ و روز .
 چوپیکر مرطوب^{۱۰} : زر .

باب جیم فارسي (ج) و فصل ت

چاربیخ حیات^{۱۱} : عناصر اربعه که اصل حیات‌اند .

-
- اسباب، به معنی عناصر اربعه؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۶۴:
 چار استاد به معنی عناصر اربعه؛ برهان ۲/۶۰۹: هم
 چار استاد دارد؛ شرفنامه ۱/۳۴۱.
۱. ت: «جیم فارسي» ندارد.
 ۲. ت: «دافعه» ندارد.
 ۳. مدار ۲/۷۱: به معنی آفتاب و اقليم چهارم.
 ۴. ل: «آفتاب» ندارد.
 ۵. ر، ل: «و قرآن را نیز گویند» ندارد.
 ۶. شرفنامه ۱/۳۴۱: یعنی قرآن عظیم؛ مدار ۲/۴۲.
 ۷. مدار ۲/۴۸.
 ۸. برهان ۲/۶۴۱: کنایه از ماه و آفتاب و روز که عرب
 بوم گویند؛ شرفنامه ۱/۳۴۱: یعنی روز و خورشید؛
 جهانگیری ۳/۲۰۶: چشمه سیماب ریز، آفتاب؛ مدار
 ۲/۵۵.
 ۹. ر: آفتاب.
 ۱۰. مدار ۲/۶۷.
 ۱۱. فرهنگ فارسی ۱/۱۳۲۲: بیخ کاسنی، بیخ رازیانه،
 بیخ کبر و بیخ کرفس آنها را اصول اربعه گویند و
 کنایه از چهار عصر یعنی آب، باد، خاک و آتش؛
 برهان ۲/۶۰۹: چار بیخ به عربی اصول اربعه و کنایه
 از چهار عنصر؛ مدار ۲/۴۲.

چارچوبِ فطرت¹: جیم² فارسی و واو نیز فارسی،
 فارسی، عناصرِ اربعه.
 چار و هفت³: عناصرِ اربعه و سیّارات⁴ سبعة که
 که اصل⁵ حیات‌اند.
 چراغ‌های سبز طشت: به‌ضم⁶، یعنی ستارگان.
 چرب دست⁷: جیم⁸ فارسی مفتوح شیرین دست و
 تیز⁹ دست.
 چشم سوزن است¹⁰: به‌غایتِ تنگ است.

-
1. آنند ۱۳۹۸/۲: عناصرِ اربعه.
 2. ت: «جیم فارسی... نیز فارسی» ندارد.
 3. فرهنگِ فارسی ۱۳۲۵/۱: چهار و هفت به‌معنی چار و هفت؛ آنند ۱۴۰۲/۲: عناصرِ رابع و سیّاراتِ سبعة؛ مدار ۴۳/۲.
 4. ل: «سیّاراتِ سبعة» ندارد.
 5. ت، ر: «اصلِ حیات‌اند» ندارد.
 6. ت: «به‌ضم» ندارد.
 7. ر: این اصطلاح ندارد؛ برهان ۶۲۸/۲: به‌معنی جلد و چابک و هنرمند و ماهر، و غالب آمده شد، و صاحبِ همت؛ فرهنگِ فارسی ۱۲۷۷/۱: چابک، چالاک، جلد، ماهر، زبردست؛ آنند ۱۴۱۹/۲: کنایه از تردست و شیرن کار؛ شرفنامه ۳۴۲/۱: یعنی شیرین کار؛ مدار ۴۹/۲.
 8. ت، ر: «جیم فارسی مفتوح» ندارد.
 9. ل: «تیز دست» ندارد.
 10. مدار ۵۴/۲: چشم سوزن تست ولی چون به‌معنی تنگی آمده و چشم سوزن خیلی باریک و تنگ می‌باد پس همین واژه درست‌تر به‌نظر می‌آید؛ فرهنگِ فارسی ۱۲۸۶/۱: کنایه از سوراخ سوزن؛ برهان ۶۴۰/۲: کنایه از تنگی و تنگا چشمی باشد؛ سراج ۸۰۸/۱: آنند ۱۴۳۶/۲.

چوسایه در گِل خفت^۱: کافِ فارسی مکسور و^۲ جیم
جیم مضموم، بمرد و بغلطید.
چهاربالشت^۳: تخته آراسته و مسند.

باب جیم فارسی (ج) و فصلِ ح

چهل صبح^۴: چهل سال که طینت آدم علیه السلام
در آن مدت خمیر گشت، کما^۵ لال ا تعالی
خمرت طینت آدم بیدی علی اربعین صباحاً، و^۶
و^۶ قیل چهل هزار سال، بیت:
چهل صبح و هشت خلد

۱. مدار ۶۸/۲.

۲. ت: «و جیم مضموم» ندارد.

۳. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ سراج ۸۴۱/۱: چهار بالش،
به قول مؤلف سراج هرچه که جهانگیری آورده یعنی
مسند که پادشاهان و امرا بر آن نشینند، مجاز است
به سبب شهرت حقیقت شده و باقی که برهان چهار چیز
آورده آن مجاز صرف است؛ برهان ۶۷۳/۲: کنایه از
مسند و تخت ملوک، و چهار عنصر، جهات اربعه و
دنیا؛ جهانگیری ۴۵/۳: چار بالشت؛ ۳۱۹/۳: مدار
۷۰/۲.

۴. فرهنگ فارسی ۱۳۰۶/۱: چهل صباح که در آن کاری
یعنی ریاضت و غیره انجام دهند، چهل صبح که در آن
تخمیر طینت آدم شده؛ شرفنامه ۳۴۲/۱: چل صبح آن
چهل صبح که در تخمیر خمیر طینت آدم علیه السلام
گذشته صلوات ا علیه، آنند ۱۴۴۸/۲: چل صبح و چهل
صبح یعنی آن چهل صباح که در آن تخمیر طینت آدم
شده.

۵. ت: «کما قال... اربعین صباحاً» ندارد.

۶. ر: «و قیل... چهل دم هست» ندارد.

زان عقل حا و میم برین

به حساب ابجد چهل دم هست.

باب جیم فارسی (ج) و فصل خ

چار زنج²: و آن مغاکي است³ در زنخدان شاهدان بود⁴.

چشم زخ⁵: مختصر از چشم زخم یعنی گزند چشم بد⁶ که به صاحب حسن رسد، عربی⁷ عین الکمال گویند.

چنبر چرخ⁸: دور فلک.

چهار میخ⁹: دور¹ فلک نگون² و آنکه او را بر هر دو دست و پای میخ³ زده باشند، شیخ واحدی⁴ میخ را وزن⁵ سیخ نوشته⁶ است.

1. مدار ۷۳/۲، اسم شاعر سلمانی آمده است.

2. آنند ۱۴۰۸/۲: کنایه از گوی خورد که در زنخدان و غیغ خوبان می باشد.

3. ر: باشد.

4. ت: باشد.

5. برهان ۶۴۰/۲: چشم زخم آزار و نقصانی که به سبب دیدن بعضی از مردم و تعریف کردن ایشان کسی را و چیزی را بهم رسد، عرب العین اللمه خوانند، مخفف آن چشم زخ: مدار ۵۴/۲.

6. ر: «بد» ندارد.

7. ت: «عربی» ندارد.

8. مدار ۶۴/۲: دور فلک و گردش آن.

9. برهان ۶۱۱/۲: معروف است، و آن چنان باشد که شخصی را خواهند شکنجه کنند بر پشت یا بر رو خوابانند و چهار دست و پای او را چهار میخ بندند، و کنایه

باب جیم فارسی (ج) و فصل د

چادر لاجورد⁷: سبزه زار⁸ و آسمان نیز.

چادر کبود⁹: چادر ماتم دار، و اشارت به سوي¹⁰ آسمان نیز.

چار اجساد¹¹: عناصر اربعه.

چار حد¹: شرق و غرب و جنوب و شمال.

از عناصر اربعه است، و عمل لواطه را نیز گویند؛ شرفنامه ۳۴۳/۱: چار میخ بندگی و میخ وزن سیخ به معنی نگون و آنکه بر دست و پایش میخ زده باشند؛ جهانگیری ۴۶/۳: کنایه از عناصر اربعه؛ مدار ۷۱/۲.

1. ل: «دور فلک» ندارد.

2. ر: کمون.

3. ر: تیغ.

4. ت: اینجا.

5. ل: «قرین»، به جای «وزن».

6. ت، ر: «نبشته»، به جای «نوشته».

7. ر، ل: «چادر لاجورد» ندارند؛ آنند ۱۳۹۶/۲: چادر لاجوردی کنایه از شب و آسمان و نیز کنایه از سبزه زار؛ و در فرهنگ ناصری آمده کنایه از دو چیز است، اول کنایه از چهار عنصر و دوم کنایه از چهار ستاره نعشی که گرد قطب باشند؛ شرفنامه ۳۴۳/۱: سبزه زار و آسمان؛ رشیدی ۴۸۷: چادر لاجوردی؛ سراج ۷۸۲/۱: برهان ۶۰۸/۲: مدار ۴۱/۲: فرهنگ فارسی ۱۲۶۴/۱.

8. ت: سبز مدار.

9. آنند ۱۳۹۶/۲: چادر کبودی کنایه از شب و آسمان.

10. ر، ل: «سوي» ندارد.

11. رشیدی ۴۸۸: برهان ۶۰۹/۱: مدار ۴۱/۲: سراج ۷۸۳/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۶۴/۱.

چارم بلاد^۲: اقلیم چهارم که خراسان است و
منسوب است به آسمان.
چرخ کبود^۳: آسمان.
چشم زخم نرسد^۴: طبع من نرسد، و چشم زخم^۵ من
نرسد.
چشمش مرساد^۶: چشم زخمتش مرساد^۷، او را رسیده
مباد و نرسانیده باد.
چشمه^۸ به ماهیدان^۹ شد: آفتاب در برج حوت آمد.

-
۱. مدار ۴۲/۲: چهار دیوار جهان که به چهار حد است؛
آنند ۱۳۹۸/۲.
 ۲. شرفنامه ۳۴۴/۱: اقلیم چهارم که آن خراسان است
منسوب به آفتاب؛ مدار ۴۲/۲.
 ۳. ت: این اصطلاح ندارد؛ رشیدی ۵۰۶: چرخ کبود جامه
به معنی آسمان.
 ۴. آنند ۱۴۳۴/۲: عبات از آن است که شخصی چیز حسین و
مرغوب را نگاه کند و به طریق حسد دروي نظر
اندازد، و بعضی گویند در چشم زخم حسد ضرور نیست
گاهی نظر دوست هم کار می‌کند، و بهر تقدید چشم زخ
و وچش زخ است و با لفظ رسیدن و آمدن و زدن
مستعمل؛ رشیدی ۵۱۳: چشم رسیدن یعنی چشم زخم
رسیدن.
 ۵. ر: زخ.
 ۶. ت: این اصطلاح ندارد؛ شرفنامه ۳۴۴/۱: یعنی چشم
زخمش مرساد؛ مدار ۵۴/۲: طبع من یا زخم چشم من
نرسد.
 ۷. ل: «مرساد» ندارد.
 ۸. برهان ۶۴۱/۲: کنایه از رفتن آفتاب است به برج
حوت؛ مدار ۵۵/۲: چشمه به ماهی شد؛ رشیدی ۵۱۴؛
آنند ۱۴۳۹/۲: سراج ۸۰۸/۱؛ برهان ۶۴۱/۲.
 ۹. ت: ماهیدان شد.

چشمه قند: لب معشوق.
 چنبر کبود¹: آسمان.
 چندان بود²: جیم³ فارسی، یعنی تا آن زمان⁴،
 زمان⁴، و تا به حدی باشی⁵، بیت⁶:
 چندان بود کرشمه و کآید به جلوه سرو
 چون حرف آخر است ز ابجد⁸: چون بلبل است، چه
 حرف آخر ابجد غین است، و غین به حساب جمل
 هزار⁹ باشد، و هزار بلبل را گویند.
 چون سگ در¹⁰ پس زانو نشاند¹¹: در مراقبه
 نشاند.
 چون صدف کشاد: چون دهن¹² همچون صدف بکشاد.

-
1. ت: این اصطلاح ندارد.
 2. آنند ۱۴۵۶/۲: به معنی آن مقدار و به معنی تا آن زمان و بهر تقدیر؛ شرفنامه ۳۴۴/۱: یعنی تا آن زمان باشد؛ مدار ۶۵/۲: تا به حدی باشد؛ سراج ۸۲۹/۱؛ برهان ۶۶۳/۲.
 3. ل: «جیم فارسی» ندارد.
 4. ت: زمان بود.
 5. ت: بود.
 6. ر، ل: «بیت... خرام ما» ندارد.
 7. دیوان حافظ ۱۱.
 8. شرفنامه ۳۴۴/۱: یعنی چون بلبل چه حرف آخر ابجد غین است و غین به حساب جمل هزار باشد، و هزار بلبل را گویند؛ جهانگیری ۵۱۵/۳؛ مدار ۶۹/۲.
 9. ت: «هزار باشد» ندارد.
 10. ت: از.
 11. مدار ۲/۲.

چه کشاید^۱: چه کار آید و چه فتح شود و چه
غرض حاصل گردد.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ر

چترسحر^۲: آفتاب

چتر نور^۳: آفتاب و صبح، بیت^۴:

سحر چو خسرو صبح دم به چتر نور بدل گشت

چراغ سپهر^۵: آفتاب و ماهتاب و ستارگان
ثاقب^۶.

چراگر^۷: به فتح^۸ و جیم و کاف هردو^۹ فارسی،
جانور خزنده و چرنده.

چرب آخر^۱: آخر در آنگاه به مراد و سبز باشد.

۱. مدار ۷۳/۲.

۲. برهن ۶۲۲/۲: به معنی چتر زرین که کنایه از خورشید
است؛ جهانگیری ۳۶۶/۳؛ مدار ۴۶/۲؛ آنند ۱۴۱۲/۲.

۳. جهانگیری ۴۰۱/۳: کنایه از آفتاب و آن را چشمه
نور نیز نامند؛ برهان ۶۲۲/۲؛ آنند ۱۴۱۳/۲.

۴. ت: «بیت... سایبان ظلم» ندارد.

۵. برهان ۶۲۷/۲: کنایه از آفتاب، ماه و ستارگان؛
جهانگیری ۱۳۰/۳؛ مدار ۴۸/۲. آنند ۱۴۱۷/۲.

۶. ت: روشن.

۷. فرهنگ فارسی ۱۲۷۷/۱: حیوانی که علف بخورد،
چراکننده، چرنده؛ برهان ۶۲۸/۲: حیوانات چرنده؛
مدار ۴۲/۲؛ سراج ۷۹۲/۱؛ جهانگیری ۹۳۱/۱؛ رشیدی
۳۹۹؛ آنند ۱۴۱۹/۲.

۸. ر، ل: «به فتح» ندارد.

۹. ت: «هر دو فارسی» ندارد.

چربتر: راجح‌تر و غالب‌تر^۲.
 چرخ اثير^۳: جيم^۴ ِ فارسي، فلک^۵ اوّل و کره
 آتشين.
 چرخ اخضر^۶: آسمان اوّل.
 چرخ اکبر^۷: عرش^۸ تعالي.
 چرخ پير: جيم^۹ و با هردو فارسي، فلک.
 چرخ مدوّر: فلک.
 چژدر^۱: جيم^۲ و زا هردو فارسي، پيه دنبه که
 بعد گداختن ماند.

-
۱. ر، ل: اين اصطلاح ندارد؛ سراج ۸۰۰/۱: در برهان
 کنايه از فراخي عيش و بسياري نعمت نوشته، و اين
 خطا و تصحيف است صحيح فراخ آخر است؛ غياث ۲۸۰:
 چرب‌آخور کسي که روزگار به‌ناز و نعمت گذارد و
 به‌معني فراخي وجه معاش؛ آنند ۱۴۱۹/۲: همان آخور
 چرب که کنايه از مکان فراخي عيش و نعمت
 بود؛ برهان ۶۲۷/۲: فرهنگ فارسي ۱۲۷۶/۱.
 ۲. ت: فره.
 ۳. شرفنامه ۳۵/۱: فلک یکم که برو ماه است، و نیز
 کره ناري؛ مدار ۵۰/۲.
 ۴. ت، ر: «جيم فارسي» ندارد.
 ۵. ل: «فلک اوّل» ندارد.
 ۶. فرهنگ فارسي، ۱۲۷۹/۱.
 ۷. شرفنامه ۳۴۵/۱: يعني عرش مجيد، چرخ اکبر چرخ اطلس
 کنايه از عرش اعظم و فلک‌الافلاک، فلک نهم؛ مدار
 ۵۰/۲.
 ۸. ر، ل: «ا تعالي» ندارند.
 ۹. ت: «جيم و با هردو فارسي» ندارد.

چشم‌آور^۳: آنچه در^۴ باغ و خانه برای دفع چشم زخ بندگان.

چشمه خضر^۵: چشمه آب‌حیات و دهان معشوق نیز^۶.

چشمه تدبیر^۷: مغز^۸ سر و قوت متفکره و موجد^۹ تدبیرها.

چشمه خور^{۱۰}: آفتاب است^{۱۱}.

چشمه سار^۱: زمین که درو چشمه پدید آید.

1. آنند ۱۴۲۶/۲: چزده و چزدره به معنی دنبه و پیه ریزه کرده شده که جزغاله نیز گویند؛ برهان ۶۳۶/۲: چژده و چژدره برای این معنی که در تحفه است؛ مدار ۱۶/۲، ۵۳/۲.
2. ت: «جیم و زا هردو فارسی» ندارد.
3. آنند ۱۴۲۹/۲: چشم‌آرو یعنی چیزی که به جهت به دفع چشم زخم به عمل آرند؛ مدار ۵۴/۲: چشم‌آرو؛ سراج ۸۰۴/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۵/۱؛ رشیدی ۵۱۰؛ جهانگیری ۱۳۶۳/۲.
4. ت: از.
5. غیاث ۲۸۳؛ آنند ۱۴۳۹/۲؛ سراج ۸۰۷/۱؛ برهان ۶۴۱/۲؛ رشیدی ۵۱۳؛ فرهنگ فارسی ۱۲۹۳/۱.
6. ر: «نیز» ندارد.
7. برهان ۶۴۱/۲: کنایه از مردم صاحب تدبیر است، مغز سر آدمی، منبع عمل عقل و قوت متفکره باشد؛ شرفنامه ۳۴۵/۱؛ مدار ۵۵/۲؛ سراج ۸۰۷/۱؛ رشیدی ۵۱۳، فرهنگ فارسی ۱۲۹۳/۱.
8. ت: «مغز سر» ندارد.
9. ر، ل: «موجد تدبیر» ندارد.
10. برهان ۶۴۱/۲: چشمه خاوری؛ جهانگیری ۲۰۶/۲: چشمه خاوری؛ فرهنگ فارسی ۱۲۹۳/۱: چشمه خاوری.
11. ر، ل: «است» ندارد.

چشمه قیر²: شب تاریک و³ دوات.
 چلیپای عنبر⁴: عبارت از او.
 چومهره⁵ در شش در⁶: محبوس و عاجز و بی‌تدبیر⁷
 و بیچاره.

چون دانه ناز: یعنی سرخ.
 چهار تکبیر⁸: ا اکبر ا اکبر لا إله إلا ا و ا
 اکبر ا اکبر والله الحمد، و قیل تکبیر حجّاج،
 و تکبیر عیدات⁹، و تکبیر ذبح¹⁰ و تکبیر
 صلوات، و¹¹ قیل چهار تکبیر: اوّل تکبیر در
 حالت بانگ نماز و تکبیر نماز و تکبیر

-
1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ مدار ۵۵/۲.
 2. برهان ۶۴۲/۲: کنایه از شب که به عربی لیل است؛
 مدار ۵۵/۲؛ آنند ۱۴۴۰/۲؛ سراج ۸۰۷/۱؛ رشیدی ۵۱۳؛
 فرهنگ فارسی ۱۲۹۳/۱.
 3. ت: «و دوات» ندارد.
 4. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 5. ت: چهره.
 6. مدار ۶۹/۲.
 7. ر، ل: «بی‌تدبیر و بیچاره» ندارد.
 8. ر، ل: چار؛ برهان ۶۱۰/۲: چار تکبیر زدن کنایه از
 ترک کُلی کردن، و کنایه از نماز جنازه که بعد از
 آن میت را وداع کنند، در مذهب اهل سنت در نماز
 جنازه چار تکبیر گویند؛ فرهنگ فارسی ۱۳۲۳/۱؛ و
 چشم پوشیدن از لذایذ دنیا؛ آنند ۱۳۹۸/۲؛ سراج
 ۷۸۲/۱؛ غیاث ۲۷۷.
 9. ت: عیدات.
 10. ت: ذبایح.
 11. ل: «و قیل چهار... کردن چیزی» ندارد.

ایام تشریف، سَوَم تکبیر تحریمه، چهارم
 تکبیر جنازه، و ترک کردن چیزِی.
 چهار^۱ جوهر^۲: هردو جیم^۳ مفتوح، عناصرِ اربعه.
 اربعه.
 چهار دیوار^۴: عناصرِ اربعه، و چهار رکن
 عالم، و حجره و مثله.
 چهار عنصر^۵: عناصرِ اربعه یعنی ب^۶ ا دو خاک و
 و آب و آتش.
 چهار مادر^۷: عناصرِ اربعه.
 چهار یار^۸: چهار یارِ مصطفی صلی ا علیه
 وسلم، و قیل چهار پیرای پیران، چهار رکن
 عالم، در مشرق عبدالرحمن، در مغرب

-
۱. ر: چارم.
 ۲. آنند ۱۳۹۸/۲: کنایه از عناصرِ اربعه و چهار ستاره
 نعلش است از بنات النعلش؛ مدار ۷۰/۲؛ فرهنگ فارسی
 ۱۳۲۳/۱.
 ۳. ت: «جیم دوم مفتوح» ندارد.
 ۴. فرهنگ فارسی ۱۲۶۵/۱: چهار دیوان، ۱۳۲۳/۱: محوطه‌ای
 که گرداگرد آن دیوار باشد؛ سراج ۷۸۲/۱: کنایه از
 دنیا به اعتبار عناصر؛ سراج ۸۴۱/۱: چهار دیوار
 جهان؛ مدار ۷۰/۲: چهار دیوار جهان؛ آنند ۱۴۹۸/۲؛
 برهان ۶۱۰/۲: جهانگیری ۴۷/۳؛ رشیدی ۴۸۸.
 ۵. فرهنگ فارسی ۱۳۲۴/۱.
 ۶. ر، ل: «یعنی» ندارد.
 ۷. سراج ۷۸۲/۱: عناصرِ اربعه که به تازی امهات سفلی
 گویند؛ جهانگیری ۴۵/۳، ۴۸: چار مادر؛ مدار ۴۲/۲؛
 برهان ۶۱۱/۲؛ رشیدی ۴۸۸؛ آنند ۱۴۰۱/۲.
 ۸. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

عبدالرحیم، در شمال عبدالکریم و در جنوب
عبدالرشید.

چین اندر آرد به‌چهر^۱: مخالف شود و^۲ رو درهم
کشد.

باب جیم فارسی (ج) و فصل زای تازی

چارمغز^۳: جوزمغز.

چاره‌ساز^۴: یعنی چاره‌کن و چاره‌کننده، و^۱ دوا
دوا و علاج و مکر و حيله کن.

۱. ت: چین اندازد به‌چهر؛ آنند ۱۴۷۴/۲: چین به‌چهره
آوردن کنایه از مخالف شدن و رو درهم کشیدن و در
غضب شدن باشد؛ جهانگیری ۳۳۹/۳: چین به‌چهره
آوردن؛ شرفنامه ۳۴۶/۱.

۲. ت: «و رو درهم کشد» ندارد.

۳. ت: «چارمغز» ندارد؛ آنند ۱۳۷۷/۲: جوز به‌معنی
گردکان، و بعضی ثمر درخت که مدور باشد چنانکه
جوز هندی به‌معنی ناریل، غیث جوز بو یا به‌معنی
جائفل؛ در نظر بنده این همان ثمر مدور هست که آن
را جائفل گویند که برای مصالحه‌جات استفاده
می‌شود؛ و غیث ۲۷۲: جوز خراسانی به‌معنی «اخروث»
است و چارمغز همان چهارمغز، ۲۷۹: نیز همان معنی
دارد که در شرفنامه است. ولی اصلاً چارمغز به‌معنی
بیخ خربزه، هندوانه، کدو و...؛ سراج ۷۷۴/۱: جوز چون
چهار طرف دارد که در آن مغز باشد و مانند مغز سر
در پرده؛ شرفنامه ۳۴۶/۱: جوز مغز که آن را
گردکان نیز گویند، به‌هندش «اخروث» نامند؛ برهان
۶۱۱/۲: جوزا را گویند؛ مدار ۴۲/۲: فرهنگ فارسی
۱۲۶۶/۱.

۴. شرفنامه ۳۴۶/۱: یعنی چاره‌کن و کننده آن؛ آنند
۱۴۰۲/۲.

چاک روز²: نام لب آب.
 چاه یوز³: واو فارسی، خارهای⁴ آهنین سرکش⁵ که
 بدان دلو افتاده از⁶ چاه کشند.
 چرخ اطللس ساز⁷: عرش ا تعالی.
 چرخ ساز⁸: بگرد و بگدان و گردنده، سازنده⁹
 چرخ و چرخ بساز و چرخ شکل.
 چشم آویز¹⁰: یای فارسی، برقع و چشم بند، و¹¹
 چیزی که از موی اسب راست کنند و بر چشم

-
1. ت، ر: «و دوا و علاج و مکر و حيله کن» ندارد.
 2. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 3. برهان ۶۱۸/۲: قلبی باشد که بدان چیزی که به چاه
افتد برآرند، گاهی، یوز آمده است، یوز به معنی
تفحص و تجسس باشد، و این اصح است؛ مدار ۴۵/۲؛
آنند ۱۴۰۸/۲.
 4. ل: تر.
 5. ر: «سرکش» ندارد.
 6. ت: «از چاه» ندارد.
 7. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ مدار ۵۰/۲: چنانچه در
تعریف معراج واقع بود.
 8. شرفنامه ۳۴۷/۱: یعنی بگرد و بگردان و گردند و
سازنده چرخ و چرخ را بساز و چرخ شکل.
 9. ت، ر: گردیده.
 10. شرفنامه ۳۴۷/۱: یعنی برقع و نیز گویند چیزی است
که از موی اسب راست می کنند و بر چشم می آویزند تا
کسی او را نبیند؛ برهان ۶۳۹/۲: به غضب و قهر
به گوشه چشم نگاه کردن، و به غضب نگاه کننده را
نیز گویند.
 11. ر، ل: «و چیزی که... همه را بیند» ندارد؛ برهان
۶۴۱/۲: کنایه از آفتاب، و ماه را نیز گویند، نور

آویزند او را کسی نبیند و او همه را
بیند.

چشمه سیماب ریز^۱: آفتاب.

باب جیم فارسی (ج) و فصل س

چار رئیس^۲: طبایع اربعه.

چرخ اطلس^۳: عرش.

چرخ مقوس^۴: فلک کوزپشت، و فلک که برج قوس
دارد^۵، فلک البروج.

چهار کرکس^۶: عناصر اربعه است.

را به سیماب تشبیه کرده اند؛ جهانگیری ۲۰۶/۳؛ مدار
۵۵/۲؛ آنند ۱۴۴۰/۲.

۱. ت: «آفتاب» ندارد.

۲. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱۳۲۳/۱:
چهار عنصر، چار عنصر؛ برهان ۶۷۳/۲؛ جهانگیری
۵۲۷/۳؛ مدار ۷۰/۲.

۳. شرفنامه ۳۴۸/۱ یعنی عرش مجید؛ مدار ۵۰/۲.

۴. ت: منقوس؛ شرفنامه ۱/۳۴۸: یعنی فلک کوژپشت، کنایه
از فلک است عموماً و فلک البروج را خصوصاً گویند؛
سراج ۸۰۲/۱؛ برهان ۲/۶۳۱؛ رشیدی ۵۰۷؛ فرهنگ فارسی
۱۲۷۹/۱؛ مدار ۵۱/۲.

۵. ت: دروست.

۶. برهان ۶۷۴/۲: کنایه از چهار عنصر و تخت شداد، و
بعضی تخت کاؤس را نیز گویند، به مناسبت آنکه در
افسانه ها آمده است که تخت شداد را بر بال چهار
کرکس بستند و شداد بر آن نشست و به هوا رفت، و
درباره کیکاؤس نیز همین افسانه گفته اند؛ فرهنگ
فارسی ۱۲۲۴/۱: تخت شداد و تخت کیخسرو؛ جهانگیری
۳۲۰/۳؛ مدار ۴۲/۲؛ چار کرکس؛ شرفنامه ۳۴۸/۱.

باب جیم فارسی (ج) و فصل شین معجمه

چار بالش^۱: عناصر اربعه و مسند، و این جهان که چهار رکن دارد.

چار کنگرش: کاف^۲ فارسی، چهار قوایم ناطقه.
چشم گاومیش^۳: جیم و کاف و^۱ یا هرسه فارسی و واو موقوف، نام گلی است.

۱. آنند ۱۳۹۷/۲: مسند ملوک و اکابر از این جهت که ظاهراً سابق تکیه کلانی که حالا برپشت می‌دارند مرسوم نبود بلکه رسم آن بود که دو تکیه بریمین و دو تکیه بریسار می‌گذاشتند یا آنکه یکی بر پشت و یکی پیش سینه و دو بریمین و یسار، پس حقیقت چار بالش همان چار تکیه باشد که به‌مجاز به‌معنی مسند مذکور شهرت گرفته؛ فرهنگ فارسی ۱۳۲۲/۱: چهار بالش که هنگام نشستن در پشت سر و زیر پا و جانب چپ و راست بگذارند و بدانها تکیه دهند، و این در نظر مصحح شرفنامه صحیح‌تر است که یکی بر زمین می‌گذارند و روی آن می‌نشینند و دو بر راست و چپ و یکی بر پشت که تکیه دهند؛ شرفنامه ۳۴۸/۱: چهار متکا بوده که سلاطین و امرای وقت نشستن بر اطراف خود می‌گذاشتند، دو پشت سر یکی برطرف راست و دیگری برطرف چپ؛ مدار ۷۰/۲: چهار بالش، و نیز کنایه از دنیا است به‌اعتبار چهار رکن.

۲. ت: «کاف فارسی» ندارد.

۳. برهان ۶۴۰/۲: نام گلی است، نام گل گاو چشم که هفت رنگ می‌باشد، ۶۷۲/۲: کنایه از چهار چیز، اول تخت و مسندی که ملوک و سلاطین بر آن نشینند، دوم عناصر اربعه که خاک و آب و هوا و آتش باشد، سوم دنیا و عالم و چهار جهات اربع که مشرق و مغرب و جنوب و شمال باشد؛ سراج ۸۰۵/۱: گلی است زرد، به‌تازی عین‌البقر و سهار گویند؛ شرفنامه ۳۴۸/۱:

چشمه نوش^۲: جیم و واو^۳ هردو فارسی، دهان و لبِ معشوق^۴، و چشمه آبیحات.
چنگ ربعوش^۵: جیم و کاف هردو فارسی، چنگی که مانند^۶ اصطرباب ربعی است.
چوموم محرم گوش^۷: خزانه بادشاه موم را در گوش خود می‌دارند برای مُهر خزانه تا روز درکار رهند.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ط

چرخ محیط^۸: عرش مجید.
چهار بسیط^۹: عناصر اربعه.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ع

مدار ۵۵/۲؛ فرهنگ فارسی ۱/

چاه مقنع^۱: آه چاه که ابن^۲ مقنع حکیم ازو
ماه مزور برآورده بود که چهار شهر از نور
آن روشن کردی^۳ چون^۴ ماه سیما.

باب جیم فارسی (ج) و فصل غین معجمه

چشم تیغ: آب تیغ و آب تیز تیغ^۵.
چشمه تیغ^۶: آب تیغ و آب تیز تیغ.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ق

۱. برهان ۶۱۸/۲: چاهی است که ابن مقنع به علم سحر از
آنجا ماهی برمی آورد که چهار فرسخ پرتو می افکند،
مقنع به زمان خلافت مهدی عباسی بیرون آمد
ماوراءالنهر و دعویی کرد که اندر مسلمانی کس
نکرده بود، و نام او هاشم بن الحکیم بود و جادوی
عظیم داشت، مقنعی بر روبسته و دعوی خدایی کردی،
و از این سبب او را مقنعی خواندندی، و آن است که
چاه ساخت و به حکمت سیماب در آن ریخت،
با اخلاطهایی که داشت تا عکس آن بر هوا چنان
می نمود که ماهی بر آسمان همی تابد، و شرح کار و
شعبده های او دراز است؛ سراج ۷۸۱: همین را چاه
نخشب هم می گویند، چاهی است که مقنع حکیم به طلسم
ماهی از آن برمی آورد تا چهار فرسخ روشنی آن
می رفت، و آن در شهر کش بود یا حوالی آن، و در
زمان خان آرزو)

چاه شُفوق¹: جیم فارسی و شین معجمه و فا و
 هردو مضموم، چاهی است در راه کعبه^۱، چاه
 شقوق با^۲ هردو قاف نیز خوانند.
 چهار طاق^۳: نوعی از خیام^۴ مخصوص برای مطبخ.

باب جیم فارسی (ج) و فصل کاف تازی

چار صفه‌های فلک^۵: صفة جبرئیل^۶ و میکائیل^۷
 میکائیل^۷ و اسرافیل^۸ و عزرائیل^۹.

1. شرفنامه ۳۴۹/۱: نام چاهی در راه کعبه؛ مدار ۴۴/۲: چاه شقوق؛ آنند ۱۴۰۹/۲.
2. ل: «با هردو قاف نیز خوانند» ندارد، و به‌جای «شقوق»، «سفوف با هردو فا» آمده است.
3. فرهنگ فارسی ۱۳۲۴/۱: سقف یا گنبدی که بر روی چهار پایه بنا شده و چهار طرف آن باز باشد، و نوعی خیمه چهار گوشه، شروانی؛ شرفنامه ۳۴۹/۱: جنسی از خیام به‌مطبخ و چهار طاقش نیز؛ آنند ۶۸/۲: چهار طاق، ۱۴۰۰: چار طاق؛ برهان ۶۷۳/۲: سراج ۷۷۳/۱: چار طاق؛ جهانگیری ۳۶۷/۳، ۵۲۷.
4. ت: «خیام» ندارد.
5. ل: این اصطلاح ندارد.
6. نام فرشته وحی و معنی آن بنده خداست.
7. نام فرشته مقرب درگاه الهی است و در قرآن در شکل میکال آمده است.
8. نام یکی از فرشتگان مقرب که بر طبق روایات اسلامی مأمور دمیدن صور و برانگیختن مردگان در روز رستاخیز جاست، و شاخی که اسرافیل در روز استاخیز در آن خواهد دمید یکبار جهت میرانیدن و بار دیگر برای زنده کردن خلایق.
9. نام فرشته‌ای ملقب به ملک‌الموت، فرشته مرگ، و یکی از چهار ملک مقرب نزد مسلمانان.

چرب و خشک^۱: جیم فارسی، زیاده و قصر و نیک
و بد و ماحضر و اندک و بسیار و کوتاه^۲ و
دراز.

چشم ترک^۳: ستر گردان احوال کمالات را و خودی
سالک و غیره، کذا در اصطلاح صوفیه^۴.
چشم چراغ فلک: آفتاب.

باب جیم فارسی (ج) و فصل کاف فارسی (گ)

چنگ چنگ^۵: هردو^۶ جیم مکسور و هردو کاف
فارسی، آواز تنکه‌های زر و نقره که وقت
کشیدن از صره آواز کنند.
چوپشت پلنگ^۷: جیم^۱ و هردو با و کاف فارسی،
ابلق، و بای پلنگ مفتوح است، آنانکه
پلنگ^۲ به کسر با خوانند غلط می‌کنند.

-
۱. آنند ۱۴۲۰/۲: کنایه از بد و نیک و زیاده و کم سخا
و بخل و سخی و بخیل باشد؛ برهان ۶۲۹/۲؛ مدار
۴۹/۲: زیاده و نقصان نیز و کنایه از ماحضر.
 ۲. ر، ل: «کوتاه و دراز» ندارد.
 ۳. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۶/۱: چشم
تنگبین، حریص، آزمند.
 ۴. اصطلاحات صوفیه ۱۳: ستر مراتب علیه بود که اهل
کمال آن را پنهان دارند و جز خدای تعالی را بر آن
اطلاع نباشد.
 ۵. مدار ۶۵/۲.
 ۶. ر، ل: «هردو کاف فارسی» ندارد.
 ۷. شرفنامه ۳۵۲/۱: یعنی ابلق؛ مدار ۶۷/۲.

چو قامت چنگ³: کوزپشت⁴ و خم زده و راکع.
 چون چشمِ گرگ⁵: تنگ و باریک و بسته‌تر.
 چه رنگ⁶: جیم⁷ و کاف هردو فارسی، چه⁸ فایده
 و چه لطافت و چه نفع.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ل

چاشنی دل⁹: سخن پاک و لطیف¹⁰ سخن.
 چاه بابلی¹¹: آن چاهی که هاروت و ماروت را¹²
 بدان چاه بند کرده و به‌استعاره¹ شعرا²

-
1. ت: «جیم و هردو با و کاف فارسی» ندارد.
 2. ر، ل: «پلنگ» ندارد.
 3. مدار ۶۸/۲: چو قامت دوک.
 4. ر، ل: «پشت» ندارد.
 5. مدار ۶۹/۲.
 6. شرفنامه ۳۵۲/۱: یعنی چه فایده و چه نفع و چه لطافت؛ مدار ۷۱/۲.
 7. ت: «جیم و کاف هردو فارسی» ندارد.
 8. ر، ل: «چه فایده... و چه نفع» ندارد.
 9. برهان ۶۱۲/۲: کنایه از سخنانِ خوب و لطیف و دلگشا باشد؛ شرفنامه ۳۵۲/۱: یعنی سخن؛ مدار ۴۳/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۶۷/۱؛ آنند ۱۴۰۳/۲؛ سراج ۷۸۲/۱؛ رشیدی ۴۸۷.
 10. ت: کلام لطیف.
 11. ل: بلبل؛ شرفنامه ۳۵۲/۱: یعنی آن چاه که هاروت و ماروت بدان بستند، و به‌استعاره شاهدان نیز مراد بود؛ آنند ۱۴۰۸/۲: چاهی است در بابل که هاروت و ماروت در آن محبوس‌اند؛ مدار ۴۴/۲.
 12. ر، ل: به‌جای «را بدان چاه بند کرده»، هست «در بندانده».

چاره زنخدان شاهدان و خوبان و محبوبان³ و
 مه‌رویان.
 چرخ سنگ دل⁴ : جیم و کافِ فارسی، فلک⁵
 نامهربان.
 چشم آغیل⁶: به‌گوشه چشم نگریستن.
 چوسین و دال⁷: همچو دندان کشاده و دهن باز
 کرده.
 چهار حمال⁸: میم مشدد، عناصرِ اربعه
 چهار عیال⁹: عناصرِ اربعه.
 چهار فصل¹⁰: بهار و تابستان و خریف و ربیع
 چنانکه حوت و حمل و ثور، بهار، جوزا و

-
1. ت: استعارات.
 2. ل: «شعرا» ندارد.
 3. ت، ر: «محبوبان و مه‌رویان» ندارد.
 4. مدار ۵۰/۲.
 5. ر، ل: «فلک» ندارد.
 6. آنند ۱۴۳۰/۲: چشم آغل، چشم آغیل و چشم آلوس هرسه
 به‌یک معنی؛ مدار ۵۳/۲: به‌گوشه چشم دیدن از خشم و
 یا از مهر؛ برهان ۶۳۹/۲: رشیدی ۵۱۱؛ شرفنامه
 ۳۵۲/۱: سراج ۸۰۴/۱: فرهنگ فارسی ۱۲۸۸/۱؛
 جهانگیری ۱۳۶۴/۲.
 7. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 8. ر، ل: جمال؛ برهان ۶۷۳/۲: یعنی چهار بسیط که
 کنایه از عناصر اربعه است؛ مدار ۷۰/۲: جهانگیری
 ۵۲۷/۳؛ سراج ۸۴۱/۱: رشیدی ۵۵۴؛ آنند ۱۴۶۷/۲.
 9. برهان ۶۷۳/۲: کنایه از آخشیجان است که عناصر
 اربعه باشد؛ مدار ۷۱/۲: آنند ۱۴۶۸/۲: فرهنگ
 فارسی ۱۳۲۴/۱.
 10. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

سرطان و اسد تابستان، سنبله و میزان و
عقرب خریف، قوس و جدی و دلو زمستان است.
چه دل¹: چه قدرت و چه دلیری.

باب جیم فارسی (ج) و فصل م

چاه سیم²: زنخدان معشوق، و کوی که در
زنخدان بود که او را چاه زنج گویند.
چراغ چهارم³: آفتاب، و مهتری عیسی
علیه السلام.

چرخ اگر خاید لگام⁴: فلک اگر سرکشی کند.
چرخ چهارم: فلک چهارم که⁵ آفتاب بر اوست، و
پیاله جمشید که از شیشه بود او را جام
جهان‌نما گفتندی.

چرخ نهم⁶: عرش، و نام مقامی از ایران زمین.
چشم پنجم⁷: تعوید.

1. شرفنامه ۳۵۳/۱: یعنی چه قدرت و چه یارا و چه
دلیری.

2. ر: کودکی.

3. ت: این اصطلاح ندارد؛ شرفنامه ۳۵۳/۱: یعنی عیسی
علیه السلام، و خورشید؛ مدار ۴۸/۲.

4. شرفنامه ۳۵۳/۱: یعنی چرخ اگر سرکشی کند؛ مدار
۵۰/۲.

5. ر، ل: «که آفتاب... جهان‌نما گفتندی» ندارد.

6. شرفنامه ۳۵۳/۱: یعنی عرش مجید؛ مدار ۵۱/۲.

7. آنند ۱۴۳۲/۲: هیکلی باشد که به‌جهت دفع چشم زخم
سازند یا نویسند، پنجم تبدیل پناه است که به‌معنی
حافظ و حفظ باشد یعنی دارنده آن را از چشم بد در
پناه خود گرفته باشد؛ برهان ۶۳۹/۲: دعای تعویذی

چشم دارم^۱: امیدوارم.
 چشم زخم^۲: گزند چشم که به صاحب حسن و کمال
 رسد.
 چو گل از پوست بیرون آمدم: خنده زنان^۳ بیرون^۴
 آمدم و از بندگی^۵ خلاص یافتم، و از اندوه
 بیرون شدم.
 چهار تکبیر زدم^۱: ترک کردم و گذاشتم.

- که به جهت دفع چشم زخم نویسند، چه پنام اعمالی
 باشد که به جهت دفع چشم زخم کنند؛ فرهنگ فارسی
 ۱/۱۲۸۹؛ فرس ۳۴۰؛ جهانگیری ۲/۱۳۶۵؛ رشیدی ۵۱۱؛
 مدار ۲/۵۴؛ شرفنامه ۱/۳۵۴.
1. ت: این اصطلاح ندارد؛ آنند ۲/۱۴۳۴: چشم داشتن
 به معنی توقع و امید داشتن؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۹۰:
 توقع و امید داشتن و انتظار داشتن.
 2. ر: این اصطلاح ندارد؛ آنند ۲/۱۴۳۴: عبارت از آن
 است که شخصی چیز حسین و مرغوب را نگاه کند و
 به طریق حسد دروي نظر اندازد، و بعضی گویند در
 چشم زخم حسد دروي درکار نیست، گاهی نظر دوست،
 مادر و پدر هم همین کار می‌کند، و بهتر تقدیر چشم
 زخ و چش زخ است و با لفظ رسیدن، آمدن و زدن
 مستعمل؛ برهان ۲/۶۴۰: آزار و نقصانی که به سبب
 دیدن بعضی از مردم و تعریف کردن ایشیان بهم رسد،
 برای دفع این به فارسی می‌گویند چشمش رسا یعنی
 هیچ آزاری نرسد؛ غیاث ۱۲۸۲: آزار و نقصان که از
 اثر بد به کسی رسد؛ مدار ۲/۵۴: چشم زخ مختصر از
 چشم زخم؛ سراج ۱/۸۰۷؛ رشیدی ۵۱۳؛ برهان ۲/۶۴۰؛
 فرهنگ فارسی ۱/۱۲۹۰.
 3. ت: «زنان» ندارد.
 4. ر، ل: «بیرون» ندارد.
 5. ل: بند گلی.

چهار علم^۲: خلفای راشدین رضی الله عنهم.
چهار نظم^۳: عناصر اربعه.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ن

چادر احرامیان^۴: برف.
چالشگران^۵: جیم و کاف فارسی، مبارزان و
دلاوران زورآور^۱.

-
۱. آنند ۱۳۹۸/۲: همان چار تکبیر زدن کنایه از ترک چیزی است چه این کنایه است به نماز جنازه چراکه در نماز جنازه فقط چهار تکبیر مقرر است؛ برهان ۶۱۰/۲: کنایه از ترک کُلی کردن، و تبرّای مطلق از ماسوی نمودن باشد، و کنایه از نماز جنازه هم هست که بعد از آن میّت را وداع کنند؛ شرفنامه ۳۵۳/۱: یعنی ترک نام کردم؛ مدار ۷۰/۲؛ سراج ۷۸۲/۱.
 ۲. آنند ۱۴۶۸/۲: خلفای راشدین یعنی حضرت ابوبکرؓ، و حضرت عمرؓ خطاب، و حضرت عثمانؓ بن عفان، حضرت علی مرتضیٰ علیه السلام، و عناصر اربعه؛ مدار ۷۱/۲؛ شرفنامه ۳۵۴/۱: چهار علم یعنی خلفای راشدین؛ و در لغتنامه دهخدا چار علم چار پیشوای اهل سنت و هم آمده است.
 ۳. شرفنامه ۳۵۴/۱: یعنی طبایع اربع؛ مدار ۷۱/۲؛ برهان ۶۷۴/۲؛ جهانگیری ۵۲۷/۳.
 ۴. مدار ۴۰/۲؛ رشیدی ۴۸۸: چادر احرام؛ آنند ۱۳۹۶/۲؛ سراج ۷۸۲/۱.
 ۵. فرهنگ فارسی ۱۲۶۹/۱: چالشگر کسی که از روی کبر و غرور بخرامد، حریص در جماع، مبارز، جنگجو؛ آنند ۱۴۰۶/۲: اوّل کنایه از خر، دوّم شخص کثیرالجماع باشد، سوّم مبارز و دلاور؛ جهانگیری ۴۸/۳: مبارز و دلاور و مبارزی که خرامان به جنگ رود؛ برهان ۶۱۵/۲: مبارز، دلاور، جنگجو، حریص جماع هم؛ مدار ۴۴/۲.

چراغ جهان: ماهتاب و آفتاب.
 چتر زرین^۲: آفتاب.
 چراغ مغان^۳: شراب^۴.
 چرب زبان^۵: جیم^۶ فارسی مفتوح، شیرین زبان و
 تیرزبان و خوشزبان^۷.
 چرخ بازیچه گون^۸: آسمان به اعتبار هرشب و
 روز طرزی نو پیدا کند.
 چرخ برین^۹: عرش و قیل کرسی.

-
۱. ل: «زورآور» ندارد.
 ۲. رشیدی ۴۹۳: چتر روز نیز؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۷۳؛
 مدار ۴۶/۲؛ آنند ۴۱۲/۲؛ برهان ۶۲۲/۲؛
 جهانگیری ۱۰۱/۳.
 ۳. برهان ۶۲۷/۲: بدان سبب که ظریفان نزد مغان می
 مغانه می‌زند؛ آنند ۴۱۸/۲: شراب صاف؛ سراج ۸۰۱/۱؛
 کنایه از شراب؛ شرفنامه ۳۵۴/۱؛ مدار ۴۸/۲؛ رشیدی
 ۵۰۶؛ جهانگیری ۱۳۰/۳؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۲۷۶.
 ۴. ت: می.
 ۵. برهان ۶۲۸/۲: کسی را گویند که به سخنان خوشدل مردم
 را به‌جانب خود راغب گرداند و مردم را از خود کند،
 چاپلوس و فریب دهنده نیز؛ لغات عامیانه ۸۲: چرب
 زبان به‌معنی زبان‌آور، حراف، چاخان (حقه‌باز،
 شارلاتان)؛ مدار ۴۹/۲: شیرین زبان و تر و خوشزبان
 و چاپلوس و فریب ده؛ آنند ۴۱۹/۲: چرب گوی نیز
 اول کسی باشد که به سخنان؛ جهانگیری ۱۳۱/۳.
 ۶. ت: «جیم فارسی مفتوح» ندارد.
 ۷. ت: «خوشزبان» ندارد.
 ۸. ر، ل: این واژه ندارد.
 ۹. شرفنامه ۳۵۴/۱: عرش مجید؛ آنند ۱۴۲۱/۲: کنایه از
 فلک نهم؛ مدار ۵۰/۲.

چرخ زن^۱: رَقاص و سیّاح، و به معنی چرخ بزن^۲ و گردنده.
 چرخ زدن^۳: رقص کردن و سیر کردن و گشت کردن و گردیدن^۴.
 چرخ کمان^۵: سخت کمان.
 چرخ گند ناگون^۶: آسمان اوّل^۷.
 چشم^۸ آتشفشان^۹: آفتاب.
 چشم بر زمین افکندن^{۱۰}: سجده کردن و فرودیدن^۱
 فرودیدن^۱ چه از شرم و چه از خجالت و چه از اندوه و چه از تواضع.

-
۱. برهان ۶۳۰/۲: کنایه از رَقاص و مردم سیاحت‌کننده؛ جهانگیری ۱۳۲/۳؛ مدار ۵۰/۲.
 ۲. مدار ۵۰/۲: چرخ زن رَقاص و سیّاح؛ آنند ۱۴۲۲/۲.
 ۳. ت: «بزن و گردنده» ندارد.
 ۴. ر، ل: «گردیدن» ندارد.
 ۵. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۱۴۲۲/۲: چرخه کمان نیز نوعی از کمان سخت؛ غیاث ۲۸۱: به معنی حلقه کمان.
 ۶. برهان ۶۳۱/۲: کنایه از فلک اوّل باشد که فلک قمر است؛ رشیدی ۵۰۶: چرخ به معنی حرکت دوری است؛ فرهیگ فارسی ۱۲۷۹/۱: فلک اوّل فلک قمر؛ سراج ۸۰۱/۱؛ مدار ۵۱/۲.
 ۷. ت: «اوّل» ندارد.
 ۸. ر، ل: چشمه.
 ۹. رشیدی ۵۱۴: چشمه آتشفشان یعنی آفتاب.
 ۱۰. برهان ۶۳۹/۲: کنایه از سجده کردن، فرونگریستن به زمین خواه از شرفم و خواه از خجالت و اندوه یا از تواضع؛ جهانگیری ۲۰۲/۳؛ مدار ۵۴/۲؛ آنند ۱۴۳۱/۲.

چشم بر زمین دوختن^۲ : همان^۳ چشم بر زمین
 افکندن و فرودیدن.
 چشم داشتن^۴ : امید داشتن.
 چشم زدن^۵ : ترسیدن و شرم کردن.
 چشم سیل روان^۶ : چشم گریان، و^۷ آب روان.
 چشم عزیزان^۸ : چشم قربتان و چشم مؤمنان و
 چشم محبان.
 چشم کردن^۹ : چشم زخم^{۱۰} رسانیدن.
 چشمه در ماهی روان^۱ : آفتاب در برج حوت.

-
۱. ت: دریدن.
 ۲. آنند ۱۴۳۱/۲: چشم بر چیزی دوختن کنایه از کمال توجه و اعتنا کردن بر کسی بود و همچنین چشم سیاه کرد و چشم سرخ کردن.
 ۳. ل: فقط «مثله» به جای «همان چشم... فرودیدن».
 ۴. ت: این اصطلاح ندارد؛ آنند ۱۴۳۴/۲: توقع و امید داشتن به نفسه و به صله از هردو آمده و به صله بر کنایه از انتظار کشیدن؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۷/۱: در نظر داشتن و از نظر گذارا نیدن.
 ۵. رشیدی ۵۱۴: اشارت کردن و ترسیدن و زمان اندک و بیدار بودن و شرم کردن؛ آنند ۱۴۳۵/۲: هراسیدن و بیدار بودن؛ برهان ۶۴۰/۲: شرم و حیا داشتن؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۶/۱،

چکیدن خون^۲: مَی انگوري.
 چوبک زن^۳: پاسبان.
 چوپاي کبوتران^۴: سرخ.
 چو خوشه صد زبان^۵: همچو خوشه گندم و خوشه^۶
 جو.
 چو خون رزان^۷: مَی انگوري.
 چهارآخور سنگين^۱: عناصر اربعه.

-
۱. رشیدی ۵۱۴: چشمه به ماهی شدن یعنی رفتن آفتاب در
 برج حوت؛ مدار ۵۵/۲؛ آنند ۱۴۴۰/۲؛ سراج ۸۰۸/۱؛
 برهان ۶۴۱/۲.
 ۲. ت: این اصطلاح ندارد؛ برهان ۶۵۳/۲: کنایه از شراب
 لعلی انگوري باشد؛ مدار ۶۱/۲؛ جهانگیری ۳۶۶/۳.
 ۳. ر، ل: این واژه ندارد؛ برهان ۲/۲

چهار آیین^۲: چهار یارِ محمد^۳ مصطفیٰ صلی ا علیه وسلم.

چهار ارکان^۴: عناصرِ اربعه و خلفای اربعه.
چهار اقران^۵: چهار یارانِ محمد مصطفیٰ صلی ا علیه وسلم که خفای راشدین‌اند.

چهار ارکان^۶: عناصرِ اربعه و خلفای اربعه.
چهار دیوارِ عیان^۷: عناصرِ اربعه و مشرق و مغرب و جنوب و شمال، و حجره.

۱. برهان ۶۷۲/۲: چهار ارکان است که خیمه شروانی و چهار حدّ جهان، چهار عنصر: آب و خاک و باد و آتش؛ مدار ۸۰/۲.

۲. برهان ۶۷۲/۲: خیمه چهار گوشه که شروانی و راوتی باشد، و کنایه از خلفای اربعه و چهار مذهب را نیز گویند؛ مدار ۶۷/۲، ۷۰: چهار آمین؛ رشیدی ۵۵۴؛ سراج ۸۴۱/۱؛ جهانگیری ۵۲۷/۳.

۳. ر: «رسول ربّ العالمین»، به‌جای «محمد صلی ا علیه وسلم».

۴. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۱۴۶۷/۲: نوعی از خیمه در عراق شروانی و در هند راوتی و چهار حدّ عالم که مشرق و مغرب و شمال و جنوب؛ مدار ۷۰/۲؛ جهانگیری ۳۶۷/۳؛ غیاث ۲۷۷؛ رشیدی ۵۵۴؛ برهان ۶۷۲/۲.

۵. برهان ۶۷۲/۲: چهار ارکان است که خیمه شروانی و چهار حدّ جهان و چهار یارِ رسول^۸؛ مدار ۷۰/۲؛ رشیدی ۵۵۴؛ سراج ۸۴۱/۱؛ جهانگیری ۵۲۷/۳؛ آنند ۱۴۶۷/۲.

۶. ر، ل: این واژه ندارد؛ همان چهار ارکان است.

۷. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۱۴۶۸/۲: چهار دیوار جهان کنایه از عناصرِ اربعه و کنایه از چهار حدّ

چهار طاق افگن^۱: کاف^۲ فارسي مفتوح، فراش.
 چهار طوفان^۳: عناصر اربعه.
 چهار گلخن^۴: کاف فارسي مضموم، عناصر اربعه.
 چهره چوتاج خسروان^۵: چهره^۱ زرد.

جهان باشد؛ مدار ۷۰/۲: چهار دیوار عیان؛ رشیدی
 ۴۸۸: چار دیوارِ نفس؛ سراج ۸۴۱/۱: چهار دیوارِ
 جهان؛ برهان ۶۷۳/۲.

۱. برهان ۶۱۰/۲: چار طاق اطاقی که در بالای سرایها
 بر چهار ستون بنا کنند، و نوعی از خیمه چهار
 گوشته، خیمه مطبخ نیز و کنایه از عناصر اربعه،
 پس چهار طاق غیر از اشتباه فراش باید باشد،
 ۶۷۳/۲: چهار طاق؛ آنند ۱۴۶۸/۲: نوعی از خیمه است
 که آن را در عراق شروانی و در هندوستان راوتی
 گویند؛ رشیدی: ۴۸۸: به هندی راوتی گویند، یقیناً
 واژه راوتی اشتباه است اصل «راوٹی» است، ۵۲۲: غیاث
 ۲۷۸: فراش؛ مدار ۷۱/۲.

۲. ت: «کاف فارسي مفتوح» ندارد.

۳. غیاث ۲۷۸: عبارت از طوفان آب که بر قوم نوح
 علیه السلام رسیده، و طوفان باد بر قوم هود
 علیه السلام و طوفان خاک بر قوم صالح علیه السلام و
 طوفان آتش بر قوم لوط علیه السلام، و بعضی نوشته
 که چار طوفان کنایه از جهل که ضد حکمت است، دوم
 جبن که ضد شجاعت است، سوم حرص که ضد عفت است،
 چهارم جور که ضد عدالت است؛ آنند ۱۴۶۸/۲: کنایه
 از دو چیز، اول کنایه از چهار حد و دوم کنایه از
 عناصر اربعه باشد؛ مدار ۷۰/۲.

۴. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۱۴۶۸/۲: کنایه از
 چهار حد جهان و چهار عنصر است؛ مدار ۷۱/۲: برهان
 ۶۷۴/۲: جهانگیری ۳۱۹/۳.

۵. مدار ۷۳/۲.

چهره گلگون^۲: رخ گل رنگ، و در اصطلاح^۳ صوفیه تجلیات غیرمادی را گویند در جواب.

باب جیم فارسی (ج) و فصل و

چارسو^۴: رای موقوف، بازارها^۵، و چهار^۶ طرف. چامه‌گو^۷: غزلخوان و مطرب و قیل جیم و کاف و واو هرسه فارسی نیز. چرخ تهی‌رو^۸: آسمان بی‌ستارگان. چرنج تو: جیم مکسور، یعنی چشم تو. چشم^۹ ترازو: ^۱برابری هردو طرف.

-
۱. ت: «چهره» ندارد.
 ۲. ر، ل: این واژه ندارد.
 ۳. اصطلاحات صوفیه ۱۳: تجلیات که در غیرماده بود در خواب یا بیداری یا در حالت بیخودی.
 ۴. برهان ۶۱۰/۲: هرچیز چهار پهلوی و جایی را نیز گویند که چهار بازار آنجا منشعب شوند، و کنایه از دنیا: مدار ۴۲/۲: معروف، و منتظر و انتظار و چهار بازار که بهم متصل سازند: شرفنامه ۳۵۶/۱: بازار و چهار طرف: جهانگیری ۴۷/۳.
 ۵. ت، ر: «بازارها» ندارد.
 ۶. ر: «چهار طرف» ندارد.
 ۷. برهان ۶۱۵/۲: شاعر و سخنگوی، و کسی را نیز گویند که غزلی را با آواز خوش خواند: سراج ۷۷۱/۱: چامه غزل و شعر و چامه‌گو به معنی سراینده و سخنگو: شرفنامه ۳۵۶/۱: یعنی غزلخوان و مطرب: مدار ۴۴/۲: آنند ۱۴۰۷/۲.
 ۸. مدار ۵۰/۲: آسمان بی‌ستارگان و تنها و بی‌فایده.
 ۹. ر: چشمه.

چشمه زانو²: کوک متصل ساق.
چوب گاو³: دست افزار درودگران.
چون حلقه بر در تو⁴: مقیم بر در تو.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ه

چرخ ترسا جامه⁵: فلک کبود پوش⁶ یعنی فلک دنیا.

چرخ زرین کاسه⁷: فلک چهارم که مقام آفتاب است.

چرخ صوفی جامه⁸: فلک کبود پوش، آسمان دنیا.

-
1. آنند ۱۴۳۳/۲: کنایه از کفه ترازو، و چون کفه ترازو به هردو طرف برابر می‌باشند پس همین است که کفه ترازو هردو چشم برابرانند، را می‌گویند.
 2. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 3. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ مدار ۶۷/۲.
 4. برهان ۶۷۱/۲: کنایه از ثابت قدم و مقیم بودن؛ مدار ۶۹/۲.
 5. سراج ۸۰۱/۱: کنایه از فلک است و بعضی به معنی فلک قمر گفته‌اند، و این بی‌جا است؛ برهان ۶۳۰/۲: کنایه از فلک اول باشد که فلک قمر است؛ جهانگیری ۱۳۲/۳؛ آنند ۱۴۲۲/۲؛ رشیدی ۵۰۶؛ معین ۱۲۷۹/۱.
 6. ل: پوشش.
 7. سراج ۸۰۱/۱: کنایه از فلک چهارم و مطلق فلک نیز می‌تواند شد؛ رشیدی ۵۰۷؛ مدار ۵۰/۲؛ برهان ۶۳۰/۲؛ فرهنگ فاسی ۱۲۷۹/۲؛ آنند ۱۴۲۲/۲؛ شرفنامه ۳۵۷/۱؛ جهانگیری ۱۳۲/۳.
 8. برهان ۶۳۱/۲: کنایه از فلک قمر که فلک اول باشد، بدان سبب که صوفیان جامه ازرق پوشند و آسمان نیز ازرق فام است؛ شرفنامه ۳۵۷/۱: یعنی آسمان دنیا؛

چرخ گردنده: فلک.

چشم آهوانه¹: چشم مست و چشم سیاه و غمزه زن، و در اصطلاح² صوفیه تنبیه کردن الهی را گویند هرسالک را از تقصیرات به طریق رمز.

چشم براه³: با سؤم موقوف، یعنی منتظر و انتظار.

چشم پوشیده⁴: نابینا و چشم بسته و برقع بسته.

چشم سهیل و ناخنه⁵: به تعجب و محال می‌گوید زیر که به دیدن سهل ناخنه چشم می‌رود بالخاصیت.

چشم گاوانه¹: جیم و کاف فارسی، چشم فراخ را² گویند.

آنند ۱۴۲۲/۲؛ سراج ۸۰۱/۱؛ جهانگیری ۴۲۲/۳؛ رشیدی ۵۰۶.

۱. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

۲. اصطلاحات صوفیه ۱۳: سترکردن الهی تقصیرات سالک را از عین سالک و لیکن آگاه کردن سالک را از تقصیر که کرده باشد.

۳. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ سراج ۸۰۷/۱: انتظار داشتن، و کسی که در انتظار ورود مسافر یا مهمانی عزیز باشد؛ مدار ۵۴/۲: چشم بر راه کنایت از انتظار؛ آنند ۱۴۳۰/۲: منتظر و نگران؛ شرفنامه ۳۵۸/۱؛ برهان ۶۳۹/۲.

۴. آنند ۱۴۳۲/۲.

۵. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

چند مرده^۳: میم مفتوح، چیزی که چند فرد را بسته^۴ کند.

چنگ جره^۵: چنگ خوردن از آن مطربان.
چون ماه چهار هفته^۶: ناچیز و محاق گرفته.
چهار باره^۷: چهار پرکاله که چوب زنگیان بدو دست میگیرند و میرقصند چنانچه در ملک هند...

چهار دریچه^۸: چشم و بینی و گوش و دهن.
چهار زنگیانه^۹: همان چهارپاره که مسطور است.

-
1. آند ۱۴۳۷/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۸۶/۱؛ مدار ۵۵/۲؛ شرفنامه ۳۵۸/۱.
 2. ر، ل: «را گویند» ندارد.
 3. شرفنامه ۳۵۸/۱: یعنی چیزی که چند مرد را بسنده کند؛ آند ۱۴۵۶/۲: یعنی برابر چند مرد.
 4. ر: بستد.
 5. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 6. شرفنامه ۳۵۹/۱: یعنی ناچیز و معدوم.
 7. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 8. مدار ۷۰/۲؛ سراج ۸۴۱/۱؛ برهان ۶۷۳/۲؛ شرفنامه ۳۵۹/۱؛ جهانگیری ۳۲۰/۳.
 9. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱۳۲۲/۱: زنگهای کوچکی که رقاصان به هنگام رقص در انگشتان کنند و به تناسب ضرب موسیقی آن را صدا درآورند، نوعی از رقص که در قدیم معمول بوده، و نوعی از گلوله ای است که در شکار با تفنگ بکار می رود، و معمولاً شکارهای سنگین را با آن میزنند؛ آند ۱۳۹۷/۲: چارپاره نوعی از رقص، و نامسازی که چهار وصل دارد.

چهارگامه¹: جیم و کاف هردو فارسی، چهار تکه نوعی از دوش است.

چهارگوشه²: جیم و کاف و واو هرسه فارسی، جنازه و حجره و عالم به چهار رکن است³.

چهارم منظره⁴: فلک چهارم⁵.

چه جعد زخمه چه ساده⁶: چه جعد چهار شاخه و⁷ چه سه شاخه.

چهل ساله⁸: ملایکه و عقل و آدم علیه السلام.

-
1. برهان ۶۱۱/۲: نیز کنایه از گردن کردن هنگامه عشرت، ۶۷۳/۲: اسب راهوار و تیزرو و چارگامه؛ جهانگیری ۴۷/۳: کنایه از اسب راهوار و تیزرو؛ آنند ۱۴۰۱/۲: چارگامه، ۱۴۶۸/۲: چهارگامه.
 2. آنند ۱۴۰۱/۲: کنایه از دو چیز است، اول تخت بود که آن را پات و گاه نیز گویند، و به تازی سریر خوانند، و دوم کنایه از تابوت است؛ برهان ۶۷۴/۲: هرچیزی که مربع باشد عموماً و تابوت را گویند خصوصاً، و چهار جانب و سربند و سقره کوچک را نیز گویند؛ فرهنگ فارسی ۱۳۲۵/۱: هرچیزی که دارای چهار زاویه باشد، تخت پادشاهان، سفره کوچک؛ شرفنامه ۳۵۹/۱: یعنی جنازه؛ مدار ۷۱/۲: جهانگیری ۴۷/۳، ۳۲۰.
 3. ر، ل: «است» ندارد.
 4. آنند ۱۴۶۸/۲: چهار منظر کنایه از فلک چهارم است که فلک آفتاب باشد؛ سراج ۸۴۱/۱: چهارم منظر؛ جهانگیری ۵۲۷/۲: مدار ۷۱/۲؛ برهان ۶۷۴/۲: رشیدی ۵۵۴.
 5. ر: «چهارم» ندارد.
 6. مدار ۷۱/۲.
 7. ت: «و چه سه شاخه» ندارد.
 8. ت: این اصطلاح ندارد؛ مدار ۷۳/۲.

باب جیم فارسی (ج) و فصل ی

چاه جوي¹ : جیم² اوّل و واو فارسی، همان چاه یوز، و خار آهني³ که بدان دلو از چاه کشند.

چاه ظلماني⁴: قالب بشر و دنیا.

چترکحلي⁵: آسمان.

چرب آخري⁶: فراخي عیش و بسياري علف در آخور اسپان.

چربزباني¹: شیرین زباني و تیززباني و صاف زباني و تیززباني².

1. شرفنامه ۳۶۰/۱: همان چاه یوز یعنی خارهاي آهني سرکڑ که بدان دلو افتاده از چاه کشند، و آن را چاه جو و چاه جوي نیز گویند؛ برهان ۶۱۸/۲: قلبي که بدان چيزي که به چاه افتد، برآرند، به هندی «کانشا» گویند؛ لسان ۱۵۵: خاري که از آهن سازند و دلو کشند؛ مدار ۴۴/۲.

2. ت: «جیم اوّل... چاه یوز» ندارد.

3. ر، ل: «خار آهني» ندارد.

4. برهان ۶۱۸: کنایه از دنیا و قالب آدمي؛ آنند ۱۴۰۹/۲؛ سراج ۷۸۳/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۷۰/۱؛ مدار ۴۵/۲؛ رشیدی ۴۸۸.

5. مدار ۴۶/۲؛ برهان ۶۲۲/۲: کنایه از آسمان و ابر سیاه؛ جهانگیری ۴۰۱/۳؛ آنند ۱۴۱۳/۲؛ فرهنگ فارسی ۱۲۷۳/۱.

6. فرهنگ فارسی ۱۲۷۷/۱: استفادة امرا و بزرگان از علوفة جايي بدون پرداخت وجه؛ آنند ۱۴۱۹/۲: کنایه از مکان فراخي عیش و نعمت بود؛ شرفنامه ۳۶۰/۱: یعنی فراخ عيشي و کثرت علف؛ برهان ۶۲۸/۲: چرب آخور؛ مدار ۴۹/۲.

چرخ چاچي: کمان چاچي که مشهور است.
 چرخ چنبري³: هردو⁴ جيم فارسي، فلک.
 چشم شب پيماي⁵: چشم شب بيدار.
 چشمه⁶ سزاي⁷: عادل⁸، و⁹ آنکه ازو چشمه زايد و
 باذل¹⁰.
 چشمه ماهي¹¹: برج حوت.
 چنگ ربعي¹²: جنسي است از چنگ مزامير مانند
 اصطربلاب ربعي بود.
 چو تخت جوهری¹³: سبز و کبود.
 چو دل کعبه کردی¹: توجه به دل کردی.

-
1. ت: اين اصطلاح ندارد؛ آنند ۱۴۱۹/۲: کنایه از دو چیز است، اول کسی باشد که به سخنان خوشدل مردم به جانب خود راغب سازد، دوم کنایه از چاپلوس و فریبنده بود؛ فرهنگ فارسي ۱۲۷۸/۱: متملق، چاپلوس، حوشزبان، شیرین سخن؛ سراج ۸۰۱/۱: چربزبان و چربگو؛ مدار ۴۹/۲؛ برهان ۶۲۸/۲؛ رشیدی ۵۰۶.
 2. ت، ر: «تیززبانی» ندارد.
 3. فرهنگ فارسي ۱۲۷۹/۱.
 4. ت: «هر دو جیم فارسي» ندارد.
 5. مدار ۵۴/۲؛ شرفنامه ۳۶۰/۱: يعني چشم شب بيدار.
 6. ر: چشم.
 7. مدار ۵۵/۲.
 8. ر: «عادل... چشمه زايد» ندارد.
 9. ل: «و آنکه... باذل» ندارد.
 10. ر: «باذل» ندارد.
 11. ت: اين اصطلاح ندارد.
 12. مدار ۶۶/۲.
 13. مدار ۶۷/۲.

چهارپاره زنگی^۲: چهار قطوفه که زنگیان بر
 هردو دست گیرند و برهم زنند و سرود گویند
 چنانچه در هند رفیه کذا فی النوادر.
 چهارجوي^۳: عناصر اربعه، و چهارجوي که^۴ در
 بهشتاند: یکی از شیر، دوّم از شهد، سوّم از
 شراب و چهارم از آب.
 چهار دري: فلک و زمین به چهار طرف، و عمارت
 که در باغ سازند با چهار در.
 چهارزبانی^۵: عناصر اربعه.
 چهارسوي^۶: آن^۷ بازار که از^۸ واسطه درآمد^۹ خلق
 در شهر چهار طرف دروازه بود.

-
۱. مدار ۶۸/۲.
 ۲. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 ۳. مدار ۷۰/۲.
 ۴. ت: «که در بهشت... چهارم از آب» ندارد.
 ۵. مدار ۷۰/۲.
 ۶. شرفنامه ۳۶۰/۱: همان چارسو که قبلاً تذکر داده شده است؛ برهان ۶۱۰/۲: چارسو جایی که چهار بازار از آنجا منشعب شود.
 ۷. ل: آن بازار که وسط شهر باشد.
 ۸. ت: در.
 ۹. ت: «درآمد خلق» ندارد.

باب الحاء مشتمل علي الفصليين: فصل الاول في المفردات

باب حا و فصل الف

حاشا¹: جز كه و مگر كه، حاش² ا باز داشت
خواهم كه بهخداي، و³ بهمعني معاذا و
مبادا كه، و گفته اند پاكي و بيزاري است
خداي تعالي را ازين.

حبذا⁴: چه دوست است، و خوشا دوستان، تثنيه⁵
تثنيه⁵ و جمع و وحدان مذكر و مؤنث بهكسان
بهكسان بود، و اين كلمه در محل مدح
گویند.

1. برهان ۶۸۰/۲: در عربي لفظي است كه افادة تنزيه و
برايت كند و آن را در مقام انكار استعمال كند،
دورباد، پاكباد؛ آنند ۱۴۷۷/۲: بهمعني انكارکردن
و سوگند خوردن، درنکردن كاري استعمال كنند؛
فرهنگ فارسي ۱۳۳۰/۱: هرگز، مبادا، نه چنين است؛
مدار ۷۶/۲.

2. ر: «حاش ا... مبادا كه» ندارد.

3. ل: «و بهمعني... مبادا كه» ندارد.

4. آنند ۱۴۸۴/۲: كلمة مدح است بهمعني خوب است و
بهتر است؛ مؤيد ۳۲۸/۱: بهمعني نيكو آيد و آرزو؛
دستور ۱۱۳: آرزو؛ غياث ۲۹۲.

5. ر: «تثنيه و جمع... كسان بود» ندارد.

حدا^۱: به‌کسر، آوازي و سرودي که بدان آواز^۲ شتر را مست^۳ کرده برانند، و به‌هاي^۴ هوز نیز گویند^۵.

حرا^۶: به‌کسر، کوهي به‌مکه است.
حشا^۷: به‌فتح، اندرون^۸ تهی‌گاه و کرانه چیزی، چیزی، و آنچه در میان شکم باشد^۹ از جگر^{۱۰} و سپرز و روده و دل^{۱۱}، لجامعه نظم:
آن گهي حشاء بر با سرتيز بر چو

۱. ت: «حدا» ندارد؛ فرهنگ فارسي ۱/۱۳۴۳: زجرکردن و راندن ساربان به‌شتران را با سرود و آواز؛ مدار ۸۰/۲: به‌کسر آوازي و سرودي که بدان شتر رانند.

۲. ر: «آواز» ندارد.

۳. ر: «مست کرده» ندارد.

۴. ت: «به‌هاي هوز نیز گویند» ندارد.

۵. ل: خوانند.

۶. غیاث ۲۹۵: کوهي است به‌مکه که حضرت رسالت‌پناه پیش از نبوت چندروز در غار آن‌کوه به‌عبادت مشغول بودند، و حرابه فتح به‌معني سزا واري چنانچه حري سزا وار است؛ مدار ۸۱/۲: کوهي است که سرور عليه آنجا مشغول می‌شدند؛ آنند ۱۴۹۷/۲: کوهي است به‌مکه شریفه.

۷. مدار ۸۶/۲: دل و آنچه در میانه شکم باشد از جگر و سپرز و روده (گرده) و تهی‌گاه و کرانه هرچيزي، و دمه که آن بادي است که از دهان و بيني برآید، و به‌ضم سرود مطرب؛ فرهنگ فارسي ۱/۱۳۵۷: آنند ۱۵۲۱/۲.

۸. ر، ل: «اندرون» ندارد.

۹. ت: «باشد» ندارد.

۱۰. ت: «جگر» ندارد.

۱۱. ر: «دل، لجامعه... شده ریش» ندارد.

نام آن شاهدي که ازو عاشقان
 حصبا و حصا^۱: کلاهما سنگريزه.
 حماما^۲: بهفتح حا، ميويه اي است بهشکل خوشه
 خرما و شاخها درهم^۳ بافته، بوي او مانند
 بوي پودنه بود^۴.
 حيا^۵: بهفتح، شرم، و باران بهاري، و باران
 که نزول^۶ کند و زميني را تر کند، و فراخي
 فراخي سال، و فرج ناقه.

باب حا و فصل ب

-
۱. غياث ۳۰۲: بهمعني سنگريزه؛ مدار ۸۷/۲؛ آنند
 ۱۵۲۵/۲؛ فرهنگ فارسي ۱۳۵۹/۱.
 ۲. فرهنگ فارسي ۱۳

حاجب^۱: به کسر جیم، ابرو و پرده دار، و آنکه مردمان^۲ را باز دارد، و^۳ در اصطلاح صوفیه آنکه مانع میان عاشق و معشوق بود. حُباب^۴: به ضمّ، قَبک آب و مار، و اسم شیطان، به کسرِ حا نیز. حجاب^۵: به کسر، پرده، و در اصطلاح صوفیه موانعی را گویند که میان عاشق و معشوق

-
۱. شرح مشکلات ۴۵: حاجب پرده دار و حاجبی در دورۀ غزنویان و سلجوقیان شغلی بوده است مرادف ریاست تشریفات در بارها در عصرهای متأخر؛ فرهنگ فارسی ۱۳۲۹/۱: پرده دار، دربان، هرچه از دیدن چیزی مانع گردد؛ دستور ۱۱۴: ابرو و پیشرو ملوک و سلاطین؛ غیاث ۲۹۰: چوبدار و به معنی ابرو؛ مدار ۲/۲۵: ابرو پرده دار؛ آنند ۱۴۷۵/۲.
 ۲. ت: مردم.
 ۳. ر، ل: «و در اصطلاح... معشوق بود» ندارد.
 ۴. غیاث ۲۹۲: گنبد آب که بر روی آب ظاهر شود (به اُردو «نیلہ» گویند)، به کسر به معنی دوستی کردن، و به ضمّ دوستی و مار و دیو؛ مدار ۲/۷۷: به کسر مار و به ضمّ قَبّة آب، و نام مردی و شیطان، و به فتح گو یک یعنی سوارگان آب و بیشتر آب دریا؛ شرح مشکلات ۱۱۷: برآمدگی به شکل نیمکره که بر روی آب پیدا شود؛ دستور ۱۱۲: سوارگان آب، مار؛ مؤید ۱/۳۲۹: آنند ۱۴۸۲/۲.
 ۵. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار ۲/۷۹: آن کسی که پیش ملوک عرضه مردم رسانند، شرح مشکلات ۲۴۴: پرده دار؛ غیاث ۲۹۳: پرده داران و درباران؛ آنند ۱۴۸۹/۲: اصطلاحات صوفیه ۱۴: حجاب موانعی که عاشق را از معشوق باز دارد.

باشد، و آن را لوازم طریق باشد نه از جهت عاشق و نه از جهت معشوق.

حزب¹ : به کسر و زای معجمه ساکن، گروه مردمان²، احزاب جمع، حزب³ به فتح جنگ کردن و کشتن و سزا دادن.

حَلَب⁴ : به فتح تین، نام شهری است که شیشه آنجایی قیمتی تمام دارد، و پیاله و صراحی⁵ سازند، آوندها⁶ و قدآور شیشه از حلب مشهور است.

باب حا و فصل ت

1. غیاث

حانوت¹: به‌ضمّ² نون، دوکان، حوانیت جمع.
 الحصانت³: دایکی کردن الحصن، در زیر گرفتن
 مرغ خایه را.
 حوت⁴: به‌ضمّ، ماهی و بُرجی از بروج فلک.

باب حا و فصل ثای مثلثه

حادث⁵: پیدا و نو.
 حدث⁶: حای مفتوح و دال ساکن، بی‌وضو شدن، و
 پلیده.
 حرث⁷: حای مفتوح و رای⁸ ساکن، کِشتزار.

-
1. غیاث ۲۹۲: دوکان؛ آنند ۱۴۸۱/۲.
 2. ت، ر: «به‌ضم نون» ندارد.
 3. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۱۵۲۴/۲: سنگریزه، و
 کمیز منجمد که همچو سنگریزه گردد در مthane به‌جهت
 استعمال غذاهاي لزجه.
 4. غیاث ۳۱۲: ماهی، و نام برج دوازدهم از فلک که
 به‌صورت ماهی است، و آن خانه مشتری است.
 5. ت: این واژه ندارد؛ آنند ۱۴۷۶/۲: حادثه چیزی نو
 که نبود سابق؛ مدار ۷۵/۲: نو.
 6. ت، ر: این واژه ندارد؛ غیاث ۲۹۴: بی‌وضو شدن، و
 به‌فتح اوّل طفل و امرد و مرد نوخاسته؛ آنند
 ۱۴۹۳/۲: ناقص وضو و بی‌وضو شدن؛ مدار ۹۵/۲.
 7. غیاث ۲۹۶: به‌معنی کاشتن و افروختن آتش و جمع کردن
 مال و قرآن خواندن و لاغر کردن ستور را از بسیار
 راندن؛ آنند ۱۵۰۰/۲: به‌معنی کاشتن، و به‌صلاح
 آوردن زمین، و جمع کردن مال؛ مدار ۸۲/۲: کشت
 کاشته.
 8. ت: «رای ساکن» ندارد.

باب حا و فصل ج

حاج^۱: حج کننده.

حجّاج^۲: مشهور^۳ است، سلوک را گویند، و در اصطلاح صوفیه حای مفتوح و جیم مشدّد مردی که بسیار حج کرده باشد.

حلاج^۴: حای مفتوح و جیم موقوف، مشهور است، نَداف غیرادغام هم آمده است.

حلاج^۵: کنایت از شیخ منصور حلاج است علیه الرحمت^۶.

باب^۱ حا و فصل د

۱. برهان ۶۷۹/۲: نام خاری است که شتر آن را به رغبت تمام خورد، و ترنجبین از آن حاصل می‌شود، و شکوفه آن علاج بواسیر کند، به فارسی شتر خار و به ترکی ده تیکانی نامند؛ فرهنگ فارسی ۱۳۲۹/۱: آنکه در مگه مراسم حج بجا آورد، حج گزارنده؛ غیاث ۲۹۰؛ مدار ۷۵/۲: آنند ۱۴۷۵/۲.

۲. آنند ۱۴۸۹/۲: نام امیری ظالم که پدرش یوسف نام داشت، که حجّاج هفتاد هزار کس را به ناحق کشته؛ مدار ۷۹/۲: به معنی بسیار حج کننده، و نام امیر ظالم معروف؛ غیاث ۲۹۳: جمع حاج به معنی حج کننده.

۳. ل: «مشهور است... اصطلاح صوفیه» ندارد.

۴. غیاث ۳۰۵: به معنی کسی که پنبه را از پنبه دانه جدا کنند.

۵. غیاث ۳۰۵: لقب حسین بن منصور که انا الحق گفته بود چرا که روزی پنبه حلاجی را به اندک دیر به کرامت خود از پنبه جدا کرده بود که حلاج از آن متحیر ماند؛ آنند ۱۵۴۰/۲.

۶. ر، ل: «علیه الرحمت» ندارد.

حاد^۲: پسر مهتر یعقوب از مهتر یوسف
علیه السلام.

باب حا و فصل ر

حار^۳: پسر مهتر یعقوب علیه السلام نه از مادر
یوسف علیه السلام.
حبر^۴: به کسر، دانشمند.
حریر^۵: جامه ابریشمی، و کاغذ.
حصار^۶: به کسر، نام شهری و ولایتی، حصن.

-
۱. ر، ل: این باب ندارد.
 ۲. شرفنامه ۳۶۶/۱ نام پسر یعقوب علیه السلام نه از مادر یوسف علیه السلام؛ مدار ۷۴/۲.
 ۳. فرهنگ فارسی ۱۳۳۱/۱؛ شرفنامه ۳۶۶/۱: حاد.
 ۴. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند ۱۴۸۴/۲: به فتح دانشمند جهودان و نیکوکار، و زردی‌دندان و شادمانی و نعمت؛ غیاث ۲۹۲: سیاهی دوات و به معنی دانشمند و نیکوکار؛ دستور ۱۱۱: دانشمند.
 ۵. شرفنامه ۳۶۶/۱: جامه ابریشمین، و نیز به معنی کاغذ آید؛ لغتنامه: در قدیم نامه‌های پادشاهان و معشوقان بر حریر چینی می‌نوشتند؛ غیاث ۲۹۸: جامه ابریشمی، و به معنی مرد گرم‌شده از غضب و جز آن؛ مدار ۸۳/۲: جامه ابریشمی که او را پرنیان گویند، و جنسی از کاغذ؛ آنند ۱۵۱۱/۲.
 ۶. فرهنگ فارسی ۱۳۵۹/۱، ۴۶۳/۵: دهی در چهل و پنج کیلومتری شمال غربی تربت حیدریه خراسان که در میان کوهستان مرتفع و خوش آب و هوا بنا شده، مذهب مردمان شیعه و زبان فارسی، شغل مردم زراعت و گالیچه‌بافی؛ مدار ۸۷/۲: معروف و نام شهری از خراسان و هند، مصطلح اهل نغمه نام شعبه حجاز؛ شرفنامه ۳۶۶/۱: نام ولایتی است و نام شهری و حصن؛

حضور^۱: معروف است، و در اصطلاح^۲ صوفیه مقام وحدت را گویند.
حمیر^۳: قبيلة ضحاک.
حاجر^۴: نام موضعی در راه مکه، هوايش غایت گرم بود.

باب حا و فصل زاي تازي

حجاز^۵: به کسر، اسم موضعی و نام ولایتي است، و نام پرده سرود است از پرده هاي موسیقي،

لغتنامه: دژ، باره، قلعه، نام شهري است حسنخیز؛
جعفري ۴۸۵؛ برهان ۲/۲۸۷؛ سراج ۱/۸۴۶؛ رشیدی ۵۵۷؛
سرمه ۸۸؛ آنند ۲/۱۵۲۴.

۱. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۳۰۳: به ضمتین به معنی حاضر شدن نقیض غیبت، و در عرف کلمه تعظیم است بلکه بر ذات مخدومان اطلاق کنند تا لفظ غیبت؛ آنند ۲/۱۵۲۸.

۲. اصطلاحات صوفیه ۱۴: مقام وحدت را گویند و گفته اند حضور حاضر شدن قلب است به حق نزد غیبت از خلق.

۳. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث

و آن مشهور است، و نام زمین راه مکه^۱
چنانچه خواجه سلمان ساوجی گوید، بیت:
دارم آهنگ حجازی ای بت
راست کن ساز و نوایی ز

الاحیاز^۲: جماعه.

حَیْز^۳: حامی مفتوح و یای مشدد مکسور، جای و
گروه.

تهامه که زمین نشیب است حایل و حاجز است لهذا
بدین نام موسوم گشت؛ شرفنامه ۳۶۷/۱: مکه و
مدینه، و نیز نام پرده سرود و به امالتش (حجیز)
نیز گویند، از آن روی بدین ناحیت حجاز گویند که
حاجز و فاصل است میان نجد و تهامه، نام پرده ای
از دوازده پرده موسیقی، و گفته اند که آن از
زنگوله خیزد؛ برهان ۶۸۲/۲: نام ولایتی است مشهور
در عربستان واقع در ساحل بحر احمر، پایتخت آن
ریاض و شهرهای عمده آن مکه، مدینه، جدّه است، در
۱۹۱۹ م از متصرفات دولت عثمانی خارج و مستقل
گردید؛ فرهنگ فارسی ۱۳۴۱/۱: یکی از دوازده مقام
موسیقی ایران؛ سرمه ۸۸: ولایتی و آهنگ از موسیقی؛
سراج ۸۴۵/۱: مدار ۷۹/۲؛ آنند ۱۴۸۹/۲.

۱. دیوان سلمان (اوستا) ۱۳۸.

۲. آنند ۱۵۶۶/۲: احیاز به کسر گرد آوردن چیزی؛ مدار
۹۹/۲: احیاز جمع او.

۳. شرح مشکلات ۲۱۶، ۲۸۰: در اصطلاح فراغی است که جسم
آن را اشغال کند، و گفته اند فراغ مطلق است خواه
مساوی باشد با آنچه آن را اشغال کرده است یا
بیشتر باشد یا کمتر؛ غیاث ۳۱۴: به فتح کرانه
هرچیز و به معنی مکان، و به اصطلاح حکمای سطحه
باطنی جسم حاوی که مماس سطحه ظاهری جسم محویست،

باب^۱ حا و فصل شین معجمه

حبش^۲: نام ولایتی است که ساکنان آن سیاه باشند.

باب حا و فصل ض

حض^۳: به‌ضمّین، دارویی است تلخ که آن را عدام^۱ جعل خوانند، به‌هندوی «رسانجروت» گویند به‌فتحّین^۲ نیز.

و به‌کسر اوّل به‌معنی مخنث؛ سراج ۸۴۸/۱: حیّز به‌های هوز به‌معنی مخنث و نامرد بود؛ برهان ۶۹۴/۲: نامرد و پشت پای و مخنث را گویند؛ مدار ۹۹/۲: جای و گروه؛ رشیدی ۵۵۷: فرهنگ فارسی ۱۳۸۱/۱: وفایی ۸۱؛ سپهسالار ۹۱؛ آنند ۱۵۶۸/۲.

۱. ر، ل: این باب ندارد.

۲. مدار ۷۸/۲: از آدمیان سیاه، به‌فتحّین معروف منسوب به‌سوی حبشه؛ و در اصطلاح بسحقیه: قسمی طعام؛ و بعضی گویند آش سماق است. بکاول (باورچی، داروغة مطبخ) سکا (آش که از گوشت، آرد و سرکه آماده می‌سازند)، را گویند به‌جهت آنکه سیاه است، و این هردو معنی موافق و مناسب است؛ فرهنگ فارسی ۴۵۳/۵: از کشورهای افریقای شرقی بین سودان، کینیا، اریتره و سومالیه می‌باشد، پایتخت آن آدیس آبابا و از شهرهای مهمّ آن‌ها را راست، دین عموم مردم مسیحیت است، کشاورزی گندم، جو، ارزن، توتون و قهوه می‌باشد؛ آنند ۱۴۸۵/۲.

۳. آنند ۱۵۲۷/۲: عربی عصارة خولان و به‌هندي «رَسوت» گویند که عصارة فیل زهرج است، و هردو جهت او رام رخوه (سستی) و قروح (ریش‌ها و زخم‌ها) و نفاخت (پُرباد) و رمد (درد چشم) و جزام (به‌أردو کوژه) و بواسیر (به‌هندي به‌گُنْدَر) و گزیدن هوام (جانوران زهردار)، و غرغرة آن انواع خناق و گزیدن سگ

حضيض^۳: بن^۴ کوه بن^۵ چاه و تک هرچیزی.

باب^۶ ح و فصل ط

حنوط^۷: عطر که در کفن مالند.

باب ح ا و فصل ف

حرف^۸: کسب کردن از بهر عیال و گرانی، و
ماده شتر لاغر، و کرانه^۱ کشتی، و کرانه

دیوانه را طلاء و شرباً نیم مئقال هرروز به آب نافع
و موی بسیار کند، و نباتی است دوائی که از بول
شتر سازند؛ غیاث ۳۰۳: دوائی است که آن را به هندی
«رَسوت» گویند؛ مدار ۸۸/۲: داروی تلخ.

۱. ر: عدام.
۲. ت، ل: «به‌فحتین» نیز ندارد.
۳. غیاث ۳۰۳: پستی و نشیب؛ آنند ۱۵۲۸/۲: پستی و
پستی زمین در دامن کوه.
۴. ت: «بن کوه» ندارد.
۵. «بن چاه» ندارد.
۶. ر، ل: این باب ندارد.
۷. آنند ۵۵۹/۲: بوی خوش برای مردگان، و حنوط پاشیدن
بر مرده؛ غیاث ۳۱۰: خوشبوهایی درآمیخته که برای
مرده می‌سازند.
۸. برهان ۲/

شمشیر، و تیزی^۲ سرکوه، و حروف تهجی، و
 عیب، و حرفگیری^۳ عیب و خطاگیری، چنانچه
 خواجه نظامی در سکندرنامه گوید، بیت:
 چو انگشت من ندانم کسی کو
 حریف^۴: بار و شراب، همکار و همجنس، لجامه،
 بیت:
 حریفانم خراب بده ساقی مرا هم

باب حا و فصل ق

حدق^۵: به‌فحتین، سیاهی چشم یعنی مردمک چشم
 و گوشه چشم.
 حراق^۶: به‌ضمّ و به‌فتح، خف و سوخته که زیر
 چقمق^۱ نهند، و آتش^۲ زنه و طاس و آئینه که

که معنی آن بدون انضمام کلمه دیگر حاصل نشود، و
 به‌کسر کسب کردن؛ شرح مشکلات ۲۳۴: کرانه شمشیر؛
 آنند ۱۵۰۲/۲.

۱. ر، ل: «کرانه کشتی» ندارد.
۲. ل: نیز.
۳. ر، ل: «حرفگیری... دبیری کند» ندارد.
۴. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۲۹۸: هم پیشه و
 همکار؛ مدار ۸۳/۲؛ آنند ۱۵۱۱/۲.
۵. غیاث ۲۹۵: به‌فتح گرد فروگرفتن، و به‌فحتین سیاهی
 دیده‌ها (که به‌أردو پُتلی گویند) و بادنجان نیز
 آمده؛ مدار ۸۰/۲؛ آنند ۱۴۹۴/۲.
۶. شرفنامه ۳۶۷/۱: خف و افصح به‌تخفیف است؛ لغتنامه:
 نیک سوزنده، سوزان، کشتی که از او به‌جانبِ خصم
 آتش افشانند؛ غیاث ۲۹۶: به‌معنی سوخته که از سنگ

مقابل³ آفتاب دارند تا آتش افتد، و گرمی⁴، و نام⁵ کوهی در حدّ ارمن که سوخته شده بود.

حلق⁶: به‌فتح⁷ حا و لام ساکن، گلو.
حلق⁸: گل، ترکی است.
حورق⁹: به‌فتح، میوه‌ای است، ترکی است.

باب حا و فصل کاف تازی

حاک¹⁰: گل، ترکی است.

چقماق بر آن آتش گیرند، و به‌فتح نیک سوزنده؛ مدار ۸۱/۲؛ آنند ۱۴۹۹/۲.

1. ت: آتش.
2. ر، ل: «آتش زنه» ندارد.
3. ت: میان.
4. ت، ر: «گرمی» ندارد.
5. ر، ل: «و نام کوهی... سوخته شده بود» ندارد.
6. ت: حلق به‌این معنی نیامده؛ فرهنگ فارسی ۱۳۶۹/۱: تراشیدن موی، فضای عقب دهان که از جلو به‌شراع‌الحنک و از عقب و طرفین به‌لوزه‌های خلفی و از بالا به‌حفرة‌های بینی و از پایین به‌قصبۃ‌الریه و مری محدود است، گلو، نای؛ غیاث ۳۰۶: گلوی و موی قراشیدن و نای؛ آنند ۱۵۴۲/۲.
7. ت، ر: «به‌فتح حا و لام ساکن» ندارد.
8. ت: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱۳۶۹/۱: گیاهی از تیره گزنه‌ها که گل‌هایش یک پایه و دارای یک برچه است، قریب شش‌گونه از آن شناخته شده که در شمال افریقا و نواحی بحرالرومی می‌رویند.
9. مدار ۹۷/۲: به‌فتح میوه‌ای است.
10. مدار ۲۷۶.

حجاک: کله^۱ پله، ترکی است.
 حسبک^۲: بهفتح، رودة گرم^۳ با پیه مدور،
 مقدار یک نارنج و چندی از این سیخ گفتند
 حسبک^۴ گویند و آن را اغربغر نیز گویند.
 حک^۵: بهکسر، خارش، و بهفتح خاریدن و ستردن
 و برداشتن، حرف غلط از کاغذ بالتشدید،
 ایضاً.
 حوضک^۶: حوض^۷ خورد و تاسک بزرگ.

باب حا و فصل ل

حال^۸: وقت و گردش هرچیز و بازی گوی چوگان
 بردن.

-
۱. ر، ل: گل بله.
 ۲. برهان ۶۸۷/۲؛ سراج ۸۴۵/۱؛ مدار ۸۶/۲.
 ۳. ل: «گرم» ندارد.
 ۴. ت: چسک، ل: «حسبک گویند» ندارد.
 ۵. غیاث ۳۰۴: تراشیدن و دورکردن و سودن چیزی را
 بهچیزی؛ آنند ۱۵۳۷/۲.
 ۶. برهان ۸۹۳/۲: مصغر حوض و حوض کوچک را نیز گویند،
 و طاس بزرگ را نیز گفته‌اند؛ سراج ۸۴۸/۱: طاق کلان
 بهسبب مشابَهت بدین نامند؛ شرفنامه ۳۶۷/۱: مصغر
 حوض و طاس بزرگ؛ رشیدی ۵۵۷؛ مدار ۹۸/۲؛ آنند
 ۱۵۶۴/۲.
 ۷. ت: «حوض خورد و تاسک بزرگ» ندارد.
 ۸. جعفری ۴۸۵: دو میل است که در انتهای میدان چوگان
 بازی سازند، و بهمعنی قرار و آرام، و قافله صغار
 که هال و هیل نیز گویند، در اصطلاح جدید دروازه
 زمین فوتبال را گویند؛ غیاث ۲۹۱: زمانی که دوری
 نباشد، و بهاصطلاح فارسیان بهمعنی رقص و وجد، و

حایل^۱: پرده میان دو چیز.
 حل^۲: گداختن و آسان ساختن.
 حمل^۳: به کسر، بارپشت به سر برداشتن، و حمل
 به فتح بار شکم و بار درخت و بارگران،
 حمل^۴ به فتحین بره و برجی از بروج فلک
 به صورت گوسفند، چون آفتاب درو آید آغاز
 بهار شود، شرف آفتاب و دروست و نشانی او

به معنی گودی چوگان، و به تشدید لام در عربی به معنی
 فرود آینده؛ شرح مشکلات ۴۹: وجد، شوق، جذب و
 شوری که صوفیان را دست دهد، و عَلَتْ آن؛ آنند
 ۱۴۷۹/۲.

۱. آنند ۱۴۸۲/۲: به کسر یا بازدارنده و مانع شونده
 میان دو چیز؛ غیاث ۲۹۲.

۲. ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۳۰۵: روان شدن، و از
 حرام بیرون آمدن، و به فتح و تشدید لام به معنی
 گشادن و فرود آمدن و حلال شدن، و به معنی روغن
 کنجد؛ آنند ۱۵۴۱/۲: آسانی ساختن و گشادن.

۳. غیاث ۳۰۹: برداشتن و به معنی بار شکم و باری که
 بر گردن دارند، و به کسر باری که بر پشت یا به سر
 کشند، و به معنی گناه، و به فتحین به معنی بره و
 نام برج اول از افلاک و آن برج به صورت میش نر است
 صاحب دو شاخ سرا و به طرف مغرب، و دُم او به طرف
 مشرق، و پشت به شمال و یا به جنوب، و متوجه شده
 است به سوی پشت خود، روزی که آفتاب در این برج
 داخل شود همان روز نوروز است، و شرف آفتاب در
 این برج می شود، و مدت ماندن آفتاب را در این برج
 فروردین گویند، و به هندی تقریباً «بیساکه» باشد، و
 در هندوستان این ماه آخر بهار است، و لفظ حمل
 به فتح گمان بردن و قیاس نمودن نیز آمده؛ آنند
 ۱۵۵۲/۲.

۴. ل: این واژه ندارد.

منجمان صفر نویسند، منقلب و آتشی است،
خواجه سلمان گوید، بیت:
شاه انجم چو شرف عامل نامیه را باز

باب حا و فصل م

حاتم^۲: تاي مکسور، نام مردی سخی مشهور است^۳،
و زاغ سیه^۴.
حام^۵: یکی از پسران مهتر نوح علیه السلام، و
در اداتالفضلا^۶ و ضمیر جام با جیم ابجد
مرقوم است.

-
1. دیوان سلمان (اوستا) ۶۲؛ این بیت بر موقعه جشن نوروزی سروده شده است.
 2. مدار ۷۴/۲: نیز زاغ سیاه آمده است، و نام سخی حاتمطایی مشهور است، ۲/2

حرم¹: غورة انگور، اگر غور در طشت مس
اندازند و بمالند توتیا گردد، به‌فتحین
شبستان بادشاه و گرداگرد کعبه.
حزم²: به‌فتح و زای معجمه، هوشیا، هشت عدد
دوم چهل عدد، اشارت به‌هشت بهشت، و چهل
صبح خمیر گل وجود آدم، چهل صبح و هشت خلد
به‌نام محمد صلی الله علیه وسلم است خود حا و
میم در این حال دال است.
الحسم³: القطع.
حشام: نام ممدوح فرزندق¹ شاعر فصیح².

-
1. ر، ل: این واژه ندارد، ت: حصرم؛ غیاث ۲۹۷: احاطة
گرداگرد خانه کعبه است، آدمی محرم و دیگر حیوانات
را در آن قتل کردن حرام است، و فارسیان برای
اندرون سرای مردمان اشراف، و به‌معنی منکوحه، و
به‌معنی کنیزی که به‌او و طی یعنی جمال کرده و
پایمال کرده شود، نیز استعمال کنند؛ مدار ۸۳/۲:
گرد کعبه، و گرد حوض و چاه و باغ و نیز کوشک
شیرین و غیره؛ آنند ۱۵۰۷/۲.
 2. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۱۲۹۸: استواری و
هوشیاری، در اصل تنگ ستور بستن است، و مجازاً
به‌معنی استواری و آگاهی و بعض محققین چنین
نوشته‌اند که حزم اندیشه کردن است در عاقبت، و
انجام امر موهوم و احتراز نمودن به‌قدر امکان از
خلل و زلل است؛ مدار ۸۴/۲: هشیاری و استواری و
آگاهی و فراهم آوردن کار خویش، و تنگ در ستور
بستن، و به‌معنی زمین درشت، حزوم جمع آن؛ آنند
۱۵۱۳/۲.
 3. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار ۸۶/۲: به‌فتح یکم و
سکون دوم پیوسته و بریدن و بد اختر؛ غیاث ۲۹۹:
بریدن و قطع کردن؛ آنند ۱۵۱۸/۲.

حشم^۳ : به‌فحتین، خدمتگاران، و قوم‌ی‌اند^۴ که
با زن و فرزند و با همه طوایف همیشه در
لشکر^۵ گهی می‌باشند، توالدی و تناسلی
چندگان چندین کرسی^۶ هم در لشکرگهی شده، و
مدّت عمر در خانه جامه می‌گذرانند، و
بادشاه ایشان هم از جنس ایشان می‌باشد، و
احشام^۷ جمع وی است.

۱. فرهنگ فارسی ۱۳۳۹/۵: ابوفراس همام ابن غالب شاعر
بزرگ عرب (م: ۱۱۰ هـ/ق)

حلام^۱: الحاء^۲ مع الّام بچّة گوسفند، و آنکه حلوان و حلان گویند غلط است.
 حمام^۳: بهفتح، کبوتر، و بهکسر مرگ، حمام با حای مفتوح و میم مشدّد گرمابه، و آن مشهور است، و در اصطلاحات بسحاقیه شکم را بهحمام تشبیه کرده اند، بیت^۴:
 عزم حمام شکم کرده است
 خادمش چادر ز افت سوده

باب حا و فصل ن

حران^۵: نام ولایتی از آن زرتشت، حرران نیز گویند.

۱. شرفنامه ۳۶۸/۱: بچّة گوسپند؛ لغتنامه: برّه؛ برهان ۲۸۹/۲: برّه و بچّة گوسفند را گویند و گویند عربی است؛ غیاث ۳۰۶: بچّة بُز و گوسفند و برّه، و آنچه در مردم لفظ حلوان برای معنی بچّة گوسفند مشهور شده غلط است؛ آنند ۱۵۴۱/۲.
۲. ت، ر: «الحاء مع الّام» ندارد.
۳. غیاث ۳۰۸: بهکسر یعنی مرگ، و بهفتح بهمعنی کبوتران و کبوتر، و بهفتح و تشدید میم گرما بهچرا که گرمکننده آبدان باشد؛ فرهنگ فارسی ۱۳۷۲/۱: محلی که در آن استحمام کنند، و مرگ نیز.
۴. ت: «بیت... برسر می‌کند» ندارد. این بیت از بسحق اطمعه است.
۵. ر، ل: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی ۴۵۷/۵: شهری قدیم و مشهور در جزیره در ۳۵ کیلومتری جنوب اورفه در ساحل نهر جلاب، حالا به شکل قریه خرابی شده است، مؤرخان رومی این شهر را به نام کاره نام می‌برند، در اوایل اسلام نیز این شهر معمور بود و جمعی از

حردون^۱: به‌فتح^۲، حیوانی است مشابه کربشه می‌باشد^۳.

حزیران^۴: به‌فتح، اوّل ماه است و روز اوّل از تابستان، و ماهی است رومیان را پیش^۵ از تموز.

حسّان^۶: به‌ضمّ^۱، نام شاعری مداح حضرت محمّد صلیّ ا علیه وسلّم، و پدر^۲ او ثابت نام داشت.

مشاهیر از آن برخاسته‌اند، و برخی از حکما و اطّباي آن خود را اصابی معرّفی می‌کردند، و نیز اکثر مترجمان کتب فلسفی و طبّی عرب از مردم حران بودند؛ غیاث ۲۹۶: مرد تشنه و نام شهری به‌شام که مولد زرتشت بود؛ مدار ۸۱/۲: نام ولایتی برکنار دریا، مولد زرتشت؛ آنند ۱۵۰۰/۲.

۱. برهان ۶۸۴/۲: به‌لغت سریان‌ی نوعی از سوسمار که آن را به‌یونانی سالامند را گویند، و از سموم قتّاله است، گویند اگر دلّ او را بر خرقة سیاه پیچند و به‌صاحب تب ربع بندند شفایابد؛ مدار ۸۲/۲: حیوانی است مشابه کرفش که در ناحیه مصری شد.

۲. ت، ر: «به‌فتح» ندارد.

۳. ر، ل: «می‌باشد» ندارد.

۴. غیاث ۲۹۸: ماه نهم از سال رومیان و آن مطابق ماه خرداد باشد و به‌اندک تفاوت مطابق «اساژه» (هندي) است؛ برهان ۶۸۶/۲: حزیران نام ماه نهم است از سال رومیان (سرطان) و نام روز اوّل تابستان هم هست؛ جعفری ۴۸۵؛ آنند ۱۵۱۴/۱؛ وفایی ۸۱؛ مدار ۸۴/۲.

۵. ر: «پیش» ندارد.

۶. مدار ۸۴/۲: حسّان بن ثابت نام مداح حضورّ، نقل است که چون حضرت پیغمبرّ در شب معراج بر عالم علوی عروج فرمودند بر بالای عرش خانه دیدار یاقوت

حسن^۳: خوبی، در اصطلاحات^۴ صوفیه جمعیت کمالات را گویند در یک ذات، و این جز حق تعالی را نباشد.

حلزون^۱: بهضم^۲، صدف پیچاک، هندوی «گهونگه»^۳ گویند.

احمر که نه روزن داشت و نه در، فرمودند یا اخی جبرئیلُ این خانه کیست؟ و حقیقت این نشانه چیست؟ جواب داد که این خانه خزانه شعرای امت تست که کلید او زبان‌های ایشان است. فرمود که یک معنی از این معنی معلوم من کن که آن تحفه و ارمغانی باشد. همچنان کرد، بعد از آن چون به‌عالم سفلی مراجعت فرمودند حسان مذکور قصیده در مدح آنحضرت آورد که آن معنی در اوّل آن قصیده درج بود، آنحضرت او را احتراز بسیار فرمودند، و حقیقت آن را به‌مردم معلوم نمودند؛ لغتنامه: نام حسان شاعر رسول خدا صلی علیه و سلم و او از محضرمین بود که جاهلیت و اسلام هردو را ادراک کرد، و آن هنگام که پیغمبر به‌مدینه حضرت فرمود حسان شصت‌ساله بود؛ شرفنامه ۳۶۸/۱: نام شاعر مداح حضرت رسالت علیه يستحقه من افضل‌التسلیمات و اکمل‌التحیات، و پدر او ثابت نام داشت؛ آنند ۱۵۱۶/۲.

۱. ت، ر: «بهضم» ندارد.
۲. ل: به‌جای «پدر او»، «اوّل» آمده است.
۳. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۲۹۹: به‌فتح‌تین خوب و نیکو، و بهضم نیکویی و خوبی و محاسن جمع آن، حسن در انسان کنایه از تناسب اعضا است با خوشنمایی رنگ؛ مؤید ۸۲/۲: به‌فتح‌تین نیکو و خویرو داده، و بهضم معروف نوشته؛ آنند ۱۵۱۸/۲: نیکو و خوبی و محاسن.
۴. اصطلاحات صوفیه ۱۳: جمعیت کمال معشوق را گویند.

حلوان⁴: به‌ضمّ، نامِ شهري است پُر نعمت، و نیز مردی که کابین مسافران⁵ دختر را برای خویشتن بستاند، و مردمان فالگو⁶، و بچّه گوسفند را که حلوان می‌گویند، غلط است، و آن را حلام گویند.

حلّون⁷: نیز گویند.

حمدان¹: به‌کسر²، آلت‌های مردی مرد که ذکر³ مرد که می‌نمود، و ابر و خرده و ذکر نیز گویند، به‌فتح حا نیز.

-
1. ر: حملدون؛ برهان ۶۸۹/۲: نوعی از صدف باشد که آن را بسوزند، و اسم گل حیوان صدفی است و بزّی و بحری و نهري می‌باشد، و اعم از صدف، در دواهای چشم به‌کاربرند، گویند عربی است؛ آنند ۱۵۴۲/۲: کرمی است که در رمت افتد، و نوعی از صدف؛ سرمه ۸۸.
 2. ت، ر: «به‌ضمّ» ندارد.
 3. ب: کھوکھ.
 4. فرهنگ فارسی ۶۴/۵: رودخانه‌ای است که سرچشمه آن در تخت‌گرا (طاق کسری) و در موقع فرود آمدن از کوه‌های با طاق (زاگرس) در فاصله چند کیلومتر فرود می‌آید و جلگه علی‌گرده را مشروب کرده از تُنگه کوه پیشکان می‌گذرد، و از جلگه سرپل و قصر شیرین گذشته وارد دیاله می‌شود، جنگ میان اعراب و ایرانیان در حلوان وقوع یافته بود؛ شرفنامه ۳۶۸/۱؛ آنند ۱۵۴۶/۲.
 5. ر: «مسافران» ندارد.
 6. ر: «فالگو» ندارد.
 7. ر، ل: این واژه ندارد.

حُنین^۴: حای مضموم و نون مفتوح، نام وادی است جانب الثبی علیه السلام که جینگ حنین مشهور است.
 حولین^۵: سهیل، ترکی است.
 حیوان^۶: معروف است، و زندگانی.

1. شرفنامه ۳۶۸/۱: آلت مرد که به تازیش ایر خوانند؛ برهان ۶۹۰/۲: آلت تناسل؛ سراج ۸۴۷/۱: قضیب؛ رشیدی ۵۵۷: فرهنگ فارسی ۱۳۷۳/۱: لغت فرس ۴۰۰: غیاث ۳۰۸: جعفری ۴۸۵: آنند ۱۵۵۰/۲.
2. ت، ر: «به کسر» ندارد.
3. ت، ل: «ذکر مرد... به فتح حا نیز» ندارد.
4. ر: این واژه ندارد؛ غیاث ۳۱۰: به فتح آرزومندی و بسیاری گریه و ناله و نام موضعی است میان مکه معظمه و طایف که در آنجا کفار با حضرت محمدؐ جنگ کرده بودند، و نام موزه دوزی که از اهل دانش بود اعرابی موزه حنین را قیمت کرده و نخرید، حنین در غضب شد و از کوچه دیگر رفته بر سر راه اعرابی یک موزه را آویخت و پیشرفته، موزه دیگر را در راه وی انداخت، و کمین کرده به جای بنشست، اعرابی موزه نخستن را دید و گفت اگر موزه دیگر با این می بود می گرفتم، چون پیشرفت موزه دیگر در راه افتاده یافت، از شتر فرود آمد و زانوی شتر بست و برای گرفتن موزه اول برگشت، حنین فرصت یافته شتر را در ربود، اعرابی با آن دو موزه حنین به خانه خود برگشت؛ آنند ۱۵۵۹/۲.
5. ر، ل: این واژه ندارد.
6. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار ۹۹/۲: آنکه جان دارد، و به معنی حیات نیز چنانکه آب حیوان؛ غیاث ۳۱۵: زنده بودن و زندگانی و به معنی جاندار مجاز است؛ آنند ۱۵۷۰/۲.

باب حا و فصل و

حدو^۱: حاي مفتوح و دال ساکن^۲، راندن شتر به آواز سرود است.
حسو^۳: به فتح، آش آماج چنانچه در دیوان بسحق اطعمه آورده^۴ است. این بیت ازوست، بیت:
حسو نعره میزد که
که گشتند مسکین کاجي

باب حا و فصل ه

جمله^۶: به کسر^۷، پرده عروس.

-
۱. آنند ۱۴۹۳/۲: به فتح زجر کردن و راندن شتران را به سرود و آواز، و تابع گردیدن شب و روز را؛ مدار ۸۰/۲: راندن شتر به آواز سرود؛ دستور ۱۱۲: شیرینی.
 ۲. ت: «ساکن» ندارد.
 ۳. شرفنامه ۳۶۹/۱: آش اماج؛ برهان ۶۸۷/۲: غیاث ۳۰۰: آنچه شوربا و جز آن اندک اندک نوشند (سوپ)؛ مدار ۸۶/۱: آش آماج و به معنی آشامیدن، و آنکه بسیار آشامد؛ آنند ۱۵۲۰/۲: هرچیز رقیق که آن را توان آشامید.
 ۴. ل: «آورده است این بیت ازوست» ندارد.
 ۵. مدار ۸۶/۲.
 ۶. غیاث ۲۹۴: به فتح موضعی که به پیرایه ها آراسته کنند برای عروس، به هندي «چپرکھٹ» گویند، و آنچه در مردم به ضمّ اوّل و سکون جیم مشهور شده غلط است؛ آنند ۱۴۹۱/۲: پرده که برای عروس مرتّب سازند و آن را جمله دامادی نیز خوانند؛ مدار ۸۰/۲: به فتح پرده عروس و خانه آراسته و تخت و جامه؛ دستور ۱۱۳: جاي جلوة عروس.
 ۷. ر: «به کسر» ندارد، ل: به ضمّ.

حدقه^۱: پیغولة چشم و سیاهی دیده کذا فی النوادر.
 حدیقه^۲: بهفتح^۳، باغ و باغی که گرد^۴ برگرد
 او دیوار و خندق بود.
 حراقه^۵: بهفتح و رای مشدد، همان حُراق.
 حربه^۱: با حای مفتوح، دشنه.

-
۱. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۲۹۵: حد بهمعنی سیاهی چشم، و بعضی از محققین چنین نوشته‌اند که حدقه بهفتح هردو سیاهی چشم، و حدقه بهفتح اول بهمعنی کاسه چشم نیز آمده، بهمعنی اول مأخوذ از حدق بهضمّین که بادنجان باشد بهمناسبت سیاهی لون، و بهمعنی دوم مأخوذ از حدق بهفتح بهمعنی گرد چیزی فروگرفتن چون کاسه چشم جوهر چشم را گرد فروگرفته است لهذا کاسه چشم را حدقه گفتند؛ مدار ۸۰/۲: سیاهی چشم و قیل چشم؛ آنند ۱۴۹۴/۲.
 ۲. مدار ۸۱/۲: باغ، حدیقه از حدق یعنی گرد درگرفتن و باغ را از آن گویند که گرد آن دیوار است، و حدایق جمع آن؛ غیاث ۲۹۵: باغی که گرداگرد او دیوار باشد یا پیرامون او احاطه باشد از چوب و خار؛ دستور ۱۲: باغ؛ آنند ۱۴۹۵/۲.
 ۳. ت، ر: «بهفتح» ندارد.
 ۴. ت: گرداگرد.
 ۵. مدار ۸۱/۲: نوعی از کشتی، جای سیاه زغال‌گران و گج‌گران، و نوعی از کشتی‌های بصره که بهوی لفظ اندازی کنند بهسوی دشمن، و بهضمّ و فتح سوخته زیر چقمق نهند و طاس و آینه که مقابل آفتاب دارند تا آتش افتد؛ غیاث ۲۹۶: بهفتح کشتی نطف اندازی، و بهضمّ سوخته چقماق، و بهضمّ و تشدید را بهمعنی کشتی دریا؛ آنند ۱۴۹۹/۲.

حزمه²: الحامع الزاي المعجمه، دسته و علف و کاغذ.

حشفه³: بهفتح، سرقضیب.

حفصه⁴: دخترِ عمر رضي ا عنه، دایه حضرت رسول علیه السلام بود، معدة مرغ به هندی «پوٹہ» گویند.

حلاوه⁵: حلوه که مشهور است.

حلبه⁶: به وزنِ حربه، جایی⁷ که اسپان را یکرو¹ بدوانند.

1. مدار ۸۲/۲: چوبدستی و تازیانه و دشنه و نیزه کوتاه؛ غیاث ۲۹۶: آلتِ چنگ و چوبدستی و نیزه کوتاه؛ دستور ۱۱۲: زخمِ شمشیر؛ آنند ۱۵۰۰/۲.

2. مدار ۸۴/۲: بند هیزم و کاغذ و علف، و به معنی دسته؛ آنند ۱۵۱۳/۲.

3. ت: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱۳۵۸/۱: قسمتِ انتهای قدامی آلتِ مرد که کمی حجیم تر از تنه می باشد، سرآلتِ تناسلی مرد؛ مدار ۸۷/۲: زیرِ ختنه گاه و سرذکر؛ غیاث ۳۰۱: به معنی سرذکر؛ آنند ۱۴۲۲/۲.

4. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۳۰۳: نام دختر حضرت عمر رضي ا تعالی عنه که در نکاح حضرت محمد صلی ا علیه وسلم بود؛ آنند ۱۵۳۲/۲.

5. آنند ۱۵۴۱/۲: شیرین شدن و شیرینی؛ فرهنگ فارسی ۱۳۶۸/۱: شیرینی بودن و شیرینی.

6. آنند ۱۵۴۱/۲: به فتح گروه اسپان رهان و اسپان که به جهتِ دوانیدن جمع کنند از هرجایی در یک اصطبل و مردم که برای یاری آیند از هرسوی حلائب؛ غیاث ۳۰۶: تخمی است زرد رنگ که تره و آن می خورند، به هندی «میتھی» گویند.

7. ر: جاهی.

حلقه² : به‌فتح و لام ساکن، مجلس که مدوّر نشسته بودند، و حلقة زر و نقره و امثال آن، و حلقة زلف، بیت³:

به‌حلقه‌ای که زمانه را و مرا
یعنی به‌حلقه سرزلف بکشاید به‌واسطه آن
زمانه و مرا کار بکشاید و یا بدان واسطه
زمانه و مرا کار کشوده شود به‌طرف اوّل،
سرزلف فاعل است از آن کشودن حلقه و هم از
آن کشودن زمانه را و مرا کار به‌طریق ثانی
فاعل کشودن حلقه است.

حَلّه⁴ : به‌کسر و فتح حا و لام مشدّد، منزل و
مقام در⁵ راه مگّه، چنانکه⁶ مصلح‌الدّین سعدی
فرماید: بیت:

شنیدم که یکبار سخن گفت با عابدی

-
1. ت، ر: «یکرو بدوانند» ندارد.
 2. شرفنامه ۳۶۹/۱: مجلسی که به‌دور نشسته بودند، و حلقة زر و نقره و امثال آن، و حلقة زلف؛ غیاث ۳۰۶: دایرة مردم که عبارت از مجلس است؛ آنند ۱۵۴۳/۲.
 3. ر: «بیت... حلقه است» ندارد، این بیت از نظامی است.
 4. سپهسالار ۹۱: حَلّه به‌فتح حا، حله و قوصره هردو در عربی به‌معنی زنبیل ساخته شده از نی است؛ فرهنگ فارسی ۴۶۵/۵: شهری بود در عراق میان کوفه و بغداد در ساحل رود فرات؛ دستور ۱۱۳: پوشش بهشتیان؛ بحرالفضایل: پوشش بهشتی؛ آنند ۱۵۴۷/۲.
 5. ر، ل: «در راه مگّه» ندارد.
 6. ت: «چنانکه مصلح‌الدّین سعدی» ندارد.

حمدونه³: به‌فتح حا⁴ و دال مضموم، بوزنه و⁵
 نام سالي، به‌زبانِ ترکي.
 حمزه⁶: سرخي، و نام شکل دهم علم رمل است،
 شکله:
 اي⁷ برادر ز روي زوج و فرد و ز زوج
 حوصله⁸: به‌فتح، زاغرِ مرغ و معدۀ مردم.

باب حا و فصل ي

حاکمي¹: معروف، و در اصطلاح² صوفيه اوامرِها
 را گویند که حال دانستن بر سالک.

1. ر: دجله، ل: حله.
2. کلیاتِ سعدي (بوستان) ۲۳۲.
3. برهان ۶۹۱/۲: میمون را گویند، و آن جانوري است
 شبیه به انسان، و به‌عربي قرد خوانند؛ دستور ۱۱۱:
 بوزنه؛ سراج ۸۴۷/۱: رشیدی ۵۵۷؛ فرهنگ فارسي
 ۱۳۷۳/۱: جعفري ۴۸۵؛ آنند ۱۵۵۰/۲: غیاث ۳۰۸.
4. ت، ر: «حا و دال مضموم» ندارد.
5. ت، ر: «و نام سالي، به‌زبانِ ترکي» ندارد.
6. شرفنامه ۳۶۹/۱: سرخي، و نام دهم شکل علم رمل؛
 غیاث ۲۰۸: به‌ضمّ نام شکلي از شانزده اشکال رمل؛
 آنند ۱۵۵۱/۲.
7. ت، ر: «اي برادر... حمزه‌شناس» ندارد.
8. برهان ۶۹۲/۲: به‌عربي چینه‌دان مرغان را گویند، و
 کنایه از تاب و تحمّل و برداشت هم هست؛ مدار
 ۹۷/۲: به‌معني همّت و زاغرِ مرغ (پوّه) و معدۀ و
 آشیانه مرغ؛ شرفنامه ۳۶۹/۱: زاغرِ مرغ؛ غیاث ۳۱۳:
 معدۀ مرغ؛ سراج ۸۴۸؛ فرهنگ فارسي ۱۳۸۹/۱: شرح
 مشکلات ۶۷؛ آنند ۱۵۶۴/۲.

حبشی^۳: معروف، آنکه از^۴ ملک حبش بود و سکبا،
 به اصطلاح بسحاقیه از این که سیاه است.
 حرامی^۵: به فتح، راهزن.
 حری^۶: به فتح تین، سزاواری.
 حسینی^۷: منسوب به حضرت امیرالمؤمنین حسین
 رضی الله عنه، و نام پرده سرود، و حسینی
 هستی.

-
۱. ر، ل: این واژه ندارد؛ حاکم بودن، حکومت؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۳۴.
 ۲. اصطلاحات صوفیه ۱۵: اوامر شرر که بر سالک بازی دارند.
 ۳. ت: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۳۸: منسوب به حبش و حبشه؛ لغتنامه: قسمی طعام، و بعضی گویند آش سماق و بکاول، و سکبانه که با گوشت و آرد و سرکه درست کنند؛ و در اصطلاح بسحقیه سکبانه؛ غیاث ۲۹۲: منسوب به حبش؛ آنند ۲/۱۴۸۵: شرفنامه ۱/۳۶۹.
 ۴. ت، ر: «از ملک» ندارد.
 ۵. شرفنامه ۱/۳۷۰: راهزن که به تازیش قاطع الطريق گویند؛ غیاث ۲۹۶: دزد و سارق و رهن؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۴۷: منسوب به حرام، حرام کار، دزد؛ مدار ۲/۸۱: راهزن؛ آنند ۲/۱۴۹۹.
 ۶. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۲۹۸: به معنی سزاوار و لایق؛ آنند ۲/۱۵۱۱: سزاوار و لایق؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۵۱.
 ۷. برهان ۲/۶۸۶: ظرفی را نیز گویند که آن را از بلغار و گاهی از چرم هم دوزند، و نام مقامی است از موسیقی، و جمعی باشند از سادات منسوب به امام حسین^ع؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۵۷: یازدهمین دوره از ادوار دوازده گانه ملایم موسیقی ایرانی که معرّف یک دستگاه است؛ غیاث ۳۰۰: نام مقام و سرود، و آن را

حلقچي^۱: حاي مفتوح و جيم فارسي، زليبايي^۲ که به یک حلقه باشد، و آن را در عسل مي‌اندازه، و به هفت رنگ مي‌کنند، و آن لوازمه^۳ مخصوص^۴ در روز عيد فطر^۵ گرفته‌اند، اگرچه^۶ غيرعيد هم مي‌بود، ولي نه چندان خوب^۷ نمايد چنانچه در هند ماهچه را مخصوص روز عيد رمضان^۸ است، در شيراز.

-
- در آخر شب بسرايند؛ آنند ۱۵۲۱/۲: گروهی از سادات عظيم الشان؛ شرفنامه ۳۷۰/۱؛ سراج ۸۴۶/۱.
۱. برهان ۶۸۹/۲: حلوايي است که آن را زليبيا گويند، و به عربي زلابيه؛ غياث ۳۰۶: جليبي که شيريني مشهور است؛ جعفري ۴۸۵؛ آنند ۱۵۴۳/۲؛ شرفنامه ۳۷۰/۱؛ سراج ۸۴۷/۱؛ رشيد ۵۵۶.
۲. ۸. ر: زليبايي.
۳. ت: «لوازمه» ندارد.
۴. ر، ل: «مخصوص در» ندارد.
۵. ت: «فطر گرفته‌اند» ندارد.
۶. ر: «اگرچه غير... نمايد چنانچه» ندارد.
۷. ل: «خوب نمايد» ندارد.
۸. ت: «رمضان» ندارد.

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمرکبات

باب حا و فصل الف

حرز شفا^۱: تعویند که بدان بیمار شفا یابد.
حسد آرا^۲: بدخواه.
حوض ترسا^۳: آن حوضی که کج کرده که درو
انگور انداخته^۴ بشلیند.

باب حا و فصل ب

حجره بپرداخت خواب: خواب از دیده برفت.
حجّلة خواب^۱: چشم.

-
۱. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۴۷: حرز به معنی دعایی که بر کاغذ نویسند و با خود دارند، چشم آویز، تعویند.
 ۲. فرهنگ فارسی ۱/۱۳۵۵: حسد به معنی آرزو زوال نعمت کسی را خواستن و یکی از صفات پست انسانی است که از اجتماع بخل و شره نفس حاصل می شود؛ مدار ۲/۸۵: بدخواه؛ آنند ۲/۱۵۱۷.
 ۳. برهان ۲/۶۹۳: حوضی را گویند که در آن انگور بریزند و لگد کنند تا شیرۀ آن برآید؛ سراج ۱/۸۴۸: حوضی که در آن شیرۀ انگور کنند؛ مدار ۲/۹۸: حوض گج کرده که درو انگور اندارند؛ شرفنامه ۱/۳۶۶: آن حوض که در آن انگور مالند؛ رشیدی ۵۵۷: سرمه ۸۸؛ جعفری ۴۸۵؛ آنند ۲/۱۵۶۵.
 ۴. ت: بمالند؛ ل: «انداخته بشلیند» ندارد.

حسبة القلب²: سویدا که آن را دانه دل و خانه³
 دل گویند، و آن محیط محبت باری⁴ تعالی
 است، و منزل⁵ مودت حضرت صمدیت است.
 حلی بند آب⁶: بهضم⁷، آفریننده مروارید از
 قطرات آب باران.

باب حا و فصل ت

حسان ثابت⁸: نام⁹ شاعری مداح رسول ا صلی ا
 علیه وسلم که از فصحای عرب بود رضی ا
 عنه.

حور ازوست¹⁰: روح ازوست.

باب حا و فصل جیم تازی

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۴۲:
 حجله به معنی حجره زینت کرده برای عروس و داماد
 پس حجلة خواب یعنی برای چشم خواب حجله آراسته
 کردن.
2. فرهنگ فارسی ۱/۱۳۵۵: حسبت به معنی اجری که خدا
 مؤمنان را می دهد.
3. ت: خال.
4. ر، ل: «باری تعالی است» ندارد.
5. ت: «منزل مودت حضرت صمدیت است» ندارد.
6. شرفنامه ۱/۳۶۶: یعنی آراینده آب به سبزه، و
 آفریننده مروارید از قطرة آب.
7. ت، ر: «بهضم» ندارد.
8. مدار ۲/۸۴: و برای بیشتر شرح در فصل «ن» ذیل
 واژه حسان رجوع کنید.
9. ل: «نام شاعری» ندارد.
10. شرفنامه ۱/۳۶۶: مدار ۲/۹۷.

حلواي¹ برنج²: حلواي جرجيس.

باب حا و فصل د

حبّ الرّشاد³: هندوي «هاليون»، آن⁴ دارويي است،
دانه هاي او به دانه هاي خردل مانند.

حسن الجماد⁵: شخار⁶ که⁷ هندوي «سجّی»⁸ گویند.
گویند.

حلقة مه در ربود⁹: ماه را در محاق انداخت.
حنيس خرشد¹⁰: شراب.

حوادث افیون خورد¹¹: حوادث خفت و فتنه
مرد¹².

1. شرفنامه ۳۶۶/۱: حلوا خوراکی‌ای است که به وسیله
آرد و روغن و شکر یا قند و عسل و مواد دیگر تهیه
کنند، یک نوع شیرین است.

2. ت: حارنج.

3. مدار ۱۷۸/۲: سپند داراز، هند هالیون گویند یعنی
تخم سپندان؛ فرهنگ فارسی ترکیبات خارجی ۸۰/۱:
تخم خردل؛ آنند ۱۴۸۳/۲.

4. ل: «آن دارویی... خردل مانند» ندارد.

5. مدار ۱۸۶/۲.

6. فرهنگ فارسی ۲۰۳۱/۲: قلیایی که از اشنان گرفته
می‌شود و در صابون‌پزی بکار آید، نوشادر.

7. ر: «که هندوي سجّی گویند» ندارد.

8. ل: ساحي.

9. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

10. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

11. شرفنامه ۳۶۶/۱: یعنی حوادث معدوم شد و فتنه
بخفت.

12. ر، ل: رفت.

حیدر رند^۱: نام طبّاحی بود در شروان، و نام خاقانی بدیل رحمة ا علیه.

باب حا و فصل ر

حاجب بار^۲: مهتر جبرئیل علیه السلام و محمّد صلی ا علیه وسلّم.
حج اکبر^۳: حج آدینه.
حجّت استوار^۱: قرآن مجید.

-
۱. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 ۲. برهان ۶۷۹/۲: کنایه از جبرئیل علیه السلام است؛ مدار ۷۵/۲: آنند ۱۴۷۶/۲.
 ۳. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ فرهنگ فارسی ۱۳۳۹/۱: قصد طواف کعبه کردن مسلمان مستطیع طبق شرایط مقرر، باید خانه ایشان تا مکه ۴۸ میل راه رود، و چون خانه‌های مکه بیند «تبلیه» گویند یعنی لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لِأَشْرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَ نِعْمَةَ لَكَ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ لِأَشْرِيكَ لَكَ، و به‌مکه رود و هفت بار طواف کند، و در مقام ابراهیم دو رکعت نماز بجا آورد، و سعی بین صفا و مروه کند، سپس سر بتراشد و محل شود، آنگاه در روز ترویبه نماز ظهر و نماز عصر به‌عرفات گزارد، و تا هنگامه غروب بدانجا بماند، سپس به‌مشعر شود و شب آنجا اقامت کند و بامداد به‌منی آید و مناسک بجا آرد، و همان روز یا روز دیگر به‌مکه آید و طواف حج کند، و دو رکعت نماز طواف و سعی بین صفا و مروه کند، آنگاه طواف نساء بجا آرد هرگاه که خواهد، و همه چیز بروی حلال گردد، و بروی واجب است هُذًی یا ذبح کردن یا نحرکردن به‌منی روز نحر، و اگر حج به‌روز جمعه است آن را حج اکبری می‌گویند.

حرفگیر^۲: کاف^۳ فارسی، عیبگیر و خطاگیر.
 حریف گلوگیر^۴: جهان و غیر^۵ جهان.
 حسن عاریتی بر رخ قمر^۶: نور قمر که از^۷ نور
 آفتاب.
 حلوای شکر^۸: مخصوص نام حلواست.
 حور زبانی سار^۹: تیغ تیز^{۱۰}.

-
۱. برهان ۶۸۲/۲: کنایه از کتاب آسمانی است عموماً و قرآن مجید را گویند خصوصاً؛ مدار ۷۹/۲؛ شرفنامه ۳۶۶/۱.
 ۲. شرفنامه ۳۶۶/۱: عیبگیر و عیبگیرنده و خطا را بگیر و خطاگیرنده؛ لغتنامه: به معنی خُرده گیر و نقاد سخن هم آمده است؛ برهان ۶۸۴/۲: مردم معترض و اعتراض کننده را گویند، و کنایه از عیبجوی و خطاگیرنده هم هست؛ سراج ۸۴۵/۱: اعتراض کننده و عیبجو؛ رشیدی ۵۵۶: فرهنگ فارسی ۱۳۴۹/۱؛ مدار ۸۳/۲؛ جعفری ۵۸۵؛ آنند ۱۵۰۵/۲.
 ۳. ر، ل: «کاف فارسی» ندارد.
 ۴. برهان ۶۸۵/۲: کنایه از دنیا و روزگار است، و غرور و تکبر را نیز گویند؛ مدار ۸۳/۲: گلو بر روزگار غدار و نیز به معنی غرور جهان؛ شرفنامه ۱/۳۶۶: یعنی روزگار غدار؛ سرمه ۸۸: عیبجو؛ سراج ۸۴۵/۱؛ رشیدی ۶۸۵.
 ۵. ت: غرور.
 ۶. مدار ۸۶/۲.
 ۷. ر، ل: «که از نور آفتاب» ندارد.
 ۸. شرفنامه ۳۶۶/۱: یعنی مخصوص نام حلوایی است.
 ۹. برهان ۶۹۳/۲: کنایه از تیغ و شمشیر؛ مدار ۹۷/۲.
 ۱۰. ر، ل: «تیز» ندارد.

حیدر کزار^۱: حضرت امیرالمؤمنین علی رضی ا عنه.

باب حا و فصل زای معجمه

حقّه باز^۲: حای مضموم و قاف مشدّد، دغاباز^۳، و بازیگر، و بازیکننده، و بازیکن. حقّه سبز^۴: بهضم^۵، آسمان را گویند. حیض دختر رز^۶: می انگور، ایضاً. حیض عروس رز^۱: می انگوری.

۱. مدار ۹۸/۲: معنی حیدر شیر و کزار آنکه رونگرداند، وی را کزار آن گویند که چند کرة (مرتبه) حمله کردی؛ شرفنامه ۱/۳۶۶: شیر، و نام امیرالمؤمنین علی کرم وجهه، و حیدر کزار نیز گویندش؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۸۰: حیدر بهمعنی شیر، اسد، لقب حضرت علی بن ابیطالب.

۲. لغتنامه: تردست و مشعبدی که چیزها زیر حقّه ها نهد و چون برگیرد نهاده ها بر جای نبود و ناپدید شده باشد، یا چیزی در حقّه نهد و چیز دیگر بیرون کند؛ برهان ۲/۶۸۸: کنایه از مردم طرار و مکار و عیار باشد و معرکه گیر و چشمبند که حقّه های چند اسباب کار او را تشکیل دهند؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۳۴۵: کسی که کارهای شگفت انجام دهد؛ شرفنامه ۱/۳۶۷: بازیگر و بازیکن و کننده؛ آنند ۲/۱۵۳۶: شعبده باز محیل و مکار؛ سراج ۱/۸۴۶: رشیدی ۵۵۷.

۳. ل: «دغاباز» ندارد.

۴. برهان ۲/۶۸۸: کنایه از آسمان است؛ سراج ۱/۸۴۶: آنند ۲/۱۵۳۷.

۵. ر، ل: «بهضم» ندارد.

۶. ل: این اصطلاح ندارد.

باب حا و فصل س

حظیره^۲ قدس^۳: بهشت.

حقّه کاووس^۴: نام لحنی و نوایی است^۵.

باب حا و فصل شین معجمه

حکم‌کش^۶: کاف دوم مفتوح، فرمانبردار^۷ و منقاد امر^۸.

-
۱. برهان ۶۹۴/۲: کنایه از شراب انگوری؛ سراج ۸۴۹/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۳۸۳/۱؛ مدار ۹۹/۲؛ جهانگیری ۲۲۹۱/۲؛ آنند ۱۵۶۸/۲.
 ۲. آنند ۱۵۳۰/۲: حظیره به معنی محوطه‌ای که پیرامنش از چوب و نی و خار حصار کنند.
 ۳. ل: فردوس.
 ۴. ت: این اصطلاح ندارد؛ برهان ۶۸۸/۲: نام نوایی است از موسیقی، و نام لحنی ششم است از سی لحن باربیدی، و آن را حقّه کالوس هم گفته‌اند که به جای واو لام باشد؛ شرفنامه ۳۶۷/۱: یعنی لحنی و نوایی؛ رشیدی ۵۵۷؛ جعفری ۴۸۵؛ آنند ۱۵۳۷/۲.
 ۵. ر: «است» ندارد.
 ۶. آنند ۲/۱۵۳۹: کنایه از مطیع و فرمانبردار، و این مقابل حکمران است، و آن سخن را که از باطن بظاهر کند و احکام را جاری کرده‌اند؛ سراج ۸۴۷/۱: مطیع و منقاد و چراکه در ولایت رسم است که در گوش غلامان و بندگان حلقه‌ای از طلا یا نقره اندازند؛ شرفنامه ۳۶۷/۱: یعنی مطیع و فرمانبردار و اطاعت‌کننده و فرمانبردارنده؛ فرهنگ فارسی ۱/

حلقه بگوش¹: کاف و واو فارسي، بنده و خدمتگار² و مطيع و مأمور و مجبور.

باب³ حا و فصل ص

حجر صفاص: بيت ا، و دل مؤمن و مدینه.

باب⁴ حا و فصل ف

حبشي زلف: خانه کعبه و زلف سیاه.

باب حا و فصل ق

حصار معلق⁵: فلک.

باب حا و فصل کاف تازی

حسرت الملوک⁶: به فتح، روده پیه پیچیده که سیخ کنند، حسیبک¹ نیز گویند.

1. برهان ۶۹۰/۲: حلقه در گوش به معنی حلقه بگوش است که کنایه از غلام و مطیع شده و فرمانبردار باشد، ۱۵۴۵/۲؛ شرفنامه ۳۶۷/۱: یعنی بنده و مطیع و فرمانبردار.

2. ت: خادم.

3. ر، ل: این باب ندارد.

4. ل: این باب ندارد.

5. برهان ۶۸۸/۲: به معنی حصار پیروز باشد که آسمان است؛ مدار ۸۷/۲؛ آنند ۱۵۲۴/۲.

6. شرفنامه ۳۶۷/۱: روده گرم که با پیه مدور به پیچند و سیخ کنند، و آن را حسیبالبزغاله نیز نامند، و حسرت الملوک بدان سبب گویند که آن سیخ چون سرد شود چندان لذت ندهد، اگرچه باز گرم کنند و ملوک را به دکان کبابی نشستن ممکن نه، بدین جهت حسرت می‌برند؛ فرهنگ فارسی، ترکیبات خارجی ۱۰۴/۴: در قدیم دلمه‌ای بوده است که از قیمه ریزه گوشت و

حله‌گر خاک: رویاننده^۲ سبز.
 حمایل فلک: سیل^۳ فلک و آن دواند^۴ میل جنوبی
 و میل شمالی.
 حیدر رزم فلک^۵: مریخ که جلاد فلک گویند.

باب حا و فصل ل

حیض الرّجال^۶: گناه و دروغ^۷ و افترا و سخن‌چینی
 و غیبت^۸ و کلام لایعنی و سخن^۹ نامرتب.
 حیض گل^{۱۰}: کاف فارسی مضموم، خنده گل و رینگ^{۱۱}
 سرخ او.

برنج پخته پُر می‌کرده‌اند، خوراکی است مرکب از
 خرده جگر و شش و قلوه و دل، که آنها را پیاز در
 روغن سرخ کنند و با بوی افزارهای چند که گاه کمی
 سرکه نیز چاشنی آن نمایند؛ لغات عامیانه ۶۹:
 خوراکی که از دل و جگر و شش خرد کرده و سرخ کردن
 آن در پیله و روغن بدن گوسفند یا گاو به همراه
 پیاز و ادویه و چاشنی تهیه می‌کنند، ۹۹: جغور و
 بغور؛ مدار ۸۵/۲.

۱. ر: حیل.
۲. ر: «رویاننده سبز» ندارد.
۳. ر: مثل.
۴. ت: «دواند» ندارد.
۵. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
۶. آنند ۲/۱۵۶۸: غیبت در کلام بی‌فایده از لطایف؛ غیاث
 ۳۱۴: غیبت و کلام بی‌فایده؛ مدار ۹۹/۲.
۷. ل: «دروغ» ندارد.
۸. ت: «غیبت... کلام لایعنی» ندارد.
۹. ر، ل: «سخن نامرتب» ندارد.
۱۰. ۵. مدار ۹۹/۲: خنده گل؛ آنند ۲/۱۵۶۸.
۱۱. ر، ل: «رینگ سرخ او» ندارد.

باب حا و فصل م

- حجاب ظلم^۱: قید و بند.
حسان العجم^۲: امام^۳ بدیل خاقانی علیه الرحمة^۴.
علیه الرحمة^۴.
حقّه‌های مینا فام^۵: آسمان‌ها.
حکم قدم^۶: حای مضموم و قاف مکسور، حکم ازلی.
حلقه تسلیم: بنده و چاکر و حلیم^۷.
حله آدم^۸: سبز.

باب حا و فصل ن

- حبایل شیطان^۹: زنان فاحشه و غدار.

-
۱. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
۲. شرفنامه ۳۶۸/۱: یعنی خاقانی، لقبی که بیشتر در اشعارش آمده حسان العجم است، و گویا از جناب عمّ خود کافی‌الدین بن عثمان این لقب یافته؛ مدار ۸۵/۲؛ آنند ۱۵۱۶/۲.
۳. ر، ل: «امام بدیل» ندارد.
۴. ت: «علیه الرحمة» ندارد.
۵. برهان ۶۸۸/۲: حقّه مینا کنایه از آسمان است؛ شرفنامه ۳۶۸/۱: یعنی افلاک؛ آنند ۱۵۲۷/۲: حقّه مینا.
۶. شرفنامه ۳۶۸/۱: یعنی حکم ازلی.
۷. ر: حکیم.
۸. شرفنامه ۳۶۸/۱: یعنی سبز.
۹. برهان ۶۸۰/۲: حبایل شیطان زنان را گویند چنانکه ابلیس شیطان مردان را؛ شرفنامه ۳۶۸/۱: یعنی زنان؛ مدار ۷۷/۲.

حبل‌المتین^۱: قرآن مجید، و رسن استوار نیز^۲.
 نیز^۲.
 حجة آه^۳: آتش‌دان.
 حرف زبان^۴: سخن است^۵.
 حزیران^۶: ماه تابستان.
 حصاربرین^۷: فلک.
 حصار شادمان^۸: نام شهری است از ولایت
 ماوراءالنهر.
 حکم فلک گردان^۹: حکم باری تعالی.

-
۱. شرفنامه ۳۶۸/۱: یعنی قرآن مجید؛ لغتنامه: رسن استوار رشته محکم عروة الوثقی، شریعت اسلام؛ مدار ۷۸/۲: کنایت از قرآن مجید و رشته محکم؛ دستور ۱۱۳: ریسمان محکم؛ شرح مشکلات ۷۹: ریسمان استوار.
 ۲. ر: «نیز» ندارد.
 ۳. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 ۴. ر: حرز.
 ۵. ت: «است» ندارد.
 ۶. ت: این واژه ندارد؛ برهان ۲/۶۸۶: نام ماه نهم از سال رومیان و نام روز اول تابستان هم هست، حزیران سرطان؛ شرفنامه ۳۶۸/۱: به‌فتح نام اول ماه تابستان؛ سراج ۸۴۶/۱: رشیدی ۵۵۷؛ مدار ۸۴/۲؛ آنند ۱۵۱۴/۲.
 ۷. ت: این واژه ندارد.
 ۸. شرفنامه ۱/۳۶۸: نام شهری از ولایت ماوراءالنهر، شهری است نزدیک بلخ؛ مدار ۸۷/۲: نام شهری؛ آنند ۱۵۲۴/۲.
 ۹. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

حلقه بر درزدن¹: دردادن² و بستن و ناکشادن،
 ناکشادن، و در اداتالفضلا گوید طلب کردن و
 طلب فتح باب کردن، و کشادگی³ خواستن.
 حلقه برسندان زدن⁴: دردادن.
 حلقه زنی⁵: طلبکننده و طواف⁶کننده.
 حلقه سیمین⁷: آن برف که در حوض و غدیر
 منجمد شود⁸، اشارت⁹ به ماه نو.
 حلوان¹⁰: صدف بیجا که هندوی «گهونگه»¹¹ گویند.

-
1. برهان ۶۸۹/۲: کنایه از طلب فتح باب کردن باشد؛
 سراج ۸۴۷/۱؛ رشیدی ۵۵۷؛ آنند ۱۵۴۴/۲؛
 شرفنامه ۳۶۸/۱.
 2. ر، ل: «دردادن طلب... کردن» ندارد.
 3. ر، ل: «کشادگی خواستن» ندارد.
 4. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ برهان ۲۸۹/۲: بهمعنی
 حلقه بردزدن است که کنایه از طلب فتح باب کردن
 باشد؛ سراج ۸۴۷/۱؛ آنند ۱۵۴۴/۲.
 5. برهان ۶۹۰/۲: کنایه از طلب کردن فتح باب باشد، و
 طوق گردن را نیز گویند.
 6. ر: طوفان.
 7. برهان ۶۹۰/۲: کنایه از ماه شب چهاردهم است، و
 یخی را نیز گویند که در هواهای سرد در حوضهای
 مدور بنده؛ سراج ۸۴۷/۱؛ آنند ۱۵۴۵.
 8. ت: گردد.
 9. ر: «اشارت به ماه نو» ندارد.
 10. آنند ۱۵۴۶/۲: حلوان بهمعنی مژد دلال و کاهن و
 کابین زن و آنچه دهند برای متعه زن، و چیزی که
 بهرشوت دهند، و پاداش و شیرین شدن، و دو شهر است
 و دوده، و در نکاح کسی چیزی دادن دختر یا خواهر
 خود را و ستدن از کابین آنها بهجهت خویش.
 11. ل: کهوکها.

حوت گردون^۱: برج حوت.
 حور عین^۲: حور سیاه چشم را گویند.
 حوض نعمان^۳: آن حوض که از قدم مصطفی^۴ صلی ا
 علیه السلام آب او شیرین شده، و پیش از
 آن به غایت شور بود، و آن در شرح^۵ ضمیر
 می‌گوید که حوض را نخست نیسان نام داشت^۶،
 چون پیغمبر صلی ا علیه وسلم بر سر آن حوض
 رسید نامش^۷ نعمان نهادند، آب^۱ آن در غایت
 تلخی بود، به نهایت شیرین رسانید.

۱. شرح مشکلات ۴۴۹: برج دوازدهم از دوازده برج، بُرج حوتخانه مشتری است و مشتری یکی از دو سعد اکبر است.

۲. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ غیاث ۳۱۳: به معنی زنان سفیدپوست فراخ چشم چه حور به معنی زن سفیدپوست که موی سرش و سیاهی چشمش به غایت سیاه باشد و سفیدی پوست و سفیدی چشم او نهایت سفید؛ دستور ۱۱۲: بهشتی فراخ چشم، بحر الفضایل سیاه چشم و فراخ چشم؛ آنند ۱۵۶۳/۲: حورالعین؛ مدار ۹۷/۲.

۳. شرفنامه ۳۶۸/۱: یعنی آن حوض که نخست نیسان نام داشت، چون پیغمبر بر سر آن رسید نعمان نام نهاد، حق تعالی آب آن که در غایت تلخی بود به نهایت شیرین رسانید؛ برهان ۲/۶۹۴: حوض و تالابی بوده پُر آب شود و تلخ گویند در زمان ظهور سرور کائنات آن آب شیرین شد و نیز گویند نام آن برکة نیسان بود؛ آنند ۱۵۶۴/۲؛ سراج ۸۴۸/۱؛ رشیدی ۵۵۷؛ مدار ۹۸/۲.

۴. ر: «مصطفی... علیه السلام» ندارد.

۵. ر، ل: «در شرح ضمیری گویند» ندارد.

۶. ر: بود.

۷. ت: «نامش» ندارد.

باب حا و فصل ه

حج آدینه^۲: حج اکبر.
حریر سینه^۳: نرم سینه.
حریف آب و دندان یافته^۴: حریف ضعیف و مفت یافته.
حزب ا^۵: حای مکسور و زای معجمه^۶ ساکن، مؤمنان و صلحا و حفاظ و عارفان و درویشان و اهل عرفان و فقرا.
حسیبالبزغاله^۷: روده گرم که با پیه پیچیده مقدار یک وجب یا پنج کنند.

-
۱. ر، ل: «آب آن... رسانید» ندارد.
 ۲. ر، ل: این اصطلاح ندارد، برای حج اکبر که به معنی حج آدینه هست رک: باب حا و فصل ر.
 ۳. شرفنامه ۳۶۹/۱؛ مدار ۸۳/۲.
 ۴. مدار ۸۳/۲: یعنی حریف مفت و ضعیف یافته.
 ۵. لغتنامه: حزب خدا و مَنْ يَتَوَلَّاهُ وَ رَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنْ حِزَّبَ إِهْمُ الْغَالِبُونَ (المائدة ۵۶): یعنی مولای شما، بیگمان خدا است و پیامبر او و آنانکه ایمان آورده اند، آنها که نماز برپا میدارند و در حال رکوع زکوة میدهند؛ شرفنامه ۳۶۹/۱: گروه خدای؛ غیاث ۲۹۸: گروه صلحا؛ آنند ۱۵۱۳/۲.
 ۶. ت: «معجمه ساکن» ندارد.
 ۷. برهان ۲/۶۸۶: حسیبک روده برة فربه باشد که آن را قطعه قطعه کنند، هر قطعه به مقدار یک وجب و پنج پنج را در یکدیگر پیچیده در آش ماست که ماستبا باشد اندازند، و خواتین به تحفگی و تبرکی به خانه های یکدیگر فرستد؛ شرفنامه ۳۶۹/۱: همان حسرتالملوک؛ مدار ۸۶/۲.

حشو آگنده¹: پوست که مار افگنده باشد، هندوي «کینچلی²» گویند، و پنبه آگنده³ و پُرکرده، پُر⁴ از عیب و بیهوده و لایعنی. حلقة سفره: حلقه‌های از مس یا از آهن⁵ و مثله در کنار گرد⁶ سفره می‌دوزند، آن را حلقة سفره می‌گویند. حواسِ خمس⁷: دیدن و شنیدن و بوئیدن و چشیدن و گرفتن.

باب حا و فصل ي

حاملِ وحی¹: پیغامبر جبرئیل علیه السلام کذا فی الضمیر.

1. مدار ۸۷/۲: پوست‌مار که افگنده باشد، زبان هند کینچلی نامند، و نیز نام پنبه پُرکرده.
2. ر: کچلی.
3. ر: «آگنده» ندارد.
4. ر، ل: «پُر از... لایعنی» ندارد.
5. ر، ل: آسنه.
6. ر: «گرد» ندارد، بلکه «کرده» هست.
7. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند ۵۶۰/۲: حواس ده‌گانه‌اند پنج ظاهري و پنج باطني و هرکه حواسِ خمس می‌گویند حواسِ ظاهري است: اول قوتِ باصره که از آن ادراک الوان و اشکال کرده می‌شود، دوم قوتِ سامعه که از آن ادراک صوت کرده می‌شود، سوم قوتِ شامه (میم مشدد) که از آن ادراک مزه بعضی اشیای خوردنی کرده می‌شود، و پنجم قوتِ لامسه که آن همه اعضا موجود است اما در دست زیاده خصوصاً در جلد انملة سبابه، و به این حس درشتی و نرمی و سردی و گرمی و مانند آن دریافته می‌شود.

حبش² : به‌ف‌ت‌ح‌ت‌ی‌ن، آن‌ک‌ه از م‌ل‌ک ح‌ب‌ش ب‌و‌د، و
 ب‌س‌ح‌اق س‌ک‌ب‌ا را ح‌ب‌ش گ‌و‌ی‌د.
 ح‌ر‌ف‌گ‌ی‌ر‌ی³ : ک‌افِ ف‌ا‌ر‌س‌ی م‌ک‌س‌ور، ع‌ی‌ب‌گ‌ی‌ر‌ی، و
 خ‌ط‌ا‌گ‌ی‌ر‌ی، و ع‌ی‌ب‌گ‌ی‌ر ه‌س‌ت‌ی.
 ح‌س‌نِ ذ‌ا‌ت‌ی⁴ : ح‌س‌نِ خ‌ل‌ق‌ی ک‌ه غ‌ی‌ر‌ع‌ا‌ر‌ی‌ت‌ی ن‌ب‌و‌د
 خ‌ل‌ق‌ت‌ی ب‌و‌د، و ا اع‌ل‌م.
 ح‌س‌ن ع‌ا‌ر‌ی‌ت‌ی⁵ : آن⁶ خ‌ال و و‌س‌م‌ه و ا‌ب‌ر‌و‌ی
 ع‌ا‌ر‌ی‌ت‌ی⁷ ک‌ه ب‌ر ر‌و‌ی ع‌ر‌وس ک‌ش‌ن‌د⁸، و ح‌س‌ن
 غ‌ی‌ر‌ذ‌ا‌ت‌ی ن‌ی‌ز.
 ح‌ص‌ارِ پ‌و‌ل‌ا‌د‌ی⁹ : ا‌ن‌گ‌ش‌ت‌د‌ان، پ‌ن‌ج‌ر‌ة آ‌ه‌ن‌ی.

-
1. ب‌ر‌ه‌ان ۶۸۰/۲: ک‌ن‌ای‌ه از ج‌ب‌ر‌ئ‌ی‌ل ع‌ل‌ی‌ه‌ال‌س‌ل‌ام اس‌ت؛
 م‌د‌ار ۷۶/۲؛ آن‌ند ۱۴۸۱/۲.
 2. ر، ل: ا‌ی‌ن اص‌ط‌ل‌اح ن‌د‌ا‌ر‌د؛ ش‌ر‌ف‌ن‌ا‌م‌ه ۳۶۹/۱؛ م‌د‌ار
 ۷۸/۲؛ آن‌ند ۱۴۸۵/۲.
 3. ت، ر: ا‌ی‌ن اص‌ط‌ل‌اح ن‌د‌ا‌ر‌د؛ ب‌ر‌ه‌ان ۶۸۵/۲: ب‌ه‌م‌ع‌ن‌ی
 م‌ع‌ت‌ر‌ض ش‌د‌ن و ا‌ع‌ت‌ر‌اض ک‌ر‌د‌ن، و ک‌ن‌ای‌ه از ع‌ی‌ب‌ج‌و‌ی‌ی و
 خ‌ط‌ا‌گ‌ی‌ر‌ی؛ م‌د‌ار ۸۳/۲: ح‌ر‌ف‌گ‌ی‌ر؛ ش‌ر‌ف‌ن‌ا‌م‌ه ۳۷۰/۱.
 4. ت: ا‌ی‌ن اص‌ط‌ل‌اح ن‌د‌ا‌ر‌د.
 5. ش‌ر‌ف‌ن‌ا‌م‌ه ۳۷۰/۱: ی‌ع‌ن‌ی آن خ‌ال ک‌ه از و‌س‌م‌ه ب‌ر ر‌و‌ی
 ع‌ر‌وس ن‌ه‌ن‌د، و ه‌ر آ‌ر‌ا‌ی‌ش‌ی ک‌ه غ‌ی‌ر‌ح‌س‌ن ذ‌ا‌ت‌ی ب‌ا‌ش‌د؛
 ب‌ر‌ه‌ان ۶۸۶/۲: خ‌وب‌ی و ح‌س‌ن‌ی را گ‌و‌ی‌ن‌د ک‌ه از خ‌ال و
 س‌ر‌م‌ه و آ‌ر‌ا‌ی‌ش ب‌ه‌م ر‌س‌د؛ س‌ر‌اج ۸۴۶/۱؛ م‌د‌ار ۸۶/۲؛
 آن‌ند ۱۵۱۹/۲.
 6. ت: «آن خ‌ال و و‌س‌م‌ه» ن‌د‌ا‌ر‌د.
 7. ر، ل: «ع‌ا‌ر‌ی‌ت‌ی ک‌ه ب‌ر ر‌و‌ی» ن‌د‌ا‌ر‌د.
 8. ت: ک‌ن‌ن‌د.
 9. ر، ل: ا‌ی‌ن اص‌ط‌ل‌اح ن‌د‌ا‌ر‌د؛ ب‌ر‌ه‌ان ۶۸۷/۲ ک‌ن‌ای‌ه از
 ا‌ن‌گ‌ش‌ت‌و‌ان‌ة خ‌ی‌ا‌ط‌ان اس‌ت ک‌ه از ف‌و‌ل‌اد یا ب‌ر‌ن‌ج س‌از‌ن‌د،

حقّه‌بازي¹ : چشم‌بندي و بازيگري، و حقّه‌باز هستي.

حق‌گوي²: كاف و واو هردو³ فارسي، نام پرنده‌اي است كه تمام شب به‌شاخ درخت آويزان حق⁴ حق گويد، چون روز شود مخفي گردد، آخر شب از دهن يك قطره⁵ خون بچكد، و آن را مرغ شب آويز نيز گويند.

و آتش‌داران هم گويند، و كنايه از آسمان اول، چه بعضي گويند كه از فولاد است، و هرحصاري كه بسيار سخت و محكم باشد؛ شرفنامه ۱/۳۷۰: يعني انگشتان آهني؛ مدار ۸۷/۲؛ آنند ۱۵۲۴/۲؛ سراج ۸۴۶/۱؛ رشدي ۵۵۷.

1. آنند ۱۵۳۶/۲: شعبده‌بازي و حيله‌گري و مگاري؛ برهان ۶۸۸/۲: طزاري و مگاري و عياري؛ شرفنامه ۳۷۰/۱: بازيگري و چشم‌بندي.

2. سرمه ۸۸: غير از مرغی، و مردم نفس‌الامري را نيز گويند؛ برهان ۶۸۸/۲ كنايه از راستگو و نفس‌الامري است؛ جعفري ۴۸۵: كه چوك، شب آويز، هوگو نيز گويند؛ شرفنامه ۳۷۰/۱: آن پرنده را كسش نبيند؛ آنند ۱۵۳۶/۲؛ فرهنگ فارسي ۱۳۴۴/۱؛ سراج ۸۴۶/۱؛ رشيد ۵۵۷.

3. ت: «هردو» ندارد.

4. ر: حق.

5. ت: «يك قطره» ندارد.

حکم اندازی^۱: دوست در تیر و حکم انداز هستی،
و^۲ آنکه ازو خطا به تیر انداختن نشود، و
اعلم بالصواب.
حله چینی^۳: جامه ابریشمی که از طرف آرند در
چین، و عبارت از تیغ و گوهرهای تیغ نیز
مراد دارند.
حوض ماهی^۴: برج حوت.
حلقچی: به حلقه تشبیه کرده اند، کذا^۵ فی
الاطعمه، بیت:
در انتظار حلقه زنجیر
ا صاحب را دو دیده چو
حلوی^۷: به ضم^۸، آنکه حلوا را دوست دارد، و
حلوا^۱ راست کند و بفروشد، و حلواگر، کَمَا

-
۱. شرفنامه ۳۷۰/۱: یعنی درست اندازی در تیر، و حکم انداز هستی، حکم انداز؛ در فرهنگ فارسی ۱۳۶۶/۱: به معنی تیر انداز ماهری که تیر او خطا نکند.
 ۲. ر، ل: «و آنکه ازو... اعلم بالصواب» ندارد.
 ۳. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 ۴. شرفنامه ۱/۳۷۰؛ برهان ۲/۶۹۳؛ سراج ۱/۸۴۸؛ سرمه ۸۸؛ مدار ۲/۹۸؛ جعفری ۴۸۴؛ آنند ۲/۱۵۶۴.
 ۵. ر، ل: «کذا فی الاطعمه» ندارد.
 ۶. این بیت از بسحق اطعمه است.
 ۷. فرهنگ فارسی ۱/۱۳۷۱: به فتح منسوب به حلوا، خورنده حلوا، شیرینی دوست، معمولاً خلوی تلفظ شود.
 ۸. ت، ر: «به ضم» ندارد.

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى ا عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ الْمُؤْمِن
حلوي.

حَي²: به فتح، نام قبیله، و نام باری تعالی،
و زنده.

...³: قومی که در دین عیسی علیه السلام راسخ
بودند، به التماس آن قوم مهتر علیه السلام
خوان خواست اَللّهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً
مِّنَ السَّمَاءِ اِلٰی ا.

1. ر: «حلوا راست... المؤمن حلوي» ندارد؛ ل: «حلوا
راست... و حلواگر» ندارد.

2. ل: این واژه ندارد؛ غیاث ۳۱۳: به معنی زنده، و
نام حق تعالی و به معنی میان ده و قبیله از عرب،
و به معنی جمع کردن و فروگرفتن؛ آنند ۱۵۶۶/۲:
میان ده و قبیله و لیلی که از همان قبیله عرب
بوده است؛ مدار ۹۸/۲: زنده و نام قبیله.

3. ر، ل: این واژه ندارد.

ا علام

فهرست اشخاص

«الف»	ابراهیم: 86، 135، 140، 148، 197،
آدم: 408، 452، 474، 4250، 329، 2499، 147،	
409، 520، 528، 534، 528	
813، 789	ابلیس: 64، 279، 317
آذر همایون: 99.....	ابن سلام (شهر لیلی): 200
آذربیزمین: 98.....	ابن سیرین (نام
آذرگسپ/آذرگشپ: 79.....	مَعْبَرِي): 261
آذر میدخت: 80.....	ابن ملجم (عبدالرحمن): 259، 540
آذري: 111.....	ابن یامین: 204
آردستان: 99.....	ابواسحاق کازرونی،
آردوان: 100.....	شیخ: 40
آرش: 90.....	ابوالبشر: 49
آزر (پدر ابراهیم): 86	ابوالخطاب: 241
آفشین: 102.....	ابوالعلی: 239
آغوش و آغوش: 90.....	ابوالهیجا: 239
آل گشتاسپ شاه: 100.....	ابوبکر ربانی: 309
آمنه: 196.....	ابوبکر صدیق: 309، 440، 550
ائیل (نام خدای	ابوتراب: 241
تعالی): 196	ابوجهل: 395، 471، 473، 622
	ابوحیان: 261
	ابوزید سروجی: 45

ابوعلي دقاق: ۲72.....	اسماعيلُ: ۱9۷، 234، ۵28
ابوعلي سينا: ۱54، ۲72	اشكبوس: ۱80.....
احمد حسن: ۲62.....	اشكش: ۱83.....
اختان: 20۴.....	اعشي: 234.....
اختر: ۱68.....	اغريث: ۱56.....
اخطي: 233.....	افراسياب: 145، 149، 151، 156،
اخنوخ: ۱60.....	234، 278، 283، 336،
ارجاسپ: ۱50، ۱71	381، 419، 480، 534،
اردشير بابک: ۱69.....	541، 615، 700
ارزنيون: 206.....	افرنند: ۱62، 164، 166
ارسطاطاليس: 143، 180، 220، 233	افرومدون: 158، 210
ارسطو: 151، 220، 233	افضلي: 235.....
ارسلان: 206.....	افلاطون / افلاطن: ۱80، 206، 212
ارسمندش: ۱83.....	اقليميا: ۱47.....
آرش: ۱83.....	الپ ارسلان: 213، ۲3۴، 274
ارطيون: 206.....	التون: 213، 218
ارمائييل: ۱97.....	الجيجک: ۱9۲.....
اروند اسپ: ۱53.....	الدگز: ۱78.....
اسپنوي: 234.....	الوا: 147.....
اسدا: 269.....	امرون: 214.....
اسدي: ۱66، ۳28، 510	املاق: ۱8۹.....
اسفنديار: 150، 169، 171، 298، 360	امير النحل: ۲5۸.....
اسکندروس: ۱80.....	امير خسرو: 244، 480
اسلوب: ۱50.....	انوري: 607، 681، 704، 709،
اسما: 146.....	712، 724
	اورنگ: ۱9۵.....

اوریا :	۱۴۸.....	برزین :	۳۵۲.....
اویس قرنی :	۱۸۲.....	برسان :	۳۵۲.....
ایاس/ایاز :	۱۸۲.....	برصیصیا :	۲۷۹.....
ایتگژ :	۱۷۹.....	برطاس :	۳۱۶.....
ایدا/ایلا :	۱۴۸.....	برمک :	۳۳۱ ، ۳۳۰.....
ایران دخت :	۲۴۲.....	برنوس برونوس :	۳۱۶.....
ایرج :	۱۵۸ ، ۲۱۱ ، ۲۱۷.....	بزرجمهر :	۳۰۵.....
ایسیه :	۲۳۱.....	بزرگ امید :	۴۰۱ ، ۲۹۵.....
ایلیا :	۱۴۹.....	بستانی پور/بستانی پور :	۴۰۷.....
ایمنه :	۱۰۸.....	بسحاق اطعمه :	۷۲۲ ، ۸۳۲.....
«ب»			
بابک :	۳۲۸.....	بسحاق حلاج :	۳۹۸.....
بار مستنصر :	۴۰۴.....	بشار :	۳۰۶.....
باربد :	۲۹۳.....	بطلیموس :	۳۱۷.....
بازور :	۳۰۲.....	بغرا :	۲۸۰.....
بانوا :	۲۷۷ ، ۳۹۱.....	بقراط :	۳۲۳.....
بایسک :	۳۲۸.....	بکتاش :	۳۲۰.....
بجیرا/پچیرا :	۲۷۸.....	بلقیس :	۳۱۷.....
بُخت :	۲۸۴.....	بلیناس :	۱۵۱ ، ۳۱۷.....
بختري :	۳۸۴.....	بوالعجب :	۳۹۴.....
بخجوان :	۳۵۰.....	بوتراب :	۳۹۴.....
براهام :	۳۴۲.....	بوتمام :	۳۲۶.....
برجاسپ :	۲۸۳.....	بوجعفر :	۴۰۸.....
برجیس برجاثیق :	۴۱۶.....	بوحنّا :	۳۹۲.....
برزو :	۳۶۴.....	بوخلافی (شیطان) :	۴۴۷.....
برزویلا :	۲۷۸.....	بوران :	۳۵۸ ، ۳۸۷.....
		بوسحاق :	۳۲۷ ، ۴۱۶.....

۴۶۲	پلنگر:	402	بوسعيد:
518	پورسقا:	388 ، ۳۸۷	بوعلي:
۵46	پورعمران:	۴26	بونجم:
518	پورعنقا:	(کنيت	بويحي
۴47	پورفحاته	عزرائيل):	47۴
550	ابوبکر):	۴8۶	بهاء الدين آملی، شيخ:
540	پورمریم:	۱50	به آفرين:
۴58	پولادوند:	615 ، 261	بهرام:
۲83	466، 483، 346	چوبين:	324 ، 345 ، 346
۴6۸	پيروز:	328	بهرام شاه:
۵48	پيشگين:	345 ، 342 ، 206	بهرام گور:
541	پيلسم:	۲98	بهزاد:
«ت»		360 ، 169	بهمن بن اسفنديار:
۵9۰	تباک:	۷42	بهمن شاه:
۶15	تزاو:	۳8۱	بهمينه:
۶26	تکله:	۲81	بيدپا:
۵5۴	تکيسا:	۳46	بيرم:
609	تگين:	۳61 ، ۳53	بيژن:
60۹	تليمان:	۳62	بيقطون:
۵55	تمخيشا:	«پ»	
۵95	تنناک:	48۹ ..	پرن (پسر گودرز):
633 ، ۵9۵	توترک:	466 .	پرويز (پسر هرمز):
578 ، 574 ، 563 ، 211 .	تور:	554	پرويز (مطرب):
612 ، 578 ، 574 ، 563	تورج:	۵63 ، 169 ، 80	پرويز شاه:
۵78	توژ:	۴8۰	پشنگ:
۶31	تهمينه:	۴7۰	پلاس:

حسینؑ: .. ۵۱۵ ، 533 ، ۸۵۴	«ج»
حشام: 828	جالوت: ۶۷1
حفصہ: 833	جاماسپ: ۶۷0 ، ۶87
حمزہؑ: ۲69	جاماسف: ۶87
خاقانی: 146 ، 235 ، 350 ، 407 ، 554 ،	جبرئیلؑ: ۸0۰ ، ۸39 ، 847
839 ، 718 ، 561	جریر: ۶78
خالد بن ولید: 331	جعفر: ۳31
خضرؑ: 69 ، 121 ، 145 ، 265	جعفر برمکی: .. ۶79 ، 698
«د، ذ»	جعفر صادقؑ: 329 ، 679 ، 698
دارا: 180 ، 676	جلال ہریسہ پز: ۷۲2
داؤدؑ: 148 ، 240	جمشید: 120 ، 642 ، 675 ، 695
دستان بن سام: 518	جنید: ۶۷5
ذوالقرنین: 143 ، 180 ، 181 ، 183 ، 209 ،	جویا: ۶۶۹
212 ، 233 ، 308 ، 317 ،	جویان: 699
391 ، 323	جہن: ۷00
ذوالیزن: 544	جی سنگ (جے سنگھ): ... ۶۹2
«ر، ز»	«ج، ح، خ»
رستم: 147 ، 171 ، 180 ، 181 ، 213 ،	چنگش: ۷51
299 ، 349 ، 362 ، 484 ،	چہر زاد: ۷42
495 ، 613 ، 632 ، 669 ،	حاد (پسر یعقوبؑ): . ۸20
751	حار (پسر یعقوبؑ): . ۸21
رسول خداؐ: 282	حافظ: 218 ، 426 ، 514 ، 558 ،
روشنک: 180	777 ، 720
زال: 171 ، 618	حسان ثابت: ... ۸30 ، ۸3۸
زال زر: 518	حسنؑ: ۵33 ، 146
زرتشت: ... 145 ، 199 ، 829	حسنین: ۲72
زلیخاؑ: 404	
855	

213 طمغان شاه :	281 . . (پدر عبید) :
183 طهماسب شاه :	«س»
211 طهمورث :	169 ساسان بن ساسانیان :
147 ، 92 ، 89 ، 74 : قاضي :	146 ، 133 ، 109 ، 75 . سعد :
735 ، 319 ، 296	191 سعد زنگي :
709 ، 617 . 219 طهیر فاریابی :	168 ، 132 ، 101 ، شیخ :
«ع»	369 ، 456 ، 489 ، 511 ،
296 عباس :	565 ، 569 ، 580 ، 602 ،
796 عبدالرحمن :	640 ، 719 ، 834
540 ، 259 : ملجم :	70 سعید ، خواجه شیخ :
796 143 عبد الرحیم :	141 ، 79 ، 68 ، سلطان :
796 عبد الرشید :	151 ، 163 ، 180 ، 225 ،
796 عبد الکریم :	391
۱۹۷ عیدا :	211 سلم :
352 ، 282 ، عیدا (ابن عباس) :	276 ، 182 ، 170 ، 94 : سلمان :
۲۹۶ عبد الواسعی :	362 ، 462 ، 533 ، 668 ،
۲۶۶ عبید بن زیاد :	822 ، 827
۲۸۱ عثمان :	675 ، 317 ، 148 سلیمان :
519 ، 240 علی :	102 سوزنی :
259 ، 258 ، 241 ، 239 ، 146 :	«ش»
269 ، 394 ، 533 ، 540 ،	422 ، 200 شداد :
840	218 شعيب :
296 علي بن عدا :	468 ، ۱۶۹ ، پرویز :
833 ، 272 ، 255 ، 149 : عمر :	467 ، 362 ، 245 ، 244 : شیرین :
251 عمر بن عبدالعزیز :	«ض ، ط ، ظ»
146 عمیس :	273 ، 211 ، 177 ، 145 : ضحاک :
537 عندل شیرازی :	821 ، 675 ، 550 ، 452

عیسیٰ: 66، 70، 243، 268، 390، 390، 65، 72، 115، 138، 142،
 398، 442، 507، 528، 240، 260، 267، 270،
 540، 554، 659، 735، 275، 278، 295، 329،
 803، 850، 337، 394، 396، 408،
 447، 533، 548، 639، «ف، ق»
 فاطمه رضي ا عنها: 337، 533، 651، 726، 789، 808،
 فردوسی: 84، 144، 231، 349، 828، 830، 839،
 محمود ابن شیخ ضیا: 65، 68، 71، 76، 778،
 فرعون: 63، 170، 231، 732، محمود سبکتگین، شاه: 135، 257، 262،
 فرهاد: ... 244، 245، 362، 694،
 فریدون: 97، 217، 353، 373، 507، 544، 546، سلطان: 182،
 549، 550، 563، 578، مریم: ... ۴۴۷، 484،
 612، 631، مریم بنت قیصر: ... 468،
 قباد: ... 468، مسعود: ... 275،
 «ک، گ، ل» معتمد بالله: ... 423،
 کرمائیل: ... 197، منصور حلاج: ... 820،
 کمال اصفهانی: ... 622، منوچهر، شاه اختبان: 407،
 کیخسرو: 90، 151، 188، 655، 716، موسیٰ: 664، 122، 142، 218، 231، 281،
 کیقباد: ... 183، 468، 492، 546، 639،
 کیکاووس/کیکاؤس: 90، 492، میکائیل: ... 306، 800،
 گشتاسپ پادشاه: 79، 100، 164، 171، «ن، و، ه»
 360، 492، 670، 687، نصر: ... 284،
 گودرز: ... 283، 489، 491، نظامی: 161، 344، 378، 444، 450،
 لقمان بن منذر: 272، 387، 502، 516، 535، 554،
 597، 605، 629، 702، «م»
 مانی (نقّاش): . 191، 194، 738، 824،
 نمرود: ... 524،

نوشيروان عادل، شاه: 296، 305 ي 349 قر گشتاسب: . 150
 433، 466، 524 «ي»
 واحدې، شيخ: 153، 390، 439، يحيي: 392
 637، 790 يحيي برمكي: 331
 هابيل: 147 يزدجرد: 345
 هرمز: 433، 466 يعقوب: 197، 204، 205، 820، 821
 همای بنت بهمن شاه: 742 يوسف: 204، 205، 733، 820، 821

فهرستِ اماکن

آبس، 89: شهری و مدینه‌ای است نامعلوم. (برهان ۷/۱؛ شرفنامه ۶۲/۱)

آذربایگان، آذربادگان، آذربایگان، 98: نام ولایتی است از ایران واقع در شمال غربی این کشور، و آن از شمال و شمال شرقی به مرز ایران و درّه رودارس، از مغرب به مرز ایران و ترکیه، از مشرق به بحر خضر محدود است، و آن نجدی است ناهموار دارای قُلل آتشفشانی مانند سبلان و سهند، و در مرکز آن حوضه وسیع نسبتاً پستی است که دریاچه ارومیه (رضائیه) در آن قرار دارد، بیشتر طایفه آتشپرستان زندخوانان بودند. ناحیه‌ای در شمال غربی ایران که در زمان هخامنشیان جزو ماد محسوب می‌شد، پس از حمله اسکندر به ایران به نام آتوریات والی آن ناحیه خوانده شد. (مدار ۲۲/۱؛ فرهنگ فارسی ۹/۵؛ شرفنامه ۸۷/۱)

آذربائیجان و آذربيجان، 98: ایالتی از ایران واقع در شمال غربی ایران و آن از شمال و شمال شرقی به مرز ایران و درّه رودارس، از مغرب به مرز ایران و ترکیه از مشرق به بحر خزر محدود است. (فرهنگ فارسی ۱۳/۵)

آردستان و اردستان، 99: نام ولایتی از ولایات‌های بالا، آنجا انار خوبتر باشند و از اصفهان هیجده فرسخ را دارد. (فرهنگ فارسی ۱۱۶/۵؛ شرفنامه ۸۸/۱؛ مدار ۲۳/۱)

آزردوم، 96: نام منطقه مشهور در ترکیه امروز.

(زفان پنج بخشی ۱۱ و حاشیه)

آل، 95: آبادی است میان مشهد و کلات، با صفا و

خوش آب و هوا، و هردو طرف آن کوهستانی است،

فردوسی در شاهنامه از این آبادی نامبرده است.

(فرهنگ فارسی ۴۷/۵)

آمل، 95: از شهرهای مهم و در ۲۴۰ کیلومتری

دورتر در شمال تهران واقع است، رود هراز از

آن می‌گذرد، مردمان به فارسی در لهجه

مازندرانی صحبت می‌کنند، شیعه مذهب هستند،

دانشمندان و محدثان بزرگ از آنجا برخاسته‌اند

مانند محمد بن جریر طبری، میربزرگ، سید حیدر

آملی و طالب آملی را می‌توان نامبرده می‌شود.

(فرهنگ فارسی ۶۰/۵)

آو، 104. (مدار ۳۹/۱)

ابخاز، 176: بخشی بوده کوهی از ترکستان مشهور

به ظلم، گویند مردم آنجا بیشتر ترساو آتشپرست

بودند و آنجا دیری بوده بسیار عظیم، و

ناحیه‌ای است از جبل قبق (قبقاز) متصل

به باب‌الابواب مجاور بلاد لبلاد للان (اران) و

در آن قومی از نصاری موسوم به گرج سکونت

داشتند که از نواحی تفلیس فرود آمدند و

مسلمانان را برانندند، و در سال ۵۱۵ هـ آن

ناحیت را مسخر کردند، حواری‌ها جلال‌الدین در

۶۲۱ هـ قصد آنان کرد و تفلیس را از دستشان

بدرآورد و ملکه ایشان به ابخاز گریخت. ابخاز

بعداً جمهوری‌های اتحاد جماهیر شوروی منضم

گردید. پایتخت آن سوخومی، تنباکو و میوه

دارد. (فرهنگ فارسی ۷۴/۵؛ معجم البلدان؛ برهان ۷۸/۱)

ابد، 167: شهری است و نام اصلی آن نیشاپور است و معدن فیروزه آنجا است، و نیشاپور یکی از شهرستان‌های تابع استان خراسان و شهر تاریخی کشور ایران است، آب و هوا خوش و شهر زیبا است، در قدیم پُرجمعیّت و آباد بوده ولی در فتنه مغول خراب و ویران گردید. (فرهنگ فارسی ۶/۲۱۶۹)

ابرقوه، 222: نام شهری و یکی از بخش‌های شهرستان یزد، در جنوب شهرستان واقع در کویر که آنجا چنار بزرگ بسیار می‌باشند. (فرهنگ فارسی ۷۷/۵)

اتل، 196: موضعی است و نام قدیمی رودخانه رولگا است که در روسیه جریان دارد و وارد بندر هشترخان می‌شود، بعضی خود بندر هشترخان را بدین نام خوانده‌اند.

اخلاط، 185: شهری در ساحل غربی دریاچه و آن از بزرگترین شهرهای ارمنیه. (فرهنگ فارسی ۵/۱۰۷)

اردبیل، 197: شهری است در حدود آذربایجان شرقی، رودخانه بالق چای (ماهی رود) آن را مشروب می‌سازد، کوه‌هایی آن را احاطه کرده است و در مغرب آن آتشفشان خاموش، مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی جدّ پادشاهان صفویه از مهمترین آثار تاریخی اردبیل و موزه آن یکی از

موزه‌های آثار باستان ایران است. (فرهنگ فارسی ۱۱۶/۵)

اُردن، 205: نام شهری عظیم به‌شام که گور حضرت یعقوب علیه‌السلام و چاه یوسف علیه‌السلام آنجا است و مسکن یعقوب علیه‌السلام به‌دوازده فرسنگی از او بوده. (شرفنامه ۹۵/۱؛ مدار ۷۱/۱)

ارمن، 207: نام شهری و ولایتی در دامن کوه که نوعی از ابریشم بدو نسبت کنند و آن را ابریشم ارمنی گویند، و در حاشیه سرزمین ارمنستان بین آذربایجان و قفقاز و آسیای صغیر این نام در کتیبه بیستون داریوش بزرگ به‌صورت ارمین (آن) آمده است، و ولایت معروف که مولد شیرین است (شرفنامه ۴۹۶/۱؛ سرمه ۱۸؛ دستور ۶۳؛ مویید ۷۷/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۲۴/۵)

اسپهان، اسپاهان، اصفاهان، 208: نام شهری و ولایتی مبارک از ولایت فارس و در سال ۱۰۰۶ هـ ق شاه عباس اول آن را پایتخت قرار داد، هوای لطیف دارد، شهرستان وسیع و حاصلخیز مرکزی ایران، مرکب از دامنه کوه‌های بختیاری و دشت پهناوری است که از مشرق و جنوب شرقی تا شهرستان یزد ادامه دارد. زاینده رود که از کوه‌های بختیاری فرود می‌آید، تنها رودی است که تمام اصفهان را مشروب می‌سازد، و بعد از تهران پُرجمعیت‌ترین و بزرگ‌ترین شهرهای ایران است، بناهای بسیاری در زمان صفویه در این شهر ساخته شده از حیث آثار تاریخی از معروف‌ترین شهرهای ایران به‌شمار می‌رود میدان اصفهان، مسجد امام، مسجد لطف‌ا، مینار

جنبان، مسجد جامع و غیره خیلی معروفاند، از لحاظ آبادی آن را نصف جهان می‌نامند، در دوره رضا شاه پهلوی مرکز صنایع جدید گردیده اهل این ناحیه زیرک می‌باشند و در صناعت‌ها خیلی پیشرفت کرده، قالی‌بافی، غالیچه‌بافی این شهر خیلی معروف است، این شهر را قدیم یهودیه خواندند و گویند که هر قحطی که در عالم باشد ابتدای آن را از این ولایت اسپهان بود، و گویند هرکه در آن شهر چهل روز مقام کند بخیل شود و خروج دجال هم از این ولایت خواهد شد. سیارها که برای بازدید به ایران می‌روند خواهش دارند که بعد از مشهد متبرکه به اصفهان حتماً بروند. (شرفنامه ۱۹۶/۱؛ فرهنگ فارسی ۱۵۴/۵)

اسکندرآباد، 163: در سرحد جنوب بناکرده اسکندر مقدونی (۳۳۱ ه ق) است و به واسطه منارة البحر مرتفع آن که چهارصد گام ارتفاع داشته شهرت یافته. در زمان بطالسه مرکز هنری و ادبی شرق و یکی از کانون‌های تمدن یونانی به‌شمار می‌رفت. دارای کتابخانه مهم بوده که یکبار به‌دست سربازان فاتح سزار (قیصر روم) و بار دیگر در سه‌صد و نود ه ق سوخته شد. (فرهنگ فارسی ۱۴۵/۵؛ شرفنامه ۴۴/۱؛ مدار ۹۲/۱)

اسکندرون، 209: نام جزیره‌ای است که قبر ذوالقرنین دروست، ۱۶۸ شهر و بندری در ترکیه درکنار خلیج اسکندرون (بحرالروم) پایتخت ولایتی به‌همین نام. (فرهنگ فارسی ۱۴۵/۵)

اسکندریه، 143، 225: شهری درکنار دریا به‌سرحد فرنگ شهر و بندری در مصر، این شهر به‌توس

مقدوني (۳۳۱ هـ ق) بناشده، و بعضي گویند که آن را اسکندر بن سلولوت بناکرده نه اسکندر بن فیلقوس، و به واسطه منارة البحر مرتفع خود که چهارصد گام ارتفاع داشته شهرت یافته. (مدار ۹۲/۱؛ شرفنامه ۱۱۲/۱)

اسکون، 209: نام ولایت.

اصطخر و اصطرخ و صطخر، 161: یکی از بزرگترین شهرهای فارس در دوران قبل از اسلام و بعد از آن، قلعه اصطخر از قلاع معروف تاریخی است که در انتها شمال غربی جلگه مروست قرار دارد. (فرهنگ فارسی ۱۳۵/۵؛ شرفنامه ۵۴/۱؛ مدار ۴۳-۱۴۲)

افرنجه، 232: سرزمین اروپائیان غربی را مسلمانان افرنجه نامیده اند آبادکرده کسری. (فرهنگ فارسی ۱۵۸/۵)

افسوس، 180: نام شهری قدیم در ایونیه واقع در ساحل دریای اژه که پادشاه او را دقیانوس جبار گفتندی، در آنجا معبد آرتیمس که در شمار عجایب سبعة عالم است، برپا بود، و آن به دست ارستراس سوخته شد، شورای افسوس در سال چهارصد و سی و یک میلادی نسطوریوس را محکوم کرد، در طبق روایات اسلامی غار اصحاب کهف در همین شهر بود. (شرفنامه ۶۳/۱؛ سرمه ۱۲؛ برهان ۱۴۹/۱؛ فرهنگ فارسی ۵۳۲/۵)

الم الم، 202: بعد از تحقیق بسیار در فرهنگهایی که در دست مصحح بود شهری به این نام در هیچیک فرهنگ دریافت نشد.

املاق، ۱۸۹: نام ولایتي از عرب، بعضي فرهنگها ولایتي از ترکستان گفته. (فرهنگ فارسي ۱/۱۲۵؛ برهان ۱/۱۶۱)

إنجاز، ۱۷۸: شهري که در آن همه ساکن ترسیان باشند، و آن در ولایت فرنگ است.

اندجان، ۲۱۵: شهري است درکنار درّه فرغانه در شمال شرقی فرغنه. (مدار ۱/۱۲۳؛ فرهنگ فارسي ۵/۱۸۳)

اندخود، ۱۶۵: نام مقامي و شهري است کوچک در قسمت شمالی افغانستان میان بلخ و مرو برکنار بیابان نزدیک شبورقان.

انطاکیه، ۲۳۰: شهري در شام و شهري در ترکیه که سابقاً مقرسلوکیان بود، واقع در ساحل ارنّت (Oronte) یا نهراالعاصی که بحرالروم، مدیترانه می ریخت، مرکز تجاری است و درو عمارتها عجیباند. (فرهنگ فارسي ۵/۱۸۶؛ شرفنامه ۱/۱۱۴؛ مدار ۱/۱۳۵)

اندلس، ۱۸۱: ناحیه ای است که در جنوب کشور اسپانیا رودخانه وادی الکبیر آن را مشروب می سازد و رشته جبال سیرامورنا و سیرانوادا در آن واقع است، و به هشت ولایت تقسیم می شود، این ناحیه ای است بسیار حاصلخیز، تازیان مسلمان در سال ۹۲ هـ ق به سرداری طارق غلام موسی بن نصیر این ناحیه را به تصرف درآوردند و سپس بر تمام اسپانیا تسلط یافتند، و چون سپاهیان اسلام ابتدا وارد اندلس شدند، مؤرخان و نویسندگان اسلامی همه کشور اسپانیا را اندلس نامیدند. (فرهنگ فارسي ۵/۱۸۴)

اوش، 184: نام شهري است میان ماوراءالنهر و ترکستان.

أهواز، 178: این نام در آغاز فقط بهقبیله ساکن این ناحیه اطلاق می‌شد، ایرانیان این ناحیه را سوزیان (جوزان) می‌نامیدند و آن همان ناحیه قدیم عیلام بود، اهواز درکنار رودخانه بزرگ کارون و در مرکز خوزستان واقع است، در زمان ساسانیان هرمز اردشیر را رامشهر و شهر رام نامیده می‌شد، عرب‌ها آن را به‌اهواز بدل کردند، بار دیگر ناصریه شد و در سال ۱۳۱۴ هـ ش به‌موجب تصویب‌نامه هیئت وزیران نام ناصریه به‌اهواز بدل گردید، هوای او مخالف دارد که عقل را گم کند و سودا بیفزاید و کژدم و مار بسیار بوند، اهواز نام شهري است که هوای بسیار بدی دارد و هرکه به‌یکسال در آنجا مقام کند البتّه در عقل او نقصان بهم رسد (افسانه‌ای است) و عقرب آنجا هرکه بزند جان به‌سلامت باقی نماند، مسافرت از اصفهان تا اهواز حدوداً هزار و نهصد کیلومتر است، در راه سلسله‌های کوه‌های زاگرس که یکی از کوه‌های مرتفع ایران است تا به‌خلیج فارس، این کوه‌ها تپّه آهکی دارند، شهر اهواز نزدیک به‌عراق است فقط در میان خلیج فارس است. این منطقه بارانخیز است و با داشتن آب فراوان میوه‌جات، سبزیجات و بسیاری از خوراکی‌های اصفهان را تأمین می‌کند و منطقه حاصلخیز تلقی می‌شود، اکنون بعد از جنگ عراق خراب شده. (شرفنامه ۱/۶۱: برهان ۱/۱۹۱: سرمه ۱۱: فرهنگ فارسی

۷/۷۴: برهان ۱/۱۹۱: ایران که من دیدم ۸۱
(به بعد)

ایران، 217: ولایتی است که از سمت شمال به بیابان خوارزم، بحر خزر و رود کورا، از مشرق به حوزة جیحون و کوه های غربی درة سند، از مغرب به دامن های غربی کوه های زاگرس و ارونند ورود و از جنوب به خلیج فارس و بحر عمان محدود است، و از سمت شمال روسیه، از مشرق افغانستان و پاکستان، از مغرب ترکیه و عراق و حدود شام نیز، و می توان گفت میان جیحون و فرات، و این طرف آمون (رود جیحون)، ایران همیشه دارالملک ملوک عجم بوده، معادن نفت، محصولات گندم، جو، برنج، دُرَت، نخود، لوبیا، ماش، عدس، توتون، پنبه، کنف و نیشکر، بادام و پسته، صنایع دستی قالبی، گلدوزی، قلابدوزی، گونی بافی، حصیربافی، کارخانه های قندسازی، سیمان سازی، چرم سازی، نساجی، صابون سازی، کبریت سازی و غیره از وارد کردن اجناس خارجی ایران را بی نیاز می سازد. (برهان ۱/۱۹۴: شرفنامه ۱/۱۰۲: فرهنگ فارسی ۵/۲۰۶-۷: مدار ۱/۱۵۱: زفان (ن) ۱/۳۱: وفایی ۲۵)

ایلاق، 190: نام شهری است از ختا و قلماق که محل ییلاقی است. (فرهنگ فارسی ۵/۲۱۶)

ایلیا، ۱49: شهری است مبارک و ایلیا بن ملکا نام پیغامبری حضرت خضر علیه السلام بود که این شهر را به نام وی بنا کرده، و ایلیا قبيلة پیشینیان که آن را بیت المقدس نیز گویند. (جهانگیری ۱/۶۹۲: تاریخ بلعمی ۴۹۰)

ایمن، 218: نام شهری است که موسی علیه السلام در آن شهر با زوجه خود به وقت شب می‌رفتند، اتفاقاً به سبب وضع حمل آن عقیقه جستجوی آتش نمودند، ناگاه از دور روشنی به نظر درآمد، چون قریب رفتند بر درختی نور یافتند، از آنجا به موسی علیه السلام از غیب ندا رسید، این اولین معراج موسی بود، چون وادی مذکور به جانب دست راست موسی علیه السلام واقع بود لهذا وادی ایمن گفتند که به معنی جانب یمین مأخوذ از یمین که به معنی جانب راست باشد، و این بیابانی بوده که موسی علیه السلام آنجا با شعیب علیه السلام گوسفندان را می‌چرانیدند، و موسی علیه السلام چهل سال در آن شهر مانده بود، اکنون آن را شهر التون گویند. (مدار ۱۵۴/۱)

ایمن آباد، 248. (مدار ۱۵۴/۱)

بااوش، 318: شهری است میان ماوراءالنهر و ترکستان. (شرفنامه ۱۶۵/۱؛ مدار ۱۵۶/۱؛ سرمه ۳۲)

باب‌الالباب یا باب‌الابواب، 393: نامی است که جغرافیه‌دانان عرب به شهر «دربند» واقع در دامنه جبال قفقاز و ساحل غربی بحر خزر داده‌اند، آب دریا به دیوار آن می‌رسید و در وسط آن لنگرگاه کشتی‌ها بود، در دو طرف ساحل دو دیواره برآورده و در مدخل آن زنجیری کشیده بودند تا مانع ورود و خروج کشتی‌ها شود مگر با اجازه و به همین جهت آن را باب‌الابواب نامیدند. (فرهنگ فارسی ۲۲۳/۵)

بابل، 337: شهري قديم در بين‌النهرين که خرابه‌هاي آن در ساحل فرات جنوبي شرقي بغداد واقع است، شهر بابل بعد از ۵۸۷ قبل مسيح به‌تصرف کوروش بزرگ آمده و خشايار شاه آن را خراب کرد، اسکندر آن را به‌عنوان پایتخت آسيائي انتخاب کرد، انحطاط بابل از زماني که سلوکیان آن را ترک گفتند آغاز گردید. سحر و شراب به‌بابل منسوب است، میان عراق است و کوشک نمرود آنجا بود، یونانیان مشتري را بابل می‌گفتند، در بابل چاهي است معذوب هاروت و ماروت که آن را چاه بابل گویند. (شرفنامه ۱۷۹/۱؛ سرمه ۳۶؛ مدار ۱۵۷/۱)

باخرز، 311: ولایتي در خراسان که از سمت شمال به‌جام، از مشرق به‌هري رود، از مغرب به‌ترشیز، و از جنوب به‌قاینات محدود است. امروزه بخشي است از شهرستان مشهد که به‌نام طيبات (نایباد) نامیده می‌شود. (فرهنگ فارسي ۲۲۶/۵)

باژبان، 348: نام ولایتي نخجوان. (شرفنامه ۱۸۸/۱)

باکو/پاکو، 362: قصبه‌اي است از قصبه شروان، و آن قلعه‌اي است بالای کوه به‌غایت مرتفع، و شهري که اکنون جزو جمهوري آذربایجان و سابقاً متعلق به‌ایران بود واقع در ساحل بحر خزر و ناحیه‌اي نفتخیز، نساجي مصنوعات میکانکي و محصولات شیمیایی از آنجا حاصل می‌گردد. (فرهنگ فارسي ۲۳۳/۵)

بالغ، 324: نام ولایتي جانب شمال از ترکستان که خان بالغ نیز گویند. (رشیدی ۲۰۹)

باورد، 294: شهري از بلادِ خراسان، همان ابیورد است، ابریشم باوردي بدو نسبت دارد، شهري بود در دشتِ خاوران در شمالِ خراسان کنوني نزدیک به درّه گز، عبدا عامر سردارِ عرب در سال ۳۱ هـ آن را گشود، اکنون ویران گشته و جزو ترکمنستان شده. به قولِ یاقوت حموي مؤلفِ معجم البلدان در میان سرخس و نساء واقع بود، دانشمندان و شاعران بسیار از این خطّه برخاسته، بنابه گفته گردیزی مؤلفِ زین الاخبار باورد بناکرده گیو بوده. (فرهنگ فارسي ۹۷/۵؛ شرفنامه ۱۴۲/۱؛ سرمه ۲۶؛ زفان (ن) ۱/۵۰؛ مدار ۱۸۱/۱)

بایجان و بایگان، 349: نام ولایتي است. (مدار ۱۸۱/۱)

بیوست، 283: نام شهري و ولایتي است.
بتخاک، 329: موضعي نزدیکِ کابل. (شرفنامه ۱۷۳/۱؛ سرمه ۳۴؛ مدار ۱۸۳/۱)

بخارا، 278: یکی از شهرهاي بزرگ ماوراءالنهرِ قدیم و مرکزِ بعضي حکومتهاي اسلامي ایران و کانونِ نشرِ علوم و معارفِ ایرانی و اسلامي و پایتختِ دولتِ ساماني بوده. در بخارا یا نزدیکِ آن معبدِ بودايي بوده که تازه به دست شریسنندان خراب شده. این شهر به دستِ چنگیز خان مغول ویران گردید، کرسیِ آن نیز بخارا نام دارد، صنعتِ نساجي پنبه و ابریشم و قالي آن شهر معروف است، نزدیکِ آن شهرهاي معروف مانندی بلخ و سمرقند وجود دارند، چند سال پیش از دستبردِ زمانه رهايي نیافت و خراب گشت، حالا جزو

جمهوری ازبکستان است. (شرفنامه ۱/۱۳۱؛
 برهان ۱/۲۳۸؛ فرهنگ فارسی ۵/۲۴۵)
بَخْم، 342. (شرفنامه ۱/۸۳؛ زفان (ن) ۱/۶۶؛ موید
 ۱۵۸؛ مدار ۱/۱۹۳؛ سرمه ۳۷)
بدخش، 319: نام ولایتی است در کشور افغانستان،
 در شرق ترکستان شرقی که معادن لعل در
 کوهستان آن بطور فراوان یافت می‌شود. لعل
 بدخش یا بدخشان منسوب به این ناحیه و از قدیم
 بسیار شهرت داشته است، مرکز آن فیض‌آباد است.
 (فرهنگ فارسی ۵/۲۴۷؛ شرفنامه ۱/۱۶۵)
بردعه، 372: نام شهری به‌حد ارمینیه تا کوه
 قسبک که مالک آن نوشابه بود، در قدیم مرکز
 اران بود، اکنون در آذربایجان واقع و
 خرابست. (فرهنگ فارسی ۵/۲۵۳؛ مدار ۱/۲۰۳؛
 شرفنامه ۱/۲۰۷؛ برهان ۱/۲۵۲)
برشجا، 279: نام مقامی میان ایران و توران
 زمین به‌دو فرسنگی به‌بخارا و منسوب بدان شهر
 را برشجی گویند. (مدار ۱/۲۰۶؛ آند ۱/۲۷۲؛
 برهان ۱/۲۵۷۳)
برقه، 373: شهری است بزرگ به‌ناحیت مغرب در شام
 و مصر، و نام قدیم آن سیرنائیک، و آن
 مستملکه قدیم ایتالیا در افریقه است، پایتخت
 بنغاری، دارای معدن نفت و پیوسته جایی
 با خواسته بازرگانان بسیار. (فرهنگ فارسی
 ۵/۲۵۶؛ 840؛ مدار ۱/۲۰۸؛ شرفنامه ۱/۲۰۷)
برمک، 330: نام مقامی و ولایتی، این در اصل
 لقبی بود که به‌رئیس روحانی معبد بودایی بلخ
 می‌دادند، نوبهار بلخ معبد بودایی بوده و

برمکیان تولیت آن معبد را داشته‌اند، و خود اصلاً بودایی بودند، در اواخر قرن اول هجری به اسلام گرویدند، و اخلاف آنان بعدها در دربار خلفای عباسی به وزارت رسیدند، برمک معروف پدر خالد و او پدر یحیی وزیر مشهور هارون الرشید بوده. (فرهنگ فاسی ۲۵۹/۵؛ سرمه ۳۵؛ مدار ۲۱۰/۱؛ شرفنامه ۱۷۳/۱)

بُزنگ، 335: نام ولایتی است که قلب جنوبی آنجا نمودار می‌شود.

بعلبک، 332: نام قدمی آن هلیو پولیس و شهری است در لبنان، و آن در قدیم مقر فینیقیان و مستعمرة رومیان در قرن اول میلادی بود، در زمان آنتونن مقدس معبدی برای خورشید در آنجا ساخته شده بود. (فرهنگ فاسی ۲۷۲/۵؛ مدار ۲۲۹/۱)

بغداد، 296: شهرهای آبادکرده امیرالمؤمنین علی بن عباد، پایتخت کشور عراق در ساحل دجله و سابقاً پایتخت خلفای عباسی بوده، پیش از آبادانی باغ داد گفتندی از آنکه هر هفته انوشروان در آنجا حاکم می‌شد و داد خلق می‌داد، چون شهر بنا شد الف حذف کردند، بغداد شد، مصنوعات ابریشمی، چرمسازی، جواهرسازی و چاقوسازی معروف است. (فرهنگ فارسی ۲۷۲/۵)

بُکتاش، 320: (شرفنامه ۱۶۶/۱؛ مدار ۲۳۳/۱)

بلاط و بلبط و بلیط، 323: نام شهری. (مدار ۲۳۶/۱)

بُلغار، 308: شهری نزدیک ظلمات آباد کرده ذوالقرنین که در طلب آبیحات در آن ظلمات

درآمده بود، به‌نگاه را در این غار رها کرد، چون بازگشت از بن غار کوچ کرد، خلقي از سفر تنگ آمده بودند همانجا ماندند و مقیم شدند، به‌آهستگی شهر معظم شد، اصلاً بن غار بوده نون را به‌لام بدل کردند بُلغار شد، و آنجا که اغلب خوبان باشند، زمینی سردسیر است، قومی که از نژاد سکه که بین دُن و دانوب سکونت کردند امروز اسلاو به‌شمار می‌روند، و ساکن بُلغارستان شدند، قسمتی از بُلغاران استپ‌های جنوبی روسیه را ترک گفتند و به‌حدود بالکان (بُلغارستان) رفتند، پوست بُلغار و زیبارویان بُلغار در ادبیات فارسی شهرت کرده‌اند. آنجا طوطی نیز و پوستین مخصوص بود. (مدار ۱/۲۴۰؛ زفان (ن) ۵۴-۵/۱؛ یادداشت‌های قزوینی ۵۱۲/۴؛ موید ۱۳۴/۱)

بم، 344: سرحدّ مشرق یکی از شهرستان که از شمال به‌کرمان، از مغرب به‌کوهستان نمداد و شاه، از مشرق به‌زاهدان، از مغرب به‌جیرفت محدود است، محصولات خرما، حنا و مرکبات است، رطبی بم معروفترین رطبی ایران است، شهر بم سرراه کرمان و زاهدان قرارگرفته است، در بم قلعه قدیمی موجود است، در شهر سه مسجد یعنی در بازار مسجد خوارج، در بزازان مسجد اهل‌سنت و در قلعه شهر مسجد دیگری بود ولی چند سال پیش زلزله خطرناکی به‌وجود آمد و تمام شهر بم را تباہ و برباد کرد. (فرهنگ فاسی ۵/۲۸۰؛ وفایی ۳۸؛ سرمه ۳۷؛ صحاح ۲۱۶؛ موید ۱۵۸/۱؛ زفان (ن) ۶۷/۱)

بوم، 345: ولایت و شهر.

بهر، 311: نام ولایتی و دهی است از دهستان بوشهر. (مدار ۱/۱۲۶؛ شرفنامه ۱/۱۵۷)

بهشت گنگ، 336: شهری ساخته افراسیاب که نشیمن او بود و آن را گنگدژ نیز گویند، و حقیقت این است که در ترکستان شهری گنگ ساخته افراسیاب هست که دارالملک او بود، و در واقعه خون سیاوش و رفتن رستم به ترکستان و گریختن افراسیاب خراب شد و باز وقت مراجعت افراسیاب آن را معمور ساخت، و گنگدژ قلعه آن شهر است و غالباً مراد از این جزیره همان خواهد بود، این است تحقیق قوسی، و صاحب جهانگیری گوید که آن نام قلعه‌ای است که ضحاک در بابل بناکرد و آنجا جاودان بسیاراند و اکنون خراب است و جز تلی از آن نمانده، و از توابع حله‌ای است، و بر آن تل چاهی است بس عمیق که هاروت و ماروت در آن محبوس‌اند، چنانکه در عجایب‌المخلوقات است، و در نزهت‌القلوب است نام موضعی از حدود مشرق که به تازی حبه الارض خوانند و آن آرامگاه پریان است، روز و شب در آنجا یکسان است، و از سکندرنامه شیخ نظامی نیز همین معلوم می‌شود، مؤلف سراج گوید که از کتب علم هیأت نیز همین معلوم می‌شود که بهشت گنگ و دژ هخت چاه است. (سراج ۱/۴۷۴؛ جهانگیری ۲/۱۸۹۴، ۳/۲۱۵۳؛ سرمه ۳۶)

بیت‌الاقصی، 447: بیت‌المقدس که آنجا در معراج شریف محمد صلی‌الله علیه و سلم امامت کرد،

پیغمبران در اول رکعت اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ يعني ندیدی پروردگارت با پیلداران چه کرد، مگر نه آنکه ترفندشان را بی‌اثر کرد، و فوج فوج مرغابی بر سرشان فرستاد، تا بر آنها سنگریزه‌هایی از گل سنگ فروبارند، و سرانجام چونان کاه نیم خورده‌شان کرد، و در دوم رکعت لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ اَلْفِهِمْ رِحْلَةَ الشَّتَاءِ وَالصَّيْفِ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ یعنی برای همیشگی قریش، همبستگی‌شان در کوچ زمستانی و تابستانی، پس باید خداوند این خانه را پرستش کنند، خداوندی که آنها را از گرسنگی به‌سیری و از ترس به‌آسودگی رسانید، خوانانند و نماز ادا نمودند، عبارت از بیت‌المقدس و بیت‌الاقصی از آن گفته که آن مسجدی است که دورتر است از اهل مکّه، قبله یهود و نصاری و مسلمانان است و از نظر دینی و از نظر مسلمانان، یهودیان و مسیحیان مقدّس است. (سورة فیل/105: آية 1-5؛ سورة قریش/106: آية 1-4)

بیت‌المقدّس، 412: اورشليم (یروشلم) نام شهری است که مسجد اقصی در آنجاست، و آن را به‌تازی بیت‌المقدّس و به‌عبری ایلیا گویند و به‌فارسی دژ هوخت، دژ هوخت کنک و کنک دژ هوخت خوانند، گویند از ولایت شام و زمین فلسطین است و اقلیم سوّم، شهر و مرکز حکومت قدیم فلسطین و پایتخت کنونی دولت اسرائیل، این شهر بر

بلندي افغان، و کنعان در سه فرسنگي آن است، و آن از آنکه بختالنصر به کين يحيي عليه السلام پيغمبر بيت المقدس را ويران ساخت و مسجد را نيز خراب کرد، و آخر ملڪي از ملوکِ خرس که بني اسرائيل او را کوشک گویند، حضرت داؤد عليه السلام آن را بنا نهاد، حضرت سليمان عليه السلام آن را به اتمام رسانیده و قبله اکثر انبياء همان بوده است. (فرهنگ فارسي ۱۹۵/۵، ۳۰۸)

بیداد، 299: شهري که بادشاه آن خيلي بیدادگر و آدم‌خوار بود اسمش کافور و رستم او را فتح کرده بود بعد از کشتن کاووس و اسیرکردن خاقان و شکست تورانيان به شهر سغد رفته و پس از دو هفته به این شهر (بیداد) که دژي استوار بود، رسید و کافور را گرفته و گُرزي برسر وي زد و وي را به جهنم واصل رسانید. (شرفنامه ۱۴۸/۱؛ سرمه ۲۸؛ مدار ۲۶۹/۱)

بیهق، 327: ناحیه‌اي است از نیشاپور، قصبه آن ابتدا خسروجرد (خسروگرد) بود و بعد از آن سبزوار گردید، مردم این شهرستان از سده‌هاي نخستين اسلام شيعه بودند، گروهی از بزرگان از این شهر بوده‌اند. (مدار ۲۸۶/۱؛ دستور ۸۵؛ شرفنامه ۱۷۱/۱؛ فرهنگ فارسي ۳۱۴/۵)

پارس و فارس، 469: ولایت شیراز محدود است از شمال شرقي به اصفهان، از شمال غربی به خوزستان، از مشرق به کرمان و از جنوب و جنوب غربی به خلیج فارس. این شهرستان مرکب است از شیراز، بوشهر، لار، فسا، کازرون،

جهرم آباد و فیروزآباد، مرکز ایالت شیراز است، این ناحیه قدیم‌ترین مراکز تمدن ایران می‌باشد و قرن‌ها مرکز حکومت و شاهنشاهی ایران بوده. کوروش بزرگ مؤسس سلسله هخامنشی و اردشیر بابکان مؤسس سلسله ساسانی از این ایالت برخاسته، از آثار تاریخی ابنیه تخت جمشید، پاسارگاد، نقش رستم و کعبه زردشت، کاخ سروستان، غارشاپور، شهر شاپور (بیشاپور) بندامیر، بازار، مسجد و ارگ وکیل (شیراز) را باید نامبرد. محصولات خرما، مرکبات، پنبه، برنج، توتون، گندم، نارنج جو و حبوبات‌اند. (فرهنگ فارسی ۱۲۹۰/۵: ایرانی که من دیدم)

پهلو، 496: نام ولایتی قدیم خراسان که محلّه سکونت طایفه پارت بود. (فرهنگ فارسی ۳۱۹/۵)

بیکنده، 459: از بناهای جمشید بوده و بعد از فریدون تعمیر نموده و کنک دژ نام کرده، و پس از آن به تصرف افراسیاب درآمده، آن را دالمک خود کرده و در عظمت و آبادی آن کوشیده، و هنگامی که کیخسرو به تسخیر ترکستان رفته آن شهر را مسخر نموده، و افراسیاب بگریخته و کیخسرو اهل و عیال او را به‌جانب ایران فرستاده و آن شهر سال‌ها سال بود که در تصرف مغول بود و بیکنده نام پایتخت افراسیاب در حدود العالم در ذکر ناحیت ماوراءالنهر گفته شده بود که شهرکی است، او را هزار رباط است، زمینش درست و اندروی گنبد گورخانه‌هاست که از بخارا آنجا بردند. (سرمه ۴۹؛ مدار ۳۳۳/۱)

تاتار، 568: تار و تتر مخفف آن، قومی است مشهور و تار زمینی است از ترکستان که آنجا مشک خیزد. (فرهنگ فارسی ۱/۱۰۲۶؛ زفان ۱/۱۰۴؛ جهانگیری ۱/۶۶۲؛ برهان ۱/۴۷۰؛ رشیدی ۴۰۹؛ سراج ۱/۶۳۸؛ شرفنامه ۱/۲۷۹)

تاجیک و ترک، 589: نام ولایتی است تاجیکستان، کوچکترین ولایت واقع در آسیا بین ازبکستان، قرقیزستان، چین و افغانستان و پایتخت آن استالین‌آباد است (خجند)، تازی و تاجیک اولاد عرب بود که در عجم بزرگ شود. (سرمه ۶۵؛ مدار ۱/۳۴۳؛ زفان (ن) ۱/۱۰۹؛ جعفری ۱۲۷؛ شرفنامه ۱/۲۸۹)

تاه، 619: شهری که فریدون در آن شهر بود.

تبت، 559: نام ولایتی است مشکخیز و در ولایت سین شهری است عظیم، منطقه‌ای خودمختار از مغرب چین، متشکل از نچه‌های مرتفع بی‌آب و علف، و در جنوب کوه‌های بسیار مرتفع (هیمالیا) پایتخت اولهاسه، به‌غایت خوش هوا و مُشکِ خوب از آنجا دستیاب می‌شود، نهر تسانگ پویا برهماپُترا آن را مشروب می‌سازد، این کشور به‌توسط یک روحانی بودایی یعنی دالای لاما اداره می‌شد، که دین بودایی را پیرو بوده، دالای لامای معاصر پس از حمله کمونیست‌های چین به‌هند پناهنده شد، تربیت اغنام و احشام منبع درآمد اصلی این سرزمین است. (شرفنامه ۱/۲۷۶؛ برهان ۱/۴۶۶؛ جهانگیری ۱/۵۷۰؛ رشیدی ۴۰۴؛ فرهنگ فارسی ۱/۱۰۲۰، ۵/۳۷۸؛ زفان (ن) ۱/۱۰۱؛ سراج ۱/۶۳۱؛ صحاح ۱/۴۳؛ موید ۱/۲۳۳)

تبریز، 575: شهری است در شمال مغرب ایران مرکز آذربایجان شرقی. این یکی از شهرهای منظم بوده و مکرر پایتخت شاهان نیز، ابنیه و آثار معروفی داشته که به سبب هجوم خارجیان و زلزله بخش زیادی خراب شده، تلخه رود و مهران رود از آن می‌گذرد، معادن زغال، سنگ، زرنیخ و نمک می‌باشد، تب به معنی پنهان کن، احتمالاً این تسمیه پنهان کننده تف و گرما با جنبش‌های آتشفشانی کوه سهند مربوط می‌باشد، و به واسطه محاربات سپاه ایران و عثمانی یعنی هجوم خارجیان خراب شده، در سال هزار و دویست و هشتاد و سه هجری شمسی تقریباً دویست هزار خلق در آنجا موجود بودند و به سبب مرض و بای عام تقریباً صدهزار خلق هلاک شدند و مؤلف فرهنگ آنند راج محمد پادشاه متخلص به شاه آن موقع در آن شهر موجد، به سبب مرض و بایی از آنجا فرار کرد و به جانب سراب وارد بیل رسید. مقابر اولیا و انبیا در آن شهر بسیار بوده، آب و هوای آن معتدل و سردسیر سازگار دارد. (آنند ۱۰۱۸/۲؛ سراج ۶۳۳/۱؛ جغرافیای سیاسی کیهان ۵-۱۵۱؛ برهان ۱/۴۶۷؛ فرهنگ فارسی ۳۷۸/۵)

تتر، 569: نام شهری که مسکن قبایل مغول بوده، تاتار هم نام ولایتی همان تتر است، و این یکی از قبایل مغول که مسکن ایشان به شط ارقون و نهر سلنگا و مملکت قوم قرقیز، از مشرق به ختا (چین شمالی)، از مغرب به قوم اویغور، از جنوب به تبّت و قوم تنگنوت محدود بوده است. تاتارها از وحشی‌ترین قبایل زردپوست آسیای شمالی محسوب می‌شدند و غالباً خراج‌گذار امپراتوران

کین بودند، لباسشان از پوستِ سگ و موش و خوراکشان از گوشت همین حیوانات فراهم می‌شد، با این که این قوم نام و نشان و اعتباری چندان نداشتند عجب این است که پس از تسلط یافتن چنگیز خان بر ایشان نام این طایفه تاتار و تتر بر همه طوایف زر پوستی که تحت حکم چنگیز درآمده بودند اطلاق می‌شد و همه تاتار و تتر خواند شده‌اند، و اردو و اتباع و پاران مغولان بوده، این کلمه در دوره‌های اول هجوم مغول نام عمومی مغولان بوده و بعدها کلمه مغول هم معمول گردیده. (فرهنگ فارسی ۳۶۸/۵)

ترمذ، 566: شهری بود در ماوراءالنهر قدیم در نزدیکی ساحل رود جیحون که امروز در تاجیکستان است، مسکن سادات. (شرفنامه ۲۷۹/۱؛ فرهنگ فارسی ۳۹۰/۵؛ آنند ۱/۳۶۸)

تستر، 571: نام شهری که شُستر و شوشتر نیز گویند، و شوشتر شهرستانی است در خوزستان، واقع در مغرب مسجد سلیمان، در زاویه حادث بین کارون و آب‌گرگر در ۶۴ کیلومتری محلی که کارون وارد جلگه (میان آب) می‌شود و شامل بخش‌های حومه و کنوند است، مرکز شهرستان شهر شوشتر است. در عهدِ عیلامیان شهر هیدالو ظاهراً در موضع شوشتر بود و سپاهیان آسور با نیپال در دنباله فتوحات خود بدانجا رسیدند، قدیم‌ترین آثاری که به دست آمده می‌رساند که شوشتر در زمان ساسانیان وجود داشته، در عهد

قاچاریه شوشتر کرسی خوزستان محسوب می‌شده .
(مدار ۱/۳۷۲؛ فرهنگ فارسی ۵/۹۳۲)

تفلیس، 579: شهری است در ترکستان، رودارس
کناره اوست، پایتخت گرجستان، مرکز اداری،
دانشگاهی و صنعتی، مدتها جزو ایران بوده .
(فرهنگ فارسی ۵/۳۹۳؛ شرفنامه ۱/۲۸۵؛ مدار
۱/۳۸۲)

تمیم، 603: نام موضعی است نزدیک مکه، و نام
قبیله‌ای است از عرب. (مدار ۱/۳۹۳)

تنگاتنگ، 598: نام مقام که ترکان داشتند.
تور، ۵74: ولایتی است در توران زمین، فریدون
ممالک خود را به‌سه پسر خود یعنی ایرج را
به ایران تور را به‌توران و شلم را به‌شام داده
بود. (فرهنگ فارسی ۵/۳۹۸)

توران، ۶12: سرزمینی است بر آن سوی آمو دریا
(جیحون) یعنی ماوراءالنهر، و آن به‌خوارزم
متصل بوده، مرز توران معمولاً نزد ایرانیان
ممالک مجاور جیحون بوده، و ولایتی بوده که
به‌حصه تورج بن فریدون آمده. (شرفنامه ۱/۲۹۹؛
زبان (ن) ۱/۱۱۱؛ فرهنگ فارسی ۵/۳۹۹؛ لسان
۱۳۷؛ جعفری ۱۳۳)

تهمیشه، 631: نام پشته‌ای است در دارالمرز
نزدیک به‌بیشه نارون، که پایتخت فریدون بود
که چون از آمل بیرون رفتی آنجا بودی، در این
شهر فریدون بود، در حدودالعالم است که
تهمیشه شهرکی است از تبرستان خرد، گردوی
باره و نعمت بسیار و اندر کوه مگر به‌مزکت
یعنی مسجد جامع که پشه اندروی رود.

(جهانگیری ۱۶۸۲/۲: برهان ۱/۵۳۹: آنند ۲/۱۲۴۴: زفان (ن) ۱۱۷: موید ۱/۲۴۷: جعفری ۱۳۹)

ثعلبیه، 6۶۵: موضعی در راه مکه. (غیاث ۲۳۹: آنند ۱۲۷۴/۲)

ثلاثا، 660: نام بازاری است در بغداد که به روز سه‌شنبه واقع می‌شد و این روز مبارک است. (شرفنامه ۱/۳۱۳: غیاث ۲۴۰)

ثمیرا، 660: نام موضعی است.

جابلسا، ۶۶۸: نام شهری به‌سرحد مغرب، مردم شهر جابلسا برحسب اعمال و اخلاق پست بودند، این شهر نشأه انسانی است که مجلای جمعی حقایق اسمای الهیه و حقایق کونیه است، هرچه از مشرق ذات طلوع کرده در مغرب تعین انسانی غروب کرده و در صورت او مخفی گشته است. (فرهنگ فارسی ۵/۴۱۶: جعفری ۱۶۳: شرفنامه ۱/۳۲۰: برهان ۲/۵۵۲: جهانگیری ۳/۱۲۹)

جابلقا، ۶۶۸: شهری است عظیم به‌سرحد مشرق که بیشتر از وی آبادانی نیست، عارفان تعبیرانی دارند که جابلقا عالم مثالی است که در جانب مشرق ارواح واقع است که برزخ است میان غیب و شهادت و مشتمل است بر صور عالم. (فرهنگ فارسی ۵/۵۱۶)

جام، 695: نام مقامی و شهری و تربت جام یکی از بخش‌های هفت‌گونه شهرستان مشهد از طرف مشرق محدود است به‌رودخانه هریرود که مرز ایران و افغانستان را تشکیل می‌دهد. مرکز بخش تربت جام است که در ۱۴۴ کیلومتری مشهد و ۶۶

کیلومتری مرز افغانستان واقع، و جلگه‌یی و گرمسیر است، آب آن از رودخانه جا و قنوات تأمین می‌شود. مدفن شیخ احمد جام ژنده‌پیل عارف مشهور همانجا است و دیگر مزارات متبرکه آنجا بسیار است. (برهان ۵۵۵/۲: فرهنگ فارسی ۴۱۹/۵: وفایی ۷۲: زفان (ن) ۱۲۳/۱: قواس 30-۲۲۹)

جاومس، 684: نام شهری است.

جرکس، 685: نام شهری است.

جرون: نام شهر هرمز، بندر عباس، بندری است درکنار تنگه هرمز که خلیج فارس را به بحر عمان متصل می‌سازد، و آن تا زمان اخراج پرتغالی‌ها به دست شاه عباس کبیر به نام گمبرون یا جرون خوانده می‌شد، از آن پس به نام عباسی و بندر عباس معروف شد و با ترقی بندر بوشهر به تدریج اهمیت آن کاسته شده، شهرستان بندر عباس جزو استان کرمان می‌باشد. (فرهنگ فارسی ۲۸۳/۵)

جعفرآباد، ۶۷۴، 719: موضعی است قریب شیراز. (شرفنامه ۳۲۲/۱: آنند ۱۳۳۸/۲، مدار ۱۸/۲)

جند، چند، 742: یکی از شهرهای بزرگ ماوراءالنهر است که در قرن هفتم هجری هنگام حمله مغول یکسره ویران و نابود گردید، در دژفول (جندشاپور/جند) هزار و هفتصد و اند سال پیش دانشگاه تشکیل شده که تا صدسال بعد از اسلام موجود بود، این شهر علمی بوده و یکی از قدیمی‌ترین دانشگاه‌های دنیا وجود داشت. در این دانشگاه دانشجویان از هند و یونان و از

جاهاي مختلف بودند، کتابخانه و خوابگاه هم داشته، و بعداً این دانشگاه به بغداد منتقل شد، خرابه‌هاي جندی‌شاپور تا حال دیده می‌شوند. (ایراني که من دیدم 6-95؛ مدار 2/65؛ فرهنگ فارسي 5/434)

جوزجان، 699: نام شهري است و جوزجانان نیز از شهرهاي بلخ خراسان است، يحيی بن زید در اینجا به قتل رسید، گروه کثيري از محدثان بدان منسوب‌اند. (شرفنامه 1/333)

جهرم، 696: نام مقامي از ایران زمین به پارس و از شهرهاي قدیم پیش از اردشیر بابکان معمور بوده، مهرک نام حاکم آنجا با اردشیر مخالفت کرده و اردشیر را کشته، در جهرم از حصیر بساط بافند که ممتاز است، و آن را به عربي جهرمیه گویند، و جهرم و پساو داراب گرد پیش از شیراز آبادان بوده‌اند، و در سال بیستم هجري سپاه اسلام این بلاد را متصرف شدند، و در سال سیام هجري اهالي شهر استخر را قتل کردند و استخر ویران شد. (مدار 382؛ شرفنامه 2/354؛ آنند 2/1388)

گیلان و گیلان، 700: ناحیه‌اي در جنوب غربي بحر خزر، مسکن قوم گیل، در قدیم قسمت کوهستانی گیلان را دیلم و مردمان آن را دیلمان می‌گفتند، این استان شامل شهرهاي رشت، بندر پهلوي، لاهیجان، رودسر، طوالش، فومن، لنگرود، رودبار، صومعه‌سرا و آستارا است، این استان بین دریاي خزر، مازندران و استان مرکزي و آذربایجان قرار دارد. قلّه‌هاي بلند و

رودخانه‌ها مانند سفیدرود، پلرود، سامانرود، مرسارود و بسیاری از آثار دیگر دارد، آثار دوره بعد از اسلام اند بقعه شیخانور، بقعه چهار پادشاه در لاهیجان، پُلِ قدیمی عهد مغول در لنگرود، بقعه سلیمان داراب نزدیک رُشت، قلعه شمیران در طارم و بسیاری از آثار دیگر، مرکز گیلان شهر رُشت است، گندم، چای، جو، برنج، ابریشم، قند، نیشکر، زیتون، بادام زمینی، ماهی خاویار از محصولات آن هستند و کان‌های زاج، مس، زغال، سنگ و آهن است. (فرهنگ فارسی ۱۷۵۶/۶؛ شرفنامه ۳۳۴/۱)

چاج، 737: نام شهری از ماوراءالنهر درکنار سیحون که اکنون به‌تاشکند شهرت دارد و مرکز جمهوری ازبکستان است، بعضی کاشغر گفته‌اند و بعضی از بلاد فرغانه ولی اول اصح است، ناحیتی است بزرگ و آبادان و مردمان غازی پیشه و جنگگر و توانگر و بسیار نعمت، و کمان چون از آنجا آرند و تیر خدنگ و چوب خلنج بسیار، و منسوب آن را چاجی گویند. (فرهنگ فارسی ۴۳۷/۵؛ برهان ۶۰۸/۲؛ حدودالعالم ۷۰؛ جهانگیری ۲۸۱/۱؛ رشیدی ۴۷۹؛ زفان (ن) ۱۲۹/۱؛ آنند ۱۳۹۵/۱)

چرخ نهم، 803: مقامی از ایران زمین (مدار ۵۱/۲؛ شرفنامه ۳۵۳/۱)

چرون، 768: نام اصلی شهر هرموز، در آنجا «کهچری» خوب می‌پزند، این جزیره تا قرن هشتم جرون نام داشت و اکنون در نزدیک شهر میناب کنونی در ساحل دریا بود که بندر تجارتي کرمان و

سیستان محسوب می‌شود، هرمز جزیره ایران در خلیج فارس بیضوی شکل، خاک سرخ آن از نظر استفاده تجارتي مهم است، بعضی گویند نام ولایتي بوده نزدیک به هرمز از بناهاي اردشیر، و گفته‌اند نزدیک بم بوده، در عهد صفویه شاه عباس ماضي به نام خود بندري ساخته آباد نموده که به بندر عباس مشهور است و قراي که به چرون منسوب بود اکنون نیز چروناات خوانند. (آنند ۲/۱۳۲۸؛ مدار ۲/۵۲؛ برهان ۲/۵۶۹؛ فرهنگ فارسي ۴۲۷/۵، ۲۷۰)

چغان، 769: نام شهري واقع در مسیر دریاي آمو (جیحون)، مرکز این ناحیه نیز به همین نام خوانده می‌شد، نام رودخانه‌اي موسوم به چغان رود است. در کتب جغرافیه چغانیان به صورت معرب صغانیان آمده است، و صغانیان بلادي است در ماوراءالنهر از بلاد هیاطله سرزمینی شکوهمند و پُروست با نعمت بسیار و مردمانی جنگی و دلاور و امرای بزرگ از آنجا برخاستند گویند هزار قریه آبادان در آن است امیر طاهر ابوالمظفر ابن محمد المحتاج که فرخی قصیده داغ گاه را مدح او گفته و او حکومت بلخ و تخارستان داشته و ابومنصور دقیقی پیش از فرخی مداح او بوده، و گشتاسب‌نامه به نام او می‌ساختند و سپس به دست غلام کشته شد، از وی اسب خیزد اندک و جامه پشمین و پلاس و زعفران بسیار، شهر چغانیان احتمال دارد همان سر آسیای جدید باشد در قسمت علیای چغان رود است که امروز سرخن گویند که چغانیان را مشروف سازد. (آنند ۲/۱۴۴۱؛ شرفنامه ۱/۳۵۴؛

رشیدی ۵۱۵: سراج ۱/۸۰۹: برهان ۶۴۳/۲: جعفری ۱۵۷: جهانگیری ۴۲۶/۲)

چگل، 765: ناحیه‌ای است که از طرف مشرق و جنوب به‌خلخ، از مغرب به‌نخس و از شمال به‌قرقیز محدود است، شهری است حسن‌خیز، شهرهای آن ترک‌نشین و اهالی آن شجاع و اکثر ساکنان او خوبصورت بودند، مردم این شهر در تیراندازی عدیل و نظیر نداشتند. (شرفنامه ۳۵۳/۱: زفان (ن) ۱۳۶/۱: مدار ۶۱/۲: فرهنگ فارسی ۴۴۳/۵: جعفری ۱۵۵)

چین، 773: ولایت از ترکستان و تبّت و مشک خوبان‌خیز محدود به‌منچوری، مغولستان، پایتخت آن پکن و شهرهای عمده آن شانگهای، تین تسن، موکدن، نانکن، هانگ چئو و فوچئو است. (فرهنگ فارسی ۴۴۷/۵: شرفنامه ۳۵۶/۱: برهان ۲۷۷/۲: وفایی ۷۸: زفان (ن) ۱۳۷/۱: آنند ۱۴۷۳/۲)

حبش، 823: حبشه از کشورهای افریقای شرقی بین سودان، کینیا، اریتره و سومالیه می‌باشد، پایتخت آن آدیس آبابا و از شهرهای مهم آن هارار است، دین عموم مردم مسیحیت بود و است، در سال ۱۳۱۵ هـ ش (۱۹۳۵ م) آدیس آبابا به‌دست سربازان ایتالیا افتاد و هیلاسلاسی پادشاه حبشه فرارکرد، پس حبشه در زیر امپراطور ایتالیا شد، اما در جنگ دوم جهانی باز هیلاسلاسی به‌حبشه بازآمد و مجدداً استقلال یافت، محصولات حبشه گندم، جو، ارزن توتون، قهوه و معدنی پلاتین، طلا، نقره، قلع، مس و آهن

و غیره است. (فرهنگ فارسی ۴۵۳/۵؛ آنند ۱۴۸۵/۲)

حجاز، 822: منطقة غربی شبه جزیره عربستان است که در امتداد بحر احمر قرار دارد، شهرهای مهم قدیمی آن مکه و مدینه است و حالا آباد و پُرجمعیت‌تر منطقه از کشور پادشاهی عربستان سعودی است. پایتخت آن ریاض است، به علاوه شهرهای مکه و مدینه طایف و شهرهای دیگر که مابین نجد و غور واقع است، و از آن روی بدین ناحیت حجاز گویند که حجاز مأخوذ از حجز باشد که به معنی میان دو چیزی درآمدن است، چون ملک حجاز مابین نجد که زمین بلند است و تهامه که زمین نشیب است، حایل و حاجز است لهذا بدین نام موسوم گشت. (شرفنامه ۱/۳۶۷؛ مدار ۷۹/۲؛ آنند ۱۴۸۹/۲؛ غیاث ۲۹۳؛ فرهنگ فارسی ۴۵۵/۵)

حجرصفاص، 842: بیتا.

حرّان و حرّان، 829: شهری قدیم و مشهور است در شام کنار دریا که مولّد زرتشت بود در جزیره در ۳۵ کیلومتری جنوب اورفه در ساحل نهر جلاب، ولی حالا به شکل قریه خرابی دیده می‌شود، مؤرخان رومی این شهر را به نام کاره نام می‌بردند، در اوایل اسلام نیز این شهر آباد بود و جمعی از مشاهیر از آنجا برخاسته‌اند، و نیز اکثر مترجمان کتب فلسفی و طبّی عرب از مردم حرّان بودند و برخی از حکما و اطبّای آن خود را صابی معرّفی می‌کردند. (آنند ۱۵۰۰/۲؛ مدار ۸۱/۲؛ غیاث ۲۹۶)

حصار، 821: در تحفه شهري و ولايتي گفته است
حسنخيز ولي اين دهی در ۴۵ كيلومتری شمال غربی
تربت حیدریة خراسان که در میان کوهستان
مرتفع و خوش آب و هوا بنا شده، مردم شیعه
مذهب و زبان فارسی است، شغل مردم زراعت و
قالیچه بافی است. (مدار ۸۷/۲؛ رشیدی ۵۵۷؛
سرمه ۸۸؛ آنند ۱۵۲۴/۲؛ فرهنگ فارسی ۴۶۳/۵؛
برهان ۲/۲۸۷؛ سراج ۸۴۶/۱)

حصار شادمان، 844: نام شهري است از ولايت
ماوراءالنهر نزدیک بلخ (شرفنامه ۳۶۸/۱؛
مدار ۸۷/۲)

حلب، 818: شهري در سوریه، اقلیم چهار ملک شام
که امروزها جنگ شدیدی از طرف اسرائیل برپا
است و با بامی زمینی آدمها را بی حساب به قتل
میرسانند، مرکز تجارت و صنعت نساجی است،
سرزمین حلب از ۱۹۲۲ تا ۱۹۲۴ دولتی به همین نام
تشکیل داد. در این شهر ورقه آهنی (Tin Plate) که
روی آن با قلع اندود میکنند تا در مقابل
رطوبت محفوظ بماند. (دستور ۱۱۳؛ آنند
۱۵۴۱/۲؛ فرهنگ فارسی ۴۶۴/۱؛ غیاث ۳۰۶)

حلوان، 831: در تحفه نام شهري پُر نعمت آمده است
ولي این رودخانه ای است که سرچشمه آن در
تختگرا (طاق کسری) تقریباً در ۱۹۰۰ متری واقع
شده، و در موقع فرود آمدن از کوه ها یا طاق
زاگرس در فاصله تقریباً ۱۲۰۰ متر فرود می آید
از یا طاق و جلگه علیگرده را مشروب کرده از
تنگه کوه پیشکان میگذرد و از جلگه سرپل و
قصر شیرین گذشته وارد دیاله می شد جنگ میان

اعراب و ایرانیان در حلوان وقوع یافته بود.
(فرهنگ فارسی ۴۶۵/۵؛ آنند ۱۵۴۶/۲؛ شرفنامه
۳۶۸/۱)

حَلَّه، 834: شهری بود در عراق میان کوفه و بغداد
در ساحل رود فرات. (فرهنگ فارسی ۴۶۵/۵)
حُنَین، 831: نام موضعی است میان مکه معظمه و
طایف که در آنجا کفار با حضرت محمد صلی ا
علیه وسلم جنگ کرده بودند و جنگ حُنَین مشهور
است. (غیاث ۳۱۰؛ آنند ۱۵۵۹/۲)

فهرست رودخانه‌ها

آب رکناباد، 118: چشمه‌ای است که رکن‌الدوله دیلمی احداث کرده، سرچشمه به مسافت یک فرسنگی تقریباً شمال شیراز میان دو کوه و مجرایش از تنگه اکبر است، مصلاي نمازگاه شیراز از آنجا است، حافظ و عبید زاکانی و عماد فقیه در آثارهای خود از همان چشمه یاد کرده‌اند. (فرهنگ فارسی ۶۰۲/۵؛ مدار ۱۲۶/۱؛ آنند ۲۰/۱)

آب سیه/آب طوفان، 138: رودی است در ساوه که می‌گویند که هر سال آدمی غرق می‌شد، از وقت تولد محمد مصطفی صلی‌الله‌علیه‌وسلم خشک شد.

آب طبرستان، 98، 132: در حدود طبرستان چشمه‌ای است بر کوهی که اگر بانگ بروی زنند بایستد و چون فریاد کنند پنهان شود، اگر مردم پنهان شوند باز روان گردد، اگر صدمه چنان کنی چنین کند، و اگر مجاستی دروی اندازه باد و رعد و برق و باران عظیم خیزد، چنان به‌خاطر می‌رسد که آب طبرستان و آب تبریه یکی باشد، ولی غالباً این همه داستان اساطیری است، هیچ‌صداقت ندارند. (مدار 1۴/۱؛ شاهنامه ۸۷/۱؛ سرمه ۱۷؛ جهانگیری ۳۶۰/۳)

آب کبود، 118: آب دریای مشرق که هر شب عورات خوبصورت و ناهیده از آن بیرون آیند و در دامن کوه بازی کنند و وقت طلوع آفتاب باز در آن آب درروند، اشاره است به اساطیر مربوط به دختران دریا.

آب مرغان، 132: چشمه‌ای است در شیراز که تفرجگاهی برای مردمان است، مزار سعدی همانجا

است، صحرایی خوب و مرغزاری مرغوب و بیشتر
 مشایخ آنجا مدفون‌اند. در شهر شیراز رسمی است
 که مرد و زن در روز سه‌شنبه آنجا می‌روند،
 میان سعد و همایون همانجا عشقبازی آغاز شده
 بود و خصوصاً روزهای سه‌شنبه رجب همانجا بسر
 می‌برند، و نیز چشمه‌ای است در قهستان که آب
 را چون بردارند و به‌هرجانب که ببرند هرقدر
 سار که در نواحی آن می‌باشند تمام ملخ‌ها را
 بکشند و پراکنده سازند، و آن چشمه را چشمه
 سار نیز گویند. (مدار ۱۵/۱؛ شرفنامه ۸۷/۱؛
 برهان ۱۱/۱؛ غیاث ۳)

آب میم، 129: نام دریایی است. (مدار ۱۶/۱)

ابد، 167: رودی است.

ابدشهر، 248: نام رودی. (آئند 130/1؛ شرفنامه
 49/1؛ مویدالفضلا)

اراوند و اروند، 162: نام دجله بغداد، واژه
 پهلوی که دجله را گویند که رود مصر است در
 آسیای داخلی که دیار بکر، موصل و بغداد را
 مشروب می‌سازد و با فرات متحد گشته شط‌العرب
 را تشکیل می‌دهند و ۲۰۰۰ کیلومتر طول دارد و
 اروند چشمه‌ای است در سیستان. (شرفنامه ۴۳/۱،
 مجموعة ۵۱؛ مدار ۷۷/۱؛ زفان (ن) ۱/۱؛ فرهنگ
 فارسی ۵۲۰/۵، ۱۲۷)

ارس، 179: رودی است بزرگ در آذربایجان از
 کناره تفلیس می‌گذرد، و در کوه‌های هزار در
 خاک ترکیه سرچشمه گرفته مرز میان ایران و
 قفقاز را طی کرده وارد دریای خزر می‌شود.
 (شرفنامه ۱/...؛ فرهنگ فارسی ۱۲۰/۵)

اسکون، 209.

بحر اخضر، 405: نام دریایی است.

بحر اعظم، 424: دریایی است بیکران بحر هند با متعلقات آن، دریایی که در آن آفتاب غروب کند و آب آن دریا گرم و سطح آن مانند سیماب است، و آن را دریای محیط و دریای اعظم نامند، آبهای ساحلی افریقای شرقی و عربستان و بحیره‌هایی که خوارزمی آن را بحر قلزم، بحر الاخضر، و بحرالسند، و بحرالهند، بحرالصین، بحرالبصره می‌نامند، متعلق می‌شود. (مدار ۱/۱۸۸، حدودالعالم ۹۴؛ شرفنامه ۱/۱۸۳)

بحرالاکزان، 429.

بحرالحيوان، 429: بحرالحيوان/آب حیوان/آب‌حیات طبق روایات نام چشمه‌ای است در ناحیه تاریک از شمال که موسوم به «ظلمات» است، آشامیدن آن آب زندگی جاودانی بخشد. گویند اسکندر به‌طلب آن شد و نیافت، و خضر پیغمبر بدان رسید، و از آن آب آشامید و جاوید گشت. (فرهنگ فارسی ۴/۵؛ مدار ۱/۱۸۸)

بحرالغمام، 424: دریایی است در حد کاشغر کسی زهره ندارد که سنگی در آن اندازد و اگر کسی کلوخی یا چیزی درو اندازد ابری عظیم برآید و رعدا صعب درفتد، خلقي را هلاک کند، این دریاچه را پنج خلیج است یعنی خلیج عربی/خلیج ابله/خلیج قلوم، خلیج بربری، خلیج عراق، خلیج پارس، خلیج هندوی و هرجایی را از این دریای عظیم بدان شهر و ناحیت باز خوانند که

بدو پیوسته است. (برهان ۱/۲۳۸؛ آنند ۱/۶۱۱،
شرفنامه ۱/۱۸۳)

بحر الماس، 411: نام دریایی است عظیم که در
جزیره آن الماس پیدا شود. (مدار ۱/۱۸۸؛
شرفنامه ۱/۱۶۳)

بحرالنور، 405: دریایی است نزدیک شهر کازرون.
(شرفنامه ۱/۱۵۲)

بحر اندلس، 411: دریایی است که در آن کشتی نرود
مگر روز شنبه به وقت غروب آفتاب ساکن گردد تا
دیگر بار طوفان کشتی از مخاطره است، گذشته
باشد. (شرفنامه ۱/۱۶۳؛ مدار ۱/۱۸۹)

بحر چگل، 421: نام دریایی عظیم. (شرفنامه
۱/۱۷۹؛ آنند ۱/۶۱۱؛ مدار ۱/۱۸۹)

بحر خصم، 424: نام دریا و آب کبود است. (مدار
۱/۱۸۹)

بحر خوارزم، 424: دریایی است کوچک به نام آرال
در آسیا در ترکستان غربی که در رودخانه
جیحون و سیحون (سیر دریا و آمو دریا) به آن
میریزد و به علت خشکی آب و هوای اطراف و کمی
واردات آن روز به روز وسعتش کم می شود، دریایی
در سه روزه پیاده از راه خوارزم که آب آمو
آنجا جمع می شود، و محیط آن صد فرسنگ است.
(جهانگیری ۴۰۷/؛ مدار ۱/۱۸۹؛ آنند ۱/۶۱۱؛
فرهنگ فارسی ۱۷/۵)

بحر عمان، 430: نام دریایی است عظیم، در آن
لؤلؤ بود، و به تعبیر دیگر خلیجی عظیم در
اقیانوس هند بین عربستان و هند. (آنند ۱/۶۱۱؛

مدار ۱/۱۸۹؛ فرهنگ فارسی ۵/۲۴۵؛
شرفنامه ۱/۱۹۰)

بحر محیط، 414: نام دریایی است بی‌محیط.

بندامیر، 407: در شیراز آبی است که از کوهستان می‌آید. بندي است در فارس معروف از بناهاي عضدالدوله مغیث‌الدین فنا خسرو دیلمی (۳۷۳- 337 هـ ق) که بر رود عظیم بسته است برای مشروب کردن راضی کربال علیا و سفلی بنا شده، نویسندگان آن دوره با سنگ و سرب بهم متصل گردیده، در آن محل سیصد چرخ ساخته بودند که هریک آسیای را به حرکت درمی‌آورده است و خود سطح آب را بالابرده مخزن وسیعی تشکیل می‌داده است و آب برای هنگام خشکی ذخیره می‌شده، این بند چند مرتبه خراب شده و آن را تعمیر کرده‌اند. می‌گویند در وقت سلطان عضدالدین که از ملک فارس بود مسافری پیدا شد، او را امیر گفتندی، بادشاه را گفت: اگر زر تو خرج کنی من این آب بندانم، همچنان کردند، و این ضرب‌المثل شده که بند از امیر و زر خرج کردن از سلطان، ولی معلوم می‌شود که این قول درست نیست. (فرهنگ فارسی ۱/۲۸۲؛ جعفری ۸۹؛ آنند ۱/۷۷۳)

بهار، 310: رودباری است در هندوستان.

جیحون، 701: نام رودی است.

فهرست کوه‌ها

ابراهیم، 199: کوهی است در کرمان که آن را کوه ابراهیم نامند. (شرفنامه ۱/۸۲؛ مدار ۲/۴۶)

اراوند و ارونند، ۱۶۲: نام کوهی است به یک فرسنگ از همدان جانی مغرب، بر آن کوه در یک فصل سه حالت بود، بر قله زمستان و بر صفحی ربیع و در دامن تابستان افرند و افرنگ نیز گویند. (سرمد ۸؛ برهان ۹۶/۱، ۱۱۱؛ شرفنامه ۴۳/۱؛ مدار ۷۷/۱)

اسپروز، ۱۷۷: نام کوهی است بسیار بلند میان ری و مازندران، در شاهنامه مکرر ذکر آن آمده است و همان است که یونانیان آن را زاگرس گفته اند. (فرهنگ فارسی ۱۳۳/۵؛ برهان ۱۱۹/۱؛ شرفنامه ۵۹/۱؛ زفان (ن) ۲۳/۱)

البرز، ۱۷۷: برز به معنی بالا و بزرگ و بلند، جمعاً کوه بلند، کوه بزرگ، رشته کوه های شمالی ایران که سرتاسر شمال ایران از مغرب به مشرق کشیده شده است و مرتفع ترین قله آن دماوند است. (فرهنگ فارسی ۱۶۹/۵)

اکبر، ۲۵۰: کوهی است بزرگ و بلند که در دامن آن کوه شهر شیراز واقع شده است، می گویند که هرکه بر بالای این کوه برمی آید و به زیر می گردد بی اختیار از زبانش اکبر برمی آید، چشمه لطیف ازو جاری درکنار رکناباد آمده است در نزدیکی ابیورد که نادر شاه افشار در حوالی آن متولد شده است، تنگی است میان دو کوه چهل رکنی (رکناباد) است. (آنند ۱/۴۰۹؛ فرهنگ فارسی ۱۷۴/۵؛ شرفنامه ۵۵/۱)

الوند، ۱۶۴: نام کوهی است بلند.

بوقبیس، ۳۱۸: کوهی است. (مدار ۱۵۶/۲)

بیستون، 362: نام کوهی است در مجاورت دهکده چمچال و مسلط بر دشت درکنا جاده کرمانشاه به همدان در سی و هشت کیلومتری شهر کرمانشاه، و آن به واسطه حجازی‌ها و کتیبه‌های داریوش بزرگ اهمیت جهانی دارد، و این همان کوه است که فرهاد به عشق شیرین او را کافته بود به تنها، و کوهکن از آن نام یافته بود و بعد از شنیدن خبر وفات شیرین جان خود را به فوری به عالم بالا فرستاد. (فرهنگ فارسی ۵/۳۱۰؛ برهان ۱/۳۳۷؛ مدار ۱/۲۷۲؛ شرفنامه ۱/۱۹۸)

تهلان و شهلان، ۶۶۴: نام کوهی است عظیم بنی‌نمیر را در ناحیه شریف، در عالیه (میدانی) شعرا و نویسندگان بدان تمثل کنند، کوه بلند و مرتفع است. (مدار ۱/۴۲۲؛ شرفنامه ۱/۴۱۴؛ آنند ۲/۱۲۸۳؛ تاج‌العروس)

جبل‌الاکضر، 721: کوهی است از آن سوی ظلمات از زیر جدّ گرد عالم درآمده، پانصد فرسنگ ارتفاع دارد، گرد برگرد آن آب است، عکس آب بر کوه و عکس کوه بر فلک افتد یا به سبز نماید و إلا نه چرخ فلک غایت صفا دارد، و آن کوه را کوه قاف گویند، و گویند که کوه افسانه‌ای قاف است. (مدار ۲/۹؛ شرفنامه ۱/۳۲۳؛ لغتنامه)

جر، 678: کوهی که مرور آب در زمین افتد.

جودی، 714: نام کوهی که کشتی نوح علیه السلام به وقت تنزل طوفان بر آن قرار گرفته بود. (مدار ۲/۳۳؛ آنند ۲/۱۳۷۶)

حرا، 816: کوهی به مکه است که حضرت رسالت‌پناه پیش از نبوت چندروز در غار آن کوه به عبادت

مشغول بود و چون دشمنان براي تلاش رسالتپناه
صلّي ا عليه وسلّم به غار حرا آمدند و دیدند که
بر دهانه غار تاری عنکبوت تنسته است، پس
به آنها معلوم نشد که کسی در درون غار موجود
است، پس اینطور عنکبوت به محمد صلّي ا عليه
وسلّم نگهداري کرد و دشمنان پس گردیدند. (غیاث
۲۹۵؛ آنند ۲/۱۴۹۸؛ مدار ۸۱/۲)

حراق، 824: نام کوهی در حدّ ارمن که سوخته شده
بود.

فهرستِ کتابها

قرآن: 75، 645، 787، 839، 844 حفة السَّعادات: 75

«الف»

«ج، ج، خ»

اداءات الفضلا: 74، 827، 845 جاماسپنامه: ۶۷۰

استا/تفسير زند: 145، 230 چارم كتاب (قرآن): . 787

استازند: 145 خسرو شیرين: 293، 295، 344

اشارات ابوعلی سینا: 154، 88 هـ: 74

اصطلاح بسحاقیه: 180، 553، 638، 682 «د، ر، ز»

829، 835 دستور: 74، 84، 162، 193، 279، 495،

اصطلاح صوفیه: 206، 733، 801، 809،

811، 818، 820، 821، دستورالافاضل: 74

830، 835 دستورالشعرا: 181

اصطلاح محزّران: 553 دیوان بسحق اطمعه: 398، 722، 832

اعمان المعاني: 74 رسالة اللُّغات: 313

اقلیدس/اقلیدش: 181، 183 روضه: 90، 700

اقنوم: 202 زبده: 411

الفیه شلفیه: 227 زفان گویا: 324

انگلیون: 216 زند استا: 145، ۱۶۰

ایارده: 230 «س، ش»

ایساغوجی: 243 سکندرنامه: 363، 516، 549، 702، 738،

«ب، پ، ت»

824

بوستان (سعدی): ۴۵۰، ۵۰۷ شاهنامه (فردوسی): 145، 162

پازند: 328، 455 شرح: 90

پاژلك: 328 شرح خاقانی: 74

تاجین: 74 شرفنامه: 277، 628

تاخط بغداد: ۶۴۲ شفا: ۳87

تاریخ اسکندری: 657

فرهنگ فخر قواس: 74، 376، 577،	«ص، ض»
صباح: 74، 299، 706	
صحف ابراهيم: 148، 328، 455	فرهنگنامه فردوسي: 594
صراح: 112: 11، 195، 167، 113، 73، 265، 279، 89، 74، 319، 296، 147، 92، 414، 410، 408، 300، 455، 481، 615، 672، 735، 682، 700، 710، 716، 107، 827، 847	فرهنگنامه قاصي ظهير: 112: 11، 265، 279، 89، 74، 319، 296، 147، 92، 414، 410، 408، 300، 455، 481، 615، 672، 735، 682، 700، 710، 716، 107، 827، 847
ضمير، شرح: 846	«ل، م، ن، ه»
لسان الشعرا: 558	
عجايب و غرايب اللغات: 74	مخزن الاسرار: 724، 719
عيون: 387	مخزن الاسرار، شرح: 74
فرهنگ ابراهيمي: 74	مطلع الانوار: 244
فرهنگ حسيني: 74، 153، 202، 245، 245	مقامات حيرى: 245
320، 341، 357، 379، 442، 455، 514، 539، 745، 636	نصيب الولدان: 74
	نوادير: 814، 833
	هفت پيكر: 554
فرهنگ شيخ واحدي: 153	

فهرست جانوران

194	استخوان رنگ:	«الف»	
170	استر:	آتشخوار: 122، 254، 615	
171	اسقنقور:	آرام: 96.....	
171	اسگدار:	آفتابپرست: 80.....	
172	اسمر:	آقسنقر: 87.....	
256	اشتر گاوپلنگ: 195،	آل: 95.....	
172	اشتر: 108.....	آله:	
254	اشترمرغ: 186، 195،	آهوبره: 109، 140	
197	اشوال:	آهوی حرم: 130.....	
196	اشهب: 150، 151،	آبرش: 182.....	
198	اعزل:	ابرطوروش: 253.....	
180	اغبیس:	ابن عروس: 252.....	
151	افراس آب:	ابوجلسا: 239.....	
260	افگنده سم:	اخسته: 223.....	
171	اکز:	ادهم: 200.....	
186	اکسع:	ادیس: 179.....	
187	الاغ:	ارجل: 196.....	
150	امغا: 147،	ارسلان: 206.....	
174	انمر:	ارغون: 207.....	
182	اویس:	ارنب: 150.....	
156	ایت:	ازوهی: 234.....	
188	ایغ:	اژدها و اژدرها: 145...	
	«ب، پ»	اسپ خنگ: 283، 334	
365	باخه:	اسپ سیاوخش: 298.....	
341	بادام:	استخوان رند: 163.....	

بارە :	267	بوزفش :	321
باز :	312	بوقلمون :	358
بالاد :	293	بوم :	345
ببر :	303	بوي پرست :	286
بچە گوسفند :	372	بیشه ستان :	434
بخته :	370	پرچم :	484
بذرگاو :	364	پروانه شیر :	527
براغو :	364	پلنگ :	303، 421
برزگاو :	364	پنج پایک :	477
برغمان :	353	پیشرو لشکر صحرا :	519
برمایون :	353	پیلگوش :	473، 474
برمایه :	353، 373	«ت»	
برّه :	372	بازي :	632
بُز :	313	بتربو :	614
بزاغولاجي :	386	تريدي :	633
بزغاله :	374	ترتفجي :	633
بُزکوهي :	313	ترکش :	626
بزيچه :	375	ترکي :	633
بشموش :	320	تشي :	633
بط :	323	تفشيله و تفسيله :	625
بغرا :	280	تقلي :	634
بقلنقار :	307	تکّه :	626
بيل :	340	وباره :	629
بوتيمار :	309	توكلو :	616
بوذوا :	281	توني :	636
بوز :	314	بوه :	630

751	چَرغ:	«ث»	
778 ، 705	چَرْمه:	ثاقب:	661
741	چغد:	ثعبان:	664
757	چغوک:	«ج»	
758	چکاوک:	جاموس:	684
779	چگاشه:	جبدور و جبرور:	677
780	چلباسه و چلباسه:	جبروز:	683
745	چنگار:	جريت:	671
784	چنگلاهي:	جلاهق:	688
735	چوزه لوا:	جمزيور:	678
.	چوگاني: 785	جييون:	701
774	چيزو:	جيقلقن:	700
	«ح»	«ج»	
829	حردون:	چاڏن:	767
824	حرف:	چپاغ:	751
829	حلام:	چرده:	777
829	حلوان:	چرزه:	777

فهرستِ پرندگان

«الف»	«پ»
آتَشک: 92.....	پالوایه: 499.....
آرمد آورد: 84.....	پرداز: 461.....
آقسنقر: 87.....	پرستو: 496.....
آله: 108.....	پَگ: 480.....
ابن الما: 239.....	پوپک: 477.....
ابوالملیح: 160.....	پُوپو: 496.....
ابوقلمون: 204.....	
ارج: 157.....	تذرو: 591، 593، 615.....
ازدهان زاده: 269.....	ترترک: 590.....
استخوان رند: 163.....	ترشک: 591.....
استخوان رنگ: 194.....	ترغی: 633.....
استوربان: 209.....	ترندک: 592.....
اشتوربان: 263.....	ثُرُنک و ثُرُنک: 593.....
	ترنیاک: 593.....
«ب»	
باز: 12.....	باز: 576.....
بالوانه: 369.....	تَگَه: 626.....
ببریان: 349.....	تواکن: 611.....
بپغا: 277.....	تورنگ: 591، 598.....
بلونک و پکونک: 333.....	توکللو: 616.....
بُنَجَشک: 333.....	تولیکن: 613.....
بوبک: 334.....	تیتَر: 574.....
بُور: 10.....	بُور: 574.....
بوقلمون: 358.....	تیهو: 617.....

741 چغد:	«ج»	
744 چغر:	688 جاثلیق:	
774 چغو و جگو و جکاو:	684 جاموس:	
757 چغوک:	683 جبروز:	
769 چغن:	688 جرموق:	
757 چفنک:	722 جُره باز:	
758 چکاوک:	714 جفري:	
758 چکوا:	707 جگرنه:	
779 چگاشه:	688 جلاهق:	
760 چلک:	688 جناق:	
760 چلوک:	689 جوالق:	
770 ، 742 چمند:	681 جوربور:	
752 ، 688 چناغ:	689 جوزق:	
781 چوبینه:	711 ، 689 جوسق:	
746 چور:	689 جوق:	
748 چوز:	689 جولق:	
782 چوزه:	700 جین:	
735 چوزه لوا:	«ج»	
773 چین:	763 چال:	
«ح»	783 چاولي:	
827 حاتم:	776 چراغله:	
848 حقگوي:	747 چرز:	
829 حمام:	751 چَرغ:	
835 حمدونه:	756 چُژک:	

فهرستِ درختان

323 بلوط:	«الف»
298 بيد:	آب انار: 121.....
311 بيدانجير:	آبنوس: 89.....
448 ، 389 بيدطبري:	آزاد: 84
414 بيدموش:	آزاده: 105.....
340 بيل:	آماده: 223.....
«پ»	اخربان: 204.....
457 پژغند:	ارزن: 223 ، 205
506 پله:	ارومه: 232 ، 224
«ت»	ازده: 224.....
564 تاخ:	اشترخار/ اشترغار: 172..
584 تاغ:	افاقيا: 146.....
589 تاک:	ام غيلان: 214.....
561 توت:	انار فرهاد: 245 ، 244 ...
«ج ، چ»	«پ»
712 جالي:	بادانجير: 300.....
707 چلغوزه/ چلغوزه:	باردار/ پاردار: 459 ، 302
710 جهودانه:	برگ جهودان: 430.....
760 چلونک:	بشک: 331.....
744 چنار:	بلسان: 356.....

فهرست گیاهان

الم :	«الف»
202	آذرگون : 99.....
147..... الو :	آنسته : 109.....
253 ، 185..... امعاء الارض :	ابا غورش : 252.....
228 انجره و اجره :	ابرسپا : 144.....
154 انذروت :	ابرود : 161.....
273 انگشتان کنیزکان : 215، 265،	اتنگن : 185، 228، 253
248 انگشت زرد :	اخبروش : 182.....
230 اوشه :	اذان الحمار : 169، 249
216 اويشن :	ارزن : 205، 223
«ب»	ارغوان : 206، 262
318 با اوش :	ازدو : 220.....
346 باتنگان :	اسپرک : 191، 192
293 باد آورد :	اسپناخ : 161.....
366 بادران پوشه :	استرنگ : 194، 195
335 بادرنگ :	اسد الارض : 185، 253
362 بادرو :	اسقوردیوان : 209.....
363 ، 346..... بادنجان :	اسکندروس : 180.....
315 باسوس :	اسنان الذیب : 151.....
277 باقلا :	اشلان : 209.....
384 باقلي :	أشنان : 210.....
348 بالدن :	اشنه : 225.....
369..... باله :	اصابع الاصوص : 285، 253
350 بجن :	اقحوان : 213
330 بُخرک :	اکلیل الملک : 192.....
425 ، 342..... بخورمریم :	

بد :	294 بقلة اليمانيه : . 356 ، 440
بُد ران :	351 بکبر : 307
بذر قطونا :	278 بلاد ر و بلاد ور : 308
براجیل :	338 بلطافه : 378
بررسته :	372 بلطا ون : 356
برس :	316 بليله : 378
برغست :	285 ، 295 بنفشه : 379
برنجاست :	285 ، 286 بن کوهي : 446
برومند :	295 بنگ : 336
بريان محلاً :	392 بنوماش : 413
برين :	354 بنوه : 379
بزرگ اميد :	295 ، 401 بودرمان و بومادران و بوماردان : 358
بزند :	284 ، 295 بودوبد : 298
بزه :	374 بوزمه : 380
بسانج :	289 بوستان افروز : 314
بسبه :	375 بوك : 294 ، 298 ، 333
بسک :	331 بهار : 310
بشترغ :	324 بيدانجير : 311
بشيبد :	296 بيدخام : 426
بصاق القم / بصاق القمر :	306 ، 343 بيدوند : 299
بصل الفار :	306 بيس : 320
بقل :	339 «پ»
بقلة زهرا :	280 پاشنگ : 479
بقلة مبارکه :	280 پتلاک : 475
بقلة الحمقا :	280 پده : 500
بقلة العدس :	317 پرپهن : 488

489.....	پرّسیا و شان :
476.....	پشتک :
481.....	پلنگ مشک :
477.....	پنانک :
545.....	پنبه زمین :
477.....	پنج پایک :
539 ، 484 ، 425	پنجه مریم :
458.....	پورمند :
478.....	پیازک :
473.....	پیازموش :
459.....	پیچاند :
508.....	پیچه :
«ت، ث»	
632.....	تالکی :
632.....	تتری :
605.....	تخازن :
649.....	تخته خاک :
605.....	تخلان :
651.....	تخم خلیل :
605.....	تخم کتان :
553.....	تخم گیا :
556.....	ترب :
560.....	ثربت :
564.....	ترخ :
606.....	ترخان :
601.....	ترشاوه :
571.....	ترمشیر :
622.....	ترمه :
593.....	ثُرُنک و ثُرُنک :
622.....	تره :
622.....	تره میره :
578.....	تژ :
594.....	تلخک :
597.....	تمنگ :
598.....	تمیگ :
635.....	تودری :
574.....	تور :
596.....	تورک :
596.....	تیزک :
663.....	ثغور :
664.....	ثیل :
«ج»	
689.....	جامه غوک :
671.....	جریت :
697.....	جلبان :
707.....	جُله :
«ج»	
779.....	چغزو اړه :
757.....	چغوک :
744.....	چقندر و چکندر :
759.....	چکرک :
759.....	چکوک :
771.....	چندن :

فهرستِ گِل‌ها

290.....: بنفسج:	«الف»
321.....: بَنَفَش:	آتش بَهار: 310
379.....: بنفشه:	آتش شجر: 122
314.....: بوستان افروز:	آذرگون: 99
310.....: بَهار:	آزاد: 84
359.....: بهرمان:	آزند: 84
«پ، ت»	آس: 89
477.....: پنیرک:	آفتابپرست: 80
473.....: پیلغوش:	ابرود: 161
474، 473.....: پیلگوش:	ارغوان: 262، 206
411.....: تاج خروس:	اژند: 162
608.....: ترن:	اسپرغم: 201
571.....: تفور:	اقحوان: 213
«ج، چ، ح»	«ج»
698.....: جلنجبین:	بابونه: 365، 287، 213
798.....: چشم گاومیش:	بادانگیز: 410
825.....: خاک:	باقلي: 384

فهرستِ خوردني و آشاميدني‌ها

آتشِ دهقان: 113.....	«الف»	
آتشِ سرد: 119.....	آبِ احمر: 121.....	
آتشِ سيال: 127.....	آبِ ارغواني: 140.....	
آتشِ موسوي: 142.....	آبِ انار: 121.....	
آتش‌بي‌زبان‌ه: 139.....	آبِ آتشي: 140.....	
آتش‌جام: 129.....	آبِ آتشين: 130.....	
آتشين دَواج: 116.....	آبِ آذرآسا: 113.....	
آچار: 85.....	آبِ تلخ: 117.....	
آذربرزين: 98.....	آبِ حرام: 128.....	
آرد بُخرک: 127.....	آبِ رزان: 131.....	
آرد هاله: 105.....	آبِ زهره: 137.....	
آزادميوه: 140.....	آبِ طرب: 114.....	
آستين رُفیده: 106، 140.....	آبِ عشرت: 116.....	
آستينه: 106.....	آبِ غوره: 138.....	
آش تزوير: 123.....	آبِ لعل: 127.....	
آش حليم: 129.....	آبِ مريم: 129.....	
آش خليل: 128.....	آبِ ناردان: 133.....	
آش عدس: 128، 140.....	آبِ نافع: 125.....	
آش مویز: 125.....	آبِ ياقوت‌وار: 122.....	
آفتاب زرد: 120.....	آبِ يخ: 117.....	
آگنج: 82.....	آبکامه: 139.....	
آنِ لعاب لعل: 128.....	آبگينه: 104.....	
ابا: 144.....	آتش پُرآب: 115.....	
ابلوج: 157.....	آتش تر: 122.....	

ابن السَّحاب:	240	بُلْعُر:	308
اتمک:	191	بلغور:	308
اخمسه و آخمسه: ..	223	بلغوره:	378
أردن خرما:	239	بُنبا:	280
اردهاله:	105	بوراني:	387، 358
اسلوب:	150	بوره:	380
اشکِ طرب:	241	ترينه:	623
افروشه:	226	تفشيله و تفسيلاه: ..	625
ألبه:	226	«ج»	
الم:	202	خُرَت:	671
أُم الخبائث: .. 156،	243	جگر آگند:	82
انگشت عروس:	252	جلبان:	697
انگشتو: 147،	221	جمهلو:	701
انگوري:	275	جوزينه:	710
أوماج و أوماج و		جوشن پره و جشن پره: ..	711
أوماج:	158	«ج»	
«ب، ت»		چچيرک:	711
با:	276	چلپک:	759
بتاب:	282	چنگال:	765، 737
برغول:	383	چواک:	761
بشتره:	376	«ح»	
بغرا: 216، 280، 334،	481، 628	ح:	834
بکران:	355	حلقچي:	849، 836
بکرمشاطة خزان: ..	432	حلواي برنج:	838
بَکني/بَگني:	387	حلواي شکر:	840
بکيله:	377		

فهرست میوه ها

اوزمه: 232 اولنج: 158 «ب، پ» با اوش: 318 باباي شيخي: 442 بادام: 341 بخرک: 330 برساق: 326 بزه: 374 بُسر: 306 بلادر و بلادور: 308 بلسن: 356 بَن: 357 بُندق: 326 بوي ملک و بن ملک: . 418 بِهه: 245..... 381 بَهَار: 310 بهتل: 374 بهی: 389، 381 بيسته: 382 پالنگ: 479 پسته: 323، 505 پوپل: 484	«الف» آب دندان: 131 آبي: 389، 110 آژرنگ: 93 آس: 89 آفتاب زردرو: 137 آلو: 103 آلي بالي: 142 ابنج: 160 ارمت: 155 اصابع الجوارى: 265 المه: 232 الو و آلو: 221 الوي: 235 امرود: 165، 155 انار: 73 انجگ و انجک: 192 انجير: 174 انجير وزيري: 275 انگشتان کنيزکان: 215، 265، 273 انگور فخري: 275 انگور کوهي: .. 265، 273 انگور مثقالي: 275

672	جفت:	«ت»	
707	جلغوزه / چلغوزه:	619	تالانه:
700	جلان 564. 562	ترنج: 335، 362، 366، 479،	
	«ج، ح»	622	تروشه:
224	چلوز:	627	تلوسه:
749	چهارمغز:	596	توکلک:
817	حماما:	558	تیب:
825	حورق:	«ج»	

فهرستِ داروها

«الف»	«ب»
آبکامه : 139	بابونج : 287، 365
آبگینه : 104	بُخرک : 330
آییژ : 89	بذر البنج : 288
ابرمرده : 157، 222، 267	بذر قطونا : 278
اجمود : 161	براجیل : 338
اذان الفار : 169	برقه : 373
ارنب : 150	برنج : 289
اسپغول : 197	برنگ : 289، 335
اسد الارض : 185، 253	بُرباز : 313، 316
اسمارون : 209	بزه : 374
اصطرخ و اصطخر : 172	بسباس : 313، 316
افاریقون : 210	بُسر : 306
افاویه : 225	بسه : 375
افتیمون : 210	بلتیس : 317
افسنتین : 211	بُلُس : 317
افیون و اپیون : 212	بليله : 378
اکسیر : 173	بنج : 291
الاجی : 225، 553	بُندق : 326
انبق : 189	بنفشه : 379
انجره : 228	بودرمان/بومادران/بوما
انذرو انزرو : 221	ردان : 358
انگدان : 216	بوغنچ : 291
انگژد و انگژاد : 166	بهمن : 381
ایل : 197-199	 281

704	جبه :	299	بیدوند :
693	جلجال و جلاجل :	299	بیرزد :
669	جوزبویا :		«پ»
733	جوزهندي :	504	پریزه :
	«ج»	468	پشنیز :
796	چارمغز :	474 ، 473	پیلگوش :
763	چرغول :		«ت»
762	چشمگ :	569 ..	تباشیر و تواشیر :
	«ح»	560	ثربت :
838	حبّ الرّشاد :	566	تربد :
838	حسن الجماد :	573	تنکار/تنگار :
823	حضض :	637	تیرماهی :
			«ج»

فهرستِ آلات

175	آیمر:	«الف»	
166	ایمد:	آبار: 84، 168	
	«ب»	آتش آبپرور: 122	
299	باتر:	آتش و آب: 114	
367	بازہ:	آتش ہندی: 142	
370	بَتَّو/بَتَّو:	آژینہ: 106	
370	بَتَّہ/بَتَّہ:	آسیازنہ: 106	
370	بجغونہ:	آکس: 89	
329	بچک:	آماچ: 82	
335	برنگ: 289،	آہار: 85، 87	
377	بشنجہ:	آہن جفت: 81، 116	
386	بفتري:	آہنچہ: 109	
377	بکرہ:	آہن رُبا: 114	
333	بلونک و پکونک:	آہن گاو: 104، 137	
297	بلند:	ار: 69	
420	بیدبرگ:	اردن: 205	
340	بیل: 224، 370،	آرہ: 69	
334	بیلک:	اصطربلاب: 151	
321	بیلکش:	اقلید: 164	
	«ت»	انبر: 152، 173	
617	تابہ: 556،	انبرہ: 227	
605	تبرزین:	اندا: 147	
640	ترازوي نارنج:	انداوہ: 228	
608	ترکین:	انگڑ: 179	

752 چق:	624..... تغاره:
چقماق و حقماق و	641..... تيرتتماج:
753 چقمق:	659..... تيركشتي:
785 ، 752 ، 759 چك:	«ج»
785 چكّی:	686..... جغ:
760 چلك:	684 ، 683 جواز:
736 چلوچوب:	740..... جواز روغن گران:
753 چماق:	699..... جوشن:
784 ، 765 چنگالي:	699..... جوغن:
751 چوبكش:	«ج ، ح»
781 چوبه:	813 ، 783 چاه جوي:
771 چوپلين:	813 ، 796 چاه يوز:
767 چوقسم:	814..... چرخ چاچي:
826 ، 785 ، 772 چوگان:	756..... چرمك:
834 حربه:	752..... چغ:

معادل هندی بعضی از واژه‌های مهم فارسی

160	ابو الملیح = چکواچکوی:	«الف»	
223	آب ان = کارتیک: 96.....	آب ان	آب ان
169	آتشک = لوت: 92.....	آتشک	آتشک
205	آذر = پوس/چیت: 85..	آذر	آذر
205	آزاد = بکاین: 84	آزاد	آزاد
155	آس = موریوز: 89.....	آس	آس
152	آسا = جنبهائی: 77.....	آسا	آسا
220	آش حلیم = بسند هوسی: 129	آش حلیم	آش حلیم
160	آفتابپرست = گرگت: 80	آفتابپرست	آفتابپرست
161	آفتاب زرد = خربزه: 120.....	آفتاب زرد	آفتاب زرد
209	آفتاب زرد رو = خربزه 137.....	آفتاب زرد رو	آفتاب زرد رو
163	آنسته = موته: 109.....	آنسته	آنسته
209	آوزک = بینگ: 93.....	آوزک	آوزک
172	آونگ = پلگن/الکئی: 94..	آونگ	آونگ
209	آهار = مانتی: 87.....	آهار	آهار
225	آهن جفت = پهای: 116.....	آهن جفت	آهن جفت
253	آهنچه = تر: 109.....	آهنچه	آهنچه
253	آهن ربا = چمک/کاتیل: 114	آهن ربا	آهن ربا
154	آهن گاو = پهای/پهاله: 104..	آهن گاو	آهن گاو
146	آهیانه = تالو: 110.....	آهیانه	آهیانه
151	آینه و آئینه = آرسه 10.....	آینه و آئینه	آینه و آئینه
152	آبرود = چپڑ: 161.....	آبرود	آبرود
202	ابن عروس = نول/نیولا: 252..	ابن عروس	ابن عروس
411	ابتج/ابنخ = انب: 156.....	ابتج/ابنخ	ابتج/ابنخ

الوا	= گھی گوار: 147 ..	بادفر	= پهرکی: 301 ...
امعاء الارض= کینچوا: 253		بادفر فرہ	= لٹو: 366
ام غیلان	= کیکر: 214	بادکش	= پنکھ: 318 ...
انباغ	= سَوکن: 186	بازپیچ	= پینگ: 291
انبر	= سنڈاسی: 173 ...	باقلا	= روانس: 277 ...
انبرہ	= سنڈاسی: 227 ...	باقله	= آربر: 368
انبوبہ	= ٹونٹی: 228	پیغا	= طوطی: 277 ...
انبیرہ	= دابہ: 228	بَت	= بان ومانڈی: 284 ...
انگدان	= جابتری: 216 ...	بتگن	= بروٹھ: 350 ...
انگڑ	= انکس: 179	بذر البنج	= دھاتورہ: 288 ..
انگڑد و انگڑاد	= پینگ: 166 ج		= اچھاوہ: 385 ...
اوشنگ	= ہلگنی: 195	برساق	= کھجور: 326 ...
اولنج	= لہسوڑہ: 158 ...	برقہ	= جابتری: 373 ...
ایار	= چیت: 175	برگ جهودان	= اگر: 430
ایمد	= پھالی: 166	برنج	= تانبا: 289
	»ب«	برنج	= چاول: 289
باتنگان	= بیگن: 346	بزباز و بسباس	= جابتری: 313، 316
باخہ	= کچھوا: 365	بُسد	= پنوالی: 295 ...
بادامہ	= بوٹہ: 366	بسناک	= سہرہ: 331
بادامہ قز	= بوٹہ: 410	بشنجہ	= کوچ جولاہہ: 377 ...
باد آورد	= دھماسہ: 293 ...	بقلة الحمقا = خرفہ/لونگ:	280
بادبر	= پهرکی: 300 ...	بقلة الیمانیہ	= چولائی: 356، 440
بادبیژن	= پنکھ: 347	بکبر	= کٹو: 307
بادپرک	= گڈی: 417	بکران	= کُھرچنی: 355 ..
بادرو	= بیر: 362	بلادر و بلادور	= بھلاوہ: 308
بادڑوام و بادڑنام ..	= پیت: 341 جیس		= تینس: 317

378 . . . = چولائی:	378 . . . = چولائی:	378 . . . = چولائی:	378 . . . = چولائی:
356 . . . = چولائی:	356 . . . = چولائی:	356 . . . = چولائی:	356 . . . = چولائی:
378 . . . = بهيره:	378 . . . = بهيره:	378 . . . = بهيره:	378 . . . = بهيره:
290 = سوکن/سوت:	290 = سوکن/سوت:	290 = سوکن/سوت:	290 = سوکن/سوت:
326 . . = چرونجی:	326 . . = چرونجی:	326 . . = چرونجی:	326 . . = چرونجی:
333 . . . = گاله:	333 . . . = گاله:	333 . . . = گاله:	333 . . . = گاله:
413 . . . = مونگ:	413 . . . = مونگ:	413 . . . = مونگ:	413 . . . = مونگ:
379 . . . = چوک:	379 . . . = چوک:	379 . . . = چوک:	379 . . . = چوک:
454 . . . = چُنبي:	454 . . . = چُنبي:	454 . . . = چُنبي:	454 . . . = چُنبي:
327 . . . = بهير:	327 . . . = بهير:	327 . . . = بهير:	327 . . . = بهير:
359 . . . = اَنول:	359 . . . = اَنول:	359 . . . = اَنول:	359 . . . = اَنول:
419 = لهسورڙه/لبهيزه:	419 = لهسورڙه/لبهيزه:	419 = لهسورڙه/لبهيزه:	419 = لهسورڙه/لبهيزه:
327 . . . = جهيپ:	327 . . . = جهيپ:	327 . . . = جهيپ:	327 . . . = جهيپ:
360 . . . = اسکنده:	360 . . . = اسکنده:	360 . . . = اسکنده:	360 . . . = اسکنده:
381 . . . = لَو:	381 . . . = لَو:	381 . . . = لَو:	381 . . . = لَو:
281 . . . = کپور:	281 . . . = کپور:	281 . . . = کپور:	281 . . . = کپور:
311 . . . = ارنڌ:	311 . . . = ارنڌ:	311 . . . = ارنڌ:	311 . . . = ارنڌ:
485 . . . = پونه:	485 . . . = پونه:	485 . . . = پونه:	485 . . . = پونه:
498 . . . = کڙابی:	498 . . . = کڙابی:	498 . . . = کڙابی:	498 . . . = کڙابی:
498 . . . = اوڻه:	498 . . . = اوڻه:	498 . . . = اوڻه:	498 . . . = اوڻه:
483 . . . = مُچي:	483 . . . = مُچي:	483 . . . = مُچي:	483 . . . = مُچي:
474 . . . = جنبهائی:	474 . . . = جنبهائی:	474 . . . = جنبهائی:	474 . . . = جنبهائی:
479 . . . = توري:	479 . . . = توري:	479 . . . = توري:	479 . . . = توري:
499 . . . = کورمبا:	499 . . . = کورمبا:	499 . . . = کورمبا:	499 . . . = کورمبا:

ٺُرب	= مولى: 556.....	جواز	= کولھو: 683 ...
ٺُربت	= نِسوت: 560.....	جوال	= کون: 694 ...
تربد	= نِسوت: 566.....	جوزبویا	= جائپھل: 669 ...
ترندک	= ممولا: 592.....	جوزہندی	= ناریل/چرونجی: 733
تسمہ	= پاڻی: 624.....	»ج«	
تشی	= سیہ: 633.....	چیچلہ	= پھبسن/پھسلن: 776
تفسہ	= جھائی: 624.....	چج	= چھاچھ/سوپ: 738
تقویم	= پوتھی: 602.....	چُخش	= رسولی: 750 ...
تلک	= ادرك: 594.....	چراغله	= پرپیچہ: 776 ...
تلک	= لوییا: 594.....	چربہ	= ملائی: 777 ...
ٺنکار/تنگار	==سہاگچر573	کولھو: 740 ...	
تودري	= توتلی: 635.....	چُڑک	= سیہ: 756 ...
تورک/خُرفہ	= لونگ: 596.....	چغ	= رئی: 752 ...
تورہ	= گینڈ: 630.....	چغانہ	= سرمئٹل: 778 ..
»ج«		چغزوارہ	= سوال: 779
جامعۃ غوک= سوال: 689.....	چغوک	= چڑا: 757	
جبدور و جبرور	==سیہچچ677	رئی: 752	
جبہ	= چوکہ: 704.....	چکاوک	= چکوا: 758
جبیرہ	= پٹی: 704.....	چگاشہ	= سیہی: 779
جدانک	= بھوند: 690.....	چنبر	= چھیکا: 745 ...
جذر	= گاجر: 677.....	چوبہ	= بیلن: 781
جُرت	= جوار: 671 ...	چوخا	= کنٹھا: 735
جریٹ	= کج: 673.....	چھارمغز	= اکھروٹ: 749 ..
جُعل	= گوبر: 692.....	حبّ الرّشاد	= ہالیون: 838 ...
جغ	= جووہ (جوا): 686 ..	»ح«	
جلبان/ماش سبز	==مونگھن697	جماد= سجی: 838	

830 . . = گھونگھ:	حلزون	847 . . . = کینچلی:	حشو آگندہ
845 . . = گھونگھ:	حلوان	823 . = رسانیروت:	حضض
		833 = پوٹھ:	حفصہ

فهرست واژه های ترکی

159	اتنج:	«الف»	
193	اتوک:	آت:	81
232	اته:	آرمد آورد:	84
236	اتی:	آرن:	103
236	اتی:	آس:	89
186	أَجَع:	آغاج:	83
175	اجعفر:	آغو:	104
159	اجلاهوج:	آق:	91
159	اجماع:	آکش آگای:	237
221	اچاکو:	آل:	95
236	اچی:	آله:	108
223	اخجه و اخچه:	آماق:	91
184	ادش:	آنک و انک:	93
189	اذاق:	آی:	112
175	اربار:	ابا:	114
236	اربوي:	ابابک:	193
221	ارتو:	ابجل:	199
159	ارتوج:	ابچی:	236
190	ارتوق:	ابخي:	236
221	ارجو:	ابدکا:	149
203	اردم:	ابلقا:	232
236	اردیکی:	آبني:	236
206	ارسلان:	ات و يت:	155
187	ارسماغ:	آتجي:	236
221	ارغاو:	اتماچی:	236
		اتملحي:	236

157	اسفنج :	155	ارفت :
159	اسفیداج :	190	ارق :
222	اسلو :	149	ارقا :
184	اش :	184	ارقش :
190	اشتق :	193	أُرْك :
190	اشلاق :	193	أركاك :
210	أشنان :	199	اركال :
159	اشیج :	190	أرماق :
237	اعدي :	155	ارمت :
149	أغا :	193	أرمك :
176	اغر :	219	أُرُن :
187	أغرغ :	232	أرنه :
237	اغري :	232 ، 224	ارومه :
189	افساق :	236	أَرَي :
150	أفكا :	232	اري انه :
164	افند :	233	اریحی :
237	اکاچی :	187	أریغ :
184	إكِدش :	176	أریغر :
237	اکري :	237	ازبی :
193	اکماک :	152	أزْدُب :
219	اکن :	190	ازقودق :
222	اکو :	182	أُس :
152	اگب :	179	اسپرز :
150	آلا :	155	إست :
237	الاشي :	237	استحي :
187	الاغ :	232	اسرفه :

البه :	226	وبرم :	204
الپ :	153	اوبلل :	199
الپ ارسلان :	213 ، 274	اوبه :	232
الپ ارسلاني :	234	اوت :	155
التمش :	184	اوتاغ :	187
التون :	213	اوتلو :	222
التي :	237	اوجغلاق :	190
الشن :	219	اوچارينغ :	187
الغ :	187	وخشه :	232
الغ بيرم :	204	اودلق :	190
المه :	232	اودم :	204
آلين :	219	ودن :	219
آلور :	173	أورج :	159
اليونجي :	237	أورش :	184
أما :	150	وركوج :	159
إمغا :	147 ، 150	أوزاك :	194
امكال :	199	أوزت :	156
املك :	194	اوزلك :	194
انبوئيدن :	219	اوزمه :	232
انت :	155	اوزيش :	184
اند :	165	وژم :	204
إنغار :	176	اوغل :	199
انق :	190	وقشليغ :	187
آنكست :	156	اوكدده :	232
أواست :	156	اوکزومك :	194
اوبتي :	237	اوكنج :	159

ا وگزر: 176.....	ايغر: 176.....
ا ولدي: 238.....	ايکچي: 238.....
ا وُلر: 176.....	ايکي: 238.....
ا ولز: 179.....	ايلاق: 190.....
ا ولکو: 222.....	ايلتکال: 199.....
ا ولگر: 176.....	ايلتکان: 220.....
ا وُنه کِلني: 238.....	ايلندر: 176.....
ا ويغو: 222.....	اَين: 220.....
ا ويغوع: 187.....	اَين: 220.....
ا ويفتدي: 238.....	ايولاري: 238.....
ا ويقن: 220.....	ايير: 176.....
اويه: 232.....	«ب، پ»
اي: 238.....	238-بزن: 346.....
اي: 238.....	238-اخور: 300.....
ايا: 148.....	148-اش: 318.....
اياغ: 188.....	باغ: 323.....
اياق: 190.....	بالدن: 348.....
اياکو: 222.....	باورچ: 292.....
ايت: 156.....	بايک: 328.....
ايتگين: 217.....	بتق: 325.....
ايجکل: 199.....	بتکچي: 384.....
ايدي: 238.....	بتورکان: 350.....
ايران: 220.....	براغو: 364.....
ايران: 220.....	بربر: 305.....
ايرمانخانه: 231.....	برخوهل: 338.....
ايغ: 188.....	188-رس: 316.....

برماق:	326	بورق:	327
برمس:	316	بورک:	334
بزا غولاجي:	386	بوز:	314
بزغو:	364	بوزاک:	334
بسرہ:	375	بوزفش:	321
بشع:	323	بوق:	327
بشوز:	313	بوک:	333
بَغَر:	307	بوغرون:	331
بغرا:	280، 334، 724	بوين:	331
بَق:	326	بیات:	287
بقعه:	377	بیتي:	389
بکبر:	307	بیدراک:	334
بگني:	387	بیذق:	327
بیل:	340	بیرق:	327
بلدسرجي:	387	بیرم:	346
بلغن:	357	بیل:	340
بلک:	332	بیمبر:	311
بلوط الملک:	333	بیھق:	327
بله:	378	پنیدن:	493
بلین:	357	پورون:	493
بُندق:	326	پولاني:	514
بوت:	286	پولاو:	497
بوتاق:	327	پیغوي:	516
بود:	297	«ت»	
بوذوا:	281	تات:	559
بوردا جي:	387	تاربار:	568

592		تاش :	581		ترک :	592	
633		تاع :	583		ترکي :	633	
608		تاغ :	584		ترکين :	608	
622		تاق :	586		ترمه :	622	
592		تب :	556		ترنجک :	592	
622		تيان :	605		ترنه :	622	
622		تبراق :	586		تروشه :	622	
622		تبسته :	620		تره ميره :	622	
587		تبق :	587		ترياق :	587	
633		تت :	559		تريدي :	633	
615		تتغ :	584		تزوکو :	615	
633		تتق :	587		تزلقي :	633	
624		تتقلق :	587		تسغه :	624	
609		تتم :	601		تشتن :	609	
633		تتمادي :	632		تشي :	633	
633		تتميق :	587		تعدي :	633	
634		تخازن :	605		تغدي :	634	
587		تخلان :	605		تغرق :	587	
634		تر :	570		تغري :	634	
587		تربدي :	633		تغماق :	587	
625		ترتاق :	587		تفش :	625	
634		ترتفچي :	633		تقلي :	634	
572		تردک :	591		تکر :	572	
609		ترر :	570		تکسين :	609	
626		ترغ :	584		تگه :	626	
581		ترغي :	633		تگش :	581	

تل :	600	وزاغ :	584
تلاق :	588	توزغ :	584
تلشق :	588	توزنه :	630
تلق :	588	توشک :	596
تلماچي :	634	توشه :	630
تلنگي :	634	توغ :	584
تلوک :	594	توق :	588
تلي :	634	توقه :	630
تمر :	572	توکل :	601
تمشق :	588	توکللو :	616
تنقره :	627	تولاغ :	584
تنکر :	573	تولق :	588
تنکلای :	634	تولي :	636
تینگري :	635	تون :	613
تنيک :	595	تونگه :	630
تواکن :	611	توني :	636
توانکور :	574	توه :	630
توبک :	595	توي :	636
توبيق :	588	تويگه :	631
توتغ :	584	تيتک :	596
توتک :	595	تير :	574
توج :	563	تيراري :	637
تورنگان :	612	تيرازي :	637
تورنه :	630	تيراکاري :	637
توروم :	603	تيرق :	588
توز :	577		

700	جین:	688	جانق:
743	چادر:	721	جرسهاي زر:
767	چاډن:	679	جغر:
783	چا ولي:	714	جفري:
756	چرک:	679	جکر:
756	چرکلک:	706	جگرکه:
769	چفلن:	707	جگرنه:
769	چفن:	714	جماني:
769	چفون:	714	جمري:
744	چقر:	721	جمشيد ماهيگير:
759	چکک:	673	جنت:
765	چگل:	680	جنکر:
770	چگن:	701	جو:
784	چلغي:	714	جوانوي:
780	چمچه:	675	جود:
784	چنغي:	714	جودي:
767	چوقسم:	694	جوډل:
«ح»		721	جورزير:
825	حاک:	690	جوزملک:
825	حجاک:	681	جوقر:
825	حلق:	691	جوک:
835	حمدونه:	701	جيبون:
825	حورق:	700	جيغان:
832	حولين:	700	جيقلقن:

فهرست اشعار

ابوعلي سينا: شيخ الرئيس ابوعلي سينا در افشنة
نزدیک بخارا یا در خرمشین در سال ۳۷۰ هـ
متولد شد و در سال ۴۲۸ هـ در همدان وفات
یافت. در ده سالگی قرآن را حفظ کرد و در منطق
و هندسه و نجوم و طبّ یطوّلّی داشت. پادشاه
ساسانی نوح بن منصور را معالجه کرده بهره‌ها
برد. در نظر مؤلفان و دانش‌پژوهان و
دانش‌آموزان مورد توجه بوده آثار وی شفا،
قانون، اشارت کتاب‌النجاة در عربی و دانش‌نامه
علایی در فارسی بسیار معروف‌اند:
مشک است رخت لیک

می‌گویم و می‌آیم ازین

رخ مشک ولی نامده در

خون زلف ولی آمده از

388

اسمعیل صفوی، شاه: شاه اسمعیل صفوی (930-
906 هـ/1500-1524 م) پسر اولین پادشاه دوره
صفوی سلطان حیدر است:

بیستون ناله زارم کرد فریاد که فرهاد

362

انوری: اوحالدین علی بن اسحاق انوری از
شاعران بزرگ قرن ششم هجری است. وی پیرو و
مدافع ابن سينا بود، وفات وی نزدیک به
۵۸۳ هـ/۱۱۸۷ م می‌گویند. در قصیده و غزل هردو
مهارت داشت:

جرم خورشید چو از حوت اشهب روز کند اد هم

۱۹۶

- 221 باغبانی بنفشه مد گفت کای گوژپشت
کرده ترجیع به ارز صیت
- 607 تیزی تیغش ببرد گرمی آتش
تیغ چه جنس از عرض نفس چه
- ۶۸۲ زلف پرچم‌نگار شکل جزارهای
۷۰۵ هم جمره برآورد هم فاخته بکشاد
- ۷۱۰ از حسد فتح تو خصم تو
همچو جحی کز خدوک چرخه
- 713 شاه سـنجر بر نثار او چه
طبق ماه را پُر جای جوز ملمع
- 724 **بسحق اطعمه:** جمال‌الدین حلاج از شاعر قرن اوایل
هشتم و اوایل قرن نهم هجری است. در اشعار
خود اسامی خوراک‌ها و طعام‌ها را با تغییر
اشعار پیشینیان آورده است. وفاتش در سال
۸۲۷ هـ یا ۸۳۰ هـ یا ۸۳۸ هـ رخ داده است:
این شمع‌ها در دل از رهگذار نور برنج
- ۴۴۰ چو بادنجان قرینش تا به بریان
- 653 عزم حمام شکم کرده
خادمش چادر ز افست

829

حسو نعره مي‌زد که که گشتند مسکين

832

در انتظار حلقه زنجير

ا صاحب را دو دیده چو

849

بهائي: شيخ بهاء الدين محمد بن حسين آملی معروف به «شيخ بهائي» ولادت در بعلبك ۹۵۳ هـ/ ۱۵۴۶ م، وفات در اصفهان در ۱۰۳۱ هـ/ ۱۶۲۲ م نان و حلوا و شیر و شکر معروف آثار وي است. به فارسي و عربي شعري سروده. در مشهد در مسجد گوهر شاد دفن شده است:

کي بود در راه عشق

سر به سر در دست و

476

گدايي که از پادشاه قفا خورد و سوداي

488

جامي: نورالدين عبدالرحمن بن نظام الدين شاعر و نويسنده معروف ايراني بوده. ولادت وي در خرگرد جام خراسان در سال ۸۱۷ هـ وفات در هرات در سال ۸۹۸ هـ اتفاق افتاد. تخلص جامي بوده. از آثار منظوم وي ديواني شامل قصايد و غزليات و مراثي و ترجيع‌بند و ترکيب‌بند و رباعيات، هفت اورنگ شامل هفت مثنوي به تقليد خمسة نظامي بهنام سلسله الذهب، سلامان و ابسال، تحفة الاحرار، سبحة الابرار، يوسف و زليخا، ليلى و مجنون، خردنامه اسکندري، در نثر نقد الفصوص في شرح نقش الفصوص، نفحات الانس،

لوايح، لوامع، شواهد النبوه، اشعة اللمعات و
بهارستان است.

بسا اخی کزا خوب دمش باشد چراغ عیش
تف فا افگن بر رخ نباشد زین موافق
[از فاتحة الشباب] 586

حافظ: خواجه شمس‌الدین محمد ولادت در شیراز در
اوایل قرن هشتم هجری و فوت نیز در شیراز در
سال ۷۹۲ هـ قرآن را در طفلی حفظ کرد و بعداً
«حافظ» تخلص اختیار نمود. او شاعر فارسی
زبان ردیف اول بوده و دیوانش شامل غزلیات،
چند قصیده، چند مثنوی، قطعات و رباعیات است:
شبان وادی ایمن گهی که چنگاه دگر خدمت
218

ای صبا همراه بفرست از
بو که بویی بشنوم از
558، 426

بلبل ز شاخ سرو می‌خواند دوش درس
515
در تنگنای حیرتم یارب مباد آنکه
635

ساقی حدیث سرو و گل و
وین بحث با ثلاثة
666

بعد ازینم نبود شایبه
که دهان تو درین نکته
720

آن سیه چرخه که
چشم می‌گون لبخندان

935

777

ناگهان پسرده مست از خانه برون

782

چندان بود کرشمه و کآید به جلوه سرو

792

حسن سجزي: امير حسن علاء سجزي دهلوي (738-653 هـ/1255-1337 م).

درين دوران بوقلمون عجب

نه من اسرار خود گويم نه

358

خاقاني: افضل الدين بديل بن نجيب الدين علي

شرواني ملقب به «حسن العجم» قصيده سراي معروف،

تولد حدوداً در ۵۲۰ هـ و وفات ۵۸۵ يا ۵۹۵ هـ

بود. در آغاز تخلص «حقايق» بود بعداً

«خاقان» شده. در آخر عمر در تبريز مسكن

اختيار نمود و همانجا فوت كرد و در سرخاب

مدفون گشت. ديوان وي شامل قصايد و غزليات و

رباعيات است و منظومه وي تحفة العراقيين چندين

بار به چاپ رسيده، در اظهار مضامين تازه و

وصف و تشبيه بي همتاست:

سخن به است كه ماند كه يادگار هم اسما

146

جذر اصم سخت بود جذر

تيغ تو هشت خلد و

727

خسرو: امير خسرو دهلوي شاعر فارسي گوي هند، ولادت

نزديك پتيالي، اترپرادش هند در سال

۶۵۱ هـ/1253 م و وفات در سال ۷۲۵ هـ/1325 م در

دهلي وقوع يافت. اجداد وي از تركستان بوده و بعداً به هند آمده خسرو در حلقه ارادت حضرت نظام الدين اوليا درآمده. ديوان اشعار وي حاوي بر پنج قسمت است: تحفة الصغر، وسط الحيات، غرة الكمال، بقيه بقيه، نهايت الكمال. خسرو معتقد نظامي گنجوي بوده و در پيروي و تقليدِ خمسه اي نوشته شامل مطلع الانوار، خسرو و شيرين، مجنون و ليلى، آيينه سكندري، هشت بهشت، علاوه بر آن منظومه هاي ديگر مانند قران السعدين، نه سپهر، مفتاح الفتوح هم دارد. كلام هندي وي هم منكشف شده است:

اي دهلي و اي پگ بسته و طره

481

خواجوي كرمانى: كمال الدين خواجوي كرمانى بن علي بن محمود، ولادت ۶۸۹ هـ و وفات در شيراز در ۷۸۳ هـ شاعر معروف بوده و در غزل تقليد سعدي مي كرد، علاوه بر ديوان خمسه اي به سبك نظامي نوشت: همي و هميون، گل و نروز، روضة الانوار، كمال نامه، گوهرنامه. آرامگاه وي در تنگ ا اكبر در شيراز است:

شبي تيره چون روز هوا سرد چون آه

631 (سام نامه)

سعدي: مشرف الدين مصلح بن عبدا شيرازي نويسنده و بزرگترين غزل سراي زبان فارسي قرن هفتم هجري وفات بين ۶۹۱ هـ و ۶۹۵ هـ در سال ۶۵۵ هـ سعدي نامه/بوستان را به نظم آورد و در سال بعد يعني ۶۹۶ هـ گلستان را در سلک نظم سايد. علاوه بر آن قصايد و غزليات و مقطعات و

937

ترجیع‌بند و رباعیات و مقالات و قصایدِ عربی
نیز دارد. همه در کلیّات وی جمع‌اند. مهارت و
در غزل عاشقانه است. سعدی در شیراز درگذشت و
آرامگاه وی هم همانجاست:

به نام خداوند حکیم سخن بر

102

همای بر همه مرغان از

که استخوان خورد و

163

بلند اخترت عالم زوال اختر دشمنت

168

ادیم زمین سفره عام

برین خوان یغما چه

200

به دل گفتم از بر دوستان

233

گدایی که بر سر ابوزید را اسب و

246

عجب نیست بالو عه گر

که خورد اندر آن روز

369

شبی برنشست از فلک

به تمکین و جاه از

397

بدی داشت بانوی به پیشش کمربسته

405

پیش از من و تو بر رخ

شنگرف نیکبختی و نیل

405 تو خود را گمان آنایي که پُرشد
 456 نیست سخا دادن از درمي دانگ
 468 چه قد آورد که زیر قبا
 471 به پرویـزن به شهد عـبارت
 489 چو پیلـه ز برگ همه تن به انگشت
 511 نه مطرب که آواز سماع است گر عشق
 527 نو آموز را ذکر ز تو بیخ و
 565 گر تتر گُشت آن تتری را عوض
 چند باشد چو آب در زیر و
 570 من و تو هردو بنده بارگاه
 580 زن نوکن اي دوست که تقویم پارینه
 603 اگر گیتی چراغ مقبلان
 640 مرا بوسه گفتا که درویش را توشه
 656 پیراهن سبز بر چون جامه عید
 719
 939

کس نیاید به‌خانه که خراج زمین و
یا به‌تشویش و غصه یا جگر بند پیش

720

شنیدم که یکبار سخن گفت با

834

سلمان ساوجی: خواجه جمال‌الدین سلمان بن
علاء‌الدین (779-709 هـ) از قصیده‌سرایان معاصر
حافظ است، علاوه بر دیوان دو مثنوی عاشقانه
دارد، وفاتش در ۷۷۹ هـ / 1377 م اتفاق افتاده
است:

آجیل دهی از دست که عاجل

از دست طلب کن چه کنی

94

فردا از ببرد آب رخ و از دردِ سر دود

170

بابای شفیق فرزند خلفت‌ترین

276

در حقّ باب‌شما آمد

هرکجا فصلی ازین باب

282

نرگس شوخ و گلی باق‌لی

چون دو چشم‌اند یکی اشهل

384

مه‌پریر از علم

دوش دیدند که پی‌نعل

462

به باغ سبز فلک باد

ز شاخ ثور بریزد

490

پرویز فلک تافت سر بر جانب آتشکده

533

تو هرجا که خواهی رفت خواهی
نخواهد بیش و کم گشتن

668

چهل صبح و هشت خلد
زان عقل حا و میم برین

789

دارم آهنگ حجازی ای بت
راست کن ساز و نوایی ز

822

شاه انجم چو شرف عامل نامیه را باز

827

سنایی: ابوالمجد مجدود بن آدم (م: 545 هـ/1150 م)

شاعر و عارف معروف ایرانی قرن ششم هجری،
ولادت وی در شهر غزنین در اواسط یا اوایل
نیمه دوم قرن ششم و فوت بین ۵۲۵ و ۵۴۵ هـ
شده، شاعری وی دو نوع است، اوایل شاعری
درباری و لهوپیشه بود، و در مرحله دوم شاعر
افکار و اخلاقی و عرفانی خود را اظهار داشته.
از آثار اوست حدیقة الحقیقت، طریق التَّحقیق،
سیرالعباد الی المعاد، کارنامه بلخ:

آن روز که عقل کار نقد زر عاشقی
واقف نشوی ز عقل تا کین ز زر سرای عقل

553

941

ظهیر فاریابی: طاهر بن محمد ملقب به ظهیرالدین شاعر معروف ایرانی فوت در تبریز در سال ۵۹۸ هـ، اصل او از فاریاب است. وی با خاقانی و جمال‌الدین عبدالرزاق معاصر بود. ظهیر در ستایش جمال‌الدین اشعاری دارد. دیوان او چندبار به‌طبع رسیده، قصاید او محکم و متین و غزل‌هایش مطبوع است.

همای همّت تو کرگستان

ز ضعف جز چو تید هو

617

با طی طاعتِ نفس آنکه
کآسیب قهر تو د هوش

709

عبدالواسع جبلی: شاعر ایرانی وفات ۵۵۵ هـ، در غرستان ولادت یافت. عبدالواسع در آغاز شهرت خود چهار سال در دستگاه بهرام شاه بن مسعود غزنوی به‌سربرد، شعر او به‌زبان فارسی عربی‌آمیز نزدیک بود. در شعر عربی هم دست داشت، یک دیوان داشت:

سرمه چشم ستاره کرد حلقة گوش مجره نعل

266

عندل شیرازی:

خوشا جایی است خوشا شیراز مه

537

فردوسی: ابوالقاسم فردوسی شاعر حماسه‌سرای بزرگ ایرانی ولادت ۳۲۹ یا ۳۳۰ هـ و وفات در ۴۱۱ یا ۴۱۴ هـ، در فاز/پاژ در طوس متولد شد و در حدود ۳۶۵ هـ (۳۵ سالگی) شاهنامه را آغاز و

حدوداً بعد از سی و پنج سال به پایان رسانید.
مأخذ آن شاهنامه ابومنصوری در نثر بوده، وزن
شاهنامه متقارب است:

أ یا شهسواران چها باخت این

144

همی رفت سوی به ماه اسفیدار

162

ز آمل گذر سوی نشست اندران

631

کمان های چاچی و برادر بود مرد

738

یکی چامه گوی و دگر

یکی پای کوبان بدشکن

775

کمال اصفهانی: از شاعران قرن ششم هجری بوده.
در سال ۶۳۵ هـ به شهادت رسید، اسم کاملش
کمال الدین اسماعیل بن جمال الدین محمد بوده و
ملقب به «خلاق المعانی»، شاعر قصیده سرای
ایرانی. در آوردن معانی دقیق و باریک اندیشی
مهارت داشت. دیوان وی به طبع رسیده است:
گر کسی بر تو تقدّم کند
تره اول بود و آخر

623

کمال خجندی: کمال الدین بن مسعود عارف و شاعر
مشهور، ولادت در خجند و وفات در تبریز در سال
۷۹۳ یا ۸۰۳ یا ۸۰۴ هـ واقع شد. وی بعد از
آمدن به تبریز به زهد و صلاح شهرت یافته. کمال

943

از غزلیاتِ حافظ استقبال نموده و از سعدی و
همام تبریزی تقلید کرده است:
محمود به‌مرگ خود کو کشته غمزه

182

محمود ابن ضیا (جامع این فرهنگ):

عجب نبود ز عکس ز عین آذرگون

99

اگر هوشمندی شود عیش تو بهر

178

ملک هر سیار کردم نظم

مشتري چین ترک مریخ و

روم را می دان عطارد

ماوراءالنهر است ز هره

202

بگو به‌روضة پاک بگو به‌عصمت مهد

352

جان آب و خاکی و با کوه

چشم آب و خاک را پیوسته

363

شده بلبله بلبل چو کبک دری

378

هر که بادی بود گردد ای جان تو

383

کرا بارگی باشد که با ما بیاید

اگر بارگی را کنم چرخ گردنده

383

بار خدایی که کرد به یک امر دو

391

بارِ خدايان که چو نگري هر همه
 391
 زياد فتنه شدي نيافتي اگر از شمع
 496
 عهد و پيماني که با من
 ورنه عرم مبرود پُر
 512
 تفو باد بر ريش که دارد دريغ
 617
 باد تا باشد جهان از
 دوستان تاج دار و
 644
 آنکه بر شعر هست جايز برو
 703
 آن گهي حشاء بر با سرتيز بر چو
 نام آن شاهدي است که ازو عاشقان
 817
 حريفانم خراب بده ساقی مرا هم
 824
نظامي گنجوي: حکيم ابو محمد الياس بن يوسف ابن
 مؤيد نظامي، ولادت در سال ۵۳۰ و وفات در سال
 ۶۱۴ هـ از شاعران قرن ششم و هفتم هجري است.
 مهم‌ترين اثر وي پنج گنج يا خمسة نظامي است
 که شهرت فراوان دارد. ديگر ديوان شامل
 قصايد، غزليّات، قطعات و رباعيّات که به طبع
 رسیده است:
 که آباد بر چون شد که پيغام خود
 83
 سرو و سوسن از چه از راستي

106

زهر است به قهر کژدم زده را

162

بگسل ای شب رشته را و از
ماهی رایات شه در چشمه حور

339

چو شاهنشاه ز بقایم ریخت با

344

شاعری گونه مدح بیست او باد

345

همان روشنگ را که بری تا شود کار آن
سفر عید باشد بر که بانوی زشتش بود

363

من بونکنم گلی با بونبود هر

365

شده بلبله بلبل چو کبک دری

378

حجّ الحقّ بوعلی در شجع آمد از
در شفا کلّ علوم در تکز کرد زین

388

وز آنجا به سویی وزو قایم ری بقایم

397

بیا ساقی آن بکر بمن ده گرش هست

444

چو در پای پیلی به یک پیل پا

450

چو در پای پیلی به یک پیل پا پیل

516 ، 450

پرستنده اي کز ره کند چون تويي را
درين عالم آباد در آن عالم آزاد

503

گر من از باغ تو یک
پیش پای به چراغ تو

516

دوستدار پسر هند مگر که از دوسه کس او
او به ناحق حق داماد مادر او جگر عم
پدر او لب و دندان پسر او سر فرزند
اینچنین کس را اگر آن کسی کو بخدا و
ور تو او را نکنی لعنت ایزید و علی

523

حالت من شده چو حال
بی زور و بی زور حیران

539

گفت بر من فروش تا دهم روشنی

554

ز بس نعره تنبک دماع فلک سفته

595

ترنگ کمان های بسی خلق را برده

597

ز ره پوش را چون
ازو می گذشتی و بر

605

تپیده تنش در به روحانیان بر

605

تدروان رومی و شده سینه باز

615

947

- تبیـــــره زن از لبیشه بر افگند
620
- تنیده تنش در بهروحانیان بر
629
- بریزد در آشوب سر تیغ کوه از
657
- جلاجل زنان گفت که شه تا جور باد
693
- ا صفا جم رتبتا حاتم
نعل خنکت زهره را باره
گرد سم مرکبت چون بر
ماه با صد مهر سازد
یاد معلوم ضمیر انورت
کهنترین تلمیذ عقل کل
بار گیرم لا غر است و
خواهم از اصطبل گردون
باش باقی تا بود بر
هر شبی جل مرصع هر سحر
695-6
- ز هندوستان آمده بههرجو که زد
702 ، 699
- ابر بهباغ جامه خورشید
719
- تویی گوهر آماي مسلسل کنی
738
- همان بور چوگانی به صد زخم چوگان
785
- چو انگشت من ندانم کسی کو

824

به حلقه اي كه سرزلفِ زمانه را و مرا

834

949

فهرست اشعار شاعران ناشناس

- ایـن میـوه و ایـن تیـر
82
- نمک را صوفیان آن بحمد ا که امروز
102
- از نـوی آنـکو وز کهنـی مار
145
- هر آن فـالی که از
چو اختر درگذشت آن فال
168
- باغ ارچه بلبلان انجیر نواله
174
- ای خجسته خصال بشنو این وصف شرح
چون ببینی سه زوج شکل انگیس دان زو
181
- صورت اجتماع آن زوج دو فرد زوج
بیست او خانه ده که ازو را حلت و
186
- چرا لب در یای چو
310
- چون شنیدی صفات عکس او را بیاض
نیست جز بیست تاسع سعد ماه است خوب
322
- بـنگ اسـت کـزو عـقل مـردم نـه فـلک گـر
336
- لـعل تـو چـون سـرمه کـیست کـزان بـاده
367
- عـقرب و دـلو و بـرج ثـا بـت بـگفت

397

بخور چيزي از مال ز بهر کسان نيز

405

دوش چو بط آسمان رفت به کابک فلک

432

گرز زلفت برون مشک ارزان شود

558

ترک خنجرکش و لشکرشکن و

بت خورشید بناگوش و مه

593

دو تشـرين و دو شـياط و آزر و

حزيران و تموز و نگهدارش که از من

609

ز هي تندروي و ز هي نه شرم از خلاق نه

616

به حق حسن تو اي بغير من که هزار

617

صحتِ نفس و قوتِ يك بهتر از تاج و

656

نشسته در دوکان شخصي

متاغ خویش را که اين

661

اشکست از جليد بر

چون در عروق بسته ترا ز

674

آنکه در علم او جماعت چهار

708

شتر را مغيلان به از به نزد فرس آهن و

951

755

سحر چو خسرو صبح دم به چتر نور بدل گشت

793

اي برادر ز روي عقل زوج و فرد و ز زوج

835

کتابنامه

1. قرآن کریم، ترجمه غلامعلی حدّاد عادل، مرکز طبع و نشر قرآن کریم، چاپخانه آستانه قدس رضوی، مشهد، نوبت سوم ۱۳۹۰ ش.
2. استنگاس، اف.آ: جامع فرهنگ فارسی-انگلیسی، انتشارات منشی رام و منوهرلعل، دهلی‌نو، چاپ دوم 1981 م.
3. اصطلاح صوفیه، تألیف محی‌الدین ابن العربی، تصحیح مظفر بختیار، تهران، ۱۳۴۸ ش.
4. امثال و حکم، علی اکبر دهخدا، تهران، 39-۱۳۳۸ ش.
5. انتخاب غزلیات امیرخسرو.
6. ایرانی که من دیدم، تألیف دکتر ریحانه خاتون، چاپخانه اسلامک و نڈرس بیورو، دریا گنج، دهلی‌نو.
7. بحرالفضایل فی منافع الافاضل، تألیف افضل‌الدین محمد بن قوام بن رستم بلخی کرهی، نسخه خطی موجود به ایوان غالب، دهلی‌نو.

8. برهان قاطع، جلدي مصحح دکتر محمد معین، چاپخانه سپهر، تهران، ایران، چاپ پنجم ۱۳۶۳ ش.
9. بهارِ عجم، تألیف لاله تیک چند بهار، تصحیح دکتر کاظم دژفولیان، انتشارات طلایه، تهران، ایران، سه جلدي، چاپ اول ۱۳۸۰ ش.
10. تاج‌المآثر، صدرالدین (تاج‌الدین) محمد حسن نظامی بن نظامی عروضی سمرقندی، مقدمه، تصحیح و تنقیح: پروفسور سید امیر حسن عابدي، مرکز تحقیقات فارسی رايژني فرهنگي جمهوري اسلامي ايران، دهلي‌نو، چاپ اول تيرماه 1387 هـ/ش/جولاي 2008 م.
11. تاريخ ادبيّات در ايران تأليف دکتر ذبيح ا صفا، انتشارات اميرکبير، تهران، ايران، هفت جلدي، 70-۱۳۶۴ ش.
12. تاريخ بلعمي، تأليف ابوعلي محمد بن محمد، تصحیح محمد تقی بهار، به‌کوشش محمد تقی گنابادي، تهران، ایران، ۱۳۵۳ ش.
13. تفسير ابنِ کثير، جلد اول.
14. تنبيه الغافلين، تأليف سراج‌الدین علي خان آرزو، به‌اهتمام دکتر سید محمد اکرام، دانشگاه پنجاب، لاهور، پاکستان، ۱۴۰۱ هـ/۱۹۸۱ م.

15. چراغ هدایت، تألیف سراج الدین علی خان آرزو، تصحیح منصور ثروت، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ایران، ۱۳۸۳ ش.
16. حدودالعالم من المشرق الي المغرب، به کوشش دکتر منوچهر ستوده، انتشارات دانشگاه، تهران، ۱۳۴۰ ش.
17. حدودالعالم، با مقدمه و حواشی مینورسکی، بارتولد، ترجمه میر حسین شاه، کابل، ۱۳۴۲ ش.
18. خسرو شیرین، تألیف نظامی گنجوی، تصحیح وحید دستگردی، چاپ تهران، ۱۳۱۳ ش.
19. داستان‌های امثال، تألیف مرتضویان.
20. دانشنامه ادب فارسی (شبه قاره)، تألیف حسن انوشه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ایران، ۱۳۸۰ ش.
21. دستورالاحوان، تألیف قاصی خان بدر محمد دهار، تصحیح سعید نجفی اسداللهی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۴۹ ش.
22. دستورالافاضل، تألیف حاجب خیرات دهلوی، به اهتمام دکتر نذیر احمد، چاپخانه داورپناه، تهران، ۱۳۵۲ ش.
23. ده هزار مثل‌های فارسی، تألیف دکتر ابراهیم شکورزاده، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ایران، ۱۳۷۲ ش.

24. دیوانِ امیر حسن سجزي دهلوي، تصحيح و
حوّاشي دکتر نرگس جهان، انتشاراتِ بخش
فارسي، دانشگاه دهلې، دهلې، ۲۰۰۳ م.
25. دیوانِ امیر خسرو دهلوي، سعيد نفيسي، با
کوشش م. درويش، ناشرِ سازمان انتشاراتِ
جاويدان، چاپِ دوّم اسفندماه 1361 ش.
26. دیوانِ انوري، حکيم اوحداالدين علي
ابيوردي، به اهتمام محمد تقی مدرّس رضوي،
بنگاة ترجمه و نشر کتاب، تهران، جلد
اول، چاپِ نخست ۱۳۳۷ ش.
27. دیوانِ بسحق حلاج شيرازي مشهور به شيخ
اطعمه، چاپِ کتابفروشي شيراز، ۱۳۶۰ ش.
28. دیوانِ جامي، مولانا نوالدين عبدالرحمن
خراساني، انتشاراتِ پيروز، تهران، ايران،
ارديبهشتماه ۱۳۴۱ ش.
29. دیوانِ حافظ، خواجه شمسالدين شيرازي،
به اهتمام سيّد محمد رضا جلاي نائيني و
دکتر نذير احمد، انتشاراتِ اميرکبير،
تهران، ايران، ۱۳۵۱ ش.
30. دیوانِ حافظ، خواجه شمسالدين شيرازي،
به اهتمام سيّد محمد رضا جلاي نائيني و
دکتر نذير احمد، سازمانِ امورِ فرهنگي و
کتابخانه ها، تهران، ايران، ۱۳۵۰ ش/
۱۹۷۱ م.
31. دیوانِ خاقاني شرواني، حسن العجم
افضلالدين ابوبديل، تصحيح علي

- عبدالرسولي، انتشارات کتابخانه خیام، چاپخانه مروی، تهران، بهمن‌ماه ۱۳۱۷ ش.
32. دیوان سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود، تصحیح مدرس رضوی، تهران، ۱۳۴۱ ش.
33. دیوان ظهیر فاریابی، ظهیرالدین ابوالفضل طاهر، به‌سعی و اهتمام حاجی شیخ احمد شیرازی، انتشارات فروغی، تهران، چاپ دوم آبان‌ماه ۱۳۶۱ ش.
34. دیوان عبدالواسع جبلّی، تصحیح دکتر محمد ذبیح اصفاء، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۱ ش.
35. دیوان کمال اصفهانی، کمال‌الدین اسمعیل، به‌کوشش حسین بحر‌العلمی، کتابفروشی دهخدا، تهران، ۱۳۴۸ ش.
36. دیوان کمال خجندی، شیخ کمال‌الدین، مسعود، به‌تصحیح و اهتمام عزیز دولت‌آبادی، با مقدمه و حواشی و تعلیقات، انتشارات کتابفروشی تهران، چاپخانه مشفق، ۱۳۳۷ ش.
37. دیوان منوچهری دامغانی، ابوالنجم احمد بن قوص، به‌کوشش محمد دبیرسیاقي، انتشارات کتابفروشی زوّار، تهران، ایران، چاپ دوم تیرماه ۱۳۳۸ ش.
38. ریشه‌های تاریخی امثال و حکم، تألیف مهدی پرتوی آملی، انتشارات سنائی، ۱۳۶۹ ش.

39. زفان گویا، تألیف بدر ابراهیم (نسخة خطی هند)، به کوشش دکتر حبیب ا طالبی، مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی، پازینه، تهران، ایران، 1381 ش.
40. زفان گویا، تألیف بدرالدین ابراهیم، تصحیح، تعلیق و ترتیب پروفیسور نذیر احمد، خدابخش اورینتل پبلک لائبریری، پتنه، جلد اول و دوم، ۱۹۸۹ م.
41. زین الاخبار، تألیف عبدالحی گردیزی، تصحیح عبدالحی حبیبی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۴۷ ش.
42. سراج اللغت، تألیف سراج الدین علی خان آرزو، تصحیح دکتر ریحانه خاتون، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ایران، ۱۳۸۲ ش.
43. سمره سلیمانی، تألیف تقی الدین اوحدی بلیانی، تصحیح و حواشی محمود مدبری، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ایران، ۱۳64 ش.
44. شاهنامه فردوسی، تألیف حکیم ابوالقاسم فردوسی، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، شرکت سهامی، تهران، جلد دوم و سوم، چاپ دوم ۱۳۶۹ ش.
45. شدالازار فی حظ الاوزار عن زوارالمزار (تألیف: 791 هـ)، تألیف معین الدین ابوالقاسم جنید شیرازی بن نجم الدین،

- بتصحیح و تحشیة محمد قزوینی و عباس اقبال، چاپخانه مجلس، طهران، 1328 هـ ش.
46. شرح لغات و مشکلات دیوان انوری ابیوردی، تألیف دکتر جعفر شهیدی، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ایران، ۱۳۶۷ ش.
47. شرح مخزن الاسرار نظامی، تألیف افضل‌الدین محمد بن قوام بن رستم بلخی کره‌ای (نسخة خطی کتابخانه آصفیه، حیدرآباد، زیر شماره ۸۷، ۷۲ ورق).
48. شرفنامه منیری/فرهنگ ابراهیمی، تألیف ابراهیم قوام فاروقی، تصحیح دکتر حکیمه دبیران، چاپ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تهران، ایران، ۱۳۸۶ ش.
49. شرفنامه نظامی گنجوی، با تصحیح وحید دستگردی، مطبع ارمغان، کتابفروشی ابن سینا، تهران، خردادماه ۱۳۱۶ ش.
50. صحاح الفرس، تألیف محمد بن هندوشاه نخجوانی تصحیح طاعی، تهران، ایران، ۱۳۵۵ ش.
51. صراح اللغه، تألیف جمال قرشی، کانپور، هند، ۱۳۲۷ ق.
52. غیاث اللغات، تألیف غیاث‌الدین رامپوری، تصحیح عبدالحی گردیزی، کابل، ۱۳۴۱ ش.
53. غیاث اللغات، تألیف غیاث‌الدین رامپوری، تصحیح منصور ثروت، مؤسسه انتشارات

امیرکبیر، چاپخانه سپهر، تهران، ایران، ۱۳۶۳ ش.

54. فرهنگ آنند راج، تألیف محمد پادشاه،
تصحیح دکتر دبیر سیاقی، انتشارات
کتابفروشی خیام، تهران، ایران، ۱۳۶۳ ش.

55. فرهنگ جعفری، تألیف محمد مقیم
تویسرکانی، تصحیح سعید حمیدیان، چاپ و
انتشارات دانشگاه، تهران، ۱۳۶۲ ش.

56. فرهنگ جهانگیری، تألیف جمال‌الدین حسین
انجوی شیرازی، ویراسته دکتر رحیم عفیفی،
چاپخانه دانشگاه مشهد، ایران، ۱۳۵۱ ش.

57. فرهنگ رشیدی، تألیف عبدالرشید تئوی،
تصحیح محمد عباسی، انتشارات کتابفروشی
بارانی، شاه‌آباد، تهران، ایران،
مردادماه ۱۳۳۷ خورشیدی.

58. فرهنگ فارسی، تألیف دکتر محمد معین،
انتشارات امیرکبیر، تهران، ایران، چاپ
هشتم ۱۳۷۱ ش.

59. فرهنگ فارسی، مدرسه سپهسالار منسوب
به قطران، تصحیح دکتر علی اشرف صادقی،
تهران، ایران، ۱۳۸۰ ش.

60. فرهنگ قواس، تألیف فخرالدین مبارکشاه
غزنوی، به اهتمام پروفیسور نذیر احمد،
کتابخانه رضا، رامپور، هند، ۱۹۹۹ م.

61. فرهنگ لسان الشعراء، تأليف عاشق، تصحيح پروفيسور نذير احمد، رايذني فرهنگي جمهوري اسلامي ايران، دهلي-نو، ۱۹۹۵ م.
62. فرهنگنامه زفان گويا (پنج بخشي)، بدرالدين ابراهيم، تصحيح و تحشيه دكتور حبيب طالبي، مؤسسه فرهنگي و انتشاراتي پازينه، تهران، 1381 ش.
63. فرهنگ نظام، تأليف سيّد محمد علي داعي الاسلام، حيدرآباد دکن، پنج جلدي، ۱۳۵۸ هـ/ ۱۹۳۹ م.
64. فرهنگ وفايي، تأليف حسين وفايي، ويراسته تن هويي-جو، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ايران، ۱۳۷۴ ش.
65. فرهنگنويسي فارسي در هند و پاکستان، تأليف دكتور شهريار نقوي، چاپخانه دانشگاه تهران و وزارت فرهنگ اسلامي، ۱۳۴۱ ش.
66. فرهنگهاي فارسي به فارسي، تأليف محمد دبیر سياقي، انتشارات اسپرک، تهران، ايران، چاپ اول ۱۳۶۸ ش.
67. فهرست مشترک نسخه هاي خطي فارسي، تأليف احمد منزوي، اسلام آباد، پاکستان، 1408 هـ/ ۱۹۸۸ م.
68. قصص الانبياء، تصحيح فريدون تقيزاده، انتشارات باران، مشهد، ايران، ۱۳۶۳ ش.

69. قول فيصل، تأليف امام بخش صهبائي،
كانپور، جلد دوم، ۱۲۹۶ هـ ق.
70. كتاب الصيدنه، تأليف ابوريحان البيروني،
به كوشش منوچهر ستوده و ايرج افشار،
تهران، ايران، ۱۳۵۸ ش.
71. كشف اللغات والاصطلاحات، تأليف عبدالرحيم
بن سور بهاري.
72. كليّات امير معزّي، مقدّمه و تصحيح ناصر
هيري، چاپخانه كبري، نشر مرزبان، تهران،
ايران، چاپ اول بهار ۱۳۶۲ ش.
73. كليّات خواجه جمال الدين سلمان ساوجي، با
مقدّمه و تصحيح اوستا، انتشارات
كتابخروشي زوّار، چاپ تابش، ايران.
74. كليّات سعدي، تصحيح محمد علي فروغي،
انتشارات اميركبير، تهران، ايران، چاپ
سوم ۱۳۶۵ ش.
75. كليّات سلمان ساوجي، مقدّمه دكتر تقی
تفضلي، به اهتمام منصور شفق، چاپخانه
مظاهري، اسفندماه ۱۳۳۶ ش.
76. كليّات، خمسة حكيم نظامي گنجوي، انتشارات
اميركبير، تهران، ايران، فروردين
۱۳۴۱ ش.
77. لغتنامه دهخدا، علي اكبر بن خانبابا
دهخدا، چاپخانه مجلس، تهران، 1325 ش.

78. لغات عامیانه افغانستان، تألیف عبد افغان‌نویس، کابل، ۱۳۴۰ ش.
79. لغات کشوری، تألیف سیّد تصدّق حسین، به‌اهتمام بی بی کپور، نولکشور، دسمبر ۱۹۴۴ م.
80. لغات کشوری، تألیف سیّد تصدّق حسین، به‌اهتمام دکتر حبیب خان، منشی تیج کمار، نولکشور پریس، ۱۹۹۴ م.
81. لغت فرس اسدی طوسی، تصحیح و تحشیّة فتح ا مجتبائی و علی اشرف صادقی، انتشارات خوارزمی، تهران، چاپ اوّل شهریورماه ۱۳۶۵ ش.
82. لغتنامه علی اکبر دهخدا، چاپخانه مجلس، تهران، ایران، ۱۳۷۳ ش.
83. مآثر رحیمی، تألیف عبدالباقي نهاوندي، به‌اهتمام دکتر عبدالحسین نوایی، انجمن آثار و مفاخر فرهنگي، تهران، ایران، ۱۳۸۱ ش.
84. مثنوي قران‌السعدين، امير خسرو خسرو دهلوي بن امير محمود، لکهنو، 1259 هجري.
85. مجمع‌الفرس، تألیف محمّد قاسم سروري، به‌کوشش محمّد دبیر سیاقی، چاپ تهران، ایران، ۱۳۳۸ ش.
86. مجمع‌الفرس، تألیف محمّد قاسم سروري، تصحیح دبیر سیاقی، تهران، ۱۳۴۱ ش.

87. مجموعه الفرس، تأليف ابوالعلا عبدالمؤمن جاروتي، تصحيح عزيزا جويني، بنياد فرهنگ ايران، تهران، ۱۳۵۶ ش.
88. مخزن الاسرار، تأليف نظامي گنجوي، تصحيح وحيد دستگردي، تهران، ايران، ۱۳۳۲ ش.
89. مدارالافاضل، تأليف اداد فيضي سرهندي، به اهتمام دكتور محمد باقر، لاهور، چهار جلد، ۱۳۳۷ ش.
90. مرآة الاصطلاح، تأليف آنند رام مخلص، مقدمه و تصحيح چندر شيكهر و حميدرضا قليچخاني و هومن يوسفدهي، پرکاشکا سيريز نمبر ۹، نيشنل ميشن فار ميٹسکريپٹس، دلي کتاب گهر، دو جلد، ۲۰۱۳ م.
91. مقدمة الادب، تأليف جارا زمخشري، تصحيح محمد كاظم امام، دانشگاه تهران، ايران، ۱۳۴۲ ش.
92. مويّدالفضلا، تأليف محمد بن لاد دهلوي، نولکشور پريس، کانپور، ۱۳۰۲ ه.ق.
93. هفت پيکر، تأليف نظامي گنجوي، تصحيح وحيد دستگردي، چاپ تهران، ۱۳۳۴ ش.
94. A Descriptive Catalogue of Bodlein Library, Oxford, London.

ABOUT THE EDITOR

Prof. Rehana Khatoon, former Head, Department of Persian, University of Delhi is an eminent teacher and researcher of International fame and reputation. She is well-known among Persian scholars in U.S., India, Iran, Tajekistan and in places where the Persian is academic as well as common people's language.

Prof. Rehana has been honoured with prestigious Padamshri award by Hon'ble President of India in 2014. Moreover she has received certificate of Honor in Persian by the President of India in 2009, Sa'adi Award in 2017 and Al-Biruni Award in 2011 from Islamic Republic of Iran, Ghalib Award in 2002 for Research and Criticism in Persian by Ghalib Institute, Sir Syed Award in 2012, Mohammad Ali Jauhar Award in 2012, and Ghalib Medal in 1969.

She is the member of many prestigious educational Institutions. Her field of specialisation is lexicography, Philology and Research Methodology. She has authored twenty five important books in Persian, Urdu, English and Hindi languages which are highly appreciated in scholarly world.

Sirajul Lughat, a Persian lexicon in three volumes (Published in Iran) and Muthmir (related to Linguistic) in two volumes -- both outstanding works of Prof. Khatoon have basic importance that trace lexical link between Persian/old Iranian and Indian Languages. She has also edited and published important works related to prevalent composite culture.

Prof. Khatoon has also contributed 188 articles and research papers related to modern and classical Persian literature in Persian, Urdu and English languages. All her works speak of her scholarship in the respective fields.

ABOUT THE BOOK

Farhang-i-Tohfatus Sa'adat is a Persian lexicon written by Shaikh Mahmood son of Shaikh Ziauddin Ahmad who authored this book by the name of Iskandar bin Bahlol Lodi the King of Delhi (894-923 A.H./1488-1517 A.D.) in 916 A.H./1510 A.D. The work is also known by the name of Farhang-i-Iskandari which is based on three manuscripts available till date having almost 800 pages.

This edited book will come in three volumes containing hundreds of authors' verses. It is a critical glossary of Persian idioms, phrases, metaphors and Sufistic terminology explaining the words which occur in Persian poetry.

پرکاشکا - ۴۲

فرہنگ تحفۃ السَّعادات

جلد اول

تصنیف

شیخ محمود بن شیخ ضیاء الدین

تدوین و تصحیح

ریحانہ خاتون

National Mission for Manuscripts